TERME ARAŞTIRMALARI

Editör

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

Trabzon / 2017

© Bütün hakları saklıdır

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
Editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

ISBN NO: 978-605-2104-02-6

Birinci Basım: 20 Aralık 2017

Yayına Hazırlayan / Editör

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

İletişim

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Tel: 0 362 312 19 19 / 59 50
E-posta: cyilmaz@omu.edu.tr

Dağıtım
Serander Yayınları
Gazipaşa Mh., Uzun Sk., No:5/3
Ortahisar / TRABZON

Sertifika No: 33882

Baskı - Cilt

Ascopy Fotokopi Kırtasiye Baskı Çözümleri
Mimar sinan Mh. Belediye Caddesi, Koza Ap. No: 15/38
Atakum / SAMSUN
0 362 438 86 66

Sertifika No: 21301

İÇİNDEKİLER

Önsöz V

1.BÖLÜM
TARİHSEL GEÇMİŞ VE KÜLTÜREL MİRAS

Terme Tarihi 3
Nuri YAZICI

Tanzimat Döneminde Terme Kazası 17
İbrahim SERBESTOĞLU

Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre 19.Yüzyıl'ın Sonunda Terme 31
Yavuz BAYRAM

Tek Parti Döneminde Terme 33
Fahri SAKAL

Terme Çayı Üzerinde Eski Bir Ulaşım Şekli; Limbolarla Nakliyat 63
Mutlu KAYA - Cevdet YILMAZ

Terme'de Tarihî Yapılar 85
Mehmet Sami BAYRAKTAR

2.BÖLÜM
FİZİKÎ COĞRAFYA VE DOĞAL AFETLER

Terme İlçesi'nin Fizikî Coğrafya Özellikleri 139
H. İbrahim ZEYBEK - Ali UZUN - Muhammet BAHADIR - İ. Kutlu HATİPOĞLU

Terme Çayı Havzası'nın Morfometrik Analizi 165
Muhammet BAHADIR - Ali UZUN - H. İbrahim ZEYBEK - İ. Kutlu HATİPOĞLU

Simenlik Gölü Ekosistemi 189
Levent UNCU

Terme Çayı İle Akçay Arasında Kalan Sahanın Jeomorfolojik Özellikleri ve Kıyı Kullanımı 211
Neslihan ALTUNOĞLU - Halil İbrahim ZEYBEK

Terme İlçesi Sel ve Taşkınları 235
Halil İbrahim ZEYBEK - Ali UZUN - Cevdet YILMAZ - Muhammet BAHADIR
İlter Kutlu HATİPOĞLU - Hasan DİNÇER

Yeşilırmak Deltası - Terme Sahillerinde Kıyı Erozyonu 267
Cevdet YILMAZ

3.BÖLÜM

NÜFUS, YERLEŞME VE EKONOMİK FAALİYETLER

Terme İlçesi'nin Cumhuriyet Dönemi Şehir, Bucak/Belde ve Köy Nüfusları (1927-2015) 285
Cevdet YILMAZ

Terme İlçesinde Kırsal Mimari 321
Mutlu KAYA - Cevdet YILMAZ

Terme'de Sanayi Faaliyetleri 341
M. Akif ÖZÇELEBİ - Cevdet YILMAZ

Terme İlçesinde Çeltik Tarımı 375
Mehmet ZAMAN

Terme'nin Turizm Coğrafyası ve Başlıca Turistik Çekicilikler 411
Cevdet YILMAZ

Önsöz

Bu kitap, bir kısım akademisyenin bir araya gelerek, "Terme'nin mevcut ve muhtemel potansiyellerini tespit etmek, geçmişten günümüze ulaşan kültürel özellik ve değerlerini geleceğe aktarmak, varsa sorunlarını tespit ederek çözüm yollarını göstermek" amacıyla bilgilerini paylaşmaları sonucu ortaya çıkmıştır.

Kitap üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde beş makale ile Terme'nin tarihsel geçmişine ışık tutulmuş, önce genel tarihi, sonra da Tanzimat Dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarına ait Tek Parti Dönemi ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu bölümde bir makaleyle de Terme'nin eskilerden günümüze ulaşan tarihî eserlerine ve somut kültürel mirasına yer verilmiştir. İkinci bölümde altı makalede Terme'nin fiziki coğrafya özellikleri ile karşı karşıya olduğu başlıca doğal afetler üzerinde durulmuştur. Bunların başında Terme Çayı taşkın ve sel felaketleri ile Karadeniz sahilleri boyunca görülen kıyı erozyonu ve bununla ilgili yapılan çalışmalar gelmektedir. Üçüncü bölümde beş makale ile Terme'de nüfus, yerleşme, ekonomik faaliyetler ve turizm ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle Terme'nin Cumhuriyet Dönemi tüm nüfus sayımları bir araya getirilerek ilgililere kolaylık sağlanmıştır. Terme diyince akla gelen ilk ekonomik faaliyet olan çeltik üretimi ise ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yine bu bölümde Terme'de turizmden de kısaca bahsedilmiştir. Bunun sebebi ise turizmin başka bir çalışmada müstakil olarak ele alınma düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Şüphesiz bu kitabın birçok ekksiği vardır. Çünkü Terme bu kitapta yer alan bilgilerden ibaret değildir. Kitap mevcut araştırmaların bir araya getirilmesi ile oluştuğundan, gelecekte yeni araştırmalar eşliğinde ikinci ve üçüncü baskılar gerçekleştiğinde kitabın hacmi artacağı gibi, bu kitapta yer almayan Terme'nin diğer özellikleri de ortaya konulmuş olacaktır.

Değerli okuyucular, bu kitaptaki asıl gayenin siz değerli okuyucularımıza Terme'yi tanıtmak ve yine sizi Terme değerleri ile buluşturmak olsa da elinizdeki kitabın aşağıda belirtilen şu faydaları da temin etmesi umulmaktadır. Bunlar;

1. Gerçekleştirdiğimiz bu faaliyetle, bilim insanlarının dikkatlerini Terme'ye çekmek, şayet ellerinde Terme ile ilgili belge ve bilgi varsa bunları paylaşmak, yoksa onları Terme üzerine yeni araştırmalar yapmaya teşvik etmek,

2. Gerek bu ve benzeri yollarla, gerekse halkımızın desteğiyle toplanan bilgi ve materyallerden yararlanarak zamanla "Terme Kent Müzesi"ne bir "Kent Hafıza Merkezi"nin kurulmasına öncülük etmek,

3. Millî Eğitim Bakanlığı'nın bütün okullarda uygulamaya koyduğu yeni müfredata uygun olarak mevcut öğrencilerimizin ve yeni yetişen neslin yaşadıkları çevrenin, yani Terme'nin farkında olmaları ve her yönüyle Terme'yi tanımaları için gerekli "doğru bilgi" altyapısını oluşturmak,

4. Aynı şekilde halkımızın da yine bu yolla hatasız bilgiye kolay yoldan ulaşmasını sağlamak, bu bilgilerle kentsel ve yöresel bilinçlerini arttırmak, içinde bulundukları mekânı daha iyi öğrenerek yaşadığı yere sahip çıkması için onu gerekli temel bilgiyle donatmak.

Değerli okuyucular, şüphesiz elinizdeki bu kitap Terme için bir ilk olmakla birlikte, ileriki yıllarda Terme üzerine yapılacak daha kapsamlı yayınlar için küçük bir başlangıçtır. Ümidimiz her yıl artan oranda bu faaliyet ve yayınların çoğaltılması, Termemizin Türkiye ve dünyada hak ettiği yere en kısa zamanda ulaşmasıdır. Ayrıca şunu da belirtelim ki, kitapta yer alan araştırmalara herkesin, her yerden kolayca ulaşabilmesi için bu bilgiler Terme Belediyemizin internet sayfalarında PDF formatında hazır tutulacak isteyenler kolaylıkla bunlara erişebileceklerdir.

Ümidimiz bu ve benzeri çalışmaların 2. ve 3. Kitap şeklinde bir dizi yayına dönüşmesi ve Termemize ait bütün değerlerin ortaya çıkartılması ve halkımızın istifadesine sunulmasıdır. Bunun için Termelilerin desteğine her zamankinden daha fazla ihtiyacımız olduğunu da belirtmek isteriz. Özellikle Terme'de veya Terme dışında büyük şehirlerde yaşamakta olan Terme'nin köklü ailelerine mensup vatandaşlarımızın ellerinde bulunan Terme'ye ait bilgi ve belgelerin gün yüzüne çıkartılması ve paylaşımı ile bunların yayın yoluyla tanıtılarak Terme kültürüne katkıda bulunulması bu anlamda bizleri ziyadesiyle memnun edecektir.

Son olarak; kitabın hazırlanmasından basımına kadar geçen süreçte her türlü desteği sağlayan Serander Yayınevi'ne, özellikle bu süreçte bizlere destek veren değerli akademisyen arkadaşlarıma ve katkılarını esirgemeyen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Cevdet Yılmaz
Editör

1. BÖLÜM

TARİHSEL GEÇMİŞ VE KÜLTÜREL MİRAS

TERME TARİHİ

Nuri YAZICI [*]

Terme'nin de içinde bulunduğu çografî bölgeye eski tarihlerde "*Pontos*" veya "*Pontus*", daha yakın zamanlarda da "*Canik*" adları verilmiştir. Dinî rivayetlere göre de, Pontus bölgesinin ilk halkı Hz. Nuh'un oğullarından Yafes'in soyundan idiler. Seyyah Chardin'e göre, Karadeniz'e de önceleri Yafes'in torununa izafeten "*Aşkanaz*" denirdi.

Batı Anadolu sahilinde, Büyük Menderes ırmağı havzasında oturan Miletliler de koloni faaliyetleri sırasında Termedon (Terme), Sinop, Amisus (Aminson / Simeso / Samsun) gibi şehirleri, M.Ö. 6. Yüzyıl'da ticaret merkezi olarak kullanmaya başlamışlardır.

Eski Yunanda ise, şair Homeros (M.Ö. 900'ler), Herodot (M.Ö. 484- 425), Xenefon (M.Ö. 400'ler), coğrafyacı Amasyalı Strabon (M.Ö. 63-23), İzmit'li tarihçi Arrianus (doğum. M.S. 105) gibi klâsik kaynaklardan anlaşıldığına göre "Pontus" denilen Karadeniz-Sinop-Batum sahilinde, Halizonlar, Tibarenler, Çanlar (Tzan), Halibler, Haldiler, Makronlar, Mosinekler, Kimmerler gibi kavimler yaşıyorlardı. Samsun bölgesinin yerlileri ise, Gaşkalar'dı; Hititler, Samsun bölgelerine yayılınca, bu kavimleri yönetimleri altına aldılar. Daha sonra Hititler'i yenerek, buralara hâkim olan Frigler de, Gaşkalar'ı yokettiler.

Frigler'den sonra Anadolu'ya doğudan Kimmer'ler girmişlerdir. İskitler'in önünden çekilerek Anadolu'ya giren Kimmer'ler de Frigler'i yıkmışlardır; Kimmerler'in, kadınlardan ibaret topluluğu olan Amazonlar'ın da Terme'ye gelip konakladıkları ileri sürülmektedir.[1] Hatta Terme Suyu (Termedon) yanındaki dağların adı, bazı yabancı harita ve ansiklopedilerde "*Amazonius Mous*" (Amazon Dağları) olarak geçtiği belirtilmektedir. Aynı yıllarda Karadeniz kıyılarında kolonizatör olarak bulunan eski Yunanlılar da, Termedon'da yalnız kadınlardan ibaret bir toplum olduğundan bahsetmektedirler. Yunanlı tüccarlar tarafından M.Ö. 750'lerde Trabzon, M.Ö. 582'lerde Samsun kurulurken "*Termedon*" (Terme) şehri mevcuttu.

Amazonlar denilen kadın savaşçı kavim, Kimmerler'in kadın grubu olarak gösterildiği gibi İskit topluluklarından da gösterilmektedir. Ermeni yazar Trabzon'lu Minas Bıjışkyan'a göre, "*Eski zamanda Terme meşhur bir yer, prensi de Solimos adlı bir kahraman idi. Bunun sikkelerinin bir yüzünde kendi adı, diğer yüzünde ise Termesseun yazılıdır. Biz burada göze çarpan bir şey göremedikse de, vaktiyle*

[*] *Yrd. Doç. Dr., İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Öğretim Üyesi.*

[1] Mahmut Goloğlu, Pontos, Ankara 1973, s.17

Amazon kadınlarından dolayı çok meşhur bir yer olmuştur. Bunların başşehirleri, o zaman Termedon denilen çayın kenarında olup Temiskor adını taşırdı. Çay, Amazon adı ile de zikr edilmiştir. Amazonlar cesur, muharip kadınlardı ve eski tarihçilerin dediklerine göre, Terme yakınında bağımsız bir devlet kurarak Farş'a (Poti) kadar Karadeniz sahiline hâkim olmuşlardır. Bunlar İskit menşeli olup, Terme'ye sürülen İğin ve Skolopit adlı iki kralzâdeden ileri gelmiş ve zamanla çoğalmışlardır. Fakat sakin adamlar olmadıkları için komşu milletler büyük bir savaşın sonunda birçoklarını esir etmişlerdir. Kalan erkekler ise devleti kadınlara tevdi ederek kendileri düşmanlara karşı savaşa gitmişlerdir. Kadınlar bu vaziyet içinde o kadar çok gurura kapılıp, erkekleri tahkir etmeğe başlamış ve git gide azıtmışlardır. Bunların biri orduyu, diğeri de hükûmeti idare eden iki kraliçeleri vardı. Son kraliçeleri Antiop ve Oridie olmuşlardır."[2]

Amazonlar rivayete göre yabancı koca ile evlenirler, erkek çocuk sahibi olurlarsa onu öldürürler, kız olursa iyi yay kullanabilmesi için sağ memesini keserler veya dağlarlardı. O yüzden bu kadınlara tek memeli anlamına "*Amazon*" denilmiştir; "Mezos" meme, "Amazos" ise memesiz demekti *(Foto 1).*

Foto 1.*Temsilî bir Amazon heykeli (Terme - Ulusoy Dinlenme Tesisleri).*

[2] P. Minas Bıjışkyan, Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, İstanbul 1969, s.35

Ahmet Hikmet Dağlıoğlu bir makalesinde Amazonlar'ın Etiler (Hitit) olması lâzım geldiğini söylüyor: Ona göre, Karadeniz kıyılarına ticaret için gelen Yunanlılar Etiler'i sakalsız, bıyıksız görünce kadınlardan ibaret bir zümre sandılar. Memleketlerine böylece bilgi götürüp, yaydılar ve bu cazip bilgileri sonradan mübalağalarla naklettiler.

Herodot'un bildirdiğine göre de İskitler, Amazonlar'a "*Oiorpata*" derlerdi. Bu kelimenin Yunanca karşılığı "*Erkek öldüren*" demekti; Herodot Yunanlıların, Amazonlar'la Termedon (Terme) savaşından sonra canlı olarak yakaladıkları Amazonlar'ı beraberlerine alarak üç gemi ile denize açıldıklarından bahseder.

Herodot Tarihi'nde Terme ile ilgili bilgiler Amazonlar bahsinde geçmektedir ve "*Termedon*" adıyla "*Terme Çayı*" anlatılmaktadır. "*Temiskyra*" denerek de "*Terme*" şehri anlatılmaktadır. Ayrıca bu eserden Yunanistan'da, Boiotia'da da, bir Termedon Irmağı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yazılış biçimine yakın olarak "*Therma*" adıyla da, bugünkü Selânik Körfezi ve Selânik şehri tarif edilmektedir.

Terme Çayı üzerinde yapılan büyük şenlikler de önemli Amazon âdetlerindendi: Ocak ayı içinde yapılan "*lenaca*" (vuruşan kadınlar) şenliği Ay Tanrıçası Semele'ye bir şükran ifadesi için düzenlenirdi: Şenlik, yardıma koşuş olayıyla başlardı. Amazon kadınları ilk erkeği öldürmüş dokuz bakireyi Terme Çayı'nın sularına atarlar ve sonra da ağaçtan oyma kayıklar içinde yüzerek veya kıyıdan kementler atarak onları kurtarmaya koşarlar, suyun üzerinde çeşitli oyunlar yaparlardı. Şenliğin sonunda doğan erkek çocuklarını, teslim almaya gelen komşularına verirlerdi.

Herodot'un naklettiği bir âdet daha var ki, bu daha sonraki devirlerde olmalıdır: Herodot'a göre Termedon (Terme) Çayı ile Parthenios (Bartın Suyu) kıyılarında yaşayan halkın sünnet olmak âdetleri vardı.

Amazonlarla ilgili efsanelerde onların bir kraliçe tarafından yönetildiği, erkekleri yanlarında köle ya da uşak olarak bulundurdukları ve cinsel ilişkiye girdikleri, doğurdukları çocuklar erkek ise onu babalarına verdikleri, yalnız kız çocuklarını yetiştirip aralarına aldıkları anlatılır: Bu durum Anadolu'ya gelen Helenleri (Yunanlılar) çok şaşırttığı için, bu yaşam düzeninin onlar tarafından abartılarak anlatıldığı ifade edilir; efsanelerde Helen saldırısına karşı, Troia'yı (Truva) savunanlar arasında Amazonların da bulunduğu anlatılmıştır. Amazon efsaneleriyle ilgili Eski Çağ'lardan bu yana, sanatkârlar tarafından çeşitli tasvirler yapılmıştır *(Foto 2).*

1928 yılında, Tiflis civarındaki Auchala'da, M.Ö. 3. Yüzyıl'a tarihlenen bir kadın savaşçının mezarının bulunması Sarmatian Amazonları'na ait görüşleri güçlendirmiştir.

Foto 2. *Amazonlar ile Helenler'in savaşını gösteren eser Londra-British Museum'dadır (http://www.maicar.com/GML/AMAZONS.html).*

Amazon efsaneleri sosyoloji açısından, eski çağların anaerkil aile tipi için mübalağalı bir örnek olarak da değerlendirilmektedir. Efsanelere konu edilen, fizikî varlıklarına dair belge bulunamayan Amazonlar için ünlü sosyolog C. C. Zimmerman, "*Herodot hurafeleri*" demektedir.[3]

Koloniler çağı'nda eski Ön-Asya'nın tüccar kavmi Fenikeliler Karadeniz kıyılarına ticaret amacıyla ilk gelenlerdi ve Yunanlı tüccarlara bu kıyıları onlar tanıtmışlardı: Yunanistan'a Dor istilasından sonra (M.Ö. 1200), bölgenin yerli halkı Akaların bir kısmı, deniz yoluyla Batı-Anadolu kıyılarına geçerek *İonia* ve *Aiolya* adını verdikleri yerlere gelerek şehir devletleri halinde yaşamaya başlamışlardı. Bunlardan Miletliler ve diğer Yunanlı tüccarlar Marmara, Karadeniz, hatta Kırım kıyılarına kadar yayıldılar. Onlar bu bölgelere -bölgenin yerli ve kendilerine yabancı bir halkı vardı ki, onlarla- ticarete geldiler. Geldiklerinde de, yerli halkla kaynaşmayarak, kendilerini "*Hellen*" (şehirli, medenî) diye hep ayrı tuttular. Buralarda surlarla çevrili yerleşme merkezleri kurarak yaşadılar.

Bu ticaret faaliyetleri sırasında Samsun ve Ünye şehirleri bir liman şehri olarak parladılar. Terme ise, denizden içerde ve hareketsiz idi. Ancak Terme Çayı ağzı geniş olduğundan gemiler buradan içeriye doğru girerlerdi. Belirli günlerde de, burada pazar yeri kurulurdu. İran hâkimiyetine kadar da, bölgede siyasî bir bütünlük ve istikrar yoktu.

Medler, İran'da kurulmuş olup M.Ö. 7. Yüzyıl'da Doğu-Anadolu'ya doğru hâkimiyetlerini genişletmişlerdir. Batı-Anadolu'nun güçlü ve zengin devleti Lidya ile

[3] Orhan Türkdoğan, Türk Tarihi'nin Sosyolojisi, Ankara (tarihsiz), s.326

çatışmıştır. İki taraf arasındaki savaşta Kızılırmak sınır kesilince Samsun ve doğusu, bu arada Terme bölgesi de Medler'in yönetimine girmiştir.

Persler ise, M.Ö. 6. Yüzyıl'ın sonlarında Medler'in varlığına son verince Anadolu'nun kuzeydoğu kıyıları Persler'in yönetimine girmiştir (M.Ö. 521). Pers ülkesi, satraplıklar (Eyalet) halinde yönetiliyordu. "*Satrap*" kelimesinin anlamı "tacın bekçisi" demekti. İran dilindeki "*Khsâtrâpa*" kelimesi, sonraları "*Şatrapa*"ya dönüşmüş, nihayet Yunanlılar da bu kelimeyi "*Satrap*" biçimine dönüştürerek böylece genelleştirmişlerdi.

Doğu-Karadeniz bölgesi, İran'ın 19. eyaleti olarak, 300 talant vergiyle "*Pont Satraplığı*" adıyla teşkilatlandırılmıştır. Sınırları sık, sık değişmekle beraber bu eyaletin başkenti *Amasya* idi. Kıyı şehirlerin kaleleri içinde kolonizatör Yunanlılar yaşarlardı. Diğerleri de yerli halktı. Yerli halk doğrudan satrapa bağlıydı. Bu bağlılık da, sadece idari yöndendi.

Anadolu üzerinde Yunan-Pers arasındaki hâkimiyet mücadelesi Pers Savaşları'yla (M.Ö. 5Yüzyıl) kızıştı. Bir ara Persler bütün Anadolu'ya, hatta Yunanistan'a da hâkim oldularsa da Plâte Savaşı'yla (M.Ö. 79) Batı Anadolu'yu terk etmek zorunda kalırlar. M.Ö. 449'daki Kimon Anlaşması'yla da kıyılardaki Yunan kolonileri Pers hâkimiyetinden kurtulmuşlardır.

Büyük İskender döneminde ise, Perslerin hâkimiyetine son verilmiştir. Fakat Büyük İskender'in genç yaşta ölümü üzerine imparatorluğu parçalanmış ve kuzeydoğu Anadolu kıyılarını da içine alan bölgede M.Ö. 3. Yüzyıl'ın başlarında Pontus Devleti kurulmuştur.

Pontus Devleti (M.Ö. 298 - 63) *II.* Mithridates tarafından kurulmuştu ve bu kral M*ithridates Ctistes/* "*Kurucu Mithridates*" unvanıyla hükümdar olmuş, tarihe de I. Mithridates Ctistes olarak geçmiştir. Devletinin sınırları batıda Samsun'dan, doğuda Trabzon'a kadar uzanıyordu. Böylece Terme ve civarı da bu yeni devlete bağlanmıştır *(Şekil 1).*

Pontus Devleti idarî bakımdan 4'e ayrılmıştı ve "*4. Bölge*" kıyı bölgesiydi. Bu bölge de kendi içinde sekiz bölüme ayrılıyordu. Terme ve güney havalisi de, "*Temiskyra*" adıyla kıyı bölgesinin beşinci bölümüydü.

Pontus Devleti en geniş sınırlarına *VII. Mithridates* zamanında erişti.. Hâkimiyet alanı Kırım'a kadar ulaşmıştı. Anadolu'ya da artık Roma hâkimiyeti girmeye başladığından, evvelce Yunan-İran arasında görülen mücadele bu sefer Pontus-Roma arasında görülmeye başlamıştı. Bu mücadelenin ana noktaları da Amasya, Sinop ve Samsun oluyordu.

Şekil 1. *Antik çağlarda Anadolu ve Pontus Devleti.*

Romalı generaller *Lucullus* ve *Pompeius*, VII. *Mithridates*'i kıyı bölgesinden çekilmeye mecbur ettiler: Lucullus Bafra'yı ve Terme'yi (Temiskyra) ele geçirerek Samsun'u iki taraftan sıkıştırmıştı. Lucullus'un askerleri Bafra ve Terme ovalarını tahrip edip, Samsun'u teslim olmaya zorluyorlardı. Neticede Samsun'lu General *Kallimak*, Roma ordusuna teslim oldu.

Kıyı bölgesinde tutunamayan son hükümdar VII. Mithridates ise, Kırım'a oğlu Fernoz'un (III. Farnak) yanına gitmiş ve orada intihar ederek ölmüş (M.Ö. 63) ve ölüsü de Sinop'a getirilerek gömülmüştür. Böylece Pontus Devleti yıkılırken, Doğu-Karadeniz bölgesi de Romalılar'ın müttefiki Galatlar'ın yönetimine giriyordu.

Roma hâkimiyeti ise, Pontus devletinin yıkılışıyla, M.Ö. 1. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren başlar: Romalı generaller *Lucullus* ve *Pompeius*, Pontus devletini kıyı bölgesinden çekilmeye mecbur etmişler ve General Lucullus Bafra'yı ve Terme'yi (Temiskyra) ele geçirerek Samsun'u iki taraftan sıkıştırmıştır. Neticede Samsunlu General Kallimak, Roma ordusuna teslim olmuş ve Anadolu'nun bu kıyıları Romalıların müttefiki Galatların yönetimine girmişti. Hristiyanlık dini de, bölgeye Romalılar'la beraber girmeye başlamıştır. Çünkü 4. Yüzyıl başlarından itibaren Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olmuştu.

Araplar 7. Yüzyıl ortalarından sonra Doğu- Karadeniz bölgesine girmeye başladılarsa da, bu devamlı bir hâkimiyet olamamıştır: Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca da (M.S. 395), bütün Anadolu ile beraber Doğu-Karadeniz Bölgesi de Arcadius'a düşmüş ve buralar Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) yönetimine girmiştir. Ülkeye Roma ülkesi anlamına "*Romania*" denirken, halkına da "*Romaioi*"

denmiştir. Araplar ise bu deyimi, "*Rum*" olarak kullanmışlar ve yaygınlaştırmışlardır. Halbuki bu halk Hristiyan- Grek değildi; "**Rum**" adı ancak idarî bir mensubiyeti yani teb'a ilişkisini ifade ediyordu.

11. Yüzyıl başlarından itibaren Müslüman Türkler Anadolu'ya girmeye başladılar ve mücadele de Türk- Bizans mücadelesi şekline dönüştür.

Türk hâkimiyeti ise 11. Yüzyıl başlarından itibaren görülmeye başlar: Yüzyılın başlarından itibaren Türkler Anadolu'ya girmeye başlamışlar ve 1048 Hasankale Savaşı ve 1071 Malazgirt Savaşı'yla Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetine son verilmiştir. Bu zaferlerin sonunda Türkmenler hızla İç-Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılara doğru yayılmaya başlamışlardır.

Anadolu'ya kuzeydoğudan, Çoruh Vadisi'nden giren Türkler, kıyı bölgesinde de süratle yayılmışlardır. Karadeniz bölgesi ve kıyılarına Türk-Çepni boyu girmiştir; "*Çepni*" kelimesinin anlamı ise, "*nerede düşman görse savaşır*", bazı araştırıcılara göre de, "*sınır koruyucusu*" demekti. Bu sıralarda Samsun hariç Giresun, Ünye, Terme ve kıyı boyu "Trabzon Komnenoslar Devleti"nin yönetiminde idi *(Şekil 2).*

Şekil 2. *Ondördüncü Yüzyıl'ın başlarında Anadolu'nun siyasal durumu.*

1159'larda Selçukluların komutanlarından *Danişmendli Yağı-Basan* Karadeniz sahillerine çıkarak Bafra ve Ünye'ye kadar ilerlemişse de, bölge II. Kılıçarslan'ın oğullarından ve Tokat Meliki Rükneddin Süleyman Şah tarafından fethedilmişti: Rükneddin Süleyman Şah zamanında Samsun fethedilememişse de, buraya bir yerleşim merkezi kurulmuş ve "*Müslüman Samsun"* diye anılmıştır; çünkü Hristiyan tüccarların barındığı asıl Samsun durmakta ve "*Gâvur Samsun*" diye adlandırılmaktaydı.

Bu siyasî hadiselerin yanında nüfus hareketleri de olmaktaydı: Çepni Türkmenlerinin göçleriyle Karadeniz kıyılarında Türkleşme hızlanırken İslâmiyet de süratle yayılıyordu.

Selçuklu Devleti en parlak zamanını olan I. Alâeddin Keykubad zamanında Trabzon ve Samsun şehirleri dışında bütün sahil boyu, buna Terme de dâhil olarak, artık Selçuklu Türk Devletinin yönetiminde bir Türk yurdu hâline gelmişti.

Moğol hâkimiyeti döneminde Anadolu Selçuklu Devleti parçalanmış fakat bu bölgeler yerel Türk beylerinin hâkimiyetinde kalmıştır. Bu dönemde Samsun ve çevresinde ortaya çıkan beyliklere *Canik Beylikleri* denmiştir; bu dönemde Giresun ve Ordu yöresinde *Hacı Emîroğulları*, Vezirköprü, Havza, Merzifon havalisinde *Taşanoğulları,* Lâdik ve Samsun yörelerinde Kubadoğulları, merkezi Niksar olarak sahile kadar olan yerlerde de *Taceddinoğulları* hâkim idiler.

Taceddinoğulları döneminde Terme ve havalisi de bu sülâle tarafından yönetilmiştir. Canik beylikleri arasındaki mücadelelerde *Taceddinoğlu Alparslan* ölünce de (1393) oğulları *Hüsameddin Hasan* ve *Hüsameddin Mehmed Yavuz* Çarşamba ve Terme taraflarında yönetimlerini sürdürmüşlerdir *(Şekil 3).*

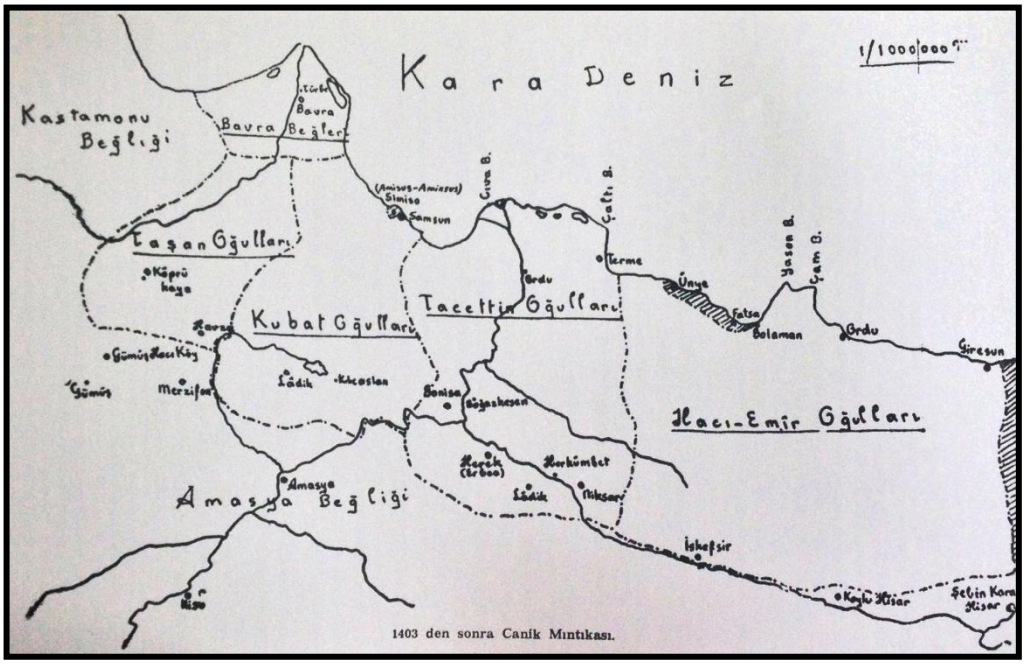

Şekil 3. *Canik Beylikleri döneminde Samsun, Çarşamba, Terme ve Ünye havalisi (13. ve 14. Yüzyıl).*

Osmanlı hâkimiyeti döneminde ise; bölgedeki Türk beylikleri Yıldırım Bayezıd zamanında Osmanlı yönetiminde bir araya gelmişlerdir.

Ankara Savaşında (1402) Emîr Timur, Yıldırım'ı yenince Anadolu Türkmen beylikleri yeniden canlanmış ve *Kubadoğlu Cüneyd Bey*, Samsun'u yeniden ele geçirmişti. Taceddinoğulları'ndan *Alparslan oğlu Hüsameddin Hasan* ise Çarşamba ve Terme taraflarında Emîr Timur'a tâbi olarak hüküm sürmüşlerdir. Fakat bu beylikler arasında mücadele de hiç eksik olmamıştır; 1418 yıllarında Hüsameddin Hasan ve Candaroğlu İsfendiyar Bey birlikte Samsun üzerine yürümüşler ve Cüneyd Beyi yenip öldürmüşler ve bir kısım arazisini ele geçirirmişlerdir. Hüsameddin Hasan Çarşamba ve Terme yörelerini alırken, müttefiki lsfendiyar Bey de Samsun ve Bafra'yı almıştır. Bu beylerin Çelebi Mehmed'e bağlılıklarını bildirmesiyle bölge yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Çarşamba ve Terme havalisinin merkezî Osmanlı yönetimine katılması Amasya Sancak Beyi Yörgüç Paşa tarafından sağlanmıştır; kendiliğinden teslim olan Hüsameddin Hasan Bey Bursa Hisarı'na hapsedilir (1428), Çarşamba ve Terme bölgesi de Amasya Sancağına bağlanır. Hüsameddin Hasan Bey bir müddet sonra hapisten kaçarsa da, iki sene sonra tekrar padişaha sığınır. Bu kez kendisine Batı Trakya'daki "*Gümülcine Sancağı*" verilir ve ailesi de yanına gönderilir. Bir müddet sonra Canik'e dönmesine izin verilen Hasan Bey, Çarşamba'nın güneyindeki Ordu Köyü'nde ölmüş ve orada gömülmüştür; artık Terme de Canik Sancağı'nın içinde idarî bir bölümdür.

1764'de Canikli Hacı Ali Paşa, "Canik (Samsun) Valisi" olur. Hacı Ali Paşa'dan sonra Canik Valiliği'ne Süleyman Paşa getirilmiştir. Süleyman Paşa, Hacı Ali Paşa'nın hazinedarı Behram Bey'in oğludur ve büyük hizmetleri olmuştur. Mezarı Çarşamba'da Rıdvan Bey Camiî avlusundadır.

Süleyman Paşa ile başlayan "*Hazinedarlar*" ailesinden gelen paşaların yönetimi burada 47 yıl sürmüştür. Süleyman Paşa'dan sonra Canik valiliğine *Hamid Bey* (mezarı Çarşamba'dadır.), *Nuri Paşa* (mezarı Ünye'dedir), *Mahmud Bey* (mezarı Samsun'dadır.), *Mehmed Ali Bey* (mezarı Samsun'dadır) *(Foto 3).*

Foto 4. *Hazinedarzâde Nuri Paşa'nın Terme'yi ziyaretleri (Yıldız Albümü, 90458-22).*

I. Dünya Savaşı yıllarında ve Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde bu bölgede daha çok siyasal amaçlı Ermeni ve Rum çetelerinin saldırı ve tecavüzleri görülmektedir.[4] Nitekim 20 Ekim 1916 Perşembe günü Rus donanması tarafından Terme sahiline çıkarılan silahlı Ermeni çeteleri, Rusların da desteğiyle çok büyük katliam ve tahribat yapmışlardır.[5] Ermeni eşkıyalarının Terme'ye yaptığı bu baskın sonunda katledilenler ve öldü diye bırakıldığı hâlde yaralı olarak kurtulanlar olmuştur. Bundan başka çok sayıda ev, dükkân, otel, kahvehane, fırın, tütün ambarı ve telgrafhane yakılıp yıkılmıştır.

Ayrıca Rus donanmasının bombardımanı sırasında Terme kasabasında muhacirlerden bir kişi, Ünye istikametindeki Miliç yöresinde de beş kişi şehit olmuştur; *Hacı Kamberoğlu Kezban*, *Çolak Hasan'ın kızı Havva*, *İsmail Bey oğlu Bekir*,

[4] Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, I, Ankara 1970, s.17; Cevdet R. Yularkıran, Reşit Paşa'nın Hatıraları, 1939, s. 18; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara, 1961, s.13; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, XII/43 (1963), Vesika: 1011

[5] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919) I, Ankara 2001, s.177-189

Hacı Hasan oğlu Kemal kızı Hatice ve *Hopalı Bektaş oğlu Dursun'un eşi Binnaz* bu bombardıman sırasında, Miliç mevkiînde şehit olmuşlardır.[6]

Silâhlı Ermeni eşkıyalarının Terme kasabasına girmeleri sırasında yine bir asker, aynı eşkıya grubunun Miliç yöresindeki şekaveti sırasında da *Beyastan oğlu Yusuf* adlı bir kişi şehit edilmiştir. Bu eşkıya grubunun Terme Hükümet binasını yakmaları sırasında da bir kişi ölmüş, iki kişi de yaralanmıştır. Böylece bu baskında yaralı ve şehit olanların sayısı 11'e ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan, çok ağır şartlar taşıyan Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak çekilmek zorunda kalmıştı (30 Ekim 1918): Mondros Mütarekesi, Avrupa büyük devletlerinin Türkiye üzerinde yüzyıllardır sürdürdükleri emellerini gerçekleştirmelerine imkân verecek özellikteydi.

Millî Mücadele yıllarında Terme yabancı bir işgal görmemekle beraber Ermeni ve Rum çetelerinin saldırı ve tecavüzleri yüzünden büyük katliamlar ve tahribat yaşamıştır. Bu olayların izleri yöresel sözlü edebiyat ürünlerinde de kendini göstermiştir; özellikle Kocaman Köyü olayları toplumsal hafızada derin izler bırakmıştı.

Rumların kanlı çete faaliyetleri, bölgedeki Türk halkını yıldırarak yer yer göçe zorlayıp nüfus çokluğu iddia etmek ve bölgede bir "*Pontus Rum Devleti*" kurmak amacına yönelikti. Eğer müsait siyasî ortam sağlanırsa Yunanistan'la birleşmeye çalışılacaktı.

Pontusçu mücadeleler siyasal ideallerden ve dinsel düşmanlıklardan da besleniyordu; Terme'de bulunan Hristiyan Kilisesi de Niksar'daki Dördüncü Başpiskoposluk'a bağlıydı. O da, Trabzon Rum Metropolitliğine bağlıydı; Müslümanların Hristiyanları katlettikleri kuvvetli bir şekilde propaganda ediliyor ve Batı kamuoyu böylece kazanılmaya çalışılıyordu. Ayrıca bu nedene dayalı olarak, bölgeye bir işgal yapılmasını sağlamak isteniyordu..

Terme ve havalisindeki Rum çeteleri ise, *Sarı Yani, Harigo, Kara Banayıt, Yoriga, Kara Haçik* (Ermeni) çeteleri idi. O zamanlar Rumların çok olduğu köyler de şunlardı: *Çangeriş, Kocamanbaşı, Karakaya, Kösetepe, Keriş, Üçpınar (Terekli ve Ziriftar mahalleleri), Güneycik, Karacalı (burada daha çok Ermeni vardı).*

Bu Rum çeteleri, daha çok Terme'nin güneyindeki Kınalık Dağı, Terme-Çarşamba arasındaki Avut ormanı. Keltepe (Akkuş sınırı, Tuz yaylası karşısı), Keriş tepesi (Çangerişin yukarısı) denilen yerlerde bulunurlar, vurgun yaptıktan sonra buralarda barınırlardı: "*Çetelerin faaliyet mıntıkaları birbirinden ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının kuvveti başlangıçta 6 000-7 000 silahlı idi. Daha sonra her taraftan*

[6] a.g.e, s. 177-189

katılanlarla 25 000'e yaklaştı. Pontus çetelerinin bütün işleri İslâm köylerini yakmak, İslâm ahaliye karşı akıl ve hayale sığmaz zulümler yapmak, cinayetler işlemek gibi kan içici bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi."[7]

Karadeniz Bölgesi'nde, özellikle Samsun ve dolaylarında bu hadiseler olurken İtilâf devletleri, bölgedeki asayişsizliğin giderilmediği takdirde işgale girişeceklerini bildirdiler. Bu işgal tehdidi ve diğer siyasal gelişmeler sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da, IX. Ordu (sonradan III. Ordu) Müfettişi olarak Samsun'a çıktığını görüyoruz.

Mustafa Kemal Paşa'nın görünürdeki görevi Samsun ve civarındaki asayişsizliği gidermekti. Halbuki buralardaki huzursuzluğu yaratanlar bizzat Hristiyan Rum ve Ermeni azınlıktı. Yüzyıllarca Türk devletinin yönetiminde rahat ve zengin bir şekilde yaşarlarken şimdi Türkleri Anadolu'dan kovmak için tarihî fırsatın geldiğini düşünüyorlardı. Askerî ve fikrî şahsiyeti bilinen Mustafa Kemal Paşa'nın bunu teşhis etmemesi mümkün değildi. O Anadolu'ya Türk milletini yeni bir kurtuluşa çağırmak için geliyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı, Samsun'a çıkışı sırasında karşılayan mahallî heyetler arasında Terme'den *Hacı Kuzu Fevzi Efendi* bulunuyordu; Hacı Kuzu Fevzi Efendi Terme Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de kurucusu ve başkanıydı *(Foto 4,5,6).*

Foto 4. *Millî Mücadele yıllarında Terme Kaymakamı olan Rıfat (Vona) Bey (1924- 1925 yıllarında Ordu Valiliği yıllarında).*

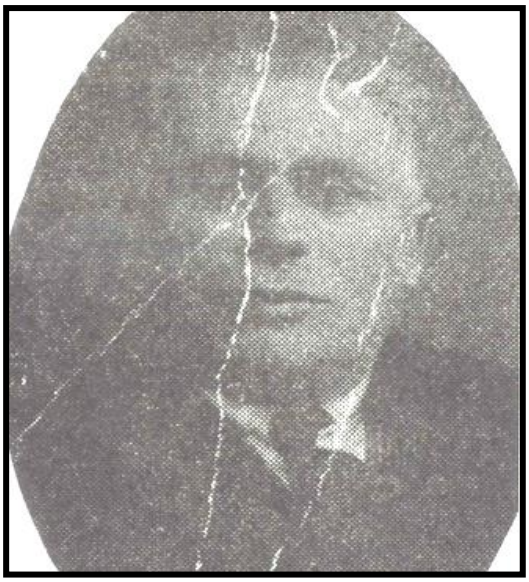

Foto 5. *Terme Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Kuzu Fevzi Efendi (1873-1959).*

[7] Kemal Atatürk, Nutuk (Yay. Haz: Zeynep Korkmaz), Ankara 2004, s:426

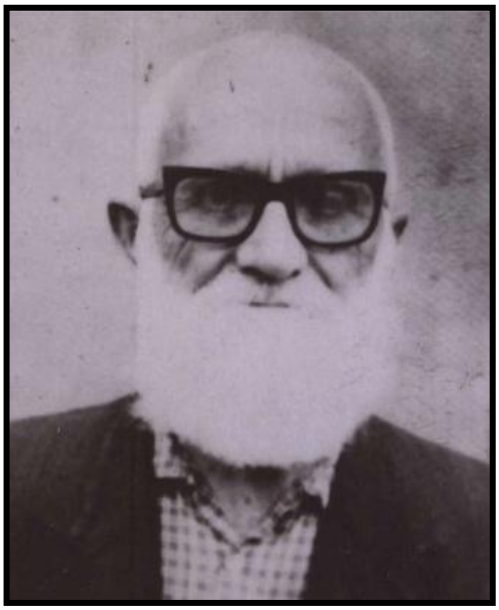

Foto 6. *Kocaman Köyü olaylarının şahidi İmamın İdris (Eroğlu) (R. 1319- M. 1995).*

Hacı Kuzu Fevzi Efendi'nin o günlere dair anılarını, *Mustafa Selim İmece* şöyle aktarıyor: "*Terme kazasından kendini köylülere sevdirmiş sözünü tutturabilir Hacı Kuzu namıyla maruf Hacı Fevzi Efendi Samsun'a gitmişti. Samsun'a diğer kazalardan gelenlerle beraber Paşa'nın yanında toplantılar yaparak Rum çetecilerine karşı savaşmaya, sahillerin kordon altına alınıp Yunanistan'dan ve İstanbul'dan Rum Patrikhanesi'nden Rum çetecilerine gelen silâh ve başka yardımların önlenmesine bu toplantılarda karar verilmiş; ayrıca Paşa, Padişah ve Halife'nin İstanbul'da düşmanlar elinde esir olup millet ve devlet lehine iradesini kullanacak halde bulunmadığını ve iyi niyetli görünmediğini toplantıda bulunanlara anlatmış, kazalarda milis kuvvetleri meydana getirilinceye kadar evlerde karılarına bile bu kararları açmamalarına ve bunları bir sır halinde muhafaza edeceklerine dair kendi yanında Allah ve namus üzerine, yemin ettirmiş olduğunu, bu hadiseden dokuz sene sonra Hacı Kuzu, bana Terme'de iken söylemişti. Ne de olsa o zamanlarda Padişah ve Halife'nin maddî ve manevî nüfuzu zihinlerimizden kaybolmamış olmasına rağmen çok zeki, vatan ve millet davasına bağlı, Türklüğü seven Hacı Kuzu, Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrıldığı son gecede, Samsun'da İskele Camiî'nden*[8] *sabah ezanının okunduğunu işitince hemen abdest alıp camiye giderek cemaatle sabah namazını edâ ettikten sonra, iki rekât da Allah rızası için namaz kılmış. Camide kimse kalmayınca ellerini açıp Allaha niyaz etmiş ve kalbinden, ruhundan gelen samimî bir duygu ile:*

[8] İskele Camiî, Buğday Pazarı semtinde, Gümrük ve İskele Caddesi üzerindedir. Mehmet Sadık Bin Abdullah tarafından 1312/1894 yılında yaptırılmıştır. XIV. yüzyılda yapılmış olan bu camiye Yalı Camii de denilmektedir.

- Ey Allah'ım sen Mustafa Kemal Paşa'nın bize söylediklerini işittin. Eğer onun dedikleri doğru ise milletimizi muvaffak ve muzaffer kıl. Padişahı da kahreyle, diye dua etmiştir."[9]

Daha sonra Terme'ye dönen Hacı Kuzu Fevzi Efendi ilk direniş cemiyetini kurmuş ve ilk mücadele güçlerini teşkil etmiştir.

İlk işgal kuvvetleri yurdumuza girdiği anda ve girdiği yerlerde millî mücadele başlamıştı. Samsun ve Terme bölgesinde de, kısmen ve geçici bir İngiliz işgali olmuşsa da, asıl mücadele Pontusçu çetelerle olmuştur: Rum çetelerle olan Kocaman Köyü çatışmalarının şahidi İmamın İdris (Eroğlu) de gözlemlerini zamanımıza kadar ulaştıran tanıklardan biridir.

Cumhuriyet dönemi'nde yapılan yeni idarî taksimatta Canik Sancağı' "*Samsun*" vilâyeti olarak teşkilâtlandırılmış ve Terme de Samsun'un bir ilçesi olmuştur: Bu dönemde Terme de yokluk ve sıkıntı yılları geçirmiştir. Zamanla yol, elektrik ve su şebekeleri de Terme'ye getirilmiştir. Buna rağmen eğitim- öğretim açısından uzun süre bir mahrumiyet dönemiçekilmiştir. Ancak Terme'nin nüfusu ve bir kent olarak yapılanması yine Cumhuriyet döneminde hızla gelişmiştir.

En eski devirlere kadar uzanan tarihî dönemlerin bilgileri kazılarla, araştırmalarla henüz ortaya çıkarılmamış olsa da daha yakın dönemlere ait, özellikle ahşap eserler bugünlere kadar ulaşmıştır. Eğitim ve ekonomik alanda da hızla gelişmekte olan bir ilçedir.

[9] Mustafa Selim İmece (Derleyen), Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1959, s: 47

TANZİMAT DÖNEMİNDE TERME KAZASI

İbrahim SERBESTOĞLU [*]

Giriş

19. Yüzyıl'ın başlarında Karadeniz kıyılarını gezen P. Minas Bijişkyan, Terme hakkında tarihte bu bölgede yaşadığına inanılan Amazon kadınlarından bahsetmektedir. Üstelik "biz de bu taraflarda cesur kadınlara rastladık" diyerek bu efsanenin gerçek olduğuna inandığını ima etmiştir. Fakat seyyah, Terme'ye dair yazacak çok fazla dikkate değer bir şey görememiştir. Başta Termedon olmak üzere akarsuları ile önemli ve güvenli limanına dikkat çeker. Haftanın belirli günlerinde sahilde pazar kurulduğunu zikreder.[1]

Devrin kaynaklarında çok sayıda akarsuyu ve bir limana sahip olduğu ifade edilen Terme, Osmanlı klasik döneminde önemli bir tarım bölgesiydi. Taceddinoğulları Beyliği zamanında Türk yurdu haline gelmişti.[2] Osmanlı Devleti, fetret devrini atlattıktan sonra Anadolu'da hâkimiyet alanını genişletmeye başlayınca Terme de ele geçirilmişti. Bu olayda Amasya valisi Yörgüç Paşa'nın kuvvet kullanmasına gerek kalmadan Taceddinoğlu Hasan Bey'in bölgeyi Osmanlılara teslim ettiği belirtilmektedir.[3]

16. yüzyılda Terme kaza olup, 46 köyden oluşan ve kasabadan küçük bir yerleşim merkezine sahipti. Yerleşim yerlerinin 16'sının ismi kişi adından geliyordu. Tahrir defterlerinde Termedon'un pazar vergisi ve camiine dair kayıtlar mevcuttu. Bu durum Terme'nin pazar-cami merkezli, bir yerleşim yeri olarak kurulduğunu göstermektedir.[4] Sahip olduğu liman ile Canik Sancağının gümrük gelirlerine önemli katkı sağlayan Terme, aynı zamanda kendir hasları bölgesine dâhildi.[5]

1838 yılında bölgeyi gezen İngiliz seyyah Hamilton, akarsuların beslediği verimli ovalara dikkat çekiyordu. Terme merkezi ise Termedon nehrinin sol kenarında birkaç küçük ahşap ev, ahşap bir cami ve küçük bir pazar yeri olarak tasvir ediliyordu. Büyük tekneler sahil boyunca tahıl ve pirinç taşımak için Terme'ye uğruyorlardı.

[*] *Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Öğretim Üyesi.*

[1] P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 34-35.

[2] İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2007, s. 162.

[3] Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 23-24.

[4] Öz, s. 32- 36.

[5] Mehmet Öz, "Samsun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.36, Ankara 2009, s. 84-86.

Üstelik bu teknelerden yaklaşık 10'u Hazinedârzâde Osman Paşa'ya aitti. İyi beslenmiş büyükbaş hayvanlar da seyyahın notları arasında yer edinmişti.[6]

1. Tanzimat'ın Bölgede Uygulanmaya Başlanması

Osmanlı Devleti, klasik dönemde güvenlik ve adalet eksenli "*kamu hizmeti*" sunarken, bunları finanse etmek üzere vergi toplardı. Eğitim, yol-köprü yapımı gibi bayındırlık faaliyetleri, sosyal yardımlar, sağlık hizmetleri gibi alanlarda hizmetler ise vakıflar aracılığıyla veya vergi muafiyeti karşılığında halka yaptırılıyordu. Ancak II.Mahmud dönemine gelindiğinde merkez teşkilatında yaşanan reformlar hemen hemen tüm hizmetleri merkezî devletin sorumluluğuna yüklemişti. Vergi muafiyetleri ile birlikte vakıfların faaliyet ve hareket alanları kısıtlanmıştı. 1839 yılında Tanzimat Fermanının ilanıyla taşrada oluşturulan meclisler ile yeniden yapılanma süreci halkın yönetime katılmasıyla devam ettirilmeye çalışılmıştı. Burada, klasik dönemde taşrada ayan ve eşraf denilen ileri gelenlerin bu meclislerde kendilerine yer bulduğu görülmektedir. Aslında bu değişim bir bakıma reformları uygulamada halkın sözünü dinleyeceği kişilerin devlet mekanizmasına eklemlenmesi, böylece hizmetlerin görülmesi ve devletin beklentilerinin de karşılanması anlamına geliyordu.

Canik Sancağı özeline bakıldığında Tanzimat'ın burada uygulanması kolay olmamıştı. Bölgede Hazinedârzâdelerin hâkimiyeti son derece kemikleşmişti. Babıâli, bir çatışmaya girmek istemediğinden gönderdiği aracılarla Hazinedârzâdeleri ikna etmeye çalışmıştı. Bu doğrultuda 1841 yılında Meclis-i Vâlâ kararı ve padişah onayı ile eski Galata muhassılı Azmi Efendi, iki katiple birlikte Trabzon'a gittiler. Bazı hanedan mensuplarının eskiden "*beri vergi vermemeyi alışkanlık haline getirmiş olmaları"* dolayısıyla Tanzimat'ın uygulanmasına sıcak bakmadığı görüldü. Padişah da reformların uygulanmasını ertelemeyi uygun gördü. Erteleme 1847 yılına kadar sürdü. Merkezden atanmış olan vali İsmail Paşa döneminde, Tanzimat reformları Canik dâhil Trabzon Eyaleti'nde uygulanmaya başlandı.[7]

Her ne kadar Hazinedârzâdeler, Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıkmış olsa da idari meclislerde yer alarak eski güçlerini sürdürdükleri görüldü. Bu aslında Babıâli'nin meclislere üye seçiminde "*bölgenin tanınmış, en muktedir ve afif zatlarından"* olması talimatına uygundu. Belki de Hazinedârzâdeler ve diğer ileri gelen

[6] Ayşegül Kuş, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında W. J. Hamilton'a Göre Samsun ve Çevresi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, 2014, s. 2-3.

[7] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesi'nde Uygulanması", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Derleyen: Tülay Ercoşkun, Ankara 2011, s. 73-74.

aileler değişimde alacakları bu rolü, devlet merkezli değişime ne kadar daha karşı koyacakları belli olmayan bir inada tercih etmişlerdi.[8]

2. Tanzimat Döneminde Terme

2.1. Yerel İdareciler, Yolsuzluk ve Çıkar İlişkileri

Seyyah Hamilton'un, pirinç üretimiyle geçimini sağladığını belirttiği küçük bir kasaba görünümünde olan Terme Kazası'ndan[9] 1862 yılında Tersane ve Nizamiye ambarları için 400.000 kıyye pirinç alınmasına karar verilmişti. Terme Meclisi'nde yapılan görüşmeler sonucunda pirinç tedarik etme işi Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılarından ve Terme Kaza Meclisi azası Hacı Ömer Ağa'ya verildi. Pirinç tedarikinin Ömer Ağa'ya verilmesine Terme Meclis azası Mehmed Ağa, Şerif ve Bekir efendiler karşı çıkmışlardı. Devletin tüccardan pirinç alması gerektiği, eğer ahaliden alınacaksa da bunun kıyyesine 80 paradan aşağı verilmemesini istiyorlardı. Terme Meclisi bu kişileri tercih etmeme gerekçesini *vurgunculuğa* alışmış olmaları şeklinde belirtiyordu. 1863 yılında yeni pirinç alımı gündeme gelince yine bu işten mahrum kalacakları için Hacı Ömer Ağa hakkında dedikodu çıkartıldığı iddia ediliyordu. Hacı Ömer Ağa bu gelişmenin neticesinde meclis azalığından azledildi. Ancak Ömer Ağa hakkındaki suçlamaların asılsız olduğuna dair ahali ve meclislerden tertip edilen mazharlar da Ömer Ağa'nın dirayetli birisi olduğu, kendisine meclisin verdiği emirleri yerine getirmeye çalıştığı, kaza ahalisinin de Ömer Ağa'dan memnun oldukları belirtiliyordu. Hakkındaki suçlamaların *rencide* edici olduğunu söyleyen Ömer Ağa, ahalinin ve Terme Meclisi'nin hakkındaki olumlu yazılarını kanıt göstererek Meclis-i Vâlâ'da muhakeme edilmeyi talep ediyordu.[10]

Ömer Ağa'ya göre Tersane ve Tophane mürettebatını tedarik etmek için çalışmıştı. Özellikle askeriyeye gereken pirincin doğru olarak tartılması için çaba gösterdiğinden vurguncular tarafından hedef haline getirildiğini iddia ediyordu. Hakkında sahte mazhar düzenleyip İstanbul'a gönderenlerin Terme ahalisince bilindiğini söyleyen Ömer Ağa, Canik mutasarrıfına hakkında verilen mazharların sahte olduğuna dair yazı verildiğini söylüyordu.[11] Canik mutasarrıfı Kamil Paşa da

---

[8] E. Esin Sarıoğlan, *Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1856)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi- KTÜ), Trabzon 1996, s. 21-48.

[9] Ayşegül Kuş, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında W. J. Hamilton'a Göre Samsun ve Çevresi", s. 3.

[10] İddiaya göre Çarşambalı Abdullah ve Ahmed efendiler hazırlamış oldukları mahzarı Ördekçioğlu Mehmed Efendi ile Çuhadaroğlu Mehmed Efendi adamlarını Bekir Hoca adlı kişinin yanına katarak Çarşamba Kazası'nın pazarı günü kazaya gelen köylülere; Terme'de ise yine pazar yerinde Mehmed efendilerce ahaliye mühürletilmeye çalışılmıştı. Bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), *İrade Meclis-i Vâlâ* (*İ.MVL)*, 644/1, 8 Ocak 1863.

[11] BOA*, Meclis-i Vâlâ* (*MVL)*, 646/94, 30 Mart 1863.

Ömer Ağa hakkında iltifat dolu cümleler sarf ediyor, pirinç tedarikindeki çalışmalarından övgüyle bahsediliyordu.[12]

Meclis-i Vâlâ, Ömer Ağa hakkındaki iddiaların araştırılması ve 1863 yılına ait pirinç tedarikinin sağlanması için Ali Rıza Efendi'ye talimat vermişti. Ali Rıza Efendi Canik Sancağı'na gittiğinde Terme Kazası'nda yöneticiler arasındaki sürtüşme tüm şiddetiyle devam ediyordu. Ali Rıza Efendi, ilk iş olarak Terme Kazası müdürünü *suihallerini* gerekçe göstererek görevden aldı ve yerine Vasıf Efendi'yi getirdi.[13] Yine Terme ahalisini etkilememesi için Terme müftüsü Ali Rıza Efendi'nin yerine mahalli ulemadan Ahmed Efendi görevlendirildi.[14] Ardından 1863 yılına ait pirinç tedarikinin durumunu inceledi. Terme Kazası'ndan 1863 yılında, Nizamiye askerleri için 150.000, Bahriye askeri için de 100.000 kıyye pirinç tedarik edilecekti. Terme Kazası köyleri ahalisine hisse dağıtılarak toplanan pirincin 150.000 kıyyelik ilk kısmı gemilerle İstanbul'a gönderilmişti. Mahzende kalan 7.350 kıyye ile İstanbul'a gönderildiği halde fazla olduğu anlaşılan 4.567 kıyye yani toplam 11.917 kıyye Asakir-i Bahriye hissesi olarak hazırdı.[15]

Pirinç tedarikinde gelinen noktanın yanında asıl mesele olarak Ömer Ağa'nın yolsuzluk iddiaları da inceleniyordu. Ömer Ağa hakkında rüşvet karşılığı meclis azası olmasından pirince taş katmasına dair pek çok söylentinin yanında ahaliye ödeme yapmadığı gibi şikâyetler vardı.[16] Ömer Ağa hakkında 207 dilekçe verilmişti. Şikâyetleri araştırması için kurulan komite, Ömer Ağa'nın kaza ahalisinin 60.228,5 kuruş ve devletin 13.475 kuruşunu zimmetine geçirdiğini tespit etmişti. Devlete olan zimmet borcunun iki kat olarak tahsil edilecek olmasıyla toplam 87.178,5 kuruş borçlu çıkan Ömer Ağa'dan 42.000 kuruş nakit olarak tahsil edilip, alacaklılara dağıtıldı. Gelişmeler karşısında Ömer Ağa'dan kendilerinin de alacağı olduğunu iddia eden yeni kişiler ortaya çıkıyordu. Ortaya çıkan borcun kalan kısmı Ömer Ağa'nın emval ve emlakının satışından karşılanacaktı. Hükümet Konağında hapsedilmiş olan Ömer Ağa'nın emval-i menkulü Terme Kaza Meclisi aracılığıyla tespit edilerek, defteri hazırlanacaktı. Samsun'a gönderilecek menkuller burada açık arttırma ile satılacaktı. Emlak ve araziye dair varlıkları ise mahallinde araştırılacaktı. Şahsına ait olanların çoluk çocuklarına ait olanlardan ayırt edilmesi için Canik Sancağı arazi müdürü Feyzi Efendi ile Meclis-i Vâlâ tarafından görevlendirilmiş olan Arif Ağa da Terme'ye

[12] BOA, *MVL*, 647/16, 30 Mart 1863.

[13] Bin kuruş maaşlı müdürlüğe *komisyondan* seçilenlerin tayin edilmesi gerekiyordu. Meclis-i Vâlâ da, teamüllere aykırı olmasına rağmen Terme Kazası'nın mevkii ve durumun aciliyeti dolayısıyla atamayı uygun bulmuştu. Bkz: BOA, *MVL*, 649/75, 2 Haziran 1863.

[14] BOA, *İrade Dahiliye* (*İ.DH)*, 512/34845, 2 Temmuz 1863.

[15] BOA, *İ.DH*, 512/34878, 14 Haziran 1863.

[16] BOA, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı* (*A.MKT.MHM),* 267/84, 9 Haziran 1863.

gitmişlerdi.[17] Ali Rıza Efendi, yolsuzluğa bulaşanların ayıklanması ve zararların karşılanması konusunda kararlı tutumunu gösteriyor, gelen baskılara rağmen geri adım atmıyordu.[18] Ancak müfettiş Ali Rıza Efendi'nin görevinin sonlandırılması yolsuzlukların üstüne kararlı bir şekilde gidilmesini engellemişti.

2.2. Tarım

Akarsuların beslediği Terme ovalarında en çok yetiştirilen tarım ürünü pirinçti. Burada yetiştirilen pirinç aynı zamanda Trabzon Eyaleti dâhilinde piyasaya sürülüyordu.[19] Ancak Amerikan iç savaşının dünya piyasasında pamuğa olan ihtiyacı arttırması Osmanlı topraklarında da bu ürünün üretimine yönelinmesini beraberinde getirdi. Canik Sancağı'nda yapılan arazi taramalarında 1.913 dönümlük alanda pamuk üretilebileceği tespit edildi. Terme'de de 150 dönümlük bir alan pamuk üretimine ayrılmıştı.[20]

19. yüzyılın ortalarında Terme'de üretilen bir diğer ürün ham ipekti. İpekler eski mancınıklarla çekildiğinden telleri kalın ve pürüzlüydü. Fiyatı da 120 kuruşu geçmeyip, yok pahasına satılıyordu. Kozalarını ecnebi tüccar topluyordu. Yeni icat kısa mancınıklarla çekilip, suyuna da dikkat edilirse Bursa ve Amasya ipiyle aynı kalitede olacak ve değeri de artacaktı. İstanbul'dan örnek olarak yedi adet mancınık tedarik edilerek Canik'te onlar gibi yeni mancınıklar imal edilecekti. Mancınıklar, sancak dâhilinde ücretle ham ipeğin ipini çeken kişilere dağıtılacak ve kullanılması zorunlu olacaktı. Aksi takdirde mahsul sahibinin zararı ip çekenlerden talep edilecekti.[21]

Bu ürünlerin yanında yapılan incelemede Terme'de üretilen, tüketilen ve kaza dışına satılan tarım ürünleri *Tablo 1*'deki gibi tespit edilmişti.

Tablo 1. *Terme Kazası'nda Tarım Ürünleri*

Ürün Adı	*Kazada Üretilen*			*Kazada Tüketilen*			*Kaza Dışına Gönderilen*		
	Kise	*Keyl-i Asitane*	*Aded*	*Kise*	*Keyl-i Asitane*	*Aded*	*Kise*	*Keyl-i Asitane*	*Aded*
Pirinç	*400.000*	-	-	*100.000*	-	-	*300.000*	-	-
Hınta	-	*40.000*	-	-	*35.000*	-	-	*5,000*	-

[17] BOA, *İ.DH*, 512/34845, 2 Temmuz 1863.

[18] BOA, *A.MKT.MHM*, 279/38, 4 Ekim 1863; BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)*, 709/12, 30 Nisan 1865.

[19] Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, 6/23, Güz 2009, s. 47.

[20] BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ* (*İ.MVL)*, 501/22678, 3 Şubat 1864.

[21] BOA, *İ.MVL*, 501/22678, 3 Şubat 1864.

Şair	-	*10.000*	-	-	*8.000*	-	-	*2.000*	-
Mısır Buğdayı	-	*120.000*	-	-	*80.000*	-	-	*40.000*	-
Yulaf	-	*40.000*	-	-	*30.000*	-	-	*10.000*	-
Asel	*7.000*	-	-	*5.000*	-	-	*2.000*	-	-
Kabak	-	-	*4.000*	-	-	*4.000*	-	-	-
Patlıcan	-	-	*100.000*	-	-	*100.000*	-	-	-
Fasulye	*250.000*	-	-	*150.000*	-	-	*100.000*	-	-
Kara bakla	-	*100*	-	-	*100*	-	-	-	-
Lahana	*2.000*	-	-	*2.000*	-	-	-	-	-
Ceviz	-	*1.000*	-	-	*200*	-	-	*800*	-
Kestane	*10.000*	-	-	*5.000*	-	-	*5.000*	-	-
Elma	*150.000*	-	-	*100.000*	-	-	*50.000*	-	-
Armut	*150.000*	-	-	*150.000*	-	-	-	-	-
Kiraz	*100.000*	-	-	*50.000*	-	-	*50.000*	-	-
Kavun-Karpuz	-	-	*110.780*	-	-	*110.780*	-	-	-
Soğan	*100.000*	-	-	*100.000*	-	-	-	-	-
Sarımsak	*5.000*	-	-	*2.000*	-	-	*3.000*	-	-
Harir	*1.000*	-	-	-	-	-	*1.000*	-	-
Keten	*50.000*	-	-	*20.000*	-	-	*30.000*	-	-
Keten Tohumu	-	*3.500*	-	-	*500*	-	-	*3.000*	-
Kendir	*30.000*	-	-	*10.000*	-	-	*20.000*	-	-
Kendir Tohumu	-	*420*	-	-	*120*	-	-	*300*	-
Toplam	*1.255.000*	*215.020*	*214.780*	*697.000*	*153.920*	*214.780*	*558.000*	*611.000*	-

2.3. Sanayi

Osmanlı sanayisi, devlet tekelindeki Tersane, Tophane ve Baruthane'den oluşan ağır sanayi ile dokumacılık, debbağlık, boyacılık, saraçlık ve simkeşlik şeklinde sınıflandırılabilecek küçük sanayiden teşekkül ediyordu.[22] 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde yeni kurulan devlet fabrikaları Osmanlı sanayileşmesinin lokomotifi oldular.[23]

Tanzimat Döneminde Terme'de sanayinin küçük ölçekli, el emeğine dayalı ve henüz fabrikasyon üretime geçilememiş durumda olduğu görülmektedir *(Tablo 2).* Burada yetişen kestane ve gürgen ağaçlarından tekne, tabak ve saire imal edilip, başta İstanbul olmak üzere farklı şehirlere gönderilirdi. Terme Kazası'nda hazırlanan keresteler de yine gemi yapımı için Ünye'ye gönderilirdi.[24]

Tablo 2. *Terme Kazası'nda Sanayii*[25]

Ürün	*Mevki ve Teftiş Heyetinin Yorumu*
Dış budak ve gürgen tahtası	*Terme dağlarından karşılanır.*
Araba ve saban tahtası ve sair çift edevatı	
Çamaşır ve hamur tekneleri ve kavata ve kürek	
Siyah ocak taşı ve değirmen taşı	
Kiremit ve Tuğla	
Zeyrek keteninden mamul gömlek bezi ve Peşkir ile ketenin ince kıtıklarından yapılır çuval ve kilim	*Terme'de kadınlar tarafından imal ediliyor.*
Kendir ve Keten ipliği	
Ayakkabı ve Çarık	
Kebir ve sağır hasır ile meydan süpürgeleri	
Kaba hasır	
Kendir tohumundan mamul kaliteli bezir yağı	

[22] Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.2, Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 613- 638.

[23] Rıfat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1984, s. 5-8; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2011, s. 718-728; Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, s. 367-395.

[24] *Trabzon Vilayet Salnamesi*, H.1286, s. 92-99.

[25] BOA, *İ.MVL,* 501/22678, 27 Aralık 1863.

2.4. Güvenlik, Aşiretler ve Muhacirler

Tanzimat döneminde iç güvenlik birimi olarak oluşturulan zabtiye teşkilatı yarı askeri bir nitelik taşıyordu. 18. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da devlet gücünün taşraya yayılmasında bir araç olarak kullanılan zabtiye, merkezileşmenin yani modernleşmenin bir simgesi olarak görülüyordu. Nitekim herhangi bir vilayette Tanzimat reformlarının uygulanması aynı zamanda zabtiye birliğinin oluşturulması demekti.[26]

Zabtiye teşkilatının kuruluş sürecine baktığımızda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla ortaya çıkan güvenlik sorununun başkentte Asakir-i Mansure ordusuyla çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Taşrada ise yine II.Mahmud döneminde redif taburlarıyla asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.[27] Tımarlı sipahilerin de görev almasına rağmen Tanzimat'ın hedeflediği can ve mal güvenliği sağlanamayınca 1844 yılında uzun tartışmalar sonucunda Tımarlı Sipahi teşkilatı kaldırılarak yerine Zabtiye teşkilatı kuruldu. Valilere gönderilen talimatla tımarlı sipahilerden yıllık geliri 500-1.000 kuruş arasında olanlar piyade zabtiye neferi, 1.000-2.000 arasında olanlar ise süvari zabtiye neferi olarak görevlendirileceklerdi. Piyade neferinin maaşı yiyecek bedeliyle birlikte 60-80 kuruş arasında olacaktı. Üniforma giyecek olan zabtiye neferleri güvenliğin sağlanması, suçluların mahkemeye getirilmesi, arazi ve vergi gelirlerinin tespit ve tahsil memurlarının korunması gibi görevleri yerine getireceklerdi.[28]

Canik Sancağı'nda bulunan 117 zabtiye neferinin 10'u Terme Kazasında görevliydi.[29] Ancak kefalete bağlanma[30] veya *vatan*larına gönderilme kararına rağmen Kemahlı taifesi hakkındaki şikâyetlerin arkası kesilmiyordu. Terme Kazası'nda yaşayan aşiret mensubu Kahraman'ın köy köy dolaşarak ahalinin hayvanlarını çaldığının bildirilmesi üzerine 1864 yılında Canik Sancağı'nda teftişle görevli bulunan müfettiş Ali Rıza Efendi devreye girdi. Canik Meclisi'ne suçluların derhal yakalanması ve

---

[26] Nadir Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)", *Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*, Ed: Evren Balta- İsmet Akça, İstanbul 2010, s. 47-56.

[27] Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.16, Güz 2004, s. 65-66; Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul 2012, s. 104-129; Ahmet Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)", A.*Ü.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 53, Mart 2013, s. 173-194.

[28] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 318-320.

[29] BOA, *MVL*, 680/18, 18 Ağustos 1864.

[30] Kefalet uygulaması için bkz: Abdullah Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü", *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Trabzon 1998, s. 98-114.

göçebe tayfasının ahaliye zarar vermesinin önüne geçilmesi talimatını verdi.[31] Ali Rıza Efendi'nin talimatı üzerine harekete geçen zabtiyeler hayvanları geri alıp sahiplerine iade ettiler. Kahraman'a ceza kanunun 224. maddesine göre daha önce aynı suçtan sabıkası bulunduğundan en üst limit olan bir yıl hapis cezası verildi. Ayrıca Molla Alioğlu Mustafa, Memişoğlu Mehmed, Gülkıraroğlu Bekir ile Aliosmanoğlu İbrahim'in dört baş katır ve kısrak çalıp, Akçay Irmağı kenarında meskûn olan Sivaslı göçebelere sattıkları tespit edilerek, haklarında yargı süreci başlatıldı.[32]

Göçebe aşiretlerin yanında Kırım ve Kafkasya'dan gelmiş olan muhacirler de 1860'lardan itibaren asayiş bozukluklarına yol açıyorlardı.[33] Terme Müdürlüğü'ne bağlı Terme ve Akçay kazalarında yerleştirilmekte olan muhacirlerden bazıları yapılan evleri beğenmeyip yıkmış; yerli ahalinin hayvanlarını çalmışlardı. Avcı Köyü muhtarı Mehmed Hurşid ile Saray Köyü muhtarı Bilal'i de darp etmişlerdi. Yerli ahali, muhacirler için güzel şeyler yapmaya çalışmalarına ve verimli araziler vermelerine rağmen bu tür muameleleri kabul edilemez buluyordu. Yapılan görüşmelere ve tembihlere rağmen önü alınamayan bu tür davranışlar sonrasında muhacir *beyleri* ve *hocaları* ile Ali Rıza Efendi görüştürüldü. Ali Rıza Efendi, tercüman vasıtasıyla tehdit dolu bir konuşma yaparak muhacirlere ibret olması için beylerini prangaya vurdurttu. Ünye, Fatsa, Bolaman'a gidip Terme'ye geri dönünceye kadar geçen üç gün zarfında muhacirlerin ileri gelenleri bu şekilde gezdirildi. Ardından ıslah olduklarına dair Terme Kaza Meclisi'ne beyanda bulununca tahliye edilmiş olan muhacir reislerine, *muhacirlik sıfatına riayet ederek yapılan yardımların değerini bilip, davranışlarını düzelttikleri sürece daha fazla hürmet görecekleri* bildirildi. Aksi takdirde daha şiddetli muameleye tabi tutulacakları ifade edildi.[34]

2.5. Tefecilik ve İkraz Sandıkları

Henüz kredi piyasasının yasallaşmadığı Osmanlı toplumunda borç ilişkileri yerel ölçekte tefecilik yöntemiyle yapılıyordu. Yerel idarecilerle güçlü bağları olan ve nüfuz sahibi kişiler çiftçiyi yüksek faizlerle borç batağına düşürmüştü. Zamanla tüccar, alacaklarına karşılık borçlunun evini ve arazilerini sattırarak ya kendisine hizmetkâr olarak çalıştırıyor ya da çiftçi, eşyasını toplayıp göç ediyordu. Bu tür borçlanmalar yalnızca tütün ziraatıyla uğraşan kazaların ahalisi için geçerli değildi. Terme, Ünye, Fatsa müdürlüklerinin bulunduğu kazalarda yetişen pirinç, mısır, fasulye, kendir,

[31] BOA, *MVL*, 673/32, 14 Nisan1864.

[32] BOA, *MVL*, 673/32, 2 Haziran 1864.

[33] Kırım ve Kafkas muhacirlerinin Osmanlı topraklarına gelişi ve iskanı için bkz: Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, Ankara 1997.

[34] BOA, *MVL*, 673/24, 13 Nisan 1864.

keten mahsulleri ile kenevir tohumu ve keten tohumu gibi ürünleri üreten çiftçiler için de aynı borç ilişkilerine tesadüf ediliyordu.[35]

Ali Rıza Efendi, Bafra ve Terme başta olmak üzere bazı kazalarda meclis azaları ve memurlardan *daima istihdama kabiliyeti* bulunmayan ve uygunsuz hareketleri tespit edilenleri görevden aldı. Ardından tefecilerin üzerine gidildi. Tefecilerden meclisler veya komiteler aracılığıyla ya *hükmen* ya da anlaşmayla 30.100 liralık altından fazla meblağ tahsil edilip hak sahiplerine verildi.[36]

Müfettiş Ali Rıza Efendi, çiftçiyi tefecilerden kurtarmak için ikraz sandıkları projesini ortaya attı. Ali Rıza Efendi'nin kısa bir süreliğine İstanbul'a gittiği sırada konu Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi.[37]Ali Rıza Efendi ve ekibince hazırlanmış olan 27 maddelik talimatnameye göre Samsun, Maden-i Kabı ve Kavak kazaları ahalisi için Samsun'da; Bafra ve Alaçam kazaları için Bafra'da; Arım, Ökse, Ayvacık, Terme ve Akçay kazaları için Çarşamba'da ve Ünye, Fatsa İfraz, Fenaris, Göreği, Cevizderesi, Keşderesi, Serkeş ve Meydan kazaları için Ünye'de birer ikraz sandığı oluşturulacaktı. Sandıkların 10.000 kese sermayesinin temelini kereste ücreti, emval-i eytam ve nûkud-ı mevkûfe ödenekleri oluşturacaktı. Bunların içerisinde asıl pay kereste akçesinden oluşacağı için mal sandığından yapılacak ödemeye göre ikraz sandıkları da kurulmuş olacaktı.[38]

Sandıkların sermayesinin esası kereste akçesiydi. Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa müdürlükleri dâhilinde olan kazalar ahalisinin muhtelif senelerde Tersane ve Tophane-i Amire için kestiği ve naklettiği kerestelerin bedeli R.1276(12.03.1863) yılı sonuna kadar 11 yük 79.499 kuruştu. Bu meblağın İstanbul'dan havale mektubu geldiğinde sandıkların hemen kurulması için mahalli hükümetçe harekete geçilecekti.[39] Ancak devletten beklenen meblağın gelmesi mümkün olmadığı gibi menafi sandıklarının hayata geçirilmesi ikraz sandıkları projesini rafa kaldırtmıştı.

2.6. Terme'den Kereste Tedariki ve Ahalinin Alacak İsyanı

Gemi inşasında önemli malzemelerden biri olan kereste ocaklık ve ocaklık harici bölgelerden temin edilirdi. Ağacın cinsi ve gemi iskeletinde kullanıldığı yere göre çeşitli isimler alan keresteyi temin etmek Tersane Emini'nin görevleri

[35] BOA, *İ.MVL*, 508/ 22929, 11 Mart 1864.
[36] BOA, *A.MKT.MHM*, 279/38, 4 Ekim 1863.
[37] BOA, *İ.MVL*, 508/ 22929, 4 Mayıs 1864.
[38] BOA, *İ.MVL*, 508/ 22929, 4 Mayıs 1864, 1. madde
[39] 16. madde

arasındaydı.[40] 18. yüzyıldan itibaren taşrada yönetimi ele alan ayanların gemi yapım ve Tersane-i Amire ihtiyaçlarından olan keresteyi tedarik etmekle de görevlendirildiği görülmektedir. Merkezi hükümet, tersanenin ihtiyaçlarının karşılanmasında engel olan ve gevşek davranan ayanların cezalandırılması yoluna giderek bu konuya verdiği önemi ortaya koymuştu.[41]

Canik Sancağı da gür ormanlarıyla Tophane ve Tersane-i Amire için kereste tedarik edilen ocaklık harici mahallerden birisiydi.[42] Bafra, Ünye ve Fatsa kazaları ahalisi Tophane; Çarşamba ve Terme kazaları ahalisi de Tersane-i Amire için kereste tedarik ediyorlardı.[43] Ancak kereste toplanmasında mültezimlerin suiistimallerine dair şikâyetler vardı.[44] Üstelik Çarşamba ve Terme ahalisi kereste ve dümen anası konusunda mağdur edildiklerini ve bedellerini alamadıklarını söylüyorlardı. Konunun araştırılması görevi Canik Sancağı'nın vergi tadil ve tesviyesi için oluşturulan karma komisyona verildi. Şikâyetlere dair kayıtlar ve evrakları inceleyen komisyon kararını Canik Meclisi'ne bildirdi. Karara göre R.1266/M.1850 senesinden R.1274/M.1858 senesine kadar Çarşamba ve Terme kazalarından 20.590 kıta kereste ve 60 adet dümen anası hazırlanmıştı. Çarşamba Kazası'nda kalan 685 kereste haricindekiler gemilere yüklenmek üzere Çarşamba sahilinde Karabahçe, Gureba, Kemikliçınar ve Kurukavak iskelerine nakledilmişti. 10.214 kıta kereste gemilere yüklendiği halde 9.681 kıtası gemilerde yer kalmadığından sahilde bırakılmış ve zamanla çürümüştü. Tersaneye gönderilmiş olan kereste ve dümen analarının bedeli olan 103.065 kuruş Canik Sancağı emvalinden havale edilmişti. 272.018 kuruşun ise henüz havale emri gelmemişti.[45] Ahalinin kereste ve dümen analarını hazırlayıp taşıması işinde her kaza bir kereste nazırı görevlendirmişti. Kereste nazırı, ahaliden kereste başına *sürütme* tabir edilen ikişer kuruş alıyordu. Ancak bu meblağa kanaat etmeyen kereste nazırı, ahalinin sahile indirdiği ağaçların çaplarının uygun olmasına ve sağlamlığına bakmaksızın yenisini talep edebiliyordu. Böylece ahali iki kat iş yapmak zorunda kalıyordu. Üstelik kerestelerin zamanında Tersane'ye gönderilmemesinden dolayı çürümeleri üzerine yerlerine başkalarının hazırlanması kış mevsimini buluyordu. Böylece çekilen sıkıntılar artıyordu. Dahası kereste için sahile yakın ormanlarda ihtiyaca uygun ağaç kalmamıştı. Ahali en az 10 saat uzaktaki dağlardan kereste getirmek zorundaydı. Komisyonun tespitlerinin ardından bundan sonra kereste talep

[40] İdris Bostan, "Tersâne-i Âmire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara 2011, s. 513-516; Aynı yazar, "Gemi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 14, Ankara 1996, s. 11-15.

[41] İlhan Ekinci, "Karadeniz'de Âyanlar ve Denizcilik", *Karadeniz Araştırmaları*, S.37, Bahar 2013, s. 25-32.

[42] İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003, s. 116.

[43] BOA, *MVL*, 647/41, 12 Haziran 1863.

[44] BOA, *İ.DH*, 512/34845, 2 Temmuz 1863.

[45] BOA, *A.MKT.MHM*, 283/59, 11 Kasım 1863.

edildiğinde Tersane-i Amire'den çap ve ölçüsü belirlenerek bir memur görevlendirilmesiyle kereste kesilecek dağın tespit edilmesine karar verildi. Dağdaki kesilecek ağaçlar tek tek damgalanacaktı. Ahalinin kesip sahile taşıyacağı keresteler kış mevsimi gelmeden gemilere yüklenecekti. Kereste bedeli de hemen ödenecekti. Böylece hem ahaliye haksızlık yapılmayacak hem de ormanlar korunacaktı.[46]

Yaşanan sorunlar karşısında Tersane-i Amire Kaptanı ile yapılan görüşmelerde geçmiş senelerde söz konusu kazalardan gönderilmiş olan 10.214 kıta kerestenin ve 60 adet dümen anasının teslim alındığı ve bedelinin ödenmemesinin Tersane-i Amire hazinesinin kusuru olduğu kabul ediliyordu. Ancak asıl sorun kereste bedeline karşılık gösterilen Tersane-i Amire'nin Maliye'den alacağının henüz gönderilmemiş olmasıydı. Kaptan Paşa, ödemelerin gecikmesinin gelecek yıllarda Tersane için kereste ve dümen kütüklerinin temininde sıkıntı doğuracağı uyarısında bulunarak bedelin R.1279 senesi tahsisatından ödenmesi talimatı vermişti. Bu konuda hem Canik'teki idarecileri bilgilendirmek hem de o yılın dümen anası ile karaağaç kerestelerinin tertip edilmesini sağlamak için Bahriye Meclisi azası İsmail Bey Samsun'a gönderilmişti. Çalışmalar neticesinde kereste ve dümen analarının gemilere yüklenerek gönderilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca nakliye işlerinde görülen *muamelat-ı gadriye*nin önlenmesi için de Kolağası Mehmed Efendi'ye talimatlar verildi.[47] Ali Rıza Efendi de gerekli kerestelerin ilkbahara kadar kesilip nakledileceğine dair güvence verdi.[48] Nitekim kereste ve dümen ağaçları kısa sürede hazırlanıp, iskelelere indirildi. Malzemeleri almak için Tophane-i Amire'den kiralandığı bildirilen dokuz adet geminin ikisi geldi. Tersane-i Amire'den de gemi gönderilmesi bekleniyordu. Canik Sancağı'nda yoğun çalışmaların arasında bu işlerin hızla yapılmasında mutasarrıf, liva meclisi üyeleri ile azadan kereste sevkiyle görevlendirilen Mehmed Ağa, Ünye müdürü Mustafa Efendi, Fatsa müdürü Nuri Bey, Terme müdürü Yusuf Ağa ve Terme ile Çarşamba kaza meclisi azalarının payı büyüktü.[49]

Sonuç

Tanzimat, Osmanlı'da devlet yapılanmasının modernleşmesinin ilanıydı. Gerek II.Mahmud gerekse de halefleri zamanında yapılan reformlarla devlet, taşrayı merkeze bağlıyor ve hizmetlerde standardizasyonu sağlamaya çalışıyordu. Ancak her ne kadar kanun ve yönetmelikler süreci yönlendirmeye çalışsa da Babıâli, zaman zaman doğrudan müdahale etmedikçe ilerleme sağlanamadığının farkındaydı. Nitekim taşradan ahalinin ezildiği, yolsuzların önünün alınamadığı, tarım ve sanayide

[46] BOA, *A.MKT.MHM*, 298/10, 31 Ekim 1863.

[47] BOA, *AMKT.MHM*, 286/12, 8 Aralık 1863; BOA, *A.MKT.MHM*, 298/10, 20 Nisan 1864.

[48] BOA, *A.MKT.MHM*, 286/75, 9 Aralık 1863.

[49] BOA, *İ.MVL*, 510/23040, 13 Nisan 1864.

atılım yakalanamadığı şikayetleri geliyordu. Hatta vergileri dahi toplayamayan devlet, memurları Allah'a havale ederken, ahali adeta kaderine razı oluyordu.

Tanzimat Dönemi Osmanlı taşrasında yaşanan gelişmeleri Terme Kazası'nda da izlemek mümkündür. Tefecilerin, yerel idarecilerle bağları ve çiftçiyi borç batağına düşürmeleri; aşiretlerin ve muhacirlerin asayişi bozucu hareketleri, verimli ovalarıyla geçimini sağlamaya çalışan Terme ahalisini adeta devleti arar hale getirmiştir. Devlet, geç de olsa duruma müdahalede bulunmuş ve sorunların bir kısmını bertaraf etmiştir.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

2. Trabzon Vilayet Salnamesi, H.1286

3. Araştırma Eserler

AYGÜN, Necmettin, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, 6/23, Güz 2009, s. 41-76.

BIJIŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969.

BOSTAN, İdris, "Gemi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 14, Ankara 1996, s. 11-15.

BOSTAN, İdris, "Tersâne-i Âmire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, Ankara 2011, s. 513-516.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesi'nde Uygulanması", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Derleyen: Tülay Ercoşkun, Ankara 2011, s. 71-81.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.

EKİNCİ, İlhan, "Karadeniz'de Âyanlar ve Denizcilik", *Karadeniz Araştırmaları*, S.37, Bahar 2013, s. 15-49.

ERGUT, Ferdan, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul 2012.

KUŞ, Ayşegül, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında W. J. Hamilton'a Göre Samsun ve Çevresi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, 2014, s. 1-10.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.2, Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 513-650.

ÖNSOY, Rıfat, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1984, s. 5-12.

ÖZ, Mehmet, “Samsun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.36, Ankara 2009, s. 83-88.

ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.

ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.16, Güz 2004, s. 59-95.

ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908)”, *Tarihsel Perspektiften Türkiye’de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*, Ed: Evren Balta- İsmet Akça, İstanbul 2010, s. 47-78.

ÖZCAN, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)”, A*.Ü.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 53, Mart 2013, s. 173-194.

SARIOĞLAN, E. Esin, *Tanzimat’ın Trabzon’da Uygulanması (1839-1856)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi- KTÜ), Trabzon 1996.

SAYDAM, Abdullah, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Trabzon 1998, s. 98-114.

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, Ankara 1997.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2011, s. 711-728.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Trabzon 2007.

KÂMÛSÜ'L-A'LÂM'A GÖRE 19.YÜZYIL'IN SONUNDA TERME

Yavuz BAYRAM[*]

19. Yüzyılın Sonunda Terme; Genel Görünüm

Terme, 19.yüzyılın sonlarında Trabzon'un Canik sancağına bağlı merkez nüfusu 4.000, 158 köyüyle birlikte toplam nüfusu ise 20.000 civarında olan bir kaza merkeziydi. Diğer kazalardan farklı olarak Terme nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman'dı. Merkezde 1 camii, 1 ortaokulu, 1 ilkokulu, 2 medresesi, 1 hamamı ve 1 tekkesi vardı. Çevresindeki durgun sulardan dolayı havası, özellikle yazın halkın köylere çekilmesine sebep olmaktaydı. Ticaret, nehirlerdeki sandal ve kayıklarla işlemekte; kazada hubûbât ürünleri yanında keten, ceviz ve kestane gibi ürünler yetişmekteydi.

Metin (Sadeleştirilmiş)[1]

Terme, Trabzon vilâyetinin Canik sancağında ve Samsun'un 60 kilometre doğusunda olarak kendisiyle aynı adı taşıyan çayın üzerinde ve Karadeniz sahilinden 2 kilometre kadar yukarıdadır. 4000 kadar ahalisi, 1 cami-i şerifi, 1 mekteb-i rüşdiyesi (ortaokul), 1 mekteb-i ibtidaisi (ilkokul), 2 medresesi, 1 hamamı ve tekkesi vardır. Etrafındaki durgun sulardan ve kasabanın temizlikten yoksun havası pek kötü olup yazın ahali köylere çekilmek mecburiyetindedir. Bu kötü havası olmasa, bulunduğu yerin ticari önemi ve etrafının doğal güzelliğiyle bitkilerin yetişmesine uygun oluşu, bu kasabanın ilerleyip gelişmesini sağlayabilirdi. Nehirde kayıklar ve sandallar işlemekte (ve) ticaret de bu yolla gerçekleştirilmektedir. Terme kazası, Canik sancağını oluşturan 6 kazadan biri olup batıda Çarşamba ve doğuda Ünye kazalarıyla sınırlıdır. Kaza pek geniş değilse de oldukça meskûn olup 158 köyü vardır. Ahalisi 21.560 kişi olup hemen hemen hepsi Müslümandır. Arazisi dağ eteklerinden ve güzel ova ve bayırlardan ibaret olup pek verimli ve ürüne elverişlidir. Başlıca ürünleri; çeşitli hubûbât ile keten ve ceviz, kestane vesâir türlü meyvelerden ibarettir. Ormanlarıyla meraları da çoktur. Terme ve Miliç çayları, kazanın arazisini sulayarak Karadeniz'e dökülmektedirler.

Terme Çayı, Trabzon vilâyetinin Canik sancağında bir küçük nehirdir ki adı geçen vilâyeti Sivas vilâyetinden ayıran sıradağlardan doğarak kuzey batıya doğru akan ve bir yarım halka oluşturarak Terme kazası arazisini bölerek ve Terme kasabası ortasından aktıktan sonra Karadeniz'e dökülüyor. Eski adı Termodon olup eski Yunan tarihçilerinin naklettikleri Amazonların merkez hükümetleri olan Temiskür şehri içinden geçerdi.

Metin (Transkripsiyonlu)

Terme: Ṭrabzon vilāyetiniñ Canik sancağında ve Ṣamsunuñ 60 kilometre şarḳında olaraḳ hem-nāmı olan çayıñ üzerinde ve Ḳaradeñiz sāḥilinden 2 kilometre ḳadar yuḳarıdadır. 4000 ḳadar ahālīsi, 1 cāmiʿ -i şerīfi, 1 mekteb-i rüşdiyesi, 1 mekteb-i ibtidāʿīsi, 2 medresesi, 1 ḥamāmı ve tekyesi vardır. Eṭrāfındaki miyāh-ı rākideden ve ḳaṣabanıñ ʿadem-i neẓāfetinden havası pek vaḫīm olup yazın ahālī

---

[*] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Orijinal metin için bkz.: Şemseddin Sâmî, "Terme", **Kâmûsü'l-a'lâm**, C.3, Mihran Matbaası, İstanbul 1308/1891, s.1645. / Samsun ve bağlı kazalarıyla ilgili olarak Kâmûsü'l-a'lâm'da yer alan maddelerin sadeleştirilmiş metni, transkripsiyonu ve ve değerlendirmesi için bkz.: Yavuz Bayram, "Kültürel Hafıza Kayıtları Olarak Osmanlı Dönemi Edebiyat Kaynaklarının Önemi ve Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre 19.Yüzyıl Sonunda Canik/Samsun", *Türk Kültürü 2013/2*, s.1-27.

köylere çekilmek mecbūriyetindedir. Bu vaḫāmet havası olmasa mevḳi'niñ ehemmiyyet-i ticāriyyesi ve eṭrāfınıñ leṭāfet-i ṭabī'iyyesiyle ḳuvve-i inbātiyyesi bu ḳaṣabanıñ 'umrān ve teraḳḳīsini mücib olacaḳdı. Nehirde ḳayıḳlar ve şandallar işleyüp ticareti daḫi bu vāsıṭa ile icrā olunur. Terme ḳażāsı Canik sancağını terkīb iden 6 ḳażānıñ biri olup ġarben Çehārşenbe ve şarḳen Ünye ḳażālarıyla maḥdūddur. Ḳażā pek vāsi' degül ise de ziyāde meskūn olup 158 ḳaryesi cāmi'dür. Ahālīsi 21.560 kişi olup hemān cümlesi Müslimdür. Arāżīsi ṭaġ eteklerinden ve güzel ova ve bayırlardan 'ibāret olup pek münbit ve maḥṣūldārdur. Başlıca maḥṣūlātı ḥubūbāt-ı mütenev'a ile keten ve ceviz, kestane ve sā'ir meyveleriñ envāayından 'ibāretdür. Ormanlarıyla mer'āları daḫi çoḳdur. Terme ve Miliç çayları ḳażānıñ arāżīsini saḳy iderek Ḳaradeñiz'e dökülüyorlar.

Terme Çayı, Ṭrabzon vilāyetiniñ Canik sancağında bir küçük nehirdir ki vilāyet-i meẓkūreyi Sivas vilāyetinden tefrīk iden silsile-i cibālden nebe'ānile ġarb-ı şimālīye ṭoġrı cereyān ve bir nıṣf ḥalḳa teşkīl iderek Terme ḳażāsı arāżīsini saḳy ve Terme ḳaṣabası ortasından mürür itdükden şoñra Ḳaradeñize döküliyor. İsm-i ḳadīmi Termodon olup eski Yunan müverriḫleriniñ naḳl itdükleri Amazonlarıñ merkez ḥükūmetleri olan Temiskür şehri içinden geçerdi.

Metin (Orijinal)

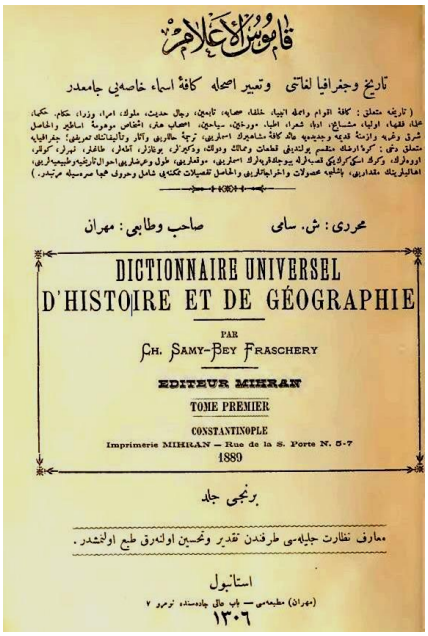

قاموس الاعلام

تاريخ وجغرافيا لغاتى وتعبير اصحاله كافهٔ اسماء خاصه‌يى جامعدر

(تاريخه متعلق : كافهٔ اقوام واصله انبيا، خلفا، صحابه، تابعين، رجال حديث، ملوك، امرا، وزرا، حكام، حكما، فقها، اولیا، مشايخ، ادبا، شعرا، اطبا، مورخين، سياحين، اصحاب هنر، اشخاص موهومهٔ اساطير والخاصل شرق وغربه وازمنهٔ قديمه وجديدهده عالم كافهٔ مشاهيرك اسمليرى، ترجمهٔ حالليرى واثار وتأليفاتك تعريفى؛ جغرافيايه متعلق دخى : كره ارضك منظم برلندرى قطعات وممالك ودولك، وكيهلرك، يولتارى، آثارى، طاغلرى، نهرلرى، كولرى، اوروبانك، وكرك اسكى كراكيك قصبالرله يينجه‌لكلرى اسملرى، موقعلرى، طول وعرضلرى اصول تاريخيه وطبيعيه‌لرى، اهاليلرينك مقدارى، پشلنيه عصوللرى واجراءاتلرى واخلصل تفصيلات حكمائى شامل وحروف هجا مرتبه مرتبدر.)

محرری : ش. سامی صاحب وطابعی : مهران

DICTIONNAIRE UNIVERSEL
D'HISTOIRE ET DE GÉOGRAPHIE

PAR

CH. SAMY-BEY FRASCHERY

EDITEUR MIHRAN

TOME PREMIER

CONSTANTINOPLE

Imprimerie MIHRAN — Rue de la S. Porte N. 5-7

1889

برنجی جلد

معارف نظارت جليله‌سى طرفدن تقدير وتحسين اولنه‌رق طبع اولنمشدر.

استانبول

(مهران) مطبعه‌سى — باب عالى جاده‌سنده نومرو ٧

١٣٠٦

موجب اوله‌جقدى. نهرده قايقلر وصندالر ايشليوب، تجارتى دخى بو واسطه ايله اجرا اولنور. — ترمه قضاسى جانبك سنجاغنى تركيب ايدن ٦ قضانك برى اولوب، غرباً چهارشنبه و شرقاً اونيه قضالريله محدوددر. قضا پك واسع دكل ايسه‌ده، زياده مسكون اولوب. ١٥٨ قريه‌يى جامعدر. اهاليسى ٢١٥٦٠ كشى اولوب، همان جمله‌سى مسلمدر. اراضيسى طاغ اتكلرندن وكوزل اووه و بايرلردن عبارت اولوب، پك منبت ومحصولداردر. باشليجه محصولاتى حبوبات متنوعه ايله كتن وجوز، كستانه وسائر ميوه لرك انواعندن عبارتدر. اورمانلريله مرعالرى دخى چوقدر. ترمه ومايح چايلرى قضانك اراضيسنى سقى ايده‌رك، قره دكيزه دوكيلورلر.

ترمه چايى { طربزون ولايتنك جانبك سنجاغنده غنده بر كوچك نهردر، كه ولايت مذكوره‌يى سيواس ولايتندن تفريق ايدن سلسلهٔ جبالدن نبعانله، غرب شمالیيه طوغرى جريان. وبر نصف حلقه تشكيل ايده‌رك، ترمه قضاسى اراضيسنى سقى، وترمه قصبه‌سى اورته‌سندن مرور ايتدكدن صكره، قره‌دكيزه دوكيلور. مجراسى تقريباً ٨٠ كيلومتره‌در. اسم قديمى (ترمودون) اولوب. اسكى يونان مورخلرينك نقل ايتدكلرى (آمازون) لرك مركز حكومتلرى اولان (تميسكور) شهرى ايچندن كچردى.

ترمه { طربزون ولايتنك جانبك سنجاغنده وصامسونك ٦٠ كيلومتره‌شرقنده اوله‌رق همنای اولان چايك اوزرنده وقره دكيز ساحلندن ٢ كيلو متره قدر يوقاريده‌در. ٤٠٠٠ قدر اهاليسى، ١ جامع شريفى، ١ مكتب رشديسى، ١ مكتب ابتدائيسى، ٢ مدرسه‌سى، ١ حمامى و ١ تكيه‌سى واردر. اطرافنده‌كى مياه راكده‌دن وقصبه‌نك عدم نظافتندن هواسى پك وخيم اولوب، بازين اهالى كويلره چكلمك مجبوريتنده‌در. بو وخامت هواسى اولمه، موقعنك اهميت تجاريه‌سى واطرافنك لطافت طبيعيه‌سيله قوهٔ انباتيه‌سى بوقصبه‌نك عمران وترقيسنى

TEK PARTİ DÖNEMİNDE TERME

Fahri SAKAL [*]

Giriş

Tek Parti devri ifadesi Türkiye'de 1923-1950 arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin kesintisiz 27 yıllık iktidar dönemi için kullanılır. Tek Parti iktidarları mahiyetleri icabı rakipsiz, devletle iç içe ve hantal yapıları ile bilinirler. Çünkü kendilerini denetleyecek ve alternatif politikalar önerecek bir muhalefet partisi yoktur. Ancak kendileri içinden birileri devleti, kurumları ve partiyi denetleyebilir. CHP örneğinde bu denetlemeyi yapacak kurum olan Parti Müfettişliği[1] bir çeşit parti içi denetleme vazifesi ve rolüyle adeta muhalefet görevi üstlenmiş gibidir.[2] İllerin teftişinde görevli müfettişler bazen partililerinin kusurlarını örtmeye kalksa da, çoğu zaman gördükleri her şeyi yazmakta idiler. Bir çeşit parti içi denetim ve özeleştiri kurumu olan müfettişlik raporları mahalli parti teşkilatının her türlü ayrıntılı bilgisini bize sunmaktadır. İllerin teftişleri esnasında görülen kayda değer her bilgi not edilir, Tüzük ve Teftiş Talimatnamesine göre raporlanarak senede iki kez Genel Merkeze sunulurdu. Bu raporlarda sadece parti ile ilgili bilgiler değil, parti - devlet, parti - kurumlar, parti - halk ilişkileri ve Halkevleri gibi Parti'ye bağlı kurumlarla Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu ve Yardımseverler Derneği gibi teşekküller hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle yörelerin Tek Parti Dönemi tarihi oldukça ayrıntılı olarak kaleme alınabilmektedir. Biz bu yazıda bu kaynaklara dayanarak Terme'nin 1923-1950 arası tarihini kaleme almış bulunuyoruz.

Terme'de Eğitim

Terme eğitim bakımından çok da talihli değildir. Cumhuriyetin Tek parti döneminde diğer hususlarda olduğu gibi eğitim öğretim alanında da Samsun'un en geri kalmış ve ihmal edilen ilçelerinden biridir. Daha büyük ve kalabalık iki ilçe olan Çarşamba ve Ünye arasında kaldığından okul ve öğretmen ihtiyacı karşılanmıyor veya en son

[*] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Tek Parti döneminde mesleki ve kurumsal müfettişliklerin dışında siyasi alanda iki farklı müfettişlik vardır. Birincisi ülke yönetiminde bir çeşit askeri genel valiler gibi rol oynayan Umumi Müfettişlik kurumudur. Bkz. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952),* İletişim Yay. İst, 2003. Diğeri konumuzla ilgili olan CHP Parti Müfettişliği'dir. Bu konuda da bkz. Cemil Koçak, "Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan,* İst. 1992, s.459-494. Aynı konuda, C. Koçak, "Tek-Parti döneminde CHP Parti Müfettişliği'ne İlişkin Ek Bilgiler", (şurada), *Mete Tunçay'a Armağan,* (Derl. Mehmet Ö. Alkan ve diğerleri), İletişim Yay. İst, 2007, s.675-681.

[2] Tek Parti Dönemi ve müfettişlerin uygulamaları ile ilgili olarak meslektaşımız Cemil Koçak'ın araştırmaları dışında, ayrıca bkz. Fahri Sakal, *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı,* Samsun 2007. Farklı sayfalarda bu konuda bilgiler vardır.

karşılananlar arasında bulunuyordu. 1920 ve 30'lu yıllarda merkezde sadece bir ilkokul bulunurken 30'ların sonlarına doğru bazı büyük köylere de ilkokul yapılmaya başlandığını görüyoruz. 1943 teftişlerinde ilçedeki ilköğretim ihtiyacının bile ancak yüzde 20 kadarının karşılanabildiği yazılmıştı. Üstelik 2. Dünya harbi bahanesiyle öğretmenler ihtiyat subayı olarak silâhaltına alındığından bu oran daha da kötüleşmişti.[3] 1956-57 ders yılında ilçenin 64 köyünden ancak 21'inde okul bulunurken 43 köyde okul yoktu. Okulsuz köy Çarşamba'da da aynı oranda fazla ilen Samsun'un diğer ilçelerinde kısmen durum daha iyi görülüyordu. İlçede bu dönemde 2098 erkek öğrenci, 530 kız öğrenci ve 29 öğretmen ve eğitmen bulunuyordu. Merkezdeki tek ortaokul 6 öğretmen ve 162 öğrenci ile tedrisatta bulunuyordu.[4]

İlçede hiçbir gazete ve mecmua basılmamaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında basının Terme'ye sürekli gelmediğini biliyoruz. CHP İlçe teşkilatı ve Halkevi kurulduktan sonra bu mekânlara partinin gönderdiği yayın organları- gecikmeli olarak- geliyor ve onlar okunuyordu. 1940'larda İstanbul ve Samsun'da basılan gazete ve mecmualar bazen ertesi gün, bazen de birkaç gün gecikmeli olarak ilçeye geliyordu. Parti ve Halkevi salonlarında ilin ve İstanbul basınının içinde partiye yakın olanların okunması için hazır bulundurulduğunu biliyoruz. Hatta zamanla bu mekânlara radyo alındığı ve vatandaşın özellikle Anadolu Ajansı kastedilerek "ajans haberleri" veya "ajans saati" dinlemek için bu yerlere geldiği biliniyor.

Tek Parti döneminde Terme'de spor teşkilatı ve sahaları da yoktur. Düğün ve benzeri eğlence zamanlarında açık alanlar ve çayırlarda güreşler yapılır, ayrıca at yarışları veya öküzlerin ağır yük çekmeleri üzerine müsabakalar yapılırdı. Termelilerin av merakı raporlara girdiğinden, bunun halkın en önemli eğlencesi olduğunu anlıyoruz.[5]

Terme'de Asayiş

Terme'nin kaynaklara geçecek türden kangren olmuş bir asayişsizlik yöresi olduğuna dair elimizde bir belge mevcut değildir. Rum çeteler Mübadele Antlaşması ile yöreden sürüldükten sonra bazı küçük çetecilik örnekleri görülmüşse de, bu çok kayda değer bir durum değildir. Zaten onların birçoğu da Rum çetelere karşı oluşmuş gruplardı ve Milli Mücadele zaferle bitince, bunlar normal işlerine avdet etmiş ve asayiş geri gelmiştir. Zaman zaman hayvan hırsızlığı ve ev yakma olayları kayıtlara geçmiştir.[6] Bu hayvan hırsızlığı konusu hükümete bildirilmiş ve milletvekilleri bununla ilgili kaymakamların görüşlerini alıp çözüme yönelik bazı talimatlar vermişlerdir. Bulunan

[3] BCA*, CHP K.* 490.01/701.388.1, s.50.

[4] Turhan Uzunhasanoğlu, *Samsun Albümü 1957,* (Baskı yeri ve yılı yok), s. 47.

[5] BCA, *CHP K.* 490.01/701.388.1, s.52.

[6] Bu tür olaylar Samsun'un diğer yörelerinde de görülmektedir. İl üzerinde yaptığımız sözlü tarih çalışmalarında Alaçam, Bafra, Kavak, Merkez, Tekkeköy ve Çarşamba gibi yerlerde de benzer suçlar görülmüştür.

çözümlerin en belirgin olanı hayvan sahiplerine silah verilmesi idi. Ancak kısa zaman sonra bu konuda şikâyetler gelmiş ve Dâhiliye Vekili Hilmi Uran gerek bu iş için hayvan sahiplerine verilen silahların, gerek Yabani Hayvanlarla Mücadele Komisyonu'nun halka verdiği silahların bazen problemlere ve suç aletine dönüştüğünü, bu silahların bu sebepten toplandığını bildirmiştir.[7]

Bir diğer konu Çiftçi Mallarını Koruma Kanunu'nun Samsun'da uygulanması şeklidir. Kanun neşredildiği zaman metni basılı olarak Samsun'a 550 adet gönderilmiş ancak ilin idarecileri gereken hazırlığı yapıp uygulamaya geçememişlerdi. Bu çerçevede 1944 başları itibarı ile ekseri vilayetlerde uygulama başlamış ve bu işe dönük olarak 16 000 koruma memuru alınmıştır. Ziraat Vekili Hatipoğlu "*Samsun Vilayetinde bu kanunun tatbik edilmemiş olması bu vilayetin mülki amirlerinin vazifelerini ihmal ettiklerini göstermektedir. Mamafih bazı kazalarda kanunun tatbik olunduğu yapılan muhabereden anlaşılmaktadır. Bu meyanda Terme kazası zikrolunabilir*" ifadesini kullanmıştır.[8] Demek ki Terme'de ya bu kanunun uygulanmasına diğer ilçelere göre daha bir aciliyet vardı veya bu ilçenin idarecileri işini daha iyi yapmışlardı.

Terme asayişi için söylenecek son iki söz, ormanlardan kaçak kesim ve kız kaçırma olaylarıdır. Ancak bunlardan ilki ekonomi bölümünde anlatıldığından, diğeri de rutin suçlardan olduğundan burada sadece hatırlatmakla yetiniyoruz.

Terme'de Siyaset

Terme'de halkın partiye ve siyasete ilgisi orta derecededir. 1920'li yıllarla ilgili elimizde belge olmadığı gibi, ilçede parti teşkilatının varlığını da bilmiyoruz. Ancak 30'larda parti teşkilatı çalışmakta ve belgeler bırakmış durumdadır. 1936-37'de ilçenin idare kurulu listelerini biliyoruz. Bu dönemde CHP Terme Kazası İlçeyönkurul denen heyet şu kişilerden mürekkeptir:

"*1-Başkan Hüseyin Berk, ziraat ile meşguldür. Meclis-i umumi azasıdır.*

2-Abdullah Anıl, ziraat ile meşguldür. Sağışman.

3-Arif Akalın, ziraat ile meşguldür. Sekreter.

4-Nedim Katar, dava vekili.

5-Sami Türker, çiftçidir ve belediye azasıdır.

6-İsmail Alver, ticaretle meşguldür.

7-Mehmet Keleşoğlu, ticaretle meşguldür."

[7] BCA, *CHP K,* 490. 01/ 702.389.1, s. 19.

[8] BCA *CHP K.* 490.01/702, 389. 1.

Kayıtlarda parti üyeleri arasında tesanüt olduğu belirtilmekle beraber, dava vekili Nedim Katar ile samimiyetleri olmadığı belirtilmiştir. *"Eski başkan Keleşoğlu Mustafa ile yeni başkan Hüseyin Berk arasında husumet mevcuttur. Şahsi münaferetin parti idarecileri arasında samimiyeti ihlal ettiği ve mahalli işlere tesiri olduğu görülmüştür."*[9]

Tek Parti dönemi seçimleri hakkında Terme için elimizde çok az bilgi vardır. Bu dönemde seçimler iki dereceli olduğundan, seçim bölgelerinde önce "müntehib-i sani" denen ikinci seçmenler belirleniyor, sonra onlar milletvekillerini seçiyorlardı. 1935 Seçimi için her 400 kişiye bir müntehib-i sani esasına göre Samsun 108 ikinci seçmen adayı açıklamıtır. Terme adayları olan 55 kişi şu listeden oluşmuştur:[10] Hacı Kuzu eşi Bayan Ramise, Nedim eşi Şahide, Bayraktar eşi Elmas, hafız Hüseyin eşi Rahime, Emin Eşi Rahime, Haşim oğlu Hüseyin Validesi Emine, Hüseyin eşi Fatma, Muhsin eşi Seher, Kaşif eşi Gül, Raif eşi Fatma, Rasih eşi Rüveyda, Hacı Paşa oğlu Kuzu, Hacı Memişoğlu Hüseyin, Kişmiroğlu Seyit, Baki oğlu Sadettin, Tahsildar Rebi, Derviş oğlu Şükrü, Hacı Molla oğlu Mehmet, hacı Molla oğlu İsmail, keleş oğlu Mehmet, Kateroğlu Nedim, Hacı Hüseyin oğlu Mehmet, Hacı Nuri oğlu Mehmet, Keleşoğlu Emin, Kateroğlu Kamil, Musa Kazım, Keleşoğlu Mustafa, Varidat memuru Nazım, Müderris oğlu Rüştü, İbrahim oğlu Ali, İskender oğlu Hasan, Müderrisoğlu Arif, Zoroğlu Hüseyin, Müezzinoğlu Abdullah, Sıhhiye memuru kemal, Uzunömeroğlu Ahmet, Muhsin Dikmen, hacı oğlu İsmail, Başkatip Süleyman, Kekeveoğlu Süleyman, Haşimoğlu Hüseyin, Sivişoğlu Hasan, Sabuncuoğlu Mehmet, İbrahim oğlu Barik, Kaşif oğlu Sami, Emir Yusuf'tan Haptuk, Taşcıoğlu Zühtü, Gazioğlu Ahmet, Tapu memuru Şaban, Maliye katibi Mahmut, Başmuallim Ahmet, Dost Pehlivanoğlu Kamil, Müftü Mehmet, Salihoğlu Hüseyin ve Bilal oğlu Zeki.

1939 Milletvekili seçimlerinde ise Samsun İlinden 802 müntehib-i sani belirlenmiştir. Bunların tamamı 61 kişi olmak üzere şunlardı:[11] Kuzu Demirtürk, Ramise Demirtürk, M. Rasih Uysal, Arif Akalın, Hüseyin Berk, Mehmet Eken, Şevket Güven, Mehmet Dikme, Hasan Şahin, Zeki Uysal, Abdullah Soğancı, Necati Kavuncu, Rüştü Dilmen, Abdullah Anıl, Mustafa Keleşoğlu, Muhsin Diken, Hasan İskender, Mehmet Şahin, Yusuf Öztürk, Bilal şahin, Sami Türker, Şükrü Özbek, Hamdi İmzalı, Halis Tomrukçu, Bekir Keskin, Veli Yıldız, Rafet Öktem, Kazım Tomrukçu, Mehmet Alver, Şükrü Tekinarslan, Kibar Darendeli, Hüseyin Aksoy, Yaşar Akbulut, Lütfiye tekinarslan, Hüseyin Peker, Hüseyin Pekşen, Mehmet Aksu, Mustafa Yirmibeşoğlu, Mehmet Öztürk, Ahmet Çeviker, Süleyman Turan, Basri Yılmaz, Ali oğlu İdris, Ali,

[9] BCA *CHP K.* 490.01/700, 383. 1, s. 44.

[10] Önder Duman, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik Samsun'da Seçimler ve Siyaset(1877-1950),* Canik Belediyesi Kültür Yayınları Samsun 2015, s. 164.

[11] Ö. Duman, s. 188.

Keleşoğlu, Mehmet Güven, Mehmet Danacı, Barik Baş, Ömer Adalı, Yaşar var, Mehmet Beyhan, Hasbi Kabaş, Mehmet Şahin, Ali Işıtan, Kuzu Aslantürk, Ziya Arslan, Yaşar Cinka, Recep Sarı, İsmail Topaloğlu, Hasan Zoroğlu, Ahmet Uzun, Haptuk Ertan.

İlçede Kızılay, Türk Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu bulunmakta ve partililerin bu kurumları doldurduğu bildirilmektedir.[12] Parti çalışmalarının Terme gibi küçük bir yere göre iyi sayılabilecek durumda olduğunu ve aidatların vaktinde ödendiği belirtilmektedir. Köy kâtipliği adı altında temsilcilerle köylerden de aidat topladıkları görülmektedir. Bu dönemde Terme'de partinin binası olmadığından yıllık 110 lira kira ile bina tutmuşlardır. 1936-37'lerde ilçede partiye kayıtlı üye sayısı 4090 kişi, 36 ve 37 bütçeleri 1610'ar lira olduğu görülmektedir. Milletvekillerinin teftişinde bu yıllar için aidatların tam toplandığı defter ve makbuz kayıtlarının kusursuz yapıldığı ve toplantıların yönetmeliklere göre ve zamanında yapıldıkları kayıt altına alınmıştır. İlçe teşkilatında 35 lira maaşlı bir katip, 30 lira maaşlı bir tahsildar ve 15 lira maaşlı bir hademe bulunmakta idi.[13]

1939 ve 40'larda partiye kayıtlı üye sayısı 4197 kişi iken 42 de 4232, 44 yılında 4233 kişiye baliğ olmuştur.[14] Parti teşkilatının masraflarına ilçedeki partililerin katılma oranı %30'dur. Mukayese yapabilmek için Bafra %10, Çarşamba %58, Havza %80, Kavak %20, Merkez %30, Vezirköprü %40 ve Lâdik "pek az" durumdadır.[15] 1944 ilk yarısında ilçe bütçesinin yüzde 86'sı üye aidatlarından karşılanmış, ikinci yarıda bu oran yüzde 91'e yükselmiştir.[16] İlçede partililerin ödedikleri aidatlarla ilgili bilgilerimiz vardır. Halkevi ve CHP üyelerinden aidat alır ve partinin aidatları teftiş raporlarında yayınlanırdı. Terme İlçe teşkilatının 1942 yılı aidat ödemeleri 1038 liradır ve ilçede partiye 38 kişinin yeni kaydı yapılmıştır.[17]

Parti üyeleri ve halkın arasında irticai faaliyetlere, mahalli ve beynelmilel cereyanlara katılan ve parti nüfuzunu istismar edenlerin bulunmadığı kayda geçmiştir.[18]

1943 teftişlerinde kaymakamın partililerle ve halkevi ile ilgilendiği, "*boş vakitlerinde Halkevi salonunda partililerle muhtelif mevzularda musahabeler yaptığı*"

---

[12] Tek Parti döneminde partililerin bu tür hayır yardım kuruluşlarına girmeleri ve bu kuruluşları elde tutmaları, dolayısıyla bu kabil yerlerin tarafsızlar veya karşı partilerin kontrolüne geçmemesi isteniyordu. Parti Müfettişlerinin sordukları sorulardan biri bu konuda oluyordu.

[13] BCA *CHP K.* 490.01/700, 383. 1, s. 44-45.

[14] BCA. *CHP K.* 490.01/701.387.1; 490. 01/ 702.389.1.

[15] BCA *CHP K.* 490.01/700, 384-1.

[16] BCA *CHP K*. 490.01/702.389.1.

[17] BCA *CHP K.* 490.01/701, 388-1, s.110.

[18] Teftiş raporlarında CHP müfettişlerinin soruşturduğu konular arasında bu hususlar da bulunurdu.

ifadeleriyle anlatılmıştır.[19] Tek Parti döneminde bilindiği gibi vali, kaymakam ve tüm memurlar partili sayılıyorlardı. Hatta 1936 tarihli bir kararname ile valiler CHP il başkanı ilan edilmişlerdi. Öğretmenlerin parti ve halkevinde propaganda çalışmalarına katılması isteniyor, katılmayanların ücra yerlere sürülmesi ve katılanların şehir merkezlerine alınması bile düşünülüyordu.[20] Ufukta bir muhalefet partisi kurulması ihtimali belirince "öğretmen ve memur siyaset yapmaz" deniyor, ancak bir muhalefet hareketi yoksa bu durumda "Türk öğretmeni elbette Ata'sının partisinde siyaset yapmalıdır" deniyordu.

Terme'nin siyasi durumu hakkında CHP Sinop Bölgesi Müfettişi ve Sivas Mebusu Hikmet Işık'ın verdiği 12. 4. 943 tarihli rapordan Terme ile ilgili bölüm aşağıya ekler kısmına olduğu gibi alınmıştır.[21]

Terme Halkevi

Parti teftişlerinde gerek partinin gerek Halkevi'nin hükümet amir ve memurlarıyla ilişkilerinin nasıl olduğu da sorulmakta idi. Elimizdeki raporlarda bu konuda şu bilgileri görüyoruz:[22] "*Hükümet amir ve memurlarıyla idare heyetinin halkeviyle ilgileri fena değildir. Memurların ekserisi kayıtlı, kısmen de vazifedardırlar. Halkevi'nin yaşaması için Terme belediyesi çok dar bütçesinden 250 lira kadar bir para tefrik ederek partiye vermek suretiyle samimi alakasını göstermiştir.*

Vilayet kademesi bura halkevi için de yukarıda mükerreren bahsedildiği üzere 150 lira ayırabilmiştir.

Şubelerde vazife alanlar Terme'nin uyanık ve ehliyetli gençleridir. Terme'de açılan şubeler ihtiyaca kâfidir. Okuyup yazma bilmeyen yurttaşlara ders vermek suretiyle daha faideli olacağı şüphesiz bulunan halk dershaneleri şubesinin açılması da mümkün olduğundan tavsiye edilmiştir. Halkevinde verilen temsil, radyo neşriyatı, mecmua ve gazete gibi vasıtalar ve vesileler halkın rağbetini artırmaktadır. Halkevi küçük fakat temiz mesaisiyle muhitte çok iyi bir intiba bırakmıştır. Burada da halkevine reis bulmak bir mesele halindedir. Hareketli ve kültürlü bir reis bulamayan arkadaşlarıma bu işlerde kuvvetli tahsilin şart olmadığı ve birbirimizin noksanlarını tamamlayarak yüksek maksada hizmet etmek kabil olduğunu etrafıyla izah ettim.

Bu küçük halkevimizin hesap işleri, bütün kuyudat defterleri cidden mükemmel, muntazam, aynı zamanda nizamname ve talimatnameye de uygundur.

[19] BCA *CHP K.* 490.01/701, 388-1, s.109.

[20] Fahri Sakal, "Kocaeli Örneğinden Hareketle Parti Teftişi Adı Altında Halkın Fişlenmesi(mi?)" Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III'de sunulmuş tebliğ. (2016 içinde yayınlanacaktır.)

[21] BCA, *CHP K.* 490. 01/ 701.388.1, s. 49-52.

[22] BCA *CHP K.* 490.01/700, 384-1, s. 45, 55.

Demirbaş eşya defterlerindeki kuyudat mevcudun aynı olup kütüphane defterleri de vardır. Bulmaç tanzimi de unutulmamıştır.

Elli altmış kişi istiab eden dar bir salonu ve idare heyetiyle müştereken kullanılan dört odadan ibaret binaya münasafaten (yarısının değeri olarak) 200 lira kira verilmektedir."

Sel ve diğer Afetler

Terme yöresi tarihte zaman zaman sel, fırtına ve depremden zarar görmüştür. Ovadan akan ırmak ve dereler taşkınlarda çevresine zarar verdiğinden halka ciddi ölçüde ıstırap çektiriyordu. Bu meselenin halli için 1930'ların sonlarında çalışmalar başlamış, hatta bazı kanallar açılmış, ırmakların kenarlarına mahmuzlar çakılmış ve bazı çayların yatakları değiştirilmişti.[23]

Kuzey Anadolu fay hattına yakın olması hasebiyle ikinci derecede deprem bölgesi kabul edilen ilçe toprakları çok yıkıcı olmasa da şiddetli depremlerde zarar görmüştür. Samsun yöresinde en fazla hasara yol açan felaketlerden biri olan 1943 depreminde gerçekleşen zayiatın listesi Samsun Milletvekillerinin bir raporunda verilmiştir. *"27.11. 1943 Gecesi Vuku Bulan Zelzelede Ölü, Yaralı, Bina Hasarı ve Hayvan Zayiatını Gösterir Umumî Cetvel"*[24] adıyla yayınlanan belgenin Terme ile ilgili kısmımda şu bilgiler görülmektedir:

	Yıkılan bina	***Hasarlı bina***[25]
Terme Merkez	*3*	*155*
Terme Köyler	*42*	*105*

Görüldüğü üzere ilçede ölü ve yaralı insan ve hayvan yoktur. Bu depremde CHP ilçe ve Halkevi binaları da hasar görmüş, bir süre faaliyetleri aksamıştır.

Terme Çayı yörede sıkça gerçekleşen seller esnasında dağlardan getirdiği alüvyonlarla 1930'ların sonlarında dolmuş, bir zamanlar 30-40 tonluk gemiler bu çayda işlediği halde, zamanla düz limbolar bile işleyemez hale gelmiştir. Ayrıca su yatağı çamurla dolduğundan küçük bir taşma halinde sular kasabaya yayılır olmuştu. Raporlarda "*çayın yatağı temizlenmediği takdirde kuvvetli bir sel ile kasabanın su altında kalması muhakkaktır*" ifadesi bulunmaktaydı.[26]

[23] *CHP 15. Yıl Kitabı*, Nafia Vekâleti Ank. 1938, s.269.

[24] BCA, *CHP K.* 490.01/702.389.1.

[25] Kaynakta hasarlı binalar "çok hasar görmüş" ve "az hasarlı" olarak ayrı yazılmış, biz bunları birleştirerek yazdık.

[26] BCA, *CHP K,* 490.01/700.383.1, s. 94.

Terme'de 1938 sel afeti esnasında can ve mal kaybı olmuştur.[27] Bölgede arasıra da olsa yaz yağmurları felakete yol açmaktadır. Delta ovalarının toprak yapısı yağmurlu mevsimlerde bataklık oluşturmaya müsait olduğundan ulaşımı da engellemekteydi. Irmakların taşması da başka bir problem oluşturuyordu. Bu konuda ilgili kurumlardan şikâyet yazıları veya raporların yazılıp üst makamlara sunulduğunu sıkça görüyoruz. Bunlardan bir tanesi CHP müfettişleri ve bölge milletvekillerinin sel konusunda yazdıkları rapordur. Bu raporun içinde Terme'yi da barındıran delta ovalarıyla ilgili kısmı şu bilgileri içermektedir.[28]

"*Samsun Vilayetinde iki büyük ırmağın meydana getirdiği Çarşamba ve Bafra Deltalarını büyük ve önemli bir memleket meselesi olarak ele almak mecburiyetindeyiz.*

Bir buçuk milyon dönüm kadar olan bu iki delta memleket için büyük bir servet ve saadet kaynağı olmak kabiliyetinde iken asırlardan beri Terme, Çarşamba ve Bafra kazalarını kemirmekte her sene binlerce yurttaşın erimesine ve ölmesine sebep olmaktadır. Birkaç seneden beri Sıhhiye Vekaleti sıtma mücadele teşkilatı ile ve halkın yardımı ile ufak kanallar açarak malaryayı tahdit etmeğe çalışmış ise de böyle feri teşebbüsler kati neticeler vermekten çok uzaktır. Üç sene evvel büyük şefimiz Samsun'a geldikleri vakit kendilerine bu vaziyet arz edildi. Derhal işin ehemmiyetini takdir buyurdular ve müteakip senelere sari olmak üzere 300 000 lira tahsisini vaat buyurdular.

Büyük Şefin bu iradeleri sayesinde Çarşamba Deltası'nda bu sene esaslı başlangıca şahit olduk. Nafia Vekâleti'nin ekskavatörleriyle bu sene açtırdığı altışar kilometroluk iki büyük kanal derhal binlerce hektar bataklık kuruttu. Bu büyük işin ancak böyle devam edecek makine faaliyetiyle başarılacağına kaniiz. Halkın kazmasıyla faaliyete devam edilmesi faydalı olmakla beraber bu yolda yapılacak işler ancak büyük gayenin teferruatıdır.

Asıl deltaların tamamen kurutulması, feyizli bir hale gelmesi ve yurttaşların korkunç hastalıklardan kurtulması, muntazam bir plan dâhilinde muayyen bir müddet içinde tatbik olunacak programla mümkün olacaktır. Fikrimizce iki deltada istihdaf edilecek gaye: deltalar kurudukça kazanılacak bir buçuk milyon dönüm feyizli topraktan bütün memleketi alakalandıracak büyük menfaatler bekleyebiliriz. Göçmen yerleştirmek ve birkaç vilayetimizin mahsulâtına muadil hububat ve sair mahsulât almak gibi düşünceler ilk akla gelen şeylerdir. Fakat bizim fikrimizce memleketin en büyük ihtiyacını karşılayacak ve memleket müdafaasını kolaylaştıracak daha önemli

[27] BCA, *BBKK,* 30.10.0.0/118.825.20.
[28] BCA *CHP K.* 490.01/700, 383-1, s. 10-12

bir iş var. Asırlardan beri bu deltalarda bazı müteşebbisler ufak parçaları fraktı[29] *denen parmaklıklarla çevirerek salma şeklinde hayvan yetiştirmektedir. Burada bilhassa at ve kısrak ile diğer büyük hayvanlar kendi kendilerine üremekte ve bedava yetişmektedir. Çünkü mebzul ot, ağaç ve su buralarda mahşeri bir manzara arz etmektedir. İşte deltaların hususiyetinden ve müsait ikliminden ilham alarak ordumuzun her nevi topçeker ve top taşır hayvanlarıyla memlekete çok lazım olan çift sürür atlarını ve ağır süvari ve nakliye hayvanlarını kâfi miktarda burada pek ucuz ve pek kolay yetiştirebiliriz. Bunun için Ziraat Vekâletiyle Nafia Vekâleti el ele vererek mühim tahsisatla yukarıda arz ettiğimiz gibi planlı ve muayyen müddetli programı yapmalı ve tatbik etmelidir. Aynı zamanda Ziraat Vekâleti şimdiden hususi eşhasa ait bataklıkları ve araziyi ucuz fiyatlarla istimlâk etmeli ve deltalar kurumadan evvel bunları devletleştirmelidir. Eğer istimlâk işini tehir edersek deltalar kuruduktan sonra binlerce muğlâk mülkiyet iddiaları ile karşılaşacağız.*

Tabii Ziraat Vekâleti deltalarda yapacağı fenni taksimat ve mükemmel temizlikle bu gün hayvanları kıran kurtları ve bütün mezruatı kemiren domuzları yok edecek ve asri şekilde çalıştıracağı on binlerce yurttaşı memleketin en mühim sanatlarından biri olan hayvan yetiştiriciliğine alıştıracaktır."

Benzer görüşler ve raporlar bütün teftişlerde yazılmıştır. 1940'lar boyunca dünya savaş durumu ve ekonomideki darlıktan dolayı ova ve bataklık-sazlık alanların ıslahı gayet yavaş ilerlemiş, 1950'de Demokrat Parti iktidarı ile Türkiye'nin her tarafında başlatılan bataklıkların kurutulması çalışmalarında en çok yatırım yapılan illerden biri olan Samsun olduğundan Terme, Çarşamba ve Bafra'da ciddi alanlar tarıma kazandırılmıştır. *"Bataklıkların son senelerde tamamıyla kurutularak, ırmakların ıslah edilmesiyle verim arttırılmış ve en yüksek bir ziraat mıntıkası yaratılmıştır ki, hükümetimizin bu yoldaki hamleleri köylü vatandaşlarımız arasında geniş memnuniyet yararmış ve kazanç nispetlerinin de o derece arttırılması sağlanmıştır."*[30] İki büyük ırmağın döküldüğü bu deltalardaki bataklıkların kurutulması ile elde edilecek geniş arazilerden 6 milyon insanın besleneceği düşünülüyordu.[31]

Terme'de Sıhhî Durum

Verimli bir ovanın doğu kıyısında kurulmuş olan Terme kasabalısı ve köylüleriyle beslenme açısından sağlıklı ve talihli olan yörelerden biridir. Ulaşımın zor olduğu erken Cumhuriyet döneminde yurdun birçok yerinde ürün kıtlığı, hatta zahire kıtlığı ve açlık haberleri basında ve arşivlerde bolca bulunmaktadır. Terme bu

[29] Doğu Karadeniz'de 30-40 cm aralıklarla yere çakılan kazıklara örülen çubuklar vasıtasıyla yapılan çitlere fıraktı denir.

[30] T. Uzunhasanoğlu, s. 18-19.

[31] Age, s. 20.

bakımdan şanslı olmasına rağmen, bataklıkları, durgun suları, gölleri ve sair coğrafi özelliklerinden dolayı başta sıtma olmak üzere birçok salgın hastalık yörede yaygın halde bulunuyordu. Diğer hastalıklar için vatandaşın yapacağı hiçbir şey yokken sıtmaya kısmen çare olarak insanlar yaz ayları gelince Çarşamba ovasını terk ederek yaylalara gidiyorlardı.

Terme'de Sıtma Vakaları

Samsun, Kızılırmak ve Yeşilırmak başta olmak üzere akarsularının oluşturduğu deltalardaki sulak alanlarda sivrisineklerin üremesine uygun alanlara sahip olması hasebiyle sıtma hastalığı riski yüksek illerimizdendir. Hem pirinç tarlaları hem de arazideki durgun sular ve bataklıklar sivrisineklerin üremesine uygun zemin oluşturmaktadır. Bu sahil ovalarının ıslahı tarihi çağlardaki imkânlarla mümkün olamadığından ve birçok yörede pirinç ekimi yapıldığından sıtma ile mücadele için kinin ilacı dağıtmaktan başka yapılacak pek bir şey yoktu. Nitekim 1927 ve 1928 yıllarında Samsun 455 kg ile en çok kinin dağıtılan dördüncü il durumundaydı.[32] Terme bu hastalığın en yoğun görüldüğü ilçeler arasında olduğundan halk son derece muzdarip durumdaydı. Çünkü Terme ovasının sulak ve sivrisinekler için müsait yapısı ilçeyi Samsun'un diğer sahil bölgeleri gibi sıtmalı mıntıka haline getirmişti. İlçede 1930 ve 1940'larda "*sıtma mücadele teşkilatı bulunmasına rağmen hastalık korkunç durumunu muhafaza ediyor*" diye raporlara bilgiler girmişti. "*Zamanın şartları fazla kinin bulundurmağa imkân vermediğinden halk büyük ıstırap çekmektedir. Hükümetin bu derde el koyduğu ve bataklıkların kurutulmasına Çarşamba'dan başlandığı*" halka iletilmiş ve mümkün olduğu kadar fazla kinin gönderilmesi dilekleri tekrarlanmıştır.[33] R. Vadala bu konuda "*La malaria régne souvent a Thermé"* (Sıtma Terme'de yaygın olarak hüküm sürer) ifadesini kullanmıştır.[34] Frengi ve sıtmanın ilçede "müstevli" halde bulunduğu milletvekillerinin raporlarına da girmiştir. Çarşamba ve Terme'de sıtma mücadelesi 1930'larda kesintisiz sürmüştür. "*Dört tarafı bataklıklarla çevrili bu vilayette sıtma mücadelesinin takviyesi ve tevsii zaruri*" görülmüştür. Kazada doktor olmadığından diğer bulaşıcı hastalıklar da zaman zaman büyük can kayıplarına yol açmaktadır. Milletvekillerinin raporundaki şu ifadeler önemlidir: "*Vilayet sıhhat müdürü ile temas ettik. Talibi çıkarsa bu kazalara doktor gönderileceği mütalaasında bulundu. Bu mütalaa bizi tatmin etmedi. Sıhhiye Vekâleti on binlerce vatandaşı barındıran doktorsuz kazalara hekim göndermek yolunda cezri tedbirler almalıdır.*

[32] Adana, Aydın, Konya, Samsun ve Bursa en çok kinin dağıtılan illerdir. Bak. *Devlet Salnamesi 1927-1928,* Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ank., 1928, s. 319-320.

[33] BCA, *CHP K.,* 490.01/ 701.383.1, s.13.

[34] R. Vadala, *Samsoun Passé Présent Avenir,* Paris 1934, s. 84.

Aksi takdirde memleketin nüfus zayiatı telafisi muhal acıklı neticeler vermeğe devam edecektir."[35]

Kanal açma veya sair usullerle ovanın ıslahına dair vatandaşların taleplerine başlangıçta Nafia Vekili A. Fuat Cebesoy "*o iş için kanun gereklidir*" diye karşı çıkmışsa da 1940'tan itibaren ağır aksak bu iş planlanmaya başlanmıştır. Cebesoy bu iki ovanın ıslahı için 1942 yılında deltada feyezanların önlenmesi ve bataklık sahaların, göllerin ıslahı için etütlere uzun zamandan beri devam edildiğini ve ikmalinin yakın olduğunu bildirmiştir.[36] Ancak başlanan kanal açma işlerinin sonraları yarım bırakıldığı ve belli yere kadar kanalın açılmasının bir işe yaramadığı görülmüştür.[37]

İnsanlar yazları Çarşamba ve Terme'de, başka hiçbir sebep yoksa bile sivrisineklerden kaçmak için yaylalara giderlerdi. Tabii bu çözüm olmuyordu. Herkes yaylaya gidemediği gibi köylerinde bulundukları veya bulunmak zorunda oldukları dönemde de sivrisinek ısırıklarına maruz kalıyorlardı. Şu bilgi sıtmanın bu ova için ne kadar ciddi tehlike oluşturduğunu açık olarak göstermektedir: *"…sıtma afetinin azaltılması için kazada kinin bulundurulması*" (…) dilekleri yenilenmiş, başka bir şey yapılamamıştır.[38]

İlçede frengi de çok yaygın olarak görülüyordu. Buna rağmen vaktiyle var olan frengi mücadele teşkilatı sonradan kaldırılmıştır. Çarşamba'da bulunan frengi mücadele heyeti vazifeden ayrılırken Çarşamba'da kayıtlı 600, Terme'de 600 frengili kişinin varlığı biliniyordu. Kayıt altına alınmayanların da bulunduğu bilinmekte, hatta kayıtlardan birkaç misli fazla hastanın varlığı milletvekillerinin raporlarında yer almaktadır. "*Henüz kaydedilmeyen binlerce frengili mütemadiyen hastalığı yaymaktadır. Vilayetin ciddi bir mücadele teşkilat ile baştanbaşa taranmadıkça frenginin önünü almak şöyle dursun istilasını ve genişlemesini sınırlamak bile imkânsızdır*."[39]

Diğer Hastalıklar

Terme diğer bölgeler gibi klasik hastalıkların dışında verem, kolera, tifüs, şarbon, şap ve nekatoryus/nekator(yos) gibi bulaşıcı hastalıklardan da zaman zaman muzdarip olmuştur. Özellikle bugün ismi unutulmuş ve hekimlerin dışında kimsenin hatırlamadığı nekatoryus hastalığı için yapılan yazışmalar elimizdedir.[40] Eylül, Ekim, Kasım 1943 tarihlerinde CHP makamlarının Sağlık Bakanlığı'na ve bakanlığın ilgili

[35] BCA, *CHP K.*,490.01/ 701.383.1, s. 96.
[36] BCA, *CHP K.*,490.01/701.387.1.
[37] BCA, *CHP K.*,490.01/ 701.387.1, s. 96.
[38] BCA, *CHP K* 490.01/ 701.388.1, s.11.
[39] BCA, *CHP K* 490.01/ 701.383.1, s. 96.
[40] BCA, *CHP K* 490.01/ 702.389.1, s.72,73.

makamlara ve partiye yazdığı yazılardan bu hastalığın Karadeniz bölgesinde ne kadar tehlikeli olduğunu anlıyoruz. Bu yazışmalardan anlaşıldığına göre, "*15 yıl öncesinde Rusya'dan gelip bulaştığı sanılan*" hastalığın tedavisi ve koruyucu tedbirler için gerekenler yapılmış, ancak zamanla hastalığın yok olduğu sanılarak "*koruyucu tedbirlerin tatbiki için icab eden çalışma programı verilerek bu şekilde mesaiye devamları tavsiye edilmiş ve mücadeleye son verilmiştir*. Ancak zaman içinde hastalık tekrar görülünce, vaktiyle Rize'de kurulmuş olup sonradan kaldırılmış olan hastalıkla mücadele teşkilatının tekrar kurulması istenmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet vekili buna cevaben partiye bilgi vermiş ve Karadeniz bölgesi hastanelerine başvuran hastalarda nekator taraması yapmalarını hekimlerden istemiş, sonunda ciddi sayıda bir vaka görülmemekle beraber ilaç tedariki için ABD'ye başvurulmuş ve ilacın gelmesinin beklendiği bildirilmiştir. Ayrıca personel, hekim, araç gereç, hastane ve ilaç gibi konularda bu hastalıkla mücadele için hazırlıksız olunduğu da ifade edilmiştir.

Terme Ekonomisi

Terme'de ekonomi tarih boyunca tamamen tarım, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılıktan ibarettir. Pirinç ve mısır en yaygın tarım ürünü iken, son 50 yıldır yıldan yıla fındık tarımı ve fındık makineleri imalatı ön plana çıkmıştır. Özellikle fındık ve çeltik fabrikaları son yıllarda ilçe ekonomisinin önemli gücü haline gelmişlerdir. Bunların dışında fasulye, keten, kenevir[41] ve birçok sebze yetiştirilirdi ve hala da yetiştirilmektedir.[42] Verimli bir ovanın kenarında bulunan ilçe, ovanın güneyinde dağlık bölgelere de sahiptir. Bu yörelerde daha çok fındık bahçeleri ve ormanlık alanlar hâkim durumdadır. Bu hususiyetiyle ilgili bölümlerde anlatılan ulaşım, sulama ve kurutma problemleri halledilirse Terme çok ehemmiyetli bir tarım potansiyeli sunmaktaydı.

Ancak tarih boyunca Terme tarımının bir büyük düşmanı vardır ki, o da ekili arazilere ve hayvanlara musallat olan domuz, kurt, çakal ve porsuk gibi muzır hayvanlardır. Halk devlete her fırsatta başvurduğu gibi, CHP kongrelerinde ve Parti müfettişlerine de doğrudan "*ziraata zarar veren muzır hayvanların yok edilmesi*" dileklerini iletmekteydi. Bu hayvanların içinde domuz ve kurtlar ön sırada zararlara yol açmaktadırlar. Her sene mühim miktarda hayvanın kurtlar tarafından telef edildiği bilinmektedir.[43] Geceleri bekçilik yapmakta uykusuz ve bitap düşen köylü gündüzleri iş göremez olmaktaydı. Eğer devlet bu işe yeterli vakit ve eleman ayıramayacaksa, ova halkına silah ve fişek verilmesi ve bunların taşınması yasağının kaldırılması

[41] Kenevir ve kendir üretimi Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk elli yılında yörede oldukça yaygındı. Uyuşturucu ile mücadele kapsamında bu ürün diğer yerlerde olduğu gibi Terme'de de yasaklanmıştır.

[42] Mehmet Halil, *Samsun Albüm ve Rehberi*, (baskı yeri yok), 1931, s.65.

[43] Aynı yerde.

halinde halkın bu işi kendilerinin yapabilecekleri ifade edilmekteydi. Diğer bir dilek de tel ve çivi verilmesidir. Vatandaş tel ve çivi bulabilirse arazisini tel çitlerle çevirecek ve bu yolla kısmen koruyabilecekti. Ama bu talep karşılanmamıştı. Kötü bir devletçilik ekonomisi işte halkı bu duruma düşürmekteydi. Çivi ve teli bile Ankara dağıtırsa, vatandaşa bunları üretme ve satma inisiyatifi bırakılmazsa işte sonuç böyle olur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Terme'nin güneyindeki dağlık yerlerin ve ovalık kesimde bazı alanların ormanlarla kaplı olduğu bilinmektedir. Ancak hem orman koruma muhafızlarının engellemesi hem de coğrafi olarak düz ve birçok kısmı bataklık olan yerlerde kereste ve odun tedarikinin zorluğu yüzünden halk bu zengin orman varlığından yeterince yararlanamıyordu. Bu hususta daima halkın şikâyetleri olmuştur.[44] Terme ve Çarşamba ovasındaki köylülerin ormandan faydalanmaları coğrafya ve iklim engeline takılmaktaydı. Zira ormandan izinli kesim, ağaçlardaki özsuyun çekildiği mevsimler olan kasım ve sonraki aylarda yapılıyordu. Hâlbuki bu dönemde başlayan sonbahar ve kış yağmurları ovayı bataklığa dönüştürdüğünden ağır kütükleri ve odunları taşıyacak kağnılar toprağa saplanıp kalıyordu. Yollarda çakıllama ve asfaltlamanın bulunmadığı o dönemlerde kışları, değil ormandan kereste getirmek, bir köyden komşu köye boş kağnı bile gidemiyordu. Bu durumda vatandaş toprağın kısmen kuru olduğu yaz aylarında kaçak olarak ormanlarda kesim yapıyor, at ve katır gibi hayvanlarla yükünü evine taşıyordu. Halkın dilek ve şikâyetlerinden biri daima odun ve kereste ihtiyaçlarının temininde gördükleri müşkülatla ilgiliydi. Vatandaş orman muhafaza teşkilatının ve orman memurlarının kendilerine karşı olan tutumundan şikâyetçiydi. Köylünün yakacak ihtiyaçlarının verilmesinin türlü bahanelerle kışa bırakılması ve orman memurlarının ahlaki durumu parti müfettişlerine ve il milletvekillerine iletilmekteydi.[45]

Orman idaresiyle vatandaş arasındaki bir diğer ihtilaf konusu arazi açmak üzere vatandaşın ormanları toptan kırması idi. Ancak bu suç idi ve er geç duyulacağından herkes bunu kolayca yapamıyordu. Tek Parti döneminde Partili ağalar ve etkili kişiler ormanları kırıyor veya yakınlarına kırdırıyor; Partili olmayanlar yaparsa derhal ihbar ediliyordu. İster ovada olsun isterse dağlık kesimde, son yüz yılda tarla olması veya fındık dikilmesi için açılan araziler ormandan çalınmışlardır.[46]

Terme'de halkın tarım ve hayvancılıkla geçindiği bilinmektedir. Sulama ihtiyacının az olduğu bir yöre olduğundan halk yaz mevsimini iyi değerlendirmekteydi.

---

[44] BCA, *CHP K* 490.01/ 701.388.1, s. 11-13 ve 50.

[45] BCA, *CHP K.* 490. 01/ 701.387.1, s. 95-96.

[46] Kocaeli'den Artvin'e kadar Karadeniz sahil ormanlarının bu yolla tahribi hem yazılı belgelerde hem de sözlü tarih çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Fahri Sakal, "CHP teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli'de Sosyoekonomik Hayat" *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II C. III,* Kocaeli 2016, s.2039 vd.

Kış aylarında aşırı yağmurlar ve oluşan çamurlu-bataklık ortam halkın şikâyetlerinden biri oluyordu. Yukarıda anlatılanları tekraren özetlersek, a) bataklıkların kurutulması, b) yabani hayvanlarla mücadele, c) zararlı böcekler ve hastalıklarla mücadele, d) tohumluk tedariki, e) bankacılık veya kredi alanındaki şikâyetler, f) gasp ve hırsızlık olayları (özellikle hayvan ve ürün hırsızlığı) gibi şikâyetler halk tarafından daimi olarak dile getiriliyordu.

Halkın bir başka şikâyeti de devletin verdiği ucuz ekmek, elbiselik veya diğer ürünlerin eşit ve adil dağıtılmaması üzerine olmaktaydı. Şu örnek bir vatandaşın haklı şikâyetini göstermekte olduğu halde Parti Müfettişinin yorumu son derece dikkat çekicidir: "*Bu arada Terme'de H. E. isimli bir düşgün, bulunduğu vazifeden çıkarıldığından müteessir olarak Halkevi kapusu arkasına astığı bir hezeyanname*[47] *ile bu mevzuu ifade etmek istemiştir. H. E. Derhal işin faili olduğu anlaşılarak hükümetçe tevkif edilmiştir.*" Bu mevzu ile alakalı olarak 28 Şubat ve 1 Mart 1943 akşamı Samsun İstasyon yolunda "*eşitlik isteriz, sınıf (farkı) kabul etmeyiz*" şeklinde sloganlar yazılmış, levhalar da gece gizlice asılmış, bunların da o zamana kadar kendilerine ucuz ekmek ve diğer maddeler henüz verilmeyen şimendifer atölyesi ameleleri olduğu tespit edilmiştir.[48]

Terme'de Toprak Mahsulleri Vergisi ve diğer vergiler halkı epeyce muzdarip etmekteydi. CHP Müfettişi Hikmet Işık, Samsun teftişinin sonuç bölümünde köylünün vergilerini iyi ödediğini, ancak Çarşamba Ovasında (dolayısıyla Terme'de) mısır mahsulünün tahakkuk ve tahsilinde şikâyetler işitildiğini bildirmiştir. Müfettişe göre tespit önce çok noksan yapılmış, sonra da köylünün ödeyemeyeceği miktarlara kadar yükseltilmiştir. Arazinin dekar olarak verim kapasitesi üzerinden tahmin yapılıp, o oranda vergi tarhına ve tahsiline gidilmiş, aynı nispette mahsul alınmayınca üretici mağdur olmuştur. Müfettiş "*şikâyetlerin haklı tarafları da vardır*" diye yazdığına göre köylünün mağduriyeti açıktır.[49] Bu alanda özellikle mısır beyannamesinin alınmasının zamanlaması köylünün şikâyetine yol açmaktaydı. Bol mısır yetiştiren Çarşamba ve Terme'de beyannameler ekimde alınırken, mısırın harman zamanın ocak olduğu

[47] Tek Parti döneminde parti-devlet iç içe olduğundan ve basının da ellerinde bulunması sonucu yönetimin eleştirilmesi veya haklı da olsanız taleplerinizi dile getirmeniz böyle "hezeyanname" gibi yakışıksız değerlendirmelere yol açıyor ve mağdur olduğu halde bir de üstüne ceza yiyen vatandaşı kimse de savunamıyordu. Benzeri bir olayı SCF kurulduğu sıradaki gelişmeleri değerlendirirken Y. Kadri Karaosmanoğlu'nun anılarında da görüyoruz. Bu ünlü (!) edebiyatçı SCF kurulduğu sırada halk içinde ekonomik sıkıntılardan dolayı dile getirilen sıkıntıları halkın açız, çıplağız diye dile getirmesini "mırıltılar ve dırıltılar vardı" diye yazmıştı. Y. K. Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl,* İletişim Yay., İst., 1984, s. 45.

[48] BCA, *CHP K.* 490. 01/ 701.388.1, s. 61.

[49] Aynı belge, s.62-63.

dikkate alınamamış[50] ve tahmine dayalı vergi beyanı sonunda gerçekleşen üretim tahminin altında kalınca köylü mahkemelere sevk edilmiştir.[51]

1943 Yılında CHP Samsun milletvekilleri Sabiha Gökçül, Naşit Fırat, S. Necmi Selmen, Z. Durukan ve Ruşeni Barkın Samsun ilindeki köylülerin çok para kazandıkları ve bu paraları çarçur ettikleri düşüncesiyle israfı önleyip bu paraları tasarrufa dönüştürmek için bir Köy Bankası kurulmasını parti ve hükümete yazmışlardır. Ticaret Vekili Behçet Uz'a da yazılan ve bakanın da diğer ilgili makamlara yazdığı bu yazı devrin milletvekilleri ve yöneticilerin nasıl ekonomiden bihaber olduklarını göstermektedir.[52] Aynı vekillerin bir başka şikâyeti: Köylüler tarlalarına hayvan salarmış da, bu yolla toprak hayvanların tırnaklarıyla sertleşirmiş de köylü bu konuda irşad ve tenvir edilmeliymiş![53]

Samsun Vekilleri Fahri Engin, R. Balkan ve Necmi Selmen raporlarının bir bölümünde köylerde tarımsal üretimin artırılması için de teklifler yapmışlardır: "*Bugünkü ahval yüzünden istihsalin artırılması ve kolaylaştırılması önemli bir iş olduğu için Samsun vilayetinin ziraata elverişli düz ve geniş arazisinde traktörlerden istifade edilmesi zaruridir. Bilhassa bütün Karadeniz sahil halkına mısır yetiştiren Çarşamba ve Terme ovaları makine ziraatına elverişlidir. Mısır zeriyatı Mayıs'ta başladığı için başka muhitlerde işi kalmayan ziraat makinelerinden kâfi miktarda buralara traktör ve mibzer gönderilmesi faideli olacaktır.*

---

[50] Bu bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü beyannamelerin ekim ayında alınması bizce doğrudur. O ayda üretim miktarı belli olmasına rağmen belgede hasat zamanı diye İkinci Kanun (Ocak) gösterilmektedir. Çarşamba ve Terme ovasında Aralık ve Ocak aylarında yağmur mevsimi başlamış ve ova tamamen bataklık hale gelmiş oluyordu. Dolayısıyla arazide hiçbir iş yapılamazdı. Köyden uzak ve üretimden habersiz bürokrat ve politikacıları aldatmak mıydı amaçları, yoksa Terme'de mısır hasadı gerçekten Ocak ayında mı yapılırdı? Karadeniz de baharda ekilen mısırlar yüksek rakımlı köylerde bile ekimde hasat edilmektedir. Bu iş Terme ovasında Ağustosa kadar geri çekilebilir. Ancak mısır ikinci ürün olarak ekilmişse o durumda en fazla Kasım ayı hasat mevsimi olur ki, yöre halkı da bu bilgilerimizi doğrulamaktadır.

[51] BCA *CHP K***.** 490. 01/ 701.387.1, s. 96.

[52] Aynı belge, s. 65, 70, 75. Köylünün ve bütün vatandaşların tasarruflarını yatırıma çekmek elbette ekonominin gereği bir ilerici tutumdur. Türkiye'de daima tasarruf (ve dolayısıyla yatırım) yetersizliği olduğu herkesin malumudur. Bunu yatırıma çekmek için yeni bir banka kurmak için bürokrasiyi biraz daha şişirmek mi gerekirdi, yoksa bu birikimleri mevcut bankalara mı yönlendirmek daha iyi olurdu?

[53] BCA, *CHP K.* 490. 01/ 701. 388. 1, s. 71. Özellikle büyükbaş hayvanların toprağı sıkıştırdığı doğrudur, ama bütün köylüler hayvan otlayan arazilerden daha bol mahsul alındığını bilir ve öyle inanır. Hayvanlar otlama esnasında araziye tabii gübrelerini de bırakırlar. Hayvanların zararları küçük sebzeleri çiğnemek veya otlamak suretiyle olur ki, köylüler bu tür araziye hayvanlarını sokmamaktadırlar. Bunun için de tenvir ve irşada ihtiyaçları yoktur. Ancak belli ki Türkiye'yi yönetenlerin tenvir ve irşada özellikle ekonomi ve demokrasi konularında ihtiyaçları vardır.

Terme kazasında en iyi pirinç yetişmektedir. Ancak o bataklık arazide köylü, talimatnameye uygun şekilde kesik sulamayı başaramadığı için Ziraat Vekâleti'nin mütehassıs memurları tarafından köylüye numune olacak bir iki çeltik numune tarlasının tesisi faideli olacaktır."[54]

1950'li yıllarda hükümet bazı ilçelerde ve bu arada Terme'de de bazı yabani ağaçları aşılatarak meyveciliği geliştirmek istemiştir. Ayrıca bu yıllarda Ziraat Vekaleti Giresun Bahçe Kültürleri İstasyonu'ndan 20.000 adet fındık fidanı getirerek bedelsiz olarak köylüye dağıtılmış, tabii bu işten aslan payını Terme almıştır.[55]

Terme köylüsünün ihtiyaç fazlası ürünlerini satmak için kaza merkezine taşıması da başka bir müşkilat oluşturuyordu. Özellikle geç hasadı yapılan ürünler ki ovada bolca ekilen ve söylendiğine göre koçanların soyulması Ocak ayında yapılan mısırın ilçeye veya Çarşamba'ya taşınması bataklığa dönen ovada çok zor oluyordu. Devlet bile satın aldığı ürünleri gerek depolarda gerek yolda nakliye esnasında bozulmamaları için tertibat almak durumunda kalıyordu.[56]

Terme halkı mali ihtiyaçlarını temin hususunda ilçelerine bir devlet bankası şubesi istemekte idiler. Her kongrede partililer bunu dile getirmekte ancak ihtiyaçları karşılanmamakta idi. Bu konuda 12. 4. 1943 tarihli Müfettiş Hikmet Işık raporunda şu bilgileri okuyoruz:[57] "*Geçen yıl kongrasında Terme, Lâdik, Kavak kazalarında Ziraat Bankasınca birer şube veya ajanlık açılması dilekleri banka umum müdürlüğünce eleman bulunamadığı ve bu sebeple ajanlık kurulamayacağı cevabıyla karşılanmıştır. Bu kazaların her üçü de iyi müstahsil ve Ziraat Bankası ile münasebetleri ve bankanın yardımlarına ihtiyaçları çoktur. Bu ihtiyaçların civar kazalardaki şubelerden karşılanması tavsiye edilmekte ise de bilhassa iş mevsimlerinde bu hal çiftçi için ileri sıkıntıyı mucip olmakta ve çok vakit kaybettirmektedir. Bu kazalarda birer ajanlık kurulması kati zaruret halini almıştır*."

Terme ekonomisinin bir yan dalı da avcılıktır. Eskiden beri mıntıka avcılar için çok fırsatlar sunmaktadır. Sülünün bol olduğu yörede avcılar kapanlarla bolca sülün avlayıp Çarşamba ve Terme'de sattıklarından bu hayvanın nesli azalmıştır. Yaban ördeği de Çakallar, Sakarlar ve Evci beldelerinde bolca avlanırlardı. Terme'de tavşan ve karaca da bol olarak bulunmakta idi.[58]

---

[54] BCA, *CHP K.* 490. 01/ 701.387.1, s. 15.

[55] T. Uzunhasanoğlu, s.50.

[56] BCA, *CHP K.* 490. 01/ 701.389.1, s. 20.

[57] BCA, *CHP K*. 490. 01/ 701.388.1, s.24.

[58] T. Uzunhasanoğlu, s.21.

Terme hayvancılığının geliştirilmesi ve türlerin ıslahı için iyi cins damızlık boğa tedariki düşünülmüş, ancak bunun halk tarafından beslenmesi(!) üzerinde durulmuştur.[59]

O dönemde Samsun'un liman tesisatından mahrum oluşu parti teftiş raporlarında da şikâyet konusu olmuştur. Demiryoluna rağmen limansızlığın Samsun ekonomisini olumsuz etkilediği Sivas mebusu Dr. Sadi Konuk tarafından 1943 raporlarında ifade edilmiştir. Liman inşası için önceki yıllarda da Samsun'dan hükümet ve parti kanallarına talepler olmuş, bunlardan birinde Nafia Vekili Ali F. Cebesoy "bu hususta bir kanun projesi tanzim ve Baş Vekâlet yüce makamına takdim edilmişse de mezkur layiha henüz kanuniyet kesp etmemiş olduğu gibi inşaat için lüzumlu maddelerin ecnebi memleketlerin harbi hususunun da halen müşkül bulunduğu cihetle mezkur liman işi henüz başlamamıştır." Yazının devamında Cebesoy, tahsisat ve malzeme temini sağlanırsa liman inşaatına başlanacağını bildirmiştir. Bu tür talepler 1930'lardan itibaren görülmektedir. Mesela Samsun-Bafra-Sinop ve Samsun-Çarşamba-Terme yolunun ve üzerindeki köprülerin yapımı için demir malzeme temini için hariçten mubayaasına izin verilmesi 1.2.931 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kabul edilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki köprü ve menfezlerin inşası için yeterli miktarda demir yurt içinden tedarik edilemiyor ve "*hariçten mubayaasına*" izin isteniyordu. O yıllarda Samsun-Bafra-Alaçam ve Samsun-Çarşamba-Terme arasına 150 km. uzunluğunda bir demiryolu yapımı için Nemlizadeler şirketine izin de verilmiştir. 21 Eylülde temeli atılan bu demiryolunun Terme'ye uzanması bekleniyordu. "*Türk parası, Türk bilgisi, Türk işçileriyle yapılan bu hat Eylül 1926 tarihinde*"[60] işletmeye açılmış; maalesef planlandığı gibi Terme'ye uzatılamamıştır.

Köprü yapımı için bölgenin özellikle iki büyük nehir tarafından bölünen iki mümbit ovaya sahip olması devlet ilgisini gerektiriyordu. Belli ki devlet ilgisi yetmemiş Çetinkaya köprüsü halktan tütün satışında kilogram başına bir miktar para toplanarak halkın ianeleriyle yapılmıştır.

Terme Çarşamba Ovasının doğu kesiminde olduğundan ovanın genel hususiyetlerini taşımaktadır. Ovanın dışındaki bayırlar ve dağlık mıntıkalarda aşırı yağışlarda bazen toprak kaymaları görülmekteyse de yağışlar ovada daha fazla zararlı olmaktadır. Henüz yollarda çakıl ve asfaltlamanın bulunmadığı dönemlerde yollar bataklık halini almakta, kış aylarında bir yerden diğer köye veya kasabaya gitmek, özellikle yük ve eşya taşımak neredeyse imkânsız hale gelmekteydi. Bundan dolayı Ova'da kurutma, drenaj ve bataklık ıslahı çalışmalarının yapılmasını halk daima istiyor, başlangıçta olumlu cevap alınamıyordu. Nafia Vekili A. Fuat Cebesoy böyle bir talebi,

[59] BCA, CHP K. 490.01/700.383.1, s. 85.

[60] Mehmet Halil, *Samsun Albüm ve Rehberi,* 1931, s. 47.

"*kanun gereklidir*" bahanesiyle reddetmişti. Ancak 1937 yılında Bafra ve Çarşamba ovalarında kurutma faaliyetleri başlayınca halk büyük sevinç ve ümitlere kapılmıştır. Samsun milletvekilleri bu konuda "bir buçuk milyon dönümlük feyyaz bir toprak ve Türkiye'ye zengin bir hububat ambarları temin edecek olan bu büyük işin fasılasız ve büyük faaliyetle başarılmasını dileriz" temennisinde bulunmuşlardır.

Sonuç

Terme Cumhuriyet döneminde Çarşamba Ovası'nda bulunmanın avantajlarını kullanmış, fakat aynı coğrafi konumdan dolayı bazı dezavantajlara da sahip olmuştur. Ovanın sulak ve sazlık - bataklık kısımlarında drenaj, kurutma ve ıslah çalışmaları yapılması istenmiş, ekonomik imkânların elverdiği ölçüde bu işler yapılmıştır. CHP Teftiş raporlarında yöre ile ilgili verilen bilgilerden anlaşıldığına göre yol, okul ve sağlık yatırımları bakımından ilçe, ekonomik zenginliği ölçüsünde hizmet alamamıştır. Samsun - Çarşamba demiryolu Terme'ye uzatılamamış, ilçeden geçen transit yolun asfaltlama çalışmaları da 1950'lere kadar yapılamadığından ilçeye ulaşım uzun süre problemli olmuştur. Sel ve deprem gib doğal afetlerden de oldukça muzdarip olan Terme'de nekatoryus ve sıtma gibi hastalıklar da yaygındı. Ayrıca yabani hayvanların evcil hayvanlara ve tarıma zararı da Terme'de her zaman gündemde olmuştur.

Parti müfettişlerinin raporları dikkatle incelendiğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'lere kadar geçen süreçte yörenin ekonomik ve sosyal yapısı yanında, Terme'de yaşanan sorunlar, vatandaş - yerel yönetim - devlet ilişkileri olumlu ve olumsuz yönleri ile büyük ölçüde ortaya konulmuş görünmektedir. Raporlarda dile getirilen sorunların zaman içinde hangilerinin çözüme kavuşturulduğu, hangilerinin ise sümen altı edildiği ya da ileri zamanlara bırakıldığı gibi hususlarda söz konusu dönemle ilgili daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

Arşivler Belgeleri:

BCA, *BKKK,* 272/11.21.107.23

BCA, *BBKK,* 30.10.0.0/118.825.20

BCA, *CHP K*, 490.01/700.383.1

BCA *CHP K.* 490.01/700, 384-1

BCA, *CHP K.* 490. 01/701.383.1

BCA, *CHP K.* 490. 01/ 701.387.1

BCA, *CHP K.* 490. 01/ 701.388.1

BCA, *CHP K.* 490.01/702.389.1

Basılı Eserler:

CHP 15. Yıl Kitabı, Nafia Vekâleti Ank. 1938, s.269.

Devlet Salnamesi 1927-1928, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ank., 1928.

DUMAN, Önder, *Meşrutiyet'ten "Beyaz Devrim"e Canik Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950),* Canik Belediyesi Kültür Yayınları Samsun 2015.

KARAOSMANOĞLU, Y. K. (1984) *Politikada 45 Yıl,* İletişim Yay., İstanbul.

KOÇAK, C. (2007) "Tek-Parti döneminde CHP Parti Müfettişliği'ne İlişkin Ek Bilgiler", (şurada), *Mete Tunçay'a Armağan,* (Derl. Mehmet Ö. Alkan ve diğerleri), İletişim Yay. İst, s.675-681.

KOÇAK, C. (2003) *Umumi Müfettişlikler (1927-1952),* İletişim Yay. İstanbul.

Mehmet Halil (1931) *Samsun Albüm ve Rehberi*.

SAKAL, F. (2007) *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı,* Samsun.

SAKAL, F. (2016) "CHP teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli'de Sosyoekonomik Hayat" *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II C. III,* Kocaeli.

SAKAL, F., (2016 !) "Kocaeli Örneğinden Hareketle Parti Teftişi Adı Altında Halkın Fişlenmesi (mi?)" *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III,* (2016 içinde yayınlanacaktır), Kocaeli.

UZUNHASANOĞLU, T. (1957) *Samsun Albümü 1957*, (Baskı yeri ve yılı yok).

VADALA, R. (1934) *Samsoun Passé Présent Avenir*, Paris

Ekler:

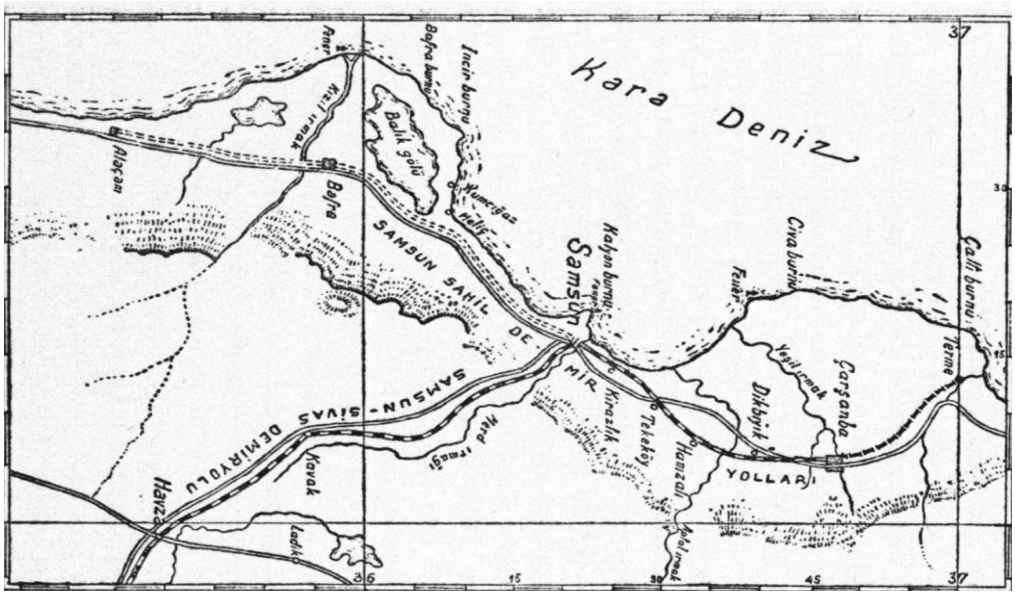

Vadala'ya göre Samsun Sahil Demiryolu.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(29)

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
Sinop BÖLGESİ
MÜFETTİSLİĞİ
SAYI:

Terme Kazası

I

Kaza İdâre Heyeti:

I.- Bu yıl Kongrasında Kaza İdâre Heyetine Hüseyin berk,Abdullah anıl Hâlis Tomrukcu,Şerif akalın,Şükrü Tekinaslan Nazif Kuter,Ali ışıtan seçildiler Hüseyin berk üç senedenberi Kaza idare heyeti reisliğine muvaffakiyetle yapmaktadır.Ahlaki ve içtimai bakımdan muhitte mevkii ve tanınışı iyidir.

Diger azanın bu bakımlardan durumları hakkında şikâyet işitilmedi.Hâkimlikten emekli Nazif Kuter bilhassa halkın sevgi ve saygısını kazanmış ,ahlaki - hüviyeti çok mazbut bir partilidir.

2.- İdâre Heyeti içnde Parti nufuzunu istismâre ugraşan ve vaziyeti nızamnâmenin 162inci maddesine uymayan yoktur.

3.- Heyet azasının birbiriyle geçimleri ve mütekâbil sevgileri iyidir aralarında geçimsizlik ve itimatsızlık yoktur.

4.- İdâre heyetinin gerek Reis ve gerek diger azası mahalli Hukumet âmir ve memurlariyle devamlı ve esaslı iş birliğini temine ve Hukumet mümessilinin otoritesini sarsmamaga ileri dikkat göstermektedirler.Kazaya yeni tayin edilen genç Kaymakamın bazı işlerde ve Bilhassa Belediye Reisi Seçiminde bu ~~hususta~~ durumu sarsacak ifadeleri haber alınmış ve kendisine tarafımdan gerekli vasayada bulunulmuştur.Şimdilik aralarında başka bir ihtilaf mevzuu yoktur.

5.- Parti pirensiplerini yayma hususunda Heyet Halkevinin vasıta ve elemanlarından istifâde etmektedir.Bu hususta verilen direktifleri de bulabildikleri imkânlar nisbetinde yerine getirmege çalışıyorlar.

6.- Kaza Kongrası:

A: Kaza Kongrasında bizzat bulundum.Heyet Kongra hazırlıklarını iyi yapmış,Nahiyeler kongraları evrakı,Hesap hulasaları,ileri yıl Bütcesi,raporlarıvaktinde toplanmış ve delegelerin kongraya iştirakleri temin edilmişti

BCA, CHP K. 490. 01/ 701.388.1.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(30)

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
Sinop BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ
SAYI:

Hukumet âmir ve alakalı memurları,Belediye ve umumi meclis azaları, Kongrada hazırdılar.Kongra baştanbaşa Nızamnâme icapları içinde yapıldı .

B: Geçen yıl Kongrasında tesbit edilen dilekler İdâre Heyetince alakalı makamlara ve heyetlere gönderilmiş ,alınan cevaplar Kongrada izah edilmiştir.Halk dileklerinin ve şikâyetlerinin dikkatli ve kendilerini tatmin edecek şekilde tâkip edilmesinden çok memnun olmaktadır.

C: Kongrada Delegeler şikâyetlerini ve dileklerini serbestce yapmışlardır. Kongrada Halkın şikâyetleri başlıca üç mevzu üzerinde toplanmıştır.
Ormanlardan mahrukat tedarikinde çekilen müşkülat ve Koruma teşkilatının duru durumu:Bumevzu mahalli Hukumet tarafından izah ve müşkülatın izalesine çalışılacagı izah olunmuştur.

Sıtma âfeti: Termede Sıtma mücadele teşkilatı bulunmasına ragmen hastalık korkunç durumunu muhafaza ediyor.Zamanın şartları fazla kinin bulundurmaga imkân vermediğinden halk büyük iztırap çekmektedir.Kongraya Hukumetin bu bûderde el koydugu ve bataklıkların kurutulmasına Çarşambadan başlandıgı anlatılmış ve izahat şükran tazahürlerine vesiyle olmuşsa da Bu kazaya mümkün oldugu kadar fazla kinin gönderilmesi çok isabetli olacaktır.Kendilerine mücadele işlerinde Hukumet direktifleri içinde hareket etmeleri ve alakadarlara yardında bulunmaları ve bilhassa Sıtmaya tutulmama çarelerine başvurmaları izah edilmiştir.

Vahşi hayvanlardan,Mahsullarına büyük zarar veren Domuz ve hayvanlarını itlâf eden Kurt dan çok müştekidirler .Teşkilatlı bir mücadele teşkilatını ziraat vekâletinden dilemektedirler.Bu hâl çiftciyi hakikatan büyük iztiraba sokmaktadır.Mahsulun yetişme devrinde giceleri uykusuz kalarak bekcilik yapmakta ve gündüzleri işlerine hayırları olmamaktadır.

Mektep dertleri de büyüktür.İhtiyaçlarının % 20 si temin edilememektedir. İhtiyat subayı olarak askere dâvet edilen öğretmenlerin yerlerine tayin yapılamadıgından ve esasen Köy okulları birer öğretmenli oldugundan okullar kapalı kalmaktadır.

50

BCA, CHP K. 490. 01/ 701.388.1.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

(31)

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
.....Sinop..... **BÖLGESİ**
MÜFETTİSLİĞİ
SAYI: .....

7.- İdâre Heyetinin İç İşleri:

A: Heyet Haftalık toplantılarını muntazam yapıyor.Defter imza edilmekte ve temiz tutulmaktadır.
Nizamnamenin Heyete tahmil ettiği vazifeleri ifa husunda gayretleri iyidir.

B: Bu yıl Kongrasında devir muamelesini icabettiren bir degişiklik olmamıştır.

C: Heyetin hesap işleri intizamını muhafaza ediyor.Tasdikli bütçe ile çalışıyorlar.Hesap tâlimatı esaslarına dikkat diyorlar.
Vezne defteri ve diger hesap kayitleri muntazamdır.Kayıtleri ve dosyaları iyi tutuluyor.

Ç: Partiye ait Bina yoktur.Kiralık bir binâda Halkeviyle beraber ~~oturmuyorlar~~ bulunuyorlar.

D: Yeni yapılan aza kayitleri nizamnameye uygundur.Muhtelif zamanlarda yapılan eski kayit muamelelerinin düzeltilmesine ve nizamnameye uygun hale konmasına ihtiyaç vardır.Bir çok kayitler gelişi güzel yapılmış ve nizamname esaslarına dikkat edilmemiştir.Bilhassa kölerdeki kayitler incelenmege ve islaha muhtaçtır.

E: Bu yıl Belediye azalığı seçimi için yapılan yoklamada Vilayet İdare Heyetinden bir müşahit bulunmuş ve yoklama talimatına ve genel Sekreterliğimizden verilen direktilere uygun neticelenmiştir.
Umumi Meclis azalığı ve İkinci seçmenler için yapılan yoklamaların neticeleri de iyidir.İdare Heyetinin bu işlerde dikkatli oldugu anlaşılmıştır.

8.- Parti namzedi olarak resmi teşekküllere seçilenlerin milli ~~ideal~~ ideal ve çalışma bakımındandurumları şimdilik iyi görünmektedir.aralarında geçen devreden tecrübe edilmiş ahlaki ve içtimai vaziyetleri mazbut arkadaşlarda vardır.

51

BCA, CHP K. 490. 01/ 701.388.1.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Büyük Şefin bu iradeleri sayesinde Çarşamba deltasında bu sene esaslı başlangıca şahit oldum. Nafıa vekâletinin Ekiskavatörlerile bu sena açtırdığı altışar kilometroluk iki büyük kanal derhal binlerce hekdar bataklık kuruttu. Bu büyük işin ancak bu şekilde devam edecek makine faaliyetile başarılacağına kaniiz. Halkın kazmasile faaliyete devam edilmesi faydalı olmakla beraber bu yolda yapılacak işler ancak büyük gayenin teferrüatıdır.

Asıl Deltaların tamamen kurtulması, feyizli bir hale gelmesi ve yurddaşların korkunç hastalıklardan kurtulması; muntazam bir plân dahilinde muayyen bir müddet içinde tatbik olunacak programla mümkün olacaktır. Fikrimizce iki Deltada istihdaf edilecek gaye :Deltalar kurudukça kazanılacak bir buçuk milyon dönüm feyizli topraktan bütün memleketi alâkalandıracak büyük menfaatler bekliyebiliriz. Göçmen yerleştirmek ve bir kaç vilâyetimizin mahsulâtına muadil hububat ve saire mahsulât almak gibi düşünceler ilk akla gelen şeylerdir. Fakat bizim fikrimizce memleketin en büyük ihtiyacını karşılayacak ve memleket müdafaasını kolaylaştıracak daha önemli bir iş var. Asırlardan beri bu Deltalarda bazı müteşebbisler ufak parçaları (Frakti) denilen parmaklıklarla çevirerek salma şeklinde hayvan yetiştirmektedir. Burada bilhassa at ve kısrak ile diğer büyük hayvanlar kendi kendine üremekte ve bedava yetişmektedir. Çünki mebzul ot ağaç ve su buralarda mahşerî bir manzara arzetmektedir. İşte Deltaların hususiyetinden ve müsait ıkliminden ilham alarak ordumuzun her nevi topçeker ve top taşır hayvanlarile memlekete çok lâzım olan çift sürür atlarını ve ağır süvari ve nakliye hayvanlarını kâfi miktarda burada pek ucuz ve pek kolay yetiştirebiliriz. Bunun için Ziraat vekâletile

BCA, CHP K, 490.01/700.383.1.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Nafıa vekâleti el ele vererek mühim tahsisatla yukarıda arzettiğimiz gibi plânlı ve muayyen müddetli programı yapmalı ve tatbik etmelidir . Aynı zamanda Ziraat vekâleti şimdiden hususî eşhasa ait bataklıkları ve araziyi ucuz fiatlarla istimlâk etmeli ve Deltalar kurumadan evvel bunları Devletleştirmelidir . Eğer istimlâk işini tehir edersek deltalar kuruduktan sonra binlerce muğlâk mülkiyet iddialarile karşılaşacağız .

Tabii Ziraat vekâleti deltalarda yapacağı fennî taksimat ve mükemmel temizlikle bu gün hayvanları kıran kurdları ve bütün mezruatı kemiren domuzları yok edecek ve asrî şekilde çalıştıracağı on binlerce yurddaşı memleketin en mühim sanatlarından biri olan hayvan yetiştiriciliğine alıştıracaktır.

II

Maarif

Vilâyeti en çok meşgul eden ihtiyaç kültür işidir . Samsun vilâyeti ötedenberi ileri vilâyetlerimizden biridir . Mübalağasız denebilir ki halk İstanbul ,Ankara ve İzmir vilâyetlerinin arkasından yürümek ihtiyacını hissetmektedir . Bütün kazalar orta mektep istiyor . Bu gün vilâyette yalnız Samsun ve Bafra kazalarında orta mektep var .

Yedi binden fazla nüfusu olan Vezirköprü ve Çarşamba senelerden beri orta mektep diye feryat etmektedir . Çarşamba çocukları günde dört saat trende geçirmek suretile Samsunun pek dolgun orta mektebine bin zahmetle devama çalışıyor . Çocuklarla babalarının bu inhimaki insanı cidden rikkat ve merhamete sevkediyor . Çarşambada açılacak orta mektep Çarşambaya yakın ve çok alâkalı bulunan Termen kazasına da faydalı olacaktır .

BCA, CHP K, 490.01/700.383.1.

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
Sinop BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ
SAYI:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Terme Kazâsı

I.- Kazâ İdâre Heyeti:

Kazâ İdare Heyetinin ve reisinin Siyâsi İçtimai ve ahlâki bakımdan Halk nazarındaki sevgi ve sempati derecelerini bundan evel takdim edilen rapor larda arzetmiştim.Bu sevgi veiyi sempati derecesini gaybedecek bir hâlleri işidilmemiştir.

2.- Kazâ İdâre Heyeti içinde Parti nufuzunu istismâr eden ve vaziyeti nizamnâmenin 162 inci maddesine aykırı olan yoktur.

3.- İdâre Heyetinde bulunan arkadaşların birbirine olan itimat ve sevgisi iyi hâlini muhafaza etmektedir . aralarında ihtilaf ve geçimsizlik yoktur.Parti başkanı bu durumun devamını temin edecek vasıfları hâiz ve feragatkâr bir arkadaştır.

5.- Parti pirensiplerini yayma yolunda heyet muhitin verdiği imkânlar ve istidatları nisbetinde çalışmaktadırlar.

6.- Kazâ Kongrası:

A: Kazâ Kongrasının nizamnâme hukümlerine uygun yapıldığı gerek dosyalarının vegerek Müşâhit olarak Vilâyet İdâre heyetinden göderilen Muin Köprülünün raporundan anlaşılmaktadır.Bu yıl Nahiye ve köy ocakları Kongralarına da müşahitler gönderilmek suretiyle toplulukların canlı ve verimli olmasına çalışılmıştır.Bu sene Köy ocakları ve Nahiye Kongralarına geçen senelere nisbeten daha çok partilinin iştirâkinin temin edildiği anlaşılmaktadır.

B: Geçen yıl Kazâ kongrasında takibi İdâre Heyetine bırakılan dileklerin ~~ik~~ yerine getirilmesi için gerekli tâkibât yapılmıştır.

C: Halk dileklerini ve şikâyetlerini serbestce yapmaktadır.

Şikâyetleri arasında : Odun ihtiyaçlarının temininde gördükleri müşkülat,Orman muhafaza teşkilâtının durumu,Orman memurlarının durumu ,Toprak mahsulleri ve bilhassa Mısır için alınan beyannâmelerin vaktinde alın-

95

BCA, CHP K. 490.01/701.387.1.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

masi ,Sıtma ve bataklıklar- iyi zirâi bir istihsâl muhiti olan Termede Şimdiye kadar ziraat bankasının bir Şube ve ya ajanlık açmaması ,Geyim eşyası gibi mevzular vardir.

Kölünün yakacak ihtiyacının verilmesinde Orman İdâresinin muhtelif sebep ve behânelerle kış mevsimine bırakıldıgı ,bu mevsimde ise ormandan odun naklinin pek güç oldugu anlaşılm ktadır.

Bu günkü Orman muhafâza teşkilâtının ahlâki sarsıntılar dogurmaga başladıgı yapılan şikâyetlerden anlaşılmaktadır.

Bol mısır istihsâl eden Termede veÇarşambada beyânnâmeler Birinci teşrinde istenilmiş ve alınmış ve fakat mısırın koçanından ayrılma yani Harman zamam ikinci Kânun oldugu takdir edilememiçş, bu yüzden gerek Köylü ve gerek İdâre makamı büyük müşkülata düşmüş vetahmine müştenit Beyannâme alınan Köylüm mahkemeye sevkedilmişlerdir.Köylü Beyannâmelerin tam harman zamanında alınmamasından şikâyet etmektedir.

Termedeki bataklıklar ve Sıtma halkı kavurup eritmektedir. Kanallardan bir çogu yarım bırakılmıştır.Kinin v e tevzi memurlarının azlıgından da şikâyet edilmektedir.

7.-Kazâ İdâre Heyetinin İç İşleri:

A: Kazâ İdâre heyeti haftalık toplantılarını muntazam yapmaktadır.Kararlar deftere geçirilmiş ve imzalanmıştır.

Heyet bu yıl nızamnâme mecburi kıldıgı işlerin yapılmasına da daha fazla gayret göstemiştir.

614 lira azâ yardım parası toplanılmış ,ve yeniden muhtelif Ocaklara 35 azâ kaydedilmiştir.

Kongraya âit işler dikkatla tâkip olunmuş ve altı aylık raporlarvaktinde Vilâyet İdâre heyetine gönderilmiştir.

Heyetin Halkevinin işlemesi için varidât bölma bakımından alakaları iyi hâlini muhâfâzâ etmektedir.

%

BCA, CHP K. 490.01/701.387.1.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET /

B: İdâre Heyetinde Devir muamelesini icâbettiren bir değişiklik olmamıştır.

C: Heyetin hesap işleri evelki teftişe nazaran daha muntazam ve talimata uygun hâle konulmuştur.Bu mâli yıl içinde teftiş tarihi olan I6/I2/96ı gününe kadarI264,80 kuruş gelirleri ve buna karşılık m srafları olmuş 20 lira vezne mevcudu görülmüştür.

Masraf dosyaları muntazam görülmüş ,senetler reis ve muhâsip azâ tarafında an imzâ edilmiştir.

Heyetin kayitleri ve dosyaları da intizama girmiştir.

Ç: Kazâda Partiye âit binâ yoktur .Halkeviyle müştereken bir icarhânede çalışşıyorlar.

demirbaşda yazılı eşyânın mevcuda mutâbakatı vardır.Bu eşyânın iyi hâlde kullanılmasına dikkat ediliyor.

D: Heyet yeni azâ kaydine çalışmış ve bu kayit muamelelerinin nızamnâmeye uygunoldugu görülmüştür.

E: Bu teftiş devresinde yeni bir intihap ve yoklama yapılmamıştır.

8.'- Parti Namzedi olarak resmi ve hususi teşekküllere seçilenlerin umumi durumları hakkında şikâyet işidilmemiştir.Bunlar hakkındaki müsbet kanaat devametmektedir.

II

Terme Halkevi

9.- Terme Halkevi hakkındaki mutalaalarım bu Hlkevinin altı aylık raporunda yazılmıştır.

III

Parti dışındaki muhtelif teşekküller

IO.- Spor ve Gençlik Teşkilâtı:

Kazâda Beden terbiyesi Kanununa kurulmuş (Gençlik) Kulübünden başka spor teşekkülü yotur.Bu teşkilatla Parti İdâre heyetinin iyi alâka ve münâsebeti devametmektedir.

A: Gençlik Kulübünün çalışmaları muhitin takat ve spor mefhumunu anlayışına

BCA, CHP K. 490.01/701.387.1.

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
..... BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ
SAYI: .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

b) Bu seneki kongrelerin takibini idare heyetine bıraktığı dilekler vilâyet idare heyetine gönderilmiştir . Geçen sene kabul edilen dileklerden okul binası bulunan Köybucağı köyüne bir öğretmen atanmasının temini hakkındaki dilege :bütce durumu dolayısiyle imkân olmadığı, sıtma mücadele mıntıkası olan Temeye bir doktorla bir kabilenin tayinine dair olan dilegede doktor için vekâlete arz edildiği ,ebeninde tayin edildiği cevabı alınmıştır.
Kazada zıraatın fennî ve verimli bir surette yapılmasının temini hakkındaki dilege :şimdilik ziraat memuru göndemiye imkân olmadığı ,bu işlerede bakan ziraat mücadele teknisiyeninden istifade edilmesi yolunda cevap alınmıştır . Çeltik ekiminin muayyen müddet içerisinde ve fennî şekilde yapılması ayni zamanda çeltik mütehassisinin vaktında köylere çıkarılması hususundaki dilege,mütehassisin vaktında köylere tebliğ edilmiştir takip edileceği,hayvan neslinin ıslahi için damızlık boğa mubayaası,yolundaki dilege,mütehassisin mütaleasına göre alınacak bogaların köylerde baktırılma-için bir talimatname hazırlandığı, kasabanın içme suyu için vilâyet bütcesinden yardım edilmesine mütedair dilege,evel emirde ücreti belediye tarafından verilmek üzre bir su mühendisinin celbile keşfinin yaptırılması, arazi tahririnde iki köy hüdudundaki bazi tarlalar mükerrer olarak yazıldığından halkın mutazarrir olmaması için kanun diresinde bunların bir an önce incelenmesi,hakkındadilege,arazi tahririnde vükubulan itirazların iyice tetkik edilmesi kaymakamlığa yazılmış,alınan cevapta kaza cüzütamları katiyet kesp etmiş olması itibarile idare heyetinde bu kabil itiraz evrakı olmadığı,şeklinde cevaplar verilmiştir .
Muzır hayvanların tarlalara girmelerine mani olacak tertibat için köylülerin hariçten ithal edecekleri dikenli tellerin gümrük resminden maaf tutulmasına dir olan dilege,gömrük gelirlerini müteessir edeceginde imkâni olmadığı cevabı verilmiştir .
Termenin I5-köy halkının sıhatını tehdit eden Meliç ırmağı bataklığının

BCA, CHP K. 490.01/700.384.1

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
..... BÖLGESİ
MÜFETTİŞLİĞİ
SAYI: .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

kurutulmasının sağlanması hakkındaki dilege ,

Yeşil ırmak ve tabileri üzerindeki su işleri büyük su işleri faaliyetine dahilindedir ve Samsun sekizinci su işleri mühendisliği bu işlerlede meşğuldur yolunda bir cevap verilmiştir .

Ormandan Io kilometre uzakta bulunan köylerin odun ihtiyaçlarının temini için tedbir alınması

Termede bir ziraat bankası şubesi açılması hakkındaki dileklere hiç bir cevap alınmamıştır .

c) Uzak köylerde istenildiği şekilde şamil bir alâkanın temin edildiği iddia edilemezsede dilek veşikâyetler serbest bir surette serd edilmiş,intihaplar her türlü tesirden uzak cereyan etmiştir . Vilâyetten kazaya ,kazadan nahiyelere giden müşahitler halkın ihtiyaçlarına temas ~~edilmesi~~ne ,fikir ve kanaatlarının beyan ve ifade edilmesine dikkat etmişlerdir .

BCA, CHP K. 490.01/700.384.1

TERME ÇAYI ÜZERİNDE ESKİ BİR ULAŞIM ŞEKLİ; LİMBOLARLA NAKLİYAT

Mutlu KAYA [*]
Cevdet YILMAZ [**]

Giriş

Terme, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Samsun ilinin önemli ilçelerinden biridir. Araştırmanın asıl konusunu teşkil eden Terme ilçe merkezi ise Samsun il merkezinin 57 km doğusunda yer alır *(Şekil 1).*

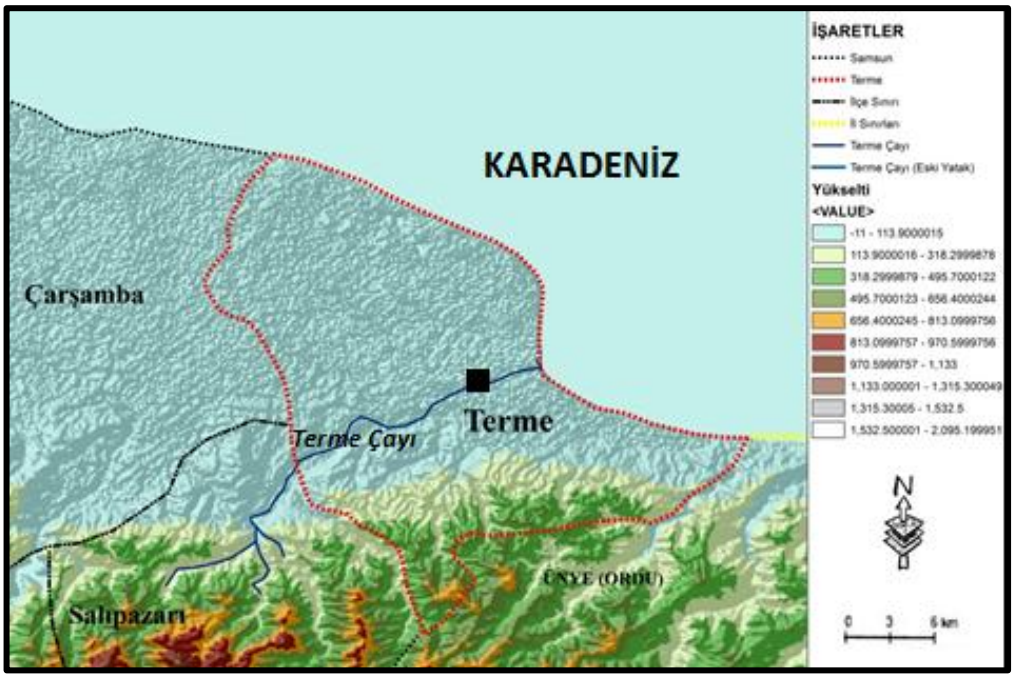

Şekil 1. *Terme Çayı lokasyon haritası.*

Çarşamba Ovası'nın bir kısmını içine alan Terme, Osmanlı döneminden bu yana Samsun'un tarımsal üretimi açısından önemli bir yere sahiptir. 1900'lerin başında Müslüman ve gayrimüslim toplam 22.754'ü Müslüman, 1.013'ü Gayrimüslim olmak üzere toplam 23.767 nüfusu olan olan yerleşme (Gümüş, 2007:14), verimli tarım alanlarına sahip olmasına rağmen ulaşımın yetersizliği, Terme Çayı'nın sık sık taşmasıyla geniş alanların sular altında kalması gibi nedenlerle yeterli gelişimi sağlayamamıştır. Taşkın alanlarında oluşan bataklıkların yarattığı sıtma tehlikesi

[*] *Yrd. Doç. Dr., 19 Mayıs Üniv., Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü Öğretim Üyesi.*
[**] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi ABD Öğretim Üyesi.*

nedeniyle halkın büyük bölümü yaz döneminde yakın çevredeki Üçpınar, Çangeriş ve Karacalı gibi yaylalara göç etmek zorunda kalmıştır.

Tanin Gazetesi'nde 19 Ağustos 1911'de yayınlanan *'Samsun'dan Trabzon'a'* isimli gezi yazısında Terme'den şöyle bahsedilmektedir:

> *…Terme genel görünüşü ile bir harabe, bir kabristan halinde, tabii bir akamete uğramış cılız ve hasta bir halk. Bütün fenalıkları yapan Terme Irmağı, yazın yaylaya nakl-i mekan, bu kaza merkezinin selameti için tek çare sahildeki liman yerine nakletmek… Kaza merkezinin ortasından geçen Terme Çayı, kasabayı ikiye ayırıyor. İşte burada, istemeyerek, bütün fenalıkları yapan, genel sağlığı bozan, hep bu bahtsız ırmaktır. Terme ırmağı, civarda birçok bataklıklar, göller yapıyor. Halk, pirinç ziraatine alışmış olduğundan, çeltikler de onlara katılıyor. Bunun için, pek hoş ve güzel, denize pek yakın bir yerde kurulmuş bulunan Terme'nin sağlığı ve hayatı tehlikeye girmiş oluyor* (Şerif, 1999:272-279).

Terme'de ağırlıklı olarak pirinç ve tahıl tarımı yapılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda askeriyenin demirbaş gıdası olan pirinç, 19.Yüzyıl'ın ikinci yarısında ağırlıklı olarak Terme'den karşılanıyordu (Tural, 2008: 77).[1] 1887 yılındaki salnameye göre Terme'nin pirinç üretimi yıllık 500 tona ulaşıyordu (Yolalıcı, 1998: 80). Bunların yanında yumurta[2], ham ipek, keten, kendir[3] ve yaklaşık 150 dönüm arazide pamuk üretimi yapılıyordu.[4]

Kuş (2014:3), Hamilton'un 1838 yılında Ünye ve Alaçam arasında yaptığı 6 günlük seyahatindeki izlenimlerinden Terme'ye ilişkin şunları aktarmaktadır:

> *…İsmini Thermedon'a yakınlığından alan Terme, nehrin sol tarafında bulunmaktadır. Bu kasabada birkaç ahşap ev, ahşap bir camii ve küçük bir pazar bulunmaktadır. Büyük tekneler sahil boyunca taşıdıkları tahıl ve pirinç için buraya gelirler… Dönemin Terme'si, idari olarak Trabzon'a bağlıdır; pirinç üretimiyle geçimini sağlamaktadır ve ahşap binalardan oluşmuş küçük bir kasaba görünümündedir…*(Kuş, 2014:3).

---

[1] 4 Ekim 1863'te Terme'den askeriye için yıllık 400.000 kıyye pirinç alınıyordu (Serbestoğlu, 2013).

[2] Samsun'da merkezden sonra şehre en çok yumurta gelen yer Çarşamba, Bafra ve Terme ilçeleridir (Alkan, 2008: 21).

[3] 1520'lerden itibaren Ünye, Arım ve Terme donanma için kendir tedarik eden en önemli yerleşmelerdir (Öz, 1999: 96).

[4] Ağırlıklı olarak Osmanlı klasik döneminde olmak üzere Çarşamba ve Terme yörelerinde pamuk yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Samsun'dan Terme'ye kadar olan bir alanda yetiştirilen pamuk, bölge iktisadiyatının gelişiminde önemli bir paya sahip bulunuyordu (Köse, 2011:169).

Çocukluğunun bir bölümünü Terme'de geçiren Rıfat ILGAZ 1920'lerin Terme'si ile ilgili şunları anlatıyor:

> *Terme sıtmalık bir memleketti, ama ortasından derince bir çay geçen verimli, geniş bir ovaydı. Bu çaydan yararlanarak pirinç yetiştirilir, bu yüzden sivrisinekler ürer, memleket sıtmadan kırılırdı. Biraz içerlikti denizden, ama Terme Çayı gidiş gelişi sağlardı, daha çok kış aylarında… Termenin altın sarısı mısırlarını, altı düz, limbo denilen kayıklarla taşırlardı Terme Çayı'nın ağzına. Bir gün bu çayın ağzına büyük bir tuz vapuru demirlemişti de, yer yerinden oynamıştı. Limbolar tuzlarını vapurdan alıyorlar, çayın kıyısında açık bir düzlüğe bırakıyorlardı. Çarşamba'dan gelen kamyonlar bu çuvalları yükleyip babamın mağazasının önüne çekiyorlardı... Terme bolluk memleketiydi. İnsandan gayri her şey yetişirdi. Böyle derlerdi Termeli'ler. Sağlam insana rastlamak zordu. Yaşlıların benzi soluktu sıtmadan, çocukların karınları şişti. Biz böylelerine 'gödenli' derdik. Kurbağa yutmuş, 'kurbağalı' anlamına gelirdi...* (Ilgaz, 2014: 103-109).

Tarımsal önemi büyük olan Terme, yakın çevresiyle özellikle de Samsun ve Ünye gibi iskelelere karayolu bağlantısının oldukça güç olması nedeniyle tarımsal üretimin pazarlanmasında önemli sorunlar yaşamıştır. 1911 yılı itibariyle Çarşamba-Terme ve Terme-Ünye arası şose yolların durumunu yine *'Samsun'dan – Trabzon'a'* gezi yazısından öğreniyoruz:

> ***Çarşamba - Terme:*** *… hoş bahçelerin arasından geçtikten sonra, doksan dokuz tarihinde yapılıp o tarihten beri tamir görmemiş olan ihtiyar şoseyi takibe başladık.*[5] *Arabalar, yolda, tam bir zorlukla yürüyordu. Birçok yerlerde, inerek, yürümeye zorunluluk oluyordu. Hele, tesadüf edilen köprüler pek fena ve harap durumda idi. Köprülerden arabalar geçerken, insan korkuyor, yürümeyi tercih ediyordu.*[6]
>
> ***Terme - Ünye:*** *Termeden çıkınca, artık şoseden eser kalmadı ve hayvanları pek çok yoran, kumluk arazi başladı ki, bunun her tarafı yol demekti. Birçok yerlerde, her araba, hemen başka başka yollarda yürüyordu… yol düzdü. Birçok derler, göller, bataklıklar geçiyorduk. Derelerin üzerindeki köprüler, pek harab*

[5] Burada tarih verilirken bahsedilen doksan dokuz yılının Rumi'mi, Miladî mi yoksa Hicrî mi olduğu anlaşılamamaktadır. Hicri ise 1299 yılına tekabül etmektedir o da miladi olarak 1881-1882 yıllarıdır. Miladi ise 1899 yılıdır. Eğer Rumi 1299 yılı ise o da miladi olarak 1883-1883 yıllarına tekabül etmektedir.

[6] Makalede kafilenin 07:30 – 08:00 arası Çarşamba'dan yola çıkıp saat 11:00 civarında Terme'ye geldiklerini görüyoruz. Yani kafilenin Çarşamba – Terme arası yolculuğu toplam 3 saat sürmüştür.

olduğundan, çoğunlukla, bunları, yürüyerek geçmeye mecbur kalıyorduk. Bazan, pek sıklaşan, ağaçlıklar ve dikenlikler arasında, yol dolaşıyor, ağaçların dallarıyla, arabalar arasında, çarpışmalar oluyor ve onlar, bu şekilde, arabaları, elbiselerimizi, tırmalayarak, bizden intikam almak istiyorlardı. Kızgın bir temmuz güneşi altında, kumlardan fışkıran şiddetli sıcak üstünde, yürüyorduk. Termeden hareketten bir saat kadar sonra, sol tarafımızda, Karadeniz'in yeşil suları görüldü… (Şerif, 1999: 273-279).

Karayolu ulaşımının bu denli zahmetli olması Terme'nin tarımsal üretimini limanlara ulaştırabilmesi için yerleşmenin içinden akan çayın kullanılmasını zorunlu hale getiriyordu *(Foto 1)*. 1800'lü yıllara ait Trabzon Vilayet Salnamesi'nde de Terme Çayı üzerinde kayıkların sefer yaptığı ve Terme'nin ithalat ve ihracatının bu seferler sayesinde yapıldığı belirtilmektedir. Kılıç (2013: 24), 15. ve 16. yüzyıllarda Fatsa'da, Samsun'a bağlı üç köyde, Bafra'da, Arım ve Terme kazalarında yerleri belirsiz küçük iskelelere rastlandığını belirtmektedir. Terme'deki iskeleye ürünlerin ırmak vasıtası ile getirildiği düşünülürse ırmak taşımacılığının geçmişinin 15. ve 16. Yüzyıl'a kadar indiği düşünülebilir. Salnamelerin Terme ile ilgili bölümlerinde de bu konu hakkında bilgi verilmiş hatta akıntının süratli olmaması nedeniyle taşımacılığa uygun olan nehrin sık sık meydana gelen taşkınlar nedeniyle yatağın dolmasının bu ulaşımı sekteye uğrattığı ve taşımacılığın geliştirilmesi için ırmak yatağının temizlenmesi gerektiği gibi konulara değinilmiştir (Emiroğlu, 2005: 253-254; Emiroğlu, 2007: 154-155).

Foto 1. *II. Abdülhamit tarafından hazırlatılan albümde Terme Çayı üzerinde kasabanın iki yakasanı birbirine bağlayan ahşap köprü (İpek ve Yılmaz, 2009).*

Terme'nin Osmanlı döneminde sahip olduğu tarımsal önem Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Samsun ve Ordu vilayetlerinin sınır başı olan Terme kazası, bu mıntıkanın Çarşamba'dan sonra en verimli yeri olarak tanınmıştır. Samsun Bölgesi'nde teftiş yapan CHP milletvekilleri F.Engin, R.Balkan ve Necmi Selman yazdıkları raporda Çarşamba ve Terme ovalarının tüm Karadeniz'in mısır ihtiyacını karşılayacak üretim potansiyeline sahip olduğunu ve traktör sağlanırsa daha fazla üretimin mümkün olacağını belirtmişlerdir. Ayrıca aynı şekilde Terme'nin pirinç bölgesi olduğu hatırlatılarak köylünün sulama konusunda bilgiye ve teknik desteğe ihtiyacı olduğu üzerinde durulmuştur (Sakal, 2013: 626). Fakat bu öneme rağmen ulaşımın yetersizliği nedeniyle Bafra kazası ya da Çarşamba, Terme gibi kazaların verimli topraklarında yetişen ürünlerin pazarlanmasında yaşanan zorluklar devam etmiştir (Dığıroğlu, 2011: 117). Mevcut karayolları kar, su ve çamurdan geçilmez bir durumda olduğundan Samsun halkı gerek ürün nakliyatında, gerek insan nakliyatında büyük sıkıntı çekiyor, eşek ve katırlarla gerçekleştirilmeye çalışılan nakliyat işi insanlara pahalıya mal oluyordu (Şahin, 2011: 51).

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında bayındırlık işlerinin sürdürülememesi ve yeni yolların açılamamasının bir sonucu mevcut yollar ihtiyacı karşılayamaz bir noktaya gelmişti.[7] Nitekim iktisadî açıdan ticarî tarımın gelişmesi ve ticarî potansiyelin artması için limanın iç bölgelerle ve hinterlandındaki ovalarla olan bağlantısının düzenli yollarla sağlanması gerekmekteydi. Aksi takdirde üreticinin ulaşım zorluğu sebebiyle yalnızca ihtiyaç duyduğu ürünleri yetiştireceği, pazara yönelik üretim yapmayacağı ortadaydı. Bu nedenle buradaki tarımsal üretimi limanlara taşıyacak ve ilk defa Türk sermayedar grubunun yapacağı bir demiryolu projesi ortaya konuldu. 6 Aralık 1923 tarihinde Nemlizadeler ile Nafıa Vekâleti arasında Çarşamba ve Bafra ovalarını Samsun limanına bağlayacak olan yaklaşık 150 km uzunluğunda ve 75 cm genişliğinde dar demiryolu hattı döşenmesi hususunda 37 maddelik bir sözleşme imzalandı *(Şekil 2)*. İlgili şirket isterse ve imkânları el verirse söz konusu hattı Terme ve Bafra (Alaçam)'ya kadar uzatabilecekti (İpek, 2006).

Şirket hakkında çalışma yapan mühendisler şirketin ticarî bir kurum olarak ayakta kalabilmesi için demiryolunun Alaçam ve Terme'ye kadar uzatılmasını öngörse de şirketin mali vaziyetinin uygunsuzluğu nedeniyle Terme ve Bafra hatlarının inşası gerçekleştirilememişti (İpek, 2006).

> *…Hattın Terme'ye temdidi halinde en büyük mânia olan Yeşilırmak köprüsü yapılmış olacağından bu kesit, Terme nakliyatını teminile*

[7] 1914 yılı itibarıyla, Canik sancağı sınırları dahilindeki karayolunun uzunluğu Samsun - Bafra - Alaçam yolu 90 km, Samsun - Çarşamba - Terme - Ünye - Fatsa yolu 115 km ve Ünye - Niksar yolu 85 km olmak üzere toplam 290 km kadardı. Savaş sebebiyle 1915-1923 yılları arasında yol uzunluğunda herhangi bir artış olmadı (İpek, 2015).

beraber Çarşamba kazası nakliyatının da demiryoluna celbi emrinde en feyyaz bir amil olacaktır… Kamyonlar, taşıdıkları yük ve yolcunun can ve malını emniyeti hususunda hiçbir guna kontrole tabi değildirler. Bunların Çarşamba - Terme arasında alacakları hamuleyi getirip Çarşamba'da trenlere teslimlerini beklemek büyük safdilikolur… Hattın Terme'ye temdidi Samsun – Çarşamba kısmı için hayaki bir kısmeti haiz olduğu (şahanı ehemmiyet bir işletme masrafı yapılmaksızın) Bugünkü hasılatın yüzde 50 nisbetinde tezayüdü kuvvetle muhtemeldir… Tabiatın bu havaliye bahşettiği pek yüksek feyiz kabiliyetinin inkişafına yegane amil; Sahil Demiryolu olmuşlar. Hattın bir metre uzamasının memleket hesabına büyük bir menfaat kaydedeceği şüphe göstermez bir hakikattır. Ticaret odasından ve alakadarların verdiği maluma nazaran Terme'nin senevi hasılat miktarı şudur: 10 milyon kilo mısır, 1 milyon kilo pirinç, 1,5 Milyon kilo fasulye, 500 bin kilo muhtelif.

…Terme kasabası sahile yakın olduğu için terme çayı vasıtasıyla denize ulaştırılan ürünler buradan deniz yolu ile Ünye ve Samsun istikametine gönderiliyordu (Ahali, 16 Ağustos 1932: 3).

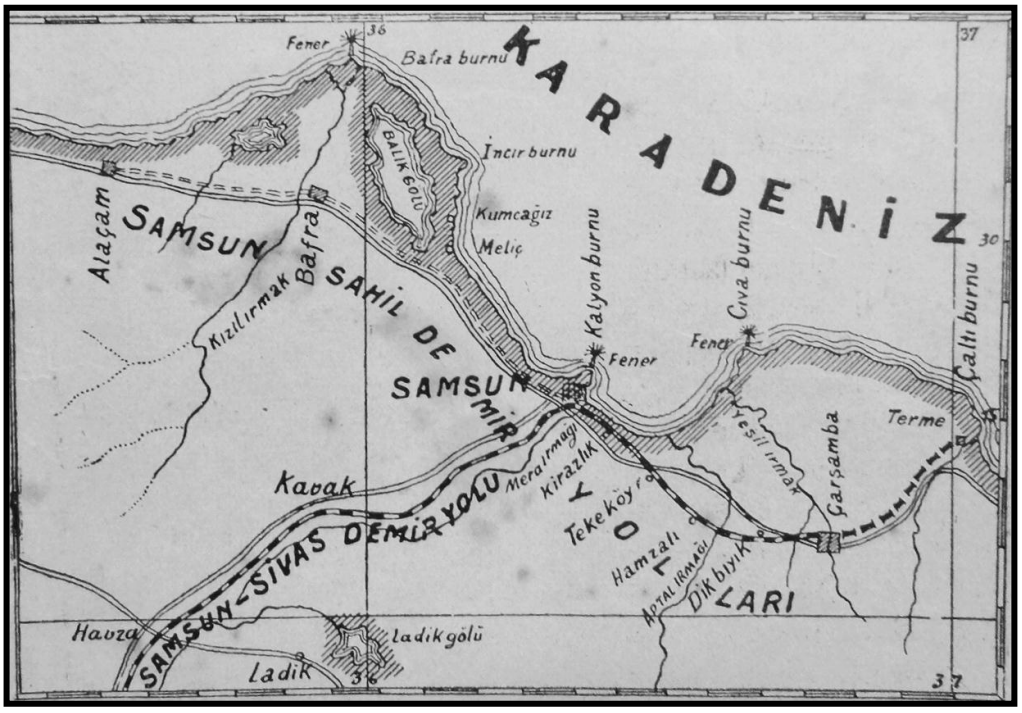

Şekil 2. *Mevcut ve planlanan haliyle Samsun Sahil Demiryolu hattını gösterir harita (Ahali, 11 Temmuz 1932).*

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Terme ve çevresi ile karayolu bağlantısının son derece sınırlı ve perişan olması Terme Çayı'nı ulaşımda yine önemli konuma taşımıştı. Terme'den Ünye ve Çarşamba'ya bağlanan bir şose vardı ama bu yollar pek çok yerde bozuk, zaman zaman çamur batağı ve çakıl yığını altında kalıyor, yol üzerinde bulunan küçük çayların üzerinden geçmek oldukça zor şartlar oluşturuyordu *(Foto 2)*. Bu yollar kar, su ve çamurdan geçilmez bir durumda olduğundan Samsun halkı gerek ürün nakliyatında, gerek insan nakliyatında büyük sıkıntılar yaşıyordu. Terme Çayı'nda limbo olarak tabir edilen altı düz kayıklar tarımsal ürünleri iskeleye ulaştırmakta kullanılan en önemli ulaşım aracıydı *(Foto 3)*.

> *Samsun ve Ordu vilâyetlerinin sınır başı olan Terme kazası, bu mıntıkanın Çarşamba'dan sonra en verimli bir yeri olarak tanınmıştır... Memnuniyetle öğrendim ki: Belediye bu yaban adını değişmeye ve önündeki geniş ve cidden yeşil bir manzara yaşatan ovaya izafetle (Yeşilova) adım almasına karar vermiş ve Dahiliye Vekâletine bir temenni mazbatası yollamıştır… İnbat kuvveti pek yüksek olan Terme'nin başlıca istihsali pirinç, mısır, fasulye, fındık ve kendirdir. Pirinçleri bu havalide pek makbuldür. Senelik rekoltesi şudur:*
>
> *8 milyon kilo mısır; 1,5 milyon kilo pirinç; 1,5 milyon kilo fasulye; 2 milyon yumurta; 300 bin kilo fındık, kendir vesaire.*
>
> *Termenin istihsalâtı, kasabaya iki kilometre mesafesi olan ve (kaza yeri) denilen iskelesinden sahil memleketlere sevkedilir… Ovanın bir çok yerlerindeki küçük suları toplıyarak âdeta bir ırmak halini alan Terme deresi kasabayı iki kısma ayırmıştır. Bu derede altları düz ve (Limbo) denilen bir nevi mavnalar işlemektedir. Esasen ilkbaharı güzel ve tatlı olan Termeye bu dere başka bir hususiyet vermektedir. Pek seyrek olarak derenin iki sahiline dizilen evler, Boğaziçinin bazı semtlerindeki köşkleri andırmaktadır (Foto 4-5).*
>
> *Termede belediye faaliyeti başlamıştır. Belediye reisliğine yeni seçilen Mustafa Bey namındaki genç bir Termeli kaymakam beyle elele vermiş, kasabanın ümranı için çalışmaktadır… Belediye şimdilik bir (motopomp) getirbnek teşebbüsün-dedir. Derenin kasaba içinde yapacağı tahribatı önlemek için derenin iki tarafına da ağaç dikilmektedir. Manzarası, şekli kadar iğrenç ve korkunç olan bir köprü vardır ki kasabayı biribirine birleştirir. Her sene Termelilere bir hayli tamir açan bu yüz karası kaldırılarak, yerine betondan bir köprü yapılmak için esaslı bir teşebbüse girişilmiştir (Akşam, 5 Nisan 1934:6)…*

Foto 2. *Cumhuriyetin ilk yıllarında Terme'yi Çarşamba ve Ünye'ye bağlayan şose (Hasan ERDEM Arşivi).*

Foto 3. *Terme Köprüsü'nün tamiratında çalışan ustalar ve şehrin ileri gelenleri Terme Çayı üzerine kurulan iskelede (Piri AYÇİÇEK Arşivi).*

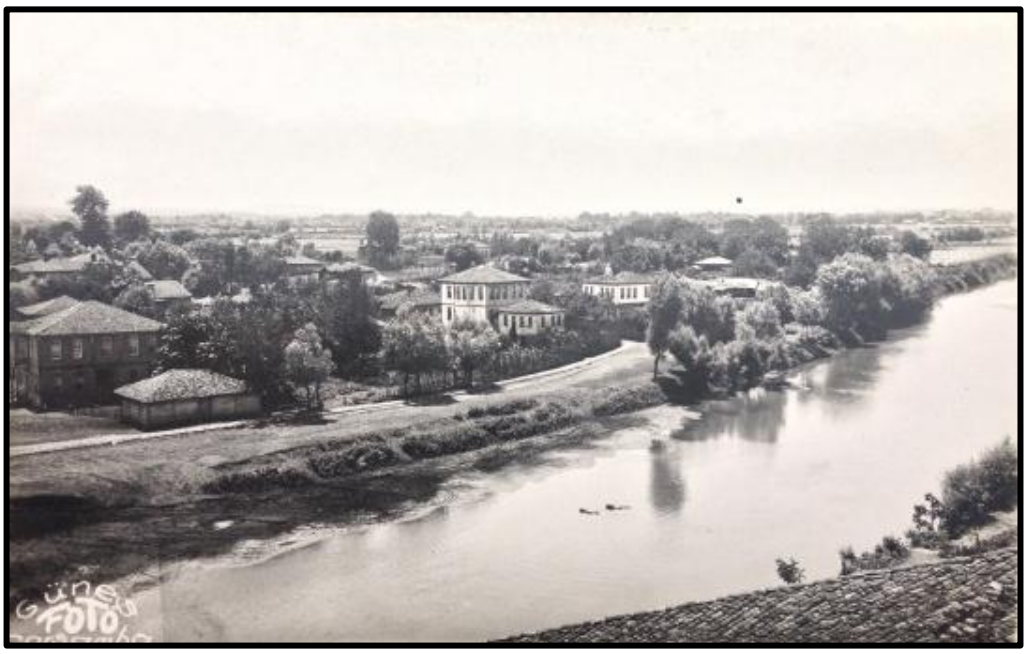

Foto 4-5. *1930'lu yıllarda Terme Çayı (Hasan ERDEM Arşivi).*

Foto 5. *1930'lu yıllarda Terme Çayı kıyıları (Hasan ERDEM Arşivi).*

Terme Çayı'nda Irmak Nakliyatı

Türkiye akarsuları gerek rejimlerinin düzensizliği, gerekse avarızın sarplığı yüzünden genel olarak üzerlerinde geniş ölçüde nakliyat yapılmasına imkân vermemektedirler. Ancak bazı akarsularda, ufak ölçülü insan ve eşya nakliyatının yapıldığı bilinmektedir. Öteden beri bilinen, Diyarbakır çevresinde, Dicle'nin bir bölümünde sal ve tulumlarla yapılan nakliyat, bunun en meşhur ve yaygın olanlarındandır (Akkan, 1962). Bunların yanında Karadeniz Bölgesi'nde Yeşilırmak (İpek, 2015), Çoruh (Aytekin, 2013) ve Kızılırmak (Akkan, 1962; Yılmaz, 2015) gibi nehirlerde de yoğun olarak ırmak nakliyatı yapıldığını görmekteyiz.

Yukarıda bahsedilenler kadar geniş çaplı olmasa da Terme Çayı da tarım ürünlerinin kıyıdaki iskelelere ulaştırılmasında 1950'li yıllara kadar kullanılmıştır. Canik dağlarının kuzeye bakan yamaçlarında 1100-1300 m yüksekliklerinden doğan Ayazma Deresi, Kırkıl Deresi, Yeşildere ve Bolas Deresi Salıpazarı yakınlarında birleşerek Terme Çayı adını alır (Uncu, 1995: 85). Terme Çayı, Şeyhli köyü yakınlarında doğudan gelen Bolas Deresi ile birleşerek kuzeydoğuya doğru yönelir ve Terme ilçe merkezinin 4 km doğusundan denize dökülür.

İlçe merkezini ikiye ayırdıktan sonra denize dökülen ırmak kaynağından mansabına yaklaşık 31 km uzunluğundadır. Güneydeki dağlık alanda yatak eğimlerinin fazla olması nedeni ile dar ve derin vadi içinde hızlı akışa sahip olan Terme Çayı kaynaktan yaklaşık 16 km sonra Dibekli köyü yakınlarından itibaren menderesler çizerek akmaktadır. Terme akım istasyonunda yapılan ölçümlere göre Terme Çayı'nın yıllık ortalama akım miktarı 10,51 m^3/sn'dir. Akım değerinin en fazla olduğu ay Mart (18,69 m^3/sn), en az olduğu ay ise Eylüldür (4,56 m^3/sn). Eylül ve mart ayları arasında düzenli bir artış görülmektedir. Eylül ayında en düşük değere varan akım bu aydan itibaren yükselerek mart ayında en yüksek değere ulaşmaktadır *(Şekil 3)*. Terme Çayı bu özellikleri ile karma rejimli bir akarsudur (Altunoğlu, 2008: 24).

Yerleşmenin ticaret yükünü taşıyan Terme Çayı, aynı zamanda yerleşme için önemli bir tehdit oluşturuyordu. Taşkın zamanlarında yerleşmeyi ve çevresindeki tarım alanlarını sular altında bırakıyor, bu durum hem tarımı hem de insan sağlığını olumsuz etkiliyordu. 1936 tarihli bir raporda Terme'de 16 bin nüfusun 4 binden fazlasının sıtmalı olduğu ve kinin yardımı beklediği, ayrıca sulak alanların kurutulmasının acil ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bunun da etkisiyle Terme'de çeltik ekiminin 15 bin dönümden 5 bin dönüme indiği aktarılmıştır. Bu sağlık sorunlarına rağmen Terme'de bir tabibin bulunmadığı, havasının vahim olmasından dolayı hekimlerin böyle bir yerde ikamete rağbet etmedikleri gibi tespitler yapılmıştır (Sakal, 2013:625). Bu seller insan sağlığını olumsuz etkilediği gibi tarımsal üretime de önemli darbe vuruyordu.

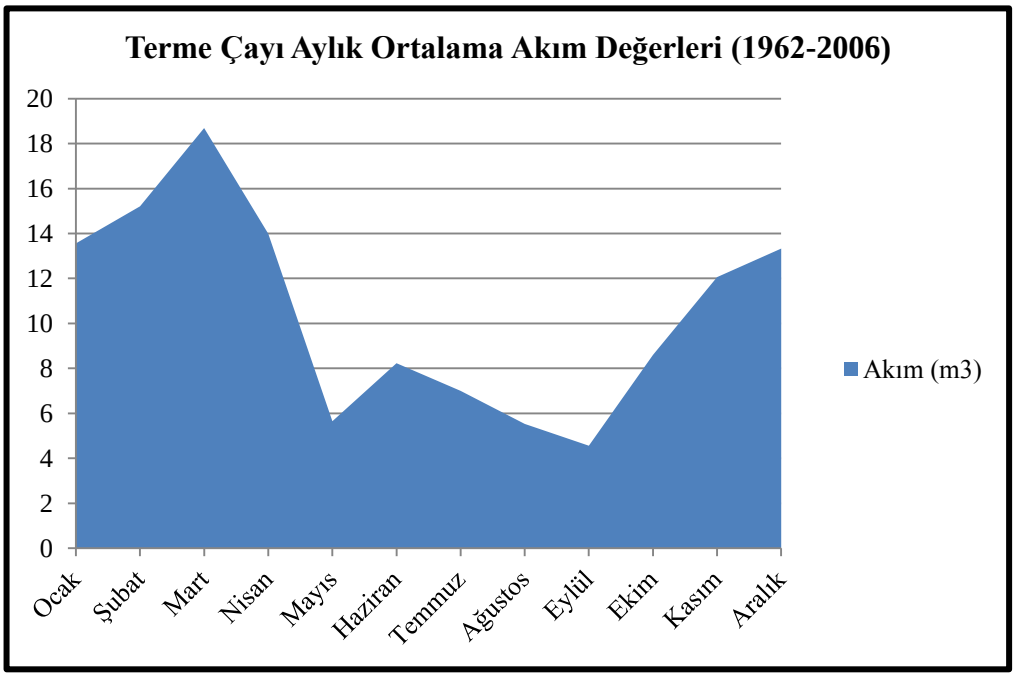

Şekil 3. *Terme Çayı akım grafiği.*

Terme'de bataklıklar kurutuldu

…Yüksek dağların etekledi̇ği verimli bir ovanın tabiî güzelliğini bozan bataklıklar, köylüyü bir aralık çok hırpalamıştı. Fakat cumhuriyetin sağlık siyaseti buraya uzattığı kuvvetli kol ile mücadeleye girişmiş, dalaklı karınlara, salgın benizlere bir hayat neşesi vermiştir (Akşam, 15 Nisan 1934:6).

Termede Sel

Bugün 12 saat süren yağmur neticesinde Terme ırmağına sel geldi. Kasabanın çay mahallesi kâmilen su içinde kaldı. Fasulye tarımında yarı yarıya zarar vardır (Samsun Gazetesi, 4 İlkteşrin 1935:1)

Ferruh BERK: *Yaz döneminde Terme'de yaşamak neredeyse imkânsızdı. Biz Haziranın 12'sinde mısırın ikinci çapasını atınca yaylalara (Çangeriş'e) çıkardık. Bu yayla yolu atla 2 saat sürerdi. Sıtma çok yaygın olduğu için ortalama yaşam süresi çok kısaydı. Bir sel geldiğinde 10 gün evden çıkamazdık.*

Terme ve çevresinde 1930'lu yıllarda ticari değeri en yüksek ürün mısırdı. Fındık ve pirinç yetiştirilse de mısır, o yılların Türkiye'sinde en önemli gıda ürünüydü. Özellikle yaş mısır ununda yapılan ekmek uzun süreli tok tutma özelliğine sahip olmasıyla en çok tercih edilen tahıl olarak öne çıkıyordu. Terme ve çevresinde mısır üretiminde belli aileler başı çekiyordu. Bunlardan Haşinoğulları yaklaşık 200, Haptuk

Bey yaklaşık 100, Hacı Kuzu yaklaşık 60, Hüseyin Beyler de yaklaşık 50 ton mısır üretimi gerçekleştiriyordu[8]. Bu adı geçen ailelerin ve diğer bazı ailelerin icar yöntemi ile elde ettikleri üretimler bunlara dahil edilmemiştir[9] .

> ***Ferruh BERK:*** *Bizim yerlerimizin çoğunu icarcılar işlerdi. Bu bahsi geçen mısır üretim miktarları toplam üretimin 1/3'lük kısmıdır. Çünkü üretilen mısırın 1/3'ü bize 2/3'ü icarcılara kalırdı. Ben 1940'larda saydım sadece bizim 143 hane icarcımız vardı. Aslında Terme'de önde gelen çiftçilerin toprak genişlikleri birbirine yakın olsa da bizim üretim miktarımız oldukça fazlaydı. Bunun sebebi de bizim topraklarımızın mısır üretimine daha uygun olmasıydı.*

Üretilen bu mısırlar özellikle Doğu Karadeniz'den gelen (Rize-Görele arası) büyük alıcılara toptan satılıyordu. Bu alıcılar motor adı verilen büyük deniz taşıtları ile gelerek mısırları alıyordu. Ürünün içinde kalite farkı olmasını istemeyen Doğu Karadenizli mısır tüccarları genellikle mısırlarını tek tip ürün olması nedeniyle bir aileden toptan almaya çalışırlardı. Mısır ticareti yapan zahirecilerin mısırları değişik çiftçilerden gelen mahsuller olduğu için karma oluyor bu da tercih edilmiyordu. Motorcular tek tip mısır bulamadıklarında bu zahirecilerden ürün alarak ihtiyaçlarını tamamlıyordu.

Dönemin en önemli tarımsal ürünü olan mısır, hasatın ardından hemen pazara ulaştırılamadığı için toplanıp dövüldükten sonra ambarlarda bekletiliyordu. Irmağın taşımacılığa uygun olması için su seviyesinin en az 1,5 metre olması gerekiyordu. Irmağın suyunun yükselmeye başlamasıyla taşımacılık işleri de başlıyordu. Suyun yüksek olduğu bahar ve kış dönemleri limboların en aktif olduğu dönemlerdi[10].

Akarsu, nakliyatın yapılabildiği mevsimlerin büyük kısmında, ırmak çok sığ ve dolayısıyla ulaşım vasıtalarının kuma oturma ihtimali fazla olduğundan, limboların altları deniz kayıklarının aksine, tamamen düz olarak yapılıyordu *(Foto 6).* Bu altları düz kayıklar kuma oturduğunda kumdan kurtarılarak yeniden yüzdürülmesi kolay olmaktadır. Fakat bu avantaj denizde dezavantaja dönüşüyordu. Limbolar, altları düz olduğu için denizdeki en ufak dalgada hareket edemezdi ve devrilme ihtimalleri deniz kayıklarına oranla çok yüksekti. Bu sebeple çay üzerinden denize kadar taşınan mısırlar burada mısırları satın alan tüccarların kayıklarına yüklenir ve onlar vasıtasıyla gemiye taşınırdı.

---

[8] Bu veriler ailelerin yakınlarından ve o dönem tarımla uğraşanlardan elde edilmiştir.

[9] İcar Yöntemi: Bir araziyi işleyenin üretimin 2/3'ünü alıp 1/3'ünü yer sahibine vermesine dayalı kiralama biçimi.

[10] Limbocular, ırmağın taşımacılığa elverişli olmadığı dönemlerde ırmağın bir tarafından diğer tarafına taşımacılık yapıyordu. Karşıdan karşıya bağladıkları bir ip vasıtası ile insanları ırmağın diğer tarafına taşıyordu.

Ahmet AKBULUT: *Deniz kenarında Gazağyeri denilen bir yer vardı. Burası indir bindi, yükleme boşaltma yeri idi. Bugünkü anlamda bir liman ve iskele görevi yapardı. Terme şehir merkezinden limbolara yüklenen mısır, fasulye, fındık, ceviz ve kendir gibi değişik türde ürünler; orada hazır bekleyen büyük motor ve çaparlara yüklenirdi (Foto 7). Bu yükleme işlemini genellikle limboda çalışan tayfalar yapardı… Limbolar, Terme'den dışarıya giden ürünlerin dışında; motorla uzak limanlardan gelen ihtiyaç maddelerini de şehir merkezine taşırlardı. Bu maddeler, genellikle çuvallarla tuz, tenekelerle gaz yağı ve orta boy şeker çuvallarından oluşurdu. Tenekelerin üzerinde 'Batum gazı' yazardı. Şekerler çok büyüktü. Adına kelle şeker denilirdi. Yarım kiloya yakın ağırlıkta olanlar vardı (Sezgin, 2012: 43).*

Yakın çevrede imal edilenler olsa da limbolar genel olarak Görele (Giresun)'de imal ediliyordu. Giresun çevresinden gelerek Terme'den mısır alan tüccarlar sayesinde bu limbolar satın alınıyor kimi zaman onlar tarafından Terme'deki taşıyıcılara veriliyordu.

Takriben 4 m eninde, 8 m boyunda olan limbolar, suya dayanıklı olduğu için genellikle kestane ve kızılağaçtan imal ediliyordu. Suyun ağaçların arasından sızmasını engellemek için katran sürülüp ağaçların arasına keten sıkıştırılıyordu.

Foto 6. *Çayda su seviyesinin önemli oranda azaldığı bir dönemde Pazar Camii mevkiinde serinleyen mandalar (Hasan ERDEM Arşivi).*

Foto 7. *Limboların yükleme-boşaltma işlemlerinin büyük kısmını gerçekleştirdikleri mevki olan ilçe merkezinde iki yakayı birbirine bağlayan köprünün 1930'lu yıllardaki ahşap hali (Hasan ERDEM Arşivi).*

Limbolar genel olarak 3-4 kişilik mürettebatla hareket ediyordu. Akımın tersine gidilirken yani denizden Terme ilçe merkezine doğru hareket edilirken 30 m'lik bir halatla kenardan iki kişi limboyu çekiyor biri de dümende durarak limboyu yönlendiriyordu. Zaman zaman açıktaki gemilerden hamallık yapmak isteyenler limbolarla ilçe merkezine geliyor ve yükleme işlerinde de çalışıyordu. Böyle zamanlarda limbonun mürettebat sayısı artabiliyordu. Limboların ulaşabildikleri en uzak nokta Köybucağı köyündeki gemigölü adı verilen yerdi. Orada su derinliği 2-3 metre civarındaydı.

Bu taşıma şeklinde yükleme-boşaltma işlemleri de ayrı bir zorluk taşıyordu. O dönemlerde çuvalın zor bulunan bir tarım aracı olması nedeniyle mısır çuvalları kıyıya indirilip mısırlar kayıkların içine dökülüyordu, deniz kıyısına gelindiğinde tenekelerle gemilere yükleniyordu. Tek seferde yaklaşık 7-8 ton yük taşıyabilen limbo, 4 saatte kıyıdan ilçe merkezine ulaşıp 2 saatte geri dönüyordu. Bu zamana yükleme boşaltma süreleri eklendiğinde ve işin yükü düşünüldüğünde genelde bir günde tek sefer yapılabiliyordu. Bazı günler nadiren 2 sefer yapılıyordu. 1930'lu yıllarda Terme'de aktif olarak çalışan 3 limbo vardı *(Foto 8)*.

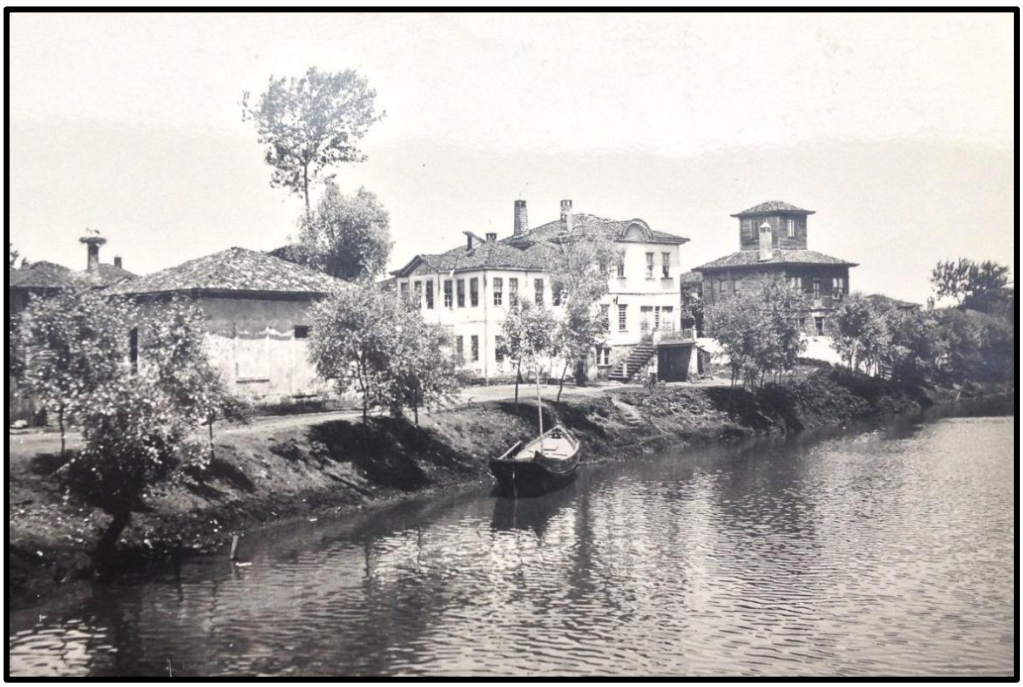

Foto 8. *Terme Çayı üzerinde taşımacılıkta kullanılan yelken direkli kayıklardan biri (Hasan ERDEM Arşivi).*

Terme'de denizde bekleyen gemilere mısırı ulaştırmanın tek yolu limbolarla taşınması değildi. Bu taşıma işinde karayolu ve yük hayvanları da kullanılıyordu. At arabaları vasıtasıyla deniz kıyısına mısır taşınıyordu. Bir at arabası tek seferde ortalama 700 kilo yük taşıyordu. Terme'de ortalama 20 at arabası vardı ama bu sayının 10'a düştüğü ya da 30'a çıktığı dönemler de olmuştu.

> ***İbrahim ŞİRİN:*** *En fazla Mayısta yük taşıdım. Ben de at arabasıyla günde 2-3 sefer yapabiliyordum. Çok nadiren 4 sefer yaptım. Bu taşımacılık işi hasat miktarına göre değişmekle birlikte ortalama iki ay sürerdi. Bu ürünler stoklardan satın alınan mallar olduğundan nisan ve mayıs aylarında taşınırdı. Limbolar taşımacılık yaptıklarında biz at arabasını koşmazdık. Özellikle II. Dünya savaşı yıllarında büyük kıtlık vardı. Babama bir adam 2 çuval mısır için bir beşi bir yerde bir de tabanca verdi.*

1930'lu yılların sonuna doğru imar işleri hızlanmış en büyük ihtiyaç olan karayolu ulaşımı konusunda çalışmalara hız verilmişti.

> *Terme kazası ile Ünye arasında idarei hususiyece ve (50) bin lira sarfile yaptırılmakta olan iki –büyük betonarme köprünün inşaatı da bitirilmiştir. Bu köprülerden biri Terme kazası içinde ve Terme suyu üzerinde, diğeri de Miliç ırmağı üzerindedir. Terme ile Ünye arasındaki bozuk yolların tamirine de başlanmıştır (Akşam, 6 Şubat 1938: 6)…*

1940'lı yılların sonuna gelindiğinde karayollarının önemli bir oranda tamamlandığını ve Terme'nin artık civar yerleşmelerle rahatça ulaşımını sağlayabileceği karayollarına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

> *1949 yılında yol yapım çalışmaları önemli oranda hızlanmıştır. Bu yolların yapımında basına göre özellikle ilçe kaymakamı Kemal GÜRSEL'in önemli gayretleri olmuştur. Yaklaşık 200 km uzunluğunda olan Erbaa, Ünye ve Çarşamba yolları yapılmıştır. Kış mevsiminde atla dahi ulaşımın güç olduğu bazı köylere otobüs ve kamyonla ulaşım imkanı doğmuştur (Samsun Gazetesi, 20 Eylül 1949).*

Bu dönemde Terme'nin bir diğer sorunu olan Terme Çayı'nın ıslahı projesi konusunda da önemli adımlar atılıyordu *(Foto 9)*. Terme'nin önde gelenlerinden ve aynı zamanda CHP Samsun Milletvekili olan Hüseyin BERK'in yoğun çabaları sonucunda Terme Çayı'nın yatağı değiştirilerek çay yeni açılan bir kanalla denize ulaştırılıyor, böylece sık sık yaşanan sel felaketleri ve sıtma belası önemli oranda bertaraf ediliyordu *(Şekil 4)*.

> *…Terme ırmağının ıslahı projesi 1949 yılında Atman inşaata proje edilmiştir. Proje bedeli 995.000 TL olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce bir sivrisinek yuvası olan dere şehir merkezinden itibaren kıvrımlar çizerek denize dökülürken açılan kanala meyil verilerek ve 5 km kısaltılarak doğrudan denize ulaştırılmıştır (Samsun Gazetesi, 27 Eylül 1949).*

Mühendis Tevfik Bey koordinasyonunda yürütülen çay yatağını değiştirme ve derinliştirme çalışmaları 1952 yılı sonunda denize ulaşılmasıyla sonuçalndırıldı. Bundan sonra ırmağın kenarlarına örülen koruma duvarları ile taşkınlardan korunmaya çalışılmıştır (Yazıcı, 1982:9).

Yeni Cumhuriyet bu imar çalışmalarının yanında ziraat alanın da birçok çalışma gerçekleştiriyordu. 1927 yılında çıkarılan 6207 sayılı hükümet kararnamesi ile fındık fidanlarının ihracatı yasaklanmış, 1930 yılında kurulan İş Limited şirketi 1931 yılında fındık ihracatına başlamıştı. 10 Ekim 1935'te Ankara'da toplanan I. Ulusal Fındık Kongresi'nin ardından fındığın yetiştirilmesinden satışına kadar tüm çalışmaları şekillendiren fındık nizamnamesi yürürlüğe konulmuştu. 1938 yılında Fiskobirlik'in kurulmasıyla fındık İş Limited Şirketi 1939 yılında tasfiye edilmiş böylece fındık ekonomik değer taşıyan ürünler arasına katılmıştı (www.unyetb.org.tr). 1940 yılında çıkarılan 3788 sayılı çay kanunu ile çay tarımı ve üretimi desteklenmiş ve bu kanunun ardından çay ekim alanları hızla genişlemeye başlamıştı. 1947 yılında ilk yaş çay yaprağı işleyen merkez çay fabrikasının Rize'de kurulmasıyla çay üretimi önemli oranda artmıştı (Özden, 2009).

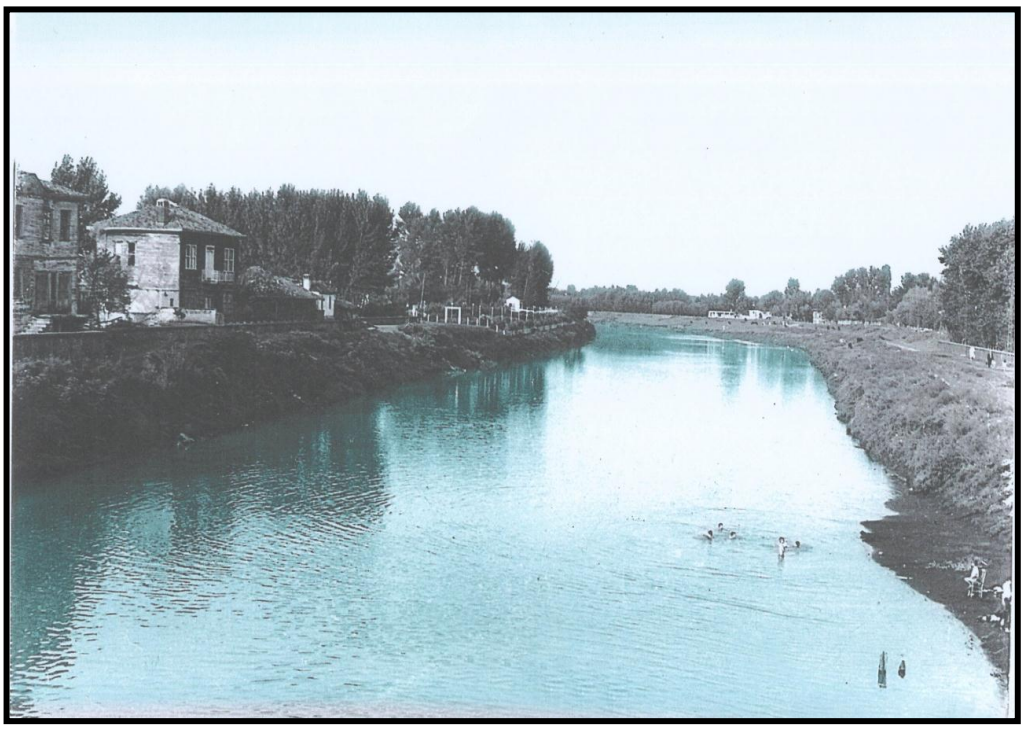

Foto 9. *Terme Çayının ıslah edilmeden önceki görünümü (Piri AYÇİÇEK Arşivi).*

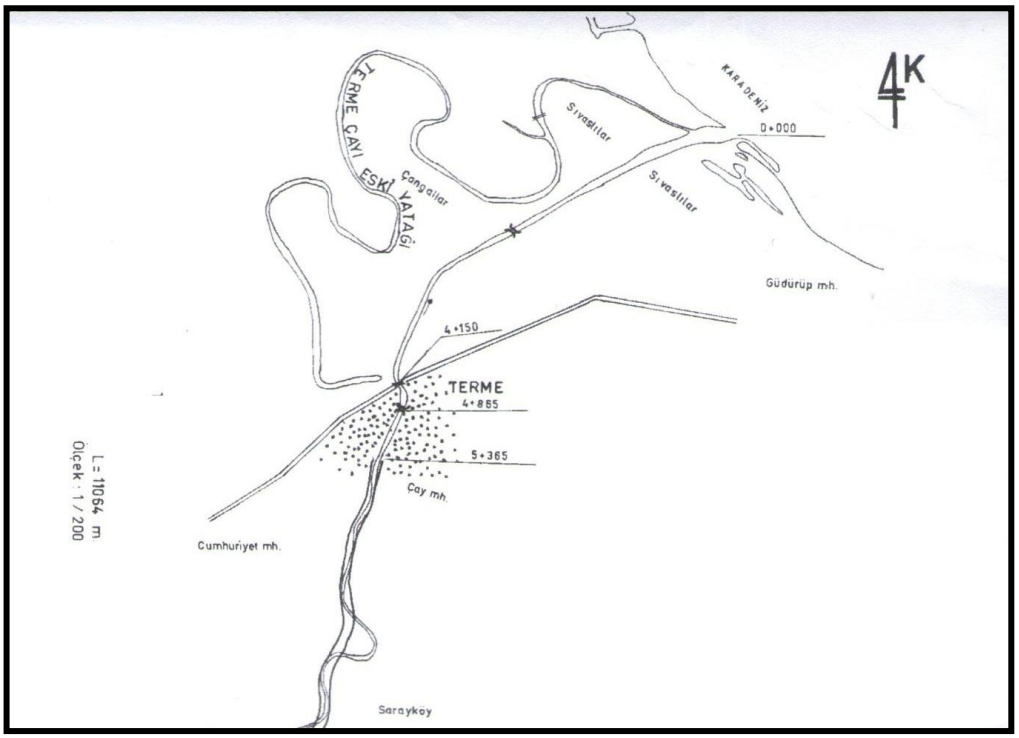

Şekil 4. *Terme Çayının Sarayköy ile denize döküldüğü yer arası kesiti (Kaynak: Terme Belediyesi).*

Aydın YEŞİLBAŞ: *Bizim işleyemediğimiz topraklarımızı Giresun'dan gelen yarıcılar (icarcılar) işlerdi. Bunlar tarlalara yaptıkları paska olarak adlandırılan yapılarda yaşar mısır ve fasulye ekerlerdi. Ürünleri hasat ettikten sonra 1/3 ünü bize verir geri kalanını alarak memleketlerine dönerlerdi. Fındık o zamanlar değerli değildi. 1950'li yıllarda fındığın değer kazanmasıyla oradan gelen çiftçiler fındık üreterek ekonomik kazanç sağladılar ve buraya gelmediler.*

Fındık ve çay tarımının ekonomik değer kazanmasıyla Doğu Karadeniz köylüleri ekonomik seviyelerini önemli oranda arttırmış, böylece Terme ve çevresine mısır üretimi ve ticareti için gelenlerin sayısı hızla azalmaya başlamıştı. Terme'de bataklıkların kurutulmasıyla ekim sahasını oldukça genişleten pirinç tarımı için motopomplarla ırmaktan su çekilmesi de ırmağın seviyesini düşürmüştü. Bunlara bir de karayollarının gelişmesi eklenince Terme Çayı üzerinde yapılan limbo taşımacılığı 1950'li yıllardan itibaren önemini yitirmiştir.

Tarım alanlarının genişlemesiyle ırmaktan çekilen su miktarının gittikçe artması limboların çalışmasını tamamen imkansızlaştırmaya başlamıştır. Belirli dönemlerde Doğu Karadenizli balıkçıların balık satmak için kayıklarla şehir içine gelmesi dışında ırmak üzerinde kayık taşımacılığı neredeyse tamamen durmuştur.

Taşkın zamanları hariç tutulursa normal zamanlarda ırmağın su seviyesinin iyice azalması nedeniyle bugün ırmağın derin bölümlerinde balıkçılıkla uğraşanların küçük kayıkları dışında bir ulaşım aracı görmek mümkün değildir *(Foto 10)*.

Foto 10. *Günümüzde Terme Çayı ve üzerinde küçük balıkçı kayıkları.*

Fakat bu durum 2016 yılı itibarıyla Terme Çayı'nın Karadeniz'e ulaştığı ağız kısmı (mansab) ile Terme kent merkezi arasında değişmeye başlamıştır. Samsun Büyükşehir Belediyesi ile Terme Belediyesi'nin ortak yürüttüğü bir proje çerçevesinde söz konusu 4 km'lik kesimde ıslah çalışmaları başlatılmıştır *(Foto 11).* Proje tamamlandığında Karadeniz ile Terme arasında turizm amaçlı turlar düzenlenecek, eskiden limbo kayıkların seeyrüsefer eylediği sularda Samsunum 4 gemisi turist taşıyacak, böylece Terme Çayı kısmen de olsa eski günlerine kavuşmuş olacaktır.

Foto 11. *Samsun Büyükşehir Belediyesi ile Terme Belediyesi'nin ortaklaşa yürüttüğü Terme Çayı turizm amaçlı ıslah çalışmalarından bir görünüm.*

Sonuç

Karayolu ulaşımının gelişmediği dönemlerde Terme ve çevresinde yetiştirilen tarımsal ürünler yerleşme içerisinden geçen Terme Çayı vasıtasıyla iskelelere ulaştırılmıştır. Osmanlı devrinde ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde önemli bir ulaşım aracı ve içinden yakalanan onlarca kilo ağırlığında balıklarla ciddi bir besin kaynağı olan Terme Çayı, günümüzde kanalizasyonları alıp götüren ya da çöplerin atıldığı büyük bir çöp konteynerine dönüşmüştür. Günümüzde turizmi ekonomik çıkış yolu olarak gören kentler, turistik rekabet içinde bir adım öne geçebilmek için özellikle akarsuları kullanmaya çalışırken, ülkemizde ve dünyada birçok şehir akarsular üzerinde yaptığı projelerle önemli bir çekicilik yaratırken şehri ikiye bölerek akan bir akarsuya sahip olan Terme'nin bu denli önemli bir kaynaktan yeterli verimi alması gerekmektedir. Halkın geçmiş dönemlerde ırmağı ulaşım aracı olarak kullanması, yatak eğiminin az ve akış hızının düşük olması, ırmağın yaklaşık 4 km sonra denize

kavuşması gibi olumlu özellikler bu konudaki çalışmalarda kolaylaştırıcı rol oynayacaktır. Turizmin en hareketli dönemi olan yaz döneminde akarsuyun debisinin düşüklüğü ve ilçenin eskiden beri en önemli sorunlarından olan sel afeti bir engel olarak görülse de bu konuda alınacak önlemlerle bu olumsuzluklar bertaraf edilebilir. Gerçekleştirilecek projelerle Terme Çayı'nın tekrar üzerinde seyr-ü sefer yapılabilen bir ırmak haline getirilmesi Terme'nin şehir estetiği ve ekonomik gelişimi açısından önemli rol oynayacaktır. Son zamanlarda Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen "Terme Çayı'nın Turizme Kazandırılması"na yönelik proje bu bakımdan büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

AKKAN, E. (1962) "Kızılırmak'ın Aşağı Kesiminde Kayıkla Nakliyat". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. Cilt: 20 Sayı: 3-4,* (263-270).

ALKAN, B. (2008) *Gümrük Kayıtlarına Göre Samsun'da Ticaret (1935-1940),* OMÜ Sos. Bil. Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

ALTUNOĞLU, N. (2008) *Terme Çayı ile Akçay Arasında Kalan Sahanın Kıyı Morfolojisi ve Kıyı Kullanımı.* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Yisans Tezi), Samsun.

AYTEKİN, O. (2013) "Çoruh Irmağı Üzerinde Yapılan Tarihi Kayık Taşımacılığı Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araşt. Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 25,* (58-69).

DIĞIROĞLU, F. (2011) *XIX. Yüzyıl Karadeniz'inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun***,** Marmara Üniv. Sos. Bil. Enst., Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

EMİROĞLU, K. (2005) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1892, Cilt: 14*, Trabzon Vakfı Yayınları, Ankara.

EMİROĞLU, K. (2007) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1898. Cilt: 17,* Trabzon Vakfı Yayınları, Ankara.

GENÇ, G. (2015) *Samsunlu Balıkçıların Gizli Tarihi*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay. No: 28, Samsun

GÜMÜŞ, H. (2007) *Millî Mücadele'de Samsun*. 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.

ILGAZ, R. (2014) *Sarı Yazma*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (3. Baskı), İstanbul.

İPEK, N. (2006) Samsun Sahil Demiryolu, *Geçmişten Geleceğe Samsun, 2.Kitap,* Samsun.

İPEK, N. ve YILMAZ, C. (2009) *Geçmişten Geleceğe Samsun Albümü – I (Osmanlı Dönemi)***,** Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.

İPEK, İ. (2015) "Canik Sancağında Nehir Taşımacılığı", *Osmanlı Devletinde Nehirler ve Göller I,* (Ed.Şakir Batmaz - Özen Tok), Uluslararası Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Kayseri, (567- 574).

KILIÇ, E. (2013) "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Samsun, Kitap – 1,* (Ed.: Osman KÖSE), Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun, (19-47).

KÖSE, O. (2011) "XXVIII. Yüzyılda Çarşamba (Canik)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 19,* (167-175).

KUŞ, A. (2014) "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında W. J. Hamilton'a Göre Samsun ve Çevresi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı 18***,** (1-10).

ÖZ, M. (1999) *XV –XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

ÖZDEN, D.V. (2009) *Türkiye Siyah Çay Sektör Raporu*, Avrupa İşletmeler Ağı.

SAKAL, F. (2013*)* "CHP Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Döneminde Samsun Halkının Sosyo-Ekonomik Durumu (1930-1945)", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Samsun, Kitap – 1***,** (Ed.: O. Köse), Canik Bel. Kültür Yay., Samsun, (619-631).

SERBESTOĞLU, İ. (2014) "Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağını Teftişi", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Cilt:3,* Ankara, (205-224).

SEZGİN, A. (2012). *Termeli Yazarlar ve Şairler Ansiklopedisi*, Terme Bilgi Gazetesi Yayınları, Samsun.

ŞAHİN, D. (2011) *Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Ziyaretleri*, OMÜ Sosyal Bilimler Enst. Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.

ŞERİF, A. (1999) *Anadolu'da Tanin***,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:1, Ankara.

TERME BELEDİYESİ (2015) *Terme Çayı Islahı Yatak Tip Kesiti*, Terme.

TURAL, E. (2008) "Bir Bürokrat ve Bir Seyyah Gözüyle Canik (Samsun) Sancağı", *Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: 17, Sayı:1,* (75-91).

UNCU, L. (1995) *Terme Çayı ile Kocamandere Çayı Havzalarında Fiziki Coğrafya Araştırmaları ve Doğal Çevre Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilimdalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

YAZICI, N. (1982) *Terme Tarihi,* Ayanoğlu Matbaası, Samsun.

YILMAZ, C. (2015) "Bafra-Vezirköprü Arasında Seyrüsefer Eyleyen Kızılırmak'ın Yelkenli Kayıkları", *Bütünşehir Dergisi, Yıl:1,Sayı:2,* (26-31).

YOLALICI, M. E. (1998) *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları

http://www.samsun.bel.tr/haber-detay.asp?haber=2707-termeye-buyuk-turizm-yatirimi#

http://www.unyetb.org.tr/upload/images/images/files/f%C4%B1nd%C4%B1k%20raporu.pdf

Röportajlar

Ali KARAÇUHA

Aydın YEŞİLBAŞ

Ferruh BERK

İbrahim ŞİRİN

Musa AKAN

Fotoğraflar

Piri AYÇİÇEK Arşivi.

Hasan ERDEM Arşivi.

TERME'DE TARİHÎ YAPILAR

M. Sami BAYRAKTAR [*]

Giriş

Bu çalışmada Terme ilçe sınırları dahilinde günümüze ulaşan tarihi yapılar tanıtılıp geleneksel yapı sanatımız içerisindeki yerleri konusu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Terme'de Türk öncesi devirlere ait ayakta duran bir yapı bulunmamaktadır. Türk devri içerisinde inşa edilmesi beklenen kilise gibi Hıristiyan yapılarından ise günümüze ulaşan olmamıştır.

Hitit kayıtlarına göre Samsun ve çevresinde yaşadığı anlaşılan Gaşkalar'ın son tunç çağında (M.Ö. 1600-1200) Terme civarında yaşadıkları düşünülmektedir. Bilinen bu ilk kavimden sonra Terme'de Hititler, efsanevi Amazon savaşçıları, Firigler, Medler, Persler, Roma İmparatorluğu ve Bizanslılar hakim olmuştur.[1] Selçuklu Sultanı 2. Kılıçarslan, 1185 yılında topraklarını oğulları arasında taksim ettiğinde Çarşamba'nın içinde bulunduğu kesim Rükneddin Süleyman Şah'ın payına düşmüştür.[2] Çarşambanın doğu bitişiğinde bulunan Terme havalisinin de aynı idareye girdiği anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra, Terme'nin de dahil olduğu Samsun yöresi İlhanlılar ve Eratnalılar'ın hakimiyet sahası içerisinde kalmıştır. Samsun yöresinde bundan sonra ortaya çıkan ve Canik Beyleri adıyla anılan beyliklerden birisi olan ve Çarşambanın Ordu Köyü'nü merkez edinen Taceddinoğulları'nın hakimiyetine geçen Terme, Çarşamba ile birlikte 1428'de Osmanlı yönetimine katılmıştır.[3] Yaklaşık 5 asır boyunca Osmanlı hakimiyetinde kalan ilçedeki yapıların hepsi bu dönemden kalmadır.

1.Yenicami Köyü Eski (Cuma) Camii

Cami, Samsun-Terme yolundan 3 km. kadar içeride, Terme'nin 14 km kadar batısındaki Yenicami Köyü'nde, köy merkezi dışında eski bir mezarlıkta bulunmaktadır *(Foto 1)*. Camiye ait bir inşa kitabesi yoktur. Kayıtlı bir vakfiyesi de bulunmayan caminin muhtelif yerlerinde, aşı boyalı ve ahşap yüzeylere oyularak yazılmış, inşa

[*] *Yrd. Doç. Dr., 19 Mayıs Üniv., Fen Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] İ. TELLİOĞLU, "Osmanlı Hakimiyetine Kadar Canik", İlkçağdan Cumhuriyete Canik (Editör, C. YILMAZ), Samsun, 2013, s. 28-43 ; H. YİĞİT, Samsun, Bafra, 2002, s. 233 ; A. O. BAŞ vd., Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun, Samsun, 1997, s. 120.

[2] H. YİĞİT, a.g.e., s. 163 ; İ. TELLİOĞLU, "Osmanlı Hakimiyetine Kadar Canik", s. 49-52.

[3] K. DİLCİMEN, Samsun Tarihinde Önemli Olaylar, Samsun, 1947, s. 36 ; İ. TELLİOĞLU, "Osmanlı Hakimiyetine Kadar Canik", s. 61-64 ; H. YİĞİT, a.g.e., s. 233.

tarihine dair bir işaret sayılamayacak yazılar görülmektedir. Mihrabın sağındaki bordürde, ağaç yüzeye oyularak Arapça *"1259"* yazılmıştır. Basitçe dörtgen çerçeve içine alınan M. 1843 yılına denk gelen bu tarihin biraz üstünde, ahşap yüzeye mürekkeple gayet küçük olarak yazılmış nesih bir yazı yer alır *(Foto 2):*

"Hâzâ ta'miru usta Oflu	"هذا تعمير اوسطه اوفلى
Ahmed bin İbrahim	احمد بن ابراهيم
Sene 1259"	سنة ١٢٥٩"

Burada geçen ifadelerden caminin H. 1259 / M.1843 yılında İbrahim oğlu Ahmed tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır. Harime açılan kuzey duvarın ortasındaki kapı kanadında, basit kazıma ve boyama usulüyle *"sene 1318"* (M. 1900) yazılıdır. Bu tarih, kapı kanadının yenilendiği tarih olabilir.

Cami mimari açıdan, Çarşamba Gökçeli (1206) ve Şeyh Habil Camii'nin (1211) küçük bir benzeridir. Terme ve civarının Çarşamba'dan daha sonra iskân edilmiş olabileceğini düşünürsek Terme'deki yapıların bu yıllardan sonra inşa edilmiş olabileceği anlaşılır. Camii'nin yöredeki benzerleri gibi 15-18. Yüzyıl arasında inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

Cami, düz bir alanda, taşlara oturan kalın kütükler üzerinde kirişleme usulüyle kurularak yerden 0,60 m kadar yükseltilmiştir *(Foto 1).* Dikine dikdörtgen şekildeki 8,55 x 10,80 m boyutlarındaki harimin, kuzeyinde bir son cemaat yeri, doğusunda bir revak yer alır *(Çizim 1).* Bunlarla birlikte 10,35 x 14,60 m'ye ulaşan tek katlı camiyi üç omuz kırma bir çatı örtmektedir. Çatının altı, bakkal tavan şeklinde açıkken, yakınlarda muhdes bir tavan[4] yapılmıştır. Kuzeydeki kapıyla ulaşılan caminin kadınlar mahfili ve minaresi yoktur.

Yapı ahşaptan, yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Harim duvarları, köşede kurtboğazı geçmelerle birbirine geçirilen 0,15 – 0,16 m kalınlıktaki ahşap perdelerle yapılmıştır. Perdeler harim ve son cemaat yerinde duvar boyunca uzatılan tek parça karaağaçtandır.[5]

Kuzey cephede biri son cemaat yerine, diğeri revaka çıkışı sağlayan iki basit ahşap merdiven yer alır *(Foto 1).* Son cemaat yerinin doğu ve kuzey duvarlarında birer kapı açıklığı bırakılmıştır. Kapı kanatlarında süs unsuru görülmez. Doğuda kapı açıklığının sağında, kuzeyde ise her iki yanında 0,60 m kotunda başlayıp kapı açıklığı

[4] 1994'te bakkal tavan şeklinde açık gördüğümüz çatı altı, 2003'te suntayla kaplıydı.

[5] Köyde görüştüğümüz yaşlı bir şahıs duvarlarda sadece bir parçanın gürgen diğerlerinin karaağaç olduğunu belirtmiştir. Karaağaç; kerestesi beğenilir, parazitlere ve değişik hava koşullarına dayanıklı, su yapılarında ve iç yapıda kullanılan bir ağaç olarak tanımlanmaktadır. D. HASOL, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul, 1990, s. 270.

üst hizasında son bulan ahşap perdeler görülür. Bunlar, ana duvarı oluşturan perdelerin kesilmesiyle oluşan boşlukta bir korkuluk gibidir. Alt ve üstte duvar perdelerine açılan girintilere yerleştirilip çivilerle tutturulan, duvar perdelerinin yarısı kalınlıktaki bu perdelerin, yapıyla uyumlu görünüşüne bakılarak ilk inşadan kalmış olabilecekleri düşünülebilir. Son cemaat yerinin batı yüzünde açıklık yoktur *(Foto1).*

Son cemaat yerinin ortasında, basit profilli başlıklı, yamuk sekizgen bir direk yer alır. Son cemaat yerinin batı köşesinde yaklaşık 1,40 x 1,40 m.lik küçük bir alanda döşeme bulunmamaktadır *(Foto 3).* Köy halkından, şimdi beton olan bu kesimin, eskiden toprak döşeli olduğunu ve burada ateş yakılarak ısınıldığını öğrendik.[6] 1,80 m genişliğindeki revakta, kare kesitli, altlık ve başlıkları bulunmayan on direk yer alır. Revakın duvara bitişik batı kenarında basit bir ahşap seki görülür. Revakın muhtemel orijinal korkuluğu yerinde, bugün düzensizce çakılan tahtalardan oluşan yeni bir korkuluk görülmektedir. Yeni kiremitlerle kaplı çatının saçakları 1 m kadar taşırılmıştır. Kuzeyde kapı açıklığının üstünde basit, sac ile kaplı muhdes bir kapı sundurması yer alır *(Foto 1).*

Duvarlarda, doğuda iki alt, batıda bunların hizasında iki üst pencere açılırken, kuzeyde pencereye yer verilmemiştir. Güney cephede pencere düzeni altlı üstlü, ancak asimetriktir. Bu cephede doğu kesimde iki alt pencere, üstte ise iki küçük açıklık yer alır. Pencereler basit dikdörtgen açıklık şeklinde olup, doğudaki ikisinin lokmalı kafes şeklinde ahşap şebekeleri ve dışa açılan çifte kanatları bulunur *(Foto 6).* Sade tutulan kanatlar batıdaki pencerelerde de görülür. Kıble cephesinin alt iki penceresinin içten sürgülü kapakları yakın zamanlardan kalma veya yenilenmiş olabilir. Diğer pencereler gayet basit ve küçük tutulmuştur.

Harime kuzey duvarın ortasındaki basit bir kapıyla girilmektedir. Son cemaat yerine girişi sağlayan kapıyla aynı eksen üzerindeki kapının kanadı, yan yana çakılan üç parçadan oluşmaktadır. Kanadın üzerinde kırmızı aşı boyalı, altı yapraklı rozet ve iki çapraz çizgiyle bölünen dörtgen bir çerçeve ile yukarıda değindiğimiz yazı görülür.

Pencerelerin yetersizliği sebebiyle biraz loş kalan harimde, dokuz ahşap direk yer alır *(Foto 4).* Belli aralıklarla harime dağılan direklerin daha kalın tutulan orta sıradaki üçünün gövdesi, diğerlerinden farklı olarak, üst kesimleri içe çekilmiş ve basit profillerle hareketlendirilmiştir. Yamuk sekizgen kesitli direklerin profilli başlıklarında yer yer kırmızı aşı boyaları görülür. Basit çizgisel boyalarda yuvarlaklar, eğriler ve noktalamalara yer verilmiştir. Direklerin bazılarında başlık altında gövdenin üst kesimlerinde de benzeri boyamalar görülmektedir. Kök veya aşı boyası olduğunu sandığımız boyamaların hangi tarihte yapıldığı anlaşılamamaktadır. Ancak harime

[6] Özellikle soğuk kış günlerinde halkın sohbet vb. etkinlikler için son cemaat yerinde toplanmayı tercih ettikleri akla gelmektedir.

geçit veren kapının üzerindeki H. 1318 (M. 1900) tarihli yazıya bakarak bunların da bu tarihten kalma olabileceklerini düşünmek mümkündür. Harimde batı, kuzey ve kıble duvarlarında aynı şekilde kırmızı aşı boyalarla yazılmış irili ufaklı yazılar bulunmaktadır. Batı duvarın ortasında iri bir besmele, kıble ve kuzeyde ise belli belirsiz isim ve harfler seçilebilmektedir.

Kıble ve kuzeyde, duvarlardan 0,25 cm kadar dışa taşırılan kirişlerin üzerinde çatının üstüne kadar uzanan ahşap perdeler yığılmıştır.[7] Harimin içinden bakılınca kuzey ve güney başları üç büyük yarım daire şeklinde kesilen perdelerin, birbirlerine kavila geçmelerle tutturulmuş olabileceği düşünülebilir.[8]

Harimin ortasında kuzey-güney doğrultusunda uzatılan kiriş ve direkler, son cemaat yerindeki direk ve kirişle aynı hizada tutulmamıştır. Son cemaat yerindeki direk, 0,25 m kadar batıya kaymıştır. Bunun sebebi, harimin kuzey duvarına her iki kirişin geçirilmesi için iki ayrı yere ihtiyaç duyulması olmuştur.

Kıble duvarı ortasında yer alan mihrap, duvar perdelerinin kesildiği kesimde dışa doğru, basık yarım yuvarlak bir taşıntı yapar. Gayet basit tahtalardan yapılmış mihrap nişinin üzerinde yine aynı şekilde yapılmış bir tahta kavsara vardır *(Foto 4-5).* Yer yer yeni tahtaların bulunduğu mihrap nişinin üç yanını, basit bir ahşap çerçeve dolanır. Mihrabın bulunduğu kesimin sağ ve solunda, yapı dışında, duvara çakılmış iki dikme dikkat çekmektedir. Bunların mihrap açıklığı sebebiyle zayıflayan duvarı desteklediklerı anlaşılmaktadır.

Mihrabın sağında minber, solunda ise duvar boyunca vaaz kürsüsüne kadar uzatılan 0,25 m kadar yükseltilen basit bir ahşap seki görülür *(Foto 4-5).* Sekinin üstünde mihrabın solunda tesbih asılmak için düşünülmüş profilli küçük bir dikme bulunur *(Foto 5).*

Minber, klasik elemanlara sahip, süslü bir eserdir *(Foto 7).* Batı yüzü korkuluk haricinde sade tutulan minberin doğu yüzündeki süpürgelik, bir dizi zarif dilimli kaş kemer şeklinde kesilerek boşaltılmıştır *(Foto 7).* İkisi kör kemer şeklinde yüzeye oyulan panolardan, kapıya yakın olanın üstünde mürekkeple, güzel bir nesih hatla bir hadis-i şerif yazılıdır. Aynı şekilde biraz silik vaziyette, aynalıkla süpürgeliği ayıran

[7] Perdeler üzerinde kırmızı aşı boyalarla aşağıdan yukarıya doğru 1'den 6'ya kadar Osmanlıca rakamlar yazılıdır. Bunların yerine konulmadan önce numaralandırılıp bu sıraya göre yerleştirildikleri akla gelmektedir. Yapının başka bir yerde iken şimdiki yerine taşınmış olabileceği, bu numaraların da vaktiyle bu nakil sırasında konulmuş olma ihtimali akla gelse de muhtemel nakil konusunda herhangi bir rivayet veya haber duymadığımızı söylemek isteriz.

[8] Çatıyı beden duvarına sıkıca tutturmaya yönelik uygulamanın benzerleri başka camilerde de görülmektedir.

kayıt üzerinde iki yerde daha hadis yazıları seçilmektedir.[9] Dikine konulmuş beş parçadan oluşan ve ince yivler haricinde bir hareket unsuru görülmeyen aynalığın üstündeki korkulukta, altı kollu yıldızdan dağılan, ajurlu geometrik bir kompozisyon yer alır *(Foto 7).* Kompozisyon, köşk altında da devam eder. Basit profillerle kemerli bir görünüm verilen köşkün pramidal külahı, muhdes tavan döşemesi içinde kalmıştır. Köşkün doğu yüzünde görülen silik, beyaz, stilize bitki kompozisyonun bakiyesi, minberin vaktiyle kalemişi veya aşı boyalarla süslü olduğuna işaret etmektedir. Köşk altı, açık olup altta, altlı üstlü "V" şeklinde, kalpleri hatırlatan bir bezeme yer alır. Kompozisyon, sekiz parça tahtanın kesilip yan yana dizilmesiyle oluşturulmuştur. Minberin kapısı basit profillerle belirlenmiş olup kanatları yoktur. Açıklığın üzerinde minberin diğer tüm yüzeylerinden daha koyu renkli ve eski olduğu izlenimi veren dörtgen bir parça yer alır. Dikine dörtgen alanlar içerisinde ağacın oyulmasıyla beliren kompozisyon sekiz kollu yıldızlardan oluşmaktadır. Sade bir dörtgen çerçeve içine alınan panonun ortasında, kare bir alanda, koyu zemin üzerinde, beyaz kakmalı, altı kollu yıldız motifi yer almaktadır.

Minberin batı yüzündeki tek bezeli unsur olan korkulukta tek parça halindeki ahşap yüzeye, sekiz kollu yıldızlardan oluşan bir kompozisyon işlenmiştir. Aralarda, kolları kırmızı boyalı dört kollu yıldızlara benzer bir görünüm kazanan kompozisyon, yüzeysel işlenmiştir. Benzer bir boyama, kıble duvarında mihrabın solundaki alt pencerenin kapağını tutan pervazda da görülür.

Minberin bazı bölümlerinin geniş başlı dövme çivilerle tutturulduğu görülmektedir. Özellikle kapı üstündeki panonun, belirgin bir şekilde diğer kesimlerden ayrılması; diğer kesimlerin daha yeni bir görünüm vermesi, minberin 1843 yılı onarımından kalmış olabileceğini akla getirmektedir. Kapı üstündeki eski panonun ilk inşada yapılan eski minbere ait olması muhtemeldir. Harimin güneydoğusunda bulunan üç basamakla çıkılan basit vaaz kürsüsü muhtemelen, yakın zamanlardan kalmadır *(Foto 4).*

[9] Hat eğitimi almış biri tarafından yazılan, tarihsiz yazıların ilk inşadan sonraya ait olabileceğini düşünmekteyiz. Dekoratif anlamda sanatsal bir değer taşımayan yazıları ilmi bir heyecan nişanesi olarak değerlendirebiliriz.

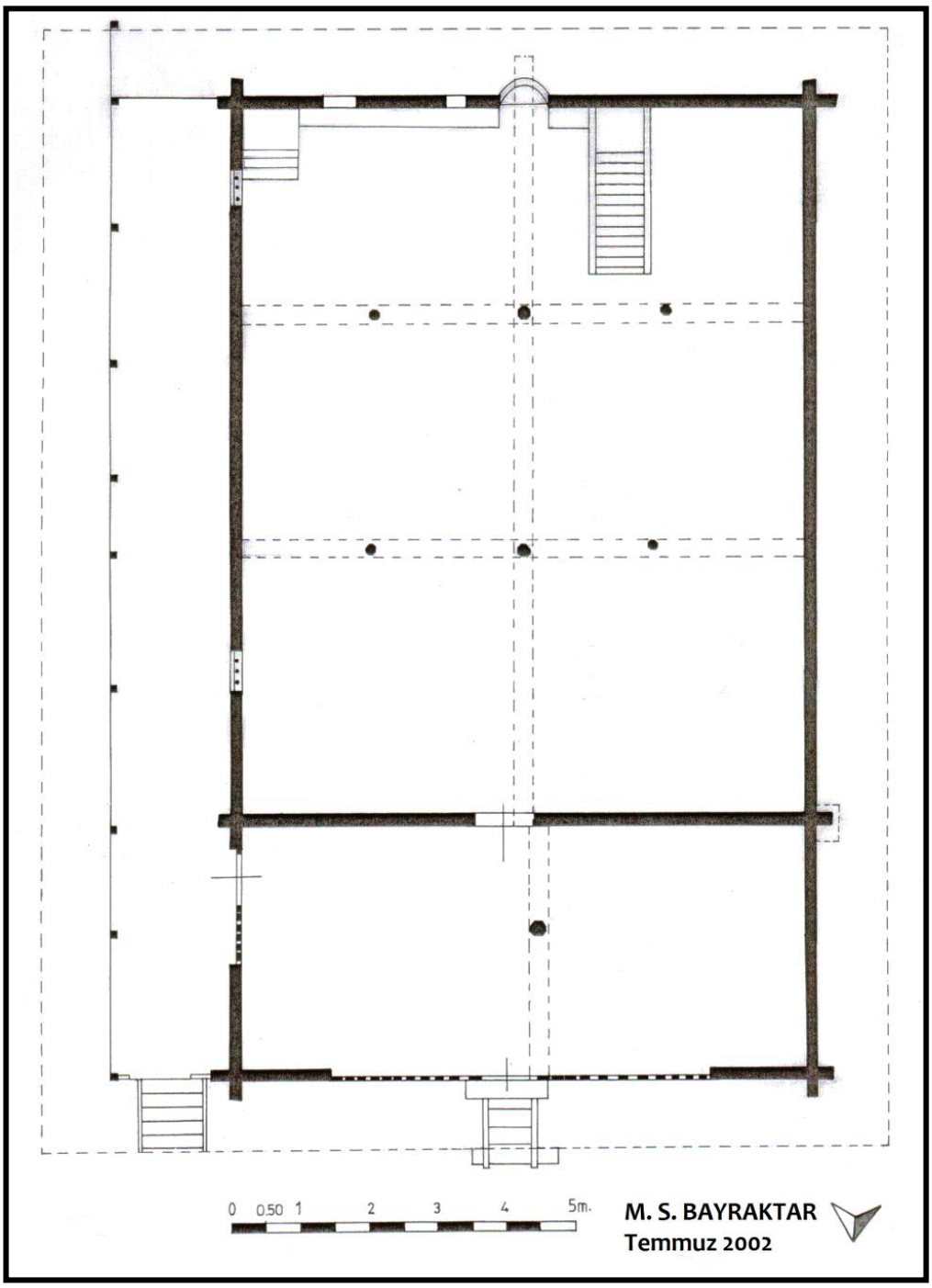

Çizim 1. *Yenicami Köyü Cuma Camii plânı.*

Foto 1. *Yenicami Köyü Eski Camii, kuzeybatıdan.*

Foto. 2. *Yenicami Köyü Eski Camii kitabe.*

Foto. 3. *Yenicami Köyü Eski Camii son cemaat yeri.*

Foto 4. *Yenicami Köyü Eski Camii harimi kıble duvarı.*

Foto 5. *Yenicami Köyü Eski Camii mihrabı.*

Foto 6. *Yenicami Köyü Eski Camii lokmalı ahşap pencere şebekesi.*

Foto 7. *Yenicami Köyü Eski Camii minberi doğu yüzü.*

2.Dağdıralı Köyü Camii ve Türbesi

Cami, Terme-Çarşamba yolundan 4 km. içeride, Terme'nin 30 km. kadar batısına düşen Dağdıralı Köyü'nde, köy merkezinden uzakta, bir mezarlıkta bulunmaktadır *(Foto 8-9).* İnşa kitabesi bulunmayan caminin, kayıtlı bir vakfiyesine de rastlayamadık. Kuzey duvarının dış yüzünde, kapı üstünde kazıma yoluyla *"1285"* (M. 1868) yazılıdır. Y. Can, yapıyı, Terme-Karacalı Köyü Camii'ne benzeterek, 1700 yılına tarihlediği Karacalı Camii'nden sonraya, ona yakın bir tarihe vermektedir. Y. Can'ın görüşüne göre kapı üstündeki bu tarih, inşa için geçtir.[10] Camii yöredeki benzerleri gibi, 15-18. yüzyıllar arasında inşa edildiğini düşündüğümüz diğer camilerle birlikte yaptırılmış olmalıdır.

Caminin doğusunda, birkaç metre mesafede, ahşap yığma bir türbe bulunmaktadır *(Foto 9,16).* Bir yıl önce kıble duvarına 0,30 m aralık bırakılarak yapılan, betonarme abdest alma mahalli, caminin görüntüsünü bozmuştur *(Foto 9).* İbadete açık olan cami nispeten iyi durumdadır.[11]

Düz bir alanda kalın kütük ve taşlar üzerine kirişleme usulüyle kurularak, yerden 0,60 m kadar yükselen yapı, ahşaptan yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Dikine

[10] Y. CAN, Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler, Samsun, 1988, s. 37, 46.

[11] Camide sadece Cuma namazları kılınmaktadır.

dikdörtgen şeklindeki 7,00 x 9,05 m boyutlarındaki harimi, kuzey ve doğuda "L" şeklinde bir revak sarmaktadır. Revaklarla ölçüleri 9,05 x 12,70 m'ye ulaşan tek katlı camiyi, dört omuz kırma bir çatı kapatmaktadır *(Çizim 3).* Aslı bakkal tavan (tavansız) şeklindeki harimin tavanı, son yıllardan kalmadır. Caminin kadınlar mahfili ve minaresi yoktur.

Caminin duvarları, köşelerde kurtboğazı geçmelerle birleştirilen ve duvar boyunca tek parça uzatılan, 0,12 m kalınlığındaki ahşap perdelerle yapılmıştır. Güney, doğu ve batıda duvarlar, içten ve dıştan kalın dövme demir çivilerle perdelere çakılan dikmelerle desteklenmiştir. Son cemaat yeri revakı, inşadan sonra, üç yönden çatıya kadar uzanan tahtalarla kapatılmıştır *(Foto 8)*. Perde duvarın kuzeyinde iki dikme arasına basitçe bir kapı, batısında bir pencere açılmıştır. Kıble ucundaki birkaç basamakla çıkılan doğu revakın, harim duvarının kuzeydoğu köşesine denk gelen kesimine, tahta perde çekilip basit bir kapı açıklığı bırakılmıştır. Perdenin içinde kuzey ve doğu köşelerde basit raflar yapılarak burası bir tür ibrik koyma yeri şeklinde düzenlenmiştir[12] *(Foto 10).*

Son cemaat yeri revakında, kuzeydeki kirişler üzerine uzatılan geniş bir perde, doğu ve batıda harim duvarından devam ederek gelen perdelere geçirilmiştir *(Foto 10).* Son cemaat yeri revakının ana yapıyla irtibatını kuvvetlendiren uygulama, geniş tutulan revakın çatısını taşımada bir kolaylık olarak düşünülmüş olmalıdır. Kuzeyde 3,55 m doğuda 1,85 m genişliğinde tutulan revak, kare şeklinde çoğunda altlık ve başlık bulunmayan on bir direkle taşınmaktadır. Kuzeyde ortadaki iki direğin gövdesi, altta ve üstte kare, ortada yamuk sekizgendir. Basit eğrilerle oyulan gövdenin üst kısmındaki oymalar üzerinde, kırmızı aşı boyaları dikkat çeker. Bunun üzerinde basit profilli başlıklar yer alır.

Oluklu kiremitlerle kaplı çatının kuzeyi biraz kaldırılarak, girişe ferah bir hava verilmek istendiği gözlenmektedir. Kuzeyde 1,60 m, kıblede 0,50 m, doğuda 0,80 m taşırılan çatının, kuzey yöndeki kenarları ovaldir. Revakın bulunmadığı batı cephede saçak, duvarlardan 1,50 m kadar taşırılarak kuzeydeki gibi belli aralıklarla, çatı kirişinden yapının tabanına kadar uzatılmış eliböğründelerle (çapraz dikmeler) desteklenmiştir. Batı yönde saçağın geniş tutulması, doğu cepheyle arada bir denge unsuru olmuştur. Saçağın geniş tutulmasındaki asıl sebebin cepheyi yağmurla temastan kurtarmak olduğu kanaatindeyiz.

[12] Mevcut tahtaları yeni olan uygulamanın, çok eskilere gidebileceği düşünülebilir. İbrik koymak için yapılan sekilerinin, yapının aslından beri süregeldiğini sandığımız Çarşamba Şeyh Habil Camii'nde (1211 dolayları) bulunanların yakın bir benzeridir. Doğu revaktaki direkler arasında, benzer şekilde yine yeni raflar görülmektedir Papuçluk olarak kullanılanabilecek rafların, eskilere uzanabileceği akla gelmektedir. Revakta bugün basit bir korkuluk bulunmaktadır.

Duvarlarda kuzeyde pencereye yer verilmezken doğu ve batıda birer alt, güneyde altlı üstlü ikişer olmak üzere, asimetrik düzende altı pencere açılmıştır *(Foto 8-9).* Üst pencereler çok küçük açıklıklardan ibarettir. Giyotin tipi açılıp kapanan dikdörtgen açıklıklı alt pencerelerin, dıştan çift kanatları, içten muhdes sürgülü kapakları bulunmaktadır. Açıklıklar ayrıca yatay demir çubuklu şebekelerle muhafaza edilmiştir.

Camiye, kuzey cephe ortasındaki bir kapıyla girilir. Ortasına yerleştirilen bini ile çift kanatlı gibi görünen kapı, aslında tek kanatlı olup iki parçadan oluşmaktadır *(Foto 11).* Eğri kesim tarzında oyulmuş basit eğriler ve üçgenlerden oluşan bordürlerle kanat, on iki panoya ayrılmıştır. Kapı açıklığına basık kemerli bir form verilmiş, eşik hafif yüksek tutulmuştur. Basit profilli yalancı bini üzerinde burmalar, üçgenler, bir rozet ve yalın yuvarlak üç metal plaka görülür. Harimde kapı-mihrap ekseni üzerinde iki direk yer alır. Alt ve üstü kare, ortası yamukça sekizgen şeklindeki direklerin, profilli başlıklarıyla, gövdenin üst kesiminde basit eğrilerden oluşan oymalar vardır *(Foto 13).* Bezeme, her iki direkte de simetriktir.

Harim duvarları, sonradan tahtalarla kaplanmıştır[13] *(Foto 14).* Bugün alçak tutulan duvarların üstündeki tavan, yapıyı epey basık göstermektedir. Az sayıda pencere harimi aydınlatmada yetersiz kalmıştır.

Kıble duvarı ortasında yer alan basit, yarım yuvarlak nişli ahşap mihrap, harime doğru hafifçe taşar *(Foto 11).* İki yanında geniş tutulmuş bordürler ve nişin üzerindeki zarif yayvan kemerli formuyla beliren mihrap, yakın zamanların işi olabileceği izlenimini vermektedir.

Harimin güneybatı köşesinde yer alan ahşap minber, orijinal olup bezemelidir *(Foto 15).* Köşkün yukarısı, muhdes tavanın inşasında kesilmiş olmalıdır. Basit profilli direklerle belirlenen kapı açıklığının üstünde, tek parça, ağaçtan, yatay dikdörgen bir Kelime-i Tevhid kitabesi yer alır. Yüzeyin oyulmasıyla hafifçe kabartılan sülüs harflerin uçlarında ve zeminde, rumi palmet ve stilize yapraklara yer verilmiştir.[14] Kitabeliğin üstünde yan yana altı altlı üstlü dizilmiş daire ve palmetler görülür. Bunların bazılarının ortaları daire şeklinde oyulmuşken diğerleri yarım bırakılmış hissi verir. Batı yüzü duvara bitişen minberin diğer yüzünde süpürgelikte, zarif dilimli kaş kemerlere yer verilmiştir *(Foto 15).* Bunlardan ikisinin kemer yayları oyularak belirtilmiş, ancak içleri boşaltılmamıştır. Aynalık ve köşk altı sade tutulmuştur. Alt ve üstünde ince bir şerit halinde, küçük üçgen dizilerinden oluşan basit oymaların görüldüğü korkuluğunun büyük bir kısmı, altı kollu yıldızlardan dağılan geometrik

[13] Bunların işçiliği muhdes tavan döşemesiyle aynıdır.

[14] Taşra üslubunun hakim olduğu kitabede, satır başında fazladan bir elif harfi (rumuz) dikkat çekmektedir.

geçmeli ajurlu / kafes oymalıdır *(Foto 15).* Bunun yukarısındaki kesim, köşk altı da dahil olmak üzere, basit çubuklarla donatılmıştır. Minber bölümlerinin bağlandığı kesimlerde geniş başlıklı dövme çiviler kullanılmıştır. Kıble duvarında güneydoğu köşede yer alan basit vaaz kürsüsü, yakın zamanlardan kalma olmalıdır. Kürsü ile mihrap arasında, basit bir ahşap seki yer alır.

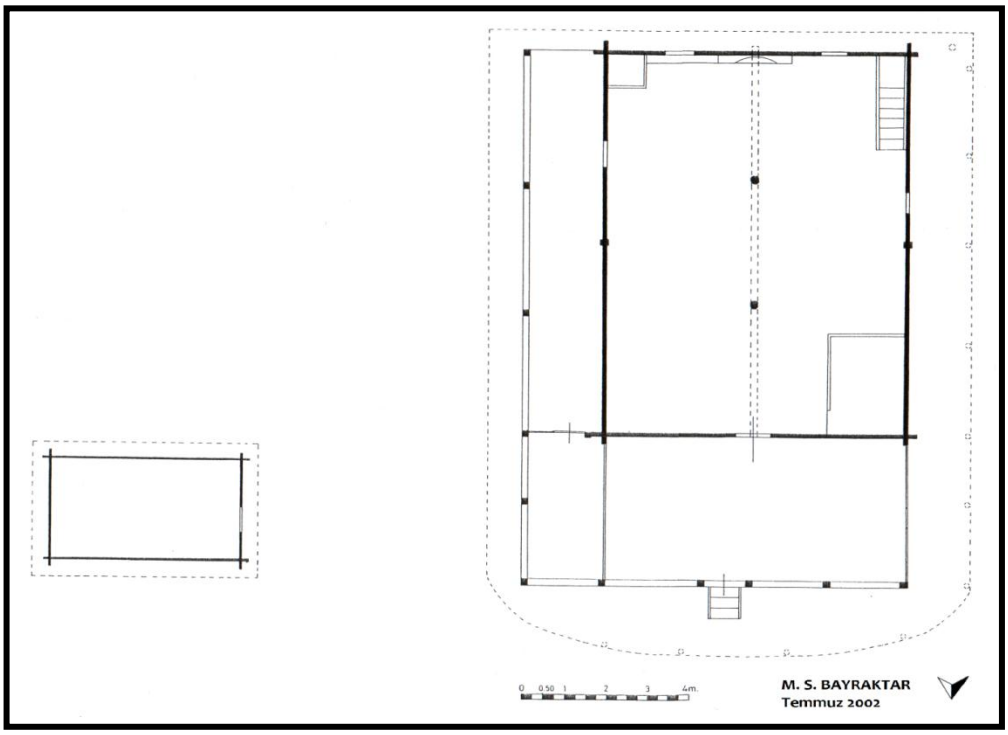

Çizim 2. *Dağdıralı Köyü Camii ve Türbesi plânı.*

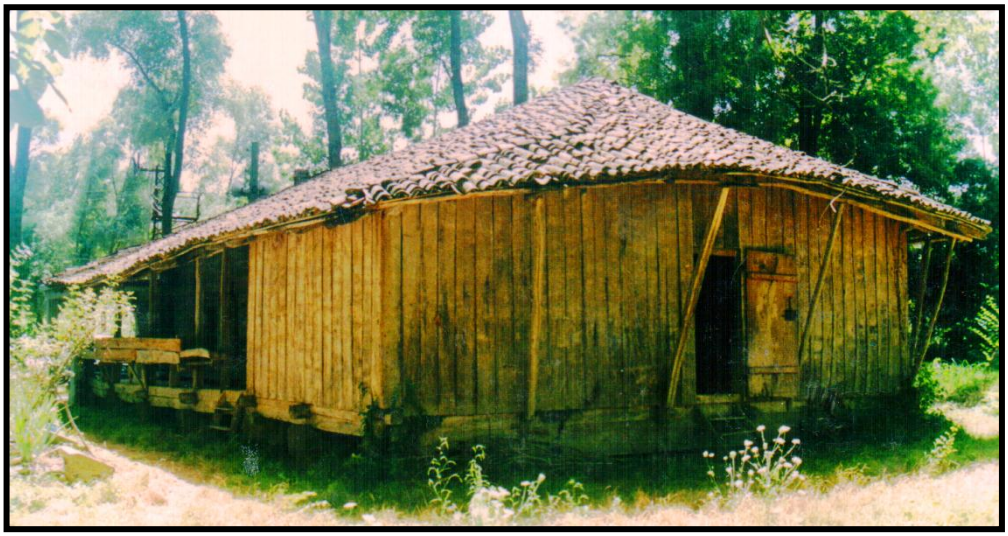

Foto 8. *Dağdıralı Köyü Camii kuzeydoğudan.*

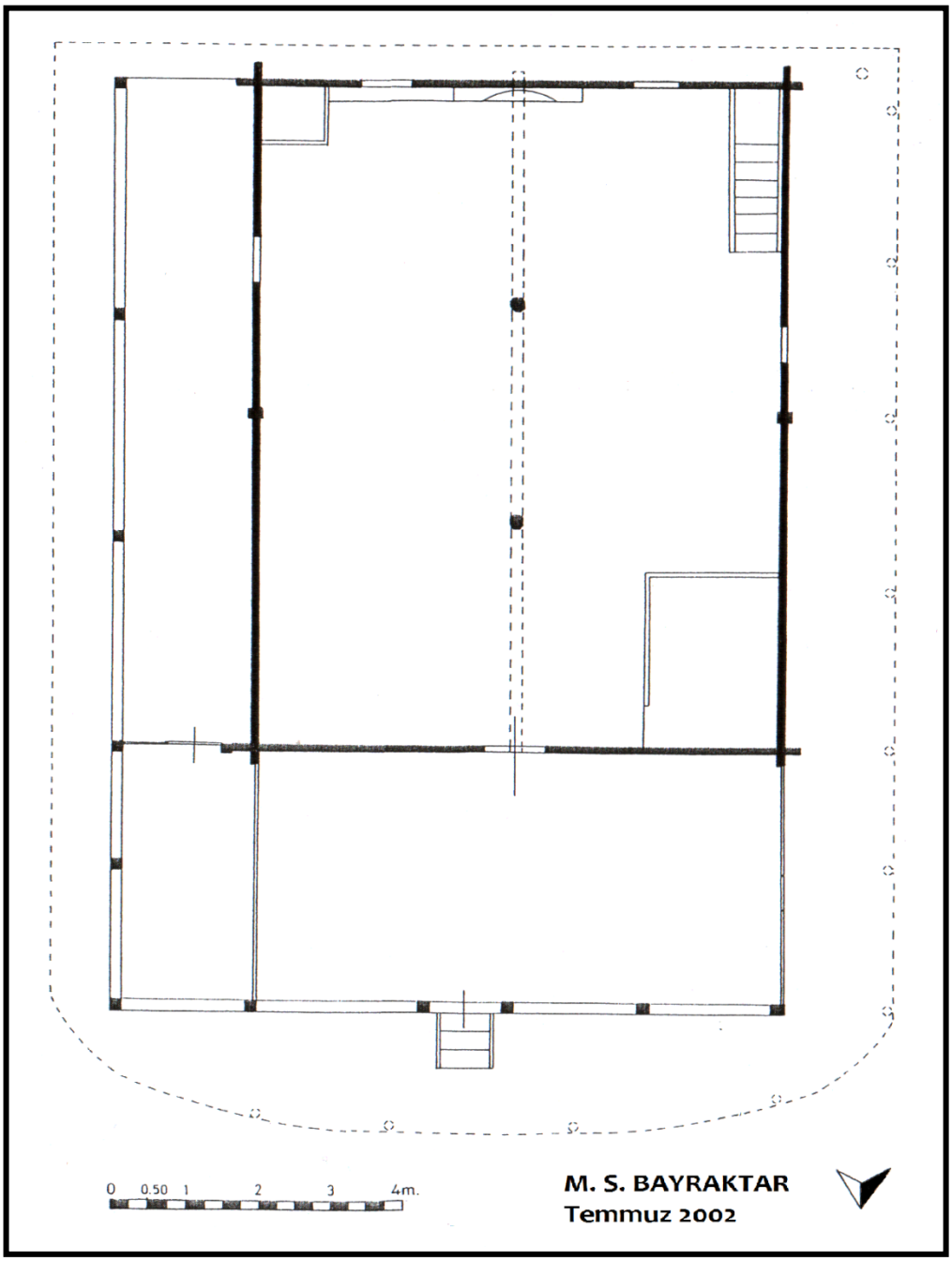

Çizim 3. *Dağdıralı Köyü Camii plânı.*

Foto 9. *Dağdıralı Köyü Camii kıble cephesi.*

Foto 10. *Dağdıralı Köyü Camii son cemaat yeri doğu kesim.*

Foto 11. *Harime açılan kapı.*

Foto 12. *Dağdıralı Köyü Camii mihrabı.*

Foto 13. *Dağdıralı Köyü Camii harimi ahşap direk.*

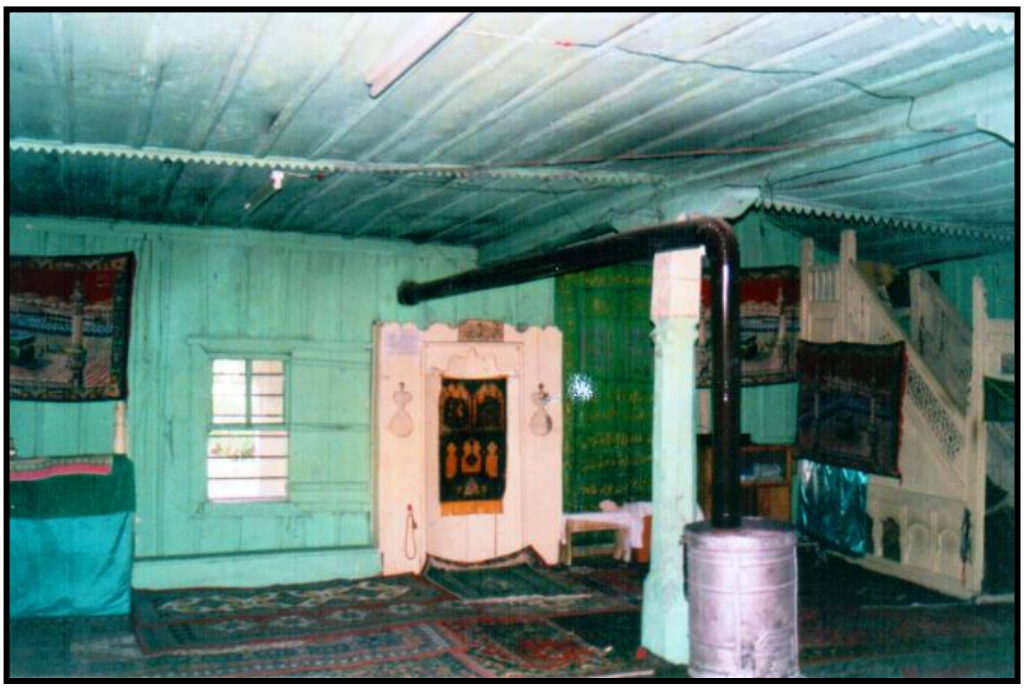

Foto 14. *Dağdıralı Köyü Camii harimi kıble duvarı.*

Foto 15. *Dağdıralı Köyü Camii minberi.*

Dağdıralı Köyü Camii Türbesi

Camiinin doğu bitişiğinde yer alan ve inşa kitabesi bulunmayan türbe, yanındaki camiyle birlikte 15-18. yüzyıl arasında inşa edilmiş olmalıdır *(Foto 16).*

Camiye birkaç metre mesafede bulunan ahşap yığma türbe; dikdörtgen şekilde tek mekânlı basit bir düzenleme göstermektedir (*Foto 16, Çizim 4).* Duvar tekniği ve çatı yapısı camiyle aynı olan ve herhangi bir sanat değeri taşımayan yapı, yakın tarihlerde elden geçirilmiştir.[15]

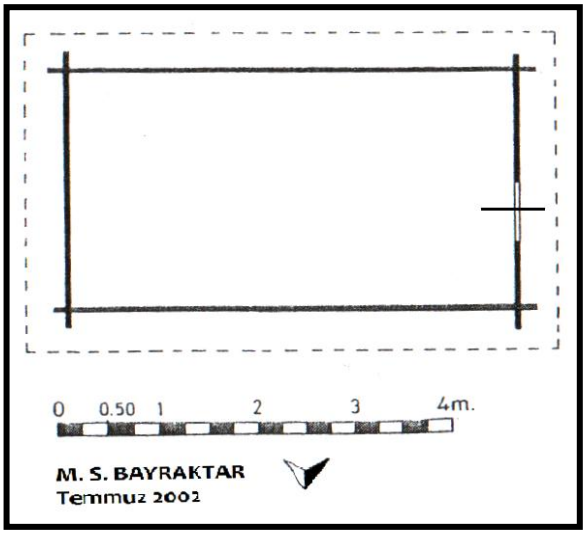

Çizim 4. *Dağdıralı Köyü Camii Türbesi plânı.*

Foto 16. *Dağdıralı Köyü Camii ve Türbesi.*

[15] Türbede camiye uzun yıllar hizmet veren bir evliyanın yattığına inanılmaktadır. Bkz. Y. CAN, a.g.e., s. 44.

3.Karacalı Köyü Camii

Cami, Terme-Çarşamba yolundan 2 km içeride Terme'nin 8 km kadar batısındaki Yukarı Söğütlü/Karacalı Köyü'nde, köy merkezinden uzakta eski bir mezarlık içinde bulunmaktadır *(Foto 17-21).* Yapının eskiden "Yukarı Söğütlü Camii" şeklinde anıldığı, ancak sonradan etrafındaki sık ağaçlık sebebiyle, gün ortasında bile karanlık bir ortamda kalmasından hareketle "Karacalı" adıyla anıldığı belirtilmektedir.[16] Köy halkı caminin Terme civarındaki en eski camilerden biri olduğunu ve civar köylerin cuma camisi olarak inşa edildiğini bildirmektedir. Caminin klasik anlamda bir kitabesi yoktur. Doğu duvarda ağaç zemine kazınarak nesih hatla yazılmış Osmanlıca bir yazı yer alır: *(Foto 22).*

"Çavuşlu Karyesi halkı ve ayan beyan Eder fi sene nısfı Şa'bân 1112." "جاووشلی قریه سی خلقی و اعیان بیان ایدر فی سنة نصف شعبان ۱۱۱۲ "

Aynı duvarda yine kazıma yoluyla 1170 (M. 1757), 1182 (M. 1768), son cemaat yerinde bir mertek üzerinde aşı boyasıyla 1215 (M. 1800) tarihleri yazılıdır *(Foto 23).* Y. Can, bu tarihlerden en eskisini inşa, diğerlerini ise onarım tarihleri olarak değerlendirmektedir.[17] Yukarıdaki kitabeden hareketle yapının H. 1112/ M. 1700–01 yılında inşa edilmiş olabileceğini kabul edebiliriz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapıya ait H. 1323 / M. 1905 tarihli bir vakfiye[18] kaydından, yapının bu tarihte bir ölçüde elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Cami bugün yalnızca cenaze namazları için kullanılmaktadır.

Yapı, düz bir alanda taşlara oturan kalın kütükler üzerinde, kirişleme usulüyle kurularak, yerden 0.60 m. kadar yükseltilmiştir *(Foto 17).* Cami, ahşaptan yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. Dikine dikdörtgen şeklinde 5.95 x 10.55 m. boyutlarındaki harimi, "U" şeklinde bir revak sarmaktadır *(Çizim 5).* Revakın kuzeyi bir hayli geniş tutularak son cemaat yeri olarak düşünülmüştür. Revaklarla birlikte ölçüleri 9,80 x 16,15 m.ye ulaşan tek katlı cami, üç omuz kırma çatıyla örtülüdür. Çatının altı bakkal tavan şeklinde açık tutulmuştur. Yapıda kadınlar mahfili ve minareye yer verilmemiştir.

Duvarlar köşelerde kurt boğazı geçmelerle geçirilen kalınlıkları 0,12-0,15 m arsında değişen ahşap perdelerle inşa edilmiştir *(Foto,25-27).* Duvar boyunca tek parça uzatılan perdeler doğu, batı ve güneyde duvar ortalarında, zeminden çatı

[16] Y. CAN, a.g.e., s. 35. Araştırmamız sırasında caminin mezarlıktaki ağaçlar arasında, yaz günü karanlığa gömüldüğüne şahit olmuştuk.

[17] Y. CAN, a.g.e., s. 37. Bir başka araştırma H. 1112/1700-01 tarihini inşa tarihi olarak kabul etmektedir. A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 121.

[18] V.G.M.V.K.A., 602 numaralı defter, s. 188, sr. 287.

hizasına kadar uzanan, duvarlara içten ve dıştan dövme demir çivilerle çakılarak tutturulan dikmelerle desteklenmiştir.

Camiye doğuda revaka çıkan üç basamaklı basit bir merdivenle ulaşılmaktadır. Harim duvarlarının kuzey ucu hizasında, merdivenin bulunduğu kesime bir direk ilave edilerek, burası kapı olarak düzenlenmiştir.[19] Son cemaat yeri olarak düşünülen kuzey revak 5,30 m doğu ve batı ise 1,80 m genişliktedir. Revaklarda doğuda on bir, batıda dokuz olmak üzere, tek sıra, kuzeyde ise iki sıra halinde altı direk yer alır.[20] Kare gövdeli, basit profilli başlıklı direklerin kuzeydekilerin üst kesimlerine basit geometrik desenler oyulmuştur. Revak kirişlerinde ayrıca küçük ve basitçe oyulmuş ve kırmızı aşı boyalı 3 ibrik 1 maşrapa motifi dikkat çeker *(Foto 30).* Doğudaki korkuluk kare kesitli çubuklarla, kuzey ve batıdaki ise düz tahtalarla donatılmış olarak, yaklaşık 1,10 m, kadar yükselmektedir.[21] Doğu revakın kuzeybatı kenarı, abdest alma mahalli olarak düzenlenmiştir.[22] Çatı bu kesimdeki taşıntının üzerini örtecek şekilde uzatılmıştır. Oluklu kiremitlerle kaplı çatı, doğu ve batıda 0,65 m, kuzeyde 0,90 m, güneyde 0,50 m kadar taşan saçaklarıyla, dış görünümde yapıya hakimdir *(Foto 19-20).* Ön cephede saçağın orta kesimi dışa bombelidir. Yapı dışında kıble duvarı boyunca, basit ahşap bir oturma sekisi görülür. Son cemaat yeri revakının doğu ve batısında, beden duvarları hizasında uzanan basit parmaklıklara yer verilerek, son cemaat yeri revakıyla doğu ve batı revaklarının arası ayrılmıştır.

Son cemaat yeri ve doğu revakta bazı mertek, aşık ve direk başlıklarında kırmızı aşı boyalar görülmektedir. Başlıktakiler oymalara uydurulmuş geometrik düzende, basit boyamalardır. Merteklerde basit geometrik çizgiler yanı sıra yazılara da yer verilmiştir *(Foto 25-27,30).* Yazılar belirli bir program gözetilmeksizin, gayet kabaca yazılmış dini ibarelerdir.[23] Son cemaat yeri bu konuda daha yoğundur. Merteklerde dini ibareler arasında daha önce sözünü ettiğimiz 1215 (M. 1800) tarihi yer alır. Bu tarih, kırmızı aşı boyalı nakışların yapıldığı tarih olabilir. Bazı merteklerde yazının bir kısmının duvar içerisinde kaldığına bakarak boyaların merteklerin yerine konulmadan önce hazırlanmış olabileceği düşünülebilir. Bu durumda yapıdaki en eski kitabenin H. 1112 / M. 1700 tarihli olduğunu hesaba katarak, aşı boyaların H. 1215 /M. 1800 yılında, muhtemel bir tamirat sırasında yapılmış olabileceği ve bu tarihte bazı merteklerin de değiştirilmiş olabileceği akla gelmektedir.

---

[19] Kapının sonradan yapılmış olabileceği akla gelmektedir.

[20] Doğudaki direklerden kıble yönündeki başlıksız olan ikincisi yenidir.

[21] Son cemaat yerini çeviren tahta korkuluğun aslında batı revaktaki gibi olduğu belirtilmektedir Y. CAN, a.g.e., s. 36.

[22] Yakın zamanlarda çekilen su tesisatı, ibrikler ve ibrikleri konulduğu sekisiyle, düzenlemenin eskiden beri süregeldiği düşünülebilir. Bölgede uygulamanın benzerleri bulunmaktadır.

[23] Doğu revakta, kıbleden kuzeye gelirken birinci mertekte *"Lailaheillellah"*, ikincisinde *"Lailaheillellah Muhammedu'r Resulullah"* yazılıdır.

Duvarlarda kuzeyde pencereye yer verilmezken doğu ve batıda birer alt, güneyde ise iki alt olmak üzere asimetrik bir düzende dört pencere açılmıştır. Güney ve doğuda alt ve üst hizalarda ayrıca küçük dörtgen açıklıklara yer verilmiştir. Ayrıca Y. Can'ın da işaret ettiği üzere, kıbledeki pencereler alışılmışın dışında gayet geniştir *(Foto 20).* Bunların sonradan genişletildikleri anlaşılmaktadır. Pencere açıklıklarını kapatan kanatlar ve içteki sürgülü kapaklar yenidir.

Harime, kuzeyde duvar ortasında bulunan basit dörtgen açıklıklı çifte kanatlı bir kapıyla girilmektedir *(Foto 29-30).* Tek parça ağaçtan yapılan kanatlar duvarlara, dövme demir çiviler ve demir menteşelerle tutturulmuştur. Sağlı sollu büyük ölçüde simetrik tutulan kanatlar altışar panoya ayrılarak, oymalarla bezenmiştir. Birbirine benzer şekilde basit eğriler, diş sıraları, prizmatik üçgenlerle oluşturulmuş altı kollu yıldızlarla bezeli kanatların ortasında, yalın bir bini yer alır. Yağlı boyalarla çirkinleştirilen kanatların üst kısmında kapı açıklığına kadar bir ek görülür. İki demir levhayla kanatlara tutturulan üst kısım yalın tutulmuştur. Benzer bazı örneklere bakarak orijinalde burada kemer şekli verilmiş süslü bir parçanın olabileceği akla gelmektedir. Üç yandan basit bir çevrelikle kuşatılan kapının eşiği yüksek tutulmuştur.

Caminin içerisi bir hayli loştur *(Foto 31).* Ortada mihrap ekseni üzerinde köşeleri gayri muntazam pahlanarak, kareden çokgene dönüşen iki direk yer alır. Üst kesimleri basit eğriler ve fırfırlı oymalarla bezeli direklerin başlıkları, profillidir. Birbirinin simetriği olan direk başlıklarının alt yüzlerinde, basit eğriler ve baklava dilimi oymalar yer alır. Tavan ve duvarlara giydirilen ahşap kaplama pencerelerin, sürgülü iç kapakları yenidir. Duvarlar ve tavan, kapıda olduğu gibi yağlı boya ile boyandığından yapının orijinal görüntüsü neredeyse tamamen yok edilmiştir.

Kıble duvarı ortasında bulunan mihrap, yakın zamanlardan değilse bile, ilk inşadan sonraya ait olmalıdır *(Foto 31).* Yarım yuvarlak mihrap nişinin üstüne yuvarlak kemer formu verilmiştir. Güneybatı köşedeki minber yenidir. Harimin güneydoğu köşesinde yer alan vaaz kürsüsü, gayet basit olup mihrap gibi ilk inşadan sonraya ait olmalıdır. Kürsü ile mihrap arasında, kıble duvarı boyunca uzanan 0,30 m kadar yükselen bir parmaklık görülür. Harimin kuzeybatı köşesindeki basit bir parmaklıklarla çevrili müezzin mahfili, 0,40 m kadar yükselen basit bir seki şeklinde olup muhtemelen yakın zamanlardan kalmış olmalıdır.

Foto 17. *Karacalı köyü camii kuzeydoğudan.*

Foto 18. *Karacalı Köyü Camii kuzey ve doğu cepheleri.*

Foto 19. *Karacalı Köyü Camii kuzey ve batı cepheleri.*

Foto 20. *Karacalı Köyü Camii güney ve doğu cepheleri.*

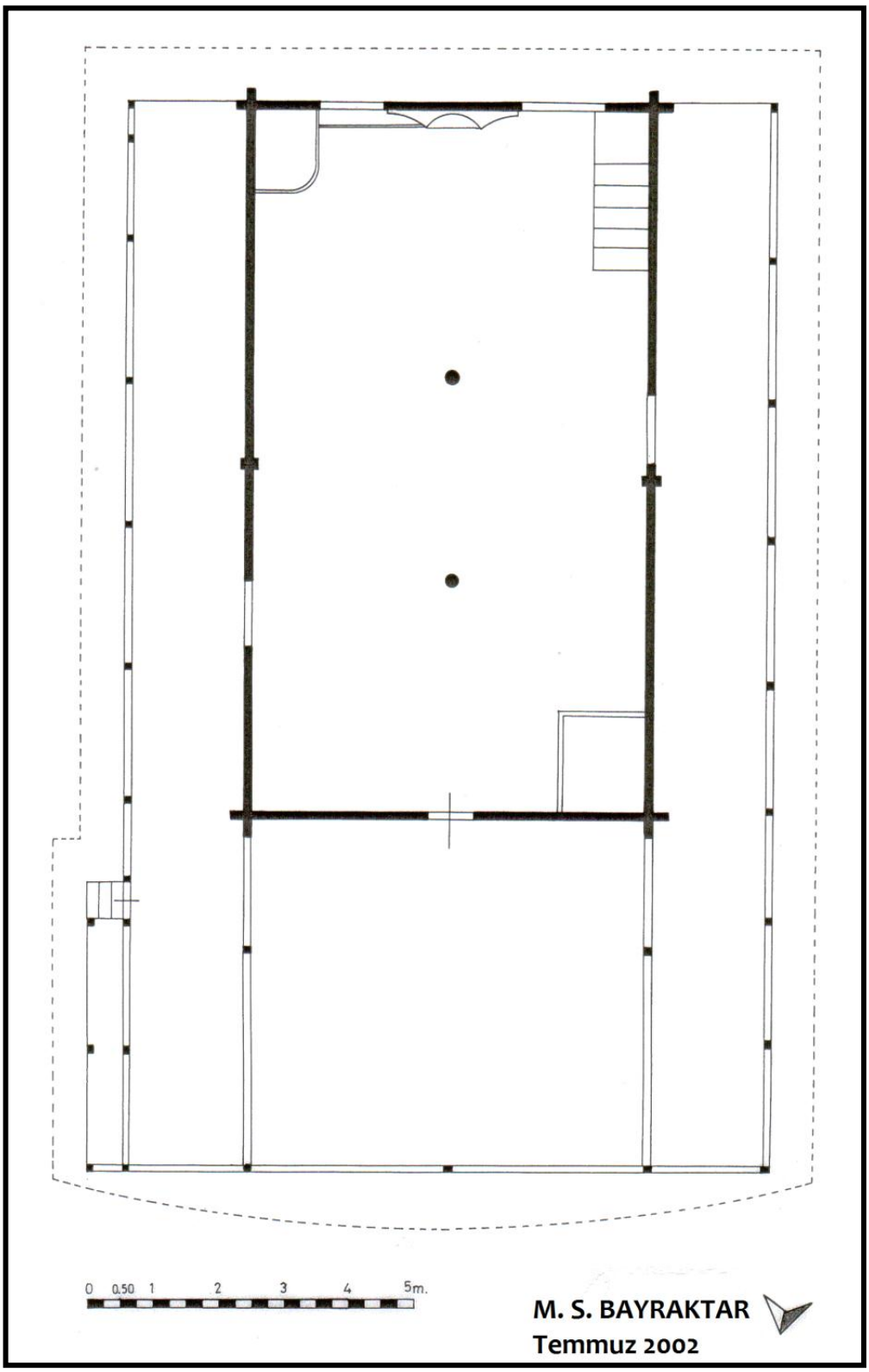
0 0,50 1 2 3 4 5m.
M. S. BAYRAKTAR
Temmuz 2002

Çizim 5. *Karacalı Köyü Camii plânı.*

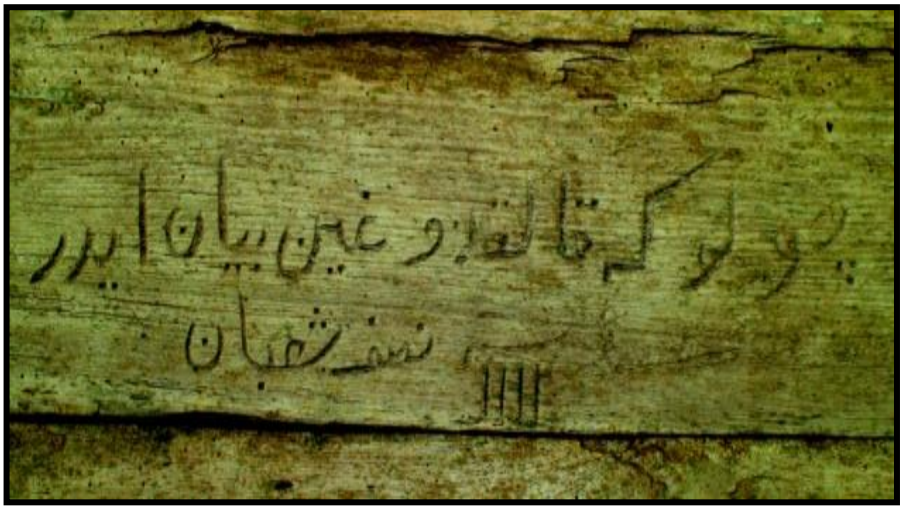

Foto 21. *Karacalı Köyü Camii doğu duvardaki kitabe.*

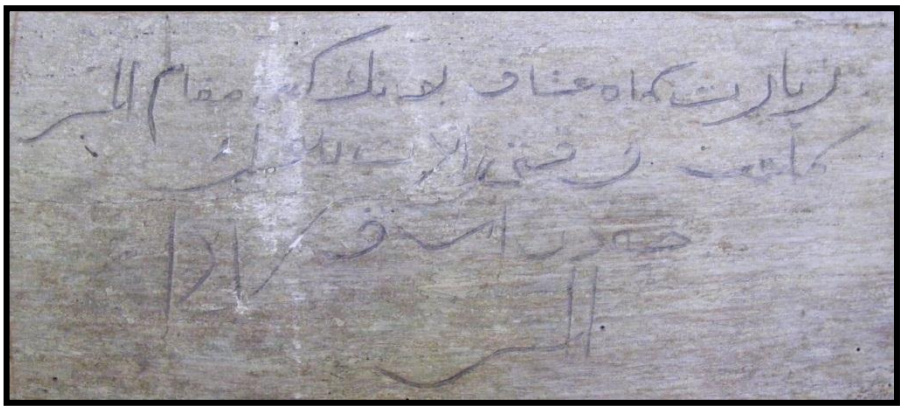

Foto 22. *Karacalı Köyü Camii harim duvarlarında dış cephede yazılar.*

Foto 23. *Karacalı Köyü Camii batı cephede revak ve çatı detayı.*

Foto 24. *Karacalı Köyü Camii kuzey ve batı revak.*

Foto 25. *Karacalı Köyü Camii harimi kuzey duvarı.*

Foto 26. *Karacalı Köyü Camii harim duvarlarında kurtboğazı geçme detayı.*

Foto 27. *Karacalı Köyü Camii kuzeydoğudan.*

Foto 28. *Karacalı Köyü Camii harime açılan kapı.*

Foto 29. *Karacalı Köyü Camii harime açılan kapı kanadından detay.*

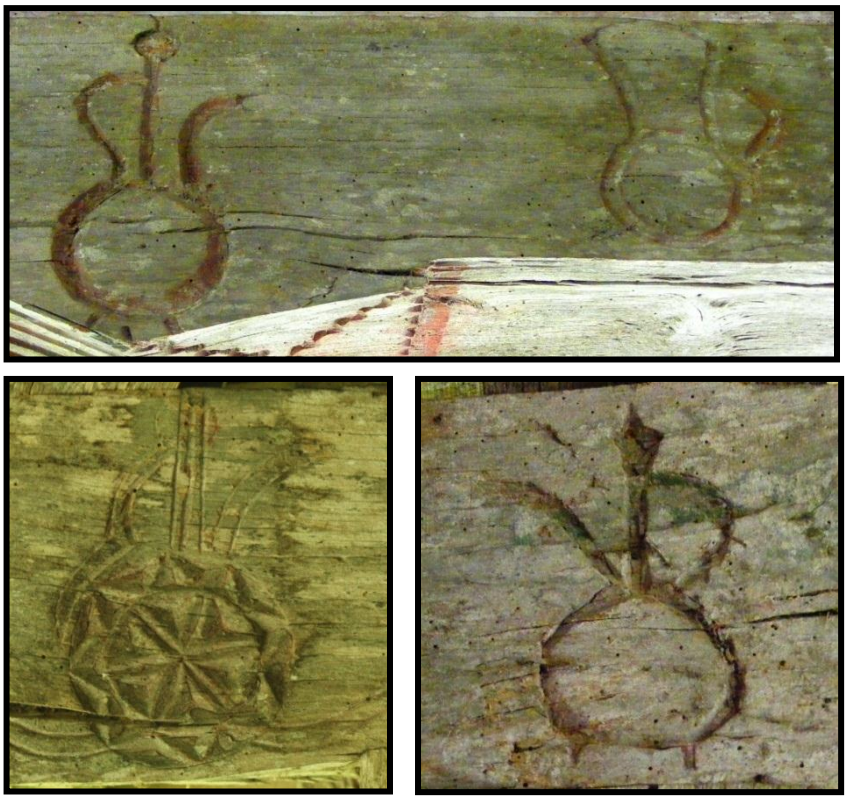

Foto 30. *Karacalı Köyü Camii revakından detaylar.*

Foto 31. *Karacalı Köyü Camii harimi kıble kesimi.*

4.Terme Pazar (Çarşı / Cuma) Camii ve Türbesi

Cami, ilçe merkezinde Cumhuriyet Mahallesi'nde bulunmaktadır *(Foto 32-34).* "Pazar", "Çarşı", "Cuma", "Terme", "Tahta" ve "Eski" adlarıyla bilinen[24] yapı, bugün daha çok "Pazar Camii" şeklinde anılmaktadır. Yapıya ait bir inşa kitabesi olmadığı gibi kayıtlı bir vakfiyesine de rastlayamadık. Caminin doğu bitişiğindeki ahşap türbenin güney cephesinde bulunan tamir kitabesine göre türbe, H. 1256 / M. 1840 yılında "İmamzâde Es-Seyyid Mahmud" tarafından "Amele Usta Muhammed bin Memiş Arhaveli" ye tamir ettirilmiştir. Caminin yapımıyla ilgili yörede bazı rivayetler nakledilmektedir.[25] Cami türbeyle aynı tarihte tamir ettirilmiş olabilir. Bundan önce mevcut olabileceği akla gelirse de, caminin mimari özellikleri, kitabede geçen 1840 yılında bu günkü görünümü kazandığına işaret etmektedir. Yapıdan pek söz etmeyen yerel yayınlardan birinde, kaynak gösterilmeksizin "Fatih zamanında" yaptırıldığı

[24] N. YAZICI, *Terme Tarihi,* Samsun, 1982, s. 41.

[25] Caminin inşa tarihine dair bir bilgi içermeyen rivayet, caminin, yörede seyahat eden muhterem bir zatın bir deniz kazasında ölmesi üzerine, cesedinden çıkan vasiyetnameye binaen yaptırıldığı ve bu şahsın caminin yanına defnedildiği şeklindedir. Bkz. H. ŞENYURT - M. KARAMOLLAOĞLU, "Pazar Camii", *Terme Dergisi,* S. 1, Samsun, 1988, s. 25–26. Bir başka rivayette camiyi, Fatih Sultan Mehmed'in, Trabzon'a giderken yaptırdığı geçmektedir. Bkz. S. CEMBELOĞLU - M. CEMBELOĞLU, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı*, Ankara, 1981, s. 129 ; *İlimiz Samsun***,** s. 52.

kaydedilmektedir.[26] 1938 depreminde, caminin taş minaresinin yıkıldığı, kısa bir süre sonra üç metreden yukarısının ahşaptan yenilendiği,[27] bu da çürüyünce bugünkü haliyle 1961'de yeniden betonarme olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.[28] Epey onarım gören cami, bugünkü görünümünü büyük ölçüde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1986-1987'de yaptırdığı onarımda almıştır.[29]

Cami, Terme Çayı'nın yanı başında, düz bir alanda, avlu içerisinde bulunmaktadır. Kuzeyinden geçen yolun 1 m kadar altında kalan yapı, bu yönden bakıldığında biraz çukurda kalmaktadır. Batı ve kuzeyde caddelerle sarılan avlunun güney ve doğu kısmı açıktır[30] *(Foto 32-34).*

Yapı ahşaptan, yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. Dikdörtgen şeklindeki 15,65 x 23,55 m ölçülerindeki harimi, kuzey-güney ekseninde iki sıra halinde uzanan, altışardan on iki direk, üç sahına ayırmıştır *(Çizim 6).*

Harimi üç yönden "U" şeklinde dolanan galeriyle birlikte yapının ölçüleri, 23,35 x 28,75 m'yi bulmaktadır. Harim ve galeriler içten düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. Camiye kuzey, doğu ve batıda olmak üzere üç ayrı kapıyla girilmektedir. Harimi saran galerilere açılan kapılarla[31] aynı eksendeki diğer üç kapı, harime açılır. Doğu yönde galerinin içerisinden kapıyla ulaşılan türbe yapıya bitişiktir. Harimin kuzeyinde bir kadınlar mahfili, kuzeybatı köşede minare bulunur *(Foto 32).*

Duvarlarının özgün görünümü yok olmuştur. Diğer çantı camilerin subasman seviyesinde gördüğümüz kirişlemeye yönelik herhangi bir ipucu, bu yapıda görülmez. İçten ve dıştan kaplanan doğrama içerisinde kalan orijinal duvarların inşa tekniği konusunda da bir ipucu yoktur. Kanımızca diğer camilerde olduğu gibi kurtboğazı geçmelerle tutturulan yığma perdeler, duvar ortalarında dikmelere çift kanallı çalma boğaz tekniğinde geçirilen perdelerle uzatılarak tamamlanmış olmalıydı. Bugün duvar köşelerinde kurtboğazı geçmelerin çıkıntıları görülmez. Bunların duvar kaplaması yapılırken az bir pay bırakılarak kesilmiş olabileceği düşünülebilir.[32] Ancak köşe bağlantılarının armoz direğiyle, yarım çalma boğaz geçmelerle sağlamış olma ihtimali

---

[26] R. GÖKÇEN - O. YALÇIN, *Samsun ve Karadeniz Bölgesi, İstanbul,* 1986**,** s. 92.

[27] N. YAZICI, *a.g.e.,* s. 43-44; H. ŞENYURT - M. KARAMOLLAOĞLU, a.g.m., s.25

[28] *Samsun Turizm Envanteri 2002* (basım yeri ve yılı belirtilmemiş), s. 147. Ahşap minarenin sökülerek bir köy camisine nakledildiği bildirilmektedir (N. YAZICI, *a.g.e***.,** s. 44).

[29] H. ŞENYURT - M. KARAMOLLAOĞLU, a.g.m., s.26.

[30] Bu kesimde eskiden bir mezarlık bulunduğu anlaşılmaktadır (N. YAZICI, *a.g.e***.,** s. 42-43).

[31] Doğu ve batıda yukarıda saydıklarımızın dışında, ikişer kapı daha bulunur. Bunlardan batıdakinin biri minareye, diğeri minarenin yanındaki depo benzeri betonarme bölüme, doğudakilerden biri türbeye, diğeri kuzey uçta galeriye açılmaktadır.

[32] Şayet köşeler kurtboğazı geçmelerle tutturulmuş olsaydı bağlantının zayıflaması veya kopmasına sebep olabilecek böyle bir uygulamadan kaçınılmış olması gerekir. Bu durumda köşelerin kurtboğazı geçmelerle tutturulma ihtimali zayıflamaktadır.

de akla gelmektedir. Dıştan ve içten muhdes tahtalarla kaplanan harim duvarının kalınlığı, 0,17 ile 0,20 m arasında değişmektedir. Asıl duvar kalınlığının 0,10 m civarında olabileceği düşünülebilir. Caminin dış duvarları ise muhdes kaplamayla birlikte 0,27 m'dir. Caminin etrafını saran galerinin orijinal durumunu bilemiyoruz. Bugünkü gibi duvarla çevrili kapalı galeri yerine, direkler üzerinde taşınan bir revak şeklinde düzenlenmiş olmalıydı. Caminin simetrik halde geniş ve yüksek tutulan pencereleri ve kapıları yenidir. Tamamı dikdörtgen şeklindeki kapı ve pencere açıklıklarının sonradan genişletildiği bilinmektedir. Camiyi saran galerinin (sonradan kapatılan revak) eni kuzeyde 4,50 m doğuda 3,80 m, batıda ise 3,10 m'dir. Harimin doğu duvarının kuzey ucunda mahfil katına açılan ahşap bir merdiven bulunur.

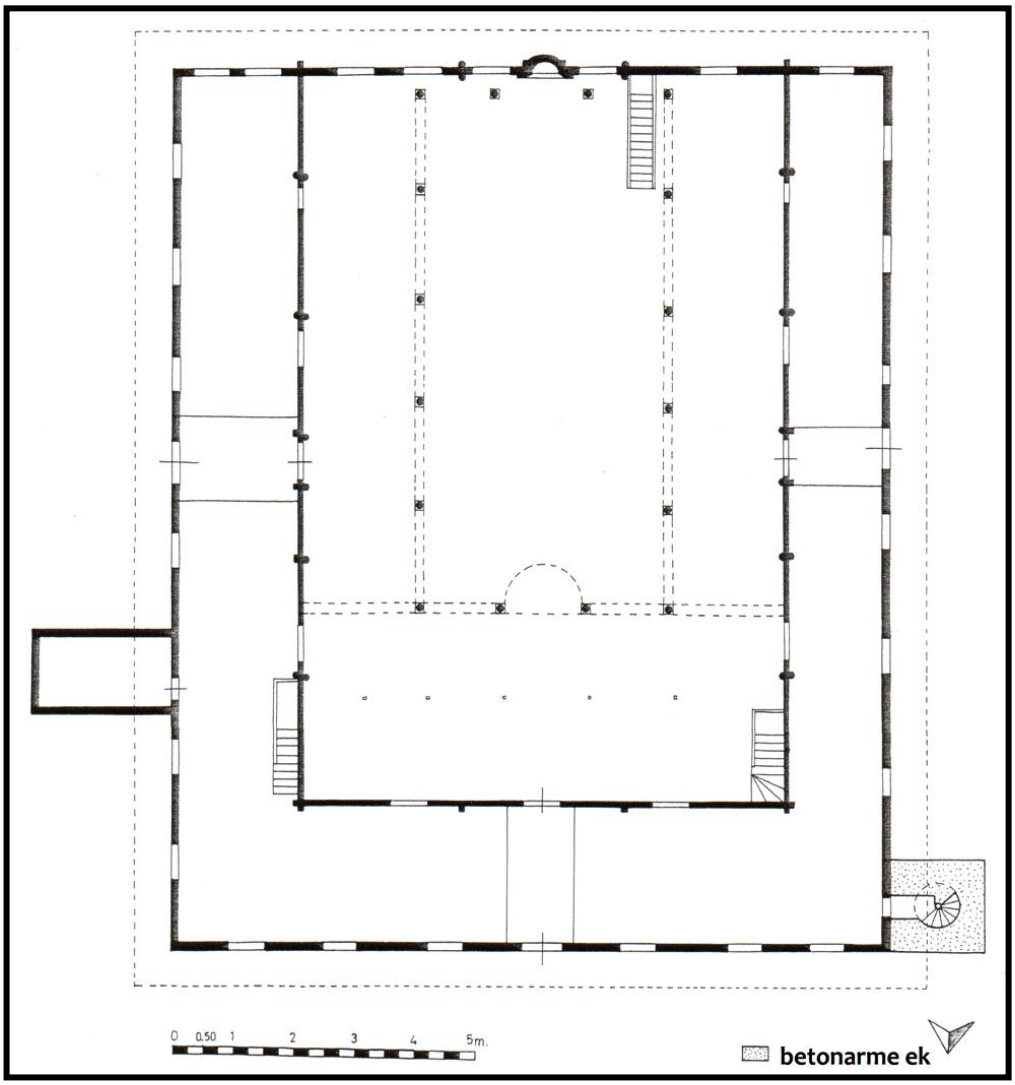

Çizim 6. *Terme Pazar Camii ve Türbesi plânı (V.G.M.A.Y.İ.D.A.nden).*

Dikine dikdörtgen şeklindeki harim, mihraba dik uzatılmış iki sıra halindeki on iki direkle üç sahına ayrılmıştır *(Foto 35-36).* Orta sahın diğerlerinin yaklaşık iki katı genişliktedir. Aynı eksende uzanan bu direklerden başka, mihrabın sağ ve solunda kıble duvarının 0,60 m kadar açığında, iki direk daha görülür. Duvarların iç ve dışında zeminden tavana kadar uzanan belli aralıklarda yerleştirilmiş dikmelerle desteklenmiştir. Mihrap, minber ve vaaz kürsüsü yenidir.[33]

Harimin kuzeyini kaplayan kadınlar mahfili, iki sıra halindeki dokuz direkle taşınmaktadır. Bunlardan kuzeyde bulunan dördü daha ince olup, kare kesitli gövdeleri üzerinde basit profilli başlıkları bulunur. Diğer direkler 0,25 m'yi bulan çaplarıyla yuvarlak gövdeli olup, taş kaidelere ve profilli ahşap başlıklara sahiptir *(Foto 37).* Kaideler yakın zamanlardan kalmadır. Yeni bir parmaklıkla sınırlandırılan kadınlar mahfiline çıkılan ahşap iki merdivenden biri yukarıda sözünü ettiğimiz harimin doğu duvarının dışında, diğeri harimin kuzeybatı köşesindedir. İçten ve dıştan yağlı boyalarla boyanan camide süs unsuruna rastlayamadık. Direklerin birbirinin aynısı olan profilli başlıkları, harimdeki orijinal ve hareketli tek unsurdur.

Foto 32. *Terme Pazar Camii kuzeydoğudan.*

[33] Bunlar 1987 yılındaki vakıfların onarımında camiye uygun olacağı düşünülerek Bolu'da yaptırılmış ahşap elemanlardır.

Foto 33. *Terme Pazar Camii kuzey cephe.*

Foto 34. *Terme Pazar Camii batı cephe.*

Foto 35. *Terme Pazar Camii harimi kıble kesimi.*

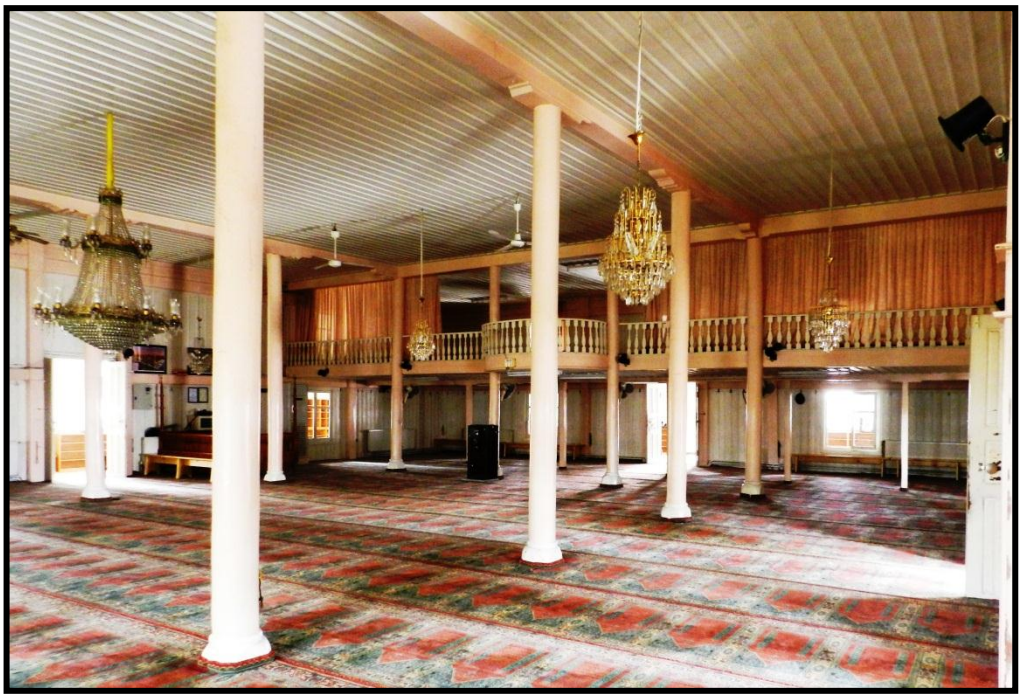

Foto 36. *Terme Pazar Camii harimi kadınlar mahfili.*

Foto 37. *Terme Pazar Camii yeni mihrap ve minberi.*

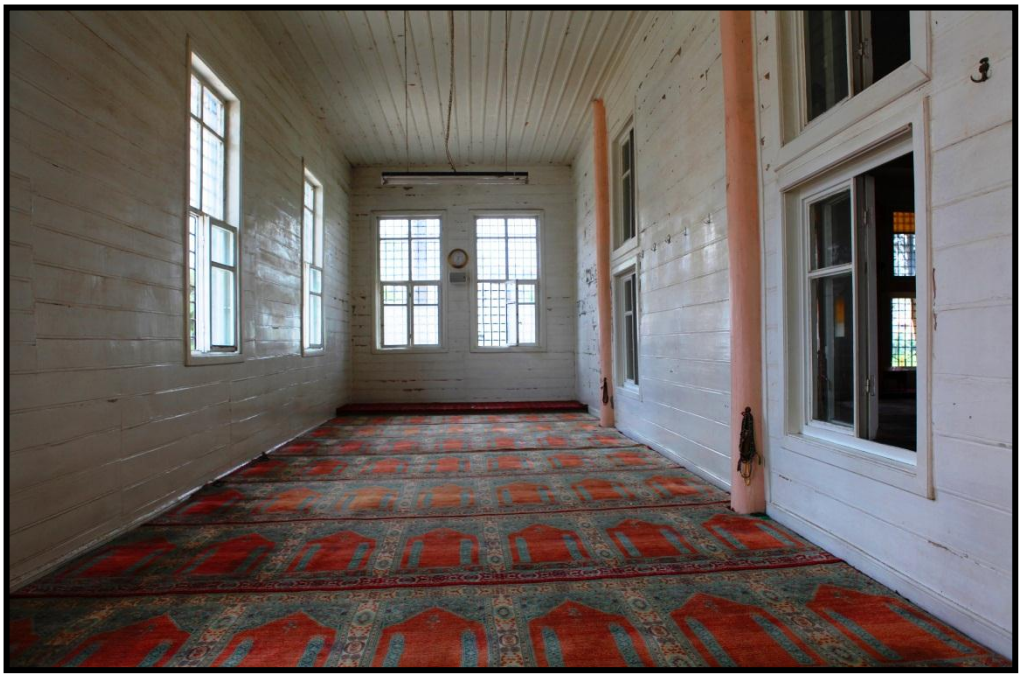

Foto 38. *Terme Pazar Camii doğu galeri güney ucu.*

Pazar Camii Türbesi

Türbe; ilçe merkezinde, Cumhuriyet Mahallesi'nde, Pazar Camii'nin doğu bitişiğinde bulunmaktadır *(Çizim 6, Foto 32,39-40).*

Ahşap türbenin güney cephesinin üst kısmında iki sıra halinde istif edilmiş sekiz satırlık bir tamir kitabesi bulunmaktadır *(Foto 41).* Ağaç üzerine yazılarak duvara yerleştirilen yaklaşık 3,50 x 0,30 m ölçülerindeki kitabe, satır aralarında çizgilerle kartuşlara ayrılarak usta ve bani kayıtları düşülmüştür. Kitabenin metni şöyledir*: (Foto 42-47).*

[1] "خوش زيارتكاه محالدر تكه دن اولمايه بعيد

[2] هم توجه ايت خدايه اوله سين دائم سعيد

[3] صدق ايله دعايى عمريكز اولسون مزي

[4] واصته ايت تكه سين قل نياز خدايه چوق

[5] نه كوزل ايتميش مزيِّن تكه نك تعميريكى

[6] اوليالر حرمتينه برمراد ايت سن انك موجيديكى

[7] نه قدار ايتسن زيارت چوق ايدر همتنى

[8] واصته ايت تكه سين قل دعا يزدانه چوق

[9] صاحب الخيرات امام ذادة السيد محمود غفر له . سنة

[10] عمل اوسته محمد بن مه ميش ارحاوه لى ١٢٥٦"

[1] *"Hoş ziyaretgâh mahaldır, tekkeden olmaya ba'id*

[2] *Hem teveccüh et Hüda'ya olasın daim sa'id*

[3] *Sıdk ile eyle duayı ömrünüz olsun mezid*

[4] *Vasıta et, tekkesin kıl niyaz Hüda'ya çok*

[5] *Ne güzel etmiş müzeyyin tekkenin ta'mirini*

[6] *Evliyalar hürmetine ber murad et, sen onun mucidini*

[7] *Ne kadar etsen ziyaret, çok eder himmetini*

[8] *Vasıta et, tekkesin kıl du'a Yezdan'a çok*

[*] *Sahibu'l-hayrat İmamzâde Es-Seyyid Mahmud, gafere leh sene 1256*

[*] *'Amele Usta Muhammed bin Memiş Arhaveli"*

Kitabeden türbenin, H.1256 / M.1840 yılında, "İmamzâde Es-Seyyid Mahmud" tarafından "Amele Usta Muhammed bin Memiş Arhavili" ye tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.[34] Türbenin bundan önceki hali bilinmemekle birlikte şimdiki yapının 1840'dan kalma olduğu anlaşılmaktadır. Yöreyle ilgili yayınlarda, türbede yatan zâtın, camiyi yaptıran/tamir ettiren evliya/denizci bir şahıs olduğu şeklindeki rivayetler kaydedilmiştir.[35]

4,50x2,80 m boyutlarındaki türbe, köşelerde kurtboğazı geçmelerle tutturulmuş ahşap perdelerle yığma olarak inşa edilmiştir *(Foto 39).* Kırma çatıyla örtülü türbe taş bir subasman üzerinde yükselmektedir. İçerisindeki ahşap sanduka, çürüyen eskisinin yerine 1987'de yapılan yeni bir sandukadır. Türbede kayda değer mimari bir unsur görülmez.

Foto 39. *Terme Pazar camii türbesi doğu ve güney cepheleri.*

Foto 40. *Terme Pazar Camii türbesi içi.*

[34] Kitabenin altında yağlı boyalı Arapça harflerle yazılan *"Onarım tarihi 1986"* ifadesi, türbenin 1986'da onarıldığına işaret etmektedir.

[35] N. YAZICI, **a.g.e.,** s. 44-46; H. ŞENYURT - M. KARAMOLLAOĞLU, a.g.m., s. 25-26.

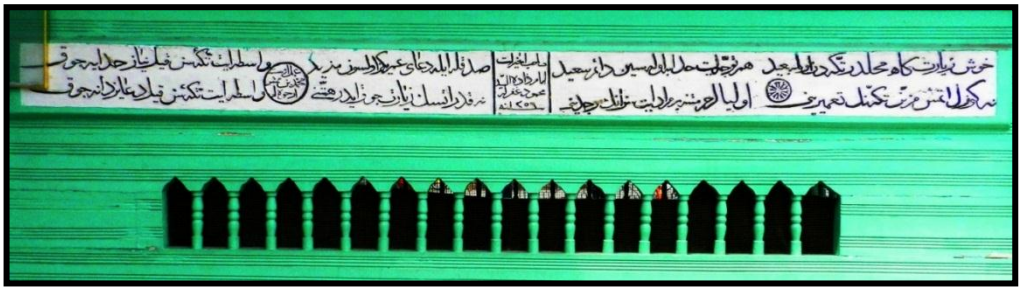

Foto 41. *Terme Pazar Camii türbesi kitabesi.*

Foto 42. *Terme Pazar Camii Türbesi kitabesinden detay (1. ve 5. satırlar).*

Foto 43. *Terme Pazar Camii Türbesi kitabesinden detay (2. ve 6. satırlar).*

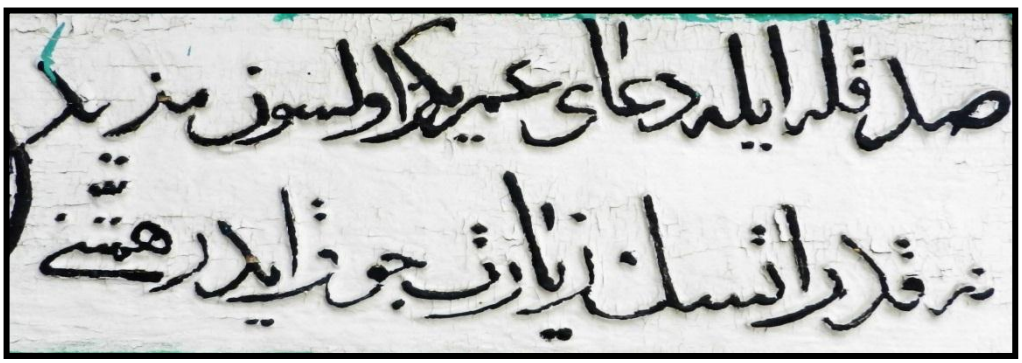

Foto 44. *Terme Pazar Camii Türbesi kitabesinden detay (3. ve 7. satırlar).*

Foto 45. *Terme Pazar Camii Türbesi kitabesinden detay (4. ve 8. satırlar).*

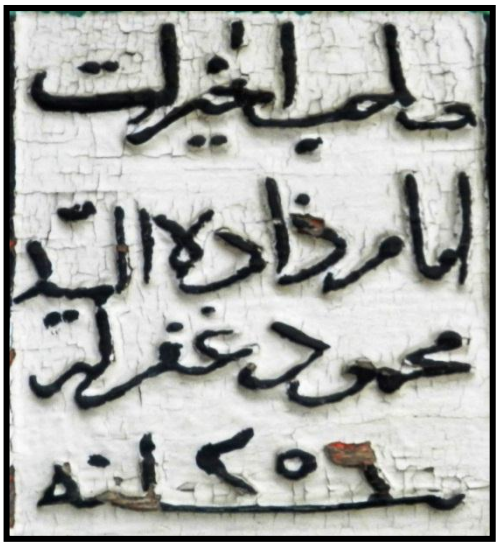

Foto 46. *Terme Pazar Camii Türbesi kitabesinden detay (bani adını veren bölüm).*

Foto 47. *Terme Pazar Camii Türbesi kitabesinden detay (usta adını veren bölüm).*

5.Aşağı Söğütlü Köyü Camii

Cami, Samsun-Terme yolundan 1 km kadar içeride, Terme'nin 8 km kadar batısındaki Aşağı Söğütlü Köyü'nde, mezarlık içerisinde bulunmaktadır *(Foto 48).* Caminin inşa kitabesi yoktur. Kayıtlı bir vakfiyesine de rastlayamadığımız yapıyı Y. Can 19. Yüzyıl'a tarihlemektedir.[36] Yapının mimari ifadesi ve cephe düzeni daha erkene tarihlediğimiz diğer ahşap camilerden ayrılarak, 1859 - 60'da inşa edilen Çarşamba-Porsuk Köyü Camii ve Salıpazarı- Gökçeli Camii'ne benzemektedir. Bunlara bakılarak yapının 19. Yüzyıl'da inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Caminin 1945'li yıllarda onarıldığı bilinmektedir. Bu onarımda batı cephe ve son cemaat yeri revakı,

[36] Y. CAN, *a.g.e.*, s. 52.

zeminden çatıyla kadar uzanan tahtalarla kaplanmıştır.[37]

Düz bir alanda, taşlara oturan kalın kütükler üzerinde, kirişleme usulüyle yerden 0.40 m. kadar yükseltilen cami, ahşaptan, yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Kareye yakın enine dikdörtgen şeklindeki 8,45 x 7,65 m ölçülerindeki harımın önünde, 2,15 m derinlikte bir son cemaat revakı bulunur. Revamla birlikte 8,45 x 9,90 m'ye ulaşan caminin harımı, dört omuz kırma çatıyla örtülüdür *(Çizim 7-8).* Çatının içinde, ortada ahşap bir kubbe yer alır. Son cemaat yeri, ahşap direklere oturan, sundurma çatıyla kapalıdır. Harimde "U" şeklinde bir kadınlar mahfiline yer verilmiştir. Diğer ahşap camilerde görmediğimiz minareyle, nihayet bu camide karşılaşıyoruz. Minare, caminin kuzeydoğu köşesindedir *(Foto 48).*

Duvarlar köşelerde kurt boğazı geçmelerle birbirine geçirilen 5 cm. kalınlıktaki ahşap perdelerle inşa edilmiştir. Perde boyları kısa kaldığından, duvar ortalarında dikmeler konulup, iki kanallı çalma boğaz geçmelerle duvarlar tamamlanmıştır. Kat kirişleriyle ayrılan iki katlı pencere düzenlemesiyle, cephelere iki katlı bir görünüm verilmiştir *(Foto 48).* Cephelerde kuzeyde iki üst, doğuda ve güneyde iki alt iki üst, batıda bir alt, bir üst olmak üzere, asimetrik düzende, iki kat halinde on iki pencere açılmıştır. Güneyde batı kesimdeki minber hizasındaki alt pencerenin, minberin kaldırıldığı tarihte açıldığı anlaşılmaktadır. Dikdörtgen açıklıklı pencerelerde, giyotin kanatlar ve yatay demir çubuklu şebekelere yer verilmiştir. Köy halkından görüştüğümüz bazı şahıslar, Yeni Camii Köyü'nde olduğu gibi, pencerelerin lokmalı ahşap kafesli iken, zamanla tahrip olduklarını belirtmiştir. Yeni kiremitlerle kaplı harim çatısının saçakları, duvarlardan 0,60 m kadar taşırılmış ve zemine bakan yüzüne döşeme çakılmıştır. Caminin batı duvarı dışta yağmura tedbir olarak yakın zamanlarda, zeminden çatıya kadar uzanan tahtalarla kaplanmıştır.

Camiye kuzeyde cephe ortasında yer alan üç basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Üst basamak betonarme alttaki ikisi kesme taştır. Yapının önünde yer alan son cemaat yeri cephede altı, ortada dört olmak üzere, iki sıra halinde dizilen sekiz ahşap direkle taşınmaktadır *(Foto 48, Çizim 7).* Köy halkından bir şahıs, son cemaat yeri revakının aslında daha dar olduğunu, ortadaki direk sırasında son bulan revakın, Cumhuriyet devrinde bugün cephede yer alan direk sırasına kadar genişletildiğini belirtmiştir. Bu durumda revakın ilk haliyle, son cemaat yerinden ziyade, bir giriş sundurması şeklinde düşünüldüğünü söyleyebiliriz.[38]

---

[37] Onarımla ilgili bilgileri köy halkından edindik. Köy sakinleri beş-altı yıl önce caminin çatı kaplamasını yenilediklerini, aynı tarihte caminin yakınına yeni bir cami yapıldığından, yapının kullanılmadığını ifade etmektedir. Cami köyün içerisinde kaldığından Samsun'daki diğer birçok ahşap camiye nazaran şanslı sayılmalıdır.

[38] Genişlemeye işaret edecek bir yapım farkı veya bir iz görülmediği gibi, her iki sıradaki direkler birbirinin yakın benzeridir.

Son cemaat yeri revakı; içten düz tavan, dıştan yeni kiremitleriyle kaplı, 0,40 m kadar dışa taşırılan bir sundurma çatıyla kapatılmıştır. Kare kesitli çubuklarla donatılan korkulukla çevrilen revakın yanı, harimin batı duvarında olduğu gibi, yakın zamanlarda çekilen tahtalarla kapatılmıştır. Direk gövdelerinin alt ve üst kesimleri dörtgen, ortası sekizgendir. Kapının iki yanındaki direklerden ön cephedeki ikisinde, basit profilli başlıklar, gerideki iki direğin üzerinde ise tek parçalı basit profilli bir yastık yer alır.

Minareye, son cemaat yeri içinden ulaşılmaktadır. Dar bir kapı açıklığıyla girilen, çam ağacından yapılmış minare, yakın zamanlarda dıştan çinkoyla kaplanmıştır. Yukarıya doğru hafifçe daralan silindirik gövdenin üstünde bugün şerefe bulunmamakla birlikte 1996 yılında yayınlanan Y. Can'ın cephe çiziminde bir şerefe görülmektedir. Minare, silindirik petek, konik bir külah ve alemle son bulmaktadır.

Harime kuzey cephenin ortasındaki, dikdörtgen açıklıklı, çifte kanatlı, basit bir kapıyla ulaşılmaktadır. Alt ve üstte büyük, ortada küçük üçer panoya ayrılan kanatlar, son derece yalın tutulmuştur. Kapı açıklığının üzerindeki kirişin alnı ve açıklığı iki yanından sınırlandıran dikmeler, oymalarla bezelidir. Kirişin alnında basitçe halkalar, kapının sağ ve solunda ise yüzeysel, dalgalı geometrik oymalar arasında çekiç darbeleriyle yapılmış olması muhtemel minik dörtlü kareler görülmektedir.

Pencerelerinin yetersizliği sebebiyle, özellikle kuzey ve batı kesim, epey loş kalmıştır *(Foto 49).* Tavanın ortasında çatı içerisine yerleştirilmiş, küçük bir ahşap kubbe ye alır. Yaklaşık 3,75 m çapındaki sade tutulan kubbe, merkezden eteğe doğru iki kademe halinde, uzunlamasına çakılan tahtalarla oluşturulmuştur. Tam ortasında yaklaşık 0,35–0,40 m çapında yuvarlak bir parça bulunur. Kıble duvarı boyunca uzanan kat kirişinin alnında, mihrabın solu ile mahfil korkuluğu arasında, kabartma rozetlerin işlendiği, ikili sarmal şekilde dolanan bir kuşak yer almaktadır.

Kıble duvarı ortasında harime doğru hafifçe taşan mihrabın yarım yuvarlak nişi, sade tutulmuştur *(Foto 49).* Dikine çakılmış tahtalarla teşkil edilen nişin iki yanındaki bordürlerde, simetrik düzende, basit, üçlü sarmallar yer alır. Mihrabın tacı sökülmüştür. Kalan kesimde, sağda, ajurlu oyma bir hilâl dikkat çeker.

Ahalinin ifadesiyle "yer darlığından" dolayı sökülen ve sadece duvara asılı köşkü yerinde kalan minberin, diğer parçalarının akıbeti bilinmemektedir. Yanları yuvarlak kemer şeklinde kesilerek boşaltılan köşkün üstünde, ucu sivriltilmiş boğumlu ahşap bir alemle son bulan konik bir külah yer alır *(Foto 49).*

Harimin güneydoğu köşesinde bulunan çakma usulüyle yapılan vaaz kürsüsü, basit dörtgen bir elemandır *(Foto 50).* Kürsünün, boğumlu çubuklu bir parmaklığın yer aldığı batı yüzü, küçük yuvarlak kemer şeklinde kesilerek boşaltılmıştır.

Kadınlar mahfili, harimin kuzeyinden başlayıp iki yanda kıble duvarına uzanan,

dar kollarıyla birlikte “U” şeklinde düzenlenmiştir. Altta kuzeybatı köşede yer alan “L” şeklindeki basit bir ahşap merdivenle ulaşılan mahfili, kuzeyde iki, doğu ve batıda birer olmak üzere dört ahşap direk taşımaktadır. Alt ve üstü kare, ortası yuvarlak kesitli direklerin başlıkları, basit profillidir *(Foto 51).* Mahfili taşıyan kirişlerin alnında, üç yanı dolanan kuşak halinde oymalar görülür. Doğu ve batıdakiler birbirinin aynıdır. Altta ikili sarmal şekilde kıvrılarak uzanan geometrik kuşakta, altı yapraklı rozetler tekrar edilmiştir. Bunun üstünde bir diş sırası, onun üstünde mihrap bordürlerinde bir benzerini gördüğümüz, üçlü sarmal kuşak yer alır *(Foto 51).* Kuzeyde altta yan yana dizilmiş, oval halkalar, üstte doğu ve batıda gördüğümüz altlı üstlü iki kuşak tekrar edilmiştir. Mahfili sınırlayan korkuluk silindirik boğumlu çubuklarla donatılmıştır.[39] Mahfil ve son cemaat yeri direklerinde karaağaç, korkulukta çam kullanılmıştır. Mahfil katında alttakilerin benzeri basit profilli başlıkları bulunan sekiz direk yer alır. Doğu ve batı kolda ortadakiler alttaki direklerin hizasında, diğerleri farklı yerlerdedir. Alttakilerden farklı olarak, mahfil direklerinin zemine bakan yüzeylerinde, basit eğrilerden oluşan oymalar görülmektedir. Alttan çakılan tavan döşemesinin tahtaları arasına ince çıtalar çakılarak cami tozdan kurtarılmaya çalışılmıştır. Döşemenin kuzeyinde küçük bir açıklık tavan arasına çıkış olarak bırakılmıştır. Harim duvarlarında süs unsuru görülmez.

[39] Çubukların boğum sayıları değişmektedir.

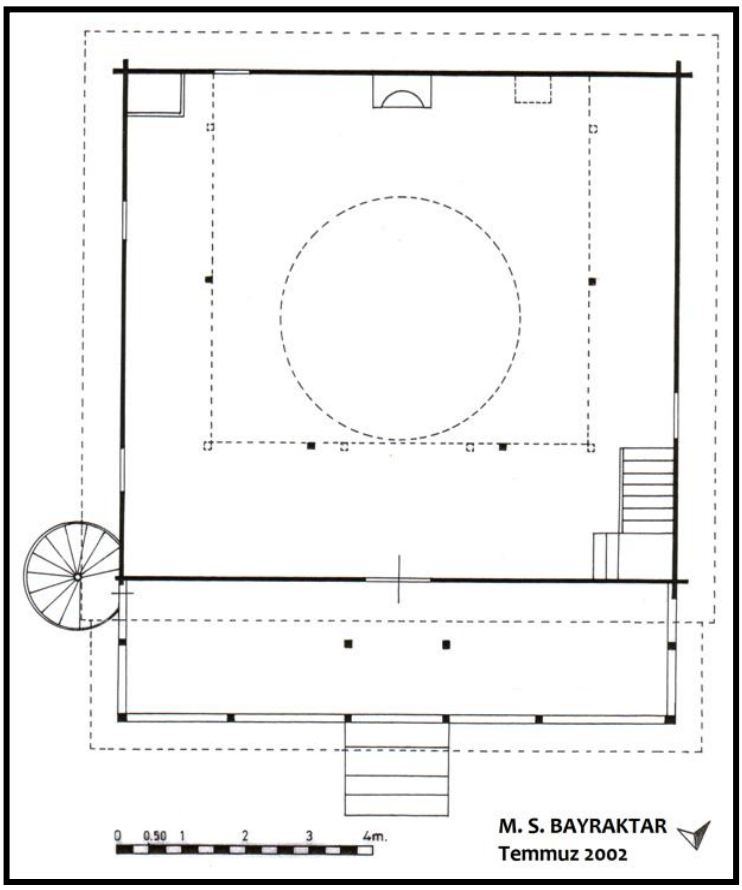

Çizim 7. Aşağı Söğütlü Köyü Camii plânı.

Foto 48. *Aşağı Söğütlü Köyü Camii kuzeydoğudan.*

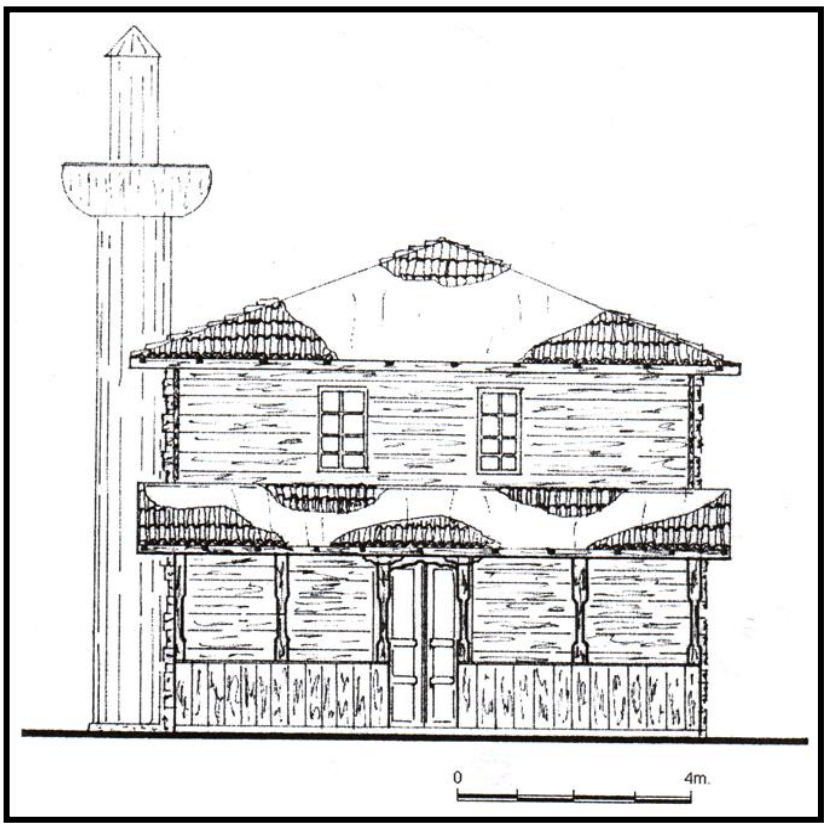

Çizim 8. *Aşağı Söğütlü Köyü Camii kuzey cephe görünüşü (Y. CAN'dan).*

Foto 49. *Aşağı Söğütlü Köyü Camii harimi kıble duvarı.*

Foto 50. *Aşağı Söğütlü Köyü Camii vaaz kürsüsü.*

Foto 51. *Aşağı Söğütlü Köyü Camii kadınlar mahfili kirişi alnı.*

6.Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi

Türbe, Terme'nin 9 km kadar güneybatısında bulunan Dibekli Köyü'nde Tekke Mahallesi'nde bulunmaktadır *(Foto 52-58).* İnşa kitabesi bulunmayan türbenin inşası ile ilgili bir belgeye rastlanılmamıştır. Yöre sakinlerince "Cini Bağdad" adı ile de tanınan türbede medfun bulunan şahsın kimliği net belli değildir. Bölgede "Cüneydi Bağdadi'nin bölgenini fethi için İslam orduları ile birlikte buraya geldiği ve savaş sırasında şehid olduğu yere defnedildiği şeklinde efsanevi bir rivayet anlatılmaktadır.[40] "Cüneyd-i Bağdâdî" adıyla bilinen Bağdat'ta doğup ve orada yaşamış olan dolayısıyla Terme ve Anadolu'ya hiç gelmediği görülen[41] ilk devir sûfîliğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfî ile türbede yatan şahsın bir ilgisi bulunmamaktadır. Fakat türbenin zikredilen sûfi adına bir makam türbesi olarak yapılmış olma ihtimali akla gelmekteyse de bununla ilgili bir rivayet ve kayıt da bulunmamaktadır. Canik mahalli beyliklerinden Kubadoğulları Beyliğinin beylerinden Canik Emiri Kubâdoğlu Cüneyd Bey'in[42] türbede yatan şahıs olabileceği ihtimali akla gelmektedir.[43] Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivinde bulunan 2276 numaralı defterde 54. sayfada 5. sırada kayıtlı yapının "Dibekli Köyünde Haydar Bağdadi Tekkesi"[44] şeklinde bir şahsiyet kaydı bulunmaktadır. 1485, 1520, 1576 tarihli tahrir defterlerini konu alan bir araştırmada[45] "zaviye-i abdal Cüneyd" şeklindeki kayıt bu yapı ile ilintili olabilir. Bu durumda yapının tarihi 1485'e kadar iner. Haliyle türbenin Sultan I. Bayezid zamanında (1386-1402) Samsun emiri olduğu[46] görülen Kubâdoğlu Cüneyd Bey adına 14. yüzyıl sonlarında yapılmış olabileceğinden söz edebiliriz.

2000 yılı civarında kubbeli ve betonarme olarak yeni baştan yapılan türbe bundan önce ahşap çantı bir yapıydı[47] Şimdiki haliyle geleneksel mimari ve sanat görünümü ile hiçbir ilgisi kalmayan yapının içerisinde epey uzun yeni bir sanduka

[40] A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 122 ; İ. GÜLTEKİN, Terme Evliyâları ve Termeli Şehidler – Gaziler, Samsun, 1999, s. 27 ; H. YİĞİT, a.g.e., s. 237-38.

[41] S. ATEŞ, "Cüneyd-i Bağdâdî" mad., T.D.V.İ.A., İstanbul, 1993, C. 8, s. 119-121.

[42] M.ÖZ, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara, 1999, s. 21,126.

[43] Yöresel bazı yayınlarda bu ihtimal üzerinde durulmakla birlikte bir belge gösterilmemektedir. A. O. BAŞ vd., a.g.e., s. 122 ; H. YİĞİT, a.g.e., s. 237-38.

[44] Samsun yöresinde de benzer şekilde yatır ve türbe yapılarını "tekke" şeklinde isimlendirmek yaygın bir durumdur.

[45] M.ÖZ, a.g.e., s. 145.

[46] M.ÖZ, a.g.e., s. 21.

[47] İlk olarak 1994 yılında araştırdığımız yapı o tarihte ahşap çantı basit bir yatır görünümünde idi. Yöre sakinleri daha eski yapının da ahşap olduğunu, türbenin 1930-1940 yıllarına yanması üzerine benzeri şekilde ahşap olarak yenilendiğini ifade etmişlerdir.

bulunmaktadır.[48] Bundan önceki ahşap türbe yörede benzerleri çantı camilerde görülen ahşap yığma tekniğinde yapılmış geleneksel mimari tarz, inşa ve malzeme özellikleri gösteren bir yapı idi. Dikdörtgen şeklinde ana mekân ile ona bitişik daha küçük bir başka dikdörtgen mekândan ibaret türbenin üstü Marsilya kiremidi kaplanmış kırma çatı ile örtülüydü. Duvarlar, köşelerde kurtbağazı geçmelerle geçirilmiş yaklaşık 5-6 cm kalınlığında ahşap perdelerden oluşmaktaydı. Perde boyları yeterli olmadığından, duvar boyunca duvar ortalarında iki kanallı çalma boğaz geçmeli dikmeler kullanılarak duvarlar tamamlanmıştı. Basit dikdörtgen açıklıklı kapı ve yine aynı şekildeki pencereler haricinde yapı belirtilen ahşap perdelerle sarılıydı. Süslemesiz yapının içerisinde şimdiki yeni tuğlalardan örülü sandukanın yerinde yaklaşıl 5 m uzunluğunda çok eskilere gidemeyecek yalın ahşap bir sanduka ve çatıya destek veren basit tek sıra halinde hafif eksenden kaymış düzensizce duran 5 ahşap direk bulunmaktaydı.

Foto 52. *Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi (1994 yılı).*

[48] Ülkemizde önemli manevi şahsiyetlerin türbelerinde zaman zaman karşımıza çıkan normalden metrelerce büyük tutulan sandukaların türbenin adına yapıldığı kişinin manevi şahsiyetine hürmet ifadesi olduğu bilinmektedir.

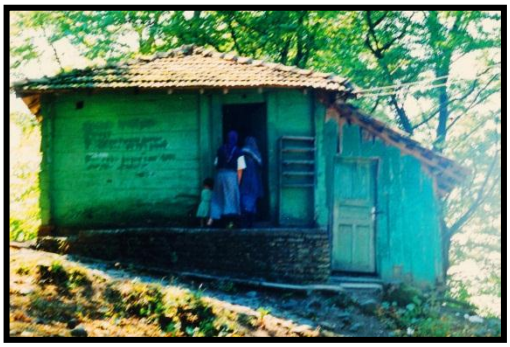

Foto 53. *Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi (1994 yılı).*

Foto 54*. Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi (1994 yılı).*

Foto 55. *Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi (2003 yılı).*

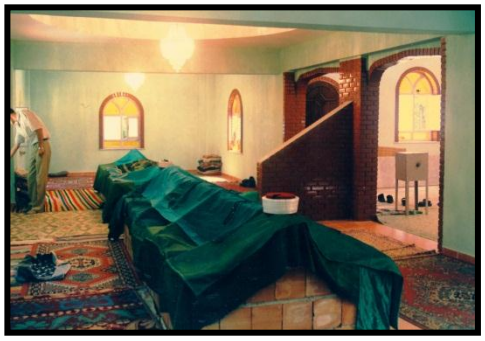

Foto 56. *Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi (2003 yılı).*

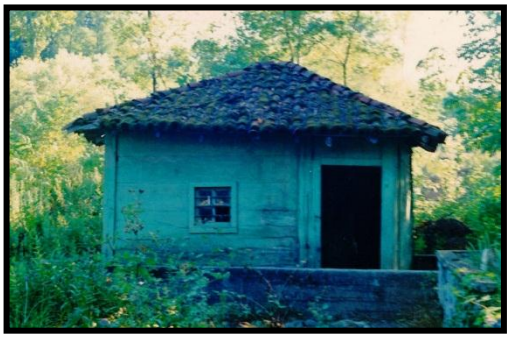

Foto 57. *Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi yakınındaki küçük türbe (1994 yılı).*

Foto 58. *Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi (2003 yılı).*

Değerlendirme ve Sonuç[49]

Araştırmamızda da görüleceği üzere Terme'de günümüze ulaşan yapılar sayı bakımından oldukça sınırlıdır. Ormanlık kırsal yerleşimin ağırlıkta olduğu bir bölgede yer alan Terme'de incelediğimiz eserlerin tamamı ahşap çantı eserlerdir. Bunların dışında kalan; köylerde yer alan ev, anbar (seren) gibi çeşitli kırsal yapılarda da aynı inşa tekniği görülür. Kâgir malzemelere nispetle ahşap malzemenin daha az dayanıklı olması, bölgede günümüze ulaşan yapı sayısını olumsuz etkilemiştir. Yapı sayısı ve yoğunluğunu belirleyen diğer; sosyal ve ekonomik yapı, nüfus, güçlü baniler gibi etkenlerle birlikte düşünüldüğünde Terme'nin pek üst noktalarda olmadığı da anlaşılmaktadır. Cami, medrese, han, hamam gibi başat yapılar bağlamında ilçe sınırları dahilinde günümüze ulaşan abidevi bir eser olmadığı gibi, tarihi belgelerde de bu tür yapıların varlığına rastlanılmamaktadır. Terme Pazar Cami ilçenin "ulu camisi" konumunda büyükçe ahşap bir eserdir.

Günümüzde Çarşamba, Terme, Asarcık, Salıpazarı, Kavak olmak üzere Samsun'un doğu ve güneyindeki ormanlık kesimlerde yoğunlaşan çantı camiler Karadeniz başta olmak üzere ülkemizde ormanlık kesimlerde yoğunlaşmaktadır.

Etrafındaki birkaç köyün "Cuma Camisi" olarak yapıldıkları için genelde köy dışında (köyler arasında orta bir yerde) kurulan çantı camiler bulundukları araziye, taş[50] veya kalın kütüklere[51] oturan kirişlerle oturtulmuştur. Samsun bölgesinin bol yağışlı bir iklime sahip olduğu hatırlanırsa, altlarında birikebilecek[52] yağmur suyu ve nemin tesiriyle kolayca çürüyebilecek çantı camilerin, bu şekilde yükseltilerek korundukları görülmektedir. Samsun'da büyük çoğunluğu minaresiz inşa edilen çantı camilerden Terme - Aşağı Söğütlü Camii'nin son derece basit silindirik gövdeli çinko kaplı minaresi bugün istisnai bir örnektir.

Pazar Camii ve Dağdıralı Köyü Camii'nin bitişiklerindeki türbeler konum bakımından camiye yakınlıklarıyla dikkat çeker. Anadolu Selçuklu ve Beylikler devrinde benzer şekilde çok sayıda cami ve medrese gibi yapıların içerisinde, bitişiğinde veya birkaç metre kadar epeyce yakınında inşa edilen türbelere

[49] Konuyla ilgili daha daha detaylı bir karşılaştırma ve değerlendirme için bkz. M. S. BAYRAKTAR, Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005; M. S. BAYRAKTAR, "Samsun'da Cumhuriyetten Önce İnşa Edilen Ahşap (Çantı) Camiler", Samsun Sempozyumu (Editör, M. AYDIN vd.), (13-16 Ekim 2011), C. 3, Samsun, 2012, s.557-603.

[50] Çoğunluk eserde, taşlar iri moloz taştır. Sadece bir kaç yapıda, düzgün kesme veya kaba yonu taş görülmektedir.

[51] Kütüklerin cinsinden emin olmamakla birlikte; duvar perdelerinde kullanılan, suya dayanıklı ve uzun ömürlü meşe olabileceklerini söyleyebiliriz.

[52] Çarşamba, Terme, Ondokuzmayıs ve Bafra Ovalarının, sık sık sel baskınlarına sahne olduğu bilinmektedir.

rastlanmaktadır. Çeşitli rivayetlere bakarak, Samsun yöresindeki bazı camilerin yakınlarında vaktiyle[53] imaret, medrese, çeşme gibi eserler olduğu düşünülebilirse de, günümüze ulaşan örnekler oldukça sınırlıdır.

Ahşap yapıların Anadolu öncesinde Türkler tarafından Orta Asya'da kullanıldığı ve bu geleneğin Anadolu'ya taşındığı bilinir. Terme'nin yanı başındaki Çarşamba'da Gökçeli (1206 dolayı) ve Şeyh Habil Camileri (1211 dolayı) Anadolu'da, hâlihazırda bilinen en eski Türk dönemi ahşap yapılarıdır. Çantı yapılarla özellikle iklim koşullarına bağlı olarak tüm dünyada karşılaşılır. Çantı yapılar ülkemizde cami, konut, ambar, ahır, samanlık gibi farklı yapı tipleriyle karşımıza çıkar. [54]

Samsun'daki çantı camilerin mekân düzeni ve genel mimari özellikler bakımından, erken ve geç örneklerde bir takım farklar belirmektedir. En büyük ve tespit edilebilen ilk örnek olan Çarşamba Gökçeli Camii ve benzerlerinde,[55] geneli itibariyle daha kaba bir işçilikle[56] birlikte, dikine dikdörtgen bir harim, bazı örneklerde bunun önünde bir son cemaat yeri ve yapıyı iki, üç veya dört yönden saran revaklar görülmektedir. En erkeni 1596 yılında Kavak - Bekdemir Köyü Camii ile görülmekle birlikte, daha çok 18. ve 19. yüzyıla tarihlediğimiz ikinci grupta,[57] harim düzeni bakımından aynı şeyler söylenebilirse de,[58] diğer kesimlerde bazı farklılıklar

---

[53] *Kavak - Değirmenli Köyü Camii*'nin yakınında, eskiden medrese, imaret ve çeşme olduğu söylenmektedir. *Kavak - Tatarmuslu Köyü Camii*'nin yanında, harabe halde görülen üst örtüsü yıkılmış kâgir yapının, caminin inşasından çok sonra yapımına başlanıp, yarım kalan bir medrese olduğu, yöre sakinlerince ifade edilmektedir.

[54] A. KURAN, Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi, s.179–186; O. ASLANAPA, Türk Sanatı, s. 130-131; E. H. AYVERDİ, Osmanlı Mimarisinin…I, s. 120-122; A. A. Ali BAYHAN, "Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", s. 59-59.

[55] Çarşamba - Yaycılar, Ordu, Kuşhane, Terme - Yeni Camii, Dağdıralı, Karacalı, Kavak - Tatarmuslu, Değirmencili Köylerindeki camiler ile Ondokuzmayıs - Fatih Camii bu gruptadır.

[56] Bu gruptaki eserlerin birçoğunda, perde kalınlıkları diğerlerine nispeten fazladır. Birinci grupta 8–20 cm. arasında değişen perde kalınlıklarının ortalaması 13 cm. iken, ikinci grupta aynı rakamlar 5–8 cm. ve 6.5 cm. şeklindedir. Perde genişliklerinde de benzer durum söz konusudur. İkinci grupta ortalama değer 20–25 cm. iken birincisinde 65-70 cm.ye kadar çıkan örneklerle birlikte, ortalama değer, 40 cm. civarındadır. Birinci grupta perdeler, duvar boyunca uzanan tek parçadır. İkinci gruptaki eserlerde ise böyle bir zorunluluk duyulmamış, duvar ortalarına ilave edilen dikmelere, çift kanallı çalma boğaz yöntemiyle başka perdeler geçirilmiş ve duvarlar tamamlanmıştır. Birinci gruptaki eserlerde, perde yüzeylerinde balta yonu izleri görülmesine karşılık, ikinci gruptakilerde perde yüzeylerinin rendeyle perdahlandığı görülmektedir.

[57] Kavak – Bekdemir, Asarcık - Akyazı, Alan, Koşaca, Çarşamba - Porsuk Köyleriyle, Kavak - Çakallı Beldesi'ndeki camiler ve Salıpazarı Gökçeli Camii, bu grupta yer almaktadır.

[58] Birinci grup camilerinde olduğu gibi kadınlar mahfiline yer verilmeyen örnekler bulunmasına karşılık, ikincisinde kadınlar mahfilinin, çeşitli uygulamalarla vazgeçilmez bir unsur olarak benimsenmiştir. Birinci grupta yer alan bazı eserlerin, kadınlar mahfillerinin muhdes olabileceğini düşünmekteyiz.

görülmektedir. Terme'de Aşağı Söğütlü Köyü Camii ikinci grupta diğer camiler birinci grupta yer almaktadır. Pazar Camii'nin, asli şekliyle ilk grupta yer alması gerektiğini düşünmekteyiz.

Yerleşim yerine uzak eski bir mezarlık içerisinde yer almaları, etraftaki birkaç köyün Cuma namazı kılması için düşünülmeleri, yapıların benzer boyut, harim, mahfil ve revak düzenleri, hafif kaba işçilik, tek katlı hafif basık cephe, asimetrik tek katlı basit açıklık şeklinde pencere düzeni, yapıyı zeminden kaldıran kirişlemenin biçimi ve duvar perdelerindeki kurt boğazı geçme gibi özellikler birinci grup yapılarında görülen benzer hususlardır.

Yerleşim yerine uzak eski bir mezarlık içerisinde yer almaları, etraftaki birkaç köyün Cuma namazı kılması için düşünülmeleri (ilk grupta da olduğu gibi), yapıların benzer boyut, harim, mahfil, revak ve çatı düzeni, minaresiz oluşları (genelde), ilk gruba nispetle daha ince düzgün yüzeyli perdelerin kullanılması, kat kirişleri ve duvar ortalarındaki dikmelerle belirginleşen iki katlı ve büyük ölçüde simetrik pencere düzeniyle desteklenen ferah cephe tasarımı, ilk gruba nispetle daha geniş ve gelişmiş pencere düzeni, yapıyı zeminden kaldıran kirişlemenin biçimi ve duvar perdelerindeki kurt boğazı geçme tekniği, perde boylarının duvar ortasında kesilip ortaya bir dikme ilavesi ve bu dikmeye açılan iki kanallı çalma boğazlar açılarak yeni perdelerle cephenin tamamlanması ve stilize bitkisel dekorlu ahşap oyma gibi özellikler, ikinci gruptaki çantı camilerde görülen benzer hususlardır.

Erken Osmanlı döneminde E. H. Ayverdi'nin "çantı camiler" şeklinde nitelendirdiği Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki çantı camiler, Ordu ve Sinop'taki birkaç cami ile beraber Samsun'daki örneklerin en yakın benzerleridir.[59]

---

[59] E. H. Ayverdi, *"Karadeniz Ereğlisi yakınından Ağva'ya, cenubda da Adapazarı arzına kadar sahadaki köylerde, mevcut veya mevcudiyeti vesikalarla sabit ya da yıkılıp yerine kâgir yapılmış, 24 kadar cami ve bir türbe tespit ettiğini"* Orhan Gazi devrinden sonraki 15-18. yüzyıllar arasında bu tip camiye rastlanmadığı, ancak 19. Yüzyıl'da aynı usulde yapılmış bazı köy camilerine tesadüf ettiğini belirtmektedir. E. H. Ayverdi, bu camilerin, birkaç köy için orta bir yerde kurulmuş Cuma camileri olduklarını, Kandıra gibi kasabalarda olan birkaçı haricinde hepsinin, kırda veya bir köyün kenarında, birkaç yüz metre mesafede bulunduklarını ifade etmektedir. E. H. Ayverdi, *"bu camiler tarihen muayyen bir devreye, coğrafi olarak da bir mıntıkaya bağlı bulunmaktadır. İşaret ettiğimiz tarihi devir Orhan Gazi zemânıdır. Bütün buralar O'nun saltanatında alınmıştı"* ifadeleriyle, bu camilerin Kandıra bölgesinde yoğun olmak üzere, İzmit yakınındaki Kaymaklı Çiftliği ve Sapanca Gölü'nün 50 km. doğusundaki Büyük ve Küçük Tersiye Köylerinde, Düzce'nin 10 km kuzeydoğusunda, Melen Vadisi'indeki Hasanlar Köyü'nden itibaren, vadiyi takiple gidilen, Karadeniz sahilindeki Aftun Ağzı'nda, oradan Ağva'ya kadar uzanan mıntıkada bulunduklarına işaret etmektedir. Belirtilen bölgeye komşu olan Safranbolu, Bolu, Mudurnu, Göynük taraflarında da büyük ormanlar bulunmasına rağmen, ahşap yerine kâgir yapılar görüldüğüne dikkat çeken E. H. Ayverdi'ye göre, çantı camilerin bulunduğu bölge, Akçakoca ve Konur Alp tarafından fethedilen bölgenin sınırlarını çizmektedir. Akçakoca'nın kendi türbe ve camisini kütüklerle yaptırmış olmasını manidâr

Karadeniz başta olmak üzere ülkemizdeki ormanlık bölgelerde benzer şekilde epey çantı cami inşa edilmiş olmalıdır. Ancak bunların çok azı yayınlanmıştır. Yayınlara yansıyan örnekler üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda yukarıda bahsettiğimiz her iki grubun benzerlerine rastlamaktayız. Erken yıllarda görülen ve ikinci gruba nazaran daha basit duran birinci grup çantı camilerin benzer örnekleri daha az iken, diğer grubun benzerlerine tüm Karadeniz Bölgesinde rastlamak mümkündür.[60] Batı Karadeniz Bölgesinde yayınlanmış çantı cami sayısı çok daha fazladır. Yayınlar daha eskidir. Ancak daha önce de değindiğimiz gibi bu bölgede birinci gruba benzeyen sadece birkaç camiye rastlanılmıştır. Bölgedeki camilerin hemen tamamı ikinci gruba benzemektedir. Bu grubun benzerleri Samsun'un ilçelerinde Cumhuriyet devrinde de 1970'li yıllara kadar inşa edilmiştir.[61]

Terme - Dağdıralı Köyü Camii Türbesi ile *Terme Pazar Camii Türbesi* dikdörtgen plânlı kırma çatıyla örtülü olup gayet yalın bir mekân düzeni gösterir. Bu yapılar, geleneksel mimarimizde pek yaygın olmayan bir kırsal yapı tipinin az sayıdaki temsilcilerinden biri olarak dikkate değerdir. Terme'de halen halkın ziyaret ettiği tarihi görüntü vermeyen çoğu yenilenmiş veya yeni olan 15 kadar yatır ve türbeler bulunmaktadır. Yakın zamanlardan kalma küçük ahşap birkaçı bu türbelerin benzerleridir.

Bezeme bakımından Terme yapılarının zengin ve yoğun olduğu söylenemez. Kaba aşı boyaları ve ahşap oymaların öne çıktığı bu alanda Samsun'un diğer ilçelerindeki örnekleri yörenin belli bir birikim ve geleneğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

---

bulan E. H. Ayverdi, belirttiği bölgede ahşabın tercih edilmesini *"buraları fethedenlerin meşreblerine; Orta Asya'dan gelen Türklerin Şarkî Türkistan'da bu tarzda binalara alışmış olup bir sevk-i tabi'i ve ictima'i ile, burada da eşlerini görmek istemeleri"*ne bağlamakta, Sveden Hedin'in Taklamakan Çölü'nde *"böyle kocaman kütüklerden yapılmış 6-7 asırlık bina bakiyelerine"* rastlandığına dikkat çekmektedir. Bkz. E. H. AYVERDİ, Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I, İstanbul, 1989, s. 120-22.

[60] Y. CAN, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", O.M.Ü.İ.F.D., S. 15, Samsun, 2003, s. 117-34 ; A. A. BAYHAN, "Ordu / İkizce'de Bir Ahşap Camii: Laleli (Eski) Camii", A.Ü.G.S.E.D., S. 14, Erzurum, 2005, s. 1-22 ; A. A. BAYHAN, "Ordu'da Yeni Tespit Edilen Ahşap Camiler", A.Ü.G.S.E.D., S. 16, Erzurum, 2006, s. 33-48 ; A. A. BAYHAN, "Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Karadeniz Sosyal Araştırmaları Özel Sayısı) C. 2, S. 7, Bahar 2009, s. 55-84 ; E. NEFES, "Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii" Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 9, S. 3, Temmuz Ağustos Eylül, 2009, s. 187-209.

[61] E. NEFES, Samsun Yöresindeki Son Dönem Ahşap Camiler, Samsun, 2009, s. 18-115.

Yörenin özgün yapı geleneğinin nadide örneklerinden çantı camilerin korunması, bölge için olduğu kadar, Türk mimarisi için de hayati bir önem taşımaktadır.

Tablo 1. *Terme'deki camilerin kronolojik listesi*

Sıra	***Yapının Adı***	***İnşa Tarihi***	***Dönemi***
1	*Yeni Camii Köyü Eski Camii*	*15-18. yüzyıl*	*Osmanlı*
2	*Dağdıralı Köyü Camii*	*15-18. yüzyıl*	*Osmanlı*
3	*Karacalı Köyü Camii*	*1700-1701*	*Osmanlı*
4	*Terme Pazar Camii*	*1840*	*Osmanlı*
5	*Aşağı Söğütlü Köyü Camii*	*19. Yüzyıl*	*Osmanlı*

Tablo 2. *Terme'deki türbelerin kronolojik listesi*

Sıra	***Yapının Adı***	***İnşa Tarihi***	***Dönemi***
1	*Dibekli Köyü Cüneydi Bağdadi Türbesi*	*İlk inşa 14. Yüzyıl sonları*	*Osmanlı*
2	*Dağdıralı Köyü Camii Türbesi*	*15-18. yy.*	*Osmanlı*
3	*Terme Pazar Camii Türbesi*	*1840*	*Osmanlı*

Kaynakça

ANONİM, *İlimiz Samsun*, İstanbul, 1988.

ANONİM, *Samsun Turizm Envanteri 2002* (basım yeri ve yılı belirtilmemiş).

ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.

ATEŞ, Süleyman "Cüneyd-i Bağdâdî" mad., *T.D.V.İ.A., İstanbul, 1993, C. 8,* s. 119-121.

AYVERDİ, E. Hakkı, *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989.

BAŞ, A. Osman vd., *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun, 1997.

BAYHAN, A. Ali, "Ordu / İkizce'de Bir Ahşap Camii: Laleli (Eski) Camii", *A.Ü.G.S.E.D., S. 14,* Erzurum, 2005, s. 1-22.

BAYHAN, A. Ali, "Ordu'da Yeni Tespit Edilen Ahşap Camiler", *A.Ü.G.S.E.D., S. 16,* Erzurum, 2006, s. 33-48.

BAYHAN, A. Ali, "Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research), (Karadeniz Sosyal Araştırmaları Özel Sayısı), C. 2, S. 7, Bahar 2009*, s. 55-84.

BAYRAKTAR, M. Sami, "Samsun'da Cumhuriyetten Önce İnşa Edilen Ahşap (Çantı) Camiler", *Samsun Sempozyumu* (Editör, M. AYDIN vd.), (13-16 Ekim 2011), Samsun, 2012, C. 3, s. 557-602.

BAYRAKTAR, M. Sami, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005.

CAN, Yılmaz, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *O.M.Ü.İ.F.D., S. 15*, Samsun, 2003, s. 117-134.

CAN, Yılmaz, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Samsun, 1988.

CEMBELOĞLU, Sinan - CEMBELOĞLU, Mehmet, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı*, Ankara, 1981.

DİLCİMEN, Kazım, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, Samsun, 1947.

GÖKÇEN, Rifat – YALÇIN, Osman, *Samsun ve Karadeniz Bölgesi*, İstanbul, 1986.

GÜLTEKİN, İsmet, *Terme Evliyâları ve Termeli Şehidler – Gaziler*, Samsun, 1999.

HASOL, Doğan, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul, 1990.

KURAN, Aptullah, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1993, s. 179-186.

NEFES, Eyüp, "Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 9, S. 3, Temmuz Ağustos Eylül, 2009,* s. 187-209.

NEFES, Eyüp, *Samsun Yöresindeki Son Dönem Ahşap Camiler*, Samsun, 2009.

ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999.

ŞENYURT, Hasan. - KARAMOLLAOĞLU, Mehmet, "Pazar Camii", *Terme Dergisi, S.1,* Samsun, 1988, s. 25-26.

TELLİOĞLU, İbrahim, "Osmanlı Hakimiyetine Kadar Canik", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik* (Editör, C. YILMAZ), Samsun, 2013, s. 25-28.

YAZICI, Nuri, *Terme Tarihi*, Samsun, 1982.

YİĞİT, Hasan, *Samsun*, Bafra, 2002.

2.BÖLÜM

FİZİKÎ COĞRAFYA VE DOĞAL AFETLER

TERME İLÇESİ'NİN FİZİKÎ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Halil İbrahim ZEYBEK[*] *Ali UZUN*[**]
Muhammet BAHADIR[***] *İlter Kutlu HATİPOĞLU*[****]

1.Giriş

1.1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Terme İlçesi, Orta Karadeniz Bölümü'nde, arazisinin önemli bir kısmı Karadeniz kıyılarımızdaki iki önemli deltadan biri ve yüzölçümü bakımından daha büyük olan Yeşilırmak Deltası'nın doğu kısmında yer alır *(Şekil 1).* İlçe arazisinin güney kısımları ise, morfolojik olarak Canik Dağlarının kuzey uzantılarına karşılık gelmektedir. Terme, Samsun'un kıyı uzunluğu en fazla olan ilçesidir *(Tablo 1).*

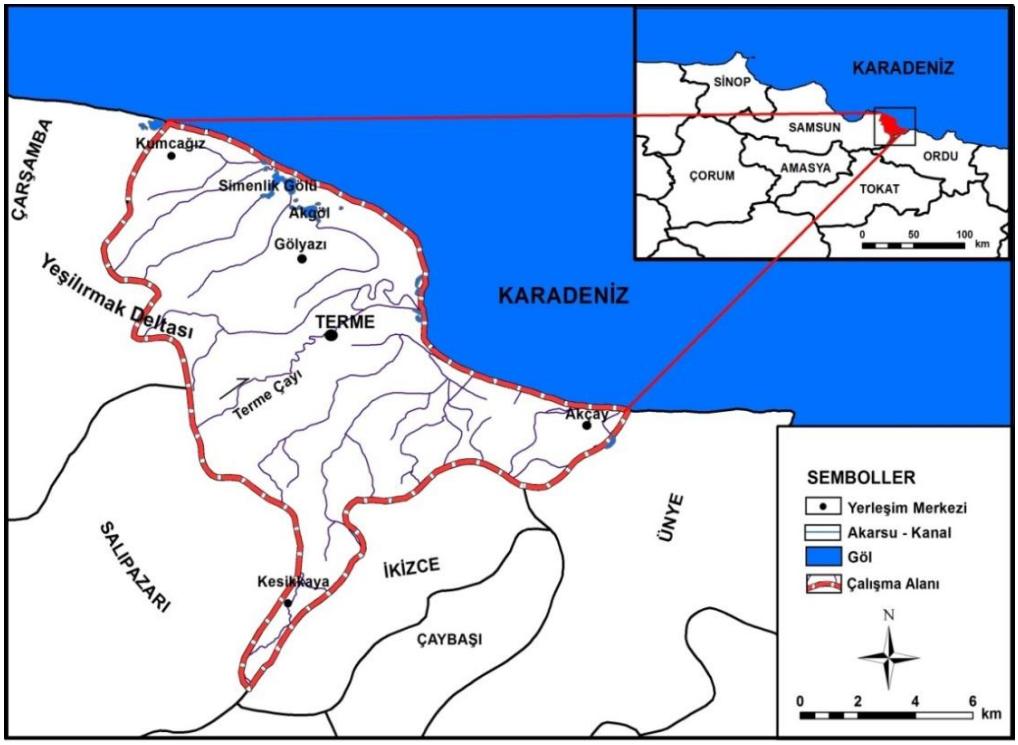

Şekil 1. *Terme İlçesi'nin lokasyon haritası.*

İdari olarak Samsun iline bağlı olan Terme ilçesi kuzeyden Karadeniz ile çevrili olup, doğusunda Ordu'nun Ünye, güneyde yine Ordu'nun İkizce ve Samsun'un Salıpazarı, batıda ise Samsun'un Çarşamba ilçeleri ile sınırlara sahip bulunmaktadır.

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, Samsun.*
[**] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, Samsun.*
[***] *Yrd. Doç. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, Samsun.*
[****] *Arş. Gör., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun.*

Terme, söz konusu konumu ile Samsun ilinin en doğudaki ilçesi durumundadır. İlçe arazisi 40°56'6"K- 41°21'08"K enlemleri, 36°47'08"E- 37°10'28"E boylamları arasında yer almaktadır.

Tablo 1. *Samsun ili ilçelerinin kıyı uzunlukları.*

İlçe	***Kıyı Uzunluğu (km)***	***İlçe***	***Kıyı Uzunluğu (km)***
Yakakent	*14,3*	*Canik*	*4,6*
Alaçam	*18,8*	*Tekkeköy*	*11,4*
Bafra	*34,8*	*Çarşamba*	*33,4*
Ondokuzmayıs	*22,1*	*Terme*	*41,8*
Atakum	*21,0*		
İlkadım	*7,65*	***Toplam***	***209,89***

İlçe arazisi 40°56'6"K- 41°21'08"K enlemleri, 36°47'08"E- 37°10'28"E boylamları arasında yer almaktadır.

1.2. Amaç, Malzeme ve Metot

Herhangi bir sahanın fiziki coğrafya özellikleri denildiğinde genel anlamda jeomorfolojik özellikler, iklim özellikleri, hidrografik özellikler, toprak özellikleri ve bitki örtüsü özellikleri akla gelmektedir. Bununla birlikte, bir yörenin jeomorfolojik özellikleri başta olmak üzere, diğer birçok fiziki coğrafya özelliğiyle de (hidrografik özellikler, bazı toprak özellikleri, dolaylı olarak bitki örtüsü özellikleri, deprem başta olmak üzere doğal afetler…) ilişkili olduğu için bu çalışmada olduğu gibi, jeomorfolojik özelliklerden önce, jeolojik özelliklere de yer verilmektedir.

Kuşkusuz fiziki coğrafya özelliklerini, idari sınırlarla sınırlandırmak mümkün değildir. Çünkü önemli bir morfolojik birim birkaç idari üniteyi de kapsayabilmektedir. Mesela, Yeşilırmak Deltası, doğuda Terme dışında orta ve batı kesimde Çarşamba İlçesi'ne ait arazileri de bünyesinde barındırmaktadır. Yine, Terme İlçesi güneyinde de uzantıları bulunan Canik Dağları Samsun dışında Ordu ili arazisinde de uzanış göstermektedir. Yine iklim tipleri geniş sahaları kapsadığından, idari sınırlarla sınırlandırılamamaktadır. Hidrografik özelliklerden akarsular birden çok il veya ilçe arazisini kat edebilmekte, göller ise birden fazla idari birim arasında bulunabilmektedir. Benzer şekilde, toprak ve bitki örtüsü gruplarını da sadece idari birimlerle sınırlandırmak mümkün değildir. Tüm bunlara rağmen, çalışmanın amacı esas olduğunda ve çalışmadan beklenenler öncelik kazandığında il veya ilçe bazında da fiziki coğrafya özellikleri açıklanabilmektedir.

Bu çalışmada Terme İlçesi'nin fiziki coğrafya özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın hedefleri arasında başta yerel yöneticiler olmak üzere, karar vericilere konu ile ilgili katkı sağlayabilmek de bulunmaktadır. Yine başta ilçede yaşayanlar olmak üzere, ülkemizin farklı köşelerinde yaşayan Termelilerin bir şekilde

bağlı oldukları topraklarla ilgili merak ettikleri konulara dair bilgi birikimlerine katkı sağlamak da amaçlanmıştır. Nihayet, başta elektronik ortam olmak üzere bilgi kirliliğinin kol gezdiği zamanımızda, ilgi duyanların bilimsel verilere dayalı bilgilere kolaylıkla ulaşabilmelerini sağlamak da çalışmanın diğer hedeflerinden birini oluşturmaktadır.

Çalışmanın jeolojik özellikler bölümü hazırlanırken 1/25.000 ölçekli jeoloji haritalarından, jeomorfolojik özellikler kısmında 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli topografya haritalarından ve uydu görüntülerinden, iklim özellikleri açıklanırken Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü'nden sağlanan verilerden, akarsuların hidrografik özellikleri konusunda akım verilerinden, topraklar konusunda il arazi varlığı raporlarından faydalanılmıştır. Bitki özellikleri ile ilgili olarak ise araziden toplanan bitki türleri teşhis edilmiştir.

Çalışma önemli bir kısmıyla arazi incelemelerine dayanmaktadır. Ayrıca, Terme İlçesi'nin fiziki coğrafya özellikleri ile ilgili haritaların hazırlanmasında CBS program ve tekniklerinden de faydalanılmıştır. Dağılış haritalarının hazırlanmasında yüzey dağılım modellemesi kullanılmıştır.

2. Terme İlçesi'nin Fiziki Coğrafya Özellikleri

2.1. Jeolojik Özellikler

Terme İlçesi sınırları içerisinde 3. Zaman (Tersiyer) ve 4. Zaman (Kuvaterner) yaşlı araziler yayılış göstermektedir.

Terme İlçesi'nde en yaşlı birimleri 3. Zaman (Tersiyer) arazileri oluşturmaktadır *(Şekil 2).* Eosen devrine ait bu birimler Orta Eosen'e ait volkano-sedimanterler ve Eosen'e ait kırıntılı karbonatlardan oluşmaktadır. Her iki birim de ilçe arazisinin güney bölümlerindeki dağlık alanlarda yayılış gösterirler. Bunlardan Eosen'e ait kırıntılı karbonatlar İkizce sınırına yakın olarak nispeten sınırlı bir sahada yayılış göstermektedir. Orta Eosen'e ait volkano-sedimanterler ise, ilçe arazisinin güney bölümünde Eosen yaşlı kırıntılı karbonatları kuşatacak şekilde ve nispeten daha geniş bir alanda dağılışa sahiptirler.

Terme İlçesi'nde en genç birimleri ise 4. Zaman (Kuvaterner) yaşlı birimler oluşturur. Kuvaterner yaşlı alüvyonlar, aynı zamanda ilçe arazisinde en geniş yayılışa sahip birimler durumundadır. Başta Yeşilırmak olmak üzere, Terme Çayı ve Akçay gibi bu kesimden Karadeniz'e dökülen çok sayıda akarsuyun güneydeki dağlık alanlardan ve iç kesimlerden taşıyıp getirdikleri materyallerin birikmesi ile söz konusu alüvyonlar oluşmuştur.

Terme Çayı'nın ilçe arazisine giriş yaptığı sahada doğu-batı veya kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu faylar yer almaktadır.

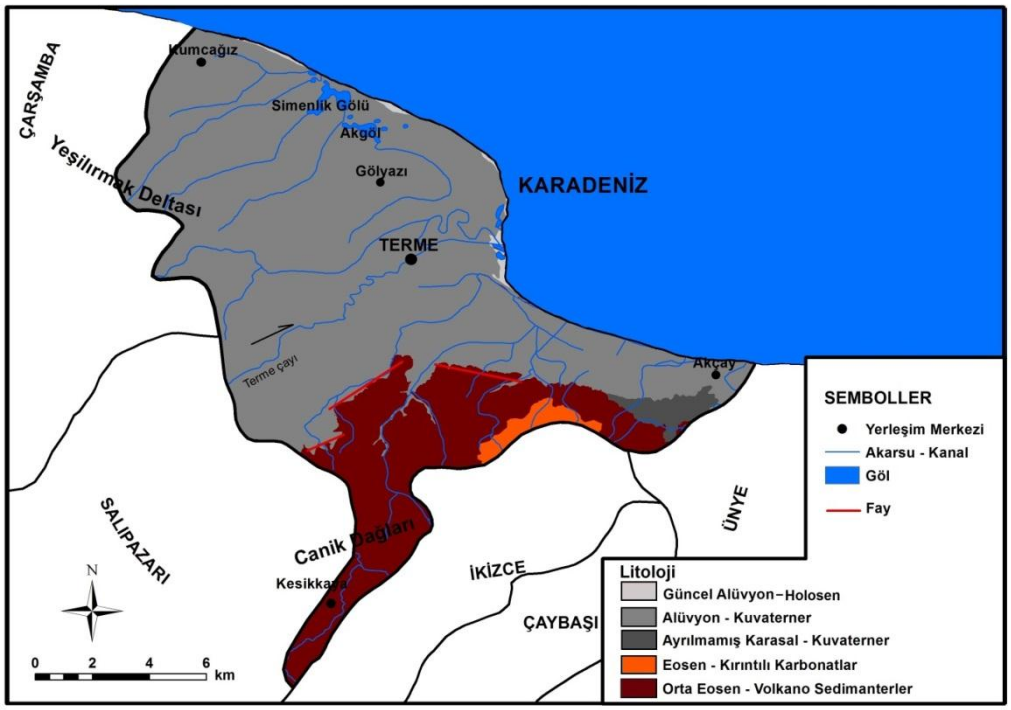

Şekil 2. *Jeoloji haritası.*

2.2. Jeomorfolojik Özellikler

Morfolojik olarak ilçe arazisinin büyük kısmını Yeşilırmak Deltası'nın doğu kesimi oluşturmaktadır. Delta sahasında Kuvaterner yaşlı alüvyonlar yayılış göstermektedir. Söz konusu yeni delta düzlüğü kıyıdan Terme'nin 5-6 km güneyine kadar uzanmaktadır. Yeni delta düzlüğünün oluşumunda bu sahadan Karadeniz'e dökülen akarsuların taşıdığı malzeme miktarı, dalga ve akıntılar, denizaltı topoğrafyasının yapısı ve Kuvaterner'deki iklim değişmeleriyle bağlantılı östatik hareketler rol oynamıştır. Yeni delta düzlüğü Yeni Öksin safhasından sonra Eski Karadeniz safhasına karşılık gelen (Akdeniz'de Flandriyen) Karadeniz'in son büyük transgresyonu ile oluşmaya başlamış ve transgresyondan sonra meydana gelen 4-5 m'lik çekilme deltanın gelişiminde etkili olmuştur. Günümüzde ise delta düzlüğünün gelişim hızı, sediment bütçesindeki açık nedeniyle önce yavaşlamış, sonra kıyı çizgisi kara yönünde yer değiştirmeye başlamıştır. Çünkü 1981-1982 yıllarında yapımı tamamlanan Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu barajları yapıldıktan sonra delta, malzeme yönünden daha az beslenir olmuştur. Buna karşılık başta akıntılar olmak üzere kıyıdan malzeme taşıyan güçlerin etkinliği devam ettiği için kıyı çizgisinde kara yönünde gerilemeler başlamış, tıpkı Kızılırmak Deltası'nda olduğu gibi burada da küçülme söz konusu olmuştur. Yeni delta düzlüğü kum, kil ve çakıl boyutunda malzemelerden oluşur ve tarım üretimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu alanın büyük bölümü önemli tarım arazileri sınıfında yer almakla birlikte çoğunlukla fındık ve kavak dikim

alanları ile kaplanmış bulunmaktadır. Taban suyu seviyesinin yüksek olduğu delta düzlüğünde yetiştirilen en önemli ürün çeltiktir. Nadassız kuru tarım yapılan alanlarda ise tahıl ekimi yapılır.

Yeni delta düzlüğünün Terme İlçesi arazisi içerisinde kalan kısmında daha küçük boyutlu morfolojik birimler de yer almaktadır. Bu birimlerin başlıcaları kopmuş menderesler, kıyı okları ve kıyı kumullarıdır. Bunlardan kopmuş menderesler Terme Çayının yapmış olduğu salınım hareketlerine bağlı olarak oluşan mendereslerin iç bükey yamaçların zamanla gerilemesi ve boyun kısımlarının ayrılarak kopmaları sonucu oluşturmuştur. Bunların içlerinde suların hapsolmasıyla yay gölleri oluşmuştur. Terme Çayı, ilçe merkezinden denize kadar kanal içerisine alınmıştır. Bu nedenle ağıza yakın kısımlarda akarsuyun eskiden oluşturmuş olduğu menderes büklümlerinin önleri kapanmış ve yapay yay gölleri oluşmuştur *(Foto 1).* Uzungazi Köyü kuzeybatısında, Dibekli Köyü kuzeyinde kopmuş menderes örneklerine rastlamak mümkündür. Daha güneyde, Şeyhli Köyü kuzeybatısında ise akarsu, örgülü bir şebeke oluşturmuştur.

Foto 1. *Terme Çayı aşağı çığırında yapay olarak oluşturulmuş yay göllerinden biri.*

Kıyı kumulları, ilçe kıyılarında güncel ve tutturulmuş kumullar olarak iki grupta toplanabilir. Eski tutturulmuş kumulların oluşumu taşınan malzeme ve rüzgâr yönlerine bağlıdır. Tutturulmuş kıyı kumulları iyi boylanmış, ince-orta kumlardan oluşmaktadır. Flüvyal kökenli kumlar dalga ve akıntılarla kıyı boyunca taşınarak işlenmektedir. İnceleme alanında, Terme Çayı ile Miliç Çayı'nın ağzına kadar uzanan sahada güncel kumullar yer almaktadır *(Foto 2).*

Foto 2. *Miliç Çayı yatağı ile sahil arasında gelişmiş kıyı kumulları ve onların üzerinden geçirilmiş kıyı yolu.*

Yeşilırmak Deltası kıyılarından doğuya doğru taşınan malzemeler Miliç Çayı'nın ağzını kapatmış ve akarsu kıyı boyunca uzanan kum sırtının gerisinde kıyıya paralel olarak yaklaşık 10 km kadar akmaya zorlanmıştır. Böylece sahada kendine özgü "Miliç Tipi" bir kavuşma ortaya çıkmıştır.

İnceleme alanında, güncel delta sahası güneyinden itibaren az eğimli bir yamaçla ayrılan eski delta düzlüğüne geçilir. Ortalama yüksekliği 20-100 m arasında değişen eski delta düzlüğü, Canik Dağlarının kuzey uzantılarından kaynağını alan Kocaman, Kocakemer, Evci, Leylekli gibi akarsular tarafından yer yer nispeten yarılmıştır. Eosen yaşlı formasyonların üzerine uyumsuz olarak gelen eski delta kırmızımsı, açık kahverengi, yarıköşeli ve yuvarlak çakıl, kum ile çamurtaşı depolarından oluşmaktadır. Bu depolar Eosen yaşlı formasyonların üzerine uyumsuz olarak gelmiştir (Uncu, 1995; 24).

İnceleme alanının bir diğer önemli morfolojik birimini taraçalar oluşturur. İlçe arazisinde hem denizel taraçalara, hem de akarsu taraçalarına rastlamak mümkündür. Bunlardan denizel taraçalara kıyıda rastlanırken, akarsu taraçaları ise vadilerde yer almaktadır. Denizel taraçalar iki seviye halinde (7-8 m'ler ve 25-30 m'ler) bulunmakta olup, Kuvaterner'de meydana gelen deniz seviyesi değişikliklerine bağlı olarak oluşmuşlardır *(Foto 3).* Bugünkü kıyı çizgisinin hemen gerisinde yer alan denizel taraçaların en alttaki seviyesi yaklaşık 250 m genişliktedir. İkinci seviye taraçalar ise daha güneyde yer almakta ve alttakilerden belirgin bir yamaçla ayrılmaktadır.

Foto 3. *Terme İlçesi doğu bölümünde parçalar halinde denizel taraçalara rastlanmaktadır. Taraça düzlüklerinin üzerinden çoğunlukla tarım alanı olarak faydalanılmaktadır.*

Akçay'ın batısında yer alan alçak kademeli taraçalar, iri çakıllardan ve 1,5- 2 m kalınlığında çapraz tabakalaşma gösteren kumlu seviyeden oluşmaktadır. Bu seviyenin üstü kısmı flüvyal depo ile örtülmüştür. Birinci seviyenin üzerinde içinde basık şekilli kum merceklerinin uzandığı çakıl ve kumlardan meydana gelen farklı bir dolgu bulunur. En alçakta bulunan seviyenin kuzey ucu Akçay'ın batısında denize doğru bir burun şeklinde uzanmaktadır. Akçay vadisinin doğu kesiminde ise, kum ve gevşek gre tabakalarından oluşan bir depo bulunur. Bu depoyu oluşturan

kızılkahverengi kum seviyelerinde fosiller bulunmaktadır. Alt seviye dolgusu içerisinde yer alan bu fosiller Pleistosendeki Karangat safhasına aittir (Bilgin, 1963; 162).

İnceleme alanında Akçay, Terme Çayı, Durali Deresi ve Kocaman Çayının orta ve aşağı çığırlarında rastlanan akarsu taraçaları 8-10 m yükseltilere sahip olup, daha çok kum boyutundan materyallerden oluşmakta, yer yer çakıl mercekleri içermektedirler. Akarsu taraçalarından yüksekte bulunanlar Terme Çayı'nın kollarından Yeşildere ile Bolas derelerinin birleşim yerlerinin güneyinde ve Durali Deresi'nin orta bölümünde gözlenmektedir. Daha yüksek seviyedeki akarsu taraçaları genellikle iri malzemelerden oluşmaktadır. Bu taraçaların üzerinde nispeten sığ bir toprak örtüsü bulunmaktadır. Taraça düzlükleri üzerinde yoğun olarak tarım yapılmaktadır.

Dağlık alandan delta sahasına geçiş kısmında ise birikinti koni ve yelpazeleri yer almaktadır.

Terme İlçesi arazisinde güneydeki dağlık alanda genellikle "V" profilli vadiler hâkimdir. Yine Terme Çayı ve Akçay gibi akarsular delta düzlüğüne açıldıkları yerlerde "V" profilli vadilere sahiptir. Söz konusu akarsular orta çığırlarında daha çok derin yarılmış vadiler içerisinde akışlarını sürdürürler. Akarsular aşağı kesimlerinde geniş ve alüvyal tabanlı vadiler oluşturur. Bu vadiler yeni delta düzlüğünde daha da genişler. Söz konusu vadiler içinde akan akarsular yüksek alandan getirdikleri malzemeleri tabanda biriktirirler. Yine Terme Çayı, Yeşildere ve Bolas dereleri ile birleştikten sonra menderesler çizerek Karadeniz'e ulaşır.

Bir diğer önemli jeomorfolojik birim ise güneydeki dağlık alandır *(Foto 4).* Canik Dağları'nın kuzey uzantılarına karşılık gelen bu yüksek saha delta alanını güneyden çevrelemektedir *(Şekil 3).* Dağlık alanda Eosen yaşlı kırıntılı karbonatlar ve Orta Eosen yaşlı volkano-sedimanter kayaçlar yayılış gösterir. Buradan güneye gidildikçe yükselti daha da artar. İlçe arazisinin en yüksek kesimlerini 750-800 m'leri bulan zirveler oluşturur *(Şekil 3).* Güneydeki dağlık alan üzerinde aşınım yüzeyleri gelişmiş olup, bu yüzeyler başta Akçay olmak üzere yörenin önemli akarsuları tarafından parçalanmıştır *(Şekil 4,5).* İlçe arazisinin güney kesiminde Şeyhli, Kocaman ve Bazlamaç köyleri güneyi ile Akçay'ın yukarı ve orta çığırında gözlenebilen aşınım yüzeyleri, akarsu şebekesinin yoğunluğu sebebiyle iyice parçalanıp, daraltılmış, çoğu yerde sırt görünümü kazanmışlardır. Terme Çayı ve Akçay, orta çığırlarında gömük menderesler çizerek akışlarını sürdürmektedirler. Aşınım yüzeylerine karşılık gelen düzlükler üzerinde kır yerleşmeleri kurulmuş olup, bu az eğimli yüzeylerden tarım alanı olarak da faydalanılmaktadır.

Foto 4. *Terme güneyinde en önemli morfolojik üniteyi dağlık alanlar oluşturur.*

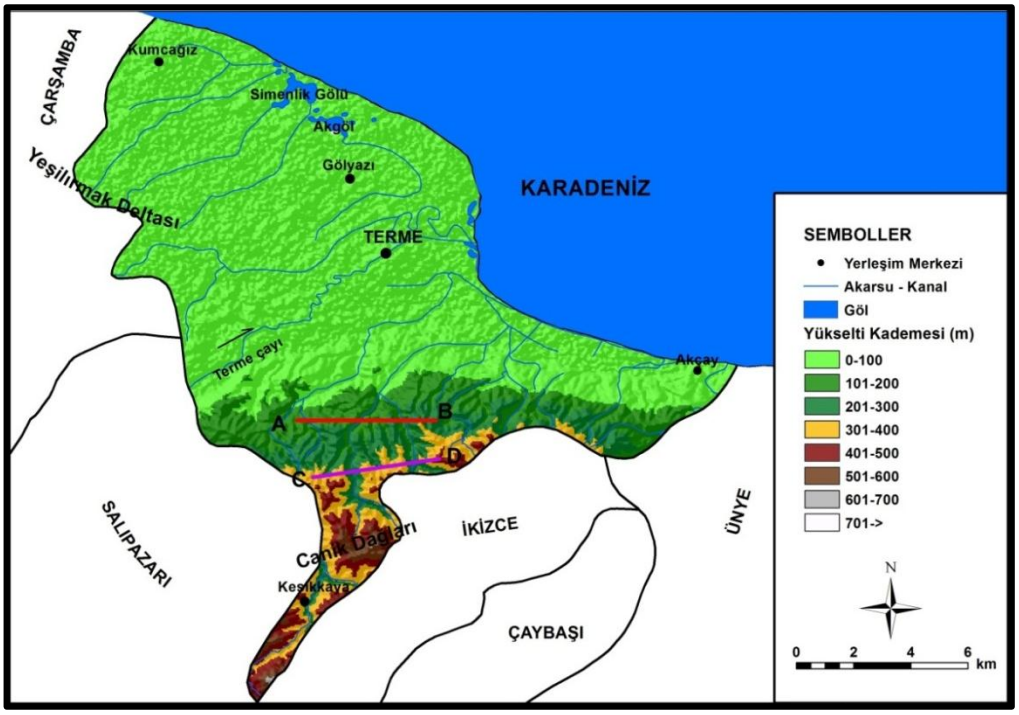

Şekil 3. *Terme İlçesi'nin yükselti basamakları haritası.*

Güneydeki dağlık alanları yaran akarsulardan Kocaman Deresi ve Uyanık Deresi, deltaya çıkmadan önce bu sahayı 100 m'den fazla yarmıştır *(Şekil 4).* Söz konusu alanda 100-120 m yükseltilerde aşınım yüzeyinin parçalarını takip etmek mümkündür. Dağlık alanın daha yüksek olan güneydeki bölümünde ise adı geçen akarsular nispeten daha derin yarılmış vadiler içerisinde akışlarını sürdürmektedirler. Nitekim buralarda nispi yarılma değeri 250-300 m'leri aşmaktadır *(Şekil 5).* Bu kesimde de 400-450 m seviyelerinde bir yüzey dikkati çekmektedir.

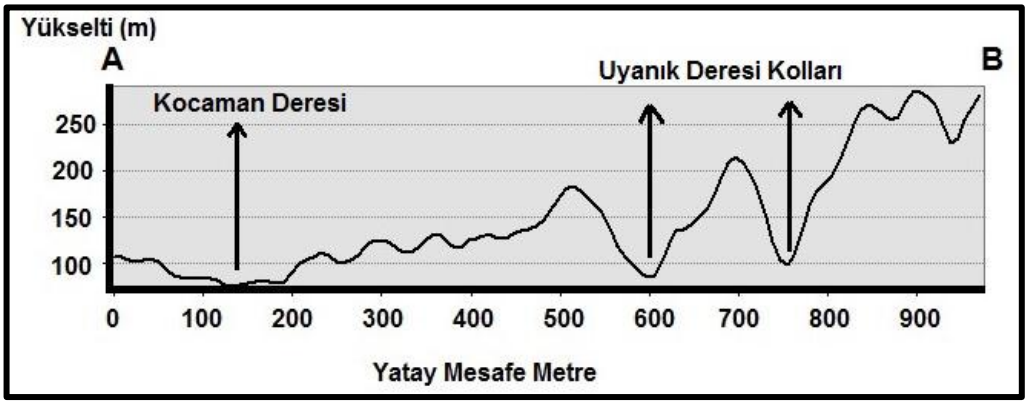

Şekil 4. *Terme İlçesi arazisi güney kesiminde (Şekil 3) A-B hattının profili.*

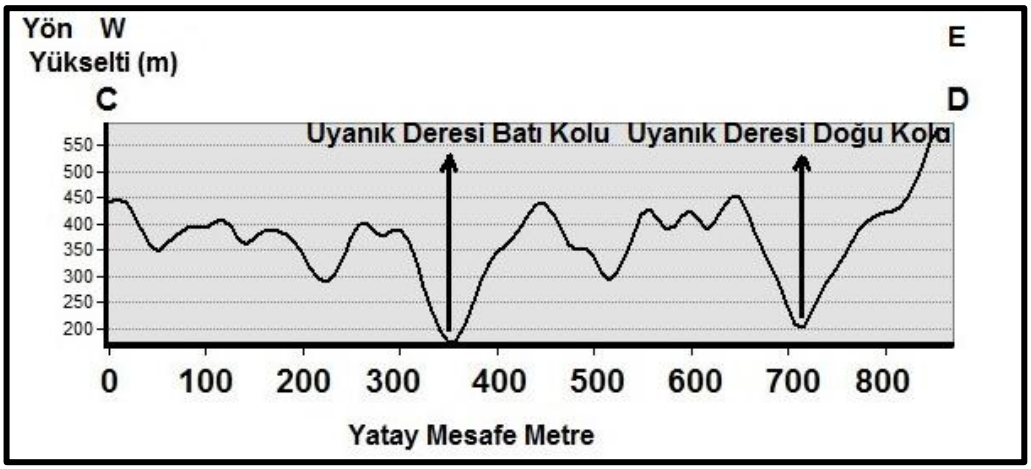

Şekil 5. *Terme İlçesi arazisi güney kesiminde (Şekil 3) C-D hattının profili.*

Terme İlçesi'nde delta alanında eğim değerleri % 1'in altındadır. Delta alanından güneydeki dağlık alana geçiş sahasına doğru eğim değerleri artarak % 2-3'leri bulmaktadır. Daha güneye doğru yamaç eğim değerleri artmakta ve yer yer % 50'leri aşmaktadır *(Şekil 6).*

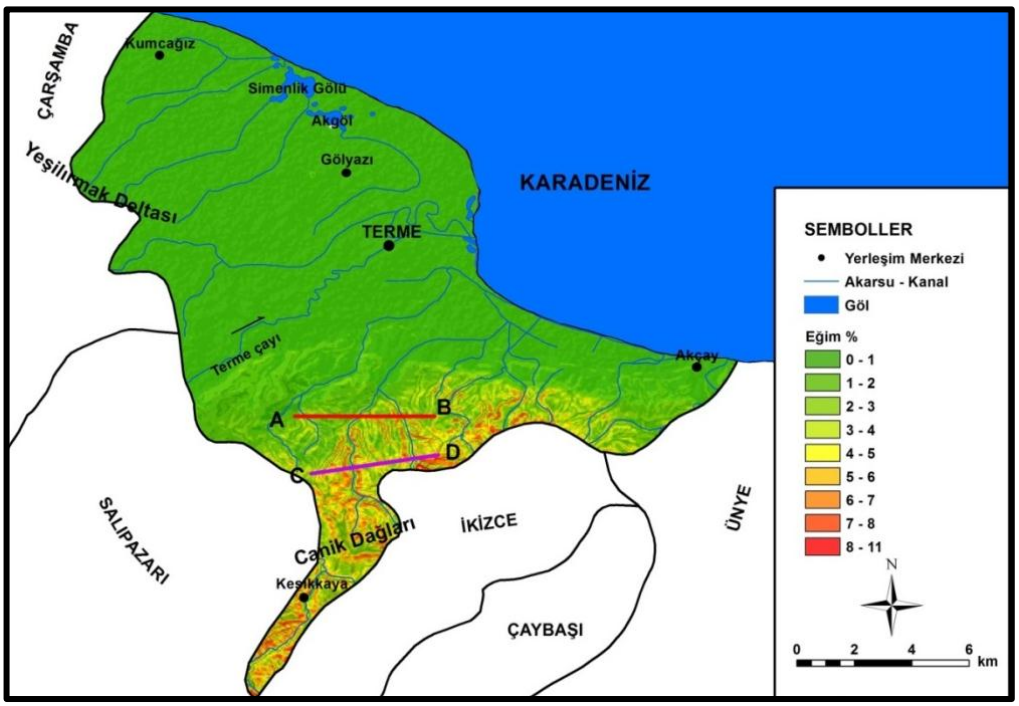

Şekil 6. *Terme İlçesi'nin eğim haritası.*

2.3. İklim

Terme ilçesinin iklim özellikleri Terme meteoroloji istasyonuna ait geçmişte kaydedilmiş bazı iklim elemanları ile ilgili veriler yardımıyla açıklanmaya çalışılacaktır (Tablo 2). İlçe sınırları içerisinde Kozluk'ta da yeni bir istasyon daha kurulmuştur. Bununla birlikte, yeni istasyonda veriler 2014 yılı 2. ayından itibaren kaydedildiğinden, bu verilerin henüz yöre iklimi açısından kullanımı doğru olmayacaktır. Çünkü iklim bir sahada atmosferin uzun yıllık ortalamalarını ifade etmektedir.

Tablo 2. *Terme'de sıcaklık ve yağış değerlerinin aylık gidişi.*

Aylar	***Ortalama sıcaklık (°C)***	***En yüksek sıcaklık (°C)***	***En düşük sıcaklık (°C)***	***Yağış (mm)***
Ocak	*7,1*	*10,3*	*3,9*	*91*
Şubat	*7,4*	*10,7*	*4,1*	*75*
Mart	*8,1*	*11,5*	*4,8*	*74*
Nisan	*11,5*	*15,0*	*8,1*	*68*
Mayıs	*15,2*	*18,4*	*12,1*	*49*
Haziran	*19,6*	*23,0*	*16,2*	*60*
Temmuz	*22,3*	*25,5*	*19,1*	*52*

Ağustos	*22,6*	*25,9*	*19,3*	*57*
Eylül	*19,8*	*23,3*	*16,4*	*65*
Ekim	*16,0*	*19,5*	*12,5*	*106*
Kasım	*12,6*	*16,2*	*9,0*	*110*
Aralık	*9,3*	*12,6*	*6,1*	*113*
Yıllık	*14,3*			*920*

Kaynak: http://tr.climate-data.org/location/8535/

Terme'de yıllık ortalama sıcaklık 14,3 ºC'dir. Yıl içerisinde ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu ay ağustos (22,6 ºC), en düşük olduğu ay ise ocaktır (7,1 ºC). Yeni kurulmuş olan Kozluk Meteoroloji istasyonunun kısa süreli verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 14,4 ºC'dir *(Şekil 7).*

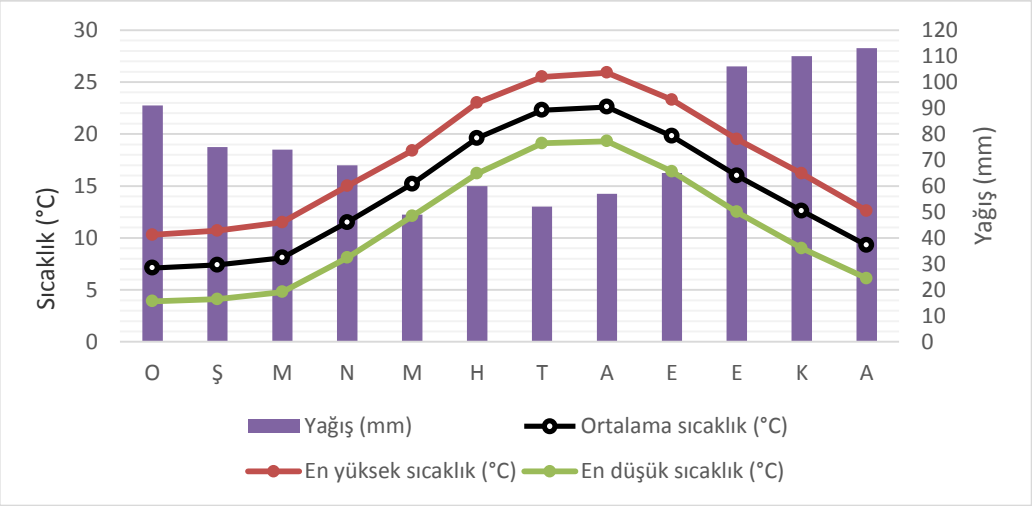

Şekil 7. *Terme'de ortalama sıcaklık, en yüksek sıcaklık, en düşük sıcaklık ve yağış değerlerinin aylık gidişi.*

Terme'de en maksimum sıcaklıkların en yüksek olduğu ay yine ağustos (25,9 ºC), en düşük olduğu ay ise ocaktır (10,3 ºC). Temmuz ayında da maksimum sıcaklıklar 25 ºC'nin üzerindedir. İlçede minimum sıcaklıkların en yüksek olduğu ay ağustos (19,3 ºC), en düşük olduğu ay ise ocaktır (3,9 ºC).

Kozluk'ta sadece 2015 yılı verilerine göre maksimum sıcaklığın en yüksek olduğu ay ağustos (28,5 ºC), en düşük olduğu ay ise ocaktır (10,9 ºC). Kozluk'ta minimum sıcaklıkların en yüksek olduğu ay ağustos (20,2 ºC), en düşük olduğu ay ise ocaktır (1,9 ºC).

Terme'de yıllık toplam yağış miktarı 920 mm'dir. Yıl içerisinde yağış miktarının en fazla olduğu ay aralıktır (113 mm). Ekim ve kasım ayları da 100 mm'nin üzerindeki

değerleriyle yağışın fazla olduğu diğer ayları oluştururlar. Yıl içerisinde yağışın en az olduğu ay ise mayıstır (49 mm). Temmuz (52 mm) ve ağustos (57 mm) yıl içerisinde yağışın az olduğu diğer aylardır.

Terme'de yağışın mevsimlik dağılışına bakıldığında, en fazla yağışın sonbaharda düştüğü görülmektedir *(Tablo 3, Şekil 8).* Sonbaharda ilçede 281 mm'lik yağış düşmekte olup, bu değer toplam yağışın % 30,5'ine karşılık gelmektedir. Uzun yıllık ortalamada kış mevsiminde düşen yağış miktarları da oldukça fazla sayılır. Nitekim bu mevsimde sonbahara yakın yağış değerleri (279 mm) görülmekte olup, oran olarak kış yağışları % 30,3'lük paya sahiptir. Uzun yıllık ortalamalara göre Terme'de ilkbaharda 191 mm'lik yağış düşmekte ve bu değer toplam yağışın % 20,8'ine karşılık gelmektedir. İlçede yıl içerisinde yağışların en az olduğu mevsim yazdır (169 mm). Yaz yağışları ilçe toplam yağışlarının % 18,4'üne karşılık gelmektedir.

Tablo 3. *Terme'de mevsimlik yağış miktarları ve oranları*

Mevsimler	***İlkbahar***	***Yaz***	***Sonbahar***	***Kış***
Yağış (mm)	*191*	*169*	*281*	*279*
%	*20,8*	*18,4*	*30,5*	*30,3*

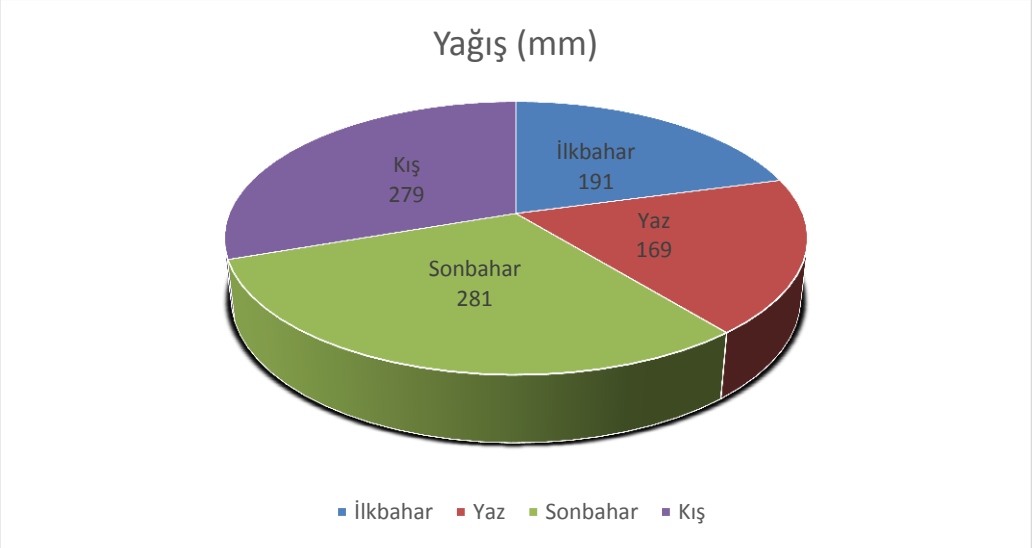

Şekil 8. *Terme'de mevsimlik yağış değerleri.*

Kozluk Meteoroloji İstasyonu yağış verileri de sadece bir yıllık olup, uzun dönemlik ortalamaları yansıtması mümkün değildir. Nitekim, bu bir yılın ortalamalarına göre Kozluk'ta (Terme) yıllık yağış toplamı sadece 486 mm'dir. Aynı kıyı kuşağında bulunan ve deniz seviyesinden yükseklikleri birbirine yakın olan iki

istasyon arasında bu kadar yağış farkı olamaz (Terme 920 mm, Kozluk 486 mm). Bu kadar fark, Kozluk'a ait verilerin sadece bir yıllık olması ve o yılın da çok az yağış alması ile ilgilidir. Uzun yıllık olmayıp, sadece bir yılı kapsamasına rağmen Kozluk Meteoroloji İstasyonu'nun verilerine göre en fazla yağış ağustos, en az yağış ise temmuz ayında düşmüştür. Yıl içerisinde en yağışlı gün 85,5 mm ile 1 Ağustos 2015 tarihi olmuştur. Bu bir günlük miktar, Terme yöresinde 9 ayın aylık yağış toplamlarından fazladır. Zaman zaman ilçede gerçekleşen sel ve taşkınlar bu güçlü yağışlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Terme İlçesi'nde yükseltiye bağlı olarak, delta sahasından güneydeki yüksek alanlara doğru çıkıldıkça yağış miktarının artması beklenmektedir.

Yörede aylık basınç değerleri sonbahar ve kış aylarında yüksek, ilkbahar ve yaz aylarında ise yılın diğer aylarına göre düşük değerler göstermektedir. Yörede yıl içerisinde kuzey sektörlü rüzgârlar hâkimdir.

Bir bütün halinde değerlendirildiğinde ilçede yazların sıcak, kışların ılık geçtiği, yağışların her mevsim görüldüğü, en fazla yağışın sonbaharda gerçekleştiği, Karadeniz kıyı kuşağının nemli-ılıman iklim tipi görülmektedir.

2.4. Hidrografik Özellikler

Terme'nin en önemli hidrografik unsurlarını kuzeydeki Karadeniz dışında, göller (Simenlik, Akgöl…) ve akarsular (Terme Çayı, Akçay...) oluşturur *(Şekil 9).*

İlçenin en önemli akarsularını Terme Çayı ve Akçay oluşturmaktadır *(Foto 5,6).* Her iki akarsu da güneydeki dağlık alandan asıl kaynaklarını almakta ve güneyden kuzeye doğru akarak Karadeniz'e sularını boşaltmaktadır. İlçe akarsuları, güneydeki dağlık alanda konsekant olarak kurulmuş, Canik Dağları'nın 4. Zaman başlarından itibaren yükselmesine bağlı olarak yataklarını özellikle orta çığırlarında derince yarmışlardır.

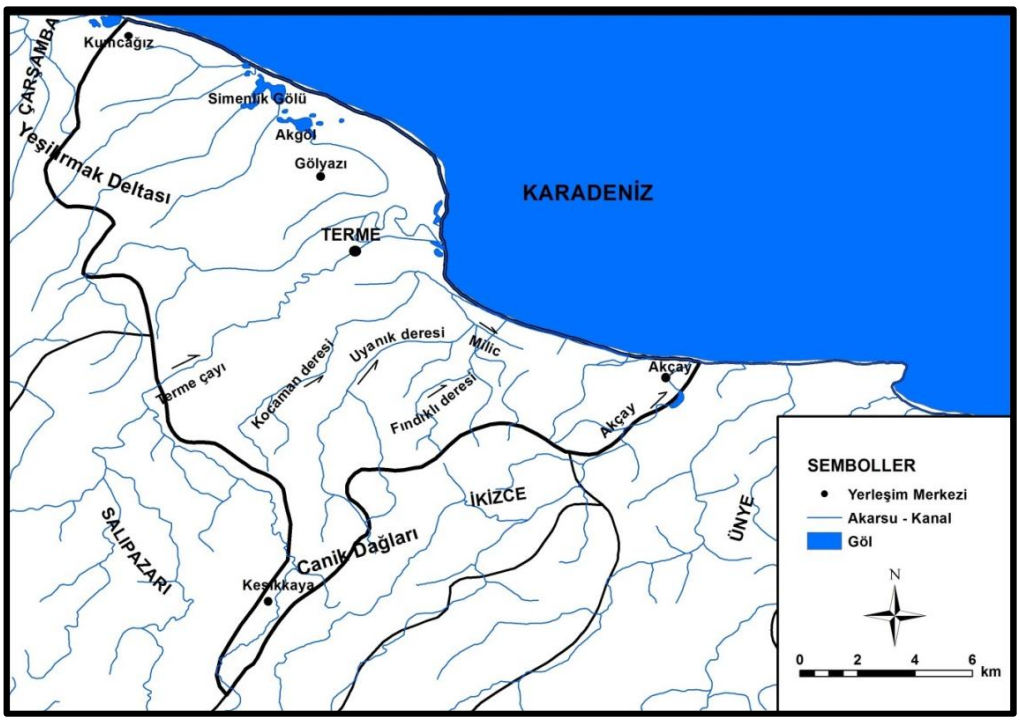

Şekil 7. *Terme İlçesi'nin hidrografya haritası.*

Foto 5. *Akçay, güneydeki dağlık alandan doğmakta, ilçe doğu bölümünde eğimin azalması sonucu nispeten geniş tabanlı bir vadi içerisinde akışını sürdürmektedir.*

Foto 6. *Akçay'ın Karadeniz'e döküldüğü ağız kısmı.*

İlçe akarsularının kuruluş ve gelişiminde topoğrafik, litolojik ve klimatik faktörlerin yanında tektonik olay ve özelliklerin de payı büyüktür. Nitekim akarsuların uzanış doğrultuları ile tektonik hatlar arasında bir uygunluk dikkati çekmektedir.

İlçe arazisinde akış gösteren Terme Çayı ve Akçay başta olmak üzere akarsular büyük kısmıyla paralel, sub-paralel drenaj özelliği gösterirler. Bunun dışında, Terme Çayı'nın güneyden karışan kolları ana akarsuya dik ve dike yakın açılarla birleşerek kafesli drenaj ağı örneği de oluşturmaktadırlar. İlçe arazisi içerisindeki Miliç Çayı ise, art kıyı settinin arkasında kıyı çizgisine paralel bir akış göstererek "Miliç Tipi" bir drenaj ağı oluşturmuştur.

Terme Çayı üzerinde ilçe sınırları içerisinde iki hidrometri istasyonu bulunmaktadır. Bunlardan Şeyhli istasyonu, deniz seviyesinden 30 m yüksekte olup, yağış alanı 381,4 km²'dir. Şeyhli istasyonu sadece bir yıllık ölçüm değerlerine sahip olup, bu kısa süreli verilerden hareketle ortalama bir akım grafiğinden bahsetmek mümkün değildir. Terme Çayı'nın bir yıllık (2014) ortalama akımı 5,282 m^3/sn'dir.

Terme Çayı'nın kollarından Konakköy Deresi akımlarının ölçüldüğü Mescitköy İstasyonu denizden 48 m yüksekte olup, yağış alanı 129,6 km²'dir. Bu istasyonun yayımlanmış verileri de sadece 2014 yılına ait olup, bu kısa süreli değerlerle bir ortalama akım grafiğinden bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte akarsuyun 2014 yılı ortalama akımı 2,282 m^3/sn'dir.

İlçede taşkınlara yol açan akarsular daha çok Terme Çayı, Kocaman Deresi, Evci Deresi, Sakarlı Deresi ve Akçay'dır. Bunlar içerisinde geçmişte taşkın adedi en fazla olan akarsu Terme Çayı'dır. Havzası'da nispeten geniş olan bu akarsu ve kolları üzerinde dört adet açık hidrometri istasyonu bulunmaktadır. Bu istasyonlar güneyden kuzeye doğru Değirmendere (Salıpazarı), Gökçeli (Salıpazarı), Konakköy Deresi (Terme) ve Şeyhli'dir (Terme). Bu istasyonlar içerisinde akım gözlem süresi en uzun olanı Gökçeli'dir. 1969'dan beri akım gözlemi yapılan bu hidrometri istasyonu deniz seviyesinden 66 m yüksekliktedir. Bu nedenlerle Salıpazarı ilçe sınırları içerisinde bulunmakla birlikte, uzun yıllık veriye sahip olması sebebiyle söz konusu istasyonun akım değerleri açıklanmaya çalışılacaktır. Bu istasyon verilerine göre Terme Çayı'nın yıllık ortalama akım değeri 7,1 m³/sn'dir. Yıl içerisinde en fazla akım 12,64 m³/sn ile mart, en düşük akım 3,25 m³/sn ile eylül ayında gerçekleşmektedir *(Şekil 10).*

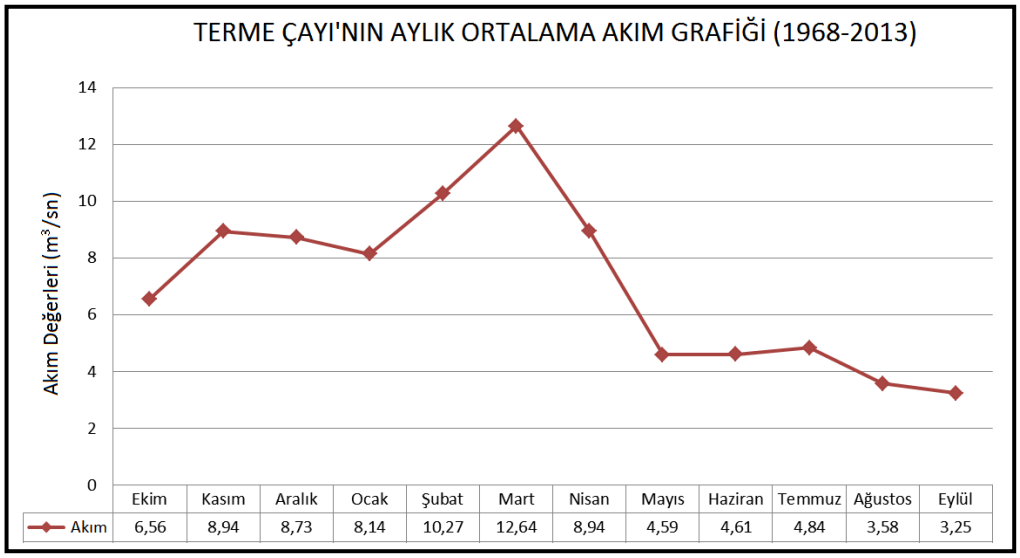

Şekil 10. *Terme Çayı'nın Gökçeli hidrometri istasyonu verilerine göre aylık ortalama akım grafiği (DSİ 7. Bölge Müdürlüğü).*

Terme Çayı'nın akım değerleri ekim ayından itibaren yağışların fazlalaşması ile artmakta, mart ayında yağışları, kısmen kar erimeleri de desteklediğinden, en yüksek değerlere ulaşmaktadır. Nisandan itibaren akım değerleri düşüşe geçmektedir. Yaz aylarında yağışların azalması, sıcaklıkların artmasıyla buharlaşma yoluyla su kaybının fazlalaşması sonucu akımlar iyice düşmekte ve nihayet eylül ayında en düşük değer gerçekleşmektedir.

Akçay üzerindeki Duraklı hidrometri istasyonu, idari olarak Ünye ilçesi sınırlarında kalmakla birlikte akarsu bir kısım kolları Terme ilçesi arazisinde yer aldığı ve bir süre ilçe sınırlarında aktığı için akım verilerine yer verilmiştir. İstasyonun deniz seviyesinden yüksekliği 35 m, yağış alanı ise 222,2 km²'dir. Bu istasyonun verilerine

göre yıllık ortalama akım 3,940 m^3/sn'dir *(Tablo 4).* Yıl içerisinde akımın en yüksek olduğu ay şubat, en düşük olduğu ay ise temmuzdur. Akçay da yöredeki diğer akarsular gibi yıl içerisinde birden çok alçalma ve yükselme göstermektedir *(Şekil 11).*

Tablo 4. *Akçay'ın Duraklı hidrometri istasyonunda ölçülen aylık akım değerleri (m^3/sn) (1998-2014)*

Ek	*K*	*A*	*O*	*Ş*	*M*	*N*	*M*	*H*	*T*	*A*	*E*	*Yıllık*
4.612	*6.124*	*5.296*	*6.876*	*8.414*	*0.894*	*5,216*	*2.873*	*3.503*	*0.284*	*1.438*	*1.754*	*3,940*

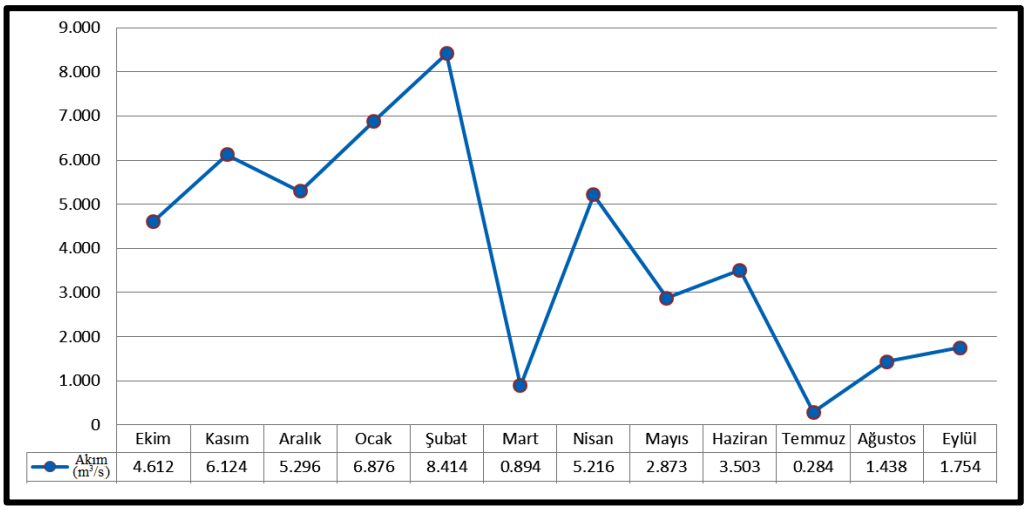

Şekil 11. *Akçay'ın Duraklı hidrometri istasyonu verilerine göre aylık ortalama akım grafiği (m^3/sn).*

Yeşilırmak Deltası'nın iki önemli gölü Simenlik ve Akgöl Terme İlçesi sınırları içerisinde yer alır. Her iki göl de oluşum bakımından kıyı set gölü karakterindedir. Bu göller aslında Yeşilırmak Deltası'nın kuzey kısmındaki deniz girintisinin kıyı oku ile kapanması sonucu oluşmuş, daha büyük bir gölün ikiye ayrılması ile meydana gelmişlerdir. Göl alanları hem giderek dolmaları, hem de 1960'lardan sonra artan drenaj çalışmaları ile gittikçe küçülmüştür. Günümüzde kapladıkları alan bakımından Simenlik Gölü Akgöl'den daha büyüktür. Nitekim, Simenlik Gölü 0,9 km^2'lik alan kaplarken, Akgöl'ün yüzölçümü ise 0,4 km^2 kadardır *(Foto 7).* Her iki göl de yağmur suları dışında çok sayıda drenaj kanalı ile taşınan sularla beslenmektedirler. Güneydeki Akgöl ile Simenlik Gölü arasındaki bağlantı dar bir suyolu ile sağlanırken, Simenlik Gölü'nün suları da kuzey yönünde bir ayakla Karadeniz'e boşalmaktadır.

Foto 7. *Terme'de yer alan önemli göllerden biri olan Akgöl'ün özellikle sığ kısımları yoğun olarak sucul bitkilerle kaplı bulunmaktadır.*

İlçede yer alan bu göllerin su seviyeleri mevsimlik olarak değişmektedir. Yağışların fazla, sıcaklıkların düşük olduğu sonbahar ve ilkbahar mevsimlerinde seviyeleri ve yayılış alanları artan göller, ağustos ayında alan ve seviye olarak en düşük değerler gösterirler. Simenlik ve Akgöl'ün suları hafif bazik karakterlidir. Göllerin ortalama derinlikleri 1,5-2 m olup, en fazla derinlik orta kesimlerinde 4-5 m'yi bulmaktadır. Simenlik ve Akgöl'de yetişen başlıca balık türleri turna, sazan, çapak, kızılkanat ve kadifedir.

İlçede yer alan göller ile çevreleri floristik ve faunistik açıdan oldukça zengindirler. Göller çok sayıda kuş türünün barınma ve konaklama alanı özelliği gösterdiğinden ornitolojik bakımdan da önemlidir. Geçmişte yapılmış kurutma çalışmaları ile alanlarının daralması, çevrelerinde yer alan tarım alanlarından kaynaklanan ilaç ve gübre kaynaklı kimyasal kirlilik, yerleşmelerin atık sularının oluşturduğu kirlilik ve bunlara bağlı olarak göl su kalitelerinin değişimi ile kaçak avcılık göllerle ilgili başlıca sorunlardır.

Terme İlçesi'nde özellikle delta arazisi yeraltı suyu bakımından zengindir. İlçede yeraltı suyu seviyesi iklim şartlarıyla bağlantılı olarak değişmekte, ilkbaharda maksimum seviyeye ulaşmakta, yaz başlarından itibaren ise düşmeye başlamaktadır. İlçede yeraltı suları ve kaynaklardan daha çok içme ve kullanma amacıyla faydalanılmaktadır. Kırsal kesimde sondaj kuyuları açılmak suretiyle yeraltı suları

yüzeye çıkarılmaktadır. Bu tür kuyuların suları yaz aylarında azalmakta; bazıları ise beslenimin azalması ve yeraltı su seviyesindeki düşme gibi nedenlere bağlı olarak tamamen kuruyabilmektedir. Yine ilçedeki bazı sanayi tesisleri de yeraltı suyundan faydalanmaktadır. Göl ve akarsularda olduğu gibi yeraltı sularında da en önemli problemlerden birini kirlilik oluşturmaktadır.

2.5. Toprak Özellikleri

Terme İlçesi'nde klasik sınıflandırma sistemindeki büyük toprak gruplarından zonal ve azonal topraklar yayılış göstermektedir.

İlçede zonal toprak grubu içerisinde gri kahverengi podzolik topraklar, kırmızımsı sarımsı podzolik topraklar ve kahverengi orman toprakları yayılış gösterir. Gri kahverengi podzolik topraklar ilçede en güneyde ve yüksek kesimlerde yayılış gösterirler *(Şekil 12).* Buralar yağışın da diğer sahalara göre nispeten fazla olduğu alanlara karşılık gelmektedir. Bu topraklar fazla yıkanmaya bağlı olarak asit reaksiyon özelliği göstermekte olup, profil boyunca gri kahverengi renk hakimdir. A horizonu bu toprakların yayılış sahalarında iyi gelişmiştir. Topraklar orman örtüsü altında geliştiklerinden organik madde bakımından zengindirler.

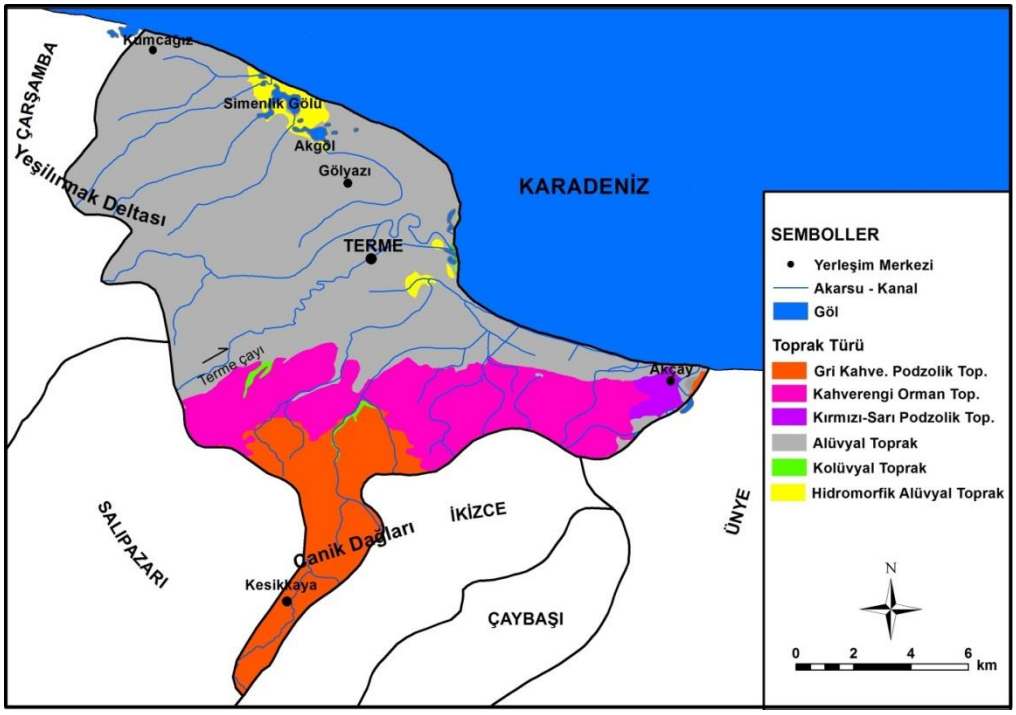

Şekil 12. *Terme İlçesi toprak haritası.*

Terme İlçesi'nde zonal topraklar içerisinde en dar yayılışa sahip toprakları kırmızımsı sarımsı podzolik topraklar oluşturur. Kırmızımsı sarımsı podzolik topraklar

Akçay güneyinde dar alanlı olarak dağılış gösterirler. Bu topraklar da asit reaksiyon özelliği göstermekte olup, organik madde bakımından da zengindirler.

Kahverengi orman toprakları zonal topraklar içerisinde en geniş yayılışa sahip toprakları oluştururlar. Kahverengi orman toprakları delta arazisi güneyinde doğu-batı yönünde adeta bir kuşak oluştururlar. Bu topraklar A-(B)-C horizonlu olup, A horizonu koyu kahverengidir. Kahverengi orman toprakları çoğunlukla yörede hafif asit reaksiyon özelliğine sahiptirler.

Terme ilçesinde en geniş yayılışa sahip toprakları azonal topraklardan alüvyal topraklar meydana getirir. Bu topraklar Yeşilırmak Deltası'nın ilçe arazisi sınırları içerisinde kalan kesimlerde dağılış göstermektedir. Genç topraklar niteliği taşıyan alüyal topraklarda çoğunlukla horizonlaşma görülmez *(Foto 8).*

Foto 8. *Terme İlçesi'nde delta sahasında alüvyal topraklar geniş alanda yayılış göstermektedir.*

Delta sahasında tabansuyu seviyesinin yüksek olduğu kesimlerde hidromorfik topraklar yayılış göstermektedir. Akgöl ve Simenlik göllerinin çevreleri, Terme Çayı'nın ağız kısmına yakın olan sahalar ve Kocaman Deresi'nin batıdan gelen kolu ile birleştiği sahalar, hidromorfik alüvyal toprakların başlıca yayılış alanlarını oluşturmaktadır. Gleyleşmenin de etkin olduğu bu toprakların üzeri çoğunlukla sucul bitkilerle kaplı bulunmaktadır.

İlçe arazisi içerisinde en dar yayılışa sahip toprakları kolüvyal topraklar meydana getirmektedir. Bu topraklar, güneydeki dağlık alanın etek kısımlarında sınırlı alanlarda ve parçalı olarak dağılış gösterirler. İlçe arazisindeki genç topraklar arasında yer alan kolüvyal topraklar genellikle (A)-C horizonludur. Bu depolar içerisinde kaba malzeme ve köşeli çakıllar hâkimdir.

Terme İlçesi'nde delta düzlüğünde belirgin bir erozyondan bahsetmek pek mümkün değilken, güneye doğru gidildikçe yükselti ve eğim değerlerinin artması nedeniyle erozyon da belirginleşmeye başlamaktadır *(Şekil 13).* İlçe güneyindeki eğimli yamaçlarda hafif olan erozyon, doğal bitki örtüsünün ortadan kaldırıldığı, daha yüksek ve eğimli alanlarda şiddetlenmektedir.

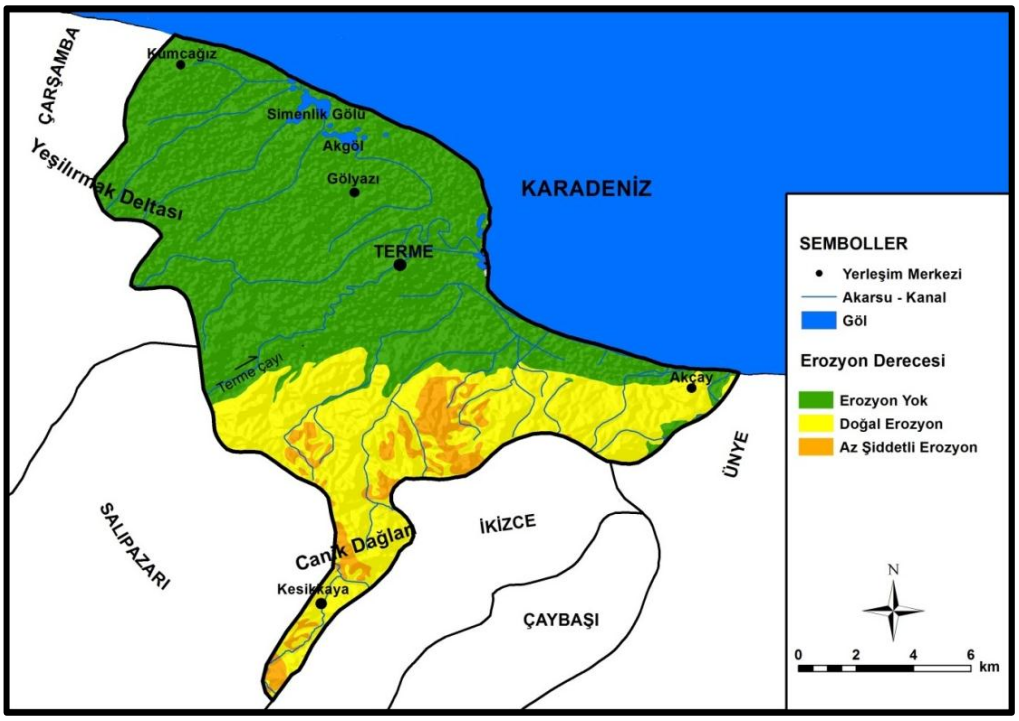

Şekil 13. *Terme İlçesi'nin erozyon haritası.*

2.6. Bitki Örtüsü

Terme İlçesi bitki coğrafyası bakımından "Holarktik Flora" aleminin Avrosibirya (Avrupa – Sibirya) olarak da bilinen Paleoboreal Orman florası sınırları içerisinde yer almaktadır. İlçe bu flora bölgesinin Öksin alt sektörü içerisinde kalmaktadır.

İlçe arazisinin büyük kısmını oluşturan delta sahasında doğal bitki örtüsü başta yerleşme ve tarım alanı elde amaçlı olmak üzere, büyük kısmıyla ortadan

kaldırılmıştır. Terme İlçesi'nde bitki örtüsünün nispeten yoğun olduğu sahalar, güneydeki dağlık alanlardır.

İlçede doğal ortam özelliklerinin kendi içinde çeşitlilik göstermesi tür zenginliğine yol açmıştır. Nitekim sahada bataklık, kumul, lagün gölleri ve dağlık alan gibi farklı alanların varlığı bitki tür ve çeşitliliğine de yansımıştır.

İlçe arazisinde; kumul alanları, bataklıklar ve lagün gölleri ile çevrelerinde tarım yapmak mümkün olmadığı için doğal bitki örtüsü kısmen korunabilmiştir. Terme İlçesi'nin delta sahasında tahribattan kurtulan alanlarda dişbudak *(Fraxinus excelsior)*, kızılağaç *(Alnus glutinosa)*, adi kavak *(Populus alba)*, karaağaç *(Ulmus campestris)*, doğu çınarı *(Platanus orientalis)* ve adi gürgen *(Carpinus betulus)* gibi türler topluluk oluştururlar. Söz konusu türlerin yayılış sahalarında ormanaltı elemanı olarak da daha çok adi böğürtlen *(Rubus fruticosus)*, adi fındık *(Corylus avellana)*, kızılcık *(Cornus mas)*, geyik dikeni *(Crataegus monogyna)* ve yabani asma *(Vitis vinifera)* gibi türler yaygındır. Kapalılık oranı oldukça fazla olan parçalar halindeki ormanlarda sarmaşıklar *(Hedera helix)* da oldukça yaygındırlar.

İlçede asıl orman alanlarına güneydeki dağlık sahada rastlanmaktadır *(Şekil 14).* Söz konusu ormanlarda geniş yapraklı ağaçlar yaygındır. Bu orman alanlarının başlıca ağaç türlerini ise kayın, gürgen ve meşeler oluşturmaktadır.

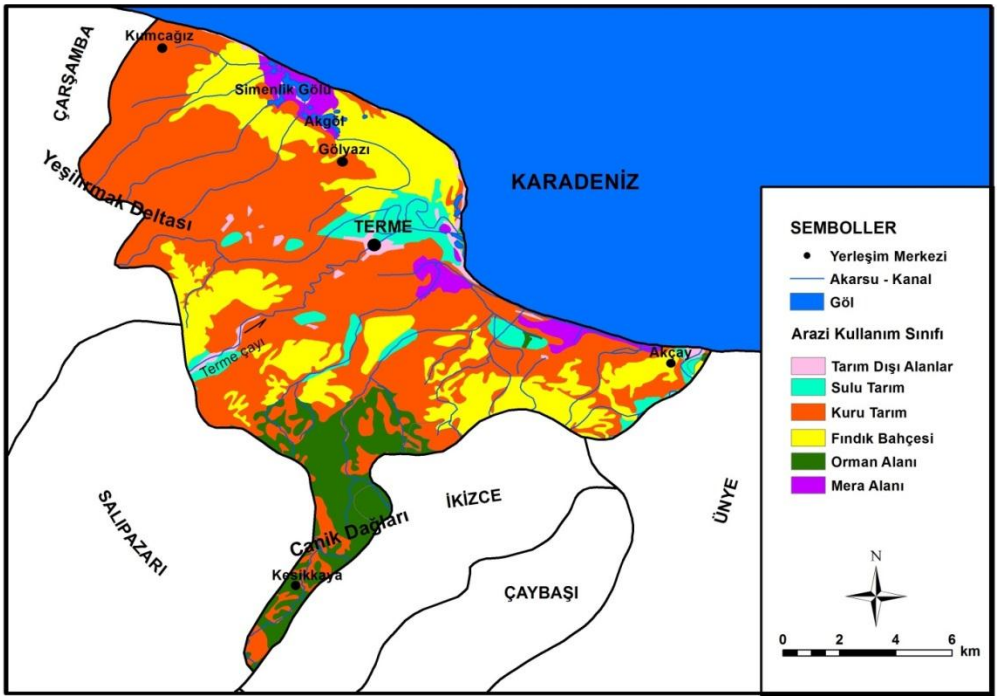

Şekil 14. *Terme İlçesi'nde arazi kullanımı.*

İlçede göller, bataklık alanlar ve drenaj kanallarında sucul bitkiler yayılış gösterir *(Foto 9,10).* Bu sahalarda yayılış gösteren türlerin başlıcaları düğün çiçeği *(Ranunculus tricophyllus)*, beyaz nilüfer *(Nymphaea alba)*, deniz sazı *(Juncus maritimus)*, adi kamış *(Phragmites communis)*, göl sazı *(Scirpus lacustris)* ve hasır otudur *(Typha angustifolia)*. İlçede Simenlik gölü çevresindeki düzlüklerde göl soğanı *(Leucojum aestivum)* da yayılış göstermektedir.

Foto 9. İlçede sulak alanlarda sucul bitkiler yayılış göstermektedir.

Foto 10. *Miliç Çayı'nın yatağı, ilçede sucul bitkilerin bir başka yayılış alanını oluşturmaktadır.*

İlçenin Karadeniz'e yakın kıyı kumulları ile göller çevresindeki kumul sahalarında kum saparnası *(Carex arenaria)*, deniz sazı *(Juncus littoralis)* ve andız otu *(Pulicaria dysenterica)* gibi otsu türlere rastlamak mümkündür. Kıyı çizgisinden 50-100 m'lik kara yönünde çalı formunda karaçalı *(Paliurus spina-christi)*, ılgın *(Tamarix sp.)* ve kuşburnu *(Rosa canina)* gibi türler yayılış göstermektedir.

Kaynakça

ALTUNOĞLU, N., 2008, *Terme Çayı İle Akçay Arasında Kalan Sahanın Kıyı Morfolojisi ve Kıyı Kullanımı*, OMÜ Sos. Bil. Enst., (Lalınlanmamış Y.Lisans Tezi), Samsun.

AKKAN, E., 1970, "Kızılırmak Vadisinin Jeomorfolojisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı:191,* Sayfa: 16-31, Ankara.

ARDEL, A., 1963. "Samsun'la Hopa Arasındaki Kıyı Bölgesinde Coğrafi Müşahadeler". *İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Dergisi, Cilt:7, Sayı:13*, Sayfa:36-49, İstanbul.

BİLGİN, T., 1963. "Ünye Batısında Akçay Pleistosen Taraçaları,. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi. Sayı: 13,* Sayfa: 159-163, İstanbul.

ERİNÇ, S., 1958. "Karadenizin Denizaltı Morfolojisi", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi. Cilt:5, Sayı:17,* İstanbul.

ERİNÇ, S., 1970. "Türkiye Kuaterneri ve Jeomorfolojinin Katkısı", *Jeomorfoloji Dergisi. Sayı:2,* İstanbul.

ERİNÇ, S., 1986. "Kıyılardan Yararlanmada Hukuki Düzenlemelere Jeomorfolojinin Katkısı". *Jeomorfoloji Dergisi. Sayı: 14*, Sayfa: 1-5, Ankara.

ERİNÇ, S., 2001. *Jeomorfoloji II,* Der Yayınevi. No: 294, İstanbul.

ERKAL, T., 1991. *Çarşamba Ovası (Yeşilırmak Deltası) ve Çevresinin Jeomorfolojisi,* İst. Üniv. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Jeomorfoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ERKAL, T., 1993. "Yeşilırmak Deltası ve Çevresinin Jeomorfolojisi". *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 20,* Sayfa: 13-28, Ankara.

EROL, O., 1979. "Türkiye'de Neojen ve Kuvaterner Aşınım Dönemleri, Bu Dönemlerin Aşınım Yüzeyleri İle Yaşıt (Korelan) Tortullara Göre Belirlenmesi", *Jeomorfoloji Dergisi. Sayı:8,* Sayfa:1-41, Ankara.

EROL, O., 1983. "Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi". *Jeomorfoloji Dergisi. Sayı:11,* Sayfa:1-23, Ankara.

EROL, O., 1989. "Türkiye'de Kıyıların Doğal Niteliği, Kıyının ve Kıyı Varlıklarının Korunmasına İlişkin Kıyı Kanunu Uygulamaları Konusuna Jeomorfolojik Yaklaşım", *İ. Ü. Deniz Bil. Enstitüsü Bülteni. Sayı: 6,* Sayfa: 15-46, İstanbul.

EROL, O., 1991. "Türkiye Kıyılarındaki Terkedilmiş Tarihi Limanlar ve Bir Çevre Sorunu Olarak Kıyı Çizgisi Değişmelerinin Önemi", *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri Enstitüsü Bülteni. Sayı: 8,* Sayfa: 1-13, İstanbul.

EROL, O., 1994. ”Türkiye’de Deniz Düzeyi Yükselmesinin Geçmişte ve Gelecekteki Etkileri, Bu Yönden Alınması Gereken Önlemler”, *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri Enstitüsü Bülteni. Sayı: 9,* Sayfa: 21-43, İstanbul.

GÖKSU, E., 1974. *1/500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Samsun Paftası ve İzahnamesi,* MTA Yayınları, Ankara.

http://rasatlar.dsi.gov.tr/#

İNANDIK, H., 1958. “Türkiye Kıyılarına Genel Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi. Cilt:5, Sayı:9,* Sayfa: 50-72, İstanbul.

ÖNER, E., 1996. **“**Samsun ve Çevresinin Jeomorfolojisi”, *Coğrafya Araştırmaları. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yük. Kurumu, Sayı: 4,* Sayfa: 192-222, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., 1994. “Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Yararlanma”. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. Sayı: 3*, Sayfa: 93-116, Ankara.

SÜR, Ö., 1980. “Kuaterner’deki Deniz Seviyesi Değişiklikleri ve Nedenleri”, *Ankara Üniv., D.T.C.F, Coğrafya Araştırma Dergisi. Sayı: 9,* Sayfa: 23-31, Ankara.

TUNÇDİLEK, N., 1985. *Türkiye’de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:3279, İstanbul.

UNCU, L., 1995*. Terme Çayı ile Kocamandere Çayı Havzalarında Fiziki Coğrafya Araştırmaları ve Doğal Çevre Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

UNCU, L., 1997. “Simenlik Gölü Ekosistemi”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Arş. ve Uyg. Merkezi Dergisi. Sayı: 6,* Sayfa: 375-406, Ankara.

UZUN, A., 1998. “Kıyı Hukuku Açısından Karadeniz Kıyılarımız”, *Jeomorfoloji Dergisi. Sayı: 21,* Sayfa: 60-64, Ankara.

UZUN, A., 2000a. “Samsun’da Kıyı Yönetimi*”, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 35*, Sayfa: 51-68, İstanbul.

UZUN, A., 2000b. “Samsun İlinin Başlıca Coğrafi Özellikleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak. Dergisi. Cilt: 1, Sayı:1*, Sayfa: 81-105, Samsun.

UZUN, A., 2005a. “Samsun İli Kıyılarında Antropojenik Değişmeler”. *Türkiye Kuaterner Sempozyumu V.* Sayfa: 183-190, İstanbul.

UZUN, A., 2005b. “Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler*”, İ.Ü.Ed. Fak. Coğrafya Böl. ve Türk Coğrafya Kurumu Ulusal Coğrafya Kongresi***.** Sayfa: 541-547, İst.

YALÇINLAR, İ., 1958, “Samsun Bölgesinin Neojen ve Kuaterner Kıyı Depoları”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi. Cilt:5, Sayı:9,* Sayfa:11-21, İstanbul.

ZEYBEK, H. İ., 2010, “Çarşamba Ovası’nın Fiziki Coğrafya Özellikleri”. *Çarşamba Araştırmaları,* Çarşamba Belediyesi Kültür Yay., No: 2, 105-117, Çarşamba.

TERME ÇAYI HAVZASI'NIN MORFOMETRİK ANALİZİ

Muhammet BAHADIR[*] *Ali UZUN*[**]
Halil İbrahim ZEYBEK[**] *İlter Kutlu HATİPOĞLU*[***]

1.Giriş

Son yıllarda CBS tabanlı havza araştırmaları giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Turoğlu, 1997: Turoğlu, 2005: Özdemir, 2006: Özdemir, 2007a). Klasik yöntemlerle çok fazla zaman alan sayısal analizler, bilgisayar ortamında daha hızlı ve isabetli bir şekilde yapılabilmektedir. Örneğin akarsu drenaj alanının hesaplanması, çevre uzunluğu, ana akarsu uzunluğu, çatallanma durumu, yükseklik kademelerinin alansal dağılışı, bakı analizi, eğim analizi, havzanın şekli ve havza ağırlık merkezinin hesaplanması gibi daha birçok analiz bilgisayar yardımıyla kolayca yapılabilmektedir. Ayrıca havzanın litolojik özellikleri, hidrografik özellikleri, toprak özellikleri, bitki formasyonlarının dağılışı ve arazi kullanımı gibi daha pek çok özellik ayrı katmanlar halinde çıkarılabilmekte ve bunlar havza planlamalarında çalışma kolaylığı sağlamaktadır. Bilgisayar tabanlı havza araştırmaları arazi çalışmalarıyla denetlenip desteklendiğinde daha güvenilir ve isabetli değerlendirmeler yapılabilmektedir (Özdemir, 2007b: Özdemir, 2008a: Özdemir, 2008b). Özellikle taşkın modellemeleri, risk değerlendirmeleri, erozyon analizleri ve arazi kullanımı gibi uygulamalı konularla jeomorfolojik birimler arasındaki ilişkiler CBS uygulamalarıyla daha kısa bir sürede ve kolay yapılabilmektedir (Turoğlu,1997:Turoğlu ve Özdemir, 2005).

Bu çalışmanın amacı Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Terme Çayı Havzası'nın CBS teknikleriyle morfometrik analizini yapmak ve elde edilen sayısal verileri arazi bulgularıyla denetleyerek coğrafi ilkeler ışığında yorumlamaktır.

Terme çayı kaynaklarını Canik Dağları'nın kuzey yamaçlarından alır. Akarsu aşağı çığırında Yeşilırmak'la birlikte oluşturduğu delta ovasından geçerek Karadeniz'e dökülür *(Şekil 1)*. Akarsuyun ana kol uzunluğu 70 km, su toplama alanın yüzölçümü ise 473 km^{2}'dir. Havza içinde yükselti güneydeki zirvelerle ağız arasında 1600 m'lere yaklaşmakta, özellikle yukarı havzada nispi yarılma 400 m'yi aşmaktadır. Akarsuyun yıllık ortalama akımı 5,282 m^3/sn'dir.

Akarsu havzalarıyla ilgili CBS tabanlı morfometrik analiz araştırmaları son yıllarda giderek artmaktadır (Özdemir, 2011: Avcı ve Sunkar, 2015: Özşahin, 2015: Topuz ve Karabulut, 2016). Terme Çayı Havzası bu yönüyle incelenmemiş olsa da, saha ve yakın çevresiyle ilgili bazı çalışmalar dikkati çeker (Öner, 1990: Uncu, 1995:

[*] *Yrd. Doç. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, Samsun.*
[**] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, Samsun.*
[***] *Arş. Gör., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun.*

Öner, 1996: Uzun, 2000: Şahin, 2002: Uzun, 2005: Uzun, 2006: Uzun, 2010: Zeybek vd., 2013a: Zeybek vd., 2013b: Bahadır, 2014: Yılmaz ve Zeybek, 2016). Bu araştırmalardan saha ile ilgili olanlarından biri Uncu (1995)'nun *"Terme Çayı ile Kocamandere Çayı Havzalarında Fiziki Coğrafya Araştırmaları ve Doğal Çevre Sorunları"* başlıklı yüksek lisans tezidir. Yazar tezinde havzanın doğal ortam özelliklerine ve yağış akış ilişkisine yer vermiştir (Uncu, 1995). Coşkun ve Dengiz (2016) ise Terme Çayı Havzası topraklarını konu alan çalışmalarında, havza topraklarını Toprak Taksonomisi'ne göre sınıflandırmışlar ve dört toprak ordosuna (entisol, inceptisol vertisol ve alfisol) ait 6 alt ordo, 8 toprak grubu ve 10 alt toprak gurubunun varlığını belirlemişlerdir.

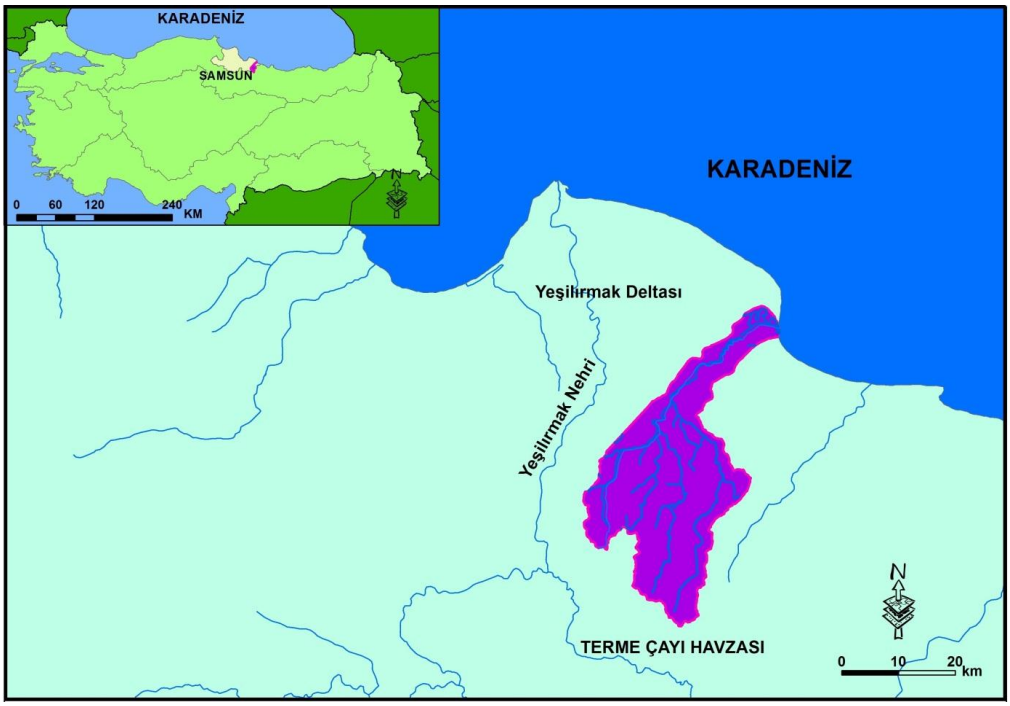

Şekil 1. *Araştırma sahasının lokasyon haritası.*

2.Materyal ve Yöntemler

Çalışmada birçok farklı veriden yararlanılmıştır. Sahanın jeolojik özelliklerini açıklamak için MTA tarafından yapılan 1/100.000 ölçekli Samsun F37-F38 ve Tokat G37 jeoloji haritalarının sahaya yönelik kısımları sayısallaştırılarak kullanılmıştır. Bu sayısal veriler kullanılarak coğrafi bilgi sistemleri tabanlı sayısal analizler yapılmış ve jeoloji haritası üretilmiştir.

Morfometrik analizlerin yapılmasında 10 ve 30 metre yersel çözünürlüğe sahip Aster DEM'den yararlanılmıştır. Akarsuya ait akım verileri ise DSİ'nin sayısal tabanlı verilerinden çıkarılmıştır.

Çalışmada coğrafi bilgi sistemleri tabanlı Arc-Hydro aracı kullanılarak sayısal analizler yapılmıştır. Elde edilen veriler ile arazi çalışmalarından elde edilen veriler birleştirilerek daha sağlıklı açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. Önemli ölçüde literatür taraması yapılmış ve temel hidrografya eserleri incelenmiştir (Atalay, 1986: Hoşgören, 2004: Biricik, 2009). Havzaya ait morfometrik analizlerde kullanılan akarsu reliefi ve dizin hesaplamalarında Strahler yöntemi kullanılmıştır (Özdemir, 2011). Bu yöntemin kullanılmasında yaygınlığı dikkate alınmıştır. Ayrıca yöntem ArcGIS programına eklenen tool ile uyumlu çalışmaktadır.

Havzaya yönelik olarak 2014 ve 2015 yıllarında farklı dönemlerde arazi çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalarda sahadaki jeomorfolojik ünitelerin genel yapısı, jeolojik formasyonların özellikleri, akarsuyun kenar çökellerinden kesitler ve numune alımları yapılmıştır. Lazer metre ile akarsuyun en ölçümleri yapılmış, aşağı çığırında yatak genişliği ile taşkın riski arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Arazi çalışmaları esnasında fotoğraflar çekilmiş, yerel halk ile mülakatlar yapılmıştır. Akarsu üzerinde meydana gelen taşkınlar ve ortaya çıkardığı zararlara yönelik yöre halkı ile birebir görüşmeler yapılmıştır. Bu bilgiler ile mevcut bilgiler birleştirilerek metin içerisinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışma alanına yönelik morfometrik analizler yapılırken 1/25000 ölçekli sayısal topoğrafya verileri ile 10 metre yersel çözünürlüğe sahip DEM görüntüsünden yararlanılmıştır. Morfometrik analizlerden elde edilen sayısal değerler araziden toplanan verilerle birlikte değerlendirilmekte, heyelan, taşkın ve erozyon gibi sorunların çözümünde kullanılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada arazi çalışmaları yapılmış ve elde edilen bulgular ile arazi çalışmalarında da elde edilen veriler çakıştırılmıştır. Bu sayede analizlerden elde edilen sonuçlara görsel olarak fotoğraflar eklenmiştir.

3.Doğal Ortam Özellikleri

Çalışma alanının jeolojik özellikleri ortaya konulurken MTA çalışanları tarafından hazırlanan jeoloji haritalarından ve literatürde mevcut olan bilgilerden yararlanılmıştır. Jeoloji haritası incelendiğinde sahadaki en yaşlı jeolojik birimlerin Orta Eosene ait oldukları görülmektedir. Çakıltaşı, kumtaşı ve çamurtaşından oluşan bu seri çok küçük alanlarda yüzeylenmektedir. Aynı yaşa sahip olan ve bazalt, andezit ve aglomeralardan oluşan formasyon ise Tekkeköy formasyonu olarak isimlendirilmiştir *(Foto 1)*. Sahada yayılış gösteren karasal-ayrılmamış birimler Sarıyurt formasyonuna aittir *(Şekil 2).* Bu formasyonda yer alan birimler, jeoloji haritasında da görüleceği üzere Salıpazarı'nın kuzeybatısında izlenmektedir. Sözkonusu birimler arasında D-B yönlü uzanan faylar da yer almaktadır.

Sahadaki daha genç birimleri ise Kuvaterner dönemine ait alüvyonlar oluşturmaktadır. Bu alüvyonlar Salıpazarı, Gökçeli ve Yavaşbey çevresinde

Pleyistosen'e ait olup, deltanın tamamına yakının da ise Holosen dönemine ait güncel alüvyonlar ayrılmıştır *(Şekil 2)*.

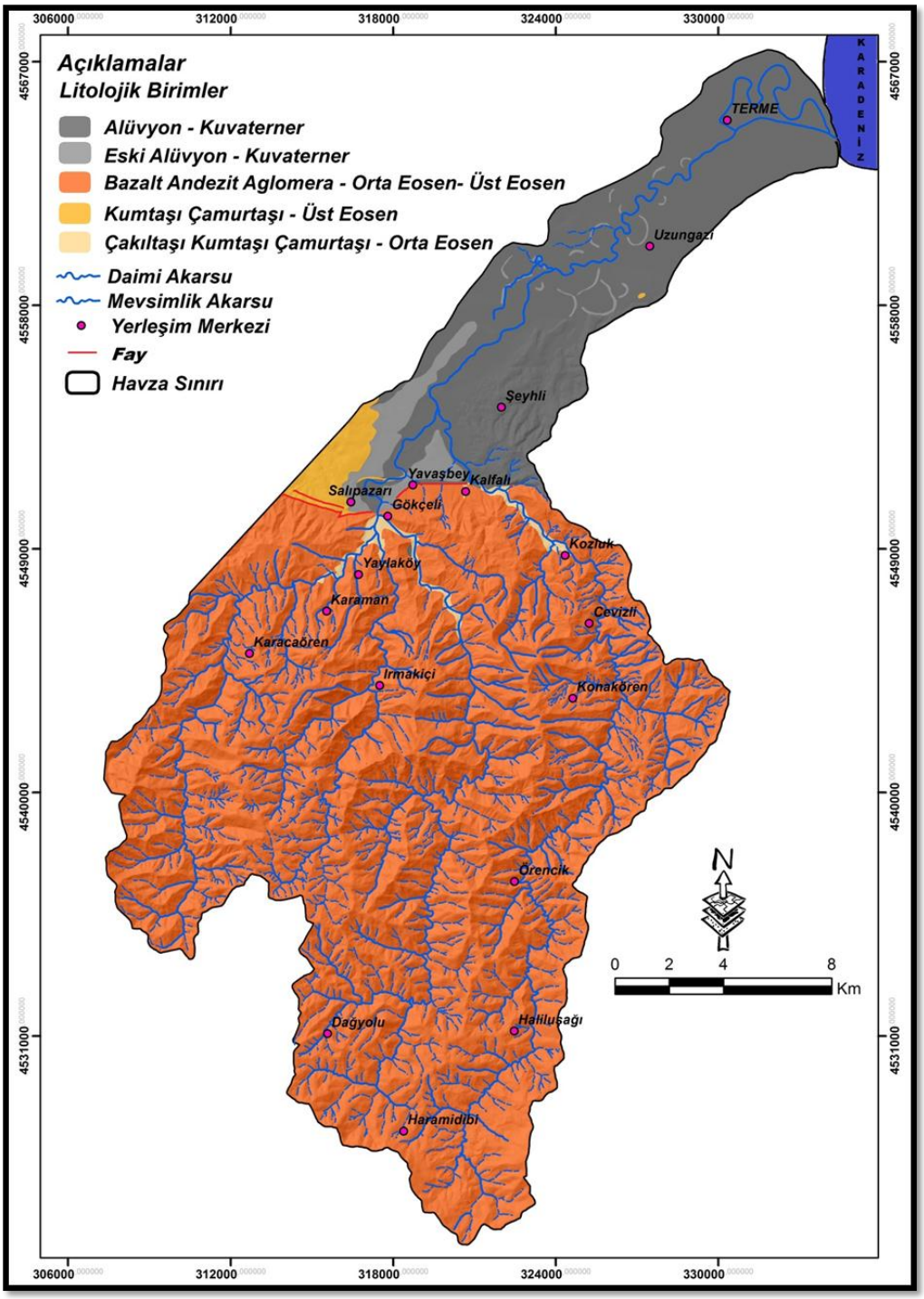

Şekil 2. *Terme çayı havzasının jeoloji haritası. (Kaynak: 1/100000 ölçekli Samsun F37-F38 ve Tokat G37 paftalarından yararlanılmıştır).*

Foto 1. *Terme çayı havzasında yüzeylenen bazalt sütunları.*

Çalışma alanı sınırları içerisinde ölçüm yapan meteoroloji istasyonu mevcut değildir. Bu nedenle inceleme alanının iklim özelliklerini ortaya koymak için Çarşamba meteoroloji istasyonu verilerinden yararlanılmıştır. Çalışma alanında yıllık ortalama sıcaklık 14,4 °C, yıllık maksimum sıcaklık ortalaması 19,5 °C'dir. Çarşamba Meteoroloji İstasyonu verilerine göre yıllık yağış toplamı 1023 mm'dir. Yağışın mevsimlere dağılımı incelendiğinde sonbahar mevsiminde daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Yörede yazlar nispeten sıcak, kışlar ılık, her mevsim yağışlı geçen ve yağışın az çok tüm mevsimlere düzenli dağıldığı görülmektedir. Bu duruma göre yöre Karadeniz iklimi etkilerini tipik olarak yansıtmaktadır.

Çalışma sahasını karakterize eden Terme Çayı ve kolları büyük kısmıyla dandritik drenaj özelliği göstermektedir. Bunun dışında, Terme Çayı'na güneyden karışan kolları ana akarsuya dike yakın açılarla birleşmekte ve kafesli drenaj ağı örneği de oluşturmaktadırlar. Akarsuyun yukarı çığırında tabiler paralel drenaj örnekleri de oluştururlar. Akarsuyun yıllık ortalama akımı DSİ verilerine göre 5,282 m^3/sn' dir.

Havzada zonal toprak grubu içerisinde gri kahverengi podzolik topraklar, kırmızımsı sarımsı podzolik topraklar ve kahverengi orman toprakları yayılış gösterir. Gri kahverengi podzolik topraklar yüksek kesimlerde yayılış gösterirler. Havzada en geniş yayılışa sahip toprakları azonal topraklardan alüvyal topraklar meydana getirir. Sahada alüvyal topraklar eğim değerlerinin düşük, su kaynaklarının bol olması nedeni ile yoğun tarımsal kullanıma açılmıştır.

Çalışma sahasında delta alanlarında yoğun kullanıma bağlı olarak doğal bitki örtüsü tahrip edilmiştir. Özellikle kıyılardaki lagünler ve bataklıkların çevresinde suyu seven bazı ağaç türleri dişbudak *(Fraxinus excelsior)*, kızılağaç *(Alnus glutinosa)*, adi kavak *(Populus alba)* yayılış göstermektedir. Bu kesimde ot formasyonuna ait türler de yaygındır. Yükseklere doğru orman alanları hâkim duruma geçmektedir. Yağış değerlerinin yeterli ve sıcaklıkların uygun olmasına bağlı olarak geniş yapraklı ağaçlardan oluşan bu ormanlar yöre halkı için ekonomik gelir sağlamaktadır. Orman formasyonunun hâkim türlerini gürgen, kayın, kestane ve meşeler oluşturmaktadır. Özellikle kestane Salıpazarı köylülerinin alternatif ekonomik gelir kaynağıdır. Ağaççık katında ise muşmula ve kızılcık önemli diğer türlerdir.

4.Morfometrik Analizler

4.1.Yükseklik Analizi

Çalışma alanına yönelik olarak 10 m yersel çözünürlüklü Dem görüntüsü kullanılarak yapılan analizler neticesinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Araştırma sahasının güney kesimlerini oluşturan Canik Dağları'nın uzantıları çalışma sahasının en yüksek zirvelerini oluşturmaktadır. Bu kesimde yükseklik 1600 m'ye ulaşmaktadır. Bu dağlık kütleler akarsular tarafından derince yarılmıştır *(Foto 2)*. Terme çayı havzasında en geniş alanı 0-200 m aralığındaki düz ova alanları kaplamaktadır (127 km^2). İkinci sırada ise 801 ile 1000 m kademesindeki sahalar (86 km^2) yer alırken, 3. sırada 601 ile 800 m aralığındaki yükseklik kademeleri alan kaplamaktadır (80 km^2) *(Şekil 3-4)*. Sahada en dar yükseklik kademesini ise 1 km^2 ile 1401-1600 m aralığındaki zirveler oluşturmaktadır *(Foto 3)*.

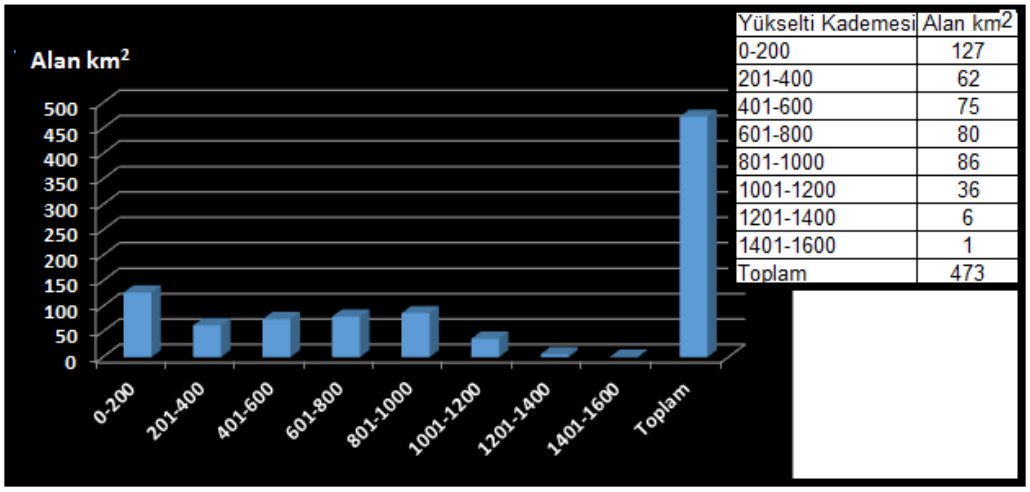

Yükselti Kademesi	Alan km²
0-200	127
201-400	62
401-600	75
601-800	80
801-1000	86
1001-1200	36
1201-1400	6
1401-1600	1
Toplam	473

Şekil 3. *Terme çayı havzasında yükselti kademelerinin alansal dağılımı.*

Havzaya yönelik olarak hazırlanan yükselti haritası incelendiğinde ova kesimlerde yükseltinin çok düşük olduğu, kıyıdan iç kesimlere doğru yükseltinin hızla arttığı görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak beşeri faaliyetler kıyı kesimlerde yoğunlaşmıştır. Akarsuyun delta düzlüğüne açıldığı kesimde taşkın riski artmaktadır.

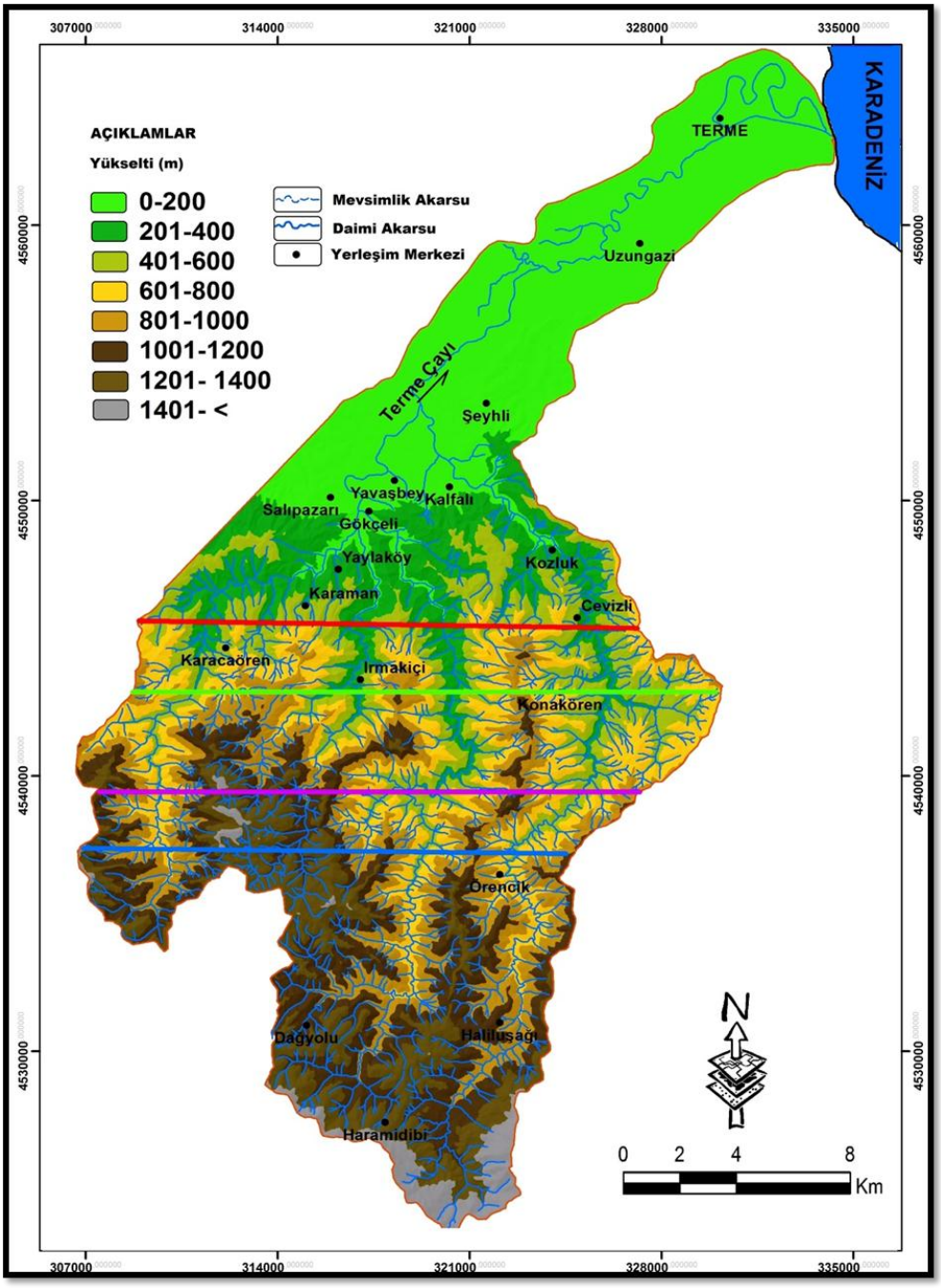

Şekil 4. *Terme çayı havzasının yükseklik kademeleri haritası (10 m çözünürlüklü Aster DEM'den üretilmiştir).*

Foto 2. *Terme çayı orta ve yukarı çığırında derin yarılmış vadiler içinde akmaktadır. Konakören köyü civarından bir görünüş. Doğuya bakış.*

Foto 3. *Salıpazarı yerleşmesi ve onun güneyindeki engebeli araziler. Yerleşme düz, eğimin azaldığı alanlara kurulmuştur. Dağlık alanlarda dikili tarım arazileri yer almaktadır.*

Terme çayı havzası orta kesiminde D-B yönlü alınan ve birleştirilen enine profiller incelendiğinde, en alt seviyeden itibaren yüksekliğin artması ile nispi yarılmanın arttığı, yarılmanın yer yer 400 m'yi aştığı görülmektedir. Akarsu kollarını ayıran sırtların üst kısımlarının ise aşındığı ve düzleştiği, böylece birer aşınım yüzeyi karakteri kazandıkları görülmektedir *(Şekil 5).* Bu sahalar ise harita üzerinde Örencik, Konakören ve Karacaören çevresinde izlenmektedir. Havzada aşınım yüzeyleri genel olarak ormanlarla kaplı olup, açmaların olduğu yerlerde fındık tarımı yapılmaktadır.

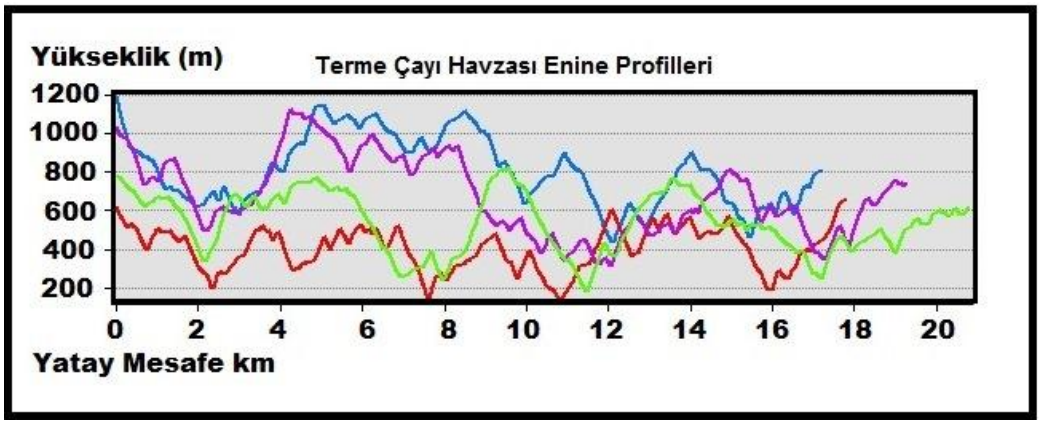

Şekil 5. *Terme çayı havzasının birleştirilmiş enine profilleri. Enine profiller harita üzerindeki renkleri ile gösterilmiştir.*

4.2.Eğim Analizi

Terme çayı havzası beş eğim sınıfına ayrılarak haritalanmış ve alansal hesaplamaları yapılmıştır *(Şekil 6-7).*

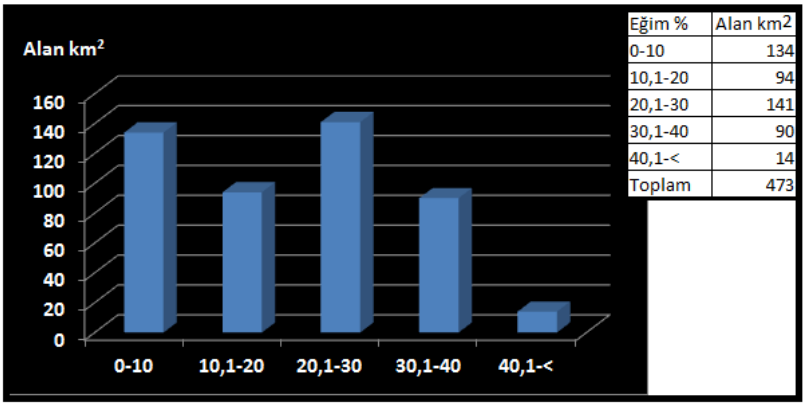

Eğim %	Alan km²
0-10	134
10,1-20	94
20,1-30	141
30,1-40	90
40,1-<	14
Toplam	473

Şekil 6. *Terme çayı havzasında eğim aralıklarının kapladığı alan.*

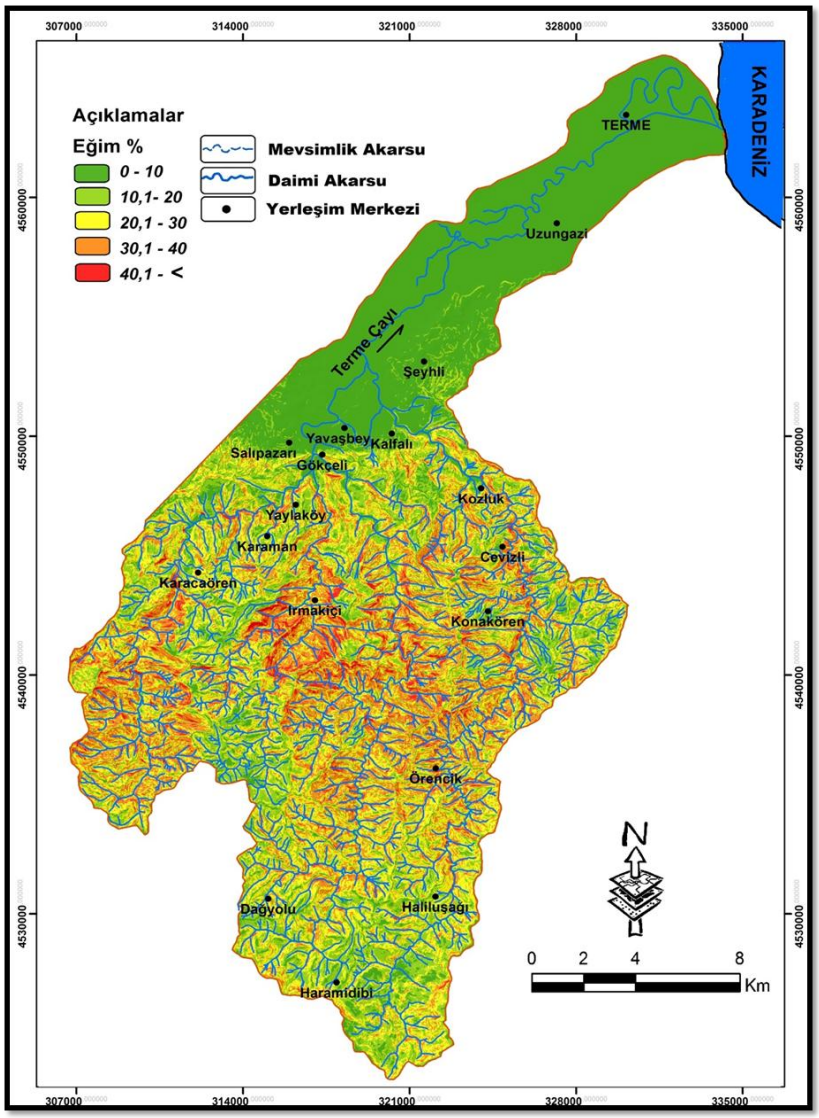

Şekil 7. *Sahanın eğim haritası (10 m çözünürlüklü Aster DEM'den üretilmiştir).*

Bu haritadan da görüleceği üzere, yamaç eğim değerleri kıyıdan iç kesimlere doğru gidildikçe artmaktadır. % 0-10 aralığındaki düşük eğimli araziler genellikle delta düzlüğünde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu düşük eğimli alanlar vadi tabanının genişlediği yerlerde de parçalar halinde izlenmektedir *(Foto 4 ve 5)*. Bu sınıf aralığındaki arazilerin toplam alanı 134 $km^{2,}$dir. Havzada eğim değerlerinin % 10,1-20 olduğu sahalar dağlık alanların delta ile birleştiği kesimler ile orta çığırda akarsu vadisini genişlediği yerler ile aşınım yüzeylerinde görülmektedir. Çalışma alanında en geniş alanı eğim değerleri % 20,1 ile 30 arasında olduğu kademede görülmektedir. Bu sahalar akarsuyun orta çığırında vadi yamaçlarında yoğunluk kazanmaktadır. Bu yamaçlarda fındık tarımı yapılmakta ve böylece erozyonal etkiler de sınırlı kalmaktadır. Eğim değerlerinin % 30 un üzerinde olduğu yerler Canik dağlarının yamaçlarında ve yukarı çığırda vadi yamaçlarında görülmektedir. Bu kesimlerde ormanlar alanları geniş alan kaplamaktadır. Yükseklikle artan yağışa bağlı olarak göreceli olarak şiddetlenmesi gereken erozyonal süreçler de bu sayede daha yavaş gerçekleşmektedir.

Foto 4. *Terme çayı vadisinin genişlediği alanlarda düz alanlar.*

Foto 5. *Terme çayı havzasında eğimli sahalarda fındık bahçeleri.*

Eğim değerlerinin artması Canik Dağlarının kuzeye bakan yamaçlarında beşeri faaliyetlerin yapımını zorlaştırmaktadır. Araştırma sahasında Dağyolu, Örencik ve Haramadibi köyleri çevresinde nispi yarılmaya bağlı olarak eğim değerleri artmıştır. Bu sahalarda yerleşme ve yol yapımı için eğim değerleri risk oluşturmaktadır. Bu durum yörede tarımda makine kullanımını da sınırlandırmaktadır. Yöre halkı ekili tarımdan ziyade dikili (fındık) tarımına yönelmiştir *(Bakınız, Foto 5).* Ayrıca akarsuların aşındırmasının artması da vadilerin derine yarılmasına neden olmuştur.

4.3.Bakı Analizi

Bu tür morfometri çalışmalarında birçok faktör ayrı ayrı incelenmektedir. Özellikle morfometrik analizlerde bakı ve etkilerini belirlemek büyük önem taşımaktadır. Bakı analizlerinde, ana yönler (kuzey, güney, doğu ve batı), ara yönler

(kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı) ve düz alanlar olmak üzere toplam dokuz bakı sınıfı kullanılmıştır. Havzanın Canik dağlarının kuzey yamaçlarında yer alması nedeniyle kuzeyli yönler (K:111 km^2, B: 48 km^2, KD: 47 km^2), genel olarak daha geniş alan kaplamıştır. Buna karşılık güneyli yönler (G:32 km^2, GB: 35 km^2, GD: 34 km^2) daha dar alan kaplamaktadır *(Şekil 8-9).* Düz alanlar delta sahasının varlığına bağlı olarak 78 km^2 alan kaplarken D'ya ve B'ya bakan alanlar 44'er km^2 alan kaplamıştır. Bir başka ifade ile kuzeyli yönler toplamda 206 km^2 alan kaplar iken, güneyli yönler toplamda 101 km^2 alan kaplamaktadır.

Bu bağlamda ülkemiz gibi kuzey yarımkürede yer alan ülkelerde güneye bakan yamaçlar daha fazla güneş enerjisi almakta ve daha fazla ısınmaktadır. Tersi bir durum ise kuzeye bakan yamaçlar için geçerlidir. Bu durum ısınma şartları, orman üst sınırı, yerleşme üst sırını, daimi kar sınırı vs. gibi birçok coğrafi olayı etkilemektedir. Bakı yerleşme yerlerinin kuruluşunu da etkilemekte özellikle güneye dönük yamaçlar yerleşme açısından tercih edilmektedir. Bu durum sadece yerleşmeyi değil vejetasyon dönemi, bitki türleri, tarım ürünlerinin olgunlaşması ve ekilen ürün çeşidi üzerinde de etkili olmaktadır. Çalışma sahasında da bu durumu gözlemlemek mümkündür. Özellikle kuzeye bakan yamaçlarda gür bir bitki örtüsü olmasına rağmen orman örtüsünün tahrip edildiği yerlerde erozyonal etkilerin boyutu artmaktadır. Bu durum arazi çalışmaları esnasında net bir şekilde izlenmiştir *(Foto 5-6).* Çalışma sahasında bakı şartları hava kütlelerinin geliş yönünü ve yağış alma durumunu da etkilemektedir. Öyle ki yörede kuzeye dönük yamaçlar boyunca yükselen hava kütleleri zaman zaman şiddetli orografik yağışlara sebep olmakta ve bu yağışlar da taşkınlara yol açmaktadır.

Çalışma sahasında yer yer kaya düşmeleri, yol yarmalarının kenarlarında izlenmektedir. Bu kesimlerde oluşan yamaç döküntüleri zaman zaman yola kadar ulaşmaktadır (Foto 6). Araştırma sahasında yerleşmeler güneye bakan yamaçlarda yoğunlaşmıştır. Salıpazarı ve çevresinde bu durum daha belirgin olmaktadır. Kuzeye bakan yamaçlarda bol su isteyen kavak tarımı ön plana çıkmaktadır.

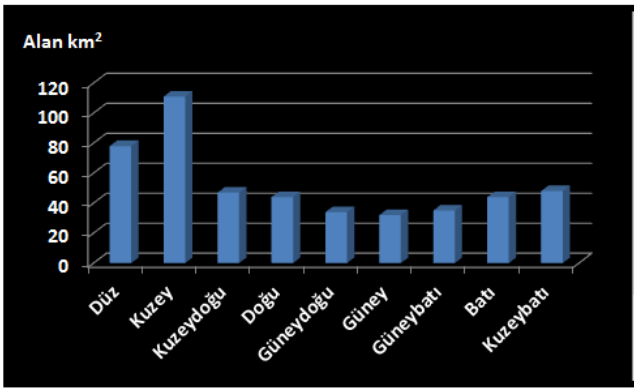

Bakı Yönü	Alan km2
Düz	78
Kuzey	111
Kuzeydoğu	47
Doğu	44
Güneydoğu	34
Güney	32
Güneybatı	35
Batı	44
Kuzeybatı	48
Toplam	473

Şekil 8. *Terme çayı havzasında bakı değerleri.*

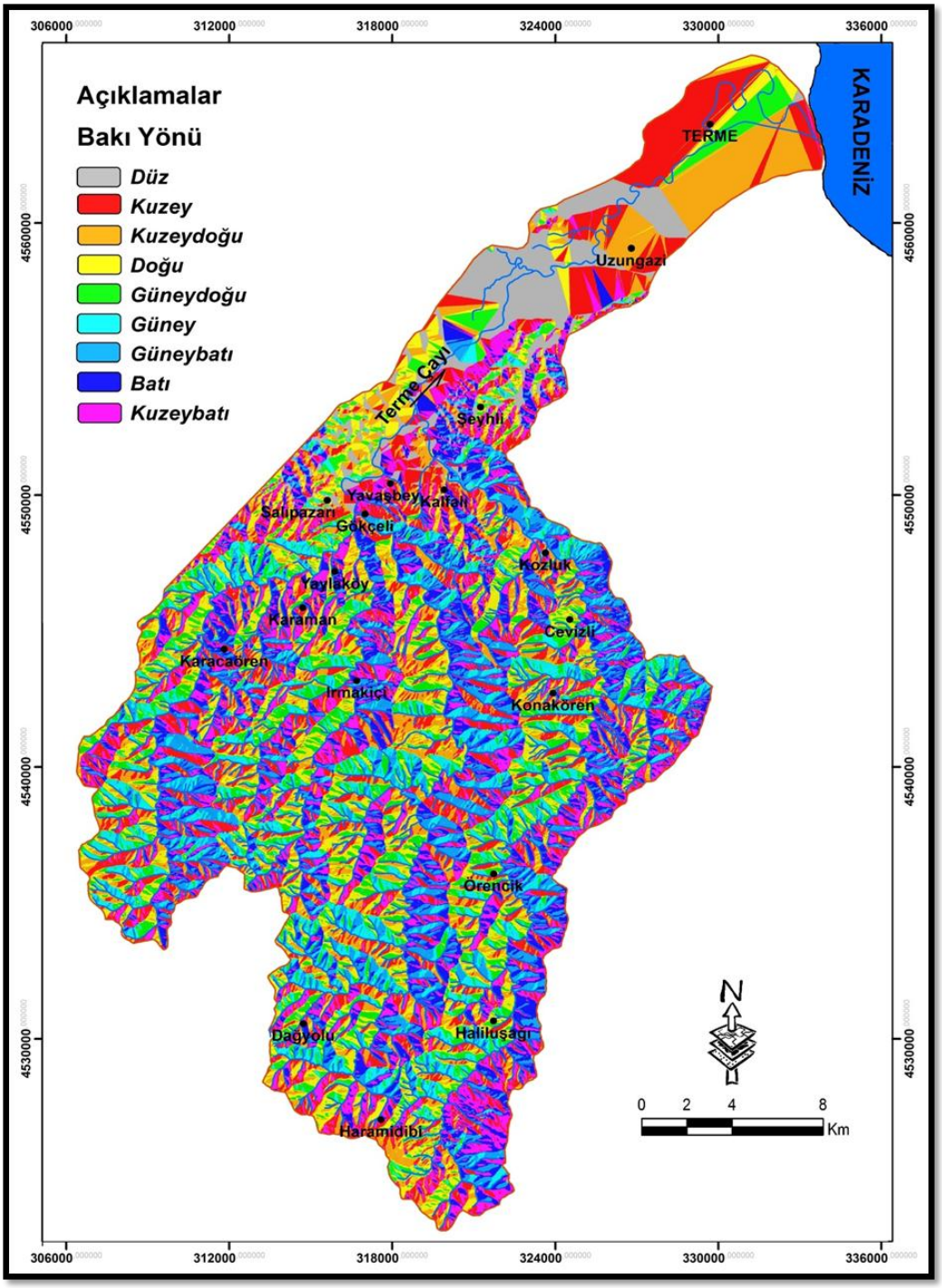

Şekil 9. *Sahanın bakı haritası (10 m çözünürlüklü Aster DEM'den üretilmiştir).*

Foto 6. *Terme çayı kenarında alüvyonlar ve yer yer çıplaklaşmış yüzeyler.*

4.4.Havza Şekli Analizi

Akarsu ağına ait özelliklerin incelenmesinde birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada birçok çalışmada ortak kullanılan ve en yaygın olan yöntemlerden biri olan Strahler akarsu dizinleri metodu kullanılmıştır (Özdemir, 2007a: Özdemir, 2011). Bu metot bu çalışmalarda en fazla tercih edilen ve ArgCİS adlı cbs programının da uyumlu çalıştığı bir yöntemdir. Bu yönteme göre elde edilen bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Havzada alt havzalar arasında çevre uzunluğunun en fazla olduğu havza 83,3 km ile Konakören deresi havzası olmuştur. Yine boylamasına en uzun havza 32,6 km ile Konakören havzası tespit edilmiştir.

Tablo 1. *Terme çayı havzasında alt havzalar ve morfometrik özellikleri.*

Havza İsimleri	Havza Alanı(km^2)	Çevre Uzunluğu(km)	Havza Uzunluğu	Maksimum Yük	Minimum Yük
1. Değirmen Deresi Havzası	74,7	47,8	17,8	1260	70
2. Kırtıl Deresi Havzası	46,7	40,1	14,6	1205	70
3. Çorok Deresi Havzası	12,6	16,9	6,1	1140	645
4. Eicek Deresi Havzası	18,9	19	5,5	1315	645
5. Yeşil Deresi Havzası	78	51,6	20,2	1180	70
6. Konakören Deresi Havzası	135,6	83,3	32,6	1540	35
7. Terme Deresi Havzası	106	72,4	28,7	425	0
	472,5	331,1	125,5		

Yağış akış ilişkisi bakımından da havzanın morfometrik özellikleri büyük önem taşımaktadır. Havzanın dairevi ve ya balık kılçığı şeklinde dar ve uzun olması, yağışlara bağlı akarsuyun akım yükselmelerini ve taşkın olaylarını etkilemektedir. Kısa boylu yan kollardan ana vadiye dolan sular, bir anda akımın yükselmesine ve taşkınlara yol açabilmektedir. Akarsu havzalarının uzunlamasına olması taşkın risk değerlendirmesi

üzerinde etkili olmaktadır. Dairesel havzalarda tüm kollar aynı anda bir merkezde toplandığı için taşkın riski artmaktadır. Uzunlamasına vadilerde ise su kademe kademe toplanmaktadır. Bu nedenle travel time zamanlaması uzamaktadır. Bu olayda taşkın riskini düşürmektedir. Bu tür akarsu havzalarında akarsuyun ağız kısmında taşkın riski çok şiddetlenmektedir.

Bu değerlendirmelere göre Terme çayı alt havzası taşkın riskinin en yüksek olduğu havzayı oluşturmaktadır. Bu durum istatistiklerle de örtüşmektedir. Terme çayında hemen hemen her yıl birkaç taşkın olayı meydana gelmektedir. Ayrıca asıl etki ise Terme ilçesi ve ovadaki tarım alanlarının sular altında kalması şeklinde ortaya çıkmaktadır *(Foto 7).*

Foto 7. *Terme çayında 2012 yılında meydana gelen taşkın ve sular altında kalan ova.*

Araştırma sahasına yönelik yapılan havza şekli analizleri neticesinde yedi adet alt havza ayrılmıştır. Bu havzalardan beş tanesi uzunlamasına havza karakteri göstermiştir. İki havza ise dairesel bir görüntü kazanmıştır. Bu havzalardan Elicek ve Çorakdere havzaları ana akarsuyun yukarı kesimine karşılık gelmektedir. Bu havzalar tam bir dairevi görünüme sahip olmamakla birlikte genel görüntüleri dairesel nitelik taşımaktadır *(Şekil 10).*

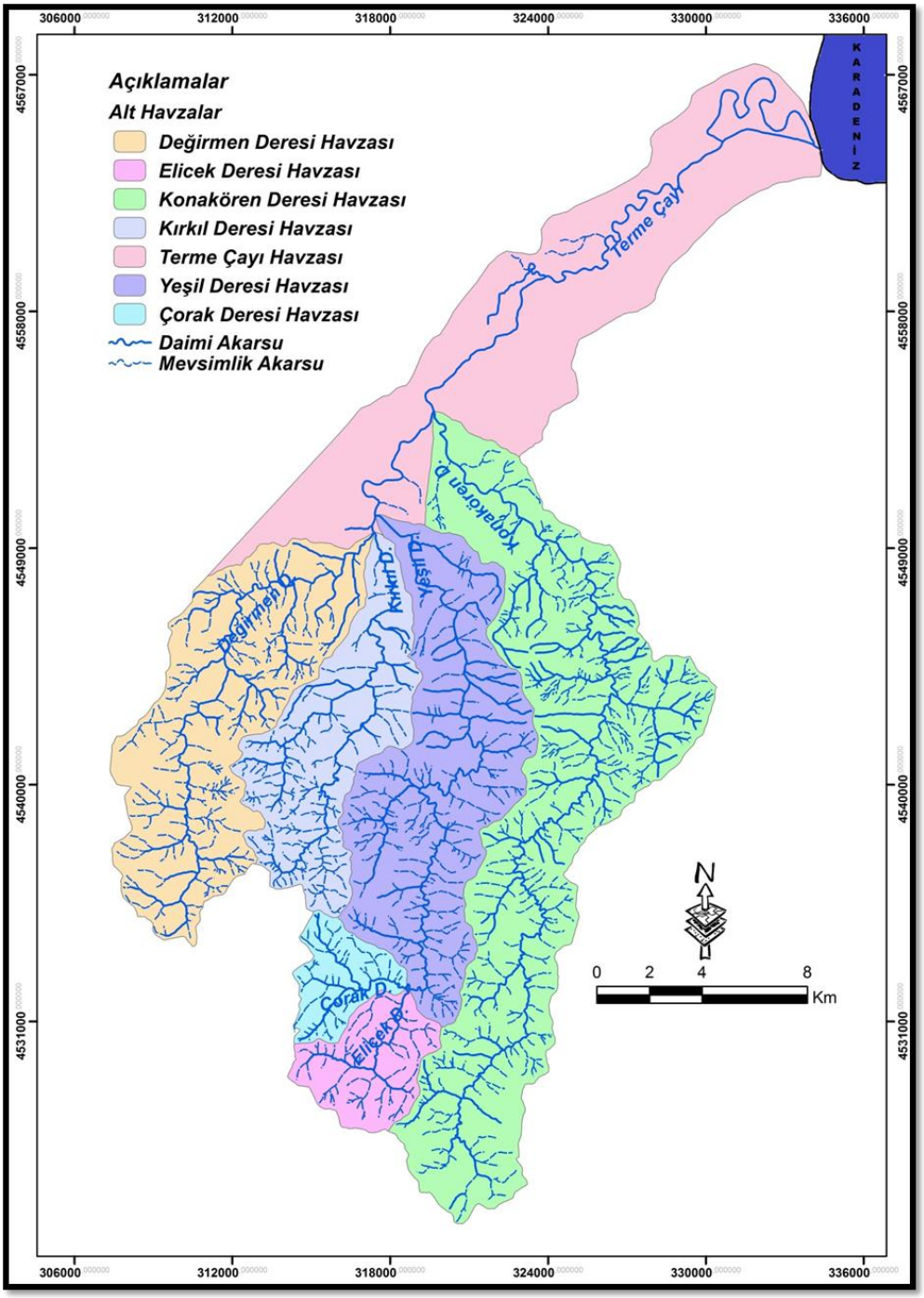

Şekil 10. *Terme çayı havzası ve alt havzalar haritası.*

Alt havzalardan Konakören deresi alt havzası tipik bir şekilde uzunlamasına bir görünüme sahiptir. Bu havza alt havzalar içerinde en geniş alan kaplamaktadır (135,6 km^2). Bu havzayı Terme çayının ana kolu (106 km^2) ve Değirmen deresi (74 km^2) alt havzaları izlemektedir.

4.5.Çatallanma Oranı

Akarsularda çatallanma oranını birçok faktör belirlemektedir. Litoloji, jeomorfolojik özellikler, iklim, toprak ve bitki örtüsü ile beşeri faaliyetler belirleyici olabilmektedir. Çalışma sahasının nemli iklim bölgesinde olması, jeomorfolojik karakterin ani yükselmelere bağlı olarak engebeli ve eğimli olması, farklı litolojik birimlerin havzada kısa mesafelerde değişmesi alt havzalarda farklı dizin sayılarının hesaplanmasında önemli rol oynamıştır. Bu nedenlere ve alansal büyüklüklere de bağlı olarak her bir dizin sayısı ve toplamdaki dizin sayısı değişkenlik göstermektedir. Taşkınların oluşmasında ve bunların anlaşılmasında, önemli morfometrik parametrelerden birisi de akarsu ağı ve havzanın relief özellikleridir (Özdemir, 2007a). Çatallanma oranı havzadaki dizin sayılarına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle farklı havzalardan elde edilen sonuçların karşılaştırılması daha doğru sonuç vermektedir (Özdemir, 2011). Bu özelliklere göre havzalardaki akarsu dizinlerinin sayılarında ve uzunluklarında farklılık ortaya çıkmaktadır. Çalışma alanında en yüksek dizin sayısı 1. dizinde olmuştur (1017). Dizin sayısının fazla olmasına bağlı olarak dizin uzunlukları da yüksek çıkmıştır (514,5 km). 6. dizinde ise tek bir akarsuya ulaşılmış ve uzunluğu 32,3 km olmuştur *(Şekil 11).* Akarsularda oluşan çatallanma oranı ve dizin sayısı havzanın jeolojik, jeomorfolojik, iklim, bitki örtüsü, toprak özellikleri ile beşeri kullanıma bağlı olarak şekillenmektedir. Bu durumda havzada meydana gelen ana yarılma koşullarının yanı sıra seçici aşındırma da ön plana geçmektedir. Havzada delta sahasında eğimin azalmasına bağlı olarak yana aşındırma yapan Terme çayı taşkın zamanlarında vadisinden taşmaktadır. Bu nedenle akarsu kenarlarına taşkın önleme duvarları yapılmıştır *(Foto 8).* Ayrıca yerel yetkililerce akarsu üzerine baraj kurulacağı ifade edilmiştir[1].

Foto 8. *Terme çayı kenarında taşkın önleme duvarları.*

[1] http://www.samsunhaber.tc/samsun-haber/samsunlu-genel-mudurden-baraj-mujdesi-h716314.html

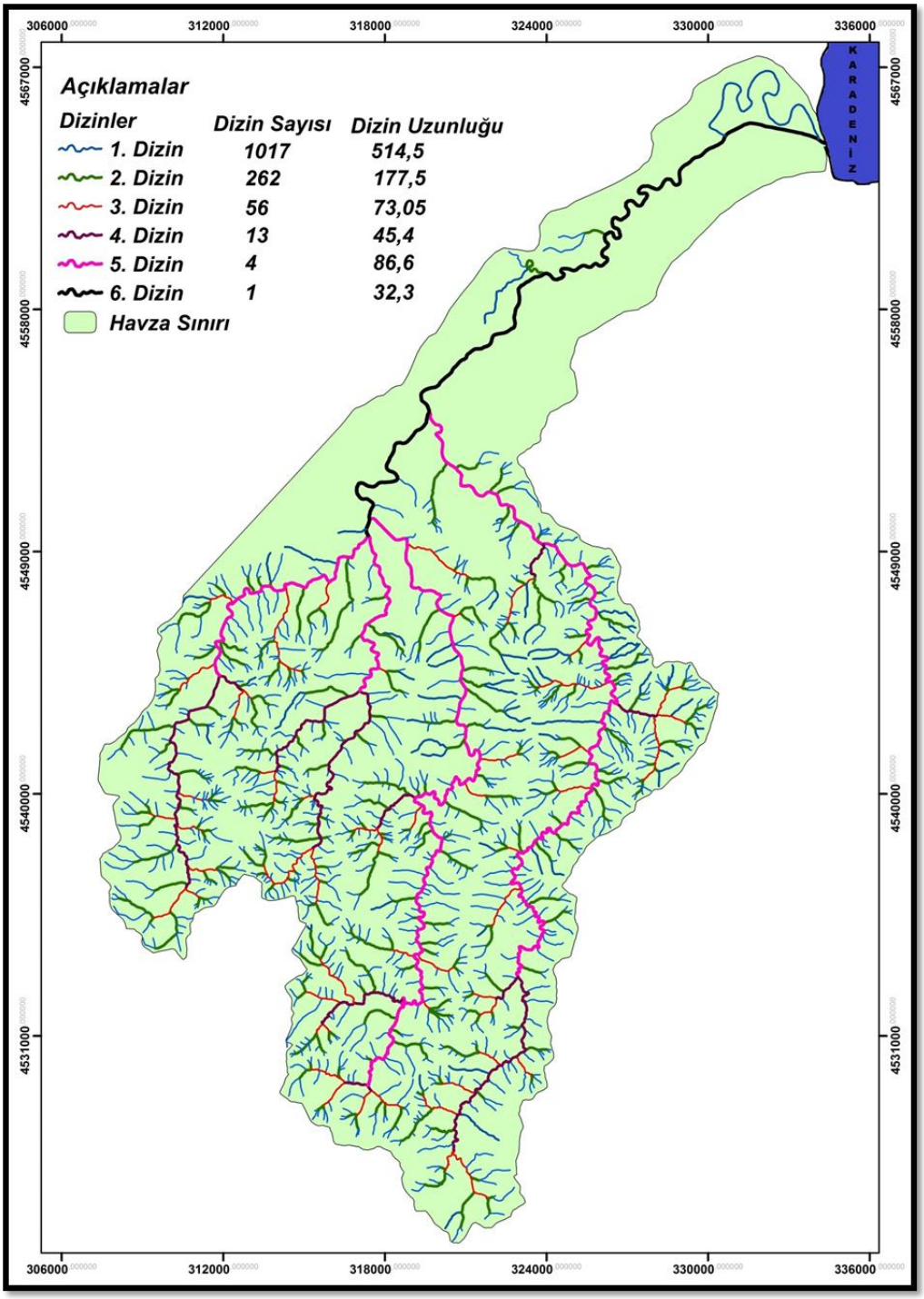

Şekil 11. *Terme çayının çatallanma analizine göre dizin sayıları.*

Havzada akarsu dizinlerinin şekillenmesinde jeolojik birimlerin ve fayların önemli rolü vardır. Akarsuyun orta ve yukarı çığırında Kuzey Anadolu Fay Zonu içerisinde yer alan kısa boylu enine faylar izlenmektedir. Bu faylar 1/100000 ölçekli Samsun F37-F38 ve Tokat G37'ye ait jeoloji haritası paftalarında yer almamaktadır. Sözkonusu faylar arazi çalışmaları ve uydu görüntüleri kullanılarak tespit edilmiştir *(Şekil 12).* Bu faylar sağ yanal atımlı olup, akarsu vadisinde ötelenmelere neden olmuştur *(Foto 9).* Bu ötelenmeler Örencik mahallesinin kuzeybatısında *(Şekil 12C)*, Dağyolu mahallesinin yaklaşık 1 km kuzeyinde ve bu faya paralel yaklaşık yine 1 km kuzeyde bir fay bulunmaktadır *(Şekil 12B-12A).* Faylar KB-GD uzanımlı olup, Dağyolu mahallesinin kuzeyinde yer alan fay akarsu vadisinin yaklaşık olarak 700 m, Örencik mahallesi kuzeybatısında yer alan fay ise akarsu vadisinde 500 m'ye yakın ötelenmeye sebep olmuştur. Bu kesimde akarsu bulunduğu kesime derince gömülmüş ve mendereseler çizerek yoluna devam etmiştir. Böylece gömük mendereslerin oluşmasına sebep olmuştur. Akarsuyun aşağı çığırında eğimin azalmasına bağlı olarak menderesler çizerek akan Terme çayı taşkın önleme çalışmalarına bağlı olarak kanal içerisine alınmış, eski menderesler ise kopuk mendereslere dönüşmüştür *(Şekil 12D-Foto 10).*

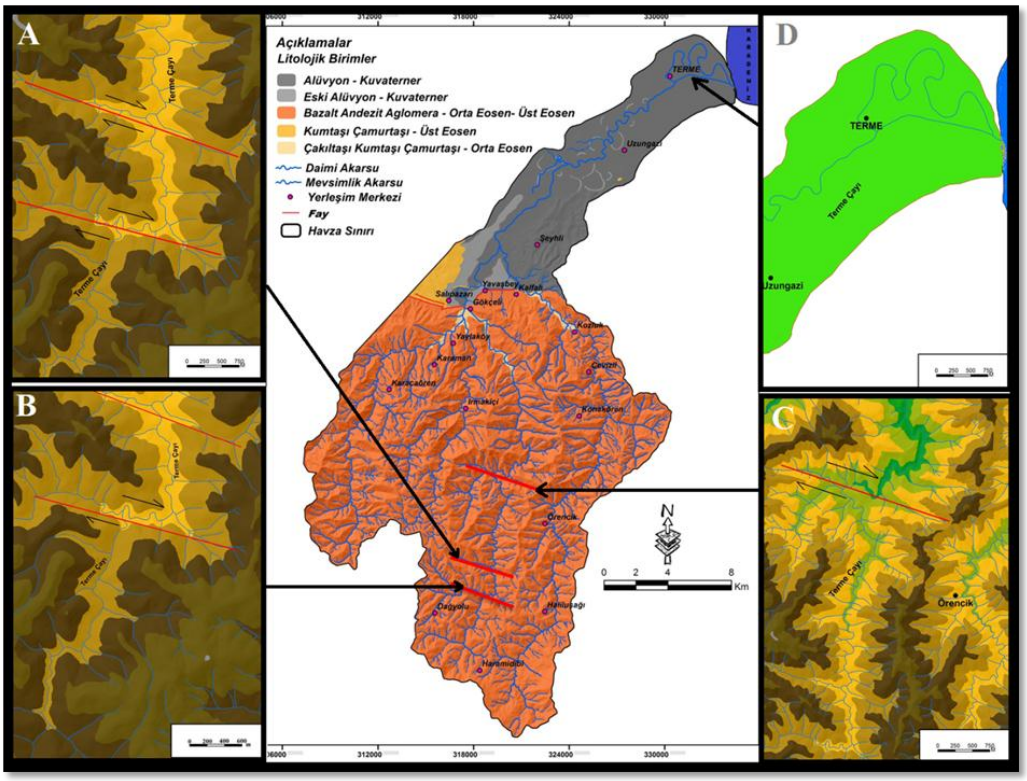

Şekil 12. *Terme çayı havzasında faylanmalara bağlı ötelenmeler.*

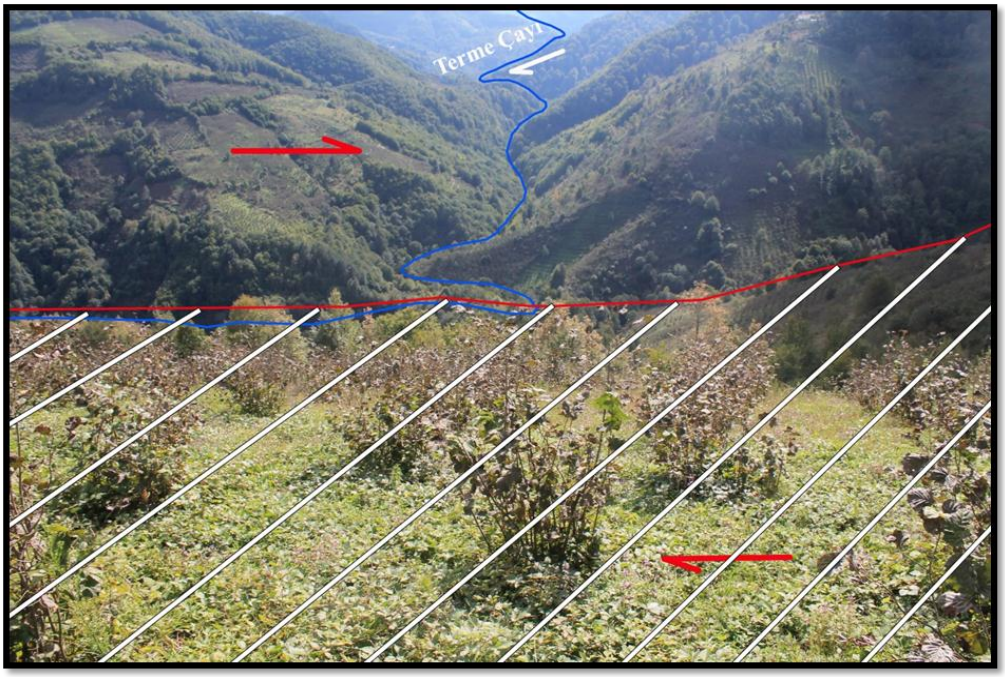

***Foto 9**. Haliluşağı ve Dağyolu yakınlarında faya bağlı ötelenmeler.*

***Foto 10.** Terme çayında kopmuş menderesler. Akarsu kanala alındıktan sonra aşağı çığırda kopmuş menderesler oluşmuştur. Taban suyu seviyesi yüksek olduğu için su içermektedir.*

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma ile ülkemizin Karadeniz Bölgesi, Orta Karadeniz Bölümünde yer alan Terme çayı havzasının coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak morfometrik analizi yapılmıştır.

Havzaya yönelik olarak yapılan morfometrik özellikler neticesinde yükselti, eğim, bakı, havza şekli ve akarsu dizin sayıları belirlenmiştir. Aynı zamanda çatalalanma oranları tespit edilmiştir. Kuzey Anadolu Fay Zonu içerinde ana faya paralel fayların varlığına bağlı olarak sağ yanal atımlı faylar oluşmuştur. Bu faylar ise akarsu vadisinde yer yer 700 m'nin üzerinde ötelenmelere sebep olmuştur.

Yükseklik değerleri kıyıdan iç kesimlere doğru hızla artmaktadır. Yükselti basamaklarından havzada en geniş alanı 0-200 m aralığındaki düz ova alanları kaplamıştır (127 km^2). Bu yükseklik aralığını havzanın orta kesimlerine karşılık gelen ve aşınım yüzeylerinin yoğunluk kazandığı 800 ile 1000 m kademesindeki sahalar takip etmiştir (86 km^2). Bu durum eğim değerlerine de yansımıştır. Canik Dağlarının kuzeye bakan ve akarsu kollarınca derince yarılmış orta kesimlerdeki vadi yamaçlarında, eğim değerleri % 20,1-30 arasında tespit edilmiş ve havzada en fazla alan kaplayan eğim aralığını oluşturmuştur (141 km^2). Bu sahaları ise eğim değerlerinin azaldığı düz delta sahalarına karşılık gelen % 0-10 eğim aralığındaki kesimler takip etmiştir (134 km^2). Havzada kuzeye dönük kesimler ise en geniş alanı kaplamıştır (206 km^2).

Çalışma sahası üç ana morfolojik üniteden oluşmaktadır. Kıyıdan itibaren delta düzlükleri, eğimin ve yükseltinin az olduğu, alüvyonların hakim litolojiyi oluşturduğu ovayı oluşturmaktadır. Ovanın hemen güneyinden itibaren Tersiyer yaşlı bazalt ve andezit ile aglomeraların hakim litolojiyi oluşturduğu, zirve kesimleri aşınmış ve aşınım yüzeyi karakteri kazanmış yüksek düzlüklere geçilmektedir. Bu sahaların ortalama yükseltisi 800 ile 1000 m arasında değişmekte, akarsu kolları tarafından derince yarılmıştır. Bu sahaları plato alanları olarak ele almak mümkündür. Plato sahasının daha güneyinde dağlık sahalara geçilmkte hem yükselti hem de eğim değerleri artmaktadır. Yüksekliğin 1600 m'yi bulduğu ve eğim değerlerinin % 40'ın üzerine çıktığı bu kesimlerde akarsuların akış hızı bir hayli artmakta ve taşkın riskini artıran önemli bir neden olmaktadır. Ova tabanında genişleyen fakat sığ olan vadi tabanından taşan sular akarsu levelerini aşarak taşkına neden olmaktadır.

Çalışma alanında havza şekli analizi sonuçlarına göre Elicek ve Çorakdere alt havzalarının dairevi görünüme sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer alt havzalar ise uzunlamasına bir görünüme sahip olmuştur. Daire şekle sahip havzalarda su toplanma zamanın daha kısa olması taşkın genliğini artırmaktadır. Bu duruma göre Elicek ve Çorakdere alt havzalarında taşkın riski daha fazla olmakla birlikte, Terme çayı havzası bütünü ile taşkın karakterli akarsulardan oluşmaktadır.

Alt havzalardan özellikle Konakören deresi ve Değirmen deresi alt havzası tipik bir şekilde uzunlamasına havza şekli göstermiştir. Bu havza alt havzalar içerinde en geniş alan kaplamaktadır (135,6 km^2). Değirmen deresi (74 km^2) alt havzaları izlemektedir. Bu durumu litoloji, eğim, yükseklik, yarılma derecesi, bitki örtüsü, toprak tipi önemli ölçüde şekillendirmektedir.

Havzadaki akarsu ağı dizini incelendiğinde çalışma alanında en yüksek dizin sayısı 1. dizinde olmuştur (1017). Akarsu dizin sayıları belirlenirken Strahler modeli kullanılmıştır. 1. dizin grubunda dizin sayısının fazla olmasına bağlı olarak akarsu uzunlukları da yüksek çıkmıştır (514,5 km). 6. dizinde ise tek bir akarsuya (Terme çayı) ulaşılmış ve uzunluğu 32,3 km olmuştur.

Morfometrik analizler taşkın yerlerinin belirlenmesi, heyelan alanlarının belirlenmesi, orman ve ekili-dikili alanların ayrılması, yerleşme alanlarının planlanması vs. açısından, uygulamada büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Katkı Belirtme ve Teşekkür

Çalışma kapsamında verilerin elde edilmesinde ve arazi çalışmalarında tarafımıza araç sağlayan Samsun Sulak Alanları ve Yaban Hayatı Koruma Müdürlüğüne teşekkürü bir borç biliriz.

KAYNAKÇA

ATALAY, İ. (1986). Uygulamalı Hidrografya-I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No. 38, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

AVCI, V. VE SUNKAR, M. (2015). Giresun'da Sel Ve Taşkın Oluşumuna Neden Olan Aksu Çayı ve Batlama Deresi Havzalarının Morfometrik Analizleri, *Coğrafya Dergisi, Sayı 30*, Sayfa 91-119.

BAHADIR, M. (2014). Samsun'da Meydana Gelen 4 Temmuz ve 6 Ağustos 2012 Taşkınlarının Klimatik Analizi, Coğrafya Dergisi, Sayı 29, Sayfa 28-50, İstanbul.

BİRİCİK, S. A. (2009). *Fiziki Coğrafya Jeomorfoloji ile Hidroloji'nin Temel Prensipleri ve Araştırma Yöntemleri, Cilt-I,* Gonca Yayınevi, İstanbul.

ÇOŞKUN, A. VE DENGİZ, O. (2016). Samsun Terme Havzası Bazı Temel Fizyografik Karakteristikleri Belirlenmesi ve Tarımsal Taşkın Alanlarının Toprak Haritalanması, *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi, S. 3:* ss. 1-13.

HOŞGÖREN, M. Y. (2004). *Hidrografyanın Ana Çizgileri-I Yeraltısuları-Kaynaklar-Akarsular*, (5. Baskı). Çantay Kitabevi, İstanbul.

ÖNER, E. (1990). *Samsun ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası*, Doktora Tezi A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÖNER, E. (1996). Samsun ve Çevresinin Jeomorfolojisi, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı 4,* s. 191-222.

ÖZDEMİR, H. (2006). Havran Çayı'nın (Balıkesir) Taşkın Sıklık Analizinde Gumbel ve Log Pearson Tip III Dağılımlarının Karşılaştırılması, *Coğrafi Bilimler Dergisi, S. 6* (1), s. 41-52.

ÖZDEMİR, H. (2007a). *Havran Çayı Havzasının (Balıkesir) CBS ve Uzaktan Algılama Yöntemleriyle Taşkın ve Heyelan Risk Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.

ÖZDEMİR, H. (2007b). Farklı Senaryolara Göre Taşkın Risk Analizi: Havran Çayı Örneği (Balıkesir), *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s.: 155-166, Ankara.

ÖZDEMİR, H. (2008a). GIS-based Lveslide Risk Analysis in the Havran River Basin (Western Turkey), *Geophysical Research Abstracts, Volume: 10*, EGU2008-A-07528, SRef-ID: 1607-7962/gra/EGU2008-A-07528, EGU General Assembly 2008, 13-18 April 2008, Vienna - Austria.

ÖZDEMİR, H. (2008b) Taşkınların Tahmini ve Risk Analizinde CBS-UZAL ve Hidrolik Modellemenin Entegrasyonu, *DSİ XI. Bölge Müdürlüğü, Taşkın Konferansı*, 19-20 Haziran 2008, Edirne.

ÖZDEMİR, H. (2011). Havza Morfometrisi ve Taşkınlar, *Fiziki Coğrafya Araştırmaları: Sistematik ve Bölgesel*, Ekinci D., Ed., Babil, İstanbul, ss.507-526,

ÖZŞAHİN, E. (2015). The Relative Tectonic Activity Evaluation of Some River Basins Developing on a Fault Line: The Case of the Ganos Fault (Tekirdağ), *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal 2015 Volume:3* S: 63 – 89.

ŞAHİN, K. (2002). Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Sel Afeti (27 Mayıs 2000), *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 39*, s.79-95, İstanbul.

TOPUZ, M. VE KARABULUT, M. (2016). Limonlu ve Alata Havzalarının (Mersin-Erdemli) Jeomorfometrik Analizi, Turkish Studies International Periodical for the Languages, *Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/2 Winter* 2016, p. 1231-1250.

TUROĞLU, H. (1997). İyidere Havzasının Hidrografik Özelliklerine Sayısal Yaklaşım, *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:32*, s.355-364, İstanbul.

TUROĞLU, H. (2005). Bartın'da Meydana Gelen Sel ve Taşkınlara Ait Zarar Azaltma ve Önleme Önerileri, İ.T.Ü. Türkiye Kuvaterner Sempozyumu V, 02-03 Haziran 2005, Bildiriler Kitabı, s.:104-110, İstanbul.

TUROĞLU, H. ÖZDEMİR, H. (2005). *Bartın'da Sel ve Taşkınlar. Sebepler, Etkiler, Önleme ve Zarar Azaltma Önerileri,* ISBN 975-9060-04-3, Çantay Kitabevi, İstanbul.

UNCU, L. (1995). *Terme Çayı İle Kocamandere Çayı Havzalarında Fiziki Coğrafya Araştırmaları ve Doğal Çevre Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

UZUN, A. (2000). Samsun İlinin Başlıca Coğrafi Özellikleri, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, *Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Coğrafya Serisi, No. 1* (81-105), Samsun.

UZUN, A. (2005). Samsun İli Kıyılarında Antropojenik Değişmeler. *TUQUA Türkiye Kuvaterner Sempozyumu V,* 02-05 Haziran 2005 (183-190), İTÜ/aybe Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü, İstanbul.

UZUN, A. (2006). Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler. *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, 1. Kitap* (541-548), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, Samsun.

UZUN, A. (2010). Samsun Şehir Taşkınlarına Coğrafi Bakış, *II. Ulusal Taşkın Sempozyumu Tebliğler Kitabı,* ss. 45-52, Afyonkarahisar.

YILMAZ, C. VE ZEYBEK, H. İ. (2016). *Samsun Coğrafyası*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları / No: 11, ISBN: 978-605-65683-4-3 Uğur Ofset, Samsun.

ZEYBEK, H. İ. UZUN, A. YILMAZ, C. BAHADIR, M. (2013a). 4 Temmuz Samsun Şehir Seli, *Türkiye Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi*, Fatih Üniversitesi, 19-21 Haziran-2013, İstanbul.

ZEYBEK, H. İ. UZUN, A. YILMAZ, C. VE BAHADIR, M. (2013b). Samsun Yöresi 2012 Taşkınlarının Yağış İle İlişkisi *III. Uluslararası Canik Sempozyumu,* Özet, 24-26 Ekim 2013, Samsun.

http://www.samsunhaber.tc/samsun-haber/samsunlu-genel-mudurden-baraj-mujdesi-h716314.html: S.E. T: 07.09.2016

Diğer Kaynaklar:

1/25000 Ölçekli Topoğrafya Haritaları
1/100000 Ölçekli Jeoloji Haritaları
10 Metre Çözünürlüklü Aster DEM

SİMENLİK GÖLÜ EKOSİSTEMİ [1]

Levent UNCU[*]

Giriş

Bu çalışma, Simenlik Gölü ile birlikte onun bir parçası olan Akgöl ve bunların çevresindeki sazlık-bataklık ve ormanlık alanları kapsamaktadır. Simenlik Gölü[2], Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümünde yer alan Yeşilırmak Deltası'nın doğu yarısındaki Çaltı Burnu'nun batısında bulunmaktadır. Deltanın bu kesiminde denize doğru belirgin bir çıkıntı oluşturan Çaltı Burnu, bol miktarda alüvyon taşıyan Terme Çayı'nın, deltanın bu kesimindeki eski bataklık alanları ve kısmen de Simenlik Gölü'nü doldurması sonucunda meydana gelmiştir *(Şekil 1).*

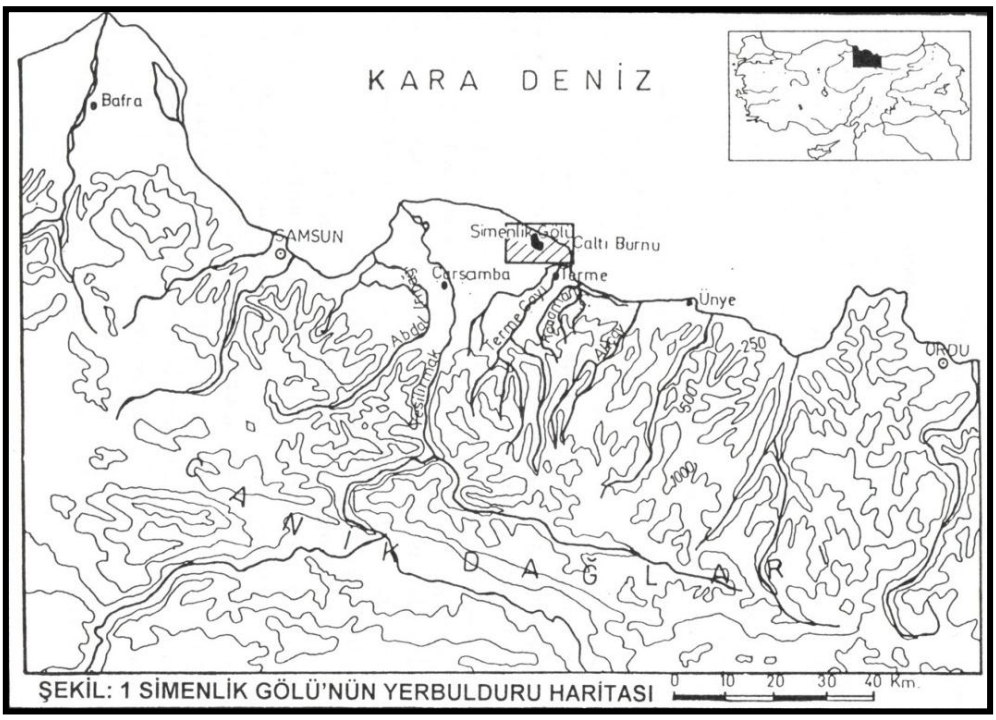

ŞEKİL: 1 SİMENLİK GÖLÜ'NÜN YERBULDURU HARİTASI

[1] Bu araştırma 1997 yılında *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 6, sh. 375-406'*da yayınlanmıştır.

[*] *Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniv. Fen Ed. Fak., Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.*

[2] Türkiye gölleri hakkında daha önceki yıllarda yapılmış olan çalışmalarda gölün adı, Semenlik Gölü olarak geçmektedir (Lahn,1948, İnandık, 1957, 1965 ve Tuncel, 1975, Hoşgören, 1994). Ayrıca Saraçoğlu (1962), göl için Simenit, Karasu ve Arapsazı gibi adların da kullanıldığını belirtmektedir. Yöre halkı ise bugün iki parçaya ayrılmış olan gölün, büyük olan kısmı için Semenlik, küçük olan kısmı için Akgöl veya Aybeder adını kullanmaktadır. 1983 yılında çizilmiş olan 1/25.000 ölçekli Türkiye haritasında göl, Simenlik Gölü ile Akgöl olarak adlandırılan iki parça halinde gösterilmiştir.

Samsun'un Terme ilçesi sınırları içerisinde kalan Simenlik Gölü, ilçe merkezinin 5 km kuzeybatısında yer alır. Çevresindeki sazlık-bataklık alanlar ile birlikte 19 km^2 yüzölçümüne sahip olan Simenlik Gölü, Kızılırmak Deltasındaki Balık Gölü'nden sonra Karadeniz Bölgesi'nin ikinci büyük gölü durumundadır.

Yüzölçümü olarak yurdumuzdaki en büyük deltalardan birisi durumunda olan Yeşilırmak Deltası[3], birbirlerinden özellikleri bakımından ayrılan birçok parçanın birleşmesinden oluşan büyük bir ekosistem meydana getirmektedir. Deltanın kara haline geçmiş olan kesimlerinden farklı olarak, kıyı yakınlarındaki henüz karalaşmamış olan lagünlerin çevresinde tipik bir sulak alan ekosistemi gelişme imkânı bulmuştur.

Yeşilırmak Deltası'nda, sulak alan ekosisteminin biyolojik hayat açısından en zengin olduğu yer, aynı zamanda deltanın en büyük lagünü durumunda olan Simenlik Gölü ile çevresindeki sazlık-bataklık ve ormanlık alanlardır.

Kuzey Anadolu kıyılarımızdaki en önemli ornitolojik alanlardan birisi durumunda olan bu sulak alan, bünyesinde birçok bitki ve hayvan türünü barındırmaktadır.

1.Göl Çevresinin Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri

Yeşilırmak Deltası'nın bugünkü delta düzlüğü, Akdeniz'in Flandrien transgresyonunun Karadeniz'deki karşılığı olan Eski Karadeniz (Pontus) safhasına göre teşekkül etmeye başlamış ve eski deltaya ait depolardan da yararlanarak hızla geliştirilmiştir. Delta düzlüğünün kıyıya yakın olan kesiminde eski deniz girintilerinin önünün kıyı okları ile kapatılması sonucunda oluşmuş olan, irili ufaklı birçok lagün bulunmaktadır.

Deltada son yıllarda yapılan çalışmalar (Erkal, 1993), Yeşilırmak'ın ilk önce bugünkü deltanın kuzeydoğusundan denize döküldüğünü ve ilk deltasını burada oluşturmaya başladığını göstermektedir. Ancak, taşkın karakterli bir akarsu olan Yeşilırmak'ın, yatağını ve ağzını sık sık değiştirmesine bağlı olarak deltasının kıyı kesiminde irili ufaklı koylar bulunmaktaydı. Bugün Simenlik Gölü'nün bulunduğu yerde de eskiden büyük bir koy mevcuttu. Gölyazı köyü yakınlarında yapılmış olan sondajlarda rastlanan bazı denizel kavkı kalıntıları içeren seviyeler (-40, -100, -160 m'lerde) eskiden deltanın bu kesiminde bir koy bulunduğu görüşünü desteklemektedir.

Yeşilırmak, zamanla batıya doğru kayarak önce kuzeyden daha sonra ise kuzeybatıdan denize dökülmüştür. Yeşilırmak'ın denize ulaştırdığı kum boyutundaki

[3] Yeşilırmak Deltasının yüzölçümü, İnandık'a göre 600 km^2'dir.

malzemenin egemen akıntı yönüyle[4] batı-doğu doğrultusunda dağıtılması ve kıyıya verev gelen dalgaların da yardımıyla eski koyların önünde kıyı okları teşekkül etmeye başlamıştır. Simenlik Gölü'nün bulunduğu koyun önünü kapatan kıyı oku da bu şekilde oluşmuştur. Çevresi alüvyonlarla kaplı ve oldukça yayvan, sığ bir çanak şeklinde olan bu oluşum, İzbırak (1977) tarafından "delta çanağı" olarak adlandırılmaktadır *(Şekil 2)*.

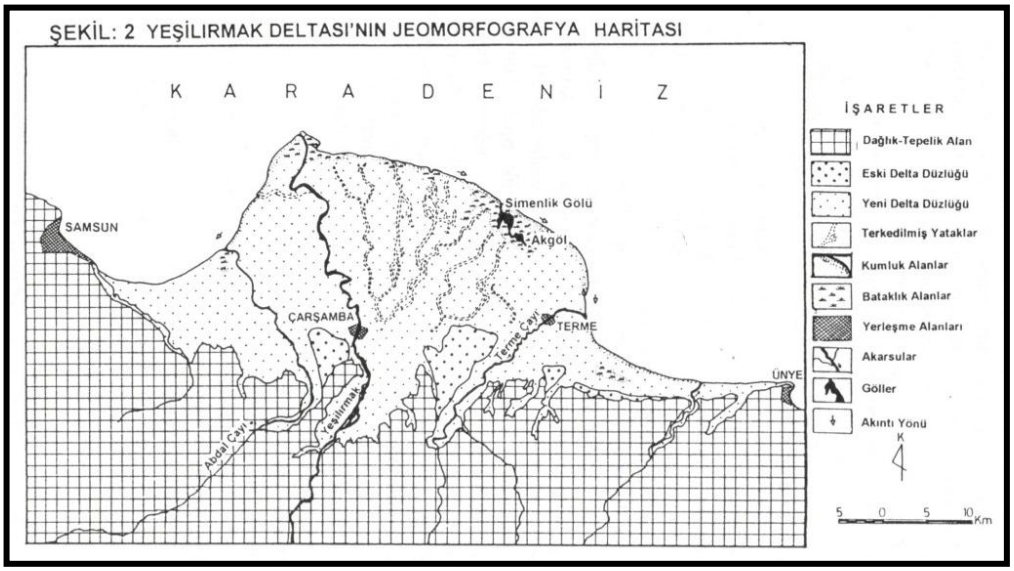

Buradaki eski koyun önünü kapatan kıyı oku, Yeşilırmak tarafından denize taşınan malzemenin bol olması[5] nedeniyle hızla gelişerek geniş bir kumsal görünümü kazanmıştır. Kıyı okunun en dar yerinde 30 m kadar olan genişliği doğuya doğru gidildikçe artarak 300 m'yi bulmakta, Akgöl'ün doğusunda ise 1 km'yi aşmaktadır. Simenlik Gölü, daha sonra kıyı oku üzerinde yapay olarak açılmış olan dar bir kanal aracılığı ile denizle bağlantılı hale getirilmiştir.

Kıyı okunda güncel kumsal çökelleri yayılım göstermektedir. Bu çökeller, beyaz, gri-siyah renklerde, tutturulmamış, iyi boylanmış, bol miktarda denizel kavkı içeren kil, silt ve kumlardan oluşmaktadır. Kalınlığı birkaç metreyi bulan bu depolar, eski kumsal ve lagün çökellerinin üzerine uyumsuz olarak gelir (Hakyemez ve diğ., 1989).

Bir yandan yeni kısımların eklenmesi diğer yandan da eski bataklık alanlarının kurumasına bağlı olarak kıyı okunun kısmen genişlediği Akgöl'ün doğu ve kuzeydoğu

[4] İnandık (1957), Ciocardel'e dayanarak Kuzey Anadolu kıyılarında saatte ortalama 0.5 deniz mili hızla batıdan doğuya doğru hareket eden ve ilkbaharda azami şiddetine ulaşan bir kıyı akıntısının bulunduğunu belirtmektedir.

[5] Atalay (1980)'a göre, Yeşilırmak yılda ortalama 54.6×10^6 ton süspansoidal madde taşımaktadır.

kesimlerinde eski kumullar bulunmaktadır. Bu eski kumullar, parabolik tipte olup egemen rüzgâr yönünden çok kıyı çizgisinin gelişim aşamalarını yansıtmaktadır. Bugün büyük bir kısmı hareketsiz durumda olan kumulların yüksekliği yer yer 5-6 m. yi bulmaktadır. Samsun Orman Bölge Müdürlüğü tarafından yürütülen ağaçlandırma çalışmaları sonucunda kumulların daha içerilere ilerlemesi engellenmiştir.

Simenlik Gölü'nün çevresindeki bataklık alanlarını çevreleyen, nemli ve zaman zaman göl sularıyla kaplanan düzlüklerde güncel bataklık-lagün çökelleri yaygındır. Kalınlığı 20 m'yi bulan koyu renkli kil ve siltlerden oluşan bu depolar, eski kumsal çökellerinin üzerine uyumsuz olarak gelmektedir (Hakyemez ve diğ., 1989).

Gölü çevreleyen bataklık alanların güneyinde ise günümüzde büyük bir kısmı drene edilerek kurutulmuş olan eski bataklık alanları bulunmaktadır.

Bu düzlükler, aynı zamanda tamamen karalaşmış durumda olan delta düzlüğünün kuzey kesimlerini oluşturmaktadır. Terme Çayı'nın yakın zamanlara kadar yapmış olduğu mevsimlik taşkınların ürünü olan silt ve kil boyutundaki malzemeyle örtülü bulunan delta düzlüğünde verimli tarım alanları bulunmaktadır.

Delta düzlüğü üzerinde bulunan en önemli morfolojik birim, eski akarsu yataklarıdır. Terme'nin batısında, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru şeritler halinde uzanan eski akarsu yatakları daha önceleri bu lagünlerin yerinde büyük bir koy bulunduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir (Erkal,1993). Delta düzlüğünün güney kesiminin drenajını sağlamak amacıyla açılmış olan kanalların yapımında büyük ölçüde bu eski akarsu yataklarından yararlanılmıştır.

Simenlik Gölü hızlı bir karalaşma süreci içerisinde bulunmaktadır. Gölün karalaşma süreci çeşitli dönemlerde çizilmiş olan haritalarda da belirgin bir şekilde görülmektedir *(Şekil 3).*

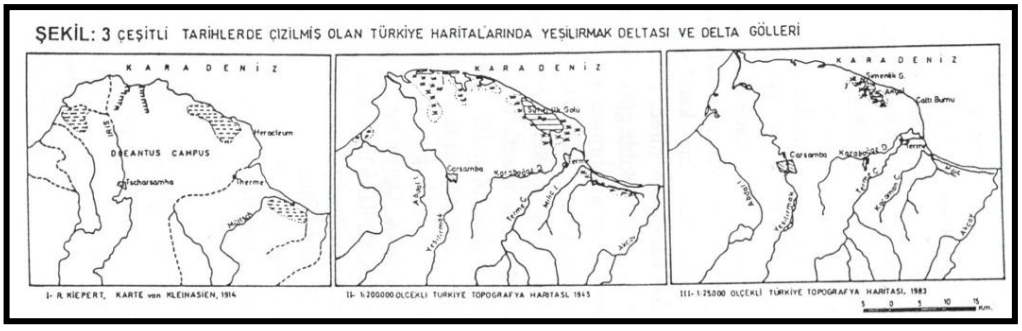

1914 yılında Alman araştırmacı Kiepert tarafından çizilmiş olan "Karte von Kleinasien" adlı haritada Simenlik Gölü'nü denizden ayıran kıyı oku gösterilmemiş buna karşın gölün bulunduğu alan bataklık olarak işaretlenmiştir.

1945 yılında çizilmiş olan 1/200.000 ölçekli Türkiye haritasında, Simenlik Gölü, ortasında iki tane ada bulunan büyük bir göl olarak gösterilmiştir. Ayrıca bugün bir kanalla Terme Çayı'na bağlanmış olan Karaboğaz Deresi'nin göle döküldüğü ve göl çevresinde geniş bataklık alanların bulunduğu görülmektedir.

1983 yılında çizilmiş olan 1/25.000 ölçekli Türkiye haritasında ise 1945 tarihli haritada bataklık olarak gösterilen alanların büyük bir bölümünün, 1960'lı yıllardan itibaren başlatılan drenaj çalışmaları ve kısmen de gölün dolmasına bağlı olarak kara haline geçtiği, alanı iyice daralan gölün ise iki küçük parçaya ayrıldığı dikkati çekmektedir.

Simenlik Gölü'nün çevresinde bulunan ve halen olgunluk dönemini yaşamakta olan geniş bataklık alanları drenaj kanalları aracılığıyla taşınan kil ve silt boyutundaki malzemelerle doldurulmaktadır. Bu nedenle, bugün Simenlik Gölü ve Akgöl arasındaki bağlantı, dar bir su yolu ile sağlanmaktadır. Bununla birlikte, yakın bir gelecekte önce göllerin çevresindeki bataklıkların ve zamanla da gölün tamamının kara haline geçmesi kaçınılmazdır.

2.Göl ve Çevresinin İklim Özellikleri

Bir alanın ekolojik özelliklerinin belirlenmesinde iklim elemanları önemli rol oynamaktadır. Özellikle sıcaklık ve yağış koşulları, jeolojik ve jeomorfolojik yapının da yardımıyla ekosistemin ana çizgilerini belirler. Çünkü bu iki iklim elemanı bir alandaki doğal bitki örtüsünü ve faunayı doğrudan etkiler.

Terme ve çevresinde, yazları fazla sıcak olmayan, kışları ise serin geçen, her mevsimi yağışlı bir iklim hüküm sürmektedir. Yöre, bir bakıma Erinç (1984), tarafından belirlenmiş olan Orta Karadeniz ile Doğu Karadeniz iklim tipleri arasında bir geçiş özelliği göstermektedir.

Simenlik Gölü'nün hemen batısında bulunan Çarşamba'da yıllık ortalama sıcaklık 14.5°C'dir. Bu istasyonda aylık ortalama sıcaklık en düşük değerine Ocak (6.6°C), en yüksek değerine ise Temmuz (23.2°C) ayında ulaşmaktadır. Çarşamba ve çevresinde ortalama sıcaklık yılın hiçbir ayında 0°C'nin altına düşmemektedir. Yıllık ortalama düşük sıcaklıklar 10°C'yi, ortalama yüksek sıcaklıklar ise 20°C'yi aşmamaktadır *(Tablo 1, Şekil 4).*

Tablo 1. *Çarşamba'da Aylık Ortalama, Ortalama Yüksek ve Ortalama Düşük Sıcaklıklar (1965-1990).*

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Ortalama	6.6	7.2	8.4	12.1	16.4	20.8	23.2	22.8	19.6	15.4	12.1	9.0	14.5
Ort. Yük.	10.9	11.8	13.3	17.6	21.4	26.2	28.5	27.5	24.8	20.5	17.2	13.4	19.4
Ort. Düş.	3.1	3.6	4.2	7.3	10.9	15.4	17.9	18.0	15.2	11.1	7.7	5.6	10.0

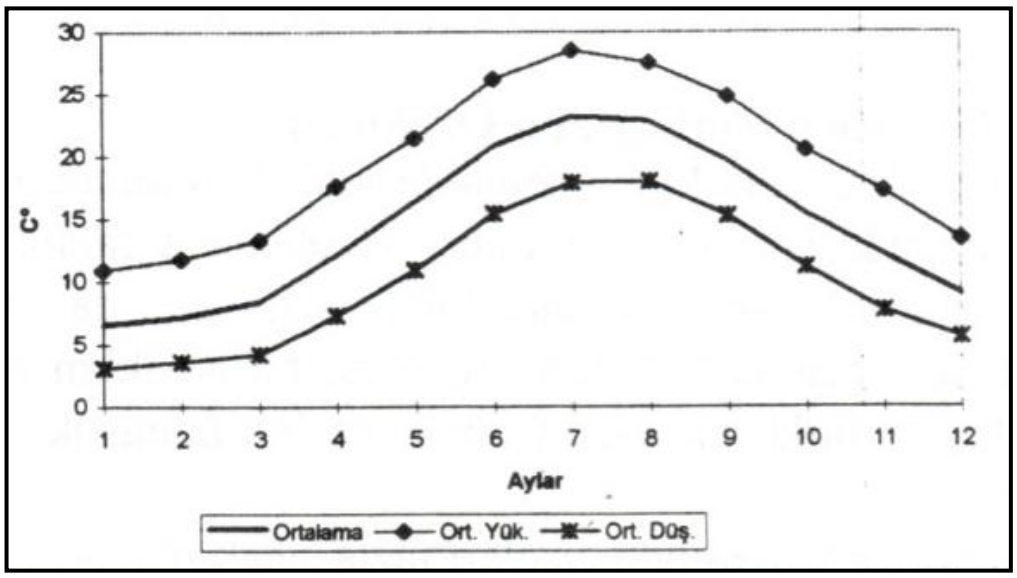

Şekil 4. *Çarşamba'nın Bileşik Sıcaklık Grafiği.*

Çarşamba'da bugüne kadar rasat edilmiş, günlük en düşük sıcaklık -8.0^0 C, en yüksek sıcaklık ise 40.5°C'dir. Gerek ortalama gerekse, yüksek ve düşük sıcaklık değerlerine göre yöre, termik rejim olarak Orta kuşağın oseanik tipine girmektedir.

Yıllık ortalama rüzgar frekansları ve rüzgar gülleri incelendiğinde; uzun bir süre gezici depresyonların etkisi altında kalan Çarşamba'da, yıl içerisinde % 49.4 frekansa sahip olan kuzey sektörlü rüzgarların egemen olduğu görülür. Kuzey sektörlü rüzgârlar, Karadeniz üzerindeki nemli hava kütlelerinin yöreye ulaşarak bol yağış bırakmasına neden olurlar. Yörede kış mevsimi boyunca etkili olan güneybatı yönlü rüzgârlar ise fön karakterlidir. Çarşamba'da, yıl içerisinde sırasıyla, kışın lodos, ilkbaharda poyraz, yaz ve sonbaharda ise karayel rüzgârları etkilidir. Ana yönlerden esen rüzgârların frekansları ise çok düşük değerler göstermektedir *(Tablo 2, Şekil 5).*

Tablo 2. *Çarşamba'da Aylık Rüzgâr Frekansları (1965-1990).*

YÖNLER	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
N	7.3	8.3	9.3	10.1	9.2	8.9	10.4	9.2	9.8	10.8	7.4	9.4	9.2
NE	17.5	19.3	20.5	21.1	22.8	20.3	19.9	20.6	20.4	19.5	18.7	16.7	19.8
E	7.6	7.4	9.0	9.8	10.0	9.8	6.7	6.5	6.3	6.6	7.9	8.0	8.0
SE	11.6	13.6	12.9	12.6	12.0	13.4	12.3	13.1	12.8	13.5	14.9	13.6	13.0
S	4.1	4.4	3.3	2.4	3.0	2.0	2.6	2.7	3.4	2.8	6.0	5.5	3.5
SW	23.2	19.2	16.9	16.8	15.8	16.9	16.6	17.5	18.7	18.5	19.1	22.7	18.5
W	7.5	6.6	6.4	6.5	6.3	6.0	6.4	5.9	4.9	4.6	6.0	5.5	3.5
NW	20.0	20.2	20.4	19.1	19.5	20.2	22.0	21.7	21.8	21.9	19.4	18.1	20.4

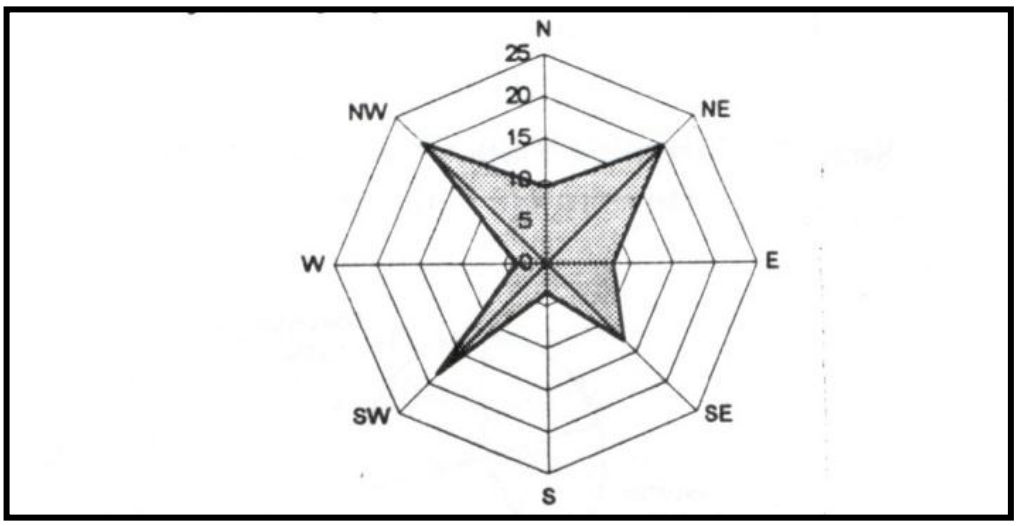

Şekil 5. *Çarşamba'nın Yıllık Rüzgâr Gülü.*

Terme'de yıllık ortalama yağış miktarı 912,1 mm'dir. Yıl içerisinde yağış miktarının en yüksek olduğu ay Kasım (107,6 mm), en düşük olduğu ay ise Mayıs (48,4 mm) ayıdır *(Tablo 3, Şekil 6).*

Tablo 3. *Terme'de Aylık Ortalama Yağış Miktarı (1963-1993)*

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Top.
Yağış	84.4	72.5	71.4	70.7	48.4	58.7	59.9	65.9	64.9	105.0	107.6	103.2	912.1

Terme'de yıllık yağışın, %30 (264,2 mm.) sonbahar, % 29 (190,8 mm) kış, %21 (190,8 mm) ilkbahar, %20 (180,2 mm) ise yaz mevsiminde düşmektedir. Buna göre yörede en yağışlı mevsimi sonbahar olan ve her mevsimi yağışlı "Karadeniz yağış rejimi" görülmektedir.

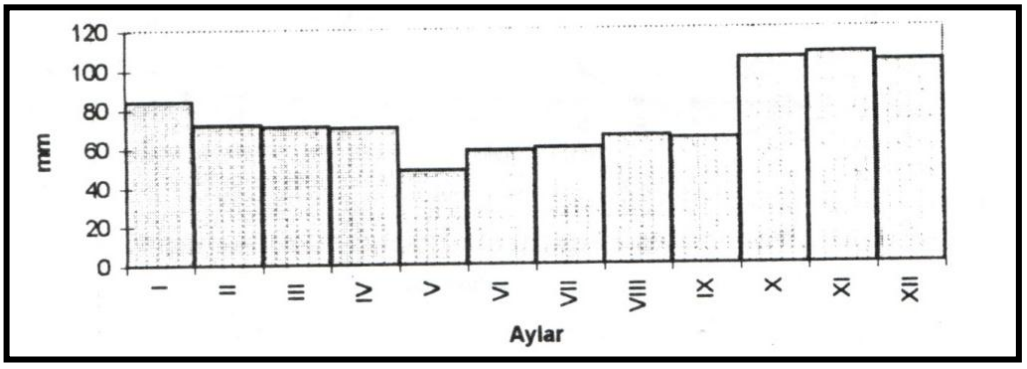

Şekil 6. *Terme'de Aylık Ortalama Yağış Miktarı.*

Karadeniz kıyılarında sıcaklık değerlerinin fazla düşük olmamasına bağlı olarak kar yağışlarına pek rastlanmaz. Kar yağışlı gün sayısının 4,9 gün olduğu Çarşamba ve çevresinde yağan kar uzun süre yerde kalmaz *(Tablo 4).*

Tablo 4. *Çarşamba'da Kar Yağışlı Günlerin Sayısı (1937-1990).*

Aylar	*I*	*II*	*III*	*IV*	*V*	*VI*	*VII*	*VIII*	*IX*	*X*	*XI*	*XII*	*Top.*
Karlı Günler	*1.6*	*1.9*	*1.0*	*0.1*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*0.3*	*4.9*

3.Göl Sularının Özellikleri

Yüzeyi deniz seviyesinde bulunan Simenlik Gölü sığ bir göldür. Gölün ortalama olarak 1,5-2 m kadar olan derinliği orta kesimlerinde yer yer 5 m'yi bulmaktadır. Simenlik Gölü'ndeki su seviyesi mevsimler ve yıllar arasında belirgin değişmeler göstermektedir. Bu durum, iklim koşullarının yanı sıra göl çanağının yayvan olmasından da kaynaklanmaktadır.

Göllerdeki su seviyesi buharlaşmanın arttığı buna karşın yağışın azaldığı Nisan'dan itibaren yavaş yavaş azalarak Ağustos'ta en düşük değerine ulaşır. Ortalama 25-30 cm. kadar olan bu seviye düşmesinin yaz aylarının sıcak geçtiği bazı yıllarda 60-70 cm'yi bulduğu olmaktadır. Bu dönemlerde su seviyesinin düşmesine bağlı olarak, denizle bağlantısı kesilen göl sularının tuzluluğu, kıyı okundan sızan deniz sularının etkisiyle artmaya başlar. Ayrıca, kuzey sektörlü rüzgârların şiddetli olduğu zamanlarda kabaran dalgalar, gölün ayağı durumundaki kanal aracılığıyla göle ulaşarak sulardaki tuzlanmayı hızlandırır. Bu tuzlanmada gölleri besleyen drenaj kanallarının taşıdığı su miktarının bu dönemde azalması da etkili olmaktadır. Yağışların arttığı sonbahar ve kış aylarında ise gölün seviyesi yükselerek çevredeki sazlık-bataklık ve ormanlık alanların bir kısmını sular altında bırakır. Bu dönemde tuzlu su, tatlı suya oranla daha yoğun ve ağır olduğu için altta kalır ve bunun üzerinde bir tatlı su tabakası meydana gelir.

Simenlik Gölü ve Akgöl, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan drenaj kanalları ile beslenmektedir. Yeşilırmak Deltasının kıyıya yakın kesimlerindeki taban arazileri, eğim koşullarının yetersiz olması ve doğal akım şartlarının bulunmaması nedeniyle drenaj problemi ile karşı karşıyadır. Deltada, bu sorunun çözümüne yönelik olarak özellikle 1962-1968 yılları arasında DSİ tarafından birçok drenaj kanalı açılmıştır. Bu drenaj kanallarından Simenlik Gölü ve Akgöl'e dökülenler batıdan doğuya doğru, Acıklı, Taflı, Şıvgarılı, İnesilli ve Balkamlı kanallarıdır.

Göl seviyesinin yüksek olduğu dönemlerde, gölün fazla suları Simenlik Gölü'nün kuzeyinde insan eliyle açılmış olan 8-10 m genişliğinde ve 30 m uzunluğundaki Karaboğaz Kanalı aracılığıyla denize ulaştırılır. Yaz aylarında göl seviyesinin düşmesine bağlı olarak, bu kanalın ağzı kumlarla kapanır ve gölün denizle

olan bağlantısı bir süre için kesilir. Bahar aylarında ise balıkçılar kanalı açarak balık ve kayıkların göle girişini kolaylaştırırlar.

Göl sularının fiziksel özelliklerine yönelik olarak herhangi bir gözlem yapılmadığı için veri mevcut değildir. Ancak, yöre halkından öğrendiğimize göre, göl sularının sıcaklığı, havanın ısınmasıyla birlikte ilkbahardan itibaren artarak Ağustos'ta en yüksek, buna karşın sonbahardan itibaren azalarak Şubat'ta en düşük değerine ulaşır.

Simenlik ve Akgöl'den alınan su örneklerinin kimyasal analizlerine göre *(Tablo 6),* göllerin suları zayıf bazik karakterlidir. Simenlik Gölü, deniz ile bağlantı halinde olduğu için suları, sodyum ve klor iyonları yönünden zengindir. Tabloya bakıldığında; Simenlik Gölü'nden daha içeride yer alan Akgöl'de sodyum ve klor miktarlarının daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Bu durumun nedeni Simenlik Gölü'ne dökülen drenaj kanallarının bol su taşıyarak göl sularının tuzluluğunu kısmen azaltmasıdır. Buna karşın Akgöl'e dökülen drenaj kanallarının su toplama alanlarının dar, taşıdıkları su miktarının ise az olması, göl sularında tuzluluğu azaltıcı bir etki yapmamaktadır.

Tablo 6. *Göl Sularının Kimyasal Analizi.*

Parametreler	Simenlik Gölü	Akgöl
pH	8.1	8.2
$Ecx10^6 .25^0 C$	2093	2303
Na^+	9.56	16.52
K^+	0.36	0.41
Ca^{++}	2.75	2.50
Mg^{++}	5.45	4.95
CO_3^-	1.20	0.80
HCO_3^-	5.65	4.95
Cl^-	13.50	16.70
SO_4^{--}	-	1.93
Na %	54.7	69.4
Su Sınıfı	C3S2	C4S2

Elektriksel iletkenlik (EC) değerinin yüksekliği ise, göl sularının tuzlu olmasından ileri gelmektedir. Akgöl'ün sularının Simenlik Gölü'ne göre daha tuzlu olduğu EC. değerinin yüksek olmasından da anlaşılmaktadır. "Amerikan Tuzluluk Laboratuvarı Sulama Sularının Sınıflandırılması" sistemine göre göllerin suları, tuzluluk tehlikesi yüksek, sodyum tehlikesi orta derecede olan sular sınıfına girmektedir (Demirci, 1994). Bundan dolayı göl suları, tarımsal açıdan kullanıma elverişli değildir.

Bugüne kadar göl sularının biyolojik özelliklerine yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, göl sularının fıto ve zooplanktonlar yönünden zengin olduğu söylenebilir. Oluşumları da dâhil bir çok bakımdan benzer özelliklere sahip olan Demirsoy (1996) tarafından, Kızılırmak Deltası'ndaki Balık Gölü'nde yapılan bir çalışmada saptanmış olan fıtoplankton (Chlorophyceae, Cyanophyceae, Diatomeae, Flagellata) ve zooplankton (Rotifera, Cladocera) türlerinin, su özellikleri bakımından Balık Gölü'ne çok benzeyen Simenlik Gölü'nde de yaşama olasılığı yüksektir.

4.Göl Çevresindeki Arazilerin Sınıflandırılması

Simenlik Gölü'nün güneyindeki tamamen kara haline geçmiş olan delta düzlüğünde çoğunlukla "II. Sınıf Araziler" bulunmaktadır. Güncel taşkın ovası çökelleriyle kaplı bulunan bu düzlüklerde alüvyal topraklar yaygındır. Bu araziler, drenaj sorunları çözümlendiği takdirde elverişli tarım alanı özelliği kazanırlar (İl Arazi Varlığı, 1984).

Simenlik Gölü ve çevresi ise arazi sınıflaması ve kullanım durumuna göre, drenaj koşullarına bağlı olarak göllenme, çok yavaş geçirgenlik, orta derecede tuzluluk gibi problemlerinden dolayı "III. Sınıf Arazilere" dâhildir. II. Sınıf Arazilere göre daha fazla ıslah ve koruma önlemlerine gereksinim gösteren bu araziler daha çok çayırlık ve ormanlık olarak kullanılmaktadır. Bu araziler, tarım alanı olarak kullanıldıklarında balçıklaşmayı önlemek ve geçirgenliği düzeltmek için toprağa mutlaka organik madde (gübre) katmak ve yaş olduklarında işlemeden kaçınmak zorunluluğu vardır (Özçağlar, 1994).

Gölü denizden ayıran kıyı okunu meydana getiren kumluk alanlar ise VIII. Sınıf Arazilere girer. Tarımsal açıdan hiçbir önem olmayan bu arazilerin göle yakın olan kesimlerinde kısmen toprak oluşumuna rastlanmaktadır.

5.Göl Çevresindeki Yerleşmeler

Yeşilırmak Deltası'nın doğusunda, sıtma gibi hastalıkların kaynağı durumunda olan bataklıkların geniş alan kaplaması nedeniyle, 1950'li yılların başlarına kadar yerleşmeler seyrekti. Ancak, deltada 1960 yılından itibaren hızlanan drenaj çalışmaları sonucunda göl çevresindeki eskiden bataklık durumunda olan 100 km^2 alan drene edilerek yerleşmeye açılmış, tarım alanı haline dönüştürülmüş ve ağaçlandırılmıştır.

Bugün göllerin çevresinde Terme ilçesine bağlı 4 yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşmeler, Simenlik Gölü'nün batısındaki Sancaklı, güneybatısındaki Geçmiş, güneyindeki Kabalı ve Akgöl'ün güney doğusundaki Gölyazı (İnesilli) köyleridir[6]. 1990

[6] 1580 sayılı kanunun 7469 sayılı kanunla değişik 7. Maddesi uyarınca Gölyazı ve Kabalı köylerinin birleştirilmesi ve "Gölyazı" adıyla yeni bir belediye kurulması 14 Ocak 1997 tarih ve 22877 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

yılı nüfus sayımına göre, bu köylerde toplam 4919 kişi yaşamaktadır. Göl çevresindeki köylerin 1955 yılından itibaren sürekli olarak artış gösteren nüfusları, 1985 yılından sonra azalmaya başlamıştır *(Tablo 7).* Bu azalmanın nedeni yörede geçim kaynaklarının sınırlı olmasıdır. Göl çevresindeki köylerdeki nüfusun bir bölümü, 1985 yılından sonra Samsun ve İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. Yöre, halen dışarıya göç vermeye devam etmektedir.

Gölün çevresinde kurulmuş olan yerleşmelerin başlıca geçim kaynakları tarımsal faaliyetlerdir. Tarımsal faaliyetler arasında çeltik ve şekerpancarı tarımı, büyükbaş hayvancılık ve balıkçılık önemli yer tutmaktadır. Ayrıca, saz kesimi de yöre halkının bir diğer önemli geçim kaynağıdır.

Göl çevresinde yaşayanların bir kısmı geçimini balıkçılıktan sağlanmaktadır. Gölde avlanan balık miktarı resmi kayıtlara göre, yılda 10 ton kadar olmakla birlikte yöredeki balıkçılar bu miktarın çok daha fazla olduğunu belirtmektedir. Hazineye ait olan Simenlik Gölü, 1989 yılına kadar Samsun Tarım İl Müdürlüğü, Su Ürünleri Dairesi Başkanlığı tarafından ihale yoluyla kiraya verilmekteydi.

Tablo 7. *Göl Çevresindeki Yerleşmelerin Nüfusları.*

Yıllar	***Kabalı***	***Gölyazı***	***Sancaklı***	***Geçmiş***	***Toplam***
1955	*-*	*1146*	*582*	*918*	*2646*
1960	*-*	*1996*	*559*	*1045*	*3600*
1965	*-*	*2380*	*625*	*1256*	*4261*
1970	*-*	*2217*	*660*	*1018*	*3895*
1975	*650*	*2133*	*629*	*1028*	*4440*
1980	*658*	*2433*	*551*	*988*	*4630*
1985	*764*	*2604*	*611*	*1121*	*5100*
1990	*719*	*2463*	*650*	*1087*	*4919*

Kaynak: BDİE

Ancak 1990 yılından sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Son yıllarda gölün hızla Ruppia maritima adı verilen bir bitkiyle kaplanması ve göldeki su seviyesinin düşmesine bağlı olarak, avlanan balık miktarı büyük ölçüde azalmıştır. Ayrıca, sivrisinek larvaları ile mücadelede kullanılan ve balık yumurtalarını yiyen, Gambusia affinis adlı bir balık türünün de bu azalmada önemli rolü olmuştur. Bununla birlikte, gölde özellikle son yıllarda Potamobius fluviatilis (kerevit) üretimi yaygınlaşmıştır.

Verimli bir tarım alanı olan Yeşilırmak Deltası'nın doğu kesiminde yetiştirilen en önemli tarımsal ürün çeltiktir. Terme'de 1995 yılı verilerine göre, 2.250 hektar alanda çeltik ekimi yapılmış ve 11.263 ton çeltik üretilmiştir. İlçede çeltik tarımı, daha çok gölü besleyen kanalların (özellikle Taflı Kanalı) çevresindeki tavalarda yapılmaktadır. Son yıllarda; göl çevresinde kısmen drene edilerek tuzlanma sorunu

çözümlenmiş olan alanlar da çeltik tarımına açılmaktadır. Ancak, bu durum beraberinde çeşitli sorunlar getirmiştir. Buralardaki tavalar kısa sürede bataklık bitkileri ile kaplanmakta ve sivrisinek larvaları için ideal bir üreme yeri olmaktadır. Böylece hem hektar başına alınan verimi düşmekte hem de yöre halkının çok güç koşullarda tarıma açtığı bu alanlar, kısa sürede kullanılamaz hale gelmektedir.

Yörede son yıllarda ekim alanı genişleyen bir diğer tarım ürünü ise şeker pancarıdır. Bu bitki, Çarşamba Şeker Fabrikasının ihtiyacına yönelik olarak delta düzlüğündeki verimli alüvyal topraklarda ekilmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra göl çevresindeki tarım alanlarında fındık, mısır, soya fasulyesi ve çeşitli sebzeler de yetiştirilmektedir.

Göl çevresinde tuzluluk oranı yüksek olan hidromorfık ve organik topraklarda yetişen gür çayırlar yöre halkı tarafından mera olarak kullanılır ve buralarda manda, sığır gibi büyükbaş hayvanlar beslenir. Bu meralara Terme'nin yanı sıra çevre illerden de hayvan sürüleri getirilmektedir. Simenlik Gölü çevresi sulak bir alan olması nedeniyle kümes hayvancılığı için son derece elverişlidir. Bundan dolayı son birkaç yıldır yörede tavuk çiftlikleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Son yıllarda yörede arıcılıkta önem kazanmaya başlamıştır.

Yöre halkının bir diğer geçim kaynağını ise, göl çevresindeki sazlık-bataklık alanlardan kesilen saz ve kamışlar oluşturmaktadır. Gölde kamış üretimi, 1989 yılında 400 ton olarak gerçekleşmiştir. Yöre halkı tarafından çoğunlukla kış aylarında kesilen saz ve kamışlar, bir şirket tarafından satın alınarak önce kamyonlarla Mersin'e gönderilmekte, orada 25 cm'lik briketler halinde preslenip işlendikten sonra Almanya'ya ihraç edilmektedir.

6.Göl Çevresinin Ekolojik Özellikleri

Ekosistemlerin özellikleri abiyotik ve biyotik unsur ve etkenlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda belirlenir. Abiyotik unsurlar, iklim elemanları (sıcaklık, yağış, rüzgar), jeolojik- jeomorfolojik özellikler, toprak ve drenaj koşulları gibi fiziki coğrafya özelliklerinden, biyotik unsurlar ise flora, fauna, mikroorganizmalar ile insan ve faaliyetlerinden oluşmaktadır.

6.1.Floristik Özellikler

Karadeniz kıyılarımızın geneli gibi Simenlik Gölü ve çevresi de floristik bakımdan son derece zengin bir alandır. Bu durum yörenin iklim, toprak ve su koşullarının uygunluğundan kaynaklanmaktadır. Kuzey Anadolu Fitocoğrafya Bölgesinin "Öksin Sektörü" içerisinde yer alan yörede mezofitik vejetasyon formasyonlarının yanı sıra Akdeniz elemanları da yaygındır. Gölü denizden ayıran kıyı okunu oluşturan kumluk alanlar ve gölün çevresindeki bataklıklarda ise tamamen edafık koşullara bağlı olarak gelişmiş olan bir vejetasyon bulunmaktadır *(Şekil 9).*

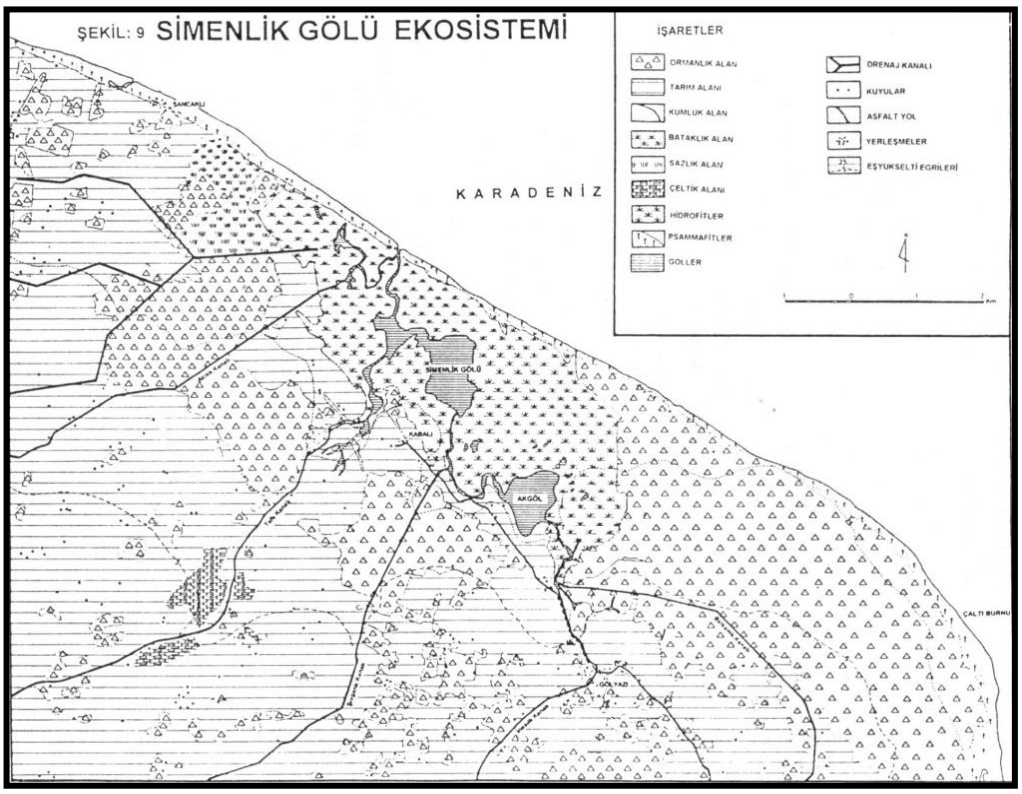

Kıyı yakınlarında yayılım gösteren kumul vejetasyonunu oluşturan türler kıyının 5 m yakınından başlayarak 300 m kadar içeriye sokulmaktadır. Denize yakın olan kumullar üzerinde tuzcul (halofıt), daha geride kumcul (psammofıt) ve kısmen tuzcul, bunların gerisinde ise kumul bitkilerinin yanısıra kumul bitkisi olmayan türler yaygındır.

Kıyıdan itibaren 5-100 m arasındaki hareketli kumulların bulunduğu alanlarda yetişen otsu türlerin bazıları, Euphorbia paralias (sütleğen), Eryngium maritimum (çakırdikeni), Polygonum maritimum (madımak), Elymus elongatus (ayrık otu), Salsola ruthenica (soda otu), Cakile maritima (deniz teresi), Ammophila arenaria (kum sazı), Otanthus maritimus' dur (Kılınç ve Özkanca, 1991).

100-300 m'ler arasında nispeten stabil olan kumullarda halofıt türler azalır. Bu kesimlerde ise, otsu türlerden Medicago littoralis (çevrince), Daucus broteri, Tournefortia sibirica, Cyperus capitatus (topalak), Raphanus rapharistrum (turp otu), Calystegia soldanella (kum sarmaşığı), Jurinea kileae, Corispermum fılifolium, çalımsı türlerden, Sophora alopecuroides (acı meyan), Glycyrrhiza glabra (dikenli meyan) ve Cionura erecta (bodur otu) yaygındır (Kılınç ve Özkanca, 1991). Yine buralardaki kumul alanlarında yetişen Pancratium maritimum (kum zambağı), Scolymus hispanicus (ak diken) ve Hyprericum perforatum (sarı kantaron) gibi türler ilaç yapımında kullanıldıkları için ekonomik bir değere sahiptir. Ancak, kum zambağı

soğanlarının aşırı sökülmesi nedeniyle soyu tehlike altında olan türler arasında bulunduğu için koruma altına alınmıştır.

Göle yakın kesimlerdeki nemli-stabil kumulların bulunduğu yerlerde kısmen toprak oluşumu olduğu için bitki örtüsü bir geçiş özelliği göstermektedir. Buralarda otsu türlerden, Teucrium chamaedrys (yer meşesi), Plantago scabra (damar otu), Anthemis tinctoria (beyaz papatya), Clematis vitalba (adi orman asması), Xanthium spinosum (pıtrak), Echium italicum (engerek otu), Stachys annua (pamuk otu), çalı türlerinden ise Ruscus aculeatus (dikenli mersin) ve Hippophae rhamnoides (kum dikeni) yaygındır.

Gölün hemen yakınındaki nemli kumullarda ise, Juncus littoralis (deniz sazı), Carex arenaria (kum saparnası), Scirpus holoschoenus (saz otu), Artemisia santonicum (Pelin otu), Pulicaria dysenterica (andız otu) yaygındır.

Kıyı okunun göle yakın olan kesimlerinde, Salix alba (söğüt), Alnus glutinosa (kızılağaç), Quercus (meşe) türleri, Paliurus spina-christi (karaçalı), Vites agnus-castus (hayıt), Tamarix smyrnensis (İzmir ılgını), Ligustrum vulgare (kurtbağrı), Rosa canina (kuşburnu) ve Verbascum sinuatum (sığır kuyruğu) ve Erica arborea (ağaç fundası) gibi türlerden oluşan fundalık ve çalılık görünümünde bir bitki topluluğu bulunmaktadır. Saraçoğlu (1990), yöre halkının bu bitki topluluğunu “Sancar Ormanı” olarak adlandırdığını belirtmektedir.

Simenlik Gölü çevresindeki sazlık-bataklık alanlarda tamamen edafik koşullara bağlı olarak sucul (higrofit) ve kısmen tuzcul (halofıt) türler yetişme imkanı bulmuştur. Bu alanlarda yetişen başlıca türler, Phragmites communis (adi kamış), Scirpus lacustris (göl sazı), Zizania latifolia (yabani çeltik), Ranunculus tricophyllus (düğün çiçeği), İris psedocorus (bataklık süseni), Potamogeton pectinatus (su sümbülü) ve Nymphaea alba (nilüfer)’ dir. Bataklıkların tuzlu olan kesiminde ise; Juncus maritimus (deniz sazı), Typha angustifolia (hasır otu) ve Salicornia herbacea (deniz börülcesi) gibi türler yaygındır.

Derinliği fazla olmayan Simenlik Gölü’nün tabanı, Ruppia maritima adlı tatlı-tuzlu suya uyum sağlamış olan bir bitki ile kaplıdır. Gölün içinin yer yer suyun üzerine kadar çıkabilen bu bitkiyle kaplanması sonucunda hem ötrofıkasyon artmış hem de gölden avlanan balık miktarı azalmıştır. Gölün bu bitki ile kaplanmasının nedeni, göle ulaşan kimyasal maddelerin sudaki azot miktarını arttırarak ekolojik dengeyi bozmasıdır.

Simenlik Gölünün güney ve batısındaki nemli düzlükler, Leucojum aestivum (göl soğanı) bitkisinin yurdumuzdaki birkaç doğal yetişme ortamından birisi durumundadır. Yörede sümbül olarak adlandırılan ve ilkbaharda çiçek açan bu bitkinin alkaloid yapımında kullanılan soğanları, Haziran ayından itibaren sökülerek

yurt dışına satılmaktadır. Soğanlarının son yıllarda aşırı sökülmesi nedeniyle doğal yetişme ortamı büyük ölçüde ortadan kalkan bu bitki de kum zambağı gibi koruma altına alınmıştır.

Gölün çevresinde sazlık-bataklık alanlar ile ormanlık alanlar birbirleriyle iç içe girmiş durumdadır. Ormanlık alanlardaki başlıca ağaç türleri, Alnus glutinosa (kızılağaç), Ulmus campestiris (karaağaç), Populus alba (kavak), Carpinus betulus (gürgen), Quercus (meşe) türleri, Fraxinus excelsior (dişbudak) ve Plantanus orientalis (doğu çınarı) dır. Zeminin nemli olduğu bu sahalarda son derece gür olan ormanaltı florası, Corylus avellana (adi fındık), Crataegus monogyna (geyik dikeni), Cornus mas (kızılcık), Rubus fruticosus (adi böğürtlen), Polypodium vulgare (eğrelti otu), Vitis vinifera (yabani asma), Smilax excelsea (gıcır) ve Hedera helix (sarmaşık) gibi türlerden oluşmaktadır. Bu ormanlık alanların bir kısmının tabanı göl seviyesinin yükseldiği zamanlarda sularla kaplanmaktadır.

Simenlik Gölü'nün güneybatısı ve Akgöl'ün doğusundaki ormanlık alanların bir kısmı, Samsun Orman Bölge Müdürlüğü tarafından oluşturulmuş olan kavaklıklardan meydana gelmektedir. Yoğun bir ormancılık faaliyetine sahne olan bu kavaklıklar, hem kuzeydeki kumul alanlarının güneye doğru genişlemesini engellemiş, hem de drenajı kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

6.2.Faunistik Özellikler

Simenlik Gölü ve çevresi faunistik açıdan da son derece zengindir. Gölde çeşitli balık türleri, göl çevresindeki sazlık-bataklık ve ormanlık alanlarda ise çeşitli memeli ve sürüngen türleri yaşamaktadır. Ayrıca, göl ve çevresi ornitolojik bakımdan da deltadaki en önemli alan durumundadır.

Gölde, özellikle drenaj kanallarının göle döküldüğü yerlerin yakınlarında tatlı su balıkları yaşamaktadır. Buralarda yaşayan başlıca balık türleri; Cyprinus carpio (sazan), Trutta faris (alabalık), Esox lucius (turna) ve Leuciscus cephalus (tatlısu kefali) dir. Göl sularının tuzlu olduğu kesimlerde yaşayan Mugil cephalus (esas kefal) ise, ilkbahar başlarında yumurtlamak için göle girmekte Mayıs ve Haziran aylarında ise tekrar denize dönmektedir.

Simenlik Gölü ve çevresindeki sazlık-bataklık alanlarda Natrix tesellata (su yılanı), Natrix natrix (yarısucul yılan), Anguis fragilis (semender), Emys orbicularis (su kaplumbağası), Bufo bufo (siğilli kurbağa) ve Arvicola terrestris (su sıçanı), ormanlık alanlarda ise, Sus scrofa (yaban domuzu), Canis aureus (çakal), Lepus capensis (yabani tavşan), Sciurus anomalus (sincap), Mustella nivalis (gelincik), Lutra lutra (kunduz) ve Erinaceus europaeus (kirpi) yaşamaktadır. Ayrıca, göl çevresinde 15-20 attan oluşan ve başıboş gezen bir yılkı atı sürüsü bulunmaktadır.

Göl çevresindeki sazlık ve çalılıkların bulunduğu alanlarda, Felis chanus (bataklık vaşağı) ve Felis silvestris (yabani kedi) gibi soyu tehlike altında olan türlerin de yaşadığı kaydedilmiştir. Su kuşları ve kemirgenlerle beslenen bu türlerin avlanması Merkez Av Komisyonu kararı ile yasaklanmıştır.

Kızılırmak Deltası ve Sinop'taki Sarıkum Lagünü ile birlikte Karadeniz kıyılarımızdaki en önemli ornitolojik alanlardan birisi durumunda olan Yeşilırmak Deltasında, Simenlik Gölü'nü denizden ayıran kıyı oku ve göl çevresindeki sazlık-bataklık ve ormanlık alanlar ornitolojik bakımdan en önemli alanları oluşturmaktadır. Bu alanlarda çok sayıda kuş kuluçkaya yatmakta, kışlamakta veya konaklamaktadır.

Yurdumuzdaki diğer önemli kuş alanlarının aksine Simenlik Gölü ve çevresinde düzenli gözlem yapılmadığı için yörede tam olarak kaç kuş türünün yaşadığı ve bunların sayılarının ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Yörede saptanmış olan türlerden bazıları, tepeli batağan (Podiceps cristatus), balaban (Botaurus stellaris), gece balıkçılı (Nycticorax nycticorax), alaca balıkçıl (Ardea ralloides), külrengi balıkçıl (Ardea cinerea), erguvan balıkçıl (Ardea purpurea), büyük akbalıkçıl (Egretta alba), küçük akbalıkçıl (Egretta garzetta), küçük batağan (Ixobrychus minitus), sakarmeke (Fulica atra), saz tavuğu (Gallinula chloropus), su kılavuzu (Rallus aquaticus), yeşilbaş (Anas platyrhynchos), fıyo (Anas penelope), çamurcun (Anas crecca), kepçel (Anas clypeata), kadife ördek (Melanitta fiısca), boz dalağan (Aythya ferina), uzunbacak (Himantopus himantopus), kızkuşu (Vanellus vanellus), sumru (Sterna hirundo), turna (Grus grus), ak leylek (Cicconia cicconia), üveyik (Streptopelia turtur), batak düdükçünü (Tringa stagnatilis), çulluk (Scolopax rusticola), su çulluğu (Gallinago gallinago) ve kum kuşu (Calidris alpina) dur (T.Ç.V., 1993). Ayrıca bunların yanısıra yörede çeltikçi (Plegadis falcinellus), ırmak bülbülü (Locustella luscinoides) ve öküz balıkçılı (Bulbulcus ibis) gibi türlerin de ürediği tahmin edilmektedir. Akgöl'ün güneydoğusundaki Gölyazı köyünde kurulmuş olan bir üretim istasyonunda yapılan çalışmalarla yörede doğal bir sülün (Phasanius colchicus) topluluğu (popülasyonu) oluşturulmuştur.

Yeşilırmak Deltasında yapılan kış ortası su kuşu sayımlarında özellikle deniz ördekleri için yüksek rakamlar alınmaktadır. 1967-1970 yılları arasında yörede yapılan kuş sayımlarına göre; 2.200 fıyo (Anas penelope), 2.500 çamurcun (Anas crecca), 12.000 yeşilbaş (Anas platyrhynchos), 2.000 tepeli dalağan (Aythya fuligula) ve 900 kılkuyruk ördek (Anas acuta) tespit edilmiştir (Ertan, Kılıç, Kasparek, 1989). Karadeniz'de toplam popülasyonu 10.000 kadar olan kadife ördek (Melanitta fusca) den, 29.12.1995 günü yapılan bir sayımda sadece göl çevresinde 870 adet sayılmıştır (Sunay Demircan, sözlü görüşme).

Simenlik Gölü ve çevresinde, Sunay Demircan tarafından 12 Ocak 1996 tarihinde yapılan son sayımda ise, kısa bir sürede 16.120 tane su kuşu sayılmıştır.

Sayılan türlerden bazıları şunlardır: 5.400 Aythya ferina (boz dalağan), 4041 Anas platyrhynchos (yeşilbaş ördek), 2.300 Anas crecca (çamur cun=krik ördek), 1580 Anas penelope (fıyo), 450 Melanitta fusca (kadife ördek), 370 Fulica atra (sakarmeke), 248 Aythya fuligula (tepeli dalağan), 238 Podiceps cristatus (tepeli batağan), 155 Netta rufina (Macar dalağan), 102 Phalacrocorax carbo (karabatak), 47 Anas clypeata (kepçel=kaşıkgaga ördek), 30 Anas acuta (kılkuyruk ördek), 27 Podiceps ruffıcolis (bahri), 19 Podiceps nigricollis (karaboyunlu batağan), 15 Cygnus olor (sessiz kuğu), 11 Circus aeruginosus (saz delicesi), 8 Bucephula clangula (altıngöz), 7 Egretta garzetta (küçük akbalıkçıl), 6 Egretta alba (büyük akbalıkçıl), 4 Buteo buteo (şahin), 3 Falco peregrinus (gezginci doğan), 3 Gavia arctica (karaboyunlu dalgıç), 2 Ardea cinerea (külrengi balıkçıl) ve 1 Circus cyaneus (gök delice).

Uluslararası Tabiat Kaynaklarını Koruma Birliği (IUCN) tarafından kabul edilen kriterlere göre bir defada 25.000 den fazla su kuşu barındıran alanlar A Sınıfı Sulak Alan, bu sayının altındakiler ise B Sınıfı Sulak Alan olarak kabul edilmektedir. Buna göre, bir defada yaklaşık olarak 20.000 su kuşunun sayıldığı, Yeşilırmak Deltası ve özellikle de Simenlik Gölü ve çevresi "B Sınıfı Sulak Alan" kapsamına girmektedir.

7.Göl ve Çevresinin Sorunları

Yurdumuzdaki sulak alanların hemen hepsi gibi Simenlik Gölü ve çevresi de çeşitli sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Hiç şüphesiz, bu sorunların başında DSİ tarafından 1950'li yıllardan beri deltada yürütülmekte olan drenaj ve kurutma çalışmaları gelmektedir. Bu çalışmalar sonucunda sulak alan ekosisteminin alanı iyice daralmış ve yörede barınan kuşların büyük bir kısmı burayı terk ederek Kızılırmak Deltası'nı mesken tutmuştur. Kızılırmak Deltası'nda çeşitli yıllarda yapılan kuş sayımlarında elde edilen yüksek rakamlar bu durumun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Delta düzlüğünde son yıllarda çeltik ve şekerpancarı gibi tarım ürünlerinin ekiminin yaygınlaşmasına bağlı olarak suya olan ihtiyaç artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için drenaj kanallarından yararlanılmaktadır. Bunun sonucunda gölü besleyen en önemli kaynak durumunda olan drenaj kanalları tarafından göle taşınan su miktarı büyük ölçüde azalmış, dolayısıyla gölün su rejimi bozulmuştur. Gölün su rejimindeki bozulma ekosistemde de onarılması imkansız tahriplere neden olmaktadır.

Yoğun tarımsal faaliyete sahne olan deltada verimi arttırmak amacıyla kullanılan nitrat ve fosfatça zengin olan kimyasal gübreler ve tarımsal ilaçlar, sulama sularıyla ayrıştırılarak drenaj kanalları ve yeraltı suları ile doğrudan göle taşınmaktadır. Göllerin çevresindeki yerleşmeler, Terme Çayının denize döküldüğü yerde bir arıtma tesisi bulunmasına rağmen evsel atıkları ve yerel kanalizasyonlarını doğrudan göle boşaltmaktadır. Burada kimyasal maddeler ve tarımsal ilaçlarla

birleşerek konsantre bir durum kazanan bu maddeler, göl sularının besin maddeleri (nutrient) açısından zenginleşmesine dolayısıyla, fıtoplanktonların artmasına yol açmıştır.

Göldeki en önemli sorunlardan birisi de; kontrolsuz saz kesimi ve yakılmasıdır. Sazlık alanların bilinçsizce kesilmesi bunların arasında yumurtlayan ve kuluçkaya yatan su kuşlarını rahatsız etmektedir. Sazlıkların yakılması ise kuş yuvaları ve yumurtalarına zarar vermektedir.

Yörede yaban hayatının çeşitliliği nedeniyle aşırı ve bilinçsizce bir avcılık faaliyeti sürdürülmektedir. Özellikle kış aylarında başta çevre iller olmak üzere, Türkiye'nin birçok yerinden avcılar avlanmak için göle gelmektedir. Saçma ile yapılan avlanma sonucunda çok sayıda kuş öldürülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizdeki sulak alanların hemen hepsi gibi Simenlik Gölü ve çevresi de çeşitli çevre sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu nedenle ülkemizdeki sulak alanların büyük bir kısmındaki sorunların çözümüne yönelik olarak yapılacak öneriler Simenlik Gölü ve çevresi içinde geçerlidir.

Göl ve çevresindeki sorunların çözümüne yönelik olarak yapılması gereken işlerin başında, DSİ'nin sulak alanları işe yaramayan ve ortadan kaldırılması gereken sorunlu alanlar olarak görmesinden vazgeçirilmesi gelmektedir. Önceki yıllarda sulak alanlarımızın çoğunda DSİ tarafından yürütülmüş olan kurutma faaliyetleri ekosistemde bir daha geri dönüşü mümkün olmayan zararlara yol açmıştır. Bu nedenle Simenlik Gölü çevresindeki kurutma faaliyetlerine bir an önce son verilmesi gerekmektedir. Çünkü, biyolojik hayat bakımından son derece zengin ve önemli olan bu alan, çok hassas bir ekosisteme sahiptir ve bulunduğu koşullarda korunması gerekmektedir.

Doğal bir durum olarak Simenlik Gölü hızlı bir karalaşma süreci içerisinde bulunmaktadır. Göle taşınan malzeme miktarının fazlalığı nedeniyle drenaj kanalları kısa sürede dolmaktadır. Gölün ömrünün uzatılması açısından kanalların daha sıkı bir şekilde denetlenerek temizlenmesi gerekliliği vardır.

Sulak alanların korunması herşeyden önce bu alanların çevresinde yaşayan insanların bilinçlendirilmesi ile olmaktadır. Bu nedenle Çevre Bakanlığı ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle göl çevresindeki köylerde sulak alanları tanıtıcı ve önemlerini vurgulayıcı çalışmalar yapılmalıdır.

Göle yakın yerlerdeki tarım alanlarında kimyasal gübre ve tarımsal ilaç kullanımı denetlenmeli ve bunların sular üzerindeki etkileri araştırmalıdır. Çünkü, bu

kimyasal maddeler göl sularındaki mikrobiyolojik hayatı büyük ölçüde değiştirmiş ve sonuçta göl sularının ekolojik dengesi bozulmuştur.

Samsun Valiliği tarafından göl ve çevresinin denetim altına alınarak yapılaşmaya, özellikle de gölü denizden ayıran kıyı oku üzerine son yıllarda yapılmaya başlanan ikincil konutlara, kesinlikle izin verilmemesi gerekmektedir. Ayrıca yerleşmelerin atık sularının, Terme Çayı'nın ağzındaki arıtma tesisinde arıtılarak denize verilmesi de hem göl sularının kirlenmesinin önlenmesi hem de yöre halkının sağlığı açısından yerinde bir karar olacaktır.

Göl çevresindeki sazlık alanlardan aşırı saz kesimi ve yakımı kontrol altına alındığı takdirde hem buralarda barınan su kuşlarının rahatsız edilmemesi hem de yöre halkının önemli bir geçim kaynağı olan sazlıkların daha verimli bir şekilde kullanılması sağlanmış olacaktır.

Göl çevresinde yaşayan kuş türlerinin çoğu avlanması yasak veya sınırlı olan türler arasında bulunmaktadır. Bu nedenle yörede av yasaklarına sıkı sıkıya uyulması sağlanmalı ve kontroller sıklaştırılmalıdır. Av yasağının olduğu dönemlerde devriye gezen jandarmalar, alanın geniş olması nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Buradaki görevli jandarma sayısını arttırmak, daha da önemlisi yöre halkını bu konuda bilinçlendirmek ve yasaklara uymayanlara uygulanan cezaları arttırmak gerekmektedir.

Yeşilırmak Deltasının büyük bölümünün drene edilmesine bağlı olarak buradaki ekosistemin özellikleri yeterince önemsenmemiştir. Bünyesinde birçok canlıyı barındıran bu ekosistemin floristik ve faunistik envanterinin çıkartılması ve özellikle de su kuşlarının daha düzenli olarak gözlenmesi zorunluluğu vardır.

3167 sayılı "Kara Avcılığı Kanunu"na göre Simenlik Gölü ve çevresi "Yaban Hayatını Koruma Sahaları" arasında yer almaktadır. Bu kanuna göre; Simenlik Gölü çevresinde 16.043 hektar alan su kuşlarını koruma, Gölyazı köyünde 3900 hektar alan ise sülün üretme ve koruma alanı olarak ilan edilmiştir (TÇV, 1995).

Yeşilırmak Deltası, 1993 yılında yürürlüğe giren "Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği" ne göre "Uygulama Yapılacak Hassas Yöreler" kapsamına alınmıştır. Ancak bugüne kadar bu konuyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu uygulamaya bir an önce geçilerek ekosistemin daha fazla bozulmadan değerlendirilmesi yoluna gidilmelidir.

Türkiye'nin sulak alanların korunmasına yönelik olarak taraf olduğu veya taraf olma çalışmalarını yürüttüğü, uluslararası bitki ve hayvan ticaretini kontrol etmeyi amaçlayan CİTES, tehdit altındaki bitkileri yaşadıkları ortamlarda korumayı amaçlayan Bern Sözleşmesi ve özellikle su kuşları yaşama ortamı olarak uluslararası öneme sahip sulak alanların korunmasını amaçlayan Ramsar Sözleşmesi gibi bazı uluslararası

sözleşmeler bulunmaktadır. Bunların arasında özellikle Ramsar Sözleşmesi, sulak alanların korunmasına yönelik çeşitli hükümler içermektedir. Türkiye'nin 13.11.1994 tarihinden itibaren akit taraf olduğu bu sözleşmenin yükümlülüklerine uyması zorunluluğu vardır. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi ancak yörede ekolojik, sosyal ve ekonomik analizlere dayalı bir sulak alan koruma programı geliştirilmesi ile mümkün olacaktır.

Kaynakça

AKKAN, E., 1970, *Bafra Bumu-Delice Kavşağı Arasında Kızılırmak Vadisinin Jeomorfolojisi*, Ank. Üniv. D.T.C.F. Yay. No: 161, Ankara.

ATALAY, 1, 1980, "Türkiye ve Dünyanın Ana Akarsularında Taşınan Yüzer Haldeki Sediment Miktarları", *Orm. Araş. Enst. Derg. S:502*, s:5-34, Ankara.

BAYTOP, T., 1994, *Türkçe Bitki Adlan Sözlüğü*, Atatürk Dil ve Tarih Yük. Kur., Türk Dil Kurumu Yay. No:578, Ankara.

DEMİRCİ, C., 1994, *Çarşamba Ovası Hidrojeolojik Etüdü*, D.S.İ. Gen. Müd. 7. Şube, Samsun.

DEMİRSOY, A., 1996, *Genel ve Türkiye Zoocoğrafya, Hayvanlar Coğrafyası*, Meteksan, Ankara.

ERİNÇ, S., 1984, *Ortam Ekolojisi ve Degradasyonel Ekosistem Değişiklikleri*, İst. Üniv. Yay. No:3213, Deniz Bil. ve Coğ. Enst. Yay. No:l, İstanbul.

ERİNÇ, S., 1984, *Klimatoloji ve Metodları* (3. Baskı), İst. Üniv. Yay. No:3278, Deniz Bil. ve Coğ. Enst. Yay. No:2, İstanbul.

ERKAL, T., 1991, "Çarşamba Ovası ve Çevresinin Jeomorfoloji", *Jeom. Derg. S:20*, s:13-28, Ankara.

HAKYEMEZ, Y. ve Diğ., 1989, *Çarşamba Dolayının Jeolojisi*, M.T.A. Rapor No:8895, Ankara.

HOŞGÖREN, Y., 1994, "Türkiye'nin Gölleri", *Türk Coğ. Derg. S:29,* s:19-52, İstanbul.

İNANDIK, H., 1957, "Sinop ve Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü", *Türk Coğ. Dergisi, Yıl:13,* S:17, s:21-50, İstanbul.

İNANDIK, H., 1965, *Türkiye Gölleri (Morfolojik ve Hidrografık Özellikleri),* İst. Üniv. Yay. No:1155, Coğ. Enst. Yay. No:44, s:84, İstanbul.

İZBIRAK, R., 1977, *Sistematik Jeomorfoloji*, Harita Genel Müd. Yay., Ankara.

KILINÇ, M. ve ÖZKANCA, R, 1991, "Orta Karadeniz Bölgesi Kıyı Kumullarının Florası ve Vejetasyonu", *TÜBİTAK, Türk Bot. Derg., Vol:15, No:3*, s:314-348, Ankara.

LAHN, E., 1948, *Türkiye Göllerinin Jeoloji ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Etüt*, M.T.A. Enst. Yay. Seri:B, No: 12, s:53, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., 1994, "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma", *Ank. Üniv. Türk. Coğ. Araş, ve Uyg. Merk. Derg. S:3*, s:93-128, ANKARA.

SAMSUN İLİ ARAZİ VARLIĞI, 1984, Topraksu Genel Müd. Yay., Ankara.

SARAÇOĞLU, H., 1990, *Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler, Bitki Örtüsü, İklim ve Göller*, Milli Eğitim Basımevi, s:402, İstanbul.

ÖZESMİ, U., SOMUNCU, M., TUNCEL, H., 1993, "Sultan Sazlığı Ekosistemi", *Ank. Üniv. Türk. Coğ. Araş, ve Uyg. Merk. Derg. S:2*, s:264-275, Ankara.

TUNCEL, M., 1975, *Göllerimiz*, Redhouse Yayınevi, s:59, İSTANBUL.

T.Ç.V., 1993, *Türkiye'nin Sulak Alanları*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, s:51-52, Ankara.

T.Ç.V., 1995, *Türkiye'nin Çevre Sorunları 95*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.

YİĞİTBAŞIOĞLU, H., 1995, "Seyfe Gölü Ekosistemi", *Ank. Üniv. Türk. Coğ. Araş, ve Uyg. Merk. Derg. S:4,* s:147-170, Ankara.

Fotolar

Foto 1. *Simenlik Gölü'nün genel görünümü. Göle bir bataklık görünümü kazandıran Ruppia maritima adlı bitkiler yer yer su yüzeyine kadar çıkmaktadır.*

Foto 2. *Simenlik Gölü'nün çevresinde bulunan geniş sazlık-bataklık ve ormanlık alanlar gölü denizden ayıran kıyı oku ile birlikte Yeşilırmak Deltası'ndaki en önemli sulak alan ekosistemini oluşturmaktadır.*

Foto 3. *Taflı Kanalı Simenlik Gölü'nü besleyen en önemli kaynaklardan biridir.*

Foto 3. *Simenlik Gölü'nün çevresinde yaşayan yöre halkının önemli bir gelir kaynağı saz kesimidir. Kışın kesilen sazlar, daha sonra işlenmek üzere kamyonlarla Mersin'e gönderilmektedir.*

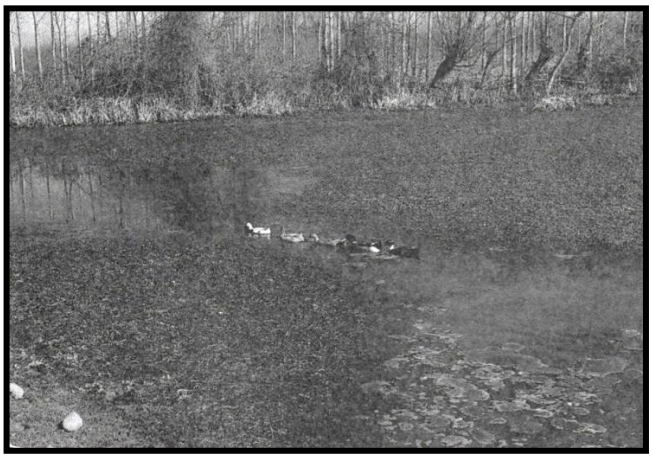

Foto 4. *Simenlik Gölü ve çevresi ornitolojik bakımdan büyük önem taşımaktadır. Bu alanlar kış aylarında çok sayıda kuş türünü barındırmaktadır.*

TERME ÇAYI İLE AKÇAY ARASINDA KALAN SAHANIN JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ VE KIYI KULLANIMI

Neslihan ALTUNOĞLU [*]
H. İbrahim ZEYBEK [**]

1. GİRİŞ

Kıyılar, uygun iklim ve ulaşım şartlarına sahip olması, zengin tarım ve turizm potansiyeli taşıması sebebiyle diğer alanlara göre daha hızla gelişmektedir. Bununla birlikte en hızlı değişime uğrayan, sorunların en çok yaşandığı alanlar da yine kıyılardır. Türkiye kıyıları sunduğu avantajlara bağlı olarak hızlı bir gelişme süreci içerisindedir. Son yıllarda nüfus artışına paralel olarak hızlı bir yapılaşma süreci içerisine giren diğer kıyılarımız gibi, inceleme alanı da farklı sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Özellikle sosyal ve ticari amaçlı tesislerin kıyılarda yer alması ve sayılarının giderek artması, ikincil konutlardaki artış, kıyı hukukuna aykırı yapılaşma, verimli tarım alanlarının amaç dışı kullanımı, sulak alanların daralma ve değişimi bu sorunların başlıcalarını oluşturmaktadır.

1.1. Amaç, Malzeme ve Metot

Bu çalışmada Terme Çayı ile Akçay arasında kalan kıyı sahasının morfolojik özelliklerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Yine, kıyı sahasından faydalanma ve bu faydalanmanın doğal ortam üzerine etkileri ile kıyı kullanımından kaynaklanan sorunların belirlenmesi, bunların çözüm yollarının tartışılması da çalışmanın temel amaçları arasındadır.

Araştırma, esas olarak arazi çalışmalarına dayanmaktadır. Arazi çalışmaları sırasında araştırma sahasının morfolojik birimleri ve bunların özellikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Terme Çayı ile Akçay arasında yer alan sahada kıyı birimlerinden yararlanma biçimleri belirlenmiş, beşeri müdahalelerin çalışma alanındaki kıyılar üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca inceleme alanını içine alan 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli topografya ve jeoloji haritaları, DMİGM'nce hazırlanan yayımlanmamış iklim cetvelleri, TÜİK'e ait nüfus verileri ve Terme İlçe Tarım Müdürlüğü'nce hazırlanan çeşitli istatistiki veriler gibi çeşitli kurumlara ait verilerden de faydalanılmıştır. Yine saha ile ilgili haritaların hazırlanması sırasında CBS program ve tekniklerinden faydalanılmıştır.

[*] *Gelemen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Coğrafya Öğretmeni, Samsun.*
[**] *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun*.

1.2. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

İnceleme alanı, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyı kesiminde, 36º 50' - 37º 10' doğu boylamları ile 41º 05' - 41º 12' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Araştırma sahası, Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyı kuşağında, Çarşamba Ovasının doğu kesiminde yer almaktadır. Samsun ilinin Terme ilçesi sınırları içinde kalan inceleme alanının kuzeyini Karadeniz, doğusunu Akçay ve batısını Terme Çayı sınırlandırır *(Şekil 1).* Çalışmaya konu olan morfolojik birimler 100 m izohipsinin kuzeyinde kaldığı için sahanın güneyi ise 100 m izohipsi ile sınırlandırılmıştır.

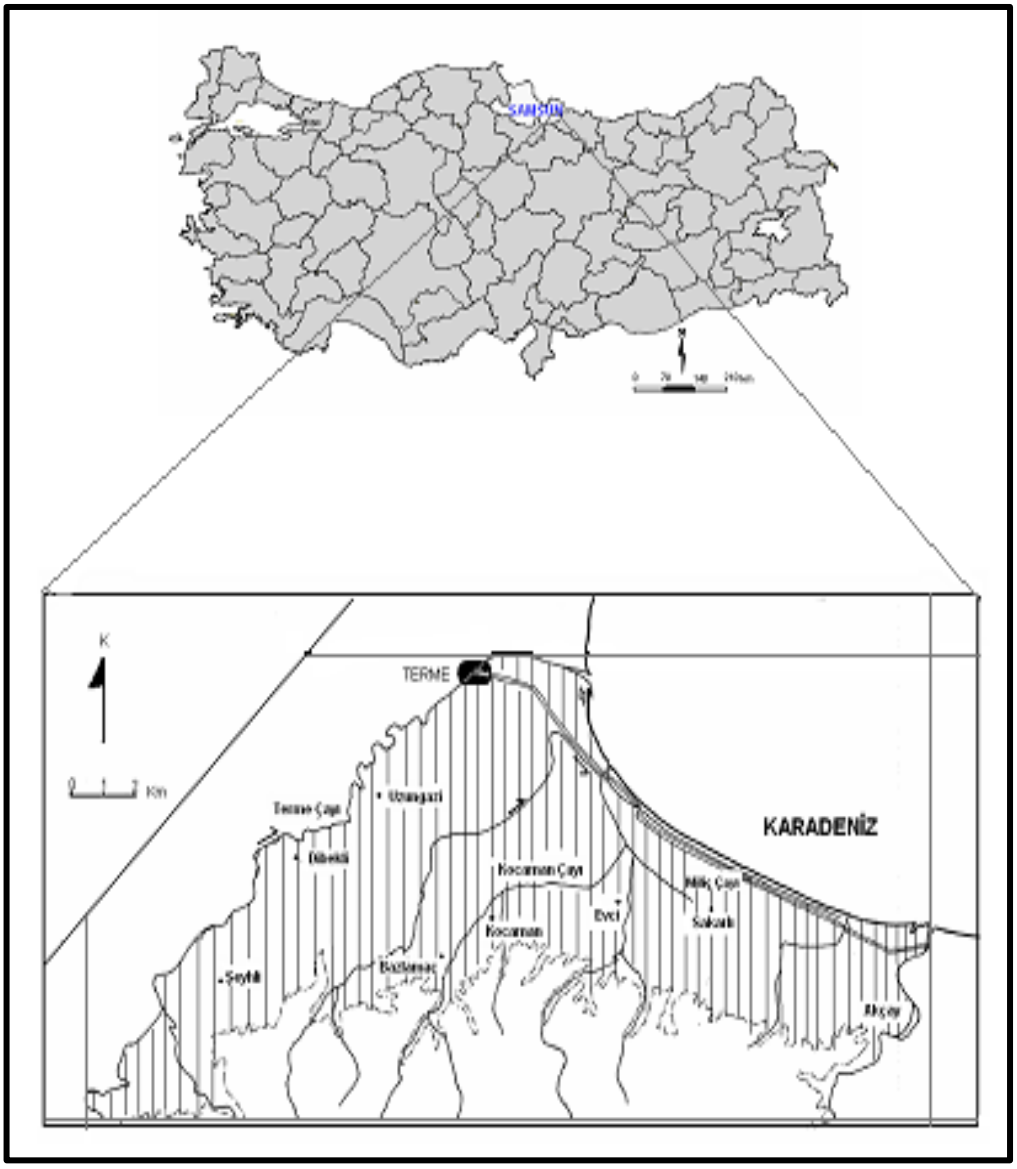

Şekil 1. *Araştırma sahasının yeri.*

2.BULGULAR

2.1. Kıyı Morfolojisi ve Gelişimi

Anadolu Yarımadasının günümüzdeki yer şekilleri genel itibariyle tektonik hareketlerle Oligosen sonlarından itibaren belirmeye başlamış, Neojen ve Kuvaterner boyunca iç ve dış güçlerin etkileri altında gelişen süreçler ile bugünkü şeklini almıştır (Erol, 1979).

Oligosende toplu bir yükselmeye uğramış olan Anadolu, yine bu dönemin sonlarına doğru şiddetli bir aşınım dönemine girmiştir. Alt ve Orta Miyosen boyunca sıcak –nemli iklim koşulları altında peneplen karakterine yaklaşan alçak dalgalı yüzeyler oluşmuştur (Erol, 1983; 11)

Pleyistosen başlarında başlayan buzullaşma olaylarına bağlı olarak Karadeniz'de östatik nedenlere bağlı seviye değişmeleri meydana gelmiştir. Yeşilırmak'ın Karadenize döküldüğü sahada Eski delta büyük ölçüde Uzunlar safhasında oluşmuştur. Bu safha Riss-Würm I interglasiyeline karşılık gelmektedir.

Würm I'e karşılık gelen Post Uzunlar regresyonunda deniz seviyesi yaklaşık -100 m' ye kadar düşmüştür. Böylece bir taraftan eski delta parçalanırken, diğer taraftan akarsular vadilerini derinleştirmişlerdir. Würm I ve Würm II İnterglasiyeli aşamasında yaklaşık 30-35 m' lik deniz seviyesi yükselmesi olmuştur. Bunun sonucunda akarsu ağızları dolmuş, vadi içlerinde kalın alüvyal birikmeler etkili olmuştur. Daha sonraki evreyi oluşturan "Yeni Öksin" de yeni bir regresyon yaşanmıştır. Bu dönemde Terme Çayı'nın vadisini yarması sonucu güneyinde akarsu taraçaları ortaya çıkmıştır. Yine söz konusu devrede Terme güneyi ile Akçay arasında 25-30 m yükseklikte denizel taraçalar oluşmuştur. "Eski Karadeniz" evresinde deniz seviyesinde meydana gelen yükselme alt seviye taraçalarının oluşmasında etkili olmuştur.

İnceleme alanını da içine alan Yeni delta düzlüğünün oluşumu ise, Post glasyal dönemdeki Akdeniz Flandrien Transgresyonu safhasına karşılık gelen Eski Karadeniz ile bugünkü Karadeniz safhalarında oluşmuştur. Araştırma sahasında yer alan denizel ve fluvial taraçaların en alçakta bulunanları da yine Post glasyal dönemdeki Eski Karadeniz safhasında meydana gelmiştir.

Yeni delta düzlüğünün gelişim hızı günümüzde güncel değişmelere bağlı olarak yavaşlamıştır. Uzun (2005b), Samsun deltalarının gelişiminin iklim değişmeleri ve tektonik olayların etkisi ile düzenli olmadığını, özellikle Kızılırmak ve Yeşilırmak deltalarının, aşağı çığırlarında yapılan barajlara bağlı taşınan malzemenin azalması nedeniyle küçüldüğünü belirtmiştir.

2.1.1.Terme Çayı İle Akçay Arasında Kalan Sahanın Jeomorfolojik Birimleri

Terme Çayı ile Akçay arasında kalan sahada yer alan başlıca jeomorfolojik birimler; aşınım yüzeyleri, eski ve yeni delta düzlükleri, denizel ve flüvyal taraçalar, vadiler, kopmuş menderesler, kıyı okları ve kumluk alanlardır (Şekil 2). Sahanın güneyinde çok geniş yayılıma sahip Tekkeköy Formasyonu üzerinde gelişen yüksek topoğrafya Yeşilçay, Kınalık Deresi, Bolas Deresi ve Akçay gibi akarsular tarafından derince yarılmış ve V profilli vadiler oluşmuştur. Yüksek alanda Eosen yaşlı Tekkeköy Formasyonu üzerinde yer alan aşınım yüzeyleri genel olarak güney-kuzey yönlü akarsular ile parçalanmıştır.

Sahada jeomorfolojik özelliklerin oluşumunda litolojik özellikler, östatik hareketler, tektonik olaylar ile flüvial süreçler etkili olmuştur. Günümüzde de saha bu faktörlerin etkisi ile şekillenmektedir. Sahada yüksek ve eski jeomorfolojik birimler güneyde, en genç jeomorfolojik birimler ise, kuzeyde bulunmaktadır.

2.1.1.1. Aşınım Yüzeyleri

Sahanın güney sınırı belirlenirken 100 m. izohipsi esas alındığı için 60-150 m.ler arasında gelişen aşınım yüzeylerinin parçaları araştırma sahası içerisinde kalmaktadır. İnceleme alanının güneyinde, Şeyhli, Kocaman ve Bazlamaç köyleri ile Akçay'ın batısında gözlenebilen aşınım yüzeyleri akarsuların uzanımına uygun dağılım gösterirler. Sahada Üst Eosen yaşlı Sarıyurt Formasyonu ile Alt-Orta Lütesiyen yaşlı Kusuri Formasyonu üzerinde gözlenebilen aşınım yüzeylerinin inceleme alanındaki yükseltileri 60-100 m'ler arasında değişmektedir. Sahada içi içe bulunan aşınım yüzeyleri ile eski delta düzlüğünü çoğu yerde birbirinden ayırmak güçtür.

Erol (1989; 24), En Alt Pleyistosen aşınım depolarının yarı kurak ve dönemli sıcak ve yağışlı iklimlerin görüldüğü evrelerin eseri olduğunu, bu düzlüklerin dağlara kavuştuğu alanlarda birtakım etek düzlüklerinin görüldüğünü belirtmiştir.

Akkan (1970; 25) ise, Kızılırmak deltasında yapmış olduğu çalışmasında, aşınım yüzeylerinin eski deltanın oluşumu sırasında ve hemen önceki devredeki aşıntılar sonucunda meydana gelmiş olduğunu, dolayısıyla bu yüzeylerin eski delta düzlüğünün kaide seviyesine göre oluşmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir.

2.1.1.2. Eski Delta Düzlüğü

İnceleme alanında, kıyının 5-6 km güneyinden itibaren az eğimli bir yamaçla ayrılan eski delta düzlüğüne geçilir. Ortalama yüksekliği 20-100 m arasında değişen eski delta düzlüğü, Canik Dağlarının kuzey uzantılarından kaynağını alan Kocaman, Kocakemer, Evci, Leylekli gibi akarsular tarafından yer yer parçalanmış durumdadır.

Eosen yaşlı formasyonların üzerine uyumsuz olarak gelen eski delta kırmızımsı, açık kahverengi, yarıköşeli ve yuvarlak çakıl, kum ile çamurtaşı depolarından oluşmaktadır. Bu depolar Eosen yaşlı formasyonların üzerine uyumsuz olarak gelmiştir (Uncu, 1995; 24).

Turan'a (1973) göre, eski deltanın 20 m lik seviyesi Karangat, en yüksek kısmı ise Uzunlar devrinde oluşmuştur. Akkan (1970) ise, Kızılırmak deltasında yapmış olduğu çalışmasında, eski deltanın Kuvaterner ortalarından sonraki dönemde hem östatik hem de tektonik olayların etkisiyle oluşmuş olabileceğini belirtmiştir.

2.1.1.3. Taraçalar

İnceleme alanının önemli morfolojik şekillerinden olan taraçalar kıyıda denizel, akarsu vadilerinde flüvyal taraçalar şeklinde bulunur. Sahada iki seviye halinde bulunan denizel taraçalar Pleistosende meydana gelen deniz seviyesi değişikliklerine bağlı olarak oluşmuştur *(Foto 1).* Daha önce sahada araştırma yapmış olan Yalçınlar (1958), Bilgin (1963), Turan (1973), Erkal (1991) ve Uncu (1995) farklı düzeylerde taraça seviyelerinden bahsetmektedir.

Foto 1. *İnceleme alanının doğusunda yer alan denizel taraçalar.*

Terme güneyi ile Akçay arasında iki seviye şeklinde gözlenen denizel taraçalar Yalçınlar'a (1958) göre 5-6 m ve 10 m'lerde, Bilgin'e (1963) göre 7-8 m ve 25-30 m'lerde, Erkal'a (1991) göre 8-10 m ve 25-30 m'ler arasında bulunmaktadır. Arazi çalışmaları sırasında denizel taraçaların 7-8 m ve 25-30 m'ler arasında yer aldığı tarafımızdan belirlenmiştir *(Foto 1).* Turan (1973); kıyıdan itibaren 6,5-8 m ve 15-16 m

yükseklikte tespit ettiği taraçaların oluşumunda deniz seviyesinde meydana gelen glasyal östatik hareketlerin rol oynadığını belirtmiştir.

Bugünkü kıyı çizgisinin hemen gerisinde iki ayrı yay şeklinde kuşak oluşturan denizel taraçaların en alttaki seviyesi yaklaşık 250 m genişliktedir. Araştırma sahasında ikinci seviye taraçalar alttakilerden keskin bir yamaçla ayrılır.

Akçay'ın batısında yer alan alçak kademeli taraçalar, iri çakıllardan ve 1,5- 2 m kalınlığında çapraz tabakalaşma gösteren kumlu seviyeden oluşmaktadır. Bu seviyenin üstü kısmı flüvyal depo ile örtülmüştür. Birinci seviyenin üzerinde içinde basık şekilli kum merceklerinin uzandığı çakıl ve kumlardan meydana gelen farklı bir dolgu bulunur. En alçakta bulunan seviyenin kuzey ucu Akçay'ın batısında denize doğru bir burun şeklinde uzanmaktadır. Akçay vadisinin doğu kesiminde ise, kum ve gevşek gre tabakalarından oluşan bir depo bulunur. Bu depoyu oluşturan kızılkahverengi kum seviyelerinde fosiller bulunmaktadır. Alt seviye dolgusu içerisinde yer alan bu fosiller Pleistosendeki Karangat safhasına aittir (Bilgin, 1963; 162).

İnceleme alanında Akçay, Terme Çayı, Durali Deresi ve Kocaman Çayının aşağı bölümlerinde rastlanan flüvyal taraçalar daha çok kum boyutundan materyallerden oluşur. Yer yer çakıl mercekleri içeren bu dolgular eski akarsu yataklarını temsil ederler.

İnceleme alanı içinde kalan flüvyal taraçalardan yüksekte bulunanlar Terme Çayı'nın kollarından Yeşildere ile Bolas derelerinin birleşim yerlerinin güneyinde ve Durali Deresi'nin orta bölümünde gözlenmektedir. Yüksek flüvyal taraçalar iri malzemelerden oluşurlar. Bu taraçaların üzerinde nispeten sığ bir toprak örtüsü bulunmaktadır. Taraçalar üzerinde yoğun olarak tarım yapılmaktadır. 8-10 m yükseklikteki alçak flüvyal taraçalara ise, Terme Çayı ve Akçay'ın aşağı kesimlerinde rastlanır. Bu taraçalar farklı boyutlarda çakıl ve kum depolarından oluşur. Bunlar büyük ölçüde tahrip edilmişlerdir. İnceleme alanındaki flüvyal taraçaların yükseltileri, Uncu (1995) tarafından 8-10 m ve 25-30 m olarak belirlenmiştir.

2.1.1.4. Vadiler

Sahada Terme Çayı ve Akçay gibi akarsular delta düzlüğüne açıldıkları yerlerde "V" profilli vadilere sahiptir. Akarsular aşağı kesimlerinde geniş tabanlı vadiler oluşturur. Bu vadiler yeni delta düzlüğünde daha da genişler. Söz konusu vadiler içinde akan akarsular yüksek alandan getirdikleri malzemeleri tabanda biriktirirler. İnceleme alanın batı sınırını oluşturan Terme Çayı, Yeşildere ve Bolas dereleri ile birleştikten sonra menderesler çizerek Karadeniz'e ulaşır *(Foto 2).*

Foto 2. *Terme Çayı'nın Karadeniz ile birleştiği kesim güneyinde vadi tabanı iyice genişlemektedir.*

2.1.1.5. Yeni Delta Düzlüğü

İnceleme alanında geniş yer kaplayan yeni delta düzlüğü kıyıdan Terme'nin 5-6 km güneyine kadar uzanmaktadır. Taşınmaya elverişli eski delta dolgularının büyük bir bölümü akarsular tarafından yeni taban seviyesine göre parçalanarak taşınmıştır. Eski delta seviyesi sırasında hazırlanmış ve bir kısmı su yüzüne çıkmış olan deniz altı dolgularına yeni malzemenin eklenmesi yeni deltanın gelişimini hızlandırmıştır.

Yeni delta düzlüğünün gelişiminde akarsuların taşıdığı malzeme miktarının, dalga ve akıntıların, denizaltı topoğrafyasının ve Kuvaterner'deki iklim değişmelerinin etkisi olmuştur. Yeni delta düzlüğü Pontus (Flandrien) Transgresyonu ile oluşmaya başlamış ve transgresyondan sonra meydana gelen 2-3 m' lik çekilme deltanın gelişiminde etkili olmuştur (Turan 1973; 9).

Yeni delta düzlüğü kum, kil ve çakıl boyutunda malzemelerden oluşur ve bu depolar çapraz tabakalanma gösterirler. Yeni alüvyonlar eski alüvyonlardan ‰14 eğimli ve daha silik topoğrafyalarıyla ayrılırlar (Erkal, 1991; 73)

Yeni delta düzlüğü, tarımsal üretim açısından büyük önem taşımaktadır. Bu alanın büyük bölümü birinci derecede önemli mutlak tarım arazileri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Taban suyu seviyesinin yüksek olduğu delta düzlüğünde yetiştirilen en önemli ürün çeltiktir.

Nadassız kuru tarım yapılan alanlarda ise mısır ve tahıl, ekimi yapılan başlıca ürünlerdir. Ayrıca fındıklıklar ve kavak alanları da delta düzlüğü üzerinde geniş yer kaplar.

Delta düzlüğünün gelişim hızı, sediment bütçesindeki değişim sonucu günümüzde yavaşlamıştır. Çünkü, 1981-1982 yıllarında yapımı tamamlanan Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu barajları yapıldıktan sonra delta, malzeme yönünden daha az beslenir olmuştur. Bu yüzden de kıyı çizgisinde kara yönünde gerilemeler, yani deltada küçülme söz konusudur. Nitekim Uzun (2005) da gerek inşa edilen barajların kıyıya malzeme gelmesini sınırlandırması, gerekse kıyı erozyonu nedeniyle delta da küçülme olduğunu belirtmiştir.

Yeni delta düzlüğü üzerinde daha küçük boyutlu sayılabilecek birimler yer alır. Bu birimlerin başlıcaları; kopmuş menderesler, kıyı okları ve kumluk alanlardır.

2.1.1.5.1. Kopmuş menderesler

Terme Çayının yapmış olduğu salınım hareketlerine bağlı olarak oluşan menderesle rin iç bükey yamaçları zamanla gerilemiş ve boyun kısımları ayrılarak kopmuş menderesleri oluşturmuştur. Bunların başlıcaları sahada Uzungazi Köyü kuzeybatısında, Dibekli Köyü doğusunda yer almaktadır. Taşkınlar sırasında taşınan kil, silt gibi ince materyaller menderesle rin tabanında birikerek kil tıkaçlarını meydana getirirler.

2.1.1.5.2. Kumluk Alanlar

Kıyı kumulları, inceleme alanında güncel ve tutturulmuş kumullar olarak ayrılır. Eski tutturulmuş kumulların oluşumu taşınan malzeme ve rüzgar yönlerine bağlıdır. Özellikle Yeşilırmak deltasının batısında rastlanan kıyı kumulları fluvial süreçlerle beslenmektedir. Flüvyal kökenli kumlar dalga ve akıntılarla kıyı boyunca taşınarak işlenmektedir. Tutturulmuş kıyı kumulları iyi boylanmış, ince-orta kumlardan oluşmaktadır. İnceleme alanında, Terme Çayı ile Miliç Çayı'nın ağzına kadar uzanan sahada güncel kumluk alanlar yer alır.

2.1.1.5.3. Kıyı Okları

İnceleme alanında kıyıda küçük tane büyüklüğüne sahip malzemeler dalga ve akıntıların etkisi ile zaman içerisinde bir şerit halinde birikerek kıyı oklarını meydana getirmiştir. İnceleme alanında Miliç Çayı'nın kıyıya 10-15 m yaklaşmasına rağmen, doğuya doğru kıyıya paralel bir yatak oluşturarak Yazoo tipi kavuşmayı oluşturması, kıyıda 10 km' ye varan kıyı okunun oluşumuna bağlı gerçekleşmiştir. Yine Terme Çayının denize ulaştığı yerde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru gelişen bir kıyı oku daha bulunmaktadır *(Foto 3,4).*

Foto 3. *Terme Çayının denize ulaştığı yerde gelişen kıyı oku.*

Foto 4. *Akçay'ın denize ulaştığı yerde gelişen kıyı oku.*

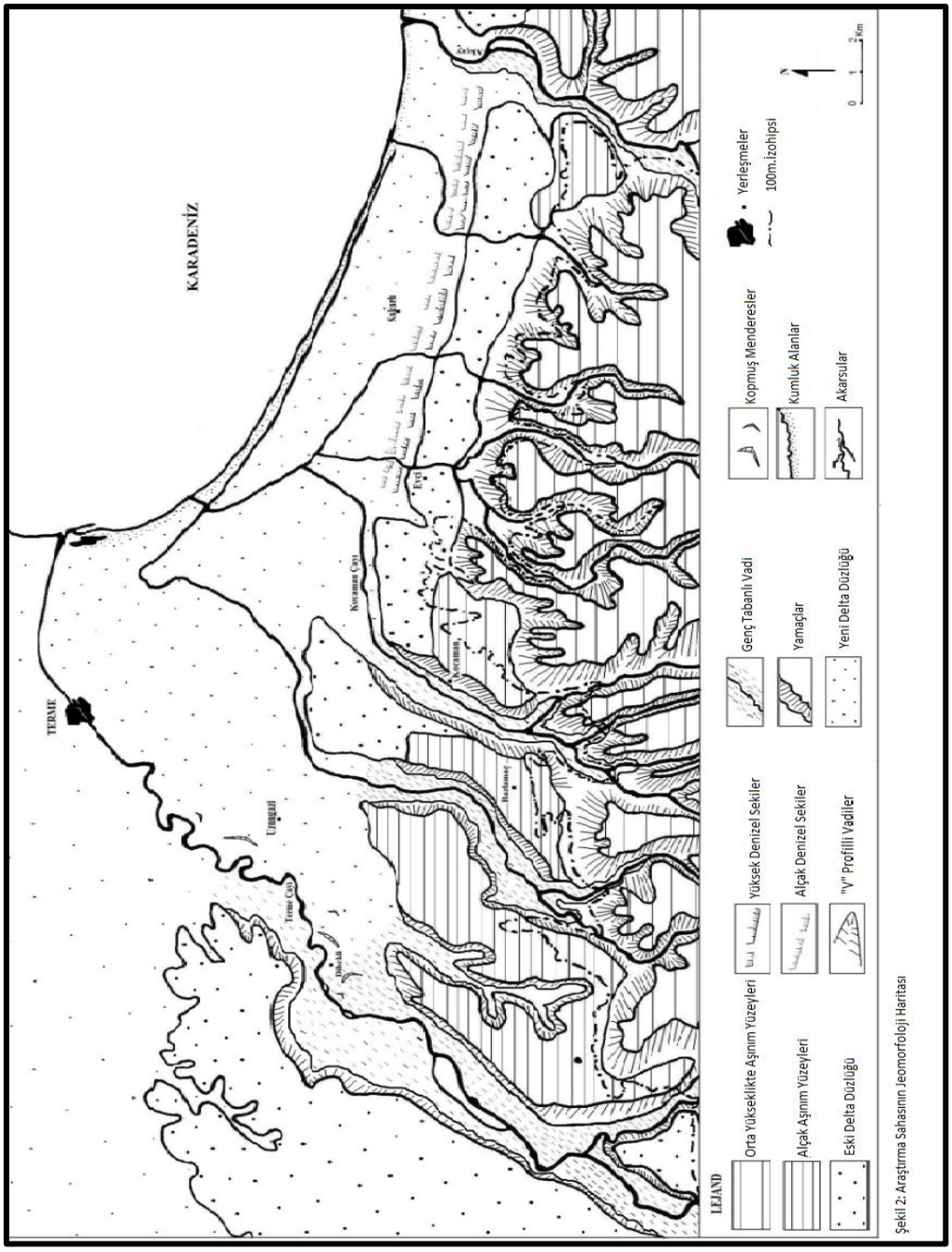

Şekil 2: Araştırma Sahasının Jeomorfoloji Haritası

2.2. Kıyı Kullanımı

2.2.1. Kıyı İle İlgili Yasal Düzenlemeler

Kıyılarla ilgili hazırlanan ilk yasal düzenleme, Medeni Kanun'un "sahipsiz şeyler ve umuma ait mallar" hakkındaki 641. maddesidir. Bu maddede kıyı alanlarının devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunduğu ifadesi yer almıştır. Kıyı, kıyı çizgisi,

kıyı kenar çizgisi kavramları ilk olarak 1973 yılında çıkarılan 6785 sayılı İmar Yasasına 1605 sayılı yasa ile eklenen 7. ve 8. maddelere ilişkin hazırlanan yönetmelikte yer almıştır (R.G.,19.01.1975, Sayı: 15122). Bu kanun 1985 tarih ve 3194 sayılı İmar Kanunun 83. maddesiyle yürürlükten kalkmıştır.

Anayasal düzenlemelerde, kıyı ilgili hükümler ilk defa 1982 Anayasasında yer almıştır. Bu anayasanın 43. maddesine göre; kıyılar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir. 1921, 1924 ve 1961 Anayasalarında kıyıların hukuki durumu ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır.

1982 anayasasından sonra 3086 sayılı Kıyı Kanunu uygulamaya girmiştir (27.11.1984- R.G. 01.12.1984, Sayı:18592). Bu kanunun uygulanmaya başlamasından bir süre sonra 3086 Sayılı Kıyı Kanunun uygulanmasına dair yönetmelik çıkmıştır (R.G., 18.05.1985, Sayı: 18758). Yönetmeliğe göre, kıyı sahil şeridinin genişliği, kıyı kenar çizgisinden itibaren, imar planı olan yerlerde 10 m, diğer yerlerde 30 m olarak belirlenmiştir. Bu kanun 20.02.1986 tarihinde, kıyı şeridinden faydalanmayı kısıtladığı ve kamu yararı gözetmediği gerekçesiyle iptal edilmiştir.

3086 sayılı kanundan sonra, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 110 sayılı genelge (15.07.1987) yayınlanmıştır. 110 sayılı genelgede kıyı; kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alan şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca sahil şeridinin genişliği, imar planı yapılan yerlerde kıyı kenar çizgisinden itibaren 10 m, diğer yerlerde 30 m olarak belirlenmiştir.

110 sayılı genelgenin yürürlüğe girmesinden yaklaşık 3 yıl sonra 3621 sayılı Kıyı Kanunu (04.04.1990, R.G. 17.04.1990) uygulamaya girmiştir. Bu kanun 4. maddesinde kıyı, kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi ve sahil şeridinin tanımları yapılmıştır. Buna göre;

Kıyı: (Değişik:30.03.1994/21890 R.G) Kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alandır.

Kıyı Çizgisi: Deniz, tabii ve suni göl ve akarsularda taşkın durumları dışında, suyun karaya değdiği noktaların birleşmesinden oluşan çizgidir.

Kıyı Kenar Çizgisi: (Değişik:30.03.1994/21890 R.G.): Deniz, tabii ve suni göl ve akarsuların, alçak basık kıyı özelliği gösteren kesimlerinde kıyı çizgisinden sonraki kara yönünde su hareketlerinin oluşturduğu kumsal ve kıyı kamularından oluşan kumluk, çakıllık, kayalık, taşlık, sazlık, bataklık benzeri alanların doğal sınırı; dar-yüksek kıyı özelliği gösteren kesimlerinde ise şev yada falezin üst sınırıdır.

Sahil Şeridi: Deniz, tabii ve suni göllerin kıyı kenar çizgisinden itibaren kara yönünde yatay olarak en az 100 metre genişliğindeki alandır.

3621 sayılı Kıyı Kanununa göre, sahil şeridinin genişliği uygulama imar planı yapılacak alanlarda yatay mesafe en az 20 metre, çevre yerleşim alanlarında imar planı bulunsun ya da bulunmasın en az 50 metre, iskan dışı alanlarda ise, yatay olarak en az 100 metredir. Sahil şeridinde yapılacak yapılar kıyı kenar çizgisine en fazla 50 m yaklaşabilir. Yaklaşma mesafesi ve kıyı kenar çizgisi arasında kalan alanlar, ancak yaya yolu, gezinti, dinlenme, seyir ve rekreaktif amaçlarla kullanılmak üzere düzenlenebilir.

3621 sayılı Kıyı Kanunu ve Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği 01.07.1992 tarihli 3830 sayılı kanunla (R.G. 13.10.1992, sayı: 21374) yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile Kıyı, Kıyı Kenar Çizgisi, Kıyı Çizgisi ve Sahil Şeridi kavramları yeniden tanımlanmıştır.

2.2.2. Mevcut Kullanım Şekilleri ve Alanları

Terme ilçesinin toplam arazi varlığının 426.310 dekarını tarım arazisi, 4.260 dekarını mera ve çayır arazisi, 89.250 dekarını orman arazisi, 28.750 dekarını yerleşim alanları, 17.200 dekarını özel koruma alanları ve 8230 dekarını diğer araziler oluşturur *(Tablo 1).*

Tablo 1. *Terme İlçesi'nin arazi varlığı (Dekar).*

Tarım Arazisi	*Çayır ve Mera*	*Orman Arazisi*	*Özel Koruma Alanları*	*Yerleşim Alanları*	*Diğer Araziler*
426.310	*4.260*	*89.250*	*17.200*	*28.750*	*8.230*

Kaynak: Terme Gıda Tarım ve Hayvancılık İlçe Müdürlüğü (2015)

Araştırma sahasında yer alan kasabaların arazi varlığı incelendiğinde tarımsal arazi varlığı içerisinde toplam tarım alanı, Bazlamaç'ta 20905(Da), Dibekli'de 4921 (Da), Kocaman'da 16017 (Da), Şeyhli 9257(Da), Uzungazi 7886 (Da) dır *(Tablo 2).*

Tablo 2. *İnceleme alanında tarımsal arazi varlığı ve mülkiyet durumu.*

KÖYLER	*Tarımsal Arazi Varlığı*			*Mülkiyet Durumu*	
	Sulu Tarım Alanı (Da)	*Kuru Tarım Alanı (Da)*	*Toplam Tarım Alanı (Da)*	*İşletme Sayısı*	*Arazi Sayısı*
Bazlamaç	*317*	*20.588*	*20.905*	*396*	*688*
Dibekli	*571*	*4.350*	*4.921*	*93*	*74*
Evci	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*
Kocaman	*13*	*16.004*	*16.017*	*303*	*576*
Sakarlı	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*
Şeyhli	*224*	*9.033*	*9.257*	*175*	*283*
Uzungazi	*1.069*	*6.817*	*7.886*	*149*	*175*

Kaynak: Terme Gıda Tarım ve Hayvancılık İlçe Müdürlüğü (2015)

Araştırma alanında Mutlak tarım arazileri, Özel ürün arazileri, Marjinal tarım arazileri ve Dikili tarım arazileri yayılış göstermektedir. Mutlak tarım arazileri; toprak derinliğinin 50 cm' nin üzerinde olduğu, % 0-6 arasında değişen eğim değerlerine sahip birinci derecede önemli tarım arazileridir. Mutlak tarım arazileri, kuru ve sulu tarım yapılıp yapılmadığına göre ayrılmaktadır *(Tablo 3).*

Özel ürün arazileri, mutlak tarım arazilerine göre tarımsal üretim için daha fazla toprak ve topoğrafik sınırlamalara sahiptir. Özel ürün arazilerinde sulu tarım tercih edilmediği durumlarda ekonomik üretim yapılması zordur.

Tür ve cinsi dikkate alınarak yöre için ekonomik değeri olan ağaç, ağaççık ve çalı formunda bitkilerin dikili olduğu araziler ise, Dikili tarım arazisi olarak nitelendirilir. Bu arazilerde, fındık ve kavak alanları geniş yer kaplar. Özellikle son yıllarda çalışma sahasında bu iki ürünün ekim alanları önemli ölçüde genişlemiştir. Günümüzde fındıklıklar yeni delta düzlüğü üzerinde yaygın olarak yer tutmaktadır. Ayrıca Terme Çayı ile Akçay arasında önemli bir morfolojik birim olan denizel sekilerin üzerindeki düzlükler de büyük ölçüde fındıklıklarla kaplıdır.

Marjinal tarım arazileri araştırma sahasında fazla yer kaplamaz. Tarımsal üretim potansiyeli düşük olan Marjinal tarım arazilerine sahada Kocaman ve Bazlamaç yerleşim birimlerinin çevresinde rastlanır.

İnceleme alanında yer alan kasabalarda Mutlak ve Dikili tarım arazileri geniş yer kaplar (Tablo 3). Dikili tarım arazileri fındık alanlarından oluşmaktadır. Araştırma sahasında tarım alanlarında kuru ve sulu tarım yöntemleri kullanılmaktadır. Ancak kuru tarım (nadassız) alanları daha geniş yer kaplar. Kuru tarım arazilerinde ise, en çok fındık, mısır, buğday ve patates yetiştirilmektedir.

Tablo 3. *Araştırma sahasında yer alan kasabaların arazi varlığı (dekar).*

Yerleşim Yerleri	***Tarım Arazi Varlığı***			***Mera***	***Orman***	***Yerleşim***
	Mutlak Tarım Arazisi	***Dikili Tarım Arazisi***	***Marjinal Tarım Arazisi***			
Sakarlı	*9.755*	*9.242*	*-*	*147.129*	*9.070*	*1.000*
Evci	*8.575*	*7.275*	*-*	*372*	*1.800*	*1.200*
Kocaman	*6.853*	*6.478*	*450*	*13*	*8.210*	*1.200*
Bazlamaç	*10.269*	*9.973*	*1.900*	*-*	*6.500*	*1.200*
Dibekli	*4.639*	*6.199*	*-*	*122*	*179*	*1.400*

Kaynak: Terme Gıda Tarım ve Hayvancılık İlçe Müdürlüğü (2015)

Sahada sulu tarım yapılan araziler sınırlıdır. Sulu tarım inceleme alanında Terme Çayı, Kocaman Çayı, Kocakemer Deresi ve Akçay'ın vadi tabanlarında yapılmaktadır. Bu alanlarda başlıca ekilen ürünler; çeltik, soya ve çeşitli sebzelerdir. Yöre halkı için ekonomik değeri olan çeltik ilçede yer alan fabrikalarda işlenerek pazarlanmaktadır. İnceleme alanındaki toprakların en önemli problemi alüvyal sahalardaki drenaj yetersizliğidir. Drenajı yetersiz olan sahalarda tuzluluk veya alkalilik problemleri görülmektedir. Taban suyunun yüksek oluşu tarımsal üretimi olumsuz etkilemektedir. Ancak son yıllarda Çarşamba DSİ Müdürlüğünce yürütülen drenaj ve ıslah çalışmaları sayesinde tarım alanlarındaki bu sorunlar büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır.

Akçay'ın batısında yer alan Yeni Mahalle ile Kocaman ve Bazlamaç kasabalarının çevresinde çalı formunda bitkilerden oluşan topluluklar yer alır. Ayrıca Bazlamaç'ın güneyinde kayın, meşe ve kestane ağaçlarından oluşan orman alanları yer alır. Delta düzlüğünde ise kavak ve fındık alanları yer alır. Fındık ve kavak alanlarının deltadaki dikim alanlarında son yıllarda bir artış söz konusudur. Yalı Mahallesi'nde kıyıda yer alan kumluk alanın gerisinde sazlık ve kamışların yer kapladığı bataklık alanlar bulunmaktadır.

İnceleme alanında mera alanları dar ve küçük parçalar halinde bulunmaktadır. Sahada hayvancılık faaliyetleri besicilik ve aile hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır. Tarımsal faaliyetler içinde hayvancılığın oranı düşüktür. En fazla büyükbaş hayvan (sığır ve manda) yetiştirilmektedir.

Yeni delta düzlüğünün kıyı kesiminde genişliği yer yer değişen *kumluk alanlar* yer almaktadır. Terme Çayı'ndan Akçay'a kadar olan kıyı boyunca yer alan kumluk alan, ince koyu renkli kumlardan oluşmaktadır. Yalı Mahallesi'nin doğusunda kumluk alanın gerisinde Miliç Çamlığı yer almaktadır. Bu alanda yaz aylarında çevre yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kamplar ve çadırlar bulunmaktadır. Ayrıca Terme Çayı'nın doğusunda yer alan Yalı Mahallesi'nden Akçay'a kadar uzanan kıyı boyunca yazlık evler yer almaktadır.

İnceleme alanında, Terme Çayı'nın denize döküldüğü alanın hemen gerisinde *bataklık alanlar* yer alır. Bu sahanın bitki örtüsünü sazlıklar oluşturur *(Foto 5).* Sazlıklar, sığ bir su kütlesi üzerinde yer alır. Bataklılar ince ve kötü boylanmalı malzemelerden oluşmaktadır. Bataklık alanlarının çökellerini ani ve şiddetli yağışlarla çevreden taşınan malzemeler oluşturur. Erkal (1991) Yeşilırmak deltasında yaptığı çalışmalar sonucunda deltada yer alan bataklıkların gerecinin iyi boylanmalı ve (+1)-(+2) Ø arasında tane boyu değişimi gösterdiğini tespit etmiştir.

Foto 5. *Terme Çayı'nın hemen doğusunda yer alan sazlık alan.*

2.2.3. İnceleme Alanında Kıyı Kullanımı ve Sorunları

Terme Çayı ile Akçay arasında kalan saha hızlı bir yapılaşma süreci içerisindedir. Gerek delta düzlüğü, gerekse kıyı sahası bu süreçten olumsuz etkilenmektedir. Yörede nüfus artışına bağlı olarak yerleşmeler de hızla büyümektedir. Özellikle delta alanında Mutlak ve Özel ürün arazilerinin aleyhine olan gelişme devam ettiği sürece yörede tarımsal faaliyetler olumsuz etkilenecektir.

Araştırma sahasının kıyı bölgesi de kendine özgü sorunlarla karşı karşıyadır. Akçay'dan Terme Yalı Mahallesi'ne kadar olan sahada kıyı boyunca artan yazlık evler, bu alanda kıyıların hızla yapılaşmasına neden olmaktadır. Kıyı kanununa aykırı olarak inşa edilen bu evler kıyının morfolojik görünümünde değişmelere neden olmaktadır. Sahadaki evlerin kat sayıları bir ile üç kat arasında değişmekle birlikte genellikle iki katlı evler yaygınlık göstermektedir. Evlerin büyük bir bölümü kumsala dönük geniş bir bahçe içerisinde yer almaktadır. Kıyı boyunca uzanan evler kıyının doğal görüntüsünün bozulmasına neden olmakta ve ayrıca halkın kıyıdan faydalanmasını da engellemektedir *(Foto 6,7).*

Uzun (2005a), Samsun ili kıyılarını kapsayan çalışmasında, kıyıların hızla yapılaşmasına bağlı olarak oluşan tahribatın, şehirsel alanla sınırlı kalmayıp, kırsal alanı da etkilediğini ifade etmiştir. Araştırmacı, bu çalışmada ayrıca Güdürüp Mahallesi ile Akçay arasında kalan sahada kıyı kanununa uygun olmayan yapıların hızla arttığını belirtmiştir.

Foto 6. *İnceleme alanında yer alan Sakarlı Hürriyet Mahallesi'ndeki yazlık evler.*

Foto 7. *Sakarlı Hürriyet Mahallesi'nde kumsala dönük geniş bahçeleri ile dikkat çeken yazlık evler iç kesimlerdeki halkın sahile inmesini zorlaştırmaktadır.*

Yazlık konutların yanı sıra sahada özel sektör işletmeleri ve kamuya ait binalar da yer almaktadır. İnceleme alanında, Miliç mevkiinde kumluk alan ile karayolu arasında yer alan Terme Devlet Hastanesi, kıyıdaki yapılaşmaya örnek teşkil etmektedir.

İnceleme alanının batısında Yalı Mahallesi, Balıkçı Barınağı Mevkiinde yapımı tamamlanan Terme Tersanesi 90.000 m² üzerine kurulu 10.000 m² kapalı alana sahip, yılda 14.000 ton saç işçiliği yapabilecek donanıma sahiptir *(Foto 8).*

Foto 8. *Terme Tersanesi, inceleme alanında Yalı Mahallesi-Balıkçı Barınağı Mevkiinde yer almaktadır.*

İnceleme alanında yer alan Sakarlı Kasabasına bağlı Çamlık, Hürriyet ve Cumhuriyet mahallelerinde yazlık konutlar yoğunluk kazanmaktadır. Yaklaşık 10 km'lik sahil şeridine sahip Sakarlı'nın yaz döneminde nüfusu önemli ölçüde artmaktadır. Yine sahada yer alan Miliç Çamlığı, kamp ve çadırların bulunduğu önemli bir turizm alanıdır. Miliç, Evci Belediyesi sınırları içerisinde yer almaktadır *(Foto 9).*

Terme Çayı ile Akçay arasında kalan kıyı alanı, hızlı konut artışına ve kıyıya yakın bulunan tesislerin faaliyetlerine bağlı olarak birtakım çevre sorunlarıyla karşı karşıyadır. Özellikle sahada yer alan Miliç Çayı'nda yoğun bir kirlilik söz konusudur. Balık türleri ve miktarı bakımından saha için önemli bir kaynak olan Miliç Çayı bu

kirlilikten olumsuz etkilenmektedir. Kirlilik, tesislerin ve bazı konutların atıklarını akarsuya vermesinden kaynaklanmaktadır *(Foto 10).*

İnceleme alanında büyük ölçekli sanayi tesisleri yer almamaktadır. Sahada tarımsal ürünleri işleyen fabrikalar (fındık kırma, çeltik ve yem) ile Metal sanayi ve Yontaş Levha sanayi yer almaktadır. Endüstri tesislerine bağlı sorunların başında toprak ve su kirliliği gelmektedir. Araştırma sahasının kıyı kesiminde su kirliliğinin asıl kaynağını petrol istasyonları ve konutların atıkları oluşturmaktadır. Özellikle Miliç Çayı boyunca yer alan istasyonlar, çayın doğal yapısını etkileyerek kirliliğin artmasında etkili olmaktadır.

Araştırma alanında yer alan Yalı Mahallesi, Evci'ye bağlı Miliç Mah. ile Sakarlı'ya bağlı Çamlık, Cumhuriyet ve Hürriyet mahallelerinde yapılan arazi çalışmaları sırasında, bu mahallelerde kanalizasyon sorunu olduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşim birimlerinde kanalizasyon atıkları toprağa verilmektedir. İnceleme alanının batısında yer alan Terme şehir merkezinin kanalizasyon atıkları ise, Terme Çayı'nın ağız kısmında kurulmuş olan arıtma tesisinde arıtıldıktan sonra denize verilmektedir.

İnceleme alanındaki önemli sorunlardan biri de katı atık problemidir. Terme Çayı ağzında Terme'nin katı atık boşaltım alanı, Akçay'ın ağız kısmında ise, Ünye ilçesinin katı atık boşaltım alanı bulunmaktadır. Bu alanlar sahada kıyı kirliliğinin en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca, yakın çevrede bulunan halkın sağlığını da olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle yaz döneminde etrafa yayılan koku yakın çevrede yaşayan halkı rahatsız etmektedir *(Foto 11).*

İnceleme alanının doğal özelliklerinden kaynaklanan sorunların başında ise, yüksek taban suyu gelmektedir. Terme Çayı'nın hemen doğusundan Miliç mevkiine kadar olan sahada yüksek taban suyuna bağlı bataklıklar yer almaktadır *(Foto 12).* Bu alan dışında araştırma sahasının birçok yerinde dikkati çeken yüksek taban suyu problemi, DSİ tarafından açılan kanallar ve yine bu kurum tarafından yürütülen ıslah çalışmaları sayesinde önemli ölçüde kontrol edilmiştir. Yüksek taban suyu problemi sahada yerleşmeleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Foto 9. *İnceleme alanında yöre halkının rekreaktif amaçlı yararlandığı Miliç Çamlığı.*

Foto 10. *Güdürüp Mahallesinden itibaren kıyıya paralel uzanan Miliç Çayı'nda su kirliliği zaman zaman ciddi boyutlara ulaşmaktadır.*

Foto 11. *Terme Çayı'nın denize döküldüğü yerde bulunan katı atık boşaltım alanı.*

Foto 12. *Miliç Çayı çevresinde yılın önemli kısmında taban suyu seviyesinin yüksek olması bataklık alanların oluşmasına yol açmaktadır.*

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sahası genel anlamda alçak kıyı özelliği göstermekte olup inceleme alanının morfolojik birimleri kıyı kullanımını ve planlamasını önemli ölçüde etkilemektedir.

Çalışma alanında Tersiyer ve Kuvaterner arazileri oluşum ve yaş bakımından faklı alt birimlere ayrılmaktadır. Sahada Orta ve Üst Eosen yaşlı kayaçlar ile Kuvaterner depoları yayılış göstermektedir. Kuvaterner depolarını eski ve yeni alüvyonlar olarak ayırt etmek mümkündür.

Sahada yer alan başlıca jeomorfolojik birimler; aşınım yüzeyleri, eski ve yeni delta düzlükleri, denizel ve flüvyal taraçalar, vadiler, kopmuş menderesler, kıyı okları ve kumluk alanlardır.

Sahada Üst Eosen yaşlı Sarıyurt Formasyonu ile Alt-Orta Lütesiyen yaşlı Kusuri Formasyonu üzerinde gözlenebilen aşınım yüzeylerinin inceleme alanındaki yükseltileri 60-100 m'ler arasında değişmektedir.

İnceleme alanında geniş yer kaplayan yeni delta düzlüğü Postglasyal devredeki "Eski Karadeniz" ve "Bugünkü Karadeniz" safhalarında oluşmuştur. Önemli bir tarım alanı olan delta düzlüğünün gelişim hızı günümüzde gencel değişmelere bağlı olarak yavaşlamıştır.

Yeni delta düzlüğünün kıyı kesiminde genişliği yer yer değişen kumluk alanlar bulunur. Kumluk alanın gerisinde ise, bataklık alanlar yer alır. Ortalama yüksekliği 20-100 m arasında değişen eski delta düzlüğü ise, Canik Dağlarının kuzey uzantılarından kaynağını alan Kocaman, Kocakemer, Evci, Leylekli gibi akarsular tarafından yer yer parçalanmış durumdadır.

Sahada iki düzey olarak bulunan denizel taraçalar Pleistosende meydana gelen deniz seviyesi değişikliklerine bağlı olarak oluşmuştur.

Sahada Terme Çayı ve Akçay gibi akarsular delta düzlüğüne ulaştıkları yerlerde "V" profilli vadiler, aşağı kesimlerinde ise geniş tabanlı vadiler oluşturur.

İnceleme alanında Mutlak Tarım Arazileri, Özel Ürün Arazileri, Marjinal Tarım Arazileri ve Dikli Tarım Arazileri yayılış göstermektedir. Bu araziler için de mutlak ve dikili tarım arazileri geniş yer kaplar. Tarım alanlarında kuru ve sulu tarım yöntemleri kullanılmaktadır. Sahadaki toprakların en önemli problemi alüvyal düzlüklerdeki drenaj yetersizliğidir. Sahada sulu tarım yapılan araziler sınırlıdır. Sulu tarım inceleme alanında Terme Çayı, Kocaman Çayı, Kocakemer Deresi ve Akçay'ın vadi tabanlarında yapılmaktadır.

Araştırmaya konu olan Terme Çayı ile Akçay arasında kalan saha hızlı bir yapılaşma sürecine girmiştir. Kıyı sahası ve delta düzlüğü bu süreçten olumsuz

etkilenmiştir. Akçay ile Terme Yalı Mahallesi arasında kalan sahada kıyı kanunu ihlal edilerek yapılan yazlık konutlar kıyının doğal görünümünde ve morfolojik yapısında bozulmalara neden olmaktadır. Bu durum kıyılardan yararlanmayı olumsuz etkilemektedir.

Kıyı ile ilgili sorunların çözümü için öncelikle, kıyının morfolojik gelişimleri dikkate alınarak bu alanlara yönelik bir planlama yapılmalıdır. Yapılacak olan planlamalarda kıyı ile ilgili yasal düzenlemeler dikkate alınmalıdır. Kanunlardaki boşluklardan kaynaklanan sorunlar tespit edilerek bunlara yönelik çözüm önerileri ve koruma stratejileri geliştirilmelidir.

3621 sayılı Kıyı Kanununa göre, sahil şeridinin genişliği uygulama imar planı yapılacak alanlarda yatay mesafe en az 20 metre, çevre yerleşim alanlarında imar planı bulunsun ya da bulunmasın en az 50 metre, iskân dışı alanlarda ise, yatay olarak en az 100 metredir. Sahil şeridinde yapılacak yapılar kıyı kenar çizgisine en fazla 50 m yaklaşabilir. Yaklaşma mesafesi ve kıyı kenar çizgisi arasında kalan alanlar, ancak yaya yolu, gezinti, dinlenme, seyir ve rekreaktif amaçlarla kullanılmak üzere düzenlenebilir. Bu nedenle öncelikle kıyı kanununa uygun olmayan yapılaşmanın engellenmesi, mevcut ve yeni yapılaşmalarda yasal süreçlerin tam olarak uygulanması gerekmektedir.

Özellikle tarımsal potansiyelin yüksek olduğu delta düzlüğü yerleşmeye açılmamalı ve bu alanlardan yararlanmayı en üst seviyeye çıkarmak için arazi kullanım planları hazırlanmalıdır.

İnceleme alanında ye alan plajlar kıyı turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Saha ile ilgili planlamalarda bu durumun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Sahada yer alan tesislerin ve konutların atıklarının çevreye olan etkilerini azaltacak önlemler alınmalıdır. Uygulamada karşılaşılacak aksaklıklar için yasal düzenlemeler yapılmalı, kanunlara uyulup uyulmadığı sıkı biçimde denetlenmelidir.

En önemlisi de, sahadan en iyi şekilde yararlanmak ve mevcut sorunları en aza indirmek için gerek yerel yöneticilerin gerekse bölge halkının bilinçlendirilmesi için eğitici projelere ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

ALTUNOĞLU, N., 2008, *Terme Çayı İle Akçay Arasında Kalan Sahanın Kıyı Morfolojisi ve Kıyı Kullanımı,* OMÜ Sos. Bil. Enst.,Yayınlanmamış Yük. Lisans Tezi, Samsun.

AKKAN, E., 1970, "Kızılırmak Vadisinin Jeomorfolojisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları. Sayı:191,* Sayfa: 16-31, Ankara.

ARDEL, A., 1963, "Samsun'la Hopa Arasındaki Kıyı Bölgesinde Coğrafi Müşahadeler". *İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Dergisi, Cilt:7, Sayı:13,* Sayfa:36-49, İstanbul.

BİLGİN, T., 1963, "Ünye Batısında Akçay Pleistosen Taraçaları", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13,* Sayfa: 159-163, İstanbul.

DOĞAN, E., - SELMİN, B., - AKKAYA, M. A., 2005, *Türkiye Kıyıları***,** Beta Yayınları. No: 1611, İstanbul.

DOĞANER, S., 1998, "Türkiye Kıyı Kullanımında Turizm Olgusu", *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:13*, Sayfa: 25-52, İstanbul.

ERİNÇ, S., 1958, "Karadenizin Denizaltı Morfolojisi", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt:5, Sayı:17,* İstanbul.

ERİNÇ, S., 1970, "Türkiye Kuaterneri ve Jeomorfolojinin Katkısı", *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı:2,* İstanbul.

ERİNÇ, S., 1986, "Kıyılardan Yararlanmada Hukuki Düzenlemelere Jeomorfolojinin Katkısı", *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 14*, Sayfa: 1-5, Ankara.

ERİNÇ, S., 2001, *Jeomorfoloji II,* Der Yayınevi. No: 294, İstanbul.

ERKAL, T., 1991, *Çarşamba Ovası (Yeşilırmak Deltası) ve Çevresinin Jeomorfolojisi,* İst. Üniv. Dz. Bil. ve Coğrafya Enst. Jeomorfoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ERKAL, T., 1993, "Yeşilırmak Deltası ve Çevresinin Jeomorfolojisi", *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 20,* Sayfa: 13-28, Ankara.

EROL, O., 1979, "Türkiye'de Neojen ve Kuvaterner Aşınım Dönemleri, Bu Dönemlerin Aşınım Yüzeyleri İle Yaşıt (Korelan) Tortullara Göre Belirlenmesi", *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı:8,* Sayfa:1-41, Ankara.

EROL, O., 1983, "Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi". *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı:11,* Sayfa:1-23, Ankara.

EROL, O., 1989, "Türkiye'de Kıyıların Doğal Niteliği, Kıyının ve Kıyı Varlıklarının Korunmasına İlişkin Kıyı Kanunu Uygulamaları Konusuna Jeomorfolojik Yaklaşım", *İstanbul Üniv. Dz. Bil. Enst. Bülteni, Sayı: 6,* Sayfa: 15-46, İstanbul.

EROL, O., 1991, "Türkiye Kıyılarındaki Terkedilmiş Tarihi Limanlar ve Bir Çevre Sorunu Olarak Kıyı Çizgisi Değişmelerinin Önemi", *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri Enstitüsü Bülteni, Sayı: 8,* Sayfa: 1-13, İstanbul.

EROL, O., 1994, ”Türkiye’de Deniz Düzeyi Yükselmesinin Geçmişte ve Gelecekteki Etkileri, Bu Yönden Alınması Gereken Önlemler”, *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri Enstitüsü Bülteni, Sayı: 9,* Sayfa: 21-43, İstanbul.

GÖKSU, E., 1974, “1/500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Samsun Paftası ve İzahnamesi”, MTA Yayınları, Ankara.

İNANDIK, H., 1958, “Türkiye Kıyılarına Genel Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi. Cilt:5, Sayı:9,* Sayfa: 50-72, İstanbul.

ÖNER, E., 1996, **“**Samsun ve Çevresinin Jeomorfolojisi”, *Coğrafya Araştırmaları. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Sayı: 4,* Sayfa: 192-222, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., 1994. “Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Yararlanma”. *Ankara Üniv. TÜCAUM Dergisi, Sayı: 3,* Sayfa: 93-116, Ankara.

SÜR, Ö., 1980, “Kuaterner’deki Deniz Seviyesi Değişiklikleri ve Nedenleri”, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F, Coğ. Araştırma Dergisi, Sayı: 9,* Sayfa: 23-31, Ankara.

TUNÇDİLEK, N., 1985, *Türkiye’de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:3279, İstanbul.

UNCU, L., 1995*, Terme Çayı ile Kocamandere Çayı Havzalarında Fiziki Coğrafya Araştırmaları ve Doğal Çevre Sorunları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

UZUN, A., 1998 “Kıyı Hukuku Açısından Karadeniz Kıyılarımız”, *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 21*, Sayfa: 60-64, Ankara.

UZUN, A., 2000a “Samsun’da Kıyı Yönetimi”, *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 35*, Sayfa: 51-68, İstanbul.

UZUN, A., 2000b “Samsun İlinin Başlıca Coğrafi Özellikleri”, *OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1,* Sayfa: 81-105, Samsun.

UZUN, A., 2005a “Samsun İli Kıyılarında Antropojenik Değişmeler”, *Türkiye Kuaterner Sempozyumu V,* Sayfa: 183-190, İstanbul.

UZUN, A., 2005b “Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler”, *İ.Ü.Ed. Fak. Coğ. Böl. ve Türk Coğrafya Kurumu Ulusal Coğrafya Kongresi,* Sayfa: 541-547, İstanbul.

YALÇINLAR, İ., 1958, “Samsun Bölgesinin Neojen ve Kuaterner Kıyı Depoları”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt:5, Sayı:9,* Sayfa:11-21, İstanbul.

ZEYBEK, H. İ., 2010, “Çarşamba Ovası’nın Fiziki Coğrafya Özellikleri”, *Çarşamba Araştırmaları,* Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No: 2, 105-117, Çarşamba

TERME İLÇESİ SEL VE TAŞKINLARI

Halil İbrahim ZEYBEK [*] Ali UZUN [*]
Cevdet YILMAZ [**] Muhammet BAHADIR [***]
İlter Kutlu HATİPOĞLU [****] Hasan DİNÇER [****]

1. Giriş

Sel ve taşkın olayları Türkiye'de depremlerden sonra en çok can ve mal kaybına sebep olan doğal afetlerdir. Nitekim 1903-2012 yılı arasını kapsayan dönem dikkate alındığında doğal afetler içerisinde 76 olay ve 89.236 can kaybı ile en etkili afeti depremler oluşturmuştur *(Tablo 1).* Taşkınlar ise 38 olay ve 1.329 can kaybı ile depremleri izlemektedir. Aynı devre içerisinde depremlerin yol açtığı zarar 24.685.400.000 $ iken, taşkın olayları da 2.406.138.000 $'lık kayba sebep olmuştur.

Tablo 1. *Türkiye'de etkileri fazla olmuş doğal afetlerin sayı ve sonuçları (1903-2012).*

Doğal Afetler	***Olay Sayısı***	***Ölü Sayısı***	***Yaralı Sayısı***	***Evsiz Kalanlar***	***Etkilenen Sayısı***	***Zarar (.000) Dolar***
Deprem	*76*	*89.236*	*92.866*	*1.160.880*	*6.924.005*	*24.685.400*
Epidemik (Salgın)	*6*	*589*	*0*	*0*	*275.946*	*NA*
Aşırı Sıcaklık	*7*	*104*	*300*	*0*	*8.300*	*NA*
Sel ve Taşkın	*38*	*1.329*	*211*	*99.000*	*1.685.731*	*2.406.138*
Heyelan	*8*	*591*	*208*	*185*	*2.298*	*NA*
Yangın	*4*	*18*	*0*	*350*	*850*	*NA*
Fırtına	*9*	*112*	*139*	*0*	*13.639*	*2.640*

Kaynak: Veriler EM-DAT, 2012 yılı yayınlarından alınmıştır.

Samsun Türkiye'de en fazla yağış alan kıyı kuşağında yer alması, özellikle yaz aylarında kısa süreli-güçlü yağışlara sahne olması, sağlıksız yapılaşma gibi sebeplerle ülkemizde taşkın olaylarının en fazla yaşandığı iller arasında yer almaktadır. Nitekim 1968-2012 arasında 96 taşkın olayı kayıtlara geçmiştir. Bafra ve Samsun şehrini oluşturan ilçelerle birlikte Terme de ilde taşkın sayısının en fazla görüldüğü ilçeler arasında yer almaktadır *(Şekil 1,2).* Terme İlçesi'nde taşkınlar, güçlü yağışlar döneminde kısa sürede kollarda toplanan suların, Terme Çayı başta olmak üzere ilçe güneyindeki dağlık alandan kaynaklarını alan akarsuların delta düzlüğüne indiklerinde genişleyen yataklarına sığmamaları sonucu gerçekleşmektedir.

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun.*
[**] *Prof. Dr., OMÜ, Eğitim Fakültesi, OÖSAE Coğrafya Eğitimi ABD, Samsun.*
[***] *Yrd. Doç. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun.*
[****] *Arş. Gör., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun.*

İlçe	Taşkın Sayısı
Alaçam	4
Asarcık	1
Ayvacık	6
Bafra	15
Çarşamba	6
Havza	9
Ladik	3
Kavak	2
Merkez İlçe	15
Salıpazarı	2
Tekkeköy	6
Terme	14
Vezirköprü	12
Yakakent	1

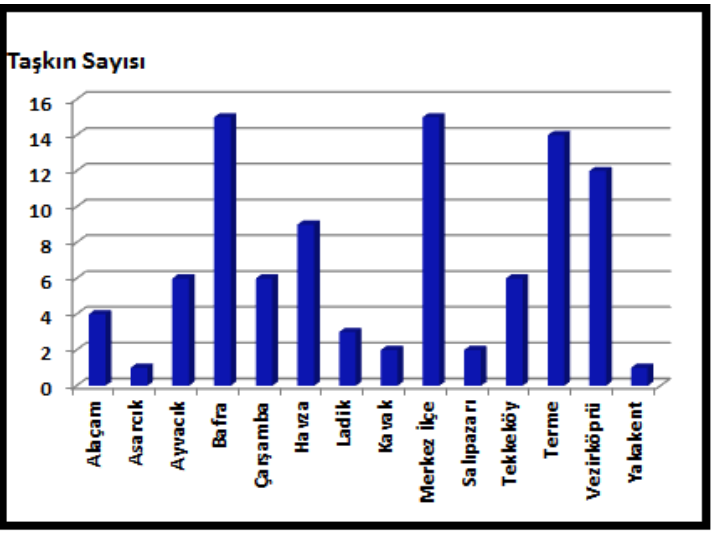

Şekil 1. *Samsun ilinde taşkınların ilçelere dağılışı (1968-2012).*

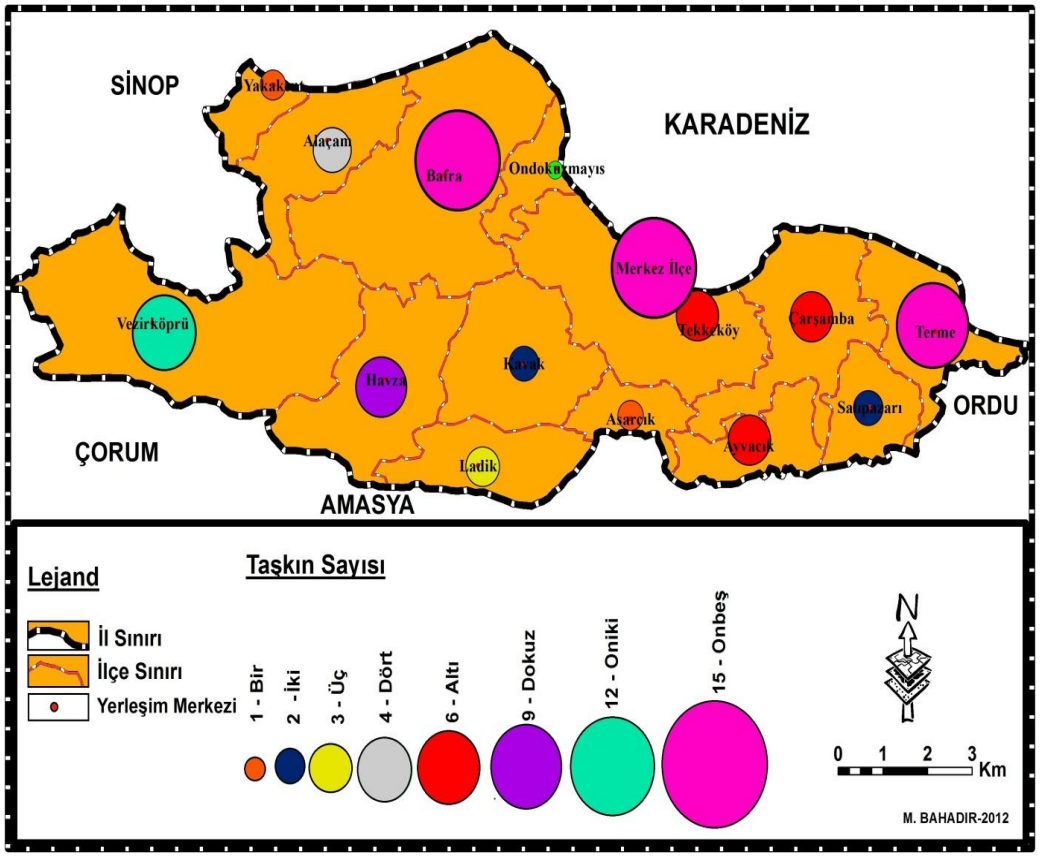

Şekil 2. *Samsun ilinde taşkınların ilçelere göre dağılışı.*

1.1. Amaç, Malzeme, Metot

Özellikle yerleşim ve tarım alanlarını etkileyen ani su baskınları, sebep oldukları zararlar nedeniyle daha büyük önem taşırlar. Terme İlçesi de zaman zaman taşkınlardan zarar görebilmektedir. Yörede özellikle ilkbahar ve yaz aylarında görülen şiddetli yağışlar zaman zaman taşkın ve su baskınlarına yol açmaktadır. Bu taşkınlarda can kayıpları yaşanabilmekte, mesken, iş yerleri ve tarım alanları zarar görmekte, köprüler yıkılmakta, karayolları sel suları ile kaplanmakta, dolayısıyla ulaşım kesintiye uğramıştır. Bu çalışmada söz konusu taşkın olaylarının sebep ve sonuçları coğrafi bakışla ele alınmış ve alınabilecek önlemler tartışılmıştır.

Çalışmada Samsun Meteoroloji Bölge Müdürlüğü'ne ait yöre ile ilgili iklim verileri ile bazı kamu kurumlarına ait afet zarar raporlarından yararlanılmıştır. 1960'lı yıllara ait afetlere ait veriler DSİ taşkın yıllıklarından derlenmiş, yine daha sonraki afetlerle ilgili istatistiki bilgilerin bir kısmı da Bayındırlık ve İskân İl Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Arazi çalışmaları sırasında topoğrafik yapı başta olmak üzere taşkın olaylarını etkileyen doğal ortam özellikleri incelenmiş; ayrıca yaşanan felaketlerde beşeri faktörlerin rolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.2. Araştırma Sahası'nın Yeri

Terme İlçesi, Orta Karadeniz Bölümü'nde, Yeşilırmak Deltası'nın doğu kısmında yer almaktadır *(Şekil 3).*

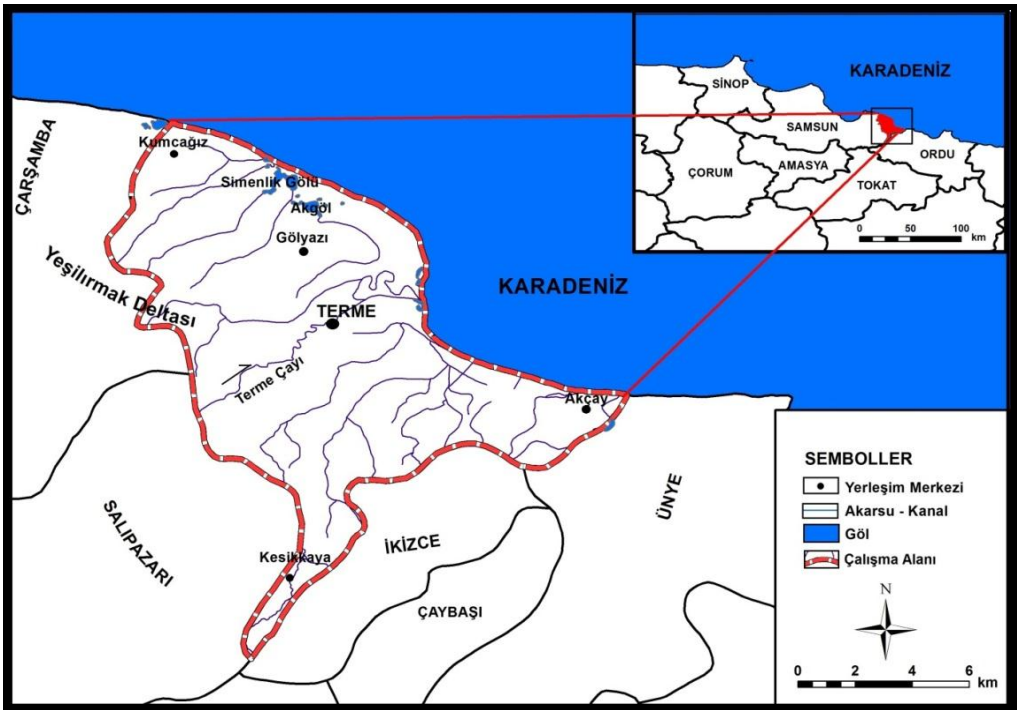

Şekil 3. *Araştırma sahasının yeri.*

İlçe arazisinin güney kısımları ise, morfolojik olarak Canik Dağlarının kuzey uzantılarına karşılık gelmektedir. 41,8 km ile Samsun ili içerisinde kıyı uzunluğu en fazla olan ilçe Terme'dir. Terme, söz konusu konumu ile Samsun ilinin en doğudaki ilçesi durumundadır. İlçe arazisi 40°56'6"K- 41°21'08"K enlemleri, 36°47'08"E-37°10'28"E boylamları arasında yer almaktadır.

2. Terme İlçesi Taşkınları

2.1. Taşkınların meydana Gelmesinde Rol Oynayan Coğrafi Faktörler

2.1.1. İklim

Klimatik faktörler arasında sel-taşkın oluşumunda en büyük rolü yağışlar oluşturmaktadır. Terme'de yıllık toplam yağış ortalaması 920 mm'dir *(Tablo 2).* Yıl içerisinde yağışın en fazla olduğu ay Aralık (113 mm), en az olduğu ay ise mayıstır (49 mm).

Aylık ortalamalar, yağışların yörede uzun yıllar içinde aylık gidişi hakkında bir fikir vermekle birlikte, kuşkusuz taşkın olaylarını tam olarak açıklamaya yetmez. Çünkü taşkınlar daha çok kısa süreli ve etkili yağışlara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Terme çevresinde de bu tür yağışlar görülmektedir. Nitekim uzun yıllık olmayıp, sadece bir yılı kapsamasına rağmen Kozluk Meteoroloji İstasyonu'nun verilerine göre yıl içerisinde en yağışlı gün 85,5 mm ile 1 Ağustos 2015 tarihi olmuştur. Bu bir günlük miktar, Terme yöresinde ocak-ekim arasındaki 8 ayın her birinin aylık yağış toplamlarından fazladır. Kaldı ki 85,5 mm'lik yağış da aslında günün tamamında düşmemiştir. Yani, birkaç saat içerisinde yağan sağanak karakterli bir yağmur olup, bu durum yağışın taşkın karakterini daha da artırmaktadır. Zaman zaman ilçede gerçekleşen sel ve taşkınlar bu güçlü yağışlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. *Terme'de aylık ortalama yağış miktarları.*

Aylar	***Yağış Miktarı (mm)***	***Aylar***	***Yağış Miktarı (mm)***
Ocak	*91*	*Temmuz*	*52*
Şubat	*75*	*Ağustos*	*57*
Mart	*74*	*Eylül*	*65*
Nisan	*68*	*Ekim*	*106*
Mayıs	*49*	*Kasım*	*110*
Haziran	*60*	*Aralık*	*113*
		Yıllık	***920***

Kaynak: http://tr.climate-data.org/location/8535/

2.1.2. Jeomorfolojik Özellikler

Terme ilçesinin önemli jeomorfolojik birimlerini güneydeki dağlık alanlar ile kuzeydeki delta sahası oluşturur. Jeomorfolojik özellikler sızma, yüzeysel akışa geçen su miktarı ve akış hızı gibi etkilerle taşkınlar üzerinde rol oynarlar. Terme Çayı, Akçay ve diğer yöre akarsularının asıl kaynaklarını aldıkları güneydeki dağlık alanda eğim değerleri oldukça yüksektir. Özellikle söz konusu akarsular tarafından nispeten derin yarılmış sahalarda eğim değerleri daha da artmaktadır. Nitekim Terme Çayı, Kocaman Deresi, Uyanık Deresi, Fındıklı Deresi ve Akçay gibi akarsuların Canik Dağları'nın kuzey uzantılarını yardığı kesimlerde ortalama yamaç eğim değerleri %70-75'i bulmaktadır. Bu sahalarda yamaç eğim değerlerinin yüksek olması, yağışlar sırasında suların hızla yüzeysek akışa geçerek akarsu yataklarındaki su miktarını ve seviyesini artırmaktadır.

İnceleme alanında yaşanan taşkınlarla, vadi şekilleri arasında bağlantı bulunmaktadır. Şöyle ki ilçe arazisinin bir kısmını oluşturan güneydeki dağlık alanda akarsular genellikle dar ve derin vadiler içerisinde akmaktadırlar. Buralarda aşırı yağış, ilkbahar başlarında da kar erimelerinin etkileri daha çok seviye yükselmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Oysa Terme Çayı, Kocaman Deresi, Uyanık Deresi, Fındıklı Deresi ve Akçay'ın aşağı çığırlarında, bu akarsuların bütün kollarındaki sular toplanmaktadır. Ayrıca söz konusu akarsular, delta sahasına ulaştıklarında geniş ve derin olmayan vadilerde akışlarını sürdürmektedir. İşte, bu şart ve sahalarda ortalama akımın kat kat üzerinde su taşıyan akarsular yataklarına sığmayarak çevrelerine taşmaktadır.

2.1.3. Akarsular ve Özellikleri

İlçede taşkınlara yol açan akarsular daha çok Terme Çayı, Kocaman Deresi, Evci Deresi, Sakarlı Deresi ve Akçay'dır. Bunlar içerisinde geçmişte taşkın adedi en fazla olan akarsu Terme Çayı'dır. Havzası'da nispeten geniş olan bu akarsu ve kolları üzerinde dört adet açık hidrometri istasyonu bulunmaktadır. Bu istasyonlar güneyden kuzeye doğru Değirmendere (Salıpazarı), Gökçeli (Salıpazarı), Konakköy Deresi (Terme) ve Şeyhli'dir (Terme). Bu istasyonlar içerisinde akım gözlem süresi en uzun olanı Gökçeli'dir. 1969'dan beri akım gözlemi yapılan bu hidrometri istasyonu deniz seviyesinden 66 m yüksekliktedir. Bu nedenlerle Salıpazarı ilçe sınırları içerisinde bulunmakla birlikte, uzun yıllık veriye sahip olması sebebiyle söz konusu istasyonun akım değerleri açıklanmaya çalışılacaktır. Bu istasyon verilerine göre Terme Çayı'nın yıllık ortalama akım değeri 7,1 m^3/sn'dir. Yıl içerisinde en fazla akım 12,64 m^3/sn ile mart, en düşük akım 3,25 m^3/sn ile eylül ayında gerçekleşmektedir *(Şekil 4).*

Terme Çayı'nın akım değerleri ekim ayından itibaren yağışların fazlalaşması ile artmakta, mart ayında yağışları, kısmen kar erimeleri de desteklediğinden, en yüksek değerlere ulaşmaktadır. Nisandan itibaren akım değerleri düşüşe geçmektedir. Yaz aylarında yağışların azalması, sıcaklıkların artmasıyla buharlaşma yoluyla su kaybının

fazlalaşması sonucu akımlar iyice düşmekte ve nihayet eylül ayında en düşük değer gerçekleşmektedir.

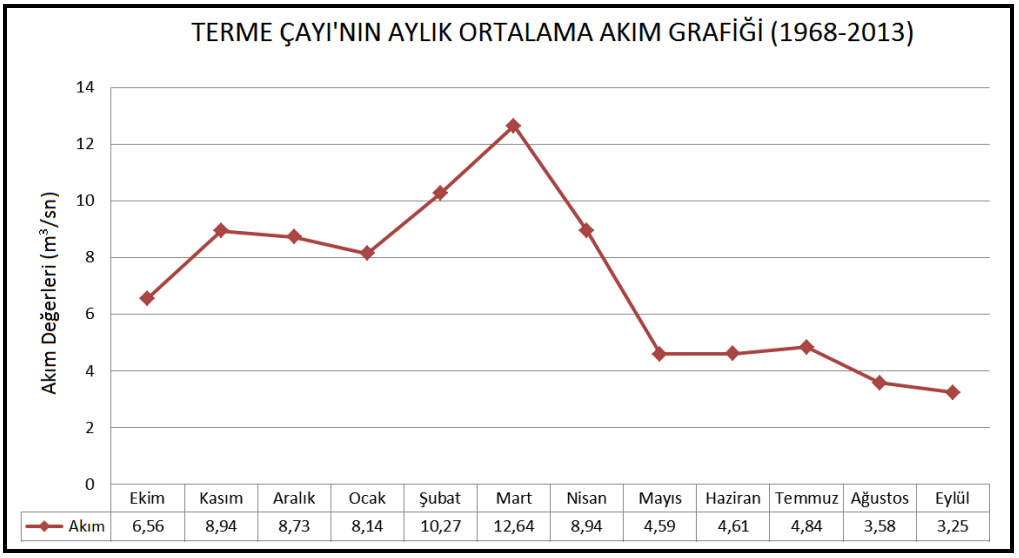

Şekil 4. *Terme Çayı'nın Gökçeli hidrometri istasyonu verilerine göre aylık ortalama akım grafiği (Kaynak: DSİ 7. Bölge Müdürlüğü).*

2.1.4. Toprak Özellikleri

Terme İlçesi'nde taşkınlara sebep olan akarsuların yukarı havzalarında kahverengi orman toprakları ve gri kahverengi podzolik topraklar yayılış göstermektedir. Bitki örtüsü kapalılığı fazla olmasına rağmen, eğim değerlerinin fazla olduğu alanlarda topraklar nispeten sığdır. Eğim değerlerinin arttığı güneydeki dağlık sahalarda toprak kalınlığı daha da düşmektedir. Toprakların sığ bulunduğu alanlarda, yağışlar sırasında sızma az olmakta, buna karşılık yüzeysel akışa geçen su miktarı artmaktadır. Bu durum ise taşkın oluşumunu desteklemektedir.

2.1.5. Beşeri Faktörler

İnsanların doğal çevre üzerinde yaptığı tahribat, taşkınların sebep olduğu zararları artırmakta ve çoğu zaman afet boyutunu almasına yol açmaktadır. Taşkınların afet boyutuna dönüşmesinde öncelikle yerleşmelerde yanlış yer seçimi rol oynamaktadır. Çünkü taşkınlar sırasında, asıl büyük kayıplar aslında yerleşmeye açılmaması gereken akarsu yatakları yakınlarında yaşanmaktadır.

İlçe akarsularının bazılarında 1960'lardan beri tanzim çalışmaları yapılmıştır. Bununla birlikte taşkın riski olan akarsu yataklarının bir kısmında hala gerekli düzenlemeler yapılmamıştır. Bu durum da ani yağışlar sırasında zarar boyutlarının artmasına yol açan beşeri faktörler arasında yer almaktadır.

Terme İlçesi'nin delta sahası başta olmak üzere güney bölümlerine karşılık gelen dağlık alanlarda, ormanlar yerleşme ve tarım alanı elde etme amaçlı ortadan kaldırılmıştır. Eğim değerlerinin de yüksek olduğu güneydeki sahalarda yağışlar sırasında sızma azalmakta, yüzeysel akışa geçen su miktarı artmaktadır. Bu durum ise taşkın oluşumunu desteklemektedir.

2.2. Başlıca Taşkınlar

Terme İlçesi'nde iklim, jeomorfolojik faktörler, hidrografik özellikler gibi doğal faktörler ile beşeri faktörlerin birlikte etkileri geçmişten günümüze, can kayıplarına da sebep olan çok sayıda taşkının yaşanmasına yol açmıştır *(Tablo 3).*

Tablo 3. *Terme ilçesinde kayıt altına alınmış taşkınların dağılımı.*

Sayı	***Yerleşme***	***Yıl***	***Hasar Durumu***
1	*Bafracalı ve Eğercili*	*1960*	*Maddi Hasarlı*
2	*Gökçeliköy, Köybucağı, Dibekli, Hozanbey, Ahmetbey, Yavaşbey, Yeşilköy, Kırgıl, Kocaman*	*1961*	*Can Kaybı ve Maddi Hasarlı*
3	*Çardak, Hüseyinmescit, Dereyol, Kocaman, Evci*	*1966*	*Can Kaybı ve Maddi Hasarlı*
4	*Bereket, Yeniköy, Gürgenboğazı, Mescit, Şıhlı, Dibekli ve Uzungazi*	*1967*	*Maddi Hasarlı*
5	*Ambartepe Bel.*	*2000*	*Maddi Hasarlı*
6	*Bazlamaç Bel.*	*2000*	*Maddi Hasarlı*
7	*Bazlamaç Bel.*	*2001*	*Maddi Hasarlı*
8	*Evci Bel.*	*2000*	*Maddi Hasarlı*
9	*Gölyazı Bel.*	*2000*	*Maddi Hasarlı*
10	*Hüseyinmescit*	*2000*	*Maddi Hasarlı*
11	*Kocaman Bel.*	*2000*	*Maddi Hasarlı*
12	*Kocaman Bel.*	*2001*	*Maddi Hasarlı*
13	*Narlısaray Bel.*	*2002*	*Maddi Hasarlı*
14	*Kozluk Bel.*	*2000*	*Maddi Hasarlı*
15	*Sakarlı Bel.*	*2000*	*Maddi Hasarlı*
16	*Sakarlı Bel.*	*2001*	*Maddi Hasarlı*
17	*Sakarlı Bel.*	*2002*	*Maddi Hasarlı*
18	*Sakarlı Bel.*	*2005*	*Maddi Hasarlı*
19	*Terme*	*2012*	*Maddi Hasarlı*
20	*Terme*	*2013*	*Maddi Hasarlı*
21	*Terme*	*2014*	*Maddi Hasarlı*
22	*Sakarlı ve Evci*	*2015*	*Maddi Hasarlı*
23	*Terme*	*2016*	*Maddi Hasarlı*

Kaynak. DSİ Taşkın Yıllıkları, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Verileri.

Bu bölümde söz konusu taşkınlardan kayıt altına alınabilenler ve zarar boyutları nispeten fazla olanlara yer verilmeye çalışılacaktır. 1960'lı yıllara ait afetlerle ilgili veriler DSİ taşkın yıllıklarından derlenmiştir.

29 Ağustos 1960 Afeti

Bu afet asıl olarak Çarşamba ve çevresindeki etkili yağışlara bağlı olarak oluşmuş, taşkından ziyade aşırı yağışlara bağlı göllenme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce 23-24-25 ağustos günlerinde de yağışlar görülmekle birlikte taşkınlara yol açan sağanak yağışlar 29 Ağustos 1960 tarihinde kaydedilmiştir. Nitekim aynı gün Çarşamba'da günlük yağış değeri 203 mm olarak kaydedilmiştir. Söz konusu aşırı yağışlar drenaj kanalları bulunmayan sahalarda zararlara sebep olmuştur. Tekkeköy, Kirazlık, Tekfurmeydanı, Abdal Çayı, Araplı Deresi, Karagöl çevresi başta olmak üzere geniş alanları etkileyen bu afet, Yeşilırmak'ın doğu bölümlerinde de zararlara yol açmıştır. Toplam 52.900 dekarlık alanı etkileyen afet, Yeşilırmak doğusunda Terme'ye bağlı Bafracalı ve Eğercili gibi köylerde de tarım alanlarında zarara yol açmıştır.

28 Temmuz 1961 Taşkını

Bu taşkın olayı asıl olarak Terme Çayı ile ona karışan kolların (Çatak Deresi, Yeşildere, Şahabettin Deresi), kısmen de Kocaman Deresi, Evci Deresi ve Sakarlı Deresi'nin taşmasıyla meydana gelmiştir. Bu taşkın, Terme Çayı'nın aşağı çığırında 06.45'de başlayıp, 07.30'da en yüksek seviyeye ulaşmış, 08.30'da akarsu seviyesi düşmeye başlamıştır. Bu taşkında Terme şehri içerisindeki köprüler civarında 750 m^3/sn'lik akım hesaplanmıştır.

28 Temmuz 1961 taşkınında, ilçenin o günkü idari sınırları içerisinde 9 kişi hayatını kaybetmiştir. Yine Terme Çayı ve kolları 18.600 dekarlık mısır, 4.450 dekarlık çeltik, 800 dekarlık buğday-arpa, 350 dekarlık fındık bahçesinde zarara sebep olmuştur. Tarım alanlarındaki zararın maliyeti o günkü fiyatlarla 904.375 TL olarak hesaplanmıştır. Tarım alanları dışında 5 ton fındık ürünü sürüklenmiş, Gökçeli (Bereket) Köyü'nde toplam beş ev, altı adet dükkân ve bir kahvehane zarar görmüş, vadi içerisindeki 12 adet değirmen tahrip olmuştur. Aynı tarihte Yavaşbey Köyü'nde bir ev ve bir fırın ile 12 dükkân zarar görmüş, Bereket ve Yavaşbey köyleri arasındaki ahşap köprü yıkılmıştır. Ayrıca taşkın, göllenme alanlarında birkaç cm kalınlığında tortul bırakmıştır. Bu taşkınlarda 20 civarında büyükbaş hayvan da telef olmuştur. Taşkınların maliyeti o günkü birim fiyatlar itibariyle 1.268.875 TL'dır.

21 Temmuz 1966 Taşkını

21 Temmuz 1966 tarihinde gerçekleşen bu taşkın Terme Çayı, Evci Deresi, Kocaman Deresi ve Sakarlı Deresi'nin taşması ile gerçekleştirilmiştir. Taşkına, 20-21 Temmuz 1966 tarihlerinde görülen sağanak yağışlar sebep olmuştur. Taşkına sebep

olan yağışlar 20 Temmuz günü saat 14.45'te başlamış, 21 Temmuz günü 11.30'da sona ermiş olup, 24 saatlik toplam yağış 82,9 mm olarak kayıt edilmiştir.

21 Temmuz 1966 taşkınında Terme Çayı'nın Ayazma Deresi yatağında 1.655 m^3/sn, Yeşildere yatağında 209 m^3/sn, Bolas Deresi yatağında ise 234 sarfiyat ölçülmüştür. Terme Çayı'nın şehir içindeki köprüde yapılan ölçümde ise fazla suyun akarsuların orta ve yukarı çığırlarında taşması sonucu, sadece 350 m^3/sn bir sarfiyat kaydedilmiştir.

21 Temmuz 1966 taşkınında 1 kişi hayatını kaybetmiştir. Taşkınla ilgili maddi olarak ise mısır, çeltik, fasulye ve fındık üretim alanlarında o günün fiyatlarıyla 150.000 TL; ev, dükkân, karayolları ve kanallarda 717.000 TL; dükkânlardaki gıda maddelerinde 91.000 TL ve büyükbaş hayvanların telef olması ile ilgili 6.000 TL'dan oluşan toplam 2.400.180 TL'lık bir zarar tespiti yapılmıştır.

27 Haziran 1967 Taşkını

Taşkına 27 Haziran 1967 günü Terme Çayı'nın kaynak sahasına yağan sağanak yağışlar sebep olmuştur. İlçe merkezinde taşkın günü ve öncesi aslında yağış değerleri fazla değildir. Nitekim Terme'de 24 Haziranda 0,2 mm, 25 haziranda 0,4 mm, 26 haziranda 1,5 mm ve afetin yaşandığı tarih olan 27 haziranda ise 2,4 mm yağış kaydedilmiştir. Bu yağış değerlerinin de taşkın oluşturma gücü bulunmamaktadır. Buna rağmen taşkının yaşanmasında akarsuyun yukarı çığırında görülen aşırı yağışların rolü olmuştur.

Terme Çayı'nın akış yönünde batısında kalan kesimde taşkın zararları Bereket Köyü'nden başlamıştır. Terme Çayı'nın Ayazma kolu üzerindeki iki köprü ve iki adet dükkân zarar görmüş, Yeniköy ve Gürgenboğazı köyleri arasında 800 dekarlık alan sular altında kalmıştır. Terme Çayı'nın doğu bölümünde ise Mescit, Şıhlı, Dibekli ve Uzungazi köylerine ait toplam 1.250 dekar arazi taşkına maruz kalmıştır. Taşkınlarda toplam zara ise o günün fiyatlarıyla 703.636 TL olmuştur.

9 Temmuz 2012 Taşkını

9 Temmuz 2012 taşkınları nispeten geniş alanlı olarak etkili olmuş olup, Terme dışında Salıpazarı ve Çarşamba yörelerinde de zararlara yol açmıştır. Bu taşkınlarda 10'dan fazla köprü ağır hasar görmüş ve yıkılmış, yüzlerce işyeri ve konutu su basmış, yüzlerce dönümlük arazi çamur altında kalmıştır *(Foto 1,2,3,4).*

Foto 1. *9 Temmuz 2012 taşkını Terme ile birlikte Salıpazarı ilçe merkezini de vurmuş, burada büyük zararlara sebep olduktan sonra Terme'yi etkisi altına almıştır.*

Foto 2. *9 Temmuz 2012 tarihinde Terme Çayı'nın orta çığırında etkili olan taşkında akarsu üzerinde bulunan çok sayıda köprü yıkılmıştır.*

Foto 3. *9 Temmuz 2012 tarihinde gerçekleşen taşkınlarda Terme Çayı'nın aşağı çığırında yüzlerce hektar tarım alanını kaplayan sel suları.*

Foto 4. *9 Temmuz 2012 tarihinde gerçekleşen taşkınlarda Terme Çayı'nın aşağı çığırında sel suları altında kalan tarım alanları.*

18 Ağustos 2013 Taşkını

9 Temmuz 2012 selinden yaklaşık bir yıl sonra Terme tekrar sel afetine maruz kalmış, bu sel sonucunda da özellikle kent merkezi maddi hasar yanında büyük taşkın tehlikesi riski yaşamıştır *(Foto 5,6,7,8,9,10,11).* Irmağın su seviyesi aniden yükselmiş, taşan sular ırmak çevresindeki yaya yollarını ve pazar yerini basarak maddi zarara sebep olmuştur.

Foto 5. *18 Ağustos 2013'te gerçekleşen sel esnasında Terme Çayı. Irmaktaki su seviyesi ile çevrede kurulan pazar birlikte düşünüldüğünde selin ne kadar ani gerçekleştiği ve insanların buna ne kadar hazırlıksız olduğu açıkça görülüyor.*

Foto 6-7. *18 Ağustos 2013 tarihinde gerçekleşen sel esnasında Terme Çayı çevresinde pazar yeri ve ırmak kıyısında uzanan yaya kaldırımlarının sel sularıyla işgali.*

Foto 8. *Terme Çayı'nın yatağını doldurarak hızla yükselmesi.*

Foto 9-10-11. *Terme Çayı'nın yükselmeye başlamasıyla şehrin merkezindeki yaya köprüsünün geçişlere kapatılması. Yanda görüldüğü gibi, sık sık yaşanan taşkınların yaya köprüsü seviyesinin de üstüne çıkması, her selde Belediye'yi böyle bir tedbir almaya sevketmektedir.*

21 Kasım 2014 Taşkını

Bu taşkın Terme Çayı'nın yukarı çığırına kısa sürede düşen etkili yağışlar yüzünden gerçekleşmiştir. Öyle ki Salıpazarı'nın güneyindeki dağlık alanlarda etkili sağanak, Terme şehrinin içinden geçen Terme Çayı'nın taşmasına sebep olmuştur. Söz konusu sahada bir saatte düşen yağış miktarı 100 mm'dir. Terme Çayı'nın yukarı ve orta çığırındaki kollarının ana akarsuya fazla miktarda su boşaltması, akarsuyun şehir merkezinde yatağından taşmasına sebep olmuş, su seviyesi yatak üzerindeki köprüleri aşmıştır. Bunun sonucu söz konusu alanlarda ulaşım bir süre kesintiye uğramıştır *(Foto 12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28).*

Foto 12-13. *Gece yarısı bastıran sel Terme'nin cadde ve sokaklarını kısa zamanda işgal ederek büyük tehlike yaratmıştır. Durum yetkilileri harekete geçirmiş, sabaha kadar endişeli bekleyiş devam etmiştir.*

Foto 14. *21 Kasım 2014 gece yarısı yükselen sel suları sabah saatlerine kadar sürekli artarak şehri tehdit etmeye devam etmiştir.*

Foto 15. *Yatağından taşan sular ırmak kenarını da şgal ederek işyerlerine büyük zarar vermiştir.*

Foto 16. *Yükselen sel suları yaya köprüsünü de tehdit etmiş,*

Foto 17. *Yetkililer tedbir amaçlı olarak köprüyü yaya trafiğine kapatmak zorunda kalmışlardır. Nitekim sel suları bir süre yaya köprüsü üzerinden de akmış, sonra tedricen azalarak normal yatağına geri çekilmiştir.*

Foto 18-19-20-21.*Taşkın esnasında ırmak çevresinde bulunan rekreasyon alanlarının görünümü. Sel sadece ırmak çevresine zarar vermemiş, kentin iç kısımlarında da etkili olmuştur.*

Foto 22. *21 Kasım 2014 tarihinde Terme'de yaşanan taşkın esnasında ırmağa cephesi olan konut ve işyerlerinin durumu.*

Foto 23. *Gece yarısı aniden bastıran selin tahrip gücünü azaltmak için belediye çalışanlarının gün boyu süren yoğun gayreti.*

Foto 24. *21 Kasım 2014 tarihinde Terme'de yaşanan sel felaketi sadece ilçe merkezinde değil, kırsal kesimde de etkili olmuş; belde ve köylerde ulaşım, haberleşme ve diğer altyapı tesisleri büyük zarar görmüştür.*

Foto 25-26-27-28. *21 Kasım 2014 taşkınında özellikle ova köylerinde suların aniden yükselmesiyle can ve mal kaygısı yaşayan Termeliler.*

Foto 29. *21 Kasım 2014 tarihinde Terme'de yaşanan sel felaketinin ardından sokaklarının görünümü. Her taşkından sonra ortaya çıkan bu manzara Termelileri bıktırmış durumda olup, yetkililerden acil çözüm beklemektedirler.*

21 Kasım 2014 tarihinde meydana gelen sel-taşkın felaketi sonrasında yerel basında yer alan haberler ve Terme Belediye Başkanı'nın selin sebepleri konusunda basına yaptığı açıklama önemlidir. Şöyle ki;

"Samsun'un Terme ilçesinde etkili olan sağanak yağıştan dolayı şehir merkezinden geçen Terme Çayı taştı. Terme'de gece saatlerinde başlayan ve bugün öğle saatlerinde etkisini artıran sağanak yağış ilçeyi adeta esir aldı. Sağanak yağış nedeniyle debisi oldukça yükselen Terme Çayı, köprülerin üzerine çıkmaya başladı. İlçedeki birçok köprü tehlikeli görülerek yaya ve trafik ulaşımına kapatıldı. Olay yerine giden Vali, Belediye Başkanı, AFAD ve SASKİ ekipleri incelemelerde bulundu (Foto 30,31,32,33,34). Terme Çayı'nın taşması nedeniyle çevresindeki parklar ile pazar yeri sular altında kaldı. Tehlike oluşturabilecek köprüler üzerinde duran vatandaşlar için Terme İlçe Emniyet Müdürlüğü ekipleri ikazlarda bulundu. Ayrıca ilçede kısa süreli olarak su kesintisi yapıldığı öğrenildi

Sel bölgesine gelen Terme Belediye Başkanı Şenol Kul, incelemelerde bulundu. AFAD ekiplerinden bilgi alan Şenol Kul, daha sonra alınabilecek önlemleri konuştu.

Başkan Şenol Kul yaptığı açıklamada, "Yıllar önce yapılan hesapsız planlar bugün bizlere bunları yaşatıyor. Irmak yatağını düzenli bir şekilde koruyamadığımız için bu sonuç ortaya çıktı. Doğa her zaman kendine yapılan müdahalelere cevap veriyor. Biz bundan sonraki aşamada mutlaka planlı bir şekilde DSİ ve diğer kurumlarla çalışmalar yapacağız. Terme'de kentsel dönüşüm şart. Irmak yatağında balıkçılarımız var, evler var, apartmanlar var. Yağmur yağdığında Samsun'da sel açısından tehlikeli olan yer Terme'dir. İnşallah 2015 yılı yatırım programında buraya yapılacak çalışmalar programa alınır. Her yağmurda yüreğimiz ağzımıza geliyor. İnşallah can kaybı yaşanmadan bu durumu atlatırız. Tedbirlerimizi almaya çalışıyoruz" dedi. (Kaynak: ÇTV ve Samsun Kent Haber 22 Kasım 2014), *(Foto 35).*

Foto 30. *21 Kasım 2014 sel-taşkın felaketini yerinde izleyen Samsun Valisi Sn. İbrahim Şahin'in basın açıklaması.*

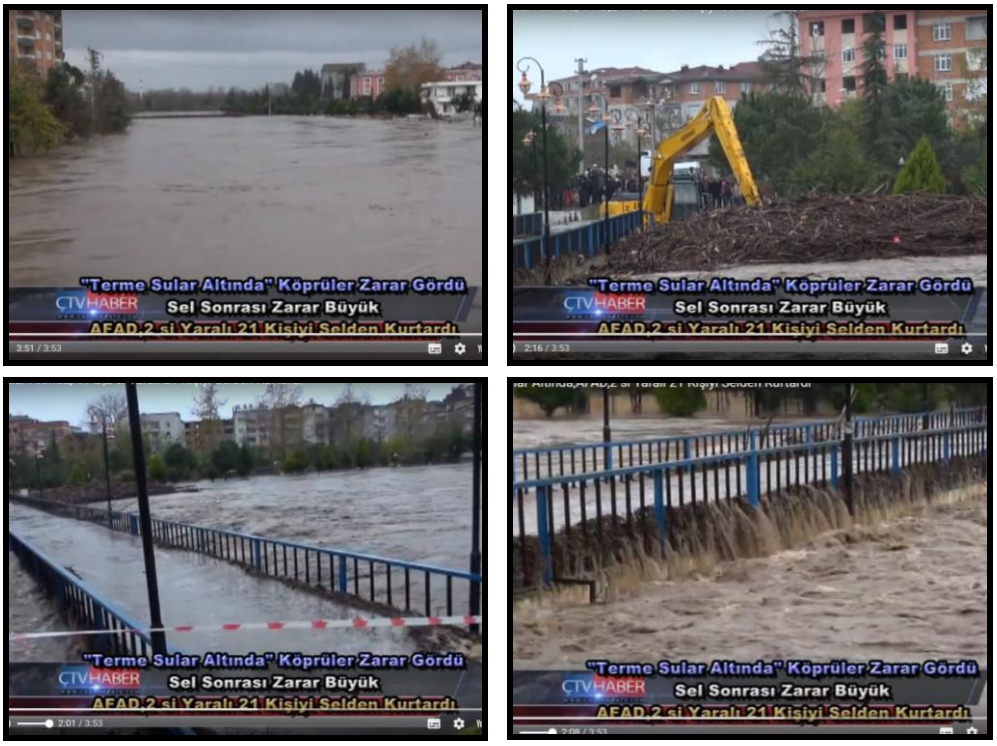

Foto 31-32-33-34. *21 Kasım 2014 sel-taşkın felaketinin TV'lerde yer alan görüntüleri (ÇTV'den). Belediye ekipleri sel esnasında teyakkuz halinde olmuşlar, selin getirdiği molozların köprüleri tıkayıp yıkmaması ve sel sularının akarsu yatağından çıkmaması için gün boyu büyük mücadele vermişlerdir.*

Foto 35. *Terme Belediye Başkanı Sn. Şenol Kul'un basın açıklaması.*

1 Ağustos 2015 Taşkını

Taşkına 1 Ağustos 2015 gecesi etkili olan sağanak yağışa bağlı olarak Sakarlı ve Evci mahalleleri arasındaki derenin taşması sebep olmuştur. Taşkın sonucu çok sayıda ev ve işyeri sular altında kalmış, ağaçların devrilmiş, tarım alanları, yollar ile enerji nakil hatları zarar görmüştür.

Taşkında Sakarlı Mahallesi'nde dört mesken, altı ahır ve üç depo zarar görmüştür. Taşkın Evci Mahallesi'nde daha büyük zararlara yol açmıştır. Nitekim Evci Mahallesi'nde 24 konut, altı ahır, 53 işyeri, 32 depo, iki resmî kurum selden etkilenmiştir *(Foto 36,37,38,39,40,41,42,43,44,45,46)*.

Foto 36-37-38-39-40-41. *1 Ağustos 2015 taşkınında hasar gören yollar, sel suları ile sürüklenen araçlar, sel sonrası çamur deryasına dönen sokaklar ve yine sel sonrası zarar gören dükkânlarda temizlik çalışmaları.*

Foto 42. *1 Ağustos 2015 taşkını sonrasında dükkânı zarar gören bir esnafın durumu.*

Foto 43. *1 Ağustos 2015 taşkını sonrasında birçok yerleşim biriminde içme suyu altyapısının tahrip olması nedeniyle salgın hastalık tehlikesine karşı yetkililer tarafından halka temiz içme suyu dağıtılması.*

Foto 44-45-46. *1 Ağustos 2015 taşkını sonrasında ilçenin maruz kaldığı felaketi yakından görmek için gelen Bakan, Milletvekili, Vali, Büyükşehir Belediye Başkanı ve bunların maiye-tindeki diğer yetkililer. Terme Belediye Başkanı Sn. Şenol KUL'un gelen ziyaretçileri bilgilendirmesi.*

1 Ağustos 2015 tarihinde meydana gelen sel-taşkın felaketi ile ilgili olarak 2 Ağustos 2015 tarihli Samsun yerel gazetelerinde çıkan haberler bu felaketin yol açtığı zararlar ve Termelilerin durumu hakkında bize önemli ipuçları vermektedir;

*"**Terme'de sokaklar çamur tarlasına döndü.***

Terme'nin Sakarlı ve Evci mahallelerinde dün akşam etkili olan sağanak yağış, iki mahallenin ortasından geçen derenin taşmasına neden oldu. Taşkın nedeniyle dere kenarında bulunan birçok ev ve iş yeri sular altında kalırken sokaklar çamur tarlasına döndü. Ağaçların devrildiği ve yolların çöktüğü selde zarar gören enerji nakil hatları nedeniyle bölgeye halen elektrik verilemiyor. Can kaybının yaşanmadığı selde, ev ve

işyerleri ile araçları sular altında kalan vatandaşlar, günün ilk ışıklarıyla temizlik çalışmalarına başladı. Mahalle sakinleri ellerine aldıkları kova ve fırçalarla sabah saatlerinde temizliğe başladı. Sel sularının yollarda oluşturduğu çöküntüler, belediye ekipleri tarafından onarılıyor. Ekili alanlarda da hasara yol açan sel nedeniyle dün geceden itibaren DSİ ve AFAD ekiplerinin bölgedeki çalışmaları sürüyor.

Canımızı zor kurtardık.

Evci Mahallesi'nde yaşayan Ayşe İnce isimli kadın; "Evde otururken bir anda içeri su girmeye başladı. Torunlarım da tatil için bize gelmişti, 8 kişiydik evde, su bizi duvarlara yasladı, ayakta bile duramıyorduk. Bağrışmalarımıza komşularımız geldi, onlar da olmasa hiçbirimiz evden çıkamazdık. Çok büyük afet oldu. Evim şimdi sel suyuyla gelen çamurla dolu, hiçbir kıyafetimiz, beyaz eşyamız; ekmeğimiz bile kalmadı. Mahvolduk, geriye sadece çamura kaplanmış eşyalarımız ve evimiz kaldı. İki yaşlı insan ne yapacak?" diyerek yaşadığı mağduriyeti dile getirdi. Yetkililerden yardım isteyen yaşlı kadın, gözyaşlarına hakim olmadı.

Geniş olan dereyi ıslah çalışması ile küçülttüler, sel oldu.

Evi ve ahırı çamur altında kalan Dursun Yılmaz; "Çamur deryasına döndü her taraf, biz ne yapalım şimdi. Evimize bile giremiyoruz, hayvanlarımı zor kurtardım, bahçemde arabam vardı, sele kapıldı gitti. 20 bin liradan fazla zararım var. Canımıza bir şey olmadı ya Allah'ıma hamdolsun. Geçen yıl dere ıslahı çalışması yapıldı, geniş olan dere küçültüldü. Şimdi de taşkın oluştu, bunun sorumlusu kim? Uyarmamıza rağmen dere yatağını küçülttüler ve göz göre göre selin altında kaldık. Bunun da hesabı sorulmalı" şeklinde konuştu.

Esnafın dükkânı çamur deryasına döndü.

Aşırı yağışla aniden gelen sel, esnafı da mağdur etti. Dükkânlarındaki suyu boşaltmaya çalışan esnaf, zararlarının büyük olduğunu söyledi. Bir bakkal ve oto elektrik dükkânı ise tamamen yıkılarak sel sularına kapıldı. Mahallede faaliyet gösteren birçok işyeri de sel nedeniyle zarar gördü. Zararlarının karşılanmasını isteyen esnaflar, "Elimizde hiçbir şey kalmadı, her şeyimiz çamura gömüldü" diyerek yardım çağrısında bulundu. Ekmek fırını sahibi Pirağa Güner; "Dükkânımda bulunan unlarım, yazarkasam, her şeyim fırınım mahvoldu. Ocağımın içine kadar su doldu, zararım büyük. Ben ne yapacağım? Yetkililer yaralarımızı sarsın" diye konuştu.

Tarım arazileri de zarar gördü.

Sel suları tarım arazilerinde de zarara yol açtı. Fındık, mısır ve çeltik ekili tarım arazileri sular altında kaldı. Çok sayıda ağaç da rüzgârın ve selin etkisiyle devrildi.

Temizlik çalışmaları başlatıldı.

Selin ardından bölgeye gelen AFAD, DSİ ve Terme Belediyesi ekipleri kapanan yolları açıp, çamur temizliğine başladı. Vatandaşlar ise günün ilk ışıklarıyla kendi imkânlarını kullanarak çamur altında kalan eşyalarını çıkarmaya başladı. Sel nedeniyle birçok aracın sürüklendiği ve çamur altında kaldığı bölgede, temizlik çalışmaları sürüyor. Öte yandan ilçede enerji nakil hatlarındaki arızalar nedeniyle bazı mahallelere halen elektrik verilemediği öğrenildi" (http://www.samsunhaber.tc'den).

1 Ağustos 2015'te meydana gelen selin üzerinden yaklaşık 1 ay geçtikten sonra *28 Ağustos 2015 tarihli gazete haberlerine göre* yaşanan sel felaketi DSİ 7. Bölge Müdürlüğü, Samsun Büyükşehir Belediyesi ve Terme Belediyesi tarafından masaya yatırılmış ve alınması gereken tedbirler ve yapılması gereken işler kamuoyu ile paylaşılmıştır. Buna göre;

DSİ 7. Bölge Müdürlüğü, Samsun'un Terme ilçesinde gerçekleşen sel felaketleri nedeniyle ilçede hangi önlemleri alacak. İşte alınacak önlemlerin listesi;

15.10.2014 tarihinde ihalesi yapılan Terme Çayı ve yan kollarının Taşkın modellemesinin yapılması, taşkın önleme ve rüsubat kontrolü projesi kapsamında; Terme ve Salıpazarı ilçelerinin Terme Çayı ve yan kollarında taşkınların kontrol altına alınması amacıyla, yan kollarda taşkın modellemesi, taşkın öteleme ve rüsubat kontrolü tesisleri yapılacaktır. Terme Çayı ve yan kollarının kontrol altına alınması amacıyla önerilen tesisler;

Terme Çayı Üst Havzasında; *1. Değirmen Deresi'nde Salıpazarı Barajı (Sulama + İçme ve Kullanma Suyu + Taşkın Öteleme) (Şekil 5), 2.Konakören (Bolas) Deresi'nde (Tersip Bendi + Sel Kapanı), 3. Yeşildere Deresi'nde (Tersip Bendi + Sel Kapanı), 4. Kırkıl Deresi'nde (Tersip Bendi + Sel Kapanı), 5. Salıpazarı ilçe merkezinde düzenleme tesisi (İnşa halinde), (Şekil 6).*

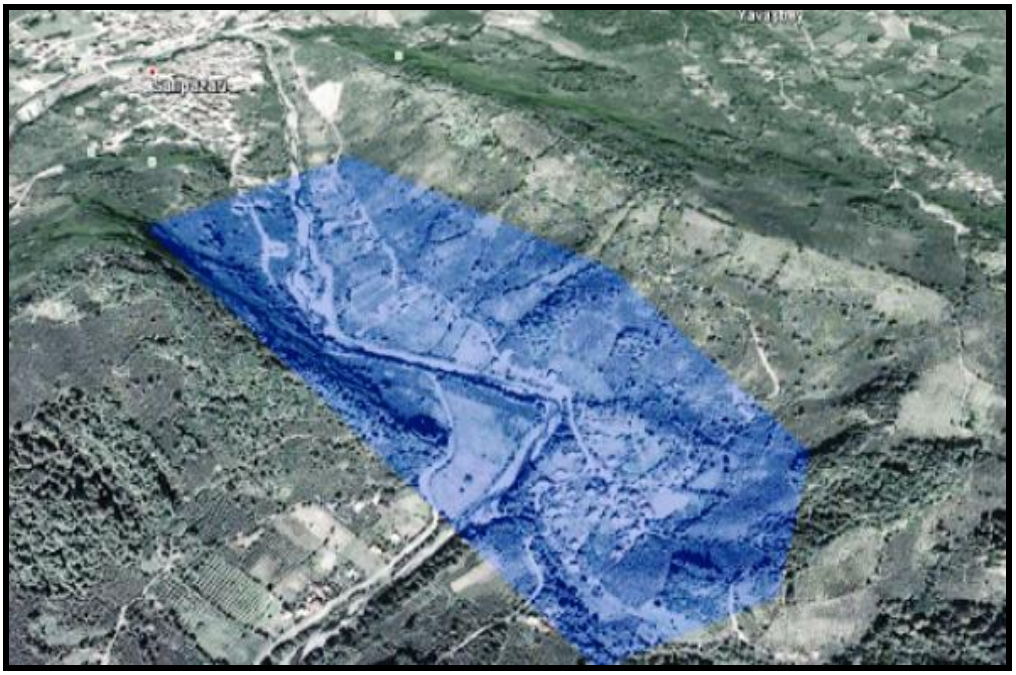

Şekil 5. *1 Ağustos 2015 sel-taşkın felaketi sonrasında, benzer felaketlerin tekrar yaşanmaması için yapılması önerilen Salıpazarı Barajı'nın Google Earth üzerine işaretlenmiş temsili yeri (Anonim).*

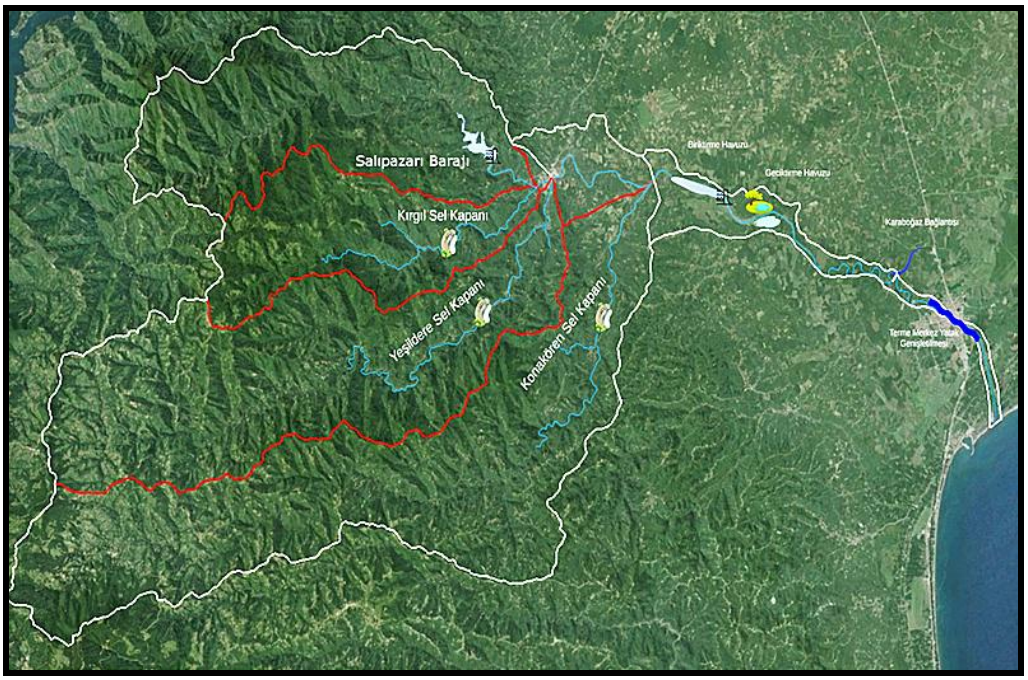

Şekil 6. *1 Ağustos 2015 sel - taşkın felaketi sonrasında, benzer afetlerin tekrar yaşanmaması için Terme Çayı havzasında yapılması düşünülen taşkın önleme tesislerinin projelendirilmiş inşa yerleri (Kaynak: Anonim).*

Terme Çayı Alt Havzasında; *1. Biriktirme Havuzu (Öteleme Amaçlı), 2. Geciktirme Havuzu (Öteleme Amaçlı), 3. Taşkının bypass kanalları ile Karaboğaz Kanalına aktarılması, 4. (KGM) Samsun-Ordu Karayolu Köprüsü - Karadeniz arası rekreasyon amaçlı düzenleme yapılması önerilmiştir.*

Önerilen tesislerin tamamlanması sonucunda; 2 ilçe, 2 mahalle, 6 köy, 10.000 dekar zirai arazi Terme Çayı ve yan kollarında projelendirilecek sel kapanları ile taşkınlardan korunacaktır. (Kaynak: Samsun Kent Haber, 28 Ağustos 2015).

Söz konusu bu tedbirler bir türlü hayata geçirilememiş, Salıpazarı'na inşa edilecek barajın yeri idarecilerle çevrecileri karşı karşıya getirmiş, uzun tartışmaların ardından mesele mahkemelere intikal etmiş ve bir sonraki felakete kadar konunun üstü adeta örtülmüş, bir arpa boyu mesafe alınamamıştır. Fakat yaklaşık bir yıl sonra 28 Mayıs 2016'da Terme büyük bir sel felaketi ile tekrar karşı karşıya kalmış, meselenin hiç te ötelenecek bir konu olmadığı ayan-beyan ortaya çıkmıştır.

28 Mayıs 2016 Taşkını

28 Mayıs 2016 tarihinde akşam saatlerinde başlayıp, 29 Mayıs 2016 tarihinde öğle vaktine kadar süren etkili yağışlar ilçede taşkınlara yol açmış, Terme bir kez daha felaketle karşı karşıya kalmıştır. Artık "ihmal" diyebileceğimiz taşkınlar sonucu Terme ve köylerinde ulaşım aksamış, tarım arazileri sular altında kalmıştır *(Foto 47,48).*

Foto 47. *28 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleşen taşkınlarda ilçe merkezi ve çevresinde caddeler taşkın sularının işgaline uğramış, ev ve yollar sularla kaplanmıştır.*

Foto 48. *Özellikle düz arazilerde gerek yağışın bir süre daha devam etmesi, gerekse drenaj eksikliklerine bağlı olarak yüzeyde biriken sular uzun süre yerde kalmakta, bu da bitkilerin çürümesine sebep olarak ekili alanlardaki zararın daha da artmasına neden olmaktadır.*

17 Ağustos 2016 Çarşamba günü Samsun'un haber sitelerinde yer alan bir haber dikkat çekicidir. Habere şöyledir;

Samsunlu genel müdürden 'baraj' müjdesi!..

Terme Belediye Başkanı Şenol Kul, Belediye Başkan Yardımcısı Sezai Uzun ile birlikte DSİ Genel Müdür Vekili Murat Acu'yu makamında ziyaret etti. Ziyaretleri nedeni ile Terme Belediye Başkanı Şenol Kul'a teşekkür eden Müdür Vekili Acu, "Terme'nin ve bölgenin sorunlarını yakından takip ediyorum. Bu arada, Salıpazarı Barajı'nın sizler için ne kadar önemli olduğunu da biliyorum. Bugün ihale evraklarını imzaladık. Baraj Salıpazarı ve Terme bölgelerinde tarıma büyük katkı sağlayacak. Özellikle bu bölgemizdeki sel olaylarını önlenmesinde çok önemli rol oynayacak. Şimdiden hayırlı olsun" dedi. (Kaynak: http://www.samsunhaber.tc/samsun-haber/samsunlu-genel-mudurden-baraj-mujdesi-h716314.html).

Umarız bu haberler doğrudur ve yeni bir felaket yaşanmadan Terme için gereken tedbirler alınır.

3. Sonuç ve Öneriler

Aşırı yağışlar başta olmak üzere; klimatik, jeomorfolojik, hidrografik ve yanlış arazi kullanımı gibi fizikî ve beşerî faktörler diğer birçok yöremizde olduğu gibi Terme ilçesinde de sık sık taşkınların yaşanmasına sebep olmakta, bu taşkınlar sonucu can ve mal kayıpları yaşanmaktadır. Nitekim 28 Temmuz 1961 tarihli taşkında dokuz kişi, 21 Temmuz 1966 tarihli taşkında ise bir kişi hayatını kaybetmiştir. Can kayıpları dışında taşkınlar sonucu tarım alan ve ürünlerinde zararlar oluşmakta, hayvan kayıp ve ölümleri gerçekleşmekte, meskenler, işyerleri, yollar, köprüler hasar görmekte, ulaşım aksamakta, su ve enerji nakil hizmetleri kesintiye uğrayabilmektedir.

Taşkınlara, kısa süreli ve etkili yağışlar yol açmaktadır. Genellikle yaz aylarında gerçekleşen aşırı yağışlarda yöreye bir gün içerisinde düşen yağış, uzun yıllık ortalamada 24 saatte düşen yağışın 30-40 katı olabilmekte, bu durum günümüz teknik imkanlarından faydalanarak uydulardan da net olarak izlenebilmektedir *(Şekil 7).* Benzeri etkili yağışlar aynı aylarda olabildiğine göre, taşkın analizlerinde ve imar planlamalarında bu durum gözden kaçırılmamalıdır.

DSİ 7. Bölge Müdürlüğü ve Terme Belediyesi'nce taşkınların etkilerini azaltmak için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Mesela, Terme ilçe merkezinde uzun yıllardır akarsu yatağı ve taşkın alanında yer alan metruk binalar belediye tarafından yıkılmıştır. Yıkım çalışmaları kapsamında ilçe merkezinde Çay Mahallesi Irmak Sırtı'nda yer alan ve "Balık Pazarı" ve "Pirinç Dükkânları" olarak bilinen 40 eski işyeri ortadan kaldırılmıştır. Yine Samsun DSİ 7. Bölge Müdürlüğü tarafından Terme İlçesi Evci Mahallesi'nin ortasından geçen Evci Deresi'ne taşkın koruma amacıyla istinat duvarı yapımı devam etmektedir. İstinat duvarı yapımı kapsamında akarsu yatağında iki taraflı 1500 m'lik uzunlukta bir çalışma planlanmıştır.

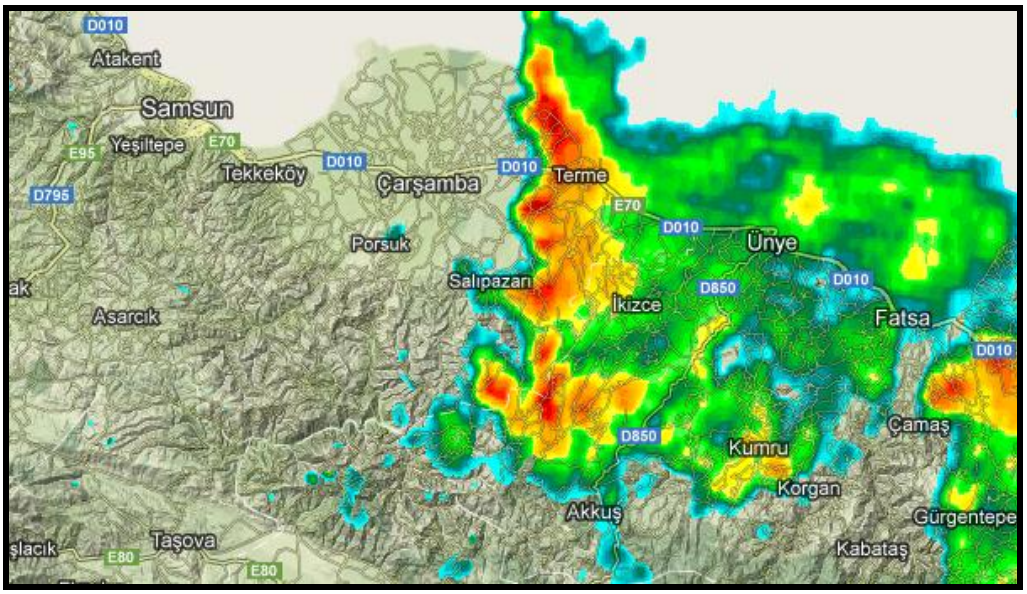

Şekil 7. *Terme'de sel ve taşkınlara sebep olan ani sağanak yağışların, an itibarıyla, uydu görüntülerinden biri* (Kaynak: Anonim).

Bu çalışmalar, taşkınlar konusunda faydalı olmakla birlikte daha çok lokal nitelik taşımaktadır. Bu çalışmalar ilave olarak Terme Çayı başta olmak üzere, akarsu havzalarının bütününü kapsayan taşkın risk ve analizleri yapılmalıdır. Taşkınlardan sonra başlatılan akarsu yataklarının genişletilmesi ve su akışını güçleştiren menfezlerin değiştirilmesi çalışmaları tamamlanmalı, şehir içlerinde taşkın riski olan akarsu yatakları ıslah edilmeli, daraltılmış yataklar genişletilmelidir. Çünkü bu durum, ani yağışlar sonucu suların akarsu yatağına sığmayarak taşmasını kolaylaştırmaktadır.

Salıpazarı İlçesi, Kayaköprü mevkiinde DSİ 7. Bölge Müdürlüğü tarafından yapılması planlanan ***Salıpazarı Barajı'***nın tamamlanması gerekmektedir. Taşkınların yol açtığı zararların maliyeti, baraj yapım masraflarının üzerine çıkmıştır. Baraj, taşkın kontrolü yanında içme suyu sağlama amaçlı da planlanmalıdır.

Baraj ve sel-taşkın kontrol yapıları inşa edilip tehlike tam olarak geçti diyene kadar Terme Çayı'nın yukarı çığırlarından başlayarak "erken uyarı" sistemleri kurulmalı, meteorolojik gözlemler titizlikle takip edilmeli, olası tahminler kamuoyu ile önceden paylaşılmalıdır. Sadece kamu kurum ve kuruluşları değil, Termeli vatandaşlar da afet riskinden mümkün olduğu kadar önceden haberdar edilmeli, kendi imkânları ölçüsünde tedbir almaları sağlanmalıdır.

Başta Terme Çayı olmak üzere akarsu yatakları ve yakın çevresinde yapılaşmaya izin verilmemelidir. Akarsu boylarına paralel şeritler halinde afet alanları, taşkın yerleri ve taşkın risk sahaları belirlenerek, buralar yeşil alanlara dönüştürülmelidir.

Bina ve diğer ekonomik tesislerin zemin katları yerden bir miktar yüksekte inşa edilmeli, özellikle su batmanı seviyesinin boş bırakılmasına dikkat edilip ruhsatlar buna göre verilmelidir. Terme'nin özellikle ova kısmında yer alan eski meskenlerin yerden yaklaşık 1 m kadar yukarıda, (temel direkleri hariç) zeminle irtibatı kesilmiş şekilde inşa edilmelerinin sebebi iyi anlaşılmalı, tarihten gelen bu örnek tedbir zamanımıza uygulanarak bundan gerekli dersler çıkarılmalıdır. Hemen hatırlatmak isteriz ki, bu tedbir sayesinde eski evlerin zeminleri aşırı yağışlarda sular altında kalmamakta, yüzey suları çekildiğinde de tabandaki bu boşluk evlerin altlarının hava sirkülasyonu ile çabuk kurumasını sağlamaktadır. Böylece meskenler nemden korunarak evlerdeki çürüme geciktirilirken, sadece binalar değil, içinde yaşayanların ömürlerinin uzun olması sağlanmıştır.

Taşkını kolaylaştıran alt yapı ile ilgili eksikliklerin giderilmesi gerekir. Islahı devam eden tesislerden Salıpazarı ilçe merkezi Terme Çayı ve Yeşildere ıslahı ile Terme Kocaman Grubu (Miliç Irmağı ve kolları havzası) konusundaki düzenlemeler bir an önce tamamlanmalıdır. Terme Çayı ve kollarının taşkın modellemesi yapılmalıdır.

Kaynakça

ALTUNOĞLU, N., 2008, *Terme Çayı İle Akçay Arasında Kalan Sahanın Kıyı Morfolojisi ve Kıyı Kullanımı,* OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

DSİ, *Taşkın Yıllıkları*, Samsun.

ERKAL, T., 1991. *Çarşamba Ovası (Yeşilırmak Deltası) ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Jeomorfoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ERKAL, T., 1993."Yeşilırmak Deltası ve Çevresinin Jeomorfolojisi", *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 20,* Sayfa: 13-28, Ankara.

http://rasatlar.dsi.gov.tr/#

http://tr.climate-data.org/location/8535/

SAMSUN VALİLİĞİ İL AFET VE ACİL DURUM MÜDÜRLÜĞÜ, 2012, *3-4-9 Temmuz 2012 Tarihlerinde Etkili Olan Sel Afetine Dair Ön Hasar İcmali,* Samsun.

ŞAHİN, C. ve SİPAHİOĞLU, Ş., 2002, *Doğal Afetler ve Türkiye*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.

UNCU, L., 1995. *Terme Çayı ile Kocamandere Çayı Havzalarında Fiziki Coğrafya Araştırmaları ve Doğal Çevre Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

UNCU, L., 1997. "Simenlik Gölü Ekosistemi", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 6*, Sayfa: 375-406, Ankara.

UZUN, A., 1998. "Kıyı Hukuku Açısından Karadeniz Kıyılarımız", *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 21,* Sayfa: 60-64, Ankara.

UZUN, A., 2000a. "Samsun'da Kıyı Yönetimi", *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 35*, Sayfa: 51-68, İstanbul.

UZUN, A., 2000b. "Samsun İlinin Başlıca Coğrafi Özellikleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, *Coğrafya Serisi, . Cilt: 1, Sayı:1,* Sayfa: 81-105, Samsun.

UZUN, A., 2005a. "Samsun İli Kıyılarında Antropojenik Değişmeler", *Türkiye Kuaterner Sempozyumu V,* Sayfa: 183-190, İstanbul.

UZUN, A., 2005b. "Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler", İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü ve Türk Coğrafya Kurumu, *Ulusal Coğrafya Kongresi*, Sayfa: 541-547, İstanbul.

UZUN, A., 2010, "Samsun Şehir Taşkınlarına Coğrafi Bakış", *2. Ulusal Taşkın Sempozyumu Tebliğler Kitabı,* s. 45-52, Afyonkarahisar.

YILMAZ, C.-ZEYBEK, H. İ., 2016, *Samsun Coğrafyası*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, No:11, Samsun.

ZEYBEK, H. İ., 1998, "22 Mayıs1998 Havza Sel - Taşkın Felaketi", *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 11,* 157-164, Samsun.

ZEYBEK, H. İ., 2007, "Samsun İlinde Meydana Gelen Doğal Afetler ve Etkileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap* (343-366), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yay., Samsun.

ZEYBEK, H. İ., 2009, 2-3 Mart 2005 Turhal Sel Afeti ve Sonuçları, *Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı.21,* s.233-247, Erzurum.

ZEYBEK, H. İ., 2010, "Çarşamba Ovası'nın Fiziki Coğrafya Özellikleri", *Çarşamba Araştırmaları,* Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No: 2, 105-117, Çarşamba

ZEYBEK, H. İ.- UZUN, A.-YILMAZ, C.- BAHADIR, M., 2013, 4 Temmuz 2012 Samsun Şehir Seli, *Coğrafya: Yeni Yüzyılda Fırsatlar ve Tehditler.* Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı (19-21 Haziran 2013), 246-254, İstanbul.

Foto kaynakları: Sel ve taşkınların olduğu günün ertesinde çıkan Samsun yerel haber sitelerinin sel ve taşkınların olduğu gün sonrasında yayınlanan fotoğraf arşivlerinden derlenmiştir. Google Görseller'de "Terme Seli" anahtar kelimeleri ile girildiğinde karşımıza çıkan bu fotolar için bkz;

http://www.samsunhaber.tc/samsun-haber

http://www.terme.bel.tr

http://www.terme.gov.tr

http://www.haberler.com

http://www.samsunkenthaber.com

YEŞİLIRMAK DELTASI - TERME SAHİLLERİNDE KIYI EROZYONU

Cevdet YILMAZ [*]

1. Giriş

Kıyı erozyonu, doğal ya da insan kaynaklı faktörlerden kaynaklanan, sahil çizgisi boyunca meydana gelen kalıcı arazi kaybı olarak tanımlanmaktadır. Kıyı bölgeleri, çok sayıda canlı ve cansız kaynaklarla sosyo-ekonomik öneme sahip dünyadaki en karmaşık ekosistemlerden biridir. Bu öneminin yanı sıra, kıyı bölgeleri, kıyısal erozyonun da dahil olduğu çeşitli doğal ve insan kaynaklı tehditlerle karşı karşıyadır. Kıyı erozyonuna neden olan en önemli doğal faktörler; rüzgar ve fırtına, kıyı boyu akıntıları, göreceli deniz seviyesi yükselmesi ve arazi eğimidir. Beşeri faktörler ise; kıyı mühendisliği yapıları, baraj ve rezervuar inşaası, dip taraması, maden çıkarılması gibi etkenlerdir. Kıyı erozyonu görülen yerlerde üç farklı etki ya da risk ortaya çıkmaktadır. Bunlar; doğal kumul alanlarının kaybolması sonucu ekolojik ortama verilen zararlar ile ekonomik ve sosyal değere sahip sahaların yok olması veya zarar görmesi şeklinde özetlenebilir (Kuleli 2010).

Terme'de görülen doğal afetlerden biri de kıyı erozyonudur. Yeşilırmak Deltası'nın doğu kısmında yer alan ilçe topraklarının Karadeniz kıyısı boyunca uzanan sahillerinde bu doğal afet her geçen yıl kendisini daha fazla hissettirmektedir. Bu makalede Kızılırmak ve Yeşilırmak deltalarında kıyı erozyonundan bahseden ilgili literatür taranmış, özellikle Yeşilırmak Deltası kıyıları ile ilgili olarak basında çıkan haberler arşiv kayıtlarından derlenmiş ve son olarak tarafımızdan sahada, özellikle Gölyazı sahillerinde yapılan gezi ve gözlem neticeleri değerlendirilmiştir. Makalenin temel amacı bu önemli soruna dikkat çekmek, gelecekte bu alanda yapılacak çalışmaların önünü açmaktır.

Samsun'da delta sahalarında görülen kıyı erozyonu ile ilgili olarak daha önce bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunların çoğunluğu Kızılırmak Deltası, bir kısmı da Yeşilırmak Deltası üzerinedir. Her iki deltanın da karşı karşıya oldukları problemler ve bunların sebep ve sonuçları hemen hemen aynıdır. Irmakların üzerine barajların yapılması ile deltaları besleyen sediment bütçesinin negatif yönde bozulması, kıyı akıntıları ve denizin etkisi bunların başında gelen temel sebeplerden birkaçıdır.

2. Önceki çalışmalar

Erkal (1993) Çarşamba Ovası'nın jeomorfolojisi, Zeybek (2010) Çarşamba Ovası'nın fizikî coğrafyası, Yalçınlar (1958) Samsun yöresinin neojen ve kuaterner kıyı depoları, Özçağlar (1994) Yeşilırmak Deltası'nda arazi kullanımı üzerinde durmuşlar,

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Eğitim Fakültesi, OÖSAE Coğrafya Eğitimi ABD, Samsun.*

bütün bu çalışmalarda Terme yöresine ayrıca yer vermişlerdir. Bu yayınlar dışında, özellikle Samsun deltaları ve kıyı erozyonundan bahseden çalışmalar şunlardır:

Yılmaz (2005 ve 2007) tarafından yapılan çalışmada Bafra Ovası kuzey-kuzeydoğu kesiminde görülen erozyonun sebepleri araştırılmış, binlerce yıldır süregelen sediment akışının Kızılırmak Deltası'nı büyüttüğü, Altınkaya ve Derbent barajlarının inşa edilip su tutmaya başlaması ile denize ulaşarak Bafra Ovası'nı meydana getiren alüvyal malzemenin artık Altınkaya barajında biriktiği, denize ulaşamadığı, buna karşılık kıyı boyunca dalgaların şiddeti ve kıyı akıntısının etkisi ile mevcut karanın aşınarak 1990-2000 yılları arasını kapsayan 10 yıllık dönemde deltanın güney yönde 400 m gerilediği tespit edilmiştir. DSİ bu gerilemeyi durdurmak için ırmağın ağız kısmından başlayarak doğu yönde mahmuzlar yaparak küçülmeyi önlemeye çalıştığı, fakat sediment bütçesindeki açık nedeniyle mahmuzlar civarında durdurulan gerilemenin daha doğuda devam ettiğini, Taflan civarında 100 m genişliğe sahip olan plajların neredeyse yok olduğunu belirtmiştir. Yeşilırmak Delta sahasında meydana gelen erozyonun sebep ve sonuçlarının tam olarak anlaşılabilmesi için Kızılırmak Deltası'nda yaşanan bu tecrübeden faydalanılması gereği açıktır.

Zeybek vd. (2010, 2012 ve 2013) Kızılırmak Deltası bütçesine yapılan müdahalelerin delta sahası ve morfolojisi üzerine etkileri, Kızılırmak Deltası'nda kıyı çizgisi değişikliklerinin sonuçları, Kızılırmak Deltası'nda kıyı çizgisi değişikliklerinin CBS ve uzaktan algılama teknikleri ile değerlendirilmesi gibi konular üzerinde durmuşlar, bu çalışmaların benzerlerinin Yeşilırmak Deltası için de yapılması gerektiğinin önemine değinmişlerdir.

Uzun (2000, 2005a ve 2005b) Samsun'da kıyı yönetimi, Samsun ili kıyılarında insan eliyle meydana getirilen değişimler ve nihayet küresel ısınma sonucu Kızılırmak ve Yeşilırmak deltalarını bekleyen tehlikeler üzerinde durarak, gelecekte bu deltaların kıyıları için alınması gereken önlemlerden bahsetmiştir. Uzun'un tespitlerine göre, Terme kıyılarında Yeşilırmak üzerine inşa edilen Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu barajlarından sonra sediment bütçesindeki açık nedeniyle kıyı çizgisi kara yönünde yer değiştirmekte, yani Çarşamba Ovası gerilemektedir. Ayrıca yaklaşık yüz yıldır küresel ısınma ve diğer faktörlerin etkisi ile tüm dünyada deniz seviyesi yaklaşık 20 cm artmıştır. Gelecek yüz yıl içinde ise bu artışın 1 m'ye çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu durumdan en fazla etkilenecek sahaların başında ise Yeşilırmak Deltası'nda Terme ilçesi kıyıları gibi deniz seviyesine yakın alçak alanlar gelmektedir.

Kuleli (2010) tarafından yapılan çalışmada Kızılırmak ve Yeşilırmak nehri ağızlarında yirmi yıl içinde meydana gelen kıyı çizgisi değişimleri, Landsat TM uydu görüntüleri ve Sayısal Kıyı Çizgisi Analiz Sistemi (DSAS) yazılımı aracılığı ile tespit edilmiştir. 2 Ağustos 1989, 22 Ağustos 1999 ve 1 Ağustos 2009 yıllarına ait 20 yıllık bir periyodu kapsayan çalışmada uydu görüntülerinden elde edilen bilgilere ilave olarak

Yeşilırmak nehir ağzından başlayarak yaklaşık 16 km uzunlukta kıyı çizgisi üzerinde 50 m aralıklarla 1200 m uzunlukta 301 transekt kullanılmıştır. Analiz sonucunda Yeşilırmak ağzı kıyı çizgisinin 1 yılda ortalama -31 m'ye varan oranda bir erozyonla yaklaşık 620 m kara yönünde yer değiştirdiği tespit edilmiştir. Araştırmacı, çok uzun sayılmayacak bir süre olan 20 yıl içinde gözlenen erozyon ve kıyı çizgisi değişimlerinin insan kaynaklı mı, yoksa iklim değişikliğine bağlı deniz seviyesi yükselmesiyle mi ilişkili olup olmadığının yapılacak daha ayrıntılı araştırmalarla anlaşılabileceği, fakat bu arada gerekli önlemlerin alınması gerektiği önerisinde bulunmuştur.

Kuleli'nin (2010) 1989-2009 yılları arasını kapsayan dönemde tespit ettiği bir diğer husus ise Yeşilırmak Deltası kıyılarının sabit olmadığı, bazı yerlerde kıyı gerilemesi görülürken (en az -0,06; en çok -31,85; ortalama -4,91 m/yıl kadar), bazı yerlerde de (en düşük +0,11; en yüksek +8,91; ortalama +3,35 m/yıl kadar) yığışım görülmesidir. Bize göre, söz konusu yığışımın sebebi fırtına ve kıyı akıntıları olup, bazı yerlerde plajın bir yıldan diğerine genişleyip daralması bu sebepledir. Fakat bu durum Yeşilırmak Deltası'nda görülen kıyı gerilemesi yanında daha önemsiz bir sorundur.

3. Terme İlçesi'nde kıyı erozyonunun etkin olarak görüldüğü alanlar

Terme İlçesi, Yeşilırmak Deltası'nın doğu kısmında yer almaktadır. Terme'de kıyı erozyonunun aktif olarak görüldüğü sahalar ise ilçenin kuzey sahilleri üzerinde bulunan Taşlık ve Sancaklı köyleri ile (daha önce belde olan, nüfus azlığından dolayı köye/mahalleye dönüştürülen) Gölyazı Köyü'nün sahil kesimleridir *(Şekil 1).*

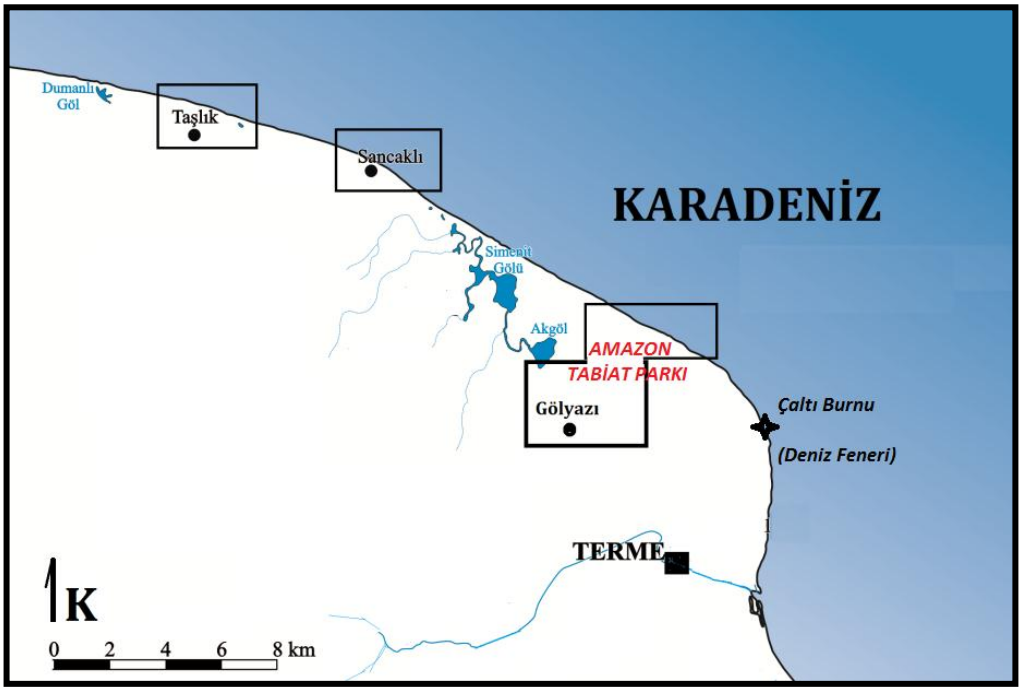

Şekil 1. *Araştırma sahasının yeri ve kıyı erozyonunun görüldüğü başlıca alanlar.*

Son 10 yılda basında yer alan haberlerden Sancaklı ve Taşlık köyleri sahilleriyle *(Foto 1);* Gölyazı sahilinde tarafımızdan yapılan arazi gözlem ve incelemeleri sonucu tespit ettiğimiz erozyon ve kıyı gerilemesi aşağıda ayrı ayrı verilmiştir.

Foto 1. *Yeşilırmak Deltası kuzey kıyılarında Terme ilçesine bağlı Taşlık ve Sancaklı köyleri (Google Earth'den).*

3.1. Sancaklı köyü sahili

2000'li yılların başlarından itibaren Sancaklı köyü sahillerinde dalga tahribi sonucu denizin kara yönünde ilerlemesi gözle görülür hale gelmiştir. Bu durum köylüler tarafından "köylerinin tehdit altında olduğu, tarlalarının deniz işgaline uğrayacağı endişesi taşıdıkları, kıyıya yakın bazı mesken eklentilerinin yıkıldığı" gibi şikayetlerle ilgili makamlar harekete geçirilmeye çalışılmıştır. Devlet bu sese kulak vermiş, Sancaklı sahillerinde kıyının gerilediği kesimlerde gerilemeyi durdurmak için mahmuz inşaatları yapımına karar verilmiştir. Devletin ilgili birimleri daha sonra bu iş için, 30 Temmuz 2010 da 4 tane 100 m uzunluğunda off-shore (kıyı çizgisinden biraz açıkta) T mahmuz için ihaleye çıkılmıştır. İhale sonucu yüklenici firma tarafından Sancaklı sahillerine mahmuzlar yapılmış *(Foto 2),* bu mahmuzların inşa edildiği kesimlerde gerileme kısmen de olsa engellenmiştir. Fakat tıpkı Kızılırmak Deltası kıyılarında olduğu gibi, mahmuzlar inşa edildikleri yeri koruma altına almışlar, diğer kısımlarda ise gerileme devam etmiştir.

Foto 2. *Sancaklı köyü açıklarına 2010 yılında inşa edilen mahmuzlar*[1] .

29 Ağustos 2012 tarihli haberlere göre[2] Terme ilçe merkezine 40 kilometre uzaklıktaki Sancaklı köyü sakinleri yükselen deniz seviyesi yüzünden korku dolu günler geçirdiklerini, deniz kıyısında olan evlerinin önlerine önlem alınmamasından dolayı gece-gündüz evin çevresinde nöbet tuttuklarını, evlerinin dalgalar nedeniyle su altında kalması ve yıkılması tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını belirterek, yetkililerden yardım istemişlerdir *(Foto 3,4,5).*

Önceki senelerde de denizin evlere kadar yaklaştığını, yetkili mercilere yaptıkları başvurulardan sonra bazı önlemler alındığını[3]*, ancak bu seneki durumun daha da ciddi olduğunu ve yardıma ihtiyaçları duyduklarını* belirten Sancaklı köyü sakinlerinin şikayetleri şu şekildedir:

Recep Yılmaz; ``*Geçen sene deniz evime 40 metre uzaklıktaydı. Bu sene 5 metreye kadar düştü. Denizin suları altında içmek için kullandığımız 60 yıllık su kuyusu da kaldı. Su içmeye yerimiz kalmadı. Benim evimde 8 kişi yaşıyor. Gece gündüz evimizde nöbet tutuyoruz. Dün gece çıkan fırtınada evimin yakınındaki hayvan barınaklarından birisini kaybettim. Bu gidişle evimi ve ailemi de kaybedeceğim. Yetkililer Allah rızası için bize yardımcı olsun*``.

[1] www.samsunlife.net/termede-buyuk-tehlike/ (Erişim: 20 Eylül 2016).

[2] www.iha.com.tr/samsun-haberleri/hircin-karadeniz-sahili-yuttu-samsun-212556/ Erişim 20.9.2016

[3] Yapılan mahmuzlar kastediliyor. Şikayetlerden mahmuzların yeterli olmadığı da anlaşılıyor.

Foto 3. *Sancaklı köyü sahilinde daha önce inşa edilen mahmuzlara rağmen kıyı erozyonu sonucu tehlike altına giren meskenler (Google Earth'den).*

Foto 4. *Sancaklı köyü sahilinde kıyı erozyonu ve dalga tahribi sonucu sahil bitmiş, köylünün su kuyusu dalgaların tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Kaynak: İHA).*

Foto 5. *Sancaklı köyü sahilinde kıyı erozyonu- dalga tahribi sonucu yıkılan hayvan barınağı (Kaynak: İHA).*

Turgut Öztürk; ``*Bu sıkıntıları biz daha önce de yaşamıştık. Ancak hiç birisi bu kadar ciddi olmamıştı. Bütün köy halkı bu konudan endişelidir. Sular gittikçe yükseliyor. Deniz suyu toprağa vurdukça o kadar bize yaklaşıyor. Yetkililerden bize bu konuda yardımcı olmalarını istiyoruz*``.

Yılmaz Ailesi fertleri ise; ``*Gece uykularımız kaçıyor. Fırtınada deniz evimize gelecek diye endişeli günler geçiriyoruz. Sabaha kadar uyku uyumuyoruz. Çoluk çocuk ayaktayız*``.

Karşılaştıkları durumdan dolayı endişe içinde olan köylüler kendilerine yardımcı olunmadığı takdirde köylerini terk etmek zorunda kalabileceklerinden endişe ettiklerini beyan etmişlerdir.

Bu haberlerden dört yıl sonra, 27 Haziran 2016 tarihli haberlere bakılırsa şikayetler bitmemiş, sorunlar artarak devam etmektedir;

*"**Terme'de büyük tehlike!** Sancaklı köyü sakinleri yükselen deniz seviyesi yüzünden korku dolu günler geçiriyor. Sancaklı köyü sakinleri evlerinin dalgalar nedeniyle su altında kalmasıı ve yıkılmasıyla karşı karşıya kaldıklarını söylediler. Köy sakinleri geçtiğimiz yıllarda Kargalı mahallesinde deniz tarafından çok ciddi tahribat yapıldığını hatta bazı hayvan barınaklarının da deniz suları altında kaldığını hatırlattılar. Bunun üzerine önlem olarak deniz içine mendirekler yapılarak önlem*

alındığını söyleyen köylüler ancak Sancaklı köyünün sahilinde mendirek çalışmalarının çok yavaş ilerlediğini hatta durduğunu söylediler. Köylüler şu anki durumun daha ciddi oldğunu dile getirdiler. Son bir yıl içinde inanılmaz derecede hızla denizin yaklaşık 100-150 m kumsalı yutarak evlerin bahçelerine ulaşmasına bazı yerlerde sadece 1 m kaldığını (Foto 6) belirten köylüler acil önlem alınmasının şart olduğunu söylediler"[4].

Foto 6. *Sancaklı köyü sahilinde kıyı erozyonu sonucu kumsalın yok olması ve dalgaların doğrudan tarım alanıyla teması* (Kaynak: www.samsunlife.net).

2.2.Taşlık Köyü sahili

28 Aralık 2013 tarihli haberlere göre[5] Terme ilçesine bağlı Taşlık köyü sakinleri, sahil kesiminde bulunan evlerinin deniz tehlikesi altında olduğunu belirtmişlerdir *(Foto 7,8).*

Problemle ilgili olarak vatandaşlar; son 3 yılda evleri ile deniz arasındaki mesafenin 50 m'ye kadar düştüğünü, köye doğru yaklaşan deniz nedeniyle uykusuz geceler geçirdiklerini, 30 yıl önce denizin evlere uzaklığının 500 metre olduğunu, bunun günümüzde 50 metreye kadar düşmesi nedeniyle, fırtınalı havalarda dalgaların evleri tehdit ettiğini belirterek yetkililerden yardım istemişlerdir.

[4] www.samsunlife.net/termede-buyuk-tehlike/ (Erişim: 20 Eylül 2016).

[5] http://www.haberler.com/karadeniz-terme-sahilini-yutuyor-5481192 /Erişim: 20.09.2016

Foto 7. *Taşlık köyü sahilinde kıyı erozyonu sonucu tehlike altına giren meskenler (Google Earth'den).*

Foto 8. *Taşlık köyü sahilinde kıyı erozyonu - dalga tahribi sonucu meskenler ve tarım alanlarının tehdit altına girmesi (Kaynak: İHA).*

Gerekli önlemler alınmazsa birçok köyün sular altında kalacağını belirten Taşlık Köyü Muhtarı 70 yaşındaki Ahmet Diktaş, "*Deniz bu sahile 500 metre geride idi. Yaklaşık 30 senedir deniz bu sahili ala ala evlerimizin yanına kadar geldi. Bu büyük bir tehlikedir. Eğer böyle devam ederse, Terme ile Çarşamba arasındaki birçok köy ortadan kalkar. Denize 'T' yapılırsa bu sahil kontrol altına alınabilir. Eğer bu çalışma yapılmaz ise buralardaki Yeşilırmak'tan Terme'ye kadar 15-16 köyümüz tehlike altında. Deniz tehlikesini önlemek için bir an önce 'T' sistemi yapılsın*" dedi[6].

Geceleri uyku uyuyamadıklarını belirten 55 yaşındaki Ramis Bakır; *"Bu deniz benim bildiğim zamanda bize 500 metre idi. Şu anda 3 senedir 50 metreye kadar yaklaştı. Geceleri uyuyamıyoruz. Bu soruna bir çözüm bulunmasını istiyorum*" dedi.

Evi ile deniz arasında 30 metre kaldığını ifade eden 50 yaşındaki Fahri Bakır ise, "*Gece uyku uyuyamıyoruz. Fırtına çıktığı zaman 85 yaşındaki annem 'deniz bizi alacak' diye korkuyor. Denizin evimizi almasına 30 metre kaldı*" şeklinde konuştu.

2.3.Gölyazı sahilleri

Çarşamba Ovası'nı taşkınlardan korumak ve ülkemiz elektrik ihtiyacının bir kısmını karşılamak üzere önce Ayvacık'ta inşa edilen Hasan Uğurlu[7] ve ardından Çarşamba'da inşa edilen Suat Uğurlu[8] barajları Yeşilırmak Deltası'nı oluşturan alüvyal malzeme (sediment) akışını engellemiş, bu durum binlerce yıldır denize doğru ilerleme gösteren deltanın büyümesini durdurmuştur. Büyümenin durmasının ardından bu kez kıyı akıntıları ve dalga erozyonunun etkisi ile önce Yeşilırmağın denize döküldüğü yerde, ardından doğuya doğru olan kıyı alanlarında gerileme başlamıştır. Nitekim Kuleli'nin (2010) tespitleri de bu yöndedir. 26.05.2010 tarihinde Yeşilırmak nehrinin denize döküldüğü Civa Burnu ile Çaltı Burnu arasında kalan kesimde bulunan Gölyazı sahilinde *(Foto 9,10)* yaptığımız incelemelerde kıyı erozyonu net olarak tespit edilmiş, bunlar fotoğraflanmıştır *(Foto 11,12,13,14,15,16,17,18,19, 20,21).* Aynı inceleme gezisinde, o zaman belediye teşkilatı bulunan Gölyazı beldesinde de kıyı erozyonu sonucu oluşan zararların giderilmesi için Gölyazı Belediye Meclisi tarafından üst makamlara iletilen raporlar temin edilmiştir *(Foto 22).* Tüm bu veriler bize, bu yörede dalga tahribi, bunun sonucu oluşan kıyı erozyonu ve denizin kara yönünde ilerlemesinin 1980'lerden beri devam ettiğini göstermektedir.

---

[6] Köy Muhtarı Ahmet Diktaş'ın "T" mahmuzlardan bahsetmesi ve bu yönde bir tedbir talep etmesi, bu uygulamanın daha önce Bafra'da Kızılırmak Deltası kıyılarında ve son olarak aynı yörede Sancaklı köyü sahillerinde uygulandığını bilmesinden kaynaklanmaktadır.

[7] HasanUğurlu Barajı; Ayvacık ilçesinde Yeşilırmak üzerine, enerji amaçlı olarak, 1972-1980 tarihleri arasında kil çekirdekli kaya dolgu tipinde inşa edilmiştir. 500 MW güce ve 22,6 km^2 göl alanına sahiptir.

[8] Suat Uğurlu Barajı; Çarşamba ilçesinde Yeşilırmak üzerine, enerji ve (82.707 ha alanı) sulama amaçlı olarak 1975-1982 tarihleri arasında kil çekirdekli kaya dolgu tipinde inşa edilmiştir. 46 MW güce, 9,6 km^2 göl alanına sahiptir.

Foto 9. *Gölyazı sahilinde denizin kara yönünde ilerleyerek ormanları tahrip etmeye başladığı kesimler; Çobanyatağı mevkii (Google Earth'den).*

Foto 10. *Gölyazı sahili, Kuzeybatıya bakış (Kaynak: www.terme.bel.tr).*

Foto 11-12-13-14. *Gölyazı köyü Çobanyatağı mevkii; (11) Dalga tahribi (Foto: İbrahim Meral), (12) fırtınalar sona erdiğinde kıyıdaki ağaçların durumu, (13) devrilen ağaçların bazı kesimlerde plajdan geçişi engelleyecek kadar denizin kara yönünde ilerlemesi, (14) bu tahribata ağaç köklerinin bile karşı koyamaması ve toprağın bloklar halinde erozyona uğraması.*

Foto 15-16. *Çobanyatağı mevkiinde bulunan gözlem kulesinin denize olan uzaklığı, denizin sakin olduğu iki ayrı zamanda çekilmiş fotolarla karşılaştırılarak incelenmiştir. Kıyı çizgisi ile gözlem kulesinin temelleri arasındaki uzaklıktan kıyı erozyonunun boyutları açıkça görülmekte, birkaç yıl içinde denizin kara yönünde ne kadar ilerlediği net olarak görülmektedir.*

Foto 17. *Gölyazı köyü Çobanyatağı mevkiinde piknik alanları.*

Foto 18-19-20-21. *Gölyazı köyü Çobanyatağı mevkiinde sahildeki ağaçlar ile plaj kıyısına inşa edilen sosyal tesislerin dalgalarla tahrip olması (Kaynak: Gölyazı Belediye Arşivi).*

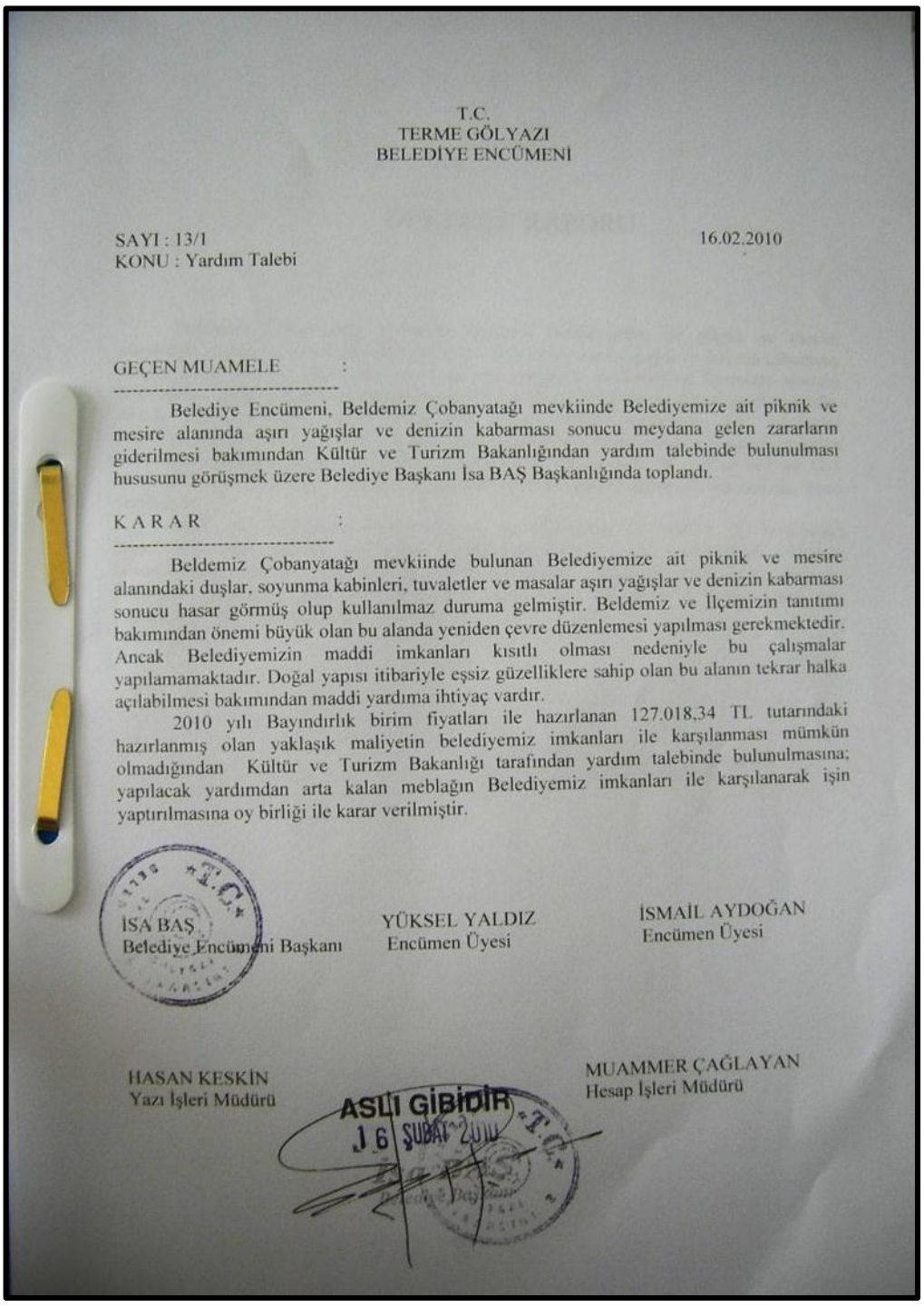

T.C.
TERME GÖLYAZI
BELEDİYE ENCÜMENİ

SAYI : 13/1 16.02.2010
KONU : Yardım Talebi

GEÇEN MUAMELE :

Belediye Encümeni, Beldemiz Çobanyatağı mevkiinde Belediyemize ait piknik ve mesire alanında aşırı yağışlar ve denizin kabarması sonucu meydana gelen zararların giderilmesi bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığından yardım talebinde bulunulması hususunu görüşmek üzere Belediye Başkanı İsa BAŞ Başkanlığında toplandı.

K A R A R :

Beldemiz Çobanyatağı mevkiinde bulunan Belediyemize ait piknik ve mesire alanındaki duşlar, soyunma kabinleri, tuvaletler ve masalar aşırı yağışlar ve denizin kabarması sonucu hasar görmüş olup kullanılmaz duruma gelmiştir. Beldemiz ve İlçemizin tanıtımı bakımından önemi büyük olan bu alanda yeniden çevre düzenlemesi yapılması gerekmektedir. Ancak Belediyemizin maddi imkanları kısıtlı olması nedeniyle bu çalışmalar yapılamamaktadır. Doğal yapısı itibariyle eşsiz güzelliklere sahip olan bu alanın tekrar halka açılabilmesi bakımından maddi yardıma ihtiyaç vardır.

2010 yılı Bayındırlık birim fiyatları ile hazırlanan 127.018,34 TL tutarındaki hazırlanmış olan yaklaşık maliyetin belediyemiz imkanları ile karşılanması mümkün olmadığından Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yardım talebinde bulunulmasına; yapılacak yardımdan arta kalan meblağın Belediyemiz imkanları ile karşılanarak işin yaptırılmasına oy birliği ile karar verilmiştir.

İSA BAŞ
Belediye Encümeni Başkanı

YÜKSEL YALDIZ
Encümen Üyesi

İSMAİL AYDOĞAN
Encümen Üyesi

HASAN KESKİN
Yazı İşleri Müdürü

MUAMMER ÇAĞLAYAN
Hesap İşleri Müdürü

ASLI GİBİDİR
16 ŞUBAT 2010

Foto 22. *Gölyazı Beldesi Belediye Meclisi'nin Çobanyatağı mevkiinde meydana gelen dalga tahribi ve kıyı erozyonunun verdiği zararı belirten ve bunun telafisi için ilgili makamlara yazdığı resmî yazının bir örneği (Kaynak: Gölyazı Belediyesi Arşivi).*

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmanın temel amacı Yeşilırmak Deltası'nın kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde, özellikle Terme sahillerinde meydana gelen kıyı erozyonuna dikkat çekmektir. Çarşamba Ovası'nı meydana getiren ana akarsu olan Yeşilırmak'a ilave olarak batıda Abdal çayı ile doğuda Terme çayı binlerce yıldır taşıdıkları alüvyonlarla Yeşilırmak Deltası'nı oluşturmuşlardır. 1980'lerden bu yana, Yeşilırmak üzerine inşa edilen Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu barajlarının etkisi ile sediment bütçesinde meydana gelen açık delta sahillerinde önce kıyı erozyonunu, ardından da ana karada gerilemeye sebep olmuştur. Denizin kara yönünde ilerleyişi günümüzde devam etmektedir. Bu arada (1985-1988 yılları arasında) Abdal ırmağı üzerine içme suyu amaçlı olarak Çakmak Barajı inşa edilmiştir. Terme Çayı üzerinde inşası düşünülen Salıpazarı Barajı ile birlikte deltayı oluşturan bütün akarsuların sediment akışı çok büyük ölçüde engellenmiş olacağından Yeşilırmak Deltası'nın bundan böyle büyümesi söz konusu olmayacak, fakat sediment bütçesindeki bu negatif durum deltanın gerilemesinde en büyük etken olmaya devam edecektir.

Yeşilırmak Deltası genelinde, Terme kıyıları özelinde bir başka tehdit de deniz seviyesinin yükselme riskidir. Geçmiş 100 yılda 20 cm yükselen deniz seviyesi, küresel ısınmanın etkisiyle gelecek yüzyılda 1 m kadar daha artacak, bu durum sonucu deltaların deniz seviyesine yakın kısımları tuzlu deniz suyu işgaline uğrayacaktır. Bu durum kıyıya yakın alanlarda nüfus, yerleşme ve ekonomik faaliyetleri engelleyeceği gibi, mevcut ekosistemleri de tehdit edecektir. Delta kıyıları ile ilgili planlama ve düzenlemeler yapılırken sadece kıyı gerilemesi-erozyon değil, küresel ısınma sonucu yükselecek deniz seviyesi de dikkate alınmalıdır.

Dikkat çekmek istediğimiz bir diğer husus ise; Terme'nin sık sık yaşadığı sellere köklü bir çözüm bulmak üzere Salıpazarı İlçesi, Kayaköprü mevkiinde DSİ 7. Bölge Müdürlüğü tarafından yapılması planlanan *Salıpazarı Barajı*'nın da tıpkı Yeşilırmak üzerine yapılan barajlar gibi sediment akışını durduracak olmasıdır. Bu durum Terme Çayı'nın Karadeniz'e ulaştığı yerden itibaren doğu yönde kıyı şeridinin beslenmesini engelleyecek, ileri safhada da kıyı akıntısı ve dalga tahribiyle bu kıyılarda da gerileme görülecektir. Bu durumdan en çok etkilenecek saha ise, yeni yapılan düzenlemelerle, şu an için Terme'nin en önemli turistik çekiciliklerinden biri haline gelen Miliç Çamlığı Plajı olacaktır.

Fotoğraf Kaynakları

- 16,17,18,19,20,22: Gölyazı Belediyesi Arşivi
- 4,5,8: İhlas Haber Ajansı (İHA) Arşivi
- 12,13,14,15: Cevdet Yılmaz
- 11: İbrahim Meral
- 1,3,7,: Google Earth
- 2,6: www.samsunlife.net
- 10: www.terme.bel.tr

Kaynakça

ERKAL, T., (1993) "Yeşilırmak Deltası ve Çevresinin Jeomorfolojisi", *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 20,* (13-28), Ankara.

EROL, O., (1989) "Türkiye'de Kıyıların Doğal Niteliği, Kıyının ve Kıyı Varlıklarının Korunmasına İlişkin 'Kıyı Kanunu' Uygulamaları Konusuna Jeomorfolojik Yaklaşım", *Dz. Bil. ve Coğrafya Enstitüsü Bülten No. 6* (15-46). İstanbul.

KULELİ, T. (2010) "Kızılırmak ve Yeşilırmak Deltalarındaki Kyı Değişimlerinin Landsat TM ve DSAS ile Belirlenmesi", *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları VIII. Ulusal Kongresi, Cilt:1,* (1549-1556), Trabzon.

ÖZÇAĞLAR, A., (1994) "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Yararlanma", *A. Ü. Türkiye Coğ. Arş. ve Uyg. Merkezi Dergisi, Sayı: 3*, (93-116), Ankara.

UZUN, A., (2000) "Samsun'da Kıyı Yönetimi", *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 35*, (51-68), İstanbul.

UZUN, A., (2005a) "Samsun İli Kıyılarında Antropojenik Değişmeler", *Türkiye Kuaterner Sempozyumu V Bildiriler Kitabı*, (Editörler: O. Tüysüz - M. K. Erturaç)**,** İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü Yayını, (183-190), İstanbul.

UZUN, A., (2005b) "Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler", Türk Coğrafya Kurumu, *Ulusal Coğrafya Kongresi*, (541-547), İstanbul.

YALÇINLAR, İ., (1958), "Samsun Bölgesinin Neojen ve Kuaterner Kıyı Depoları", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 9,* (11-21), İstanbul.

YILMAZ, C., (2005) "Kızılırmak Deltasında Meydana Gelen Erozyonun Coğrafi Analizi", *TURQUA - Türkiye Kuvaterner Sempozyumu V, Bildiriler Kitabı*, (Editörler: O. Tüysüz - M. K. Erturaç)**,** İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü Yayını, (227–234), İstanbul.

YILMAZ, C., (2007) *Bafra Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (Genişletilmiş 2. Baskı), Kızılırmak Matbaası, Bafra, Samsun, ISBN: 978-975-01666.

ZEYBEK, H. İ. - UZUN, A. - YILMAZ, C.- ÖZDEMİR, S. (2010) "Kızılırmak Delta Bütçesine Yapılan Müdahalelerin Delta Sahası ve Morfolojisi Üzerine Etkileri", *Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu – 2010, Bildirdiler Kitabı*, (185-194), Afyon.

ZEYBEK, H. İ., (2010) "Çarşamba Ovası'nın Fiziki Coğrafya Özellikleri", *Çarşamba Araştırmaları,* Çarşamba Belediyesi Kültür Yay., No: 2, (105-117), Çarşamba.

ZEYBEK, H.İ.- UZUN, A.- YILMAZ, C. - ÖZDEMİR, S. (2012) "Kızılırmak Deltası'nda Kıyı Çizgisi Değişikliklerinin Sonuçları", *Samsun Sempozyumu, Cilt: 2,* Samsun Valiliği Yay., Samsun, (885-896), ISBN:978-605-63349-0-0.

ZEYBEK, H.İ - UZUN, A. – YILMAZ, C. - BAHADIR, M. - DİNÇER, H. (2013) "Kızılırmak Deltası'nda Kıyı Çizgisi Değişikliklerinin CBS ve Uzaktan Algılama Teknikleri İle Değerlendirilmesi", *III. Ulusal Sulak Alanlar Kongresi,* (23-25 Ekim 2013), Samsun.

3.BÖLÜM
NÜFUS, YERLEŞME VE EKONOMİK FAALİYETLER

TERME İLÇESİ'NİN CUMHURİYET DÖNEMİ ŞEHİR, BUCAK/BELDE VE KÖY NÜFUSLARI (1927-2015)

Cevdet YILMAZ[*]

Giriş

Herhangi bir yerdeki nüfus miktarı ve bu nüfusun çeşitli özelliklerinin bilinmesi, o yerin gelişmesi ve potansiyelinin değerlendirilmesi açısından çok önemlidir. Ayrıca nüfusun nitelikleri, yıllar itibarıyla gelişim seyri, iç ve dış göçler içindeki yeri de dikkatle takip edilmesi gereken diğer önemli hususlardır (Yılmaz 2007b). Bu araştırmada Terme ilçe merkezi ve köylerinin *(Şekil 1)* Cumhuriyet Dönemi öncesi ve Cumhuriyet Dönemine ait, 1927'den günümüze kadar geçen süreçte, yıllar itibarıyla nüfus gelişim seyirleri, kır ve kent nüfusları, cinsiyet oranları vb. bazı temel özellikleri üzerinde durulmuştur. Metin içinde verilen bilgilerden Osmanlı Dönemine ait olanlar tarihî kaynaklardan, Cumhuriyet Dönemine ait tablolar ise DİE ve TÜİK verilerinden faydalanarak hazırlanmıştır. Amaç; Terme ilçesinin öncelikle Cumhuriyet Dönemi nüfusunu bir araya getirmek, derli toplu ve güvenilir bir veri kaynağı oluşturarak ilgililerin bilgisine sunmaktır.

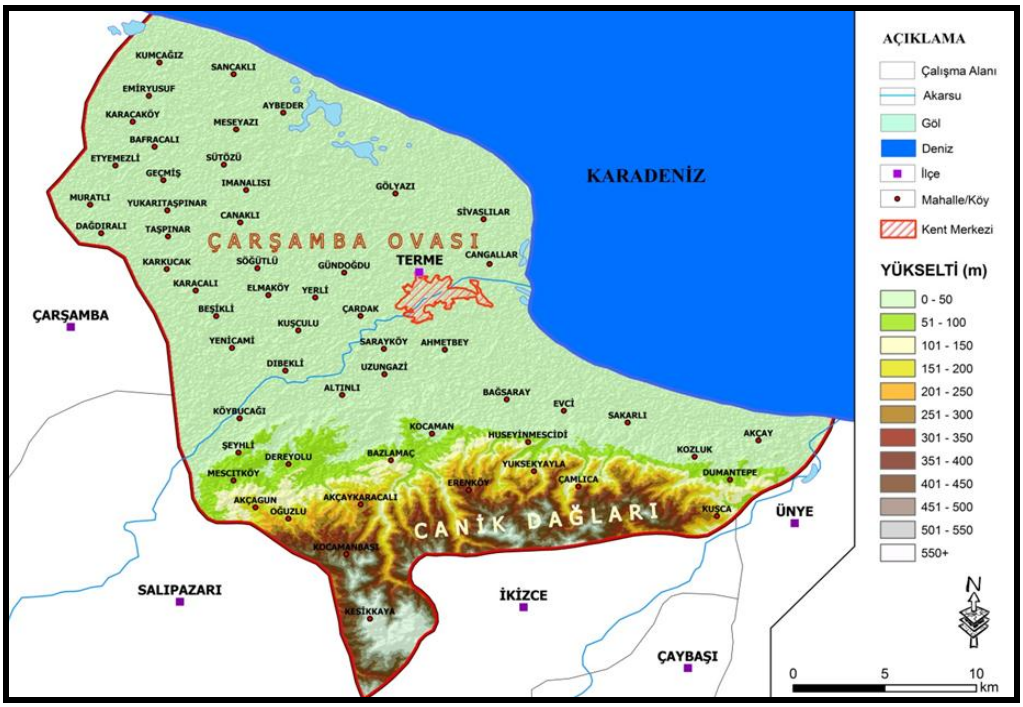

Şekil 1. *Terme ilçesi ve köyleri.*

[*] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi*.

1. Terme nüfusunun kaynakları

Bilindiği gibi Türkiye'de modern nüfus sayımları Cumhuriyet Dönemi ile başlamış, ilk modern sayım da 1927 yılında yapılmıştır[1]. Bu tarihten sonraki ilk sayım 1935'te yapılmış, sonraki yıllarda da her 5 yılda bir periyodik olarak bu işlem 1990 yılına kadar devam etmiştir. 1990 yılında sayım aralığı 10 yıla çıkarılsa da, bu süreç sağlıklı şekilde devam ettirilememiş, 1997'de, 2000'de ve 2007'de sayımlar yapılarak düzenli aralık (periyodik sayım) ilkesi bozulmuştur. 1927'den 2007'ye kadar *de facto* (ülke genelinde sokağa çıkma yasağı ilan edilerek, kim nerede bulunuyorsa orada sayılması) şeklinde yapılan sayım, 2007'den itibaren *de jure* (kişinin o an için bulunduğu yerde değil de, daimi ikametgahı neredeyse orada sayılması) ilkesine geçilmiştir. Bu yöntem değişikliği Türkçe kısaltma ile ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistami) olarak belirlenmiş ve artık sokağa çıkma yasağı olmadan, kişilerin kayıtlarının bilgisayar yardımı ve çeşitli istatistiki verilerin bilgisayar ortamına girilmesi ve bu ortamda değerlendirilmesi şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Böylece artık belli aralıklar yerine her yıl sonunda nüfus miktarı çeşitli özellikleri ile açıklanmaya, kısaca nüfus bilgileri yıllık olarak yayınlanmaya başlanmıştır. 2000'li yıllara kadar Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) adıyla yayınlanan kayıtlar, daha sonra bu kurumun adının Türkiye İstatistik Kurumu olarak değiştirilmesiyle TÜİK adıyla yayınlanmaya başlamıştır.

Terme ilçe (kent ve kır) nüfusu; önce DİE, sonra da TÜİK verileri dikkate alınarak, 1927'den 2015 yılına kadar, sayım yıllarına göre ve tablolar halinde metin içinde verilmiştir. Tablolar yakından incelendiğinde görüleceği üzere; bunlardan 1927'de sadece toplam nüfus verilmiş, 1935 yılından itibaren ise köy, bucak ve ilçe merkezi nüfusları yanında, kadın ve erkek nüfusları da ayrı ayrı verilmişti. 1950 yılında ise teknik bir hata nedeniyle sadece toplam nüfus yayınlanmıştır. 1955'ten itibaren 2007'ye kadar sokağa çıkma yasağı uygulanarak yapılan sayımlarda hazır soru kağıtları yardımı ile nüfusun eğitim, sağlık, istihdam vb gibi çeşitli özellikleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

2013'te ise içlerinde Samsun'un da olduğu 30 ilin tamamı kanunla büyükşehir ilan edilmiştir. Diğer 51 il hariç bu 30 ilin köyleri de yine bir gecede kanunla mahallelere dönüştürülmüştür. Köylerin mahallelere dönüşmesi sonucu da bu illerde

[1] Yine bilindiği gibi Osmanlı'nın yükselme dönemlerinde mevcut ve yeni ele geçirilen araziler, üzerinde yaşayanlarla birlikte kaydediliyor, buna "tahrir" deniliyordu. Biz bu kaynaklardan herhangi bir yerin nüfusunu tahmini olarak öğrenebiliyoruz (Canik Sancağı / Samsun için bkz. Öz 1999). Osmanlı'nın son dönemlerinde ise daha çok askere alınacak nüfusun tespiti amacıyla sayımlar yapılmıştı. 1836, 1841 ve diğer tarihlerde yapılan bu sayımlar belli aralıklarla olmadığı ve nüfusun diğer özelliklerini öğrenmeye yönelik tespitler içermediği için Cumhuriyet öncesi bu sayımlar modern sayım kabul edilmemektedir.

bulunan kırsal nüfus (köylerde yaşayan nüfus) şehirli kabul edilmiş, böylece bu illere ait istatistiklerden kırsal nüfus çıkarılmıştır. Böylece 2007'ye kadar Terme ilçe nüfusunun önemli bir kısmını teşkil eden kırsal nüfus bu tarihten itibaren yok olmuş (!) yerini bir gecede şehirli nüfus almış, *".... köyü"* ile biten kırsal kesim yer adları da *".... mahallesi"* olmuştur.

Bu arada (yine başka illerimizde de görüldüğü üzere) Terme'de bazı köyler (Bazlamaç, Evci, Gölyazı, Hüseyinmescit, Kocaman, Sakarlı) önce belde yapılmış, sonra civarlarındaki bir kısım köyler bunlara bağlanmış, ya da birkaç köy birleşerek başka bir isim altında belde olmuşlar ve yıllarca bu şekilde faaliyet göstermişlerdir. Fakat, aradan geçen zaman içinde bu beldelerin herhangi bir gelişme gösterememeleri ve devlete yük olmaları da dikkate alınarak, ülke genelinde alınan bir kararla Terme'dekiler de dahil 3.000 civarında belde belediyesi kapatılmış, bu yeni yasal düzenleme ile nüfusları 2.000'in altına düşen beldeler kapatılarak tekrar köye dönüştürülmüşlerdir. Bu durum önemli bir süreçtir. Çünkü *de facto* sayımın verdiği imkanla (köylerden nüfus sayımı yapıldığı gün misafir ağırlayarak ya da başka yöntemlerle) nüfuslarını yüksek gösteren bu beldeler, ADNKS sitemine geçilince gerçek nüfuslarını gizleyememişler ve kapanmaktan da kurtulamamışlardır. Fakat bu durum belli aralıklarla yapılan sayımlar ve bunların sonuçlarının yayınlanması esnasında bir sayımdan diğerine bazı köylerin yok olması, yeni isimle beldelerin ortaya çıkması, beldeler kapatılınca tekrar eski köylerin müstakil hale gelmesiyle istatistiki açıdan köy sayılarının azalıp çoğalmasına neden olmuştur. Bu ise (belediyelere dahil olan nüfusun kentli nüfus kabul edilmesinden dolayı) Terme'de şehirli nüfus oranının bu açma kapamalara göre farklılık göstermesine yol açmıştır. Bütün bu hususlar Terme ilçesi nüfus gelişiminin düzenli şekilde takip edilmesini ve bunlardan bilimsel veri olarak yararlanılmasını güçleştirmiştir.

Aslında bu sayımlar ve sonuçta elde edilen rakamlar bir bütün olarak ele alınmalı ve iyi analiz edilmelidir. Çünkü, kırsal nüfusun gelişim seyrinin bilinmesi birçok bakımdan önemlidir. Burada bunları uzun uzun anlatmaya gerek yoktur. Kırsal kalkınmadan, tarımsal teşviklere, kırdan kente göç sürecinden nüfusu kırda tutma politikalarına kadar merkezi ve yerel otoriteler tarafından uygulamaya konulan çok sayıda ekonomik, sosyal ve çevresel girişimlerin başarıya ulaşıp ulaşmadığının en önemli göstergesi kırdaki nüfus miktarıdır.

Kabaca belirtmek gerekirse, belli aralıklarla yapılan nüfus tespitleri sayesinde, biz iki nüfus sayımı arasında gerçekleştirilen faaliyetlerin işe yarayıp yaramadığını anlayabiliriz. Nüfus kırda tutulabilyorsa kıra yapılan yatırım karşılık bulmuş demektir. Bunun tersine kıra ne kadar yatırım yapılırsa yapılsın orası nüfusunu muhafaza edemiyorsa bir yerde yanlışlık yapılıyor demektir. Bu nedenle gerek kırda gerek kentte nüfusun yıllar itibarıyla gelişim seyrinin bilinmesi çok önemlidir.

2. Cumhuriyet'e kadar Terme'de nüfus ve sosyal yapı

Terme ile ilgili olarak Osmanlı Dönemine ait nüfus verilerinin esas kaynakları tahrir defterleri, 19.Yüzyıl'da yapılan nüfus sayımları ve 20.Yüzyıl başlarında gerçekleştirilen salnamelerdir. Bunlardan Tahrir Defterlerindeki bilgiler Öz (1998 ve 2008) tarafından 19.Yüzyıl'da yapılan nüfus sayımları ile ilgili olanlar Sefa Temiz ve Hasan Topuz tarafından, salnameler ve diğer kaynaklarda yer alan bilgiler de Yazıcı (2016) tarafından ayrıntılı olarak tahlil edilmiş ve yayınlanmıştır. Bahsedilen bu yayınlardan elde edilen bilgileri göre;

- 1869 yılı Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre; Canik Sancağı, Çarşamba Kazası, Terme Nahiyesinde toplam 55 köy bulunmaktadır. Bu köylerin nüfus yapısı *Tablo 1*'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *1869 yılı Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Terme nüfusu.*

	Müslüman	***Gayrımüslim***		***Toplam***
Hane sayısı	*2.940*	*149*		*3.085*
		Ermeni	***Rum***	
Erkek nüfus	*9.681*	*669*	*107*	*10.457*

1893, 1900, 1904 ve 1914 yıllarına ait nüfus yapısı ise *Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4*'te gösterilmiştir.

Tablo 2. *1893 Osmanlı Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre, Terme Kazası nüfusu.*

Müslüman		***Rum***		***Ermeni***	
Kadın	***Erkek***	***Kadın***	***Erkek***	***Kadın***	***Erkek***
9.085	*9.953*	*205*	*223*	*763*	*878*

Tablo 3. *1900 ve 1904 yıllarına ait "Trabzon Vilâyet Salnâmeleri"nde Terme nüfusu.*

Yıl	***Müslüman***	***Rum***	***Ermeni***	***Toplam***
1900	*18.957*	*518*	*2.056*	*21.531*
1904	*19.400*	*528*	*2.180*	*22.108*

Tablo 4. 1914 Osmanlı Nüfus Sayımı sonuçlarına Terme Kazası nüfusu.

Yıl	***Müslüman***	***Rum***	***Ermeni***	***Toplam***
1914	*23.632*	*967*	*2.601*	*27.200*

3. Cumhuriyet Dönemi Terme nüfusu; genel özellikler

3.1.Kırsal ve kentsel nüfus

Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927'den 2016'ya kadar geçen süre içinde Terme'nin kır, şehir ve toplam nüfus miktarları *Tablo 4*'de gösterilmiştir.

Tablo 4. *Cumhuriyet Dönemi Terme ilçesi şehir, kır ve toplam nüfus miktarları.*

Sayım yılı	*Şehir*	*Kır*	*Toplam*	*Sayım yılı*	*Şehir*	*Kır*	*Toplam*
1927	*2.065*	*19.270*	*21.435*	***1985***	*18.245*	***85.099***	***103.344***
1935	*2.676*	*25.984*	*28.660*	***1990***	*20.381*	*61.287*	*81.668*
1940	*2.623*	*28.487*	*31.110*	***2000***	*25.052*	*57.556*	*82.608*
1945	*2.993*	*34.478*	*37.471*	***2007***	*28.411*	*46.422*	*74.833*
1950	*4.264*	*44.870*	*49.134*	***2008***	*29.693*	*47.824*	*77.517*
1955	*5.849*	*49.764*	*56.317*	***2009***	*30.184*	*46.994*	*77.178*
1960	*7.090*	*60.962*	*68.294*	***2010***	*30.262*	*44.650*	*74.912*
1965	*8.618*	*70.787*	*79.405*	***2011***	*30.866*	*43.620*	*74.486*
1970	*10.846*	*77.101*	*87.947*	***2012***	*31.163*	*41.931*	*73.094*
1975	*15.660*	*80.751*	*96.411*	***2013***	*73.615*	*Veri yok**	*73.615*
1980	*15.628*	*83.819*	*99.447*	***2014***	*72.599*	*Veri yok**	*72.599*
				2015	*71.910*	*Veri yok**	***71.910***

*2013'ten itibaren bütün köyler mahalle olmuş, kırsal nüfus şehirli kabul edilmiştir.

3.2.Nüfus hareketleri

Tabloya göre 1927 yılında Terme ilçesi toplam nüfusunun % 10'u ilçe merkezinde yaşarken, bu oran 1950'de % 8,6; 1980'de % 15,7; 2000'de % 30,3 ve köylerin de sayıldığı son sayım yılı olan 2012'de % 42,6 olmuştur. Aynı yıllarda Türkiye kentli nüfus ortalamasının % 70'ler civarında seyrettiği dikkate alınırsa, Terme kırsal nüfus ağırlıklı bir ilçe olarak kalmış, kent nüfusu % 50'yi bulamamıştır. Toplam nüfusta belirgin bir artış olmaması, kırsal nüfusta da aynı durumun yaşanması Terme'nin ilçe dışına göç verdiğinin önemli kanıtlarından biridir. Bu durum bize Termelilerin kırdan kente göç sürecinde ilçe merkezini değil, ilçe dışı başka yerleri tercih ettiğini göstermektedir.

Nüfus baskısı ve onun yarattığı arz talep dengesi bir yerin kalkınması için önemli bir güçtür. Böyle bir baskı olduğunda bazı dinamikler harekete geçer. Şayet Terme gerek ilçe merkezinde kendi nüfusunu tutarak, gerekse köylerinden ilçe merkezine nüfus çekerek yeni istihdam ve hizmet alanları talep etmede etkisiz kalırsa ilçedeki durgunluk diğer alanlara da yansıyacak, bu sefer dışarıya göç ilçe genelinde yaşanacaktır. Göç demek aktif nüfusun kaybedilmesi, pasif nüfusla başbaşa kalmak

demektir. Bu durumla karşılaşmak ise ilçenin geleceğini çalmak demektir. Tüm bu nedenlerle, ilçenin geri kalmışlıktan kurtularak gelişmiş seviyeye çıkabilmesi adına, gerektiği zaman gerektiği yerde acil müdaheleler yapılabilmesi için ilçe genelinde kır ve kent nüfusun gelişim seyri iyi takip edilmelidir.

Çarşamba Ovası ve bu ovanın doğu kısmını kaplayan Terme'nin delta gerisinde kalan eğimli yamaçlara sahip köylerinde 50 yıl kadar önce başlayan fındık tarımı, son 15-20 yılda ova tabanına yayılmış, bu durum kırdan kenti göçü hızlandırmıştır. Tarafımızdan *"ekili alanların dikili hale gelmesi"* şeklinde özetlenen (Yılmaz 2007a) bu durum sonucunda köylü nüfus topraktan bağımsız hale gelmiş, yılda bir kez hasat zamanı köyüne gelerek fındığı toplaması onu köy dışında başka geçim kaynakları aramaya sevk ederken, bu arada tarlasına diktiği fındık ta ek gelir haline gelmiştir.

Fındık köylüyü topraktan koparıp başka yerde yaşamasına imkan verirken ova tabanında çeltik tarımı yapılan köylerde bunun tersi olması beklenir. Çeltik tarımı fındık gibi köylüyü topraktan bağımsız hale getirmez, tersine toprağa bağlar. Fakat zaman içinde ortaya çıkan çağdaş gelişmeler; örneğin ulaşımın gelişmesi, artan makine sahipliği gibi faktörler bu kez çeltik tarımı yapan çiftçinin de köyde kalmasını zorunlu olmaktan çıkarmıştır. Bugün, şehirde oturduğu halde köye gidiş geliş yaparak tarım yapan çok sayıda Termeli vardır.

Tarafımızdan rasgele seçilmiş, fındık tarımı yapılan 3 köy ile çeltik tarımı yapılan 3 köy karşılaştırılmıştır *(Tablo 5)*. Fındık tarımı yapılan (buna kısmen kavakçılık da dahildir) köylerde göç daha erken (1960'lardan itibaren) başlarken, çeltik tarımı yapılan köylerden göç daha yakın yıllarda (1980'den sonra) başlamıştır.

Tablo 5. *Terme'de rasgele seçilen bazı köylerde yıllar itibarıyla nüfusun gelişim seyri.*

	1940	***1960***	***1970***	***1980***	***1990***	***2000***	***2015***
Fındık Köyleri							
Kesikkaya	*688*	*+ 955*	*+ 1.217*	***+ 1.251***	*- 1.033*	*- 735*	*- 485*
Mescitli	*321*	*+ 700*	***+ 832***	*- 638*	*- 500*	*- 400*	*- 314*
Oğuzlu	*588*	***+ 1.152***	*- 946*	*- 971*	*- 860*	*- 525*	*- 479*
Çeltik Köyleri							
Bafracalı	*319*	*+ 422*	*+ 538*	*+ 642*	***+ 659***	*- 590*	*- 512*
Elmaköy	*198*	*+ 303*	*+ 392*	*+ 426*	***+ 454***	*- 377*	*- 291*
Sarayköy	*747*	*+ 1.058*	*- 1.020*	***+ 1.170***	*- 890*	*- 669*	*- 558*
Toplam	*2.861*	*+ 4.590*	*+ 4.945*	***+ 5.098***	*- 4.396*	*- 3.296*	*- 2.639*

3.3. Nüfusun yaş yapısı

Terme'de nüfusun yaş yapısına bakıldığında çocuk yaş grubu karşılığı olan 0-14 yaş aralığında son 15 yılda bir gerileme olduğu açıkça görümektedir *(Tablo 7).* 15-19 yaş grubunda 6.000'in üzerinde nüfus görülürken 0-4 yaş grubunda bu rakamın 4.380 olması doğumlardaki azalışın ve buna bağlı olarak da çocuk yaş grubundaki gerilemenin en açık kanıtıdır. Diğer kalabalık grubu 45-55 yaş aralığı oluşturmaktadır.

Tablo 7. *Terme'de 2013 yılı itibarıyla nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı.*

Erkek	***Yaş grubu***	***Kadın***	***Toplam***
2.262	*0-4*	*2.118*	*- 4.380*
2.513	*5-9*	*2.288*	*- 4.801*
3.053	*10-14*	*2.932*	*- 5.985*
3.169	*15-19*	*3.023*	*6.192*
2.350	*20-24*	*2.452*	*4.802*
2.153	*25-29*	*2.124*	*4.277*
2.270	*30-34*	*2.475*	*4.745*
2.364	*35-39*	*2.427*	*4.791*
2.430	*40-44*	*2.471*	*4.901*
2.631	*45-49*	*2.555*	*5.186*
2.657	*50-54*	*2.544*	*5.201*
2.432	*55-59*	*2.438*	*4.870*
1.997	*60-64*	*1.998*	*3.995*
1.466	*65-69*	*1.631*	*3.097*
1.029	*70-74*	*1.336*	*2.365*
763	*75-79*	*966*	*1.729*
672	*80-84*	*924*	*1.596*
164	*85-89*	*410*	*574*
24	*90 +*	*104*	*128*
36.399		***37.216***	***73.615***

3.4.Nüfusun cinsiyet yapısı

Göç veren yerlerde kadın nüfus fazlalığı göç alan yerlerde erkek nüfus fazlalığı beklenir. Terme'nin 20 yıllık aralıklarla 1960, 1980 ve 2000 yılları cinsiyet oranlarına bakıldığında bazı tespitler yapmak mümkündür. 1960'lar gibi yurtiçi ve yurtdışına göçlerin başladığı dönemlerde yaklaşık 3.000 (5 10'lar) civarında olan fark, 2000'li yallarda 1.300'e (% 3'lere) kadar gerilemiştir. 2000'li yıllardan itibaren 1.000 civarıda seyreden fark normal bir fark olup, bu tarihlerden sonra Terme'de toplam nüfus içinde cinsiyet oranlarında belirgin bir farkın olmayışı göçe katılan nüfusun bireysel değil, aile göçü şeklinde gerçekleştiğini bize göstermektedir *(Tablo 6).*

Tablo 6. *Terme'de yıllar itibarıyla nüfusun cinsiyet yapısı.*

Yıllar	***Erkek***	***Kadın***	***Toplam***	***Yıllar***	***Erkek***	***Kadın***	***Toplam***
1927	-	-	-	***1990***	***39.416***	***42.252***	*81.668*
1940	*14.909*	*16.201*	*31.110*	***2000***	*40.650*	*41.958*	*82.608*
1945	*18.779*	*18.692*	*37.471*	***2007***	*36.880*	*37.953*	*74.833*
1950	-	-	-	***2008***	*38.388*	*39.129*	*77.517*
1955	*27.435*	*28.143*	*55.613*	***2009***	*38.299*	*38.879*	*77.178*
1960	***33.947***	***34.105***	*68.052*	***2010***	***36.918***	***37.994***	*74.912*
1965	*39.533*	*39.872*	*79.405*	***2011***	*36.832*	*37.654*	*74.486*
1970	*43.045*	*44.902*	*87.947*	***2012***	*36.104*	*36.990*	*73.094*
1975	*48.443*	*47.968*	*96.411*	***2013***	*36.399*	*37.216*	*73.615*
1980	***48.351***	***51.096***	*99.447*	***2014***	*35.773*	*36.826*	*72.599*
1985	*49.746*	*53.598*	*103.344*	***2015***	*35.488*	*36.422*	*71.910*
					% 49,35	*% 50,65*	*% 100*

3.5. Nüfusun eğitim durumu

2013 yılı verilerine göre Terme'de nüfusun eğitim durumu *Tablo 8*'de gösterilmiştir. İlköğretim çağındaki nüfus içinde cinsiyet eşitliği görülürken daha büyük yaşlarda olup, ortaokul, lise ve üniversite okuyanların arasında erkek nüfus fazlalığı dikkat çekmektedir.

Tablo 8. *Terme'de 2013 yılı itibarıyla nüfusun eğitim durumu.*

	Toplam	***Erkek***	***Kadın***
Okuma yazma bilmeyen	*1.875*	*349*	*1.526*
Okuma yazma bilen	*65.349*	*32.778*	*32.571*
Bilinmeyen	*936*	*437*	*499*
Toplam	*68.160*	*33.564*	*34.596*
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	*10.092*	*3026*	*7.066*
İlkokul mezunu	*19.438*	*9631*	*9.807*
İlköğretim mezunu	*10.747*	*5764*	*4.983*
Ortaokul ve dengi okul mezunu	*2.882*	*1938*	*944*
Lise ve dengi okul mezunu	*8.393*	*5057*	*3.336*
Fakülte-yüksekokul mezunu	*3.763*	*2194*	*1.569*
Yüksek lisans mezunu	*163*	*106*	*57*
Doktora mezunu	*33*	*14*	*19*
Toplam	***58.312***	***28.512***	***29.800***

3.6. Nüfusun cinsiyete göre medeni durumu

2013 yılı verilerine göre Terme'de nüfusun cinsiyete göre medeni durumu *Tablo 9*'da gösterilmiştir.

Tablo 9. *Terme'de 2013 yılı itibarıyla nüfusun cinsiyete göre medeni hali.*

	Toplam	***Erkek***	***Kadın***
Hiç evlenmedi	*13.420*	*7.538*	*5.882*
Evli	*39.092*	*19.518*	*19.574*
Boşandı	*1.293*	*654*	*639*
Eşi öldü	*4.507*	*802*	*3.705*
Toplam	*58.312*	*28.512*	*29.800*

Yine 2013 yılı itibarıyla Terme'de gerçekleştirilen 512 evlilik içinde erkekler en çok 25-29 yaş aralığında (toplam 209 evlilik), bayanlar ise 20-24 yaş aralığında (toplam 201 evlilik) evlenmişlerdir. Erkeklerde ikinci sırada 20-24 yaş grubu gelirken (145 evlilik), bayanlarda ise 16-19 yaş grubu (toplam 124 evlilik) ikinci sırada gelmektedir.

3.7. Ortalama hanehalkı büyüklüğü

Türkiye genelinde ve Samsun'da 2013 yılı itibarıyla 3,66 olan ortalama aile büyüklüğü Terme'de 3,48'dir. Bu rakam Türkiye ortalamasının da altında bir değerdir. Kırsal nüfusun % 50 civarında olduğu ilçede ortalama hanehalkı büyüklüğünün bu kadar düşük çıkması ilçe genelinde çekirdek aileye geçildiğinin de bir göstergesidir.

3.8. Nüfusun doğum yerlerine göre dağılımı

2013 yılı itibarıyla Terme'de yaşayan nüfusun (72.888 kişinin) 63.927'si Samsun doğumludur. Terme'de ikamet edip başka ilde doğanlar arasında Ordu açık ara birinci sırada gelmektedir *(Tablo 10).* Bunda Terme'nin Ordu ile komşu olmasının büyük rolü vardır.

Tablo *10. Terme ilçeinde nüfusun doğmu yerlerine göre dağılımı (ilk 16 il).*

İller	***Nüfus***	***İller***	***Nüfus***	***İller***	***Nüfus***	***İller***	***Nüfus***
Samsun	*63.927*	*Tokat*	*274*	*Amasya*	*74*	*Sinop*	*57*
Ordu	*5.920*	*İstanbul*	*116*	*Çorum*	*73*	*Konya*	*57*
Trabzon	*978*	*Rize*	*100*	*Erzurum*	*60*	*Artvin*	*55*
Giresun	*728*	*Sivas*	*79*	*Gümüşhane*	*62*	*Ankara*	*52*

3.9. Ölümler

2013 yılı itibarıyla ilçedeki toplam 523 ölümden 269'u erkeklere, 254'ü bayanlara aittir. Ölümlerin 9 adedi 0 yaş grubu çocuklara aittir. Diğer; 5 adedi 1-14, 5 adedi 15-24, 113'ü 25-64, 101'i 65-74 yaş arası ve son olarak 290'ı ise 75 yaş üstüdür.

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere Terme'de bebek ölümleri en aza inmiş (0-4 yaş arası 10 çocuk), 75 yaş üstü ölümler ise tüm ölümlerin yaklaşık iki katı kadar olmuştur. Bu durum bize Terme'de ortalama yaşam beklentisi'nin de 75'in üzerine çıktığını açıkça göstermektedrir.

4. Cumhuriyet Dönemi Terme kent nüfusu

Terme ilçe merkezi, yani bugünkü Terme şehri 1927'den 1970'e kadar geçen 40 yılı aşkın sürede nüfusmiktarı yaklaşık 2.000'den 10.000'e ancak çıkmış, bu süre içinde küçük bir kasaba olarak varlığını sürdürmüştür. 1970'den itibaren nüfusu 10.000'i geçerek Türkiye şartlarında şehirsel özellik kazanmış, 2000'li yılların başlarında 25.000 nüfusu geçerek günümüzde yaklaşık 30.000 nüfusa ulaşmıştır *(Tablo 7).* Terme'de nüfusun gelişim seyrini en yakın komşusu Çarşamba ile karşılaştırdığımızda benzer özellikler gösterir. Çarşamba ilçe merkezi nüfusu 1970'de 20.463'ten 2010'da 61.124'e çıkarken, Terme'de de hemen aynı oranda, yaklaşık 3 kat artış görülmüş 1970'de 10.846'dan 2010'da 30.262'ye yükselmiştir.

Tablo 7. *Terme'de yıllar itibarıyla kent nüfusunun gelişimi.*

Sayım yılı	***Şehir***	***Sayım yılı***	***Şehir***	***Sayım yılı***	***Şehir***	***Sayım yılı***	***Şehir***
1927	*2.065*	***1960***	*7.090*	***1990***	*20.381*	***2011***	*30.866*
1935	*2.676*	***1965***	*8.618*	***2000***	*25.052*	***2012***	*31.163*
1940	*2.623*	***1970***	*10.846*	***2007***	*28.411*	***2013***	*73.615*
1945	*2.993*	***1975***	*15.660*	***2008***	*29.693*	***2014***	*72.599*
1950	*4.264*	***1980***	*15.628*	***2009***	*30.184*	***2015***	*71.910*
1955	*5.849*	***1985***	*18.245*	***2010***	*30.262*		

5. Cumhuriyet Dönemi Terme kır nüfusu

5.1.Terme'nin köyleri

1928 yılında, Dahiliye Vekâleti tarafından bastırılan "**Köylerimiz**" adlı esere göre, Terme kazasının merkezde 2 mahallesi ve taşrada 56 köyü bulunmaktadır *(Tablo 8)*. 1967 yılı tespitlerine göre köy sayısı 70'e çıkmıştır *(Tablo 9)*.

Tablo 8. *1928 yılı verilerine göre Terme köyleri.*

Aşağıkerfi	*Esadçiftliği*	*K(G)ökçeli*	*Kuşça*	*T(S)akarlı*
Bakracalı	*Etyemezli*	*K(G)örekös*	*Mescid*	*Taşpınar*
Bazlamaç	*Evci*	*Kalfalı*	*Muradşuayb*	*Töngellibel*
Beydi	*H(Ç)angallar*	*Karacalı*	*Müşrif*	*Uzungazi*
Bolas	*H(Ç)ardakköy*	*Karamahmud*	*(Müşerref)*	*Üskütü*
Celavurt	*Hulya*	*Karaman*	*Oğuzlu*	*Yavaşık*
Cilaz	*Hume*	*Karayonca*	*Ortakerfi*	*Yelli*

Dağdıreli	*Hüseyinmescidi*	*Kargucuk*	*Örencik*	*Yenicami*
Dibekli	*İmanalisi*	*Köybucağı*	*Sancaklı*	*Yeşil*
Elmaköy	*K(G)eçmiş*	*Kumcuğaz*	*Sarayköy*	*Yukarıkerfi*
Emirhaç	*K(G)eleydi*	*Kuşcağaz*	*Şeyhli*	*Zelceli*
Emiryusuf	*K(G)ırkıl*			

Tablo 9. *1967 yılı verilerine göre Terme köyleri.*

Ahmetbey	*Çardak*	*Gündoğdu*	*Kesikkaya*	*Sivaslılar*
Akçagün	*Dağdıralı*	*Kozluk*	*Kırgıl*	*Sütözü*
Altınlı	*Dereyol*	*Köybucağı*	*Kocamanbaşı*	*Taçalan*
Aşağı Söğütlü	*Dibekli*	*Kumcağız*	*Kocaman*	*Şeyhli*
Bafracalı	*Dumantepe*	*Kuşcağız*	*Konakören*	*Taşpınar*
Bağsaray	*Elmalı*	*Hüseyinmescit*	*Kuşca*	*Yukarıtaşpınar*
Bazlamaç	*Emiryusuf*	*İmanalisi*	*Mescitli*	*Töngellibel*
Beşikli	*Esatçiftliği*	*Kalfalı*	*Muratlı*	*Uzungazi*
Bulgurlu	*Etyemezli*	*Karaca*	*Oğuzlu*	*Yavaşbey*
Cevizli	*Evci*	*Karacalı*	*Orta Söğütlü*	*Yayla*
Çamlıca	*Eğercili*	*Karamahmut*	*Örencik*	*Yerli*
Çanaklı	*Geçmiş*	*Karaman*	*Sakarlı*	*Yenicami*
Çangeriş	*Gölyazı*	*Karayonca*	*Sancaklı*	*Yeşilköy*
Çankallar	*Gökçeli*	*Karakucak*	*Saray*	*Yukarısöğütlü*

5.2. Cumhuriyet Dönemi (1927-2015 yılları arası) nüfus verileri

Aşağıda Terme ilçe merkezi ve köylerine ait nüfus tabloları verilmiştir *(Tablo 10 ve devamı).* Tablolardaki bilgiler için DİE, TÜİK ve ADNKS kayıtlarından elde edilmiştir. Köy adları zaman içinde değişiklik göstermiştir. En son tabloda da bu değişiklikler ayrıca verilmiştir *(Tablo 11).*

Tablo 10. *1927'den 2015 kadar Terme kent, bucak, köy ve mahalle nüfusları.*

1927		***Nüfus***	
	Toplam	***Erkek***	***Kadın***
Terme	*21.365*	*9.823*	*11.542*

1935		***Nüfus***				***Nüfus***	
	Toplam	***Erkek***	***Kadın***		***Toplam***	***Erkek***	***Kadın***
Terme Şehir	*2.676*	*1.417*	*1.259*	*Karacalu*	*500*	*236*	*264*
Aşağıgerpi	*322*	*136*	*186*	*Karkucak*	*164*	*75*	*89*
Bafracalu	*240*	*112*	*128*	*Karaman*	*351*	*145*	*206*
Bazlamaç	*998*	*457*	*541*	*Kırgıl*	*399*	*181*	*218*
Beydi	*259*	*123*	*136*	*Kumcuğaz*	*349*	*208*	*141*

Bolas	*407*	*171*	*236*	*Kuşca*	*207*	*88*	*119*
Cılar	*675*	*337*	*338*	*Kuşcugaz*	*311*	*137*	*174*
Cılavurt	*526*	*256*	*270*	*Köybucağı*	*1.041*	*515*	*526*
Çankallar	*460*	*271*	*189*	*Mescit*	*283*	*136*	*147*
Çardak	*567*	*294*	*273*	*Muratşuayıp*	*318*	*153*	*165*
Dağdıalı	*255*	*122*	*133*	*Muşrup*	*273*	*136*	*137*
Dibekli	*379*	*170*	*209*	*Ortagerfi*	*356*	*172*	*184*
Eğercili	*-*	*-*	*-*	*Örencik*	*521*	*237*	*284*
Elmaköy	*171*	*75*	*96*	*Sakarlı*	*503*	*223*	*280*
Emirhac	*801*	*403*	*398*	*Sancaklı*	*221*	*126*	*95*
Emiryusuf	*412*	*213*	*199*	*Sarayköy*	*742*	*379*	*363*
Esatçiftliği	*1.345*	*664*	*681*	*Şıhlı*	*611*	*262*	*349*
Etyemezli	*418*	*214*	*204*	*Taşpınar*	*597*	*274*	*323*
Evci	*800*	*402*	*398*	*Töngellibel*	*490*	*205*	*285*
Geçmiş	*535*	*238*	*297*	*Uğuzlu*	*436*	*199*	*237*
Geleydi	*767*	*357*	*413*	*Uzungazi*	*511*	*237*	*274*
Gökceli	*294*	*140*	*154*	*Üskütü*	*431*	*176*	*255*
Göregöz	*238*	*103*	*135*	*Yavaşbey*	*473*	*219*	*254*
Homa	*502*	*235*	*267*	*Yenicami*	*204*	*93*	*111*
Hüseyinmescit	*477*	*230*	*247*	*Yerli*	*452*	*205*	*247*
Hülya	*382*	*166*	*216*	*Yeşil (Yeşilköy)*	*634*	*302*	*332*
İmamalisi	*213*	*103*	*110*	*Yukargerfi*	*459*	*207*	*252*
Kalfalı	*247*	*110*	*137*	*Zelhalu*	*341*	*156*	*185*
Karamahmut	*166*	*86*	*80*	***Köyler toplamı***	*25.984*	*12.294*	*13.690*
Karayonca	*827*	*367*	*460*	***İlçe toplamı***	*28.660*	*13.711*	*14.949*

1940		***Nüfus***				***Nüfus***	
	Toplam	***Erkek***	***Kadın***		***Toplam***	***Erkek***	***Kadın***
Terme Şehir	***2.623***	***1.349***	***1.274***	*Karacalı*	*516*	*240*	*276*
Aşağıgerfi	*369*	*168*	*201*	*Karkucak*	*187*	*89*	*98*
Bafracalı	*319*	*147*	*172*	*Karaman*	*410*	*172*	*238*
Bazlamaç	*1.202*	*562*	*640*	*Kırgıl*	*456*	*220*	*236*
Beydi	*290*	*140*	*150*	*Kumcuğaz*	*472*	*266*	*206*
Bolas	*525*	*241*	*284*	*Kuşca*	*230*	*103*	*127*
Cılar	*695*	*339*	*356*	*Kuşcağaz*	*355*	*155*	*200*
Cılavurt	*688*	*332*	*356*	*Köybucağı*	*884*	*443*	*441*
Çangallar	*251*	*144*	*107*	*Mescitli*	*321*	*160*	*161*
Çardak	*483*	*231*	*252*	*Muratşuayıp*	*365*	*178*	*187*
Dağdıralı	*272*	*121*	*151*	*Muşruf*	*340*	*166*	*174*
Dibekli	*407*	*192*	*215*	*Ortagerfi*	*308*	*163*	*145*
Eğercili	*131*	*58*	*73*	*Örencik*	*577*	*250*	*327*
Elmaköy	*198*	*87*	*111*	*Sakarlı*	*638*	*293*	*345*
Emirhac	*906*	*449*	*457*	*Sancaklı*	*194*	*111*	*83*

Emiryusuf	*499*	*252*	*247*	*Sarayköy*	*747*	*376*	*371*
Esatçiftliğiköyü	*1.629*	*752*	*877*	*Şeyhli*	*656*	*302*	*354*
Etyemezli	*425*	*226*	*199*	*Taşpınar*	*640*	*294*	*346*
Evci	*977*	*498*	*479*	*Töngellibel*	*653*	*300*	*353*
Geçmiş	*567*	*237*	*330*	*Uğuzlu*	*588*	*271*	*317*
Geleydi	*863*	*397*	*466*	*Uzungazi*	*444*	*221*	*223*
Gökçeli	*307*	*152*	*155*	*Üskütü*	*378*	*159*	*219*
Göregös	*311*	*147*	*164*	*Yavaşbey*	*538*	*265*	*273*
Homa	*569*	*281*	*288*	*Yenicami*	*237*	*115*	*122*
Hüseyinmescidi	*376*	*192*	*184*	*Yerli*	*539*	*241*	*298*
Hülya	*430*	*193*	*237*	*Yeşil*	*721*	*354*	*367*
İmamalisi	*227*	*106*	*121*	*Yukargerfi*	*461*	*207*	*254*
Kalfalı	*270*	*120*	*150*	*Zelhalu*	*372*	*172*	*200*
Karamahmut	*143*	*75*	*68*	***Köyler toplamı***	*28.487*	*13.560*	*14.927*
Karayonca	*931*	*435*	*496*	***İlçe toplamı***	*31.110*	*14.909*	*16.201*

1945		***Nüfus***				***Nüfus***	
	Toplam	***Erkek***	***Kadın***		***Toplam***	***Erkek***	***Kadın***
Terme Şehir	***2.993***	***1.644***	***1.349***	*Karaman*	*433*	*202*	*231*
Aşağıgerfi	*422*	*189*	*233*	*Karayonca*	*1.023*	*501*	*522*
Bafracalı	*318*	*145*	*173*	*Korkucak*	*216*	*112*	*104*
Bazlamaç	*1.021*	*512*	*509*	*Kırgıl*	*487*	*243*	*244*
Beydi	*324*	*155*	*169*	*Kocaman*	*573*	*278*	*295*
Bolaz	*616*	*292*	*324*	*Köybucağı*	*1.030*	*520*	*510*
Cılar	*746*	*395*	*351*	*Kumcuğaz*	*587*	*307*	*280*
Cılavurt	*1.002*	*516*	*486*	*Kuşca*	*247*	*112*	*135*
Çangallar	*167*	*87*	*80*	*Kuşcugaz*	*493*	*239*	*254*
Çangeriş	*759*	*374*	*385*	*Mescit*	*329*	*169*	*160*
Çardak	*514*	*255*	*259*	*Murat*	*440*	*210*	*230*
Dağdıralı	*338*	*165*	*173*	*Muşruf*	*375*	*181*	*194*
Dibekli	*572*	*280*	*292*	*Ortagerfi*	*402*	*215*	*187*
Eğercili	*154*	*72*	*82*	*Örencik*	*615*	*300*	*315*
Elmaköy	*246*	*116*	*130*	*Sakarlı*	*855*	*418*	*437*
Emirhac	*832*	*419*	*413*	*Sancaklı*	*240*	*136*	*104*
Emiryusuf	*710*	*372*	*338*	*Saray*	*926*	*506*	*420*
Esatçiftliği	*1.867*	*917*	*950*	*Şeyhli*	*730*	*354*	*376*
Etyemezli	*473*	*250*	*223*	*Taşpınar*	*703*	*347*	*356*
Evci	*1.119*	*584*	*535*	*Töngellibel*	*304*	*143*	*161*
Geçmiş	*692*	*314*	*378*	*Uğuzlu*	*706*	*344*	*362*
Geleydi	*990*	*473*	*517*	*Uzungazi*	*542*	*289*	*253*
Gökçeli	*322*	*172*	*150*	*Üskütü*	*543*	*254*	*289*
Göregöz	*352*	*170*	*182*	*Yavaşbey*	*626*	*313*	*313*
Homa	*628*	*312*	*316*	*Yenicami*	*265*	*142*	*123*

Hülya	*499*	*244*	*255*	*Yerli*	*648*	*326*	*322*
Hüseyinmescit	*777*	*401*	*376*	*Yeşilköy*	*829*	*422*	*407*
İlimdağı	*435*	*212*	*223*	*Yukargerfi*	*569*	*269*	*300*
İmanalisi	*308*	*151*	*157*	*Zelhalı*	*410*	*192*	*218*
Kalfalı	*321*	*138*	*183*	***Köyler topl.***	*34.478*	*17.135*	*17.343*
Karacalı	*615*	*308*	*307*	***İlçe toplamı***	*37.471*	*18.779*	*18.692*
Karamahmut	*193*	*101*	*92*				

1950	***Toplam Nüfus***		***Toplam Nüfus***
Terme Şehir	***4.264***	*Karaman*	*465*
Aşağıgerfi (Aşağısöğütlü)	*535*	*Karayonca*	*1.077*
Bafracalı	*435*	*Korkucak (Karkucak)*	*260*
Bazlamaç	*1.209*	*Kırgıl (Kırpıl)*	*525*
Beydi	*418*	*Kocaman*	*729*
Bolaz (Konakören)	*782*	*Köybucağı*	*1.365*
Cılar	*1.400*	*Kumcuğaz (Kumcığaz)*	*1.127*
Cılavurt (Kesikkaya)	*1.255*	*Kuşca*	*139*
Çanpallar (Çangallar)	*250*	*Kuşcupaz (Kuşcağaz)*	*522*
Çanperiş (Çengeriş)	*957*	*Mescit (Mescitli)*	*439*
Çardak	*640*	*Muradışuayıp (Murat)*	*502*
Dağdıralı	*387*	*Muşruf (Söğütözü)*	*564*
Dibekli	*780*	*Ortagerfi (Ortasöğütlü)*	*460*
Eğercili	*174*	*Örencik*	*695*
Elmaköy	*278*	*Sakarlı*	*1.290*
Emirhac (Yaylaköy)	*972*	*Sancaklı*	*726*
Emiryusuf	*943*	*Saray (Sarayköy)*	*1.589*
Esatçiftliğiköyü	*2.145*	*Şıhlı (Şeyhli)*	*867*
Etyemezli	*611*	*Taşpınar*	*844*
Evci	*1.668*	*Töngellibel*	*404*
Geçmiş	*849*	*Uğuzlu*	*793*
Geleydi (Gündoğdu)	*1.258*	*Uzungazi*	*654*
Gökçeli	*346*	*Üskütü*	*825*
Göregöz (Göregos)	*495*	*Yavaşbey*	*704*
Homa	*750*	*Yenicami*	*335*
Hülya	*511*	*Yerli*	*1.177*
Hüseyinmescit	*1.443*	*Yeşil (Yeşilköy)*	*947*
İlimdağı	*536*	*Yukargerfi (Yuk. söğütlü)*	*629*
İmanalisi	*441*	*Zelhalı*	*495*
Kalfalı	*337*	***Köyler toplamı***	*44.870*
Karacalı	*707*	***İlçe toplamı***	*49.134*
Karamahmut	*210*		
Not: Bu yıla ait erkek ve kadın nüfus verilmemiş			

1955		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**5.849**	**3.118**	**2.731**	Karamahmut	259	126	133
Aşağıgerfi	561	260	301	Karaman	449	212	237
Bafracalı	369	157	212	Karayonca	1.239	610	599
Bazlamaç	1.427	686	741	Korkucak	284	146	138
Beydi	469	235	234	Kırgıl	588	279	309
Bolaz (Konakören)	936	465	471	Kocaman	990	474	516
Cılar	1.943	954	989	Köybucağı	1.431	726	705
Cılavart (Kesikkaya)	1.423	674	749	Kumcığaz	1.106	544	562
Çangallar	270	145	125	Kuşca	154	63	86
Çengeriş	1.133	535	598	Kuşcağaz	506	227	279
Çardak	735	332	403	Limandere	337	163	174
Dağdıralı	395	184	211	Mescitli	574	276	298
Dibekli	846	408	438	Muradışuayıp	564	275	289
Eğercili	191	89	102	Söğütözü	393	180	213
Elmaköy	283	143	140	Oğuzlu	978	471	507
Emirhac (Yaylaköy)	1.137	566	571	Ortagerfi (Ortasöğütlü)	468	220	248
Emiryusuf	697	346	351	Örencik	784	379	405
Esatçiftliği	2.313	1.197	1.116	Sakarlı	1.937	947	990
Etyemezli	242	120	122	Sancaklı	582	306	276
Evci	1583	793	790	Sarayköy	1.645	845	800
Geçmiş	918	438	480	Şeyhli	936	450	486
Geleydi (Gündoğdu)	1.375	653	722	Taşpınar	879	424	455
Gökçeli	381	185	196	Töngellibel	442	223	219
Görepos	632	303	329	Uzungazi	728	352	376
Homa	791	411	380	Üskütü	849	383	466
Hülya	502	246	256	Yavaşbey	833	401	432
Hüseyinmescit	1.614	826	788	Yenicami	352	172	180
İlimdağı	640	327	313	Yerli	481	217	264
İmanalisi	408	200	208	Yeşilköy	943	472	471
İnesilli (Gölyazı)	1.146	596	550	Yukargerfi (Yukarısöğütlü)	683	301	382
Kalfalı	366	168	198	Zelhalı	581	282	299
Karacaköy	354	175	179	**Köyler top.**	49.764	24.317	25.412
Karacalı	709	354	355	**İlçe toplamı**	55.613	27.435	28.143

Not: 1955 sayımtablosu toplamında bucak toplamında erkek nüfus 35 kişi eksik.

1960		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**7.090**	**3.928**	**3.162**	Karaman	460	217	243
Ahmetbey	1.057	529	528	Karayonca	1.258	629	629
Akçagün	579	296	283	Karkucak	303	150	153
Altınlı	601	275	326	Kesikkaya	955	480	475
Aşağısöğütlü	638	301	337	Kırgıl	668	336	332
Bafracalı	422	205	217	Kocaman	1.260	599	661
Bağsaray	890	417	473	Kocamanbaşı	788	375	413
Bazlamaç	1.875	891	984	Konakören	1.182	578	604
Beşikli	524	253	271	Kozluk	888	436	452
Bulgurlu	747	378	369	Köybucağı	1.640	803	837
Cevizli	871	444	427	Kumcağaz	1.345	659	686
Çamlıca	447	212	235	Kuşca	470	220	250
Çanaklı	814	410	404	Kuşcağaz	572	264	308
Çangallar	402	229	173	Mescitli	700	332	368
Çengeriş	1.333	656	677	Murat	530	256	277
Çardak	885	438	447	Oğuzlu	1.152	549	603
Dağdıralı	448	217	231	Ortasöğütlü	552	275	277
Dereyolu	408	213	195	Örencik	898	445	453
Dibekli	600	290	310	Sakarlı	2.567	1.248	1.319
Dumantepe	1.397	691	706	Sancaklı	559	295	264
Eğercili	218	102	116	Sarayköy	1.058	561	497
Elmaköy	303	158	145	Sivaslılar	1.123	572	551
Emiryusuf	988	495	493	Söğütözü	440	214	226
Esatçiftliği	2.286	1.177	1.109	Şeyhli	1.080	503	577
Etyemezli	293	151	142	Taşalan	441	224	217
Evci	2.034	1.030	1.004	Taşpınar	952	446	506
Geçmiş	1.045	529	516	Töngellibel	545	290	255
Gökçeli	504	235	269	Uzungazi	862	421	441
Gölyazı (İnesilli)	1.996	993	1.003	Yavaşbey	964	481	483
Gündoğdu (Geleydi)	1.560	752	808	Yaylaköy (Emirhac)	1.206	602	604
Hüseyinmescidi	2.094	1.064	1.030	Yenicami	472	240	232
İmanalisi	462	224	238	Yerli	513	236	277
Kalfalı	443	218	225	Yeşilköy	1.085	534	551
Karacaköy	467	231	236	Yukarısöğütlü	780	352	428
Karacalı	809	367	442	**Köyler top.**	**60.962**	**30.019**	**30.943**
Karamahmut	254	126	128	**İlçe top.**	**68.052**	**33.947**	**34.105**

1965		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**8.618**	**4.563**	**4.055**	Karaman	514	254	260
Ahmetbey	1.349	671	678	Karayonca	1.418	697	721
Akçagün	637	323	314	Karkucak	370	188	182
Altınlı	674	339	335	Kesikkaya	1.119	544	575
Aşağısöğütlü	719	337	382	Kırğıl	789	392	397
Bafracalı	444	206	238	Kocaman	1.521	747	774
Bağsaray	949	455	494	Kocamanbaşı	941	453	488
Bazlamaç	2.265	1.101	1.164	Konakören	1.418	694	724
Beşikli	598	283	315	Kozluk (Ptt)	1.193	598	595
Bulgurlu	884	439	445	Köybucağı	2.029	990	1.039
Cevizli	1.082	546	536	Kumcağaz	1.869	922	947
Çamlıca	612	292	320	Kuşca	419	198	221
Çanaklı	946	474	472	Kuşcugaz	662	290	372
Çangallar	428	189	239	Mescitli	816	405	411
Çengeriş	1.555	745	810	Muratlı	687	339	348
Çardak	915	449	466	Oğuzlu	1.369	670	699
Dağdıralı	516	250	266	Ortasöğütlü	578	278	300
Dereyolu	463	231	232	Örencik	1.015	507	508
Dibekli	637	309	328	Sakarlı	2.730	1.362	1.368
Dumantepe	1.719	862	857	Sancaklı	625	311	
Eğercili	312	154	158	Sarayköy	1.147	577	570
Elmaköy	341	173	168	Sivaslılar	1.171	603	568
Emiryusuf	1.133	559	574	Söğütözü	557	275	282
Esatçiftliği	2.476	1.294	1.182	Şeyhli	1.213	564	649
Etyemezli	347	173	174	Taşalan	458	241	217
Evci	2.400	1.198	1.202	Taşpınar	1.036	486	550
Geçmiş	1.256	631	625	Töngellibel	701	372	329
Gökçeli	682	330	352	Uzungazi	1.007	493	514
Gölyazı	2.380	1.248	1.132	Yavaşbey	1.225	613	612
Gündoğdu	1.766	867	899	Yaylaköy	1.385	702	683
Hüseyinmescidi	2.579	1.327	1.252	Yenicami	484	244	240
İmanalisi	490	227	263	Yerli	531	248	283
Kalfalı	476	236	240	Yeşilköy	1.169	574	595
Karacaköy	552	269	283	Yukarısöğütlü	904	418	486
Karacalı	835	388	447	**Köyler top.**	**70.787**	**34.970**	**35.817**
Karamahmut	300	146	154	**İlçe top.**	**79.405**	**39.533**	**39.872**

1970		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**10.846**	**5.740**	**5.106**	Karayonca	1.572	775	797
Ahmetbey	1.273	630	643	Karkucak	362	179	183
Akçagün	681	334	347	Kesikkaya	1.217	571	646
Akçaykaracalı	511	251	260	Kırgıl	855	412	443
Altınlı	612	291	321	Kocaman (Ptt)	1.747	791	956
Aşağısöğütlü	795	375	420	Kocamanbaşı	997	463	534
Bafracalı	538	265	273	Konakören	1.644	798	846
Bağsaray	959	483	476	Kozluk (Ptt)	2.021	1.127	894
Bazlamaç	2.661	1.274	1.387	Köybucağı (Ptt)	2.079	1.029	1.050
Beşikli	638	310	328	Kumcuğaz	1.675	838	837
Bulgurlu	1.031	481	550	Kuşcuğaz	677	335	342
Cevizli	1.301	603	698	Kuşcu	312	161	151
Çamlıca	650	307	343	Mescitli	832	397	435
Çanaklı	1.368	675	693	Muratlı	815	380	435
Çangallar	395	190	205	Oğuzlu	946	428	518
Çangeriş	1.672	762	910	Ortasöğütlü	535	236	299
Çardak	962	460	502	Örencik	1.069	529	540
Dağdıralı	560	272	288	Sakarlı (Ptt)	3.185	1.546	1.639
Dereyolu	532	257	275	Sancaklı	660	298	362
Dibekli	675	316	359	Sarayköy	1.020	507	513
Dumantepe	1.903	926	977	Sivaslılar	1.100	544	556
Elmaköy	392	193	199	Sütözü	689	343	346
Emiryusuf	1.036	506	530	Şeyhli	1.275	533	742
Esatçiftliği	1.342	687	655	Taçalan	488	237	251
Etyemezli	363	185	178	Tahnal	1.326	671	655
Evci (B) (Ptt)	3.089	1.494	1.595	Taşpınar	570	268	302
Eyercili	263	123	140	Töngellibel	859	430	429
Geçmiş	1.018	460	558	Uzungazi	1.074	522	552
Gökçeli	1.113	543	570	Yavaşbey	1.448	728	720
Gölyazı (Ptt)	2.217	1.107	1.110	Yaylaköy	1.526	791	735
Gündoğdu	1.809	850	959	Yenicami	569	271	298
Hüseyinmescidi	2.797	1.389	1.408	Yerli	540	248	292
İmanalisi	557	251	306	Yeşilköy	1.255	600	655
Kalfalı	543	251	292	Yukarısöğütlü	939	416	523
Karacaköy	638	305	333	Yukarıtaşpınar	499	241	258
Karacalı	905	414	491	**Köyler top.**	**77.101**	**37.305**	**39.796**
Karamahmut	338	158	180	**İlçe toplamı**	**87.947**	**43.045**	**44.902**
Karaman	587	284	303				

1975		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**15.660**	**8.532**	**7.128**	Karayonca	1.560	784	776
Ahmetbey	1.322	663	659	Karkucak	357	192	165
Akçagün	687	339	348	Kesikkaya	1.182	563	619
Akçaykaracalı	509	237	272	Kırgıl	964	478	486
Altınlı	658	355	303	Kocaman (PTT)	1.932	942	990
Aşağısöğütlü	889	412	477	Kocaman-başı	1.138	563	575
Bafracalı	675	322	353	Konakören	1.743	876	867
Bağsaray	1.036	506	530	Kozluk (PTT)	1.527	745	782
Bazlamaç	2.930	1.465	1.465	Köybucağı (PTT)	2.058	1.000	1.058
Beşikli	640	292	348	Kumcuğaz	1.658	839	819
Bulgurlu	1.160	539	621	Kuşcugaz	728	344	384
Cevizli	1.504	707	797	Kuşçu	392	188	204
Çamlıca	705	323	382	Mescitli (PTT)	775	375	400
Çanaklı	845	424	421	Muratlı	991	483	508
Çangallar	454	214	240	Oğuzlu	1.059	517	542
Çardak	1.058	498	560	Ortasöğütlü	551	283	268
Dağdıralı	639	319	320	Örencik	1.133	554	579
Dereyolu	584	293	291	Sakarlı (B) (PTT)	3.546	1.761	1.785
Dibekli	661	326	335	Sancaklı	629	298	331
Dumantepe	1.901	945	956	Sarayköy	1.091	544	547
Elmaköy	356	166	190	Sivaslılar	1.142	589	553
Emiryusuf (PTT)	1.144	529	615	Sütözü	904	450	454
Erenköy	594	285	309	Şeyhli (PTT)	1.264	609	655
Esatçiftliği	1.188	625	563	Taçalan	500	259	241
Etyemezli	411	201	210	Tahnal	1.489	748	741
Evci (B) (PTT)	3.401	1.684	1.717	Taşpınar	557	278	279
Eyerçili	283	141	142	Töngellibel (PTT	1.009	470	539
Geçmiş	1.028	493	535	Uzungazi	1.043	541	502
Gökçeli	1.409	710	699	Yavaşbey	1.457	760	697
Gölyazı (PTT)	2.133	1.090	1.043	Yaylaköy	1.767	904	863
Gündoğdu	1.729	865	864	Yenicami	590	287	303
Hüseyinmescidi	2.848	1.478	1.370	Yerli	557	288	269
İmanalisi	628	299	329	Yeşilköy	1.228	622	606
Kabalı	650	335	315	Yukarısöğütlü	1.015	497	518
Kalfalı	528	259	269	Yukarıtaşpınar	600	295	305
Karacaköy	653	316	337	Yükselyayla	833	405	428
Kaçacalı	948	434	514	**Köyler top.**	**80.751**	**39.911**	**40.840**
Karamahmut	341	172	169	**İlçe top.**	**96.411**	**48.443**	**47.968**
Karaman	653	319	334				

1980		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**15.628**	**7.981**	**7.647**	Karayonca	1.709	847	862
Ahmetbey	1.300	634	666	Karkucak	340	155	185
Akcagün	754	325	429	Kesikkaya	1.251	575	676
Akcaykaracalı	551	266	285	Kırgıl	1.020	521	499
Altınlı	632	311	321	Kocaman (Ptt)	2.190	1.089	1.101
Aşağısöğütlü	863	393	470	Kocamanbaşı	1.360	628	732
Bafracalı	642	316	326	Konakören	1.854	931	923
Bağsaray	792	371	421	Kozluk (Ptt)	1.444	717	727
Bazlamaç	3.063	1.440	1.623	Köybucağı (Ptt)	2.371	1.116	1.255
Beşikli	672	307	365	Kumcuğaz	1.648	835	813
Bulgurlu	1.286	593	693	Kuşçuğaz	676	317	359
Cevizli	1.687	765	922	Kuşçu	269	127	142
Çamlıca	678	310	368	Mescitköy (Ptt)	638	307	331
Çanaklı	939	464	475	Meşeyazı	181	95	86
Çangallar	439	213	226	Muratlı	1.050	517	533
Çardak	1.176	525	651	Oğuzlu	971	438	533
Dağdıralı	474	235	239	Ortasöğütlü	506	242	264
Dereyolu	549	249	300	Örencik	1.195	578	617
Dibekli	656	322	334	Sakarlı (B) (Ptt)	3.616	1.759	1.857
Dumantepe	2.097	1.016	1.081	Sancaklı	551	264	287
Elmaköy	426	205	221	Sarayköy	1.170	577	593
Emiryusuf (Ptt)	1.014	477	537	Sivaslılar	1.151	565	586
Erenköy	627	293	334	Sütözü	929	481	448
Esatçiftliği	1.233	629	604	Şeyhli (Ptt)	1.263	584	679
Etyemezli	454	229	225	Taçalan	514	257	257
Evci (B) (Ptt)	3.576	1.743	1.833	Tahnal	1.567	801	766
Eyerçili	356	173	183	Taşpınar	577	262	315
Geçmiş	988	463	525	Tongellibel (Ptt)	1.083	553	530
Gökçeli	1.555	751	804	Uzungazi	1.000	496	504
Gölyazı (Ptt)	2.433	1.161	1.272	Yavaşbey	1.693	819	874
Gündoğdu	1.955	954	1.001	Yaylaköy	1.987	1.007	980
Hüseyinmescidi	2.716	1.282	1.434	Yenicami	604	280	324
İmanalisi	627	295	332	Yerli	592	293	299
Kabalı	658	320	338	Yeşilköy	1.234	600	634
Kalfalı	548	271	277	Yukarısöğütlü	1.070	508	562
Karacaköy	626	307	319	Yukarıtaşpınar	612	286	326
Karacalı	938	429	509	Yüksekyayla	928	435	493
Karamahmut	332	158	174	**Köyler topl.**	**83.819**	**40.370**	**43.449**
Karaman	693	313	380	**İlçe topl.**	**99.447**	**48.351**	**51.096**

1985		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**18.245**	**9.103**	**9.142**	Karaman	721	317	404
Ahmetbey	1.679	789	890	Karayonca	1.724	853	871
Akçagün	827	370	457	Karkucak	359	167	192
Akçay	1.188	604	584	Kesikkaya	1.159	509	650
Akçaykaracalı	510	243	267	Kırgıl	1.022	490	532
Altınlı	578	278	300	Kocaman	1.963	945	1.018
Aşağısöğütlü	915	416	499	Kocamanbaşı	1.165	543	622
Bafracalı	628	296	332	Konakören	1.810	881	929
Bağsaray	681	333	348	Kozluk	1.491	738	753
Bazlamaç	3.166	1.480	1.686	Köybucağı	2.454	1.166	1.288
Beşikli	666	291	375	Kumcağız	1.691	817	874
Bulgurlu	1.354	634	720	Kuşça	234	112	122
Cevizli	1.610	768	842	Kuşçuğaz	634	292	342
Çamlıca	620	296	324	Mescitköy	592	275	317
Çanaklı	997	479	518	Meşeyazı	151	79	72
Çangallar	495	246	249	Muratlı	1.077	522	555
Çardak	1.198	565	633	Oğuzlu	923	416	507
Dağdıralı	462	231	231	Ortasöğütlü	552	262	290
Dereyolu	555	263	292	Örencik	919	432	487
Dibekli	649	310	339	Sakarlı (B)	3.901	1.884	2.017
Dumantepe	1.086	512	574	Sancaklı	611	281	330
Eğercili	386	180	206	Sarayköy	1.565	755	810
Elmaköy	417	200	217	Sivaslılar	1.132	592	540
Emiryusuf	998	475	523	Sütözü	965	475	490
Erenköy	433	195	238	Şeyhli	1.140	515	625
Esatçiftliğiköyü	1.295	648	647	Tacalan	586	299	287
Etyemezli	434	218	216	Tahnal	1.594	768	826
Evci (B)	3.648	1.688	1.960	Taşpınar	592	290	302
Geçmiş	1.121	529	592	Töngellibel	1.137	568	569
Gökçeli	1.690	794	896	Uzungazi	986	483	503
Gölyazı	2.604	1.220	1.384	Yavaşbey	1.727	815	912
Gündoğdu	1.982	969	1.013	Yaylaköy	1.969	993	976
Güzelvatan	354	178	176	Yenicami	615	285	330
Hüseyinmescidi	2.688	1.286	1.402	Yerli	591	299	292
İmanalisi	605	298	307	Yeşilköy	1.162	577	585
Kabalı	764	355	409	Yukarısöğütlü	1.085	522	563
Kalfalı	536	242	294	Yukarıtaşpınar	646	313	333
Karacaköy	605	286	319	Yüksekyayla	788	366	422
Karacalı	906	418	488	**Köyler topl.**	**85.099**	**40.643**	**44.456**
Karamahmut	336	164	172	**İlçe topl.**	**103.344**	**49.746**	**53.598**

1990		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**20.381**	**10.100**	**10.281**	Karacalı	880	424	456
Ahmetbey	1.524	716	808	Karamahmut	312	157	155
Akçagün	730	322	408	Karkucak	328	149	179
Akçay	1.133	556	577	Kesikkaya	1.033	485	548
Akçaykaracalı	449	211	238	Kocaman	2.529	1.239	1.290
Altınlı	548	269	279	Kocamanbaşı	823	385	438
Aşağıköybucağı	1.238	594	644	Kozluk	1.875	953	922
Aşağısöğütlü	967	449	518	Köybucağı	1.046	479	567
Bafracalı	659	326	333	Kumcağız	1.552	774	778
Bağsaray	665	304	361	Kuşça	207	102	105
Bazlamaç	3.001	1.398	1.603	Kuşçulu	432	200	232
Beşikli	570	268	302	Mescitköy	500	245	255
Çamlıca	565	275	290	Meşeyazı	154	78	76
Çanaklı	949	441	508	Muratlı	953	463	490
Çangallar	477	226	251	Oğuzlu	860	397	463
Çardak	784	373	411	Ortasöğütlü	454	218	236
Dağdıralı	470	229	241	Örencik	874	413	461
Dereyolu	478	214	264	Sakarlı	3.916	1.879	2.037
Dibekli	635	317	318	Sancaklı	650	328	322
Dumantepe	1.060	512	548	Sarayköy	890	424	466
Eğercili	361	173	188	Sivaslılar	923	468	455
Elmaköy	454	214	240	Sütözü	1.002	485	517
Emiryusuf	993	444	549	Şeyhli	1.047	508	539
Erenköy	418	200	218	Şuayıp	307	149	158
Etyemezli	402	191	211	Taşpınar	607	295	312
Evci	3.810	1.839	1.971	Uzungazi	921	449	472
Geçmiş	1.087	534	553	Yenicami	526	237	289
Gölyazı	2.463	1.159	1.304	Yerli	549	271	278
Gündoğdu	1.684	817	867	Yukarısöğütlü	1.055	505	550
Hüseyinmescidi	2.478	1.147	1.331	Yukarıtaşpınar	614	299	315
İmanalisi	623	311	312	Yüksekyayla	472	210	262
Kabalı	719	333	386	**Köyler topl.**	**61.287**	**29.316**	**31.971**
Karacaköy	602	286	316	**İlçe toplamı**	**81.668**	**39.416**	**42.252**

2000		Nüfus				Nüfus	
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Terme Şehir	**25.052**	**12.390**	**12.662**	Karkucak	277	126	151
Ahmetbey	646	295	351	Kazımkara-bekirpaşa	751	358	393
Akçagün	575	273	302	Kesikkaya	735	356	379
Akçay	995	482	513	Kocaman	2.643	1.297	1.346

Akçaykaracalı	*382*	*194*	*188*	*Kocamanbaşı*	*692*	*339*	*353*
Altınlı	*402*	*199*	*203*	*Kozluk*	*2.489*	*1.286*	*1.203*
Ambartepe	*3.075*	*1.552*	*1.523*	*Köybucağı*	*854*	*430*	*424*
Aşağıköybucağı	*1.036*	*488*	*548*	*Kumcuğaz*	*908*	*457*	*451*
Aybeder	*142*	*67*	*75*	*Kuşça*	*205*	*100*	*105*
Bafracalı	*590*	*292*	*298*	*Kuşçulu*	*350*	*167*	*183*
Bağsaray	*531*	*254*	*277*	*Mescitköy*	*400*	*202*	*198*
Bazlamaç	*2.970*	*1.441*	*1.529*	*Meşeyazı*	*111*	*58*	*53*
Beşikli	*529*	*262*	*267*	*Muratlı*	*698*	*343*	*355*
Çamlıca	*205*	*96*	*109*	*Oğuzlu*	*525*	*252*	*273*
Çanaklı	*628*	*292*	*336*	*Ortasöğütlü*	*411*	*196*	*215*
Çangallar	*351*	*151*	*200*	*Örencik*	*579*	*275*	*304*
Çardak	*694*	*326*	*368*	*Özyurt*	*359*	*171*	*188*
Dağdıralı	*484*	*247*	*237*	*Sakarlı*	*4.328*	*2.170*	*2.158*
Dereyolu	*302*	*134*	*168*	*Sancaklı*	*483*	*235*	*248*
Dibekli	*491*	*235*	*256*	*Sarayköy*	*669*	*323*	*346*
Dumantepe	*885*	*433*	*452*	*Sivaslılar*	*652*	*310*	*342*
Eğercili	*148*	*68*	*80*	*Söğütlü*	*2.036*	*1.084*	*952*
Elmaköy	*377*	*183*	*194*	*Sütözü*	*678*	*332*	*346*
Emiryusuf	*674*	*325*	*349*	*Şeyhli*	*819*	*402*	*417*
Erenköy	*332*	*161*	*171*	*Şuayip*	*279*	*140*	*139*
Etyemezli	*319*	*154*	*165*	*Taşpınar*	*425*	*202*	*223*
Evci	*4.906*	*2.478*	*2.428*	*Uludere*	*136*	*62*	*74*
Geçmiş	*830*	*412*	*418*	*Uzungazi*	*745*	*371*	*374*
Gölyazı	*2.127*	*1.012*	*1.115*	*Yenicami*	*381*	*179*	*202*
Gündoğdu	*1.351*	*645*	*706*	*Yerli*	*439*	*206*	*233*
Hüseyinmescit	*2.716*	*1.313*	*1.403*	*Yukarıtaşpınar*	*453*	*217*	*236*
İmanalisi	*426*	*220*	*206*	*Yüksekyayla*	*284*	*137*	*147*
Karacaköy	*503*	*241*	*262*	*Taşlık*	*280*	*139*	*141*
Karacalı	*615*	*291*	*324*	***Köyler topl.***	***57.556***	***28.260***	***29.296***
Karamahmut	*245*	*122*	*123*	***İlçe toplamı***	***82.608***	***40.650***	***41.958***

2007		***Nüfus***				***Nüfus***	
	Toplam	***Erkek***	***Kadın***		***Toplam***	***Erkek***	***Kadın***
Terme Şehir	***28.411***	***14.037***	***14.374***	*Kocaman-başı Köy*	*502*	*247*	*255*
Ahmetbey Köy	*700*	*337*	*363*	*Kozluk Köy*	*2.041*	*1039*	*1002*
Akbucak Köy	*869*	*426*	*443*	*Kumcuğaz Köy*	*612*	*301*	*311*
Akçagün Köy	*482*	*240*	*242*	*Kuşça Köy*	*143*	*78*	*65*
Akçay Köy	*805*	*393*	*412*	*Kuşçulu Köy*	*327*	*162*	*165*
Akçaykaracalı Köy	*322*	*176*	*146*	*Köybucağı Köy*	*759*	*385*	*374*

Altınlı Köy	278	138	140	Mescitköy Köy	344	171	173
Ambartepe Köy	1.963	976	987	Meşeyazı Köy	108	56	52
Aybeder Köy	111	56	55	Muratlı Köy	479	233	246
Bafracalı Köy	550	266	284	Ortasöğütlü	336	161	175
Bazlamaç Köy	2.313	1.120	1.193	Oğuzlu Köy	499	245	254
Bağsaray Köy	449	232	217	Sakarlı Köy	3.830	1.890	1.940
Beşikli Köy	444	204	240	Sancaklı Köy	365	183	182
Dağdıralı Köy	387	197	190	Sarayköy Köy	629	306	323
Dereyolu Köy	244	121	123	Sivaslılar Köy	615	284	331
Dibekli Köy	419	201	218	Söğütlü Köy	1579	793	786
Dumantepe Köy	792	385	407	Sütözü Köy	486	251	235
Elmaköy Köy	352	175	177	Taşlık Köy	201	102	99
Emiryusuf Köy	538	264	274	Taşpınar Köy	371	170	201
Erenköy Köy	268	120	148	Uludere Köy	127	63	64
Etyemezli Köy	215	103	112	Uzungazi Köy	593	286	307
Evci Köy	3433	1675	1758	Yenicami Köy	309	147	162
Eğercili Köy	121	62	59	Yerli Köy	333	163	170
Geçmiş Köy	800	401	399	Yukarıtaş-pınar Köy	408	195	213
Gölyazı Köy	1.791	873	918	Yüksekyayla Köy	217	111	106
Gündoğdu Köy	1.219	600	619	Çamlıca Köy	180	82	98
Hüseyinmes-cit Köy	2.454	1.223	1.231	Çanaklı Köy	427	212	215
Karacaköy Köy	397	197	200	Çangallar Köy	524	223	301
Karacalı Köy	489	229	260	Çardak Köy	634	304	330
Karamah-mut Köy	197	102	95	Örencik Köy	409	202	207
Karkucak Köy	212	100	112	Özyurt Köy	310	145	165
Kazımkarabe-kirpaşa Köy	539	267	272	İmanalisi Köy	338	182	156
Kesikkaya Köy	545	290	255	Şeyhli Köy	656	326	330
Kocaman Köy	1778	873	905	Şuayip Köy	255	123	132
				TOPLAM	**74.833**	**36.880**	**37.953**

Belediye adı	**Köy adı**	**Mahalle adı**	**2010 nüfusu**
Terme		Bahçelievler	1.421
Terme		Cumhuriyet	933
Terme		Çay	7.613
Terme		Elmalık	3.071
Terme		Fenk	8.509
Terme		Yalı	1.733

Terme		*Yeni*	*3.110*
Terme		*Yenidoğan*	*2.213*
Terme		*Yunus Emre*	*1.659*
	Ahmetbey		*674*
	Akçagün		*473*
	Akçay		*961*
	Akçaykaracalı		*331*
	Altunlu		*281*
Ambartepe		*Merkez*	*479*
Ambartepe		*Orta*	*567*
Ambartepe		*Cumhuriyet*	*492*
Ambartepe		*Tellipınar*	*341*
	Akbucak		*897*
	Aybeder		*130*
	Bafracalı		*513*
	Bağsaray		*427*
Bazlamaç		*Acıincir*	*357*
Bazlamaç		*Aşağı*	*445*
Bazlamaç		*Hacıali*	*186*
Bazlamaç		*Hoylan*	*277*
Bazlamaç		*Merkez*	*654*
Bazlamaç		*Orta*	*269*
	Beşikli		*468*
	Çamlıca		*178*
	Çanaklı		*451*
	Çangallar		*599*
	Çardak		*649*
	Dağdıralı		*371*
	Dereyol		*232*
	Dibekli		*393*
	Dumantepe		*745*
	Eğercili		*136*
	Elmaköy		*321*
	Emiryusuf		*511*
	Erenköy		*292*
	Etyemezli		*207*
Evci		*Cumhuriyet*	*604*
Evci		*Gökseki*	*254*
Evci		*Hürriyet*	*746*

Evci		*Karasu*	*453*
Evci		*Merkez*	*318*
Evci		*Miliç*	*441*
Evci		*Yahyalı*	*416*
	Geçmiş		*808*
Gölyazı		*Akgöl*	*561*
Gölyazı		*Balkamlı*	*668*
Gölyazı		*Kabalı*	*452*
	Gündoğdu		*1.262*
Hüseyinmescit		*Merkez*	*689*
Hüseyinmescit		*Esen*	*632*
Hüseyinmescit		*Fatih*	*708*
	İmanalisi		*354*
	Karacaköy		*370*
	Karacalı		*461*
	Karamahmut		*217*
	Karkucak		*202*
	Kazımkarabekirpaşa		*505*
	Kesikkaya		*468*
Kocaman		*Merkez*	*925*
Kocaman		*Mıhlıpelit*	*804*
	Kocamanbaşı		*489*
Kozluk		*Fatih*	*1.081*
Kozluk		*Yavuz*	*708*
	Köybucağı		*733*
	Kumcuğaz		*606*
	Kuşca		*132*
	Kuşculu		*342*
	Mescitli		*330*
	Meşeyazı		*108*
	Muratlı		*453*
	Oğuzlu		*463*
	Ortasöğütlü		*328*
	Örencik		*430*
	Özyurt		*310*
Sakarlı		*Anaçökek*	*240*
Sakarlı		*Cumhuriyet*	*861*
Sakarlı		*Çağlayan*	*406*
Sakarlı		*Çamlık*	*351*

Sakarlı		*Hürriyet*	*413*
Sakarlı		*Merkez*	*865*
Sakarlı		*Yeni*	*398*
	Sancaklı		*335*
	Sarayköy		*634*
	Sivaslılar		*604*
Söğütlü		*Adalet*	*479*
Söğütlü		*Cumhuriyet*	*804*
Söğütlü		*Hürriyet*	*230*
	Sütözü		*502*
	Şeyhli		*682*
	Şuayip		*245*
	Taşpınar		*392*
	Uludere		*92*
	Uzungazi		*579*
	Yenicami		*313*
	Yerli		*311*
	Yukarıtaşpınar		*378*
	Yüksekyayla		*214*
	Taşlık		*184*

2011		***Nüfus***				***Nüfus***	
	Toplam	***Erkek***	***Kadın***		***Toplam***	***Erkek***	***Kadın***
Terme Şehir	***30.866***	***15.238***	***15.628***	*Kozluk Köy*	*1.714*	*862*	*852*
Ahmetbey Köy	*686*	*339*	*347*	*Kumcuğaz Köy*	*594*	*300*	*294*
Akbucak Köy	*890*	*437*	*453*	*Kuşca Köy*	*126*	*70*	*56*
Akçagün Köy	*449*	*222*	*227*	*Kuşculu Köy*	*339*	*175*	*164*
Akçay Köy	*974*	*492*	*482*	*Köybucağı Köy*	*696*	*339*	*357*
Akçaykaracalı Köy	*342*	*185*	*157*				
Altunlu Köy	*274*	*137*	*137*	*Mescitli Köy*	*330*	*167*	*163*
Ambartepe Köy	*1.694*	*868*	*826*	*Meşeyazı Köy*	*101*	*54*	*47*
Aybeder Köy	*129*	*67*	*62*	*Muratlı Köy*	*413*	*200*	*213*
Bafracalı Köy	*516*	*256*	*260*	*Ortasöğütlü Köy*	*324*	*157*	*167*
Bazlamaç Köy	*2.129*	*1048*	*1081*	*Oğuzlu Köy*	*473*	*239*	*234*
Bağsaray Köy	*415*	*214*	*201*	*Sakarlı Köy*	*3.491*	*1703*	*1788*
Beşikli Köy	*450*	*213*	*237*	*Sancaklı Köy*	*343*	*161*	*182*
Dağdıralı Köy	*357*	*178*	*179*	*Sarayköy Köy*	*603*	*296*	*307*
Dereyol Köy	*226*	*121*	*105*	*Sivaslılar Köy*	*613*	*300*	*313*

Dibekli Köy	*393*	*193*	*200*	*Söğütlü Köy*	*1.493*	*735*	*758*
Dumantepe Köy	*762*	*379*	*383*	*Sütözü Köy*	*463*	*237*	*226*
Elmaköy Köy	*305*	*148*	*157*	*Taşlık Köy*	*175*	*90*	*85*
Emiryusuf Köy	*501*	*249*	*252*	*Taşpınar Köy*	*371*	*171*	*200*
Erenköy Köy	*305*	*145*	*160*	*Uludere Köy*	*84*	*43*	*41*
Etyemezli Köy	*196*	*100*	*96*	*Uzungazi Köy*	*564*	*283*	*281*
Evci Köy	*3.153*	*1.577*	*1576*	*Yenicami Köy*	*306*	*137*	*169*
Eğercili Köy	*130*	*60*	*70*	*Yerli Köy*	*281*	*138*	*143*
Geçmiş Köy	*787*	*390*	*397*	*Yukarıtaşpınar Köy*	*369*	*173*	*196*
Gölyazı Köy	*1.643*	*818*	*825*	*Yüksekyayla Köy*	*218*	*108*	*110*
Gündoğdu Köy	*1.255*	*615*	*640*	*Çamlıca Köy*	*165*	*79*	*86*
Hüseyinmescit Köy	*1.971*	*984*	*987*	*Çanaklı Köy*	*461*	*227*	*234*
Karacaköy Köy	*364*	*177*	*187*	*Çangallar Köy*	*604*	*271*	*333*
Karacalı Köy	*457*	*213*	*244*	*Çardak Köy*	*667*	*325*	*342*
Karamahmut Köy	*209*	*102*	*107*	*Örencik Köy*	*431*	*215*	*216*
Karkucak Köy	*198*	*97*	*101*	*Özyurt Köy*	*329*	*152*	*177*
Kazımkarabekirpaşa Köy	*505*	*249*	*256*	*İmanalisi Köy*	*341*	*185*	*156*
Kesikkaya Köy	*459*	*240*	*219*	*Şeyhli Köy*	*653*	*322*	*331*
Kocaman Köy	*1.631*	*814*	*817*	*Şuayip Köy*	*241*	*113*	*128*
Kocamanbaşı Köy	*489*	*240*	*249*	***TOPLAM***	***74.486***	***36.832***	***37.654***

2012				***Nüfus***	
Belediye / Belde	***Köy***	***Mahalle***	***Toplam***	***Erkek***	***Kadın***
Terme Bel		*Bahçelievler Mah*	*1.389*		
Terme Bel		*Cumhuriyet Mah*	*951*		
Terme Bel		*Elmalık Mah*	*3.190*		
Terme Bel		*Fenk Mah*	*8.997*		
Terme Bel		*Yalı Mah*	*1.754*		
Terme Bel		*Yeni Mah*	*3.102*		
Terme Bel		*Yenidoğan Mah*	*2.249*		
Terme Bel		*Yunus Emre Mah*	*1.741*		
Terme Bel		*Çay Mah*	*7.790*		
	Ahmetbey Köyü		*677*	*330*	*347*
	Akbucak Köyü		*852*	*414*	*438*
	Akçagün Köyü		*446*	*220*	*226*
	Akçay Köyü		*958*	*477*	*481*

	Akçaykaracalı Köy		*326*	*172*	*154*
	Altunlu Köy		*272*	*134*	*138*
Ambartepe Bel		*Cumhuriyet Mah*	*480*		
Ambartepe Bel		*Merkez Mah*	*394*		
Ambartepe Bel		*Orta Mah*	*450*		
Ambartepe Bel		*Tellipınar Mah*	*250*		
Ambartepe Köy			***1.574***	***813***	***761***
	Aybeder Köy		*135*	*68*	*67*
	Bafracalı Köy		*506*	*253*	*253*
Bazlamaç Bel		*Acıincir Mah*	*329*		
Bazlamaç Bel		*Aşağı Mah*	*386*		
Bazlamaç Bel		*Hacıali Mah*	*174*		
Bazlamaç Bel		*Hoylan Mah*	*229*		
Bazlamaç Bel		*Merkez Mah*	*644*		
Bazlamaç Bel		*Orta Mah*	*242*		
Bazlamaç Köy			***2.004***	***983***	***1021***
	Bağsaray Köy		*388*	*201*	*187*
	Beşikli Köy		*426*	*203*	*223*
	Dağdıralı Köy		*342*	*177*	*165*
	Dereyol Köy		*220*	*119*	*101*
	Dibekli Köy		*384*	*189*	*195*
	Dumantepe Köy		*745*	*366*	*379*
	Elmaköy Köy		*300*	*143*	*157*
	Emiryusuf Köy		*479*	*236*	*243*
	Erenköy Köy		*292*	*140*	*152*
	Etyemezli Köy		*197*	*100*	*97*
Evci Bel		*Cumhuriyet Mah*	*529*		
Evci Bel		*Gökseki Mah*	*212*		
Evci Bel		*Hürriyet Mah*	*705*		
Evci Bel		*Karasu Mah*	*436*		
Evci Bel		*Merkez Mah*	*323*		
Evci Bel		*Miliç Mah*	*402*		
Evci Bel		*Yahyalı Mah*	*413*		
Evci Köy			***3.020***	***1488***	***1532***
	Eğercili Köy		*119*	*55*	*64*
	Geçmiş Köy		*786*	*388*	*398*
Gölyazı Bel		*Akgöl Mah*	*532*		
Gölyazı Bel		*Balkamlı Mah*	*652*		
Gölyazı Bel		*Kabalı Mah*	*427*		

Gölyazı Köyü			***1.611***	***805***	***806***
	Gündoğdu Köyü		*1.209*	*584*	*625*
Hüseyinmescit Bel		*Esen Mah*	*569*		
Hüseyinmescit Bel		*Fatih Mah*	*663*		
Hüseyinmescit Bel		*Merkez Mah*	*643*		
Hüseyinmescit Köy			***1.875***	***928***	***947***
	Karacaköy Köyü		*356*	*172*	*184*
	Karacalı Köyü		*452*	*212*	*240*
	Karamahmut Köy		*195*	*93*	*102*
	Karkucak Köyü		*184*	*90*	*94*
	Kazımkarabekirpaşa Köyü		*506*	*250*	*256*
	Kesikkaya Köyü		*445*	*238*	*207*
Kocaman Bel		*Merkez Mah*	*820*		
Kocaman Bel		*Mıhlıpelit Mah*	*701*		
Kocaman Köy			***1521***	***764***	***757***
	Kocamanbaşı Köy		*461*	*229*	*232*
Kozluk Bel		*Fatih Mah*	*971*		
Kozluk Bel		*Yavuz Mah*	*624*		
Kozluk Köy			***1.595***	***806***	***789***
	Kumcığaz Köyü		*573*	*288*	*285*
	Kuşca Köyü		*117*	*60*	*57*
	Kuşculu Köyü		*331*	*172*	*159*
	Köybucağı Köyü		*649*	*320*	*329*
	Merkez 27.517		*31.163*	*15.428*	*15.735*
	Mescitli Köyü		*322*	*162*	*160*
	Meşeyazı Köyü		*94*	*51*	*43*
	Muratlı Köyü		*402*	*191*	*211*
	Ortasöğütlü Köyü		*325*	*159*	*166*
	Oğuzlu Köyü		*453*	*222*	*231*
Sakarlı Bel		*Anaçökek Mah*	*232*		
Sakarlı Bel		*Cumhuriyet Mah*	*882*		
Sakarlı Bel		*Hürriyet Mah*	*396*		
Sakarlı Bel		*Merkez Mah*	*797*		
Sakarlı Bel		*Yeni Mah*	*342*		
Sakarlı Bel		*Çamlık Mah*	*342*		
Sakarlı Bel		*Çağlayan Mah*	*372*		
Sakarlı Köy			***3.363***	***1.638***	***1.725***
	Sancaklı Köyü		*332*	*155*	*177*
	Sarayköy Köyü		*609*	*293*	*316*

	Sivaslılar Köyü		*610*	*295*	*315*
Söğütlü Bel		*Adalet Mah*	*463*		
Söğütlü Bel		*Cumhuriyet Mah*	*768*		
Söğütlü Bel		*Hürriyet Mah*	*211*		
Söğütlü Köy			***1.442***	***716***	***726***
	Sütözü Köyü		*463*	*232*	*231*
	Taşlık Köyü		*176*	*89*	*87*
	Taşpınar Köyü		*350*	*163*	*187*
	Uludere Köyü		*85*	*38*	*47*
	Uzungazi Köyü		*528*	*257*	*271*
	Yenicami Köyü		*308*	*140*	*168*
	Yerli Köyü		*272*	*135*	*137*
	Yukarıtaşpınar Köyü		*366*	*170*	*196*
	Yüksekyayla Köyü		*170*	*87*	*83*
	Çamlıca Köyü		*162*	*80*	*82*
	Çanaklı Köyü		*440*	*216*	*224*
	Çangallar Köyü		*591*	*267*	*324*
	Çardak Köyü		*619*	*306*	*313*
	Örencik Köyü		*397*	*196*	*201*
	Özyurt Köyü		*324*	*150*	*174*
	İmanalisi Köyü		*329*	*177*	*152*
	Şeyhli Köyü		*639*	*304*	*335*
	Şuayip Köyü		*232*	*107*	*125*
TOPLAM			***122.262***	***36.104***	***36.990***

2013					
Mahalle	***Toplam***	***Mahalle***	***Toplam***	***Mahalle***	***Toplam***
Akbucak Mah	*856*	*Gölyazı Mah*	*1.556*	*Söğütlü Mah*	*1.379*
Akçagün Mah	*470*	*Gündoğdu Mah*	*1.302*	*Sütözü Mah*	*488*
Akçaykaracalı Mah	*476*	*Hüseyinmescit Mah*	*1.822*	*Taşlık Mah*	*195*
Altunlu Mah	*267*	*Karacaköy Mah*	*578*	*Taşpınar Mah*	*395*
Ambartepe Mah	*1.414*	*Karacalı Mah*	*463*	*Tutluk Mah*	*448*
Aybeder Mah	*127*	*Karamahmut Mah*	*206*	*Uludere Mah*	*92*
Bafracalı Mah	*491*	*Karkucak Mah*	*180*	*Uzungazi Mah*	*510*
Bahçelievler Mah	*1.416*	*Kazımkarabekirpaşa Mah*	*562*	*Yalı Mah*	*1.785*
Bazlamaç Mah	*1.899*	*Kesikkaya Mah*	*454*	*Yeni Mah*	*3.078*
Bağsaray Mah	*404*	*Kocaman Mah*	*1.447*	*Yenicami Mah*	*297*
Beşikli Mah	*442*	*Kocamanbaşı Mah*	*454*	*Yenidoğan Mah*	*2.263*

Cumhuriyet Mah	*916*	*Kozluk Mah*	*2.496*	*Yerli Mah*	*269*
Dağdıralı Mah	*346*	*Kumcığaz Mah*	*581*	*Yukarıtaşpınar Mah*	*379*
Dereyol Mah	*243*	*Kuşca Mah*	*128*	*Yunus Emre Mah*	*1.765*
Dibekli Mah	*402*	*Kuşculu Mah*	*349*	*Yüksekyayla Mah*	*183*
Dumantepe Mah	*713*	*Köybucağı Mah*	*633*	*Çamlıca Mah*	*191*
Elmaköy Mah	*316*	*Mescitli Mah*	*310*	*Çanaklı Mah*	*444*
Elmalık Mah	*2.847*	*Meşeyazı Mah*	*85*	*Çangallar Mah*	*609*
Emiryusuf Mah	*535*	*Muratlı Mah*	*457*	*Çardak Mah*	*676*
Erenköy Mah	*339*	*Ortasöğütlü Mah*	*321*	*Çay Mah*	*7.971*
Etyemezli Mah	*197*	*Oğuzlu Mah*	*487*	*Örencik Mah*	*356*
Evci Mah	*2.918*	*Sakarlı Mah*	*3.289*	*Özyurt Mah*	*363*
Eğercili Mah	*113*	*Sancaklı Mah*	*360*	*İmanalisi Mah*	*389*
Fenk Mah	*8.796*	*Sarayköy Mah*	*587*	*Şeyhli Mah*	*693*
Geçmiş Mah	*783*	*Sivaslılar Mah*	*608*	*Şuayip Mah*	*229*
				TOPLAM	*72.888*

2014					
Mahalle	***Toplam***	***Mahalle***	***Toplam***	***Mahalle***	***Toplam***
Ahmetbey Mah	*716*	*Gölyazı Mah*	*1.481*	*Sütözü Mah*	*457*
Akbucak Mah	*855*	*Gündoğdu Mah*	*1.216*	*Taşlık Mah*	*175*
Akçagün Mah	*452*	*Hüseyinmescit Mah*	*1.730*	*Taşpınar Mah*	*358*
Akçaykaracalı Mah	*365*	*Karacaköy Mah*	*385*	*Tutluk Mah*	*431*
Altunlu Mah	*264*	*Karacalı Mah*	*431*	*Uludere Mah*	*93*
Ambartepe Mah	*1.240*	*Karamahmut Mah*	*210*	*Uzungazi Mah*	*501*
Aybeder Mah	*116*	*Karkucak Mah*	*173*	*Yalı Mah*	*1.777*
Bafracalı Mah	*503*	*Kazımkarabekirpaşa Mah*	*563*	*Yeni Mah*	*3.121*
Bahçelievler Mah	*1.468*	*Kesikkaya Mah*	*497*	*Yenicami Mah*	*293*
Bazlamaç Mah	*1.795*	*Kocaman Mah*	*1.394*	*Yenidoğan Mah*	*2.297*
Bağsaray Mah	*389*	*Kocamanbaşı Mah*	*471*	*Yerli Mah*	*263*
Beşikli Mah	*423*	*Kozluk Mah*	*2.406*	*Yukarıtaşpınar Mah*	*378*
Cumhuriyet Mah	*895*	*Kumcığaz Mah*	*554*	*Yunus Emre Mah*	*1.772*
Dağdıralı Mah	*333*	*Kuşca Mah*	*117*	*Yüksekyayla Mah*	*178*
Dereyol Mah	*236*	*Kuşculu Mah*	*334*	*Çamlıca Mah*	*183*
Dibekli Mah	*376*	*Köybucağı Mah*	*638*	*Çanaklı Mah*	*414*
Dumantepe Mah	*726*	*Mescitli Mah*	*311*	*Çangallar Mah*	*612*
Elmaköy Mah	*308*	*Meşeyazı Mah*	*75*	*Çardak Mah*	*609*
Elmalık Mah	*2.986*	*Muratlı Mah*	*416*	*Çay Mah*	*8.234*
Emiryusuf Mah	*504*	*Ortasöğütlü Mah*	*328*	*Örencik Mah*	*348*
Erenköy Mah	*291*	*Oğuzlu Mah*	*502*	*Özyurt Mah*	*344*

Etyemezli Mah	*192*	*Sakarlı Mah*	*3.251*	*İmanalisi Mah*	*363*
Evci Mah	*2.877*	*Sancaklı Mah*	*330*	*Şeyhli Mah*	*663*
Eğercili Mah	*116*	*Sarayköy Mah*	*581*	*Şuayip Mah*	*208*
Fenk Mah	*9.053*	*Sivaslılar Mah*	*592*	***TOPLAM***	*72.599*
Geçmiş Mah	*727*	*Söğütlü Mah*	*1.335*		

2015					
Mahalle	***Toplam***	***Mahalle***	***Toplam***	***Mahalle***	***Toplam***
Ahmetbey Mah	*716*	*Gölyazı Mah*	*1.384*	*Sütözü Mah*	*462*
Akbucak Mah	*811*	*Gündoğdu Mah*	*1.174*	*Taşlık Mah*	*165*
Akçagün Mah	*429*	*Hüseyinmescit Mah*	*1.665*	*Taşpınar Mah*	*359*
Akçaykaracalı Mah	*335*	*Karacaköy Mah*	*364*	*Tutluk Mah*	*411*
Altunlu Mah	*250*	*Karacalı Mah*	*413*	*Uludere Mah*	*97*
Ambartepe Mah	*1.164*	*Karamahmut Mah*	*210*	*Uzungazi Mah*	*479*
Aybeder Mah	*120*	*Karkucak Mah*	*168*	*Yalı Mah*	*1.775*
Bafracalı Mah	*512*	*Kazımkarabekirpaşa Mah*	*560*	*Yeni Mah*	*3.197*
Bahçelievler Mah	*1.430*	*Kesikkaya Mah*	*485*	*Yenicami Mah*	*279*
Bazlamaç Mah	*1.723*	*Kocaman Mah*	*1.328*	*Yenidoğan Mah*	*2.377*
Bağsaray Mah	*391*	*Kocamanbaşı Mah*	*458*	*Yerli Mah*	*253*
Beşikli Mah	*419*	*Kozluk Mah*	*2309*	*Yukarıtaşpınar Mah*	*363*
Cumhuriyet Mah	*885*	*Kumcığaz Mah*	*541*	*Yunus Emre Mah*	*1.733*
Dağdıralı Mah	*325*	*Kuşca Mah*	*115*	*Yüksekyayla Mah*	*182*
Dereyol Mah	*233*	*Kuşculu Mah*	*331*	*Çamlıca Mah*	*169*
Dibekli Mah	*344*	*Köybucağı Mah*	*625*	*Çanaklı Mah*	*411*
Dumantepe Mah	*742*	*Mescitli Mah*	*314*	*Çangallar Mah*	*615*
Elmaköy Mah	*291*	*Meşeyazı Mah*	*78*	*Çardak Mah*	*623*
Elmalık Mah	*2.909*	*Muratlı Mah*	*385*	*Çay Mah*	*8.335*
Emiryusuf Mah	*481*	*Ortasöğütlü Mah*	*307*	*Örencik Mah*	*337*
Erenköy Mah	*264*	*Oğuzlu Mah*	*479*	*Özyurt Mah*	*325*
Etyemezli Mah	*184*	*Sakarlı Mah*	*3.210*	*İmanalisi Mah*	*347*
Evci Mah	*2.840*	*Sancaklı Mah*	*327*	*Şeyhli Mah*	*646*
Eğercili Mah	*115*	*Sarayköy Mah*	*558*	*Şuayip Mah*	*217*
Fenk Mah	*9.474*	*Sivaslılar Mah*	*572*	***TOPLAM***	*71.910*
Geçmiş Mah	*713*	*Söğütlü Mah*	*1.293*		

Tablo 11. *1927'den 2015'e kadar ismi değişen köylerin eski ve yeni adları.*

Köyün ilk adı	***Köyün diğer adları***			
Aşağıgerfi	*Aşağısöğütlü*			
Bolas	*Konakören*	*Bolaz*		
Cılavart	*Cılavurt*	*Kesikkaya*		
Çankallar	*Çangallar*	*Çanpallar*		
Çankeriş	*Çangeriş*	*Çengeriş*		
Dağdıkalı	*Dağdıralı*	*Dağdıalı*		
Emirhac	*Yaylaköy*			
Geleydi	*Gündoğdu*			
Göregöz	*Göregös*	*Görepos*		
Hüseyinmescidi	*Hüseyinmescit*			
İmamalisi	*İmanalisi*			
İnesilli	*Gölyazı*			
Kalfalu	*Kalfalı*			
Karacalu	*Karacalı*			
Karkucak	*Korkucak*			
Kırgıl	*Kırpıl*			
Kumcuğaz	*Kumcığaz*	*Kumcağaz*		
Kuşcugaz	*Kuşcağaz*	*Kuşçupaz*		
Mescit	*Mescitli*			
Muratşuayıp	*Muradışuayıp*	*Murat*		
Muşrup	*Muşruf*	*Meşruf*	*Sütözü*	*Söğütözü*
Ortagerpi	*Ortagerfi*	*Ortasöğütlü*		
Sarayköy	*Saray*			
Şıhlı	*Şeyhli*	*Şeyhali*		
Taşalan	*Taçalan*			
Töngellibel	*Tönpellibel*			
Uğuzlu	*Uyuzlu*	*Oğuzlu*		
Uzungazi	*Uzunlu*			
Yavaşbey	*Yavaşbez*			
Yellü	*Yerli*			
Yeşil	*Yeşilköy*			
Yukargerfi	*Yukarısöğütlü*			
Zelhalu	*Zelhalı*			

Sonuç

Terme Samsun'un potansiyeli en yüksek ilçelerinden biridir. Ilıman iklimi, ideal topografya şartları, verimli toprakları, akarsu ve gölleri, bozulmamış doğal alanları, uçsuz bucaksız kumsalları, bu özelliklerinden kaynaklanan turizm potansiyeli, tarihsel geçmişi ve kültür değerleri, fındık ve pirinç gibi her durumda alıcısı olan iki önemli tarımsal ürün yetiştirmesi, eğitilmiş ve dışa açık nüfusu, Karadeniz Sahil Yolu üzerinde olmasından kaynaklanan ulaşım kolaylığı vd. çok sayıda hususiyet Terme'nin sahip olduğu zenginliklerden sadece birkaçıdır.

Fakat Terme sahip olduğu bütün bu olumlu özelliklere rağmen nüfusunu tutamayan, başta Samsun il merkezi olmak üzere batıdaki diğer büyük kentlere göç veren bir ilçedir. Terme'nin göç verir durumdan kurtulması, sahip olduğu potansiyelin değerlendirilmesine bağlıdır. Göçe katılan nüfus aktif nüfustur. Terme öncelikle aktif nüfusunu tutmayı başarmalı, ardından da dışarıdan nitelikli insan ve sahip olduğu potansiyele uygun yatırımları kendine çekecek çareler üretmelidir[2].

Kaynaklar

Dahiliye Vekâleti (1928) *Köylerimiz*, Hilâl Matbaası, İstanbul.

DİE 1927-2007 arası sayım sonuçları, DİE Yay., Ankara. http://www.tuik.gov.tr/

ÖZ, M. (1999) *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

ÖZ, M. (2008) *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII, Canik Sancağı Avarız Defterleri (1642),* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

TEMİZ, S. - TOPUZ, H. (?) *Çarşamba ve Çevresi Nüfus Defteri-1834*, http://www.carsamba nufusdefteri.com) ,

TÜİK 2007-2016 ADNKS verileri, TÜİK Yay. Ankara. http://www.tuik.gov.tr/

TÜİK (2014) *Seçilmiş Göstergelerle Samsun 2013*, TÜİK Matbaası, Ankara.

YAZICI, N. (2016) *Tarihte Terme*, Gamze Yayncılık, 2016, İstanbul.

YILMAZ, C. (2007a) "Samsun İlinde Nüfus Hareketleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, (2. Kitap),* (Ed.: C. Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yay., (295-322), Samsun.

YILMAZ, C. (2007b) "Samsun İl Nüfusunun Sosyo - Ekonomik Yapısı, Demografik Nitelikleri ve Coğrafi Dağılış Özellikleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, (2. Kitap),* (Ed.: C. Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yay., (269-293), Samsun.

[2] Bu kitabın tamamı söz konusu önerileri içerdiği için burada ayrıntıya girilmemiştir. Kitabın hazırlanmasındaki temel gerekçelerden biri de Terme'nin sahip olduğu bu potansiyeli bütün yönleri ile ortaya koymaktır.

TERME İLÇESİNDE KIRSAL MİMARİ

Mutlu KAYA [*]
Cevdet YILMAZ [**]

Giriş

Yerleşmelerin temelini oluşturan en küçük birim meskendir. Meskenler, en ilkelinden; rüzgârlık, çardak, mağara, çadır, mavna veya basit bir kulübe olabildiği gibi daha karmaşık ve kompleks bir birim olarak; bir çiftlik veya bir gökdelen de olabilir. Terim olarak mesken; kırsal alandaki bir evden, şehirdeki bir apartman dairesine kadar sadece ikâmetgâh olarak kullanılan yapılar değil; atölye, mağaza, okul, cami, kilise, tiyatro, sinema gibi ticarî, sınaî, dinî, askerî ve kültürel veya eğlence ihtiyacını karşılamak üzere meydana getirilen bütün binalar kastedilir. Meskenler, kullanılan malzeme, şekil ve çeşitli kısımlarının düzeni bakımından çok farklı görünümler arz etmektedirler. Meskenlerin çeşitli şekiller almasında etnik, tarihi ve psikolojik faktörlerin yanında, bölgeye göre değişen ve her bölgenin karakteristiğini meydana getiren evlerin temel şekillerinde coğrafî faktörlerin etkisi büyüktür. Meskenler, yapı malzemesi, şekil ve çeşitli kısımlarının düzeni (plân) ile içinde bulundukları coğrafî koşulların etkisini taşıdıkları ve bu etkiyi aksettirdikleri oranda coğrafî bir önem taşırlar. Nitekim insan bütün faaliyetlerinde olduğu gibi, evinin inşasında da içinde bulunduğu coğrafî çevre koşulları, özellikle iklim ve toprağın etkisinde kalır (Tolun – Denker, 1977)

Yılmaz (2001) meskenlerin şekilleri ve yapı malzemeleri üzerinde etkili olan unsurları *fizikî* ve *beşerî* faktörler olarak iki başlık altında özetlemektedir. Bunlar;

Fizikî faktörler: İklim elemanları, toprak, bitki örtüsü, rölyef, eğim, yükselti, jeolojik yapı, litoloji ve çevrede bulunan bol ve ucuz, hatta bedava yapı malzemeleridir. Yapı gereçleri de kendi içlerinde (yine fizikî olarak) iki gruba ayrılabilir. Bunlardan *birincisi*; yerin doğal yapısı ile ilgili olan *mineral (inorganik) kaynaklar* (toprak, kil, balçık, şist, kalker gibi çok çeşitli taş türleri ve kum, çakıl, çimento, vd.), *ikincisi* ise; *biyolojik (organik) kaynaklar*dır. Bunlar da; ahşap ve türevleri (tahta, hartama, kalas, mertek, direk, vb.), ağaç dalları, ağaç kabukları, saz, yaprak, ot, deri, post, kemik, çeşitli dokumalar ve diğerleridir.

*Beşerî faktörler: B*aşta insanın kendisi, gelenek ve görenekler, inşa tekniğindeki gelişmeler, psikolojik, etnik, tarihî, ekonomik sebepler, ihtiyaçlar, alışkanlıklar, kültür, zevk, arzu, malî seviyenin yükselmesi, yurtdışında belli bir süre bulunmanın etkisiyle edinilen alışkanlıklar, yurtdışından gelen göçmenlerin etkisi,

[*] *Yrd. Doç. Dr., 19 Mayıs Üniv., Turizm Fakültesi , Turizm Rehberliği Bölümü Öğretim Üyesi.*
[**] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi ABD Öğretim Üyesi.*

gurbetçilik, uzak çevrenin etkisine girme, ulaşım ağının geriliği veya gelişmişliği, ziraat ve hayvancılığın seviyesi, vd. şeklinde özetlenebilir.

Türkiye'nin fiziki coğrafyası insanları bir mesken sahibi olmaya ne derece mecbur etmişse, aynı faktörler, muhtelif bölge ve yörelerde çok farklı şekillerde tezahür ettiklerinden, meskenleri de kendilerine uydurmuşlardır. Böylece çeşitli fiziksel terkipler altında, farklı mesken tipleri meydana gelmiştir (Tunçdilek, 1967). Türkiye, sahip olduğu çok çeşitli coğrafi unsurların etkisi ile en ilkelinden en gelişmişine kadar konut çeşitleri bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir. Ülke veya bölge genelinden yöreler ve alt yöreler gibi daha dar alanlara inildikçe, iskân ve meskenlerle ilgili çeşitlilikler daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

Terme'de kırsal mesken tipleri ve genel özellikleri

Terme, Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Samsun ilinin önemli ilçelerinden biridir *(Şekil 1)*. Kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Ünye (Ordu) ve ikizce (Ordu), güneyinde Akkuş (Ordu), batısında Çarşamba ve Salıpazarı ilçeleri bulunur.

İlçe topraklarının büyük kısmı Çarşamba Ovası'nın doğu kesimini oluşturan düz araziler üzerinde yer alır. Bu saha aynı zamanda Terme çayı, Miliç ırmağı, Kocaman deresi gibi doğal akarsular ile bu akarsulardan faydalanmak üzere açılmış bulunan kanallarla sulanan verimli ziraat arazileridir. Ortalama 2000 m yüksekliğe sahip olan ve Terme'yi güneyden çevreleyen Canik Dağları'nın ilçe sınırları içinde kalan kesimlerinin yüksekliği yaklaşık 700 m'yi bulur.

Terme, topraklarının büyük bölümünün münbit tarım arazileri üzerinde kurulması münasebetiyle yoğun şekilde ticari ziraat faaliyetlerinin yürütüldüğü ve bu nedenle de ekonomisinin hemen hemen tamamı tarıma dayalı bir yerleşmedir. Fındık, pirinç ve soya fasulyesi başlıca tarım ürünleridir. Bu özellikleri bakımından kırsal yerleşmeleri oldukça hareketlidir. Yöredeki kırsal yerleşmeler, ova yerleşmeleri ve ilçenin güneyine doğru nispeten yüksekliği fazla olan kesimde bulunan kırsal yerleşmeler olarak ikiye ayrılabilir. Yerleşme tarihinin çok eskilere gittiği bu yöredeki kırsal mimari kendine has bazı özellikleri ile dikkati çeker.

Ülkemizde kırsal yerleşmeler gerek ulaşım güçlüğü gerekse ekonomik yetersizlikler nedeniyle uzun bir dönem dışa kapalı yerleşmeler halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu manada meskenler yakın çevreden temin edilebilen ve kolay şekillenen doğal malzemeyle inşa edilmiştir. Terme ilçe genelinde kerpiç ve toprak konut yoktur. İlçede geleneksel kırsal meskenlerin yapı malzemesi ahşaptır. Fakat bu meskenler özellikle ormanların koruma altına alınması, gelir ve nüfus artışı gibi sebeplerle büyük bir oranda yerini betonarme ve ateş tuğladan meydana gelen evlere bırakmıştır.

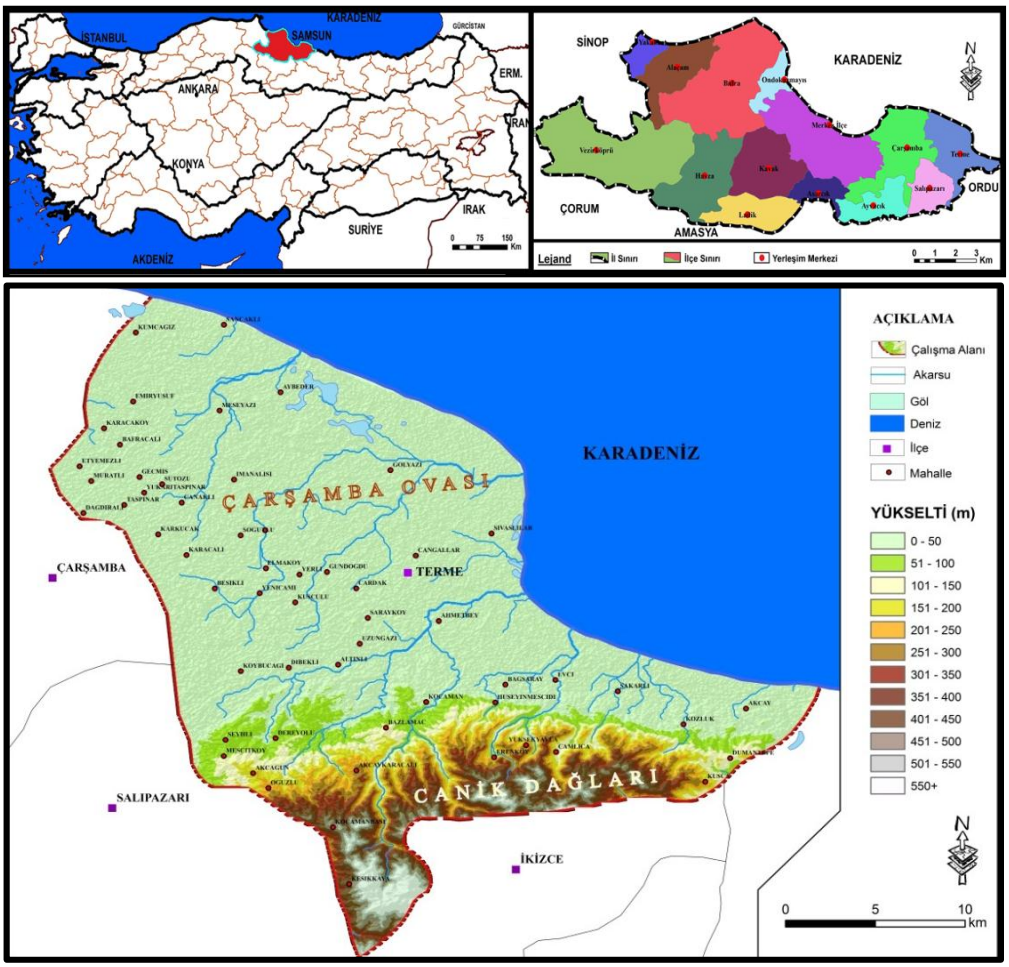

Şekil 1. *Terme ilçesi lokasyon haritası.*

Terme ve çevresinde kırsal meskenlerin ana yapı malzemesini ahşap malzeme oluşturmaktadır. Ahşap inşaat, evlerin daha ferah, havadar ve aydınlık olmalarına olanak vermekte, çıkmalar, girintiler, büyük saçaklar sorun olmadan uygulanabilmekte, pencerelerin açılmasında bir engel, sınır kalmamakta, duvarlar hava alıp, rutubet olmamaktadır. Ayrıca ahşap evin yıkılması kolay ve enkazı yeniden kullanılabilmektedir. Diğer yapım sistemlerine oranla ahşap sistemler depreme daha çok dayanabilmektedirler (Çobancaoğlu, 1998). Bütün bu olumlu taraflarına karşılık ahşap evlerin en önemli sorunu ise yangın tehlikesidir. Terme köylerinde yerleşmenin dağınık olması yanında, toplu ya da dağınık olan köy yerleşmelerinin kendi iç bünyelerinde de meskenlerin dağınık olması, yani aralarında mesafe bulunması ise herhangi bir yangın durumunda köyün veya mahallenin tamamen yanmasını engellemiştir. En azından toplu ve sık yerleşme dokusuna sahip köylerde yaşanan toplu yangın felaketlerinin bir benzeri Terme köylerinde bugüne kadar yaşanmamıştır.

Evlerin inşasında kullanılacak ağaçlar, yakın çevredeki ormanlık alanlardan kesilip kabukları soyulduktan sonra bir kısmı doğrudan kullanılmakta, bir kısmı ise el hızarları vasıtasıyla kereste haline getirilmektedir. Kullanılacak ahşap malzemenin seçiminde ova köylerinde ve alçak köylerde çınar, karaağaç ve meşe ilk sırayı almaktadır. Yağmura ve rutubete dayanıklı olan ve kolay kurtlanmayan ağaçlar özellikle tercih edilmiştir. Yüksek yerleşmelerde bu ağaçlara kestane ve çam türleri de eklenmektedir. İlçede kültür kavakçılığı oldukça yaygın olmasına rağmen bu ağacın suya karşı direncinin çok düşük olması nedeniyle evlerde tercih edilmemekte sadece çatı kısmında kısmen kullanılmaktadır.

Terme'de Karadeniz iklim tipi hâkimdir. Yıl boyunca yağışlı, mevsimler arasında sıcaklık farkı az olan yörede hava oldukça rutubetlidir. Bu nedenle evleri rutubetten korumak için, evler taşlar üzerine oturtularak toprağa temas etmesi engellenir. Evin altında bir metreye yakın bir boşluk, daimi hava dolaşımına imkân verir ve evi nemden korur *(Foto 1, 2).*

Evlerin yükseltilmesinde etkili olan faktörlerden biri de, ilçeyi adeta bir baştan bir başa kateden Terme Çayı'na yakın yerleşmelerde sık sık yaşanan taşkınlardan evlerin korunabilmesidir. Topografik yapının mesken şekillenmesinde belirleyici olduğu bu evlerde köşelere ve ağırlığı çeken noktalara konulan taşlar, evin temelini meydana getirmiş ve evler bu taşların üzerine oturtulmuştur. Bu şekilde inşa edilen evlerde, evin yerden yüksekliği taşkın seviyesi hakkında da fikir vermektedir. Evlerin yapılacağı alanlarda evin dört köşesine tekabül eden yerler yaklaşık 1 metre kazılarak içine taş doldurulur. Taş doldurulduktan sonra üst kısma akarsu vadilerinden elde edilen ve *karataş* adı verilen direnci yüksek kayalardan seçilen yassı ve yüksek taşlar yerleştirilir. Bu taşların üzerine evin kirişleri konularak evin inşaatına başlanır. Bu taşlara ek olarak aralara da taş yerleştirilmektedir. Bazı evlerde ise doğrudan beton dökülerek evler yaklaşık 1 metre yükseltilmiştir *(Foto 3).* Bu evlerin topraktan yüksekliğinin belirlenmesinde su ve taşkınların yüksekliği de etkili olmuştur.

Terme'de kırsal mimarinin belki en dikkat çekici özelliği eski ahşap evlerin tamamının, (sonradan yapılan beton evlerin de bir kısmının) zeminden yaklaşık 1 m kadar yüksekte inşa edilmesidir. Bu özellik sadece Terme'de değil, Çarşamba ilçesi köyleri dahil, Çarşamba Ovası'nın tamamında görülür. Hiç şüphesiz kırsal kesim insanlarını böyle bir tedbire başvurma mecburiyetinde bırakan husus ovadaki eğimin sıfıra yakın olması, taban suyu seviyesinni yüksekliği ve Barajlar yapılmadan önce Yeşilırmak'ın, hali hazırda ise Terme Çayı'nın taşkın riskidir.

Terme çevresinde iklimin ılıman özellik sergilemesi, evlerin taşlar üzerine inşa edildiği ve alt katı rutubetten korumak için boş bırakıldığı evlerde, alttan işleyecek soğuğun dikkate alınmadığı görülür. Evlerin direkler üzerinde inşa edilmesi geleneği günümüzde inşa edilen kimi betonarme evde de sürdürülmektedir *(Foto 4)*.

Foto 1. *Evlerin tabanına koyulan taş ya da kütükler vasıtasıyla evler yükseltilerek alt kısımdan hava alması sağlanır (Foto: Mehmet Aydın).*

Foto 2. *Evlerin tabanına koyulan taş ya da kütükler vasıtasıyla evler yükseltilerek alt kısımdan hava almasının sağlanması. Bu sistem aşırı yağışlardan sonra yer yüzeyinde su birikintileri oluştuğunda evin tabanının bundan zarar görmesini de engellemektedir (Anonim).*

Foto 3. *Evlerin su basmanı yüksekliği eğim durumuna göre bir köyden diğerine değişiklik göstermektedir (Emiryusuf Köyü).*

Foto 4. *Bazlamaç mahallesi'nde, (yöresel mimariyi örnek alıp almadığı anlaşılamayan) beton kazıklar üzerine inşa edilmiş betonarme ev (Anonim).*

Kırsal meskenlerde havanın evin içine kolaylıkla girmesi rutubetten korunmak için de ayrı bir öneme sahipti. Hatta evlerin güneye yani güneşe dönük olmasına dahi dikkat edilmemiştir. Deniz tarafının daha aydınlık ve açık yön olması münasebetiyle

evlerin bir kısmı kuzeye bakmaktadır. Evlerin ön kısmında insanların yağışlı zamanlarda belirli faaliyetleri (Odun kesme, hayvanlara yiyecek hazırlama, çeşitli tamir işleri vb.) sürdürebilmesi için kuruluk alanlar bırakılmıştır *(Foto 5).*

Geleneksel konutların tamamında eğimli çatı biçimi bulunmakta düz damlı evlere rastlanılmamaktadır. Yıl boyunca yağışlı iklimin etkisi ile çatı eğimli, saçaklar geniş tutulmuştur. Ahşap çatı örtüsünde de ana yapı malzemesi olmuştur. Meskenlerin çatı şekli dört omuzdur *(Foto 6).* Bu çatı şekli rüzgara ve kar yüküne karşı dengelidir. Önceleri çatı örtüsü olarak ova köylerinde saz ve kamışlar, yüksek köylerde ise çam ağaçlarından ince parçalara ayrılarak oluşturulan hartamalar kullanılmıştır. İlerleyen yıllarda kiremitlerin yaygınlaşmasıyla özellikle oluklu kiremitler tercih edilmiştir. Yağışların fazla olması çatılarda saçakların geniş olmasına (50-90 cm) ve çatı şekillerinin suyu en kısa zamanda boşaltmayı sağlayacak şekilde olmasına neden olmuştur. Saçakların geniş olması ahşap duvar yüzeylere yağış gelmesini engelleyerek duvarların ömrünü uzatmaktadır. Çatı boşluğu kimi evlerde depo görevi görmektedir. Evler çatı kısımlarındaki açıklıklarda da sürekli hava alarak rutubet azaltılmaktadır. Ahşap yığma evlerde, genelde sofalarda ve önemsiz mekanlarda tavan kaplaması yapılmamıştır.

Foto 5. *Evlerin ön kısmında balkonun altında oluşturulan alanda yağışlı havalarda da dinlenmek ve belirli faaliyetleri sürdürmek için yağışın etki edemeyeceği kuru alanlar oluşturulmuştur (Oğuzlu Köyü)(Anonim).*

Foto 6. *Çatısı dört omuz şeklinde kurulmuş ve saçakları yağmurdan korunaklı alanlar oluşturmak amaçlı uzun bırakılmış bir mesken (Anonim).*

Yerel mimari farklı sıcaklık şartları, topografik etmenler ve sosyo-kültüel etkiler ile aynı bölge içinde farklı yükseltilerde dahi farklı mesken tiplerinin oluşmasını sağlamıştır. Terme ve çevresinde deniz seviyesinde evler genel olarak tek katlıdır. Evlerin altında su basmanı seviyesinde bir boşluk bırakılmıştır. Bu evlerde ahırlar ayrı bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Deniz seviyesinde bulunan bu evlerde Karadeniz'in geleneksel kırsal öğelerinden olan serenderlere de pek rastlanmaz. Onun yerine yerden yaklaşık 1 metre yükseltilmiş, etrafı söğüt ya da fındık dallarıyla örülüp, üst kısmı daraltılıp mısır saplarıyla kapatılan eklentiler yer almaktadır *(Foto 7).* Bunların yanında kümes, hayvanların kışlık yiyecek ihtiyacı olan ot ve sap yığınları ile fındıkların kurutulması için oluşturulmuş harmanlar bulunmaktadır.

Daha yükseklerde ise iki katlı evlerin sayısı oldukça fazladır. Bu iki katlı evler de kendi içlerinde iki kısma ayrılabilir. Kıyıdan ortalama 200 metre yükseklikte yer alan düzlüklerde evlerin alt katı taş ve briket karışımından meydana gelmektedir *(Foto 8).* Daha yükseklerde ise evlerin alt bölümü belirli bir seviyeye kadar taş ile örüldükten sonra ahır bölümü kütük yığma sistemle inşa edilmiştir *(Foto 9)*. Birinci kattaki bu farklılıktan sonra her iki yükseklikte de ikinci kat ahşap yığma sistemde inşa edilmiştir. Bu evlerin alt katlarında ahırlar yer almaktadır. Ahırlarda, havalandırma ve hayvan dışkılarının dışarı atılmasını sağlayan pencereler bulunmaktadır. Yalnız genellikle evlerin içinden ahıra açılan bir kapı bulunmamakta, harici bir kapıdan ahıra ulaşım sağlanmaktadır.

Foto 7. *Mısır sereni (Anonim).*

Foto 8. *Alt katı briket tuğla üst katı ahşap yığma şeklinde inşa edilmiş bir ev (Anonim).*

Foto 9. *Ahır bölümü kütük yığma sistem ile inşa edilmiş bir ev (Anonim).*

Evlerin içinde tuvalet ve banyoya uzanan koridorlar bulunur. Bu mekanları kullananların daha rahat hareket edebilmesi için tuvalet ve banyo özellikle diğer mekanlardan uzak tutulmuştur. Ayrıca evin büyüklerinin kaldığı odada ek bir tuvalet ve gusülhane bulunur. Bu durum büyüklerinin odasının ayrı bir ev olma özelliğini ortaya koymuştur. Tuvaletlerde önceleri evin temel kısmında da kullanılan karataşın oyulmasıyla elde edilen tuvalet taşları kullanılmış sonraları beton dökülerek tuvaletler yapılmıştır. Köylerde kanalizasyon sistemine rastlanmaz. Tuvaletlerden gelen atıklar açılan bir kanalla ve eğim doğrultusunda tarlaların iç kısımlarına doğru uzaklaştırılır.

İki katlı evlerde alt kattaki odalardan biri yayık, kazan, ambar vb. malzemelerin bulunduğu kiler de diyebileceğimiz bir görev üstlenmiştir. Evlerde en önemli unsur yatak odalarıdır. Bunun nedeni evlenen ya da gurbete giden çocukların geldiklerinde kalacakları odaları olmasını istemeleridir. Her erkek çocuk evlenince bir odaya yerleşmektedir.

İlçede iklim koşulları ılıman bir özellik gösterdiği için evlerin kapıları büyük pencereleri geniş yapılmıştır. Evlerde yön ayrımı yapılmaksızın dört tarafa bakan pencereler yapılmıştır. Pencere ve kapılar yapının yatay taşıyıcılarını boşluk boyunca tutan dikey elemanlar kullanarak oluşturulmuş ve açıklıkların kenarlarına yerleştirilen söveler çalma boğaz tekniğiyle duvarlara bağlanmıştır. Menteşesiz, yukarı aşağı hareket eden basit sürgülü sistemlerden oluşan pencereler 60x80 veya 50x70 ebatlarındadır. Bu pencereler 4'lü ya da 6'lı cam bölmelerden oluşur. Pencere ebatları evin ve odanın büyüklüğüne göre değişebilmektedir. Pencerelerde ahşap denizlik ve ahşap söveler yaygın şekilde kullanılmıştır. Tuvalet ve banyo pencereleri küçüktür.

Tuvaletin pencere bölümüne bazı evlerde çerçeve ve cam koyulmaz *(Foto 10)*. Sadece kerestelere açılan boşluklar pencere görevi yapar. Evlerde güneş almak için özel önlemler alma ihtiyacı duyulmamıştır. Hatta kimi yerlerde evler, deniz yönüne (aydınlık ve açık yön) bakmaları amacıyla özellikle kuzeye dönük inşa edilmiştir.

Yörede evlerin gelişiminde geleneklerin büyük etkisi vardır. Bu etki evin yapılış tarzından çok şeklinde ortaya çıkar. Evlerin büyük çoğunluğunda mutfak ayrı bir mekan olarak karşımıza çıkar. Bu planlamada eve gelen misafirlerin evin kadını görmemesi ve kadının mutfakta rahat hareket edebilmesi amaçlanmıştır. Yalnız kışların soğuk geçme ihtimali göz önüne alınarak bazen mutfak da ikiye bölünmüş bir tarafta yemek pişirilirken diğer taraf yemeklerin yenmesi ve oturmak için kullanılmaktadır.

Meskenlerin yapılışında ve şekillenmesinde insanların gelir düzeyi de önemli rol oynamıştır. Bu farklılık daha çok evin kat ve oda sayısı üzerinde etkili olmuştur. Gelir düzeyi yüksek olanlar çok katlı, sağlam, içinde işlemeler bulunan geniş evlerde inşa ederken gelir düzeyi düşük olanlar genelde tek katlı, dar ve düzensiz evler inşa etmişlerdir.

Foto 10. *Tuvalet ve ahır pencerelerine sürekli hava akımı sağlayarak kokuyu engellemek amacıyla cam yerleştirilmemiştir (Anonim).*

Merdivenler, avludan eve giriş ve giriş sofasından orta kat veya ara kat sofasına bağlantı aracı olarak kullanılmıştır. Tek katlı evler de su basmanı seviyesine kadar yükseltildiği için tüm evlere merdivenle giriş yapılır. Merdivenler tek katlı

evlerde sadece eve girmek için iki katl evlerde ise hem eve giriş hem de üst kata ulaşmak için kullanılır. Evlere girişi sağlayan merdivenler taş ya da betondan yapılırken ev içinde yer alan merdiven ve elemanları tamamen ahşaptan ve basit bir sistemde yapılmıştır. İkinci kata geçişi sağlayan merdivenler doğrudan salona ulaşımı sağlar. Merdiven altları, dolap olarak kullanılmaktadır.

Evlerde eskiden yemek pişirmek ve ısınmak için kullanılan ocakların yerini sobalar almış, ocaklar birçok evde fonksiyonunu yitirmiştir.

Yapılar küçük olmasına rağmen mekanlar yeme-içme, oturma ve yatma gibi birçok fonksiyona hizmet etmektedir. Evlerin birçoğunda giriş kısmında, yalnızca oturma amacına yönelik düzenlenmiş ortak bir mekan olan salon bulunmaktadır *(Şekil 2-3).* Genelde mutfak dahil tüm odalar salona açılır. Girişe yakın olduğu için bu mekan yaz mevsiminde oturma amaçlı kullanılsa da kış mevsiminde soğuk olduğu için kullanılmaz. Özellikle kış mevsiminde sıcak olması nedeniyle mutfak gerektiğinde yatma amacıyla da kullanılabilir.

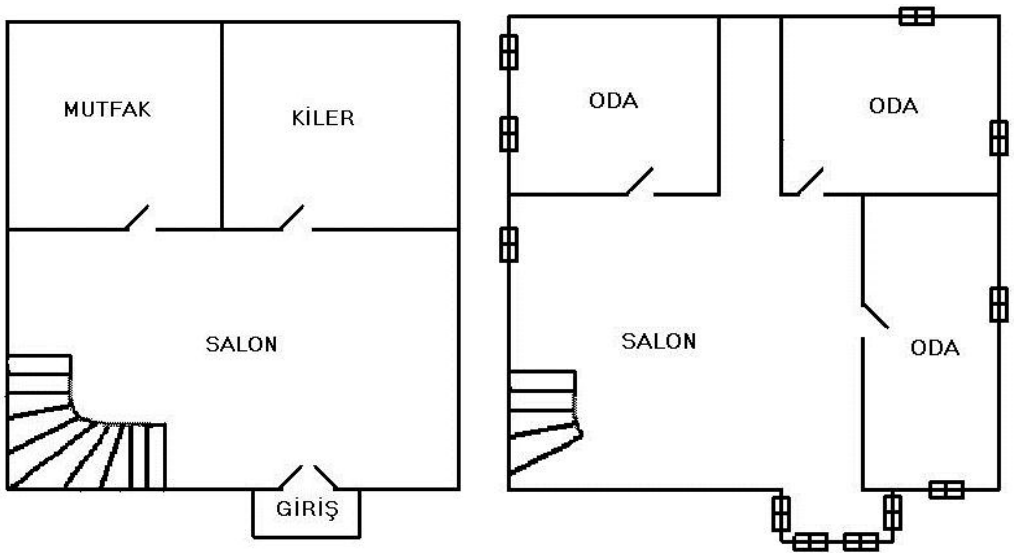

Şekil 2-3. *Terme İlçesi Şeyhli Köyü İzzet Erken Evi.*

İç koridorlu evlerde evin ortasında, her iki giriş kapısını birleştiren bir koridor vardır. Odalardan biri mutfaktır. Ancak burada oturulmamakta yalnızca geçiş amaçlı kullanılmaktadır *(Foto 11).* Koridor sayısı kimi evlerde ikiye çıkartılmıştır *(Şekil 4-5).*

Foto 11. *Tamamı ahşap yığma sistem ile inşa edilmiş meskenlerden biri.*

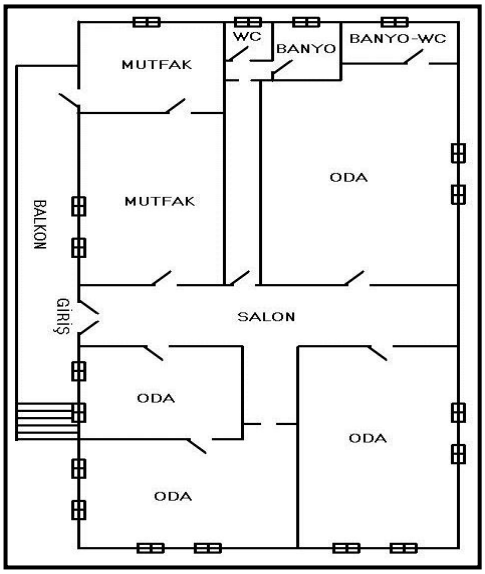

Şekil 4. *Terme İlçesi Köybucağı Köyü Mahmutoğlu Cemal Güven Evi.*

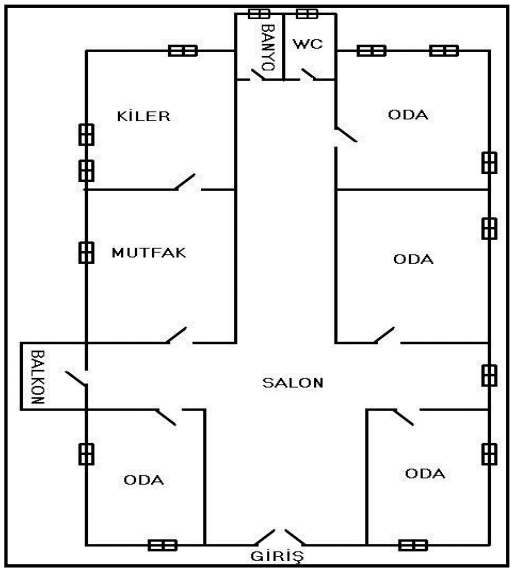

Şekil 5. *Terme İlçesi Şeyhli Köyü Dursunoğlu Yaşar Şen Evi.*

Mümkün olduğunca yollara yakın inşa edilen evler bahçe veya avlulara açılıyor, bunlar vasıtasıyla da yollara bağlanıyor. Yola uzak olan evlere de yoldan

ayrılıp eve ulaşan ek bir yol vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Aile yaşantısının gizliliği, evin kendi içine dönük bir avlu veya bahçeye açılan bir düzene göre biçimlenmesi gerektirmiştir. İki katlı evlerde alt katlar, günlük çalışma alanları olduğu için kapalı, üst katlar dış dünya ile ilişkiyi sağladığı için bol pencereli ve hareketli yapılmıştır.

Temelin üstünde devam eden, evin en önemli taşıyıcı öğesi olan duvar, ahşap yığma veya ahşap karkas sistem kurularak, aralarının çeşitli yapı gereçleri ile doldurulması şeklinde iki biçimde oluşmuştur.

Ahşap Yığma Sistem: Ağaçların doğal halde ya da belirli ebatlarda tahtalar haline getirildikten sonra birbiri üstüne konması ve köşelerinin kurtboğazı geçme tekniği ile birleştirilmesidir. Bölgede yer alan yığma sistemde sadece evlerin ahır kısmında ve samanlıkların inşasında ağaçlar işlenmeden yani kütük yığma sistem halinde inşa edilmiştir. Evlerin yaşam alanını oluşturan kısımlarda biçilmiş tahtalar kullanılmıştır. Bu tahtalar 7-10 cm kalınlıkta 20-25 cm genişliktedir. Köşelerde genellikle boğaz (geçme) sistemi olarak kurt boğaz kullanılmıştır. Bu sistemde yatay olarak üst üste dizilen yapı malzemeleri köşelerde belirli ölçü ve oranlarda açılan boşluklar vasıtasıyla üst üste geçmektedir. Bu kısımlarda yaklaşık 15-20 cm'lik bir çıkıntı oluşmaktadır *(Şekil 6)*.

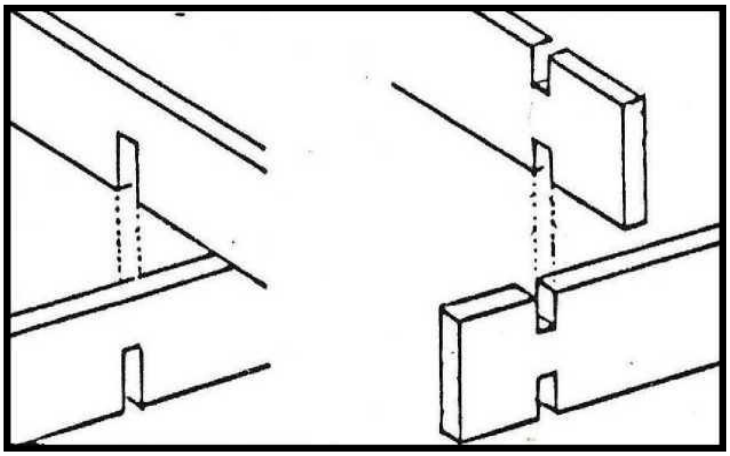

Şekil 6. *Kurtboğazı geçme yöntemi.*

Ahşap Karkas Sistem: Temel üzerine ahşapların çatılarak taşıyıcı bir sistem oluşturulmasıdır. Ahşap taşıyıcı sistemin içi tuğla ile doldurulmaktadır *(Foto 12)*. Bu sistemde evin nasıl inşa edildiği, nasıl ayakta durduğu cephede açıkça gözlenmektedir. Eski dönemlerde sıvasız tuğla olarak yapılan dolgular, zamanla özgün karakterini yitirmiş ve duvar yüzeyleri sıvanmıştır. Kıyı şeridinde görülen ahşap, taş karışımı dolgular ya da ahşap kaplamalar yerine, iç kesimlerde bağdadi kıtıklı sıvanın dış yüzeye girmesiyle Karadeniz bölgesi evleri farklı bir görünüş kazanmıştır (Çobancaoğlu, 1998).

Foto 12. *Ahşap karkas (iskelet), tuğla dolgu olarak inşa edilen bir mesken (Anonim).*

Köylünün aktivitelerinin büyük kısmının avluda yer alması yaz mevsiminde gölge ihtiyacını ortaya koymaktadır. Avlunun ağaçlarla çevrilmesi yazın gölge ihtiyacının giderilmesini sağlamaktadır.

Kırsal kesimde üretimle bire bir ilişkisi bulunan konutlar, genellikle etrafında şekillenen, üretim şekline göre değişkenlik gösteren yardımcı yapılarla birlikte bir bütün oluşturmaktadır. Konutlarla aynı malzeme ve yapım tekniği ile inşa edilen ek yapılar, bölge mimarisinde dikkat çekici ve tamamlayan öğelerdir. Ahır, su kuyusu, harman, fırın, kümes, samanlık, yığınlar ve en önemlisi serenderlerdir.

Yörede uzun yıllardır kullanılan ve seren / serender / serander / ambar olarak isimlendirilen yapılar; ahşap malzemesi, geçme detayları, alaturka kiremidi ve çardağı ile inşalarında neredeyse evlere verilen değer kadar önem verilen yapılardır *(Foto 13)*. Genellikle 4 ayak üzerine yerden 1,5-2 m yüksek olarak yapılır ve seyyar merdivenle çıkılır. Ayakların serenderin alt tabanı ile kesiştiği yere yakın fare ve benzeri kemirgen, sürüngen ve diğer zararlı canlıların ulaşmasını engelleyen geniş yassı taşlar kullanılır. Günümüzde bu taşların yerini bazı yerlerde geniş tepsiler veya yuvarlak kesilmiş düz saclar almıştır. Serenderler çok amaçlı yapılardır; Serenderler yörede kışlık yiyeceklerin ve özellikle geçmiş dönemde en önemli gıda maddesi olan mısırın saklandığı mekanlardır. Serenderlerin alt kısımlarındaki boşluklar kışlık odun depolama yeri olarak kullanıldığı gibi, tarım araçlarının muhafaza yeri olarak da kullanılır. Ayrıca serenderler alt kısımlarındaki boşluk vasıtasıyla yazın sıcakta gölgelik olarak, yağışlı zamanlarda da yağıştan korunarak odun kesme, çamaşır yıkama vb. belirli faaliyetleri yürütme imkanı sağlar.

Foto 13. *Serenderlerin içine yiyecek depolandığı gibi alt kısmı da odun ya da tarım araçlarının muhafazası için kullanılır. Ayrıca serenderler alt kısımlarındaki boşluk vasıtasıyla yazın sıcaktan, yağışlı zamanlarda da yağıştan korunarak belirli faaliyetleri yürütme imkanı sağlar (Anonim).*

Serenderler (ambarlar) ait oldukları evin etrafında, bazen önde bazen arkada veya yanda yer alır. Serender, serin havadar yer anlamına gelmektedir. Özellikle mısırın muhafaza edilmesi için kullanılmıştır. Ambarın döşeme ve tavanları ızgara şeklindedir ve gene havalandırma maksadı ile duvarlarda yer yer hava delikleri bırakılır. Gayet geometrik bir düzeni, statik görünüşü olan serenlerde bu hava delikleri bir fantezi unsurudur *(Foto 14, 15)*.

Foto 14. *Serenderler yörede kışlık yiyeceklerin ve özellikle geçmiş dönemde en önemli gıda maddesi olan mısırın saklandığı birimlerdir. Bu sebeple ayakların üst kat ile birleştiği kısma koyulan silindir şekilli taşlar vasıtasıyla farelerin bu yiyeceklere ulaşması engellenir (Anonim).*

Foto 15. *II. Abdülhamit Arşivi'nde yer alan Terme İmamalisi Köyü'nde bir serender (Yılmaz-İpek, 2009).*

Fırınlar ise genellikle konutların yola açılan ön avlularında yer alır. Avlularda tarım ürünlerini kurutmak amacıyla kurulmuş harmanlar bulunur. Ayrıca eklenti halinde kümesler ve samanlıklar da bunlara eşlik eder *(Foto 16, 17)*. Hayvancılığın yapıldığı köylerde evlerin yanında mısır saplarından ve otlardan oluşan yığınlar bulunur. Bunların yanma ihtimaline karşı meskenlerle aralarında mesafe bırakılmıştır.

Foto 16. *Çevreden temin edilen taşlarla inşa edilen bir fırın (Anonim).*

Foto 17. *Ahşap kütük yığma sistemi ile inşa edilen bir samanlık (Anonim).*

Sonuç

Bu araştırmada Terme ilçesinde, yapı malzemesi dışarıdan temin edilen ve çoğunlukla sanayi ürünü olan günümüz modern meskenlerden ayrı olarak, artık her biri eskimiş ve çok azı çeşitli değişikliklerle günümüze kadar ulaşmış geleneksel kır mimarisi ele alınmıştır. Araştırmada ele alınan kırsal meskenlerin ortak özellikleri; bulundukları coğrafi çevreye uyumlu ve malzemelerinin yakın çevreden temin edilmiş olmalarıdır. Daha çok doğal malzemeye dayalı yapı teknolojisi ile ortaya çıkan bu kırsal konutlar, kullanıcısının günlük yaşantısına ait izlerle dolu olup, yapımında özel bir estetik kaygı düşünülmeyip, geleneksel bir oluşum olarak nesilden nesile aktarılmıştır.

Fakat günümüzde bölgeler arası ulaşım imkanlarının gelişmesi, ekonomik seviyenin yükselmesi, refah düzeyinin artması ve ailelerin daha çok çekirdek aile şeklinde kurulması gibi nedenlerle modern meskenler inşa edilmekte ve geleneksel mimari ortadan kaybolmaktadır. Eskiden beri kullanılan ahşap vb geleneksel yapı malzemelerinin temininin güç ve pahalı olmasına karşılık, dışarıdan getirilen sanayi ürünü malzemenin bol ve ucuz olmasınnı da bu değişimde büyük payı vardır. Oysaki geçmişten günüüze intikal eden meskenlerdeki mimari tarz, kültürel ve sanatsal anlamda oldukça büyük bir öneme sahiptir. Geçmişe ait ekonomik, kültürel ve coğrafi özellikler simgeleyen bu yapıların ve bunları inşa edebilecek ustaların korunması konusunda özel çalışmalar yapılması yörenin kültürel altyapısı adına büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

ÇOBANCAOĞLU, T. (1998) *Türkiye'de Ahşap Ev'in Bölgelere Göre Yapısal Olarak İncelenmesi ve Restorasyonlarında Yöntem Önerileri,* Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora tezi, İstanbul.

TOLUN - DENKER, B. (1977) *Yerleşme Coğrafyası – Kır Yerleşmeleri*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını, İstanbul.

TUNÇDİLEK, N. (1967) *Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı, (Köy-Altı İskan Şekilleri),* İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No:49, İstanbul.

YAZICI, N. (1982) *Terme Tarihi,* Ayanoğlu Matbaası, Samsun.

YILMAZ, C. (2001) Sinop-Kastamonu Yöresi Ahşap Kır Meskenlerinde Taş Çatı Örtüsü, *Doğu Coğrafya Dergisi*, *Sayı: 6,* Erzurum, (163–186).

YILMAZ, C. – İPEK, N. (2009) *Geçmişten Geleceğe Samsun Albümü – I (Osmanlı Dönemi),* Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay. No: 10, Samsun.

http://www.terme.bel.tr

http://www.terme.gov.tr

Fotoğraf Kaynakları:

Metin içinde kullanılan fotoların bir kısmı metnin yazarları ve OMÜ Öğretim Üyesi Mehmet Aydın tarafından çekilmiştir. Altında (Anonim) yazan fotolar ise Termelilerin Facebook, İnstagram ve Google Görsellerde paylaştıkları materyaller olup, fotoğrafı çeken kişi tam olarak tespit edilemediği için bu fotolar "Anonim" olarak zikredilmişlerdir.

TERME'DE SANAYİ FAALİYETLERİ

M. Akif ÖZÇELEBİ [*]
Cevdet YILMAZ [**]

1. Giriş

Araştırma sahasını oluşturan Terme ilçesi, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyı kesiminde, Yeşilırmak Deltası'nın doğusunda yer almaktadır. Terme; kuzeyinde Karadeniz, batısında Çarşamba, doğusunda Ünye, güneyinde Salıpazarı ve İkizce ilçeleri ile çevrilidir. İlçe, matematik konum olarak, Samsun il sınırları dâhilinde, 41º00'18 ve 41º20'56 kuzey enlemleri ile 36º56'33 ve 37º10'22 doğu boylamları arasında yer alır *(Şekil 1).*

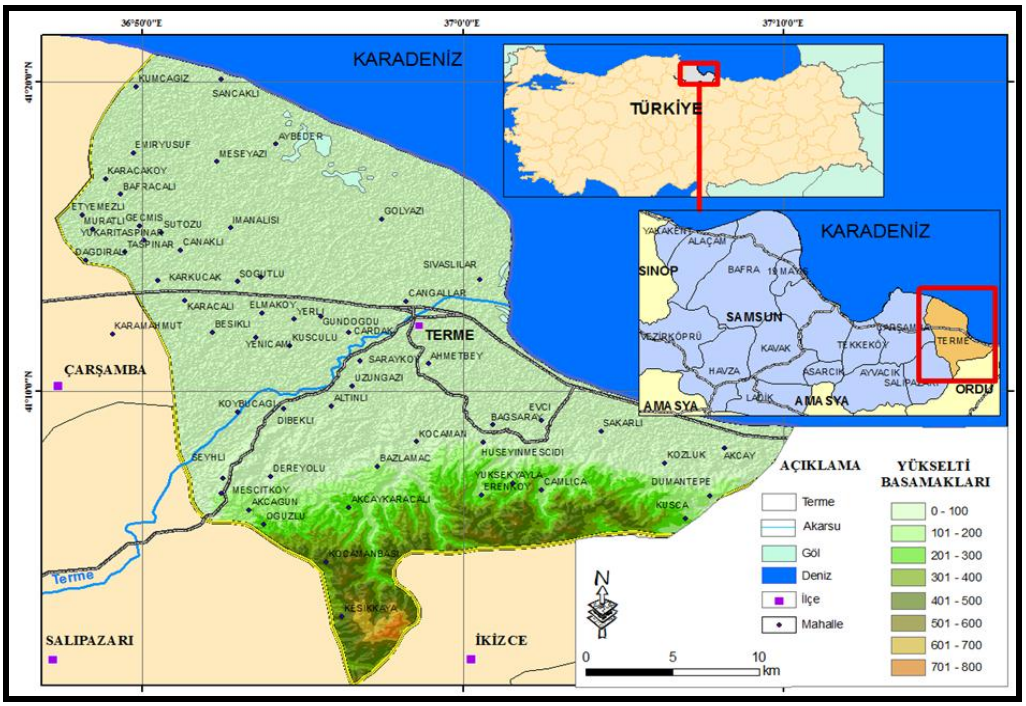

Şekil 1. *Terme ilçesi lokasyon haritası.*

Terme ilçe merkezinin (Terme şehrinin) il merkezi Samsun şehrine olan uzaklığı karayoluyla 58 km olup, Samsun – Ordu Karadeniz Sahil Yolu ilçe merkezinden geçmektedir. Terme şehrinin denizden yüksekliği yaklaşık 10 m'dir. İlçe toprakları Çarşamba Ovası üzerinde yayılmış olup, verimli tarım arazilerine sahiptir.

[*] *Arş. Gör., OMÜ, Fen Ed. Fak. Coğrafya Bölümü.*
[**] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Öğretim Üyesi.*

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı Terme'de faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarını coğrafî ilkeler çerçevesinde ele alarak, buradaki sanayi faaliyetlerinin kuruluş ve gelişme şartları ile varsa problemlerini ve çözüm yollarını tespit etmektir. Bu bağlamda Terme ilçesi ve şehrinin ulaşım ve pazar durumu, işgücü potansiyeli, enerji kaynakları ve hammadde temini, sermaye durumu ve diğer yatırım şartları coğrafi bakış açısıyla ele alınacaktır. Terme'de daha çok tarıma bağlı olarak gelişme gösteren sanayi faaliyetlerinin ilçe ekonomisine katkılarının tespit edilmesi, İleride bu konuda yapılacak çalışmalara rehberlik etmesi açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

1.2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada kamu ve özel kuruluşlarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu kurum ve kuruluşlardan yazılı ve sözlü bilgiler temin edilmiştir. Çalışma kapsamında fikirlerine başvurulan ve doküman temini sağlanan kurum ve kişiler; Terme Belediye Başkanı ve yardımcıları, Ticaret Sanayi Odası Ticaret Sicil Müdürlüğü, Sanayi kuruluşundaki yetkililer, Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanlığı ile yöre halkıdır. Sanayi tesislerin kuruluş yeri şartları, sorunları, avantajları, konumu, hammadde, pazar ve enerji durumu ile ulaşım şartları hakkında bilgi sahibi olabilmek için yüz yüze görüşmenin yanında anket uygulamasına da başvurulmuştur.

Metinde kullanılan harita ve grafikler; T.C. Bilim, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (BSTB) bilgi sistemi yanında, Samsun ve Terme Ticaret ve Sanayi Odası'ndan temin edilen bilgilerin ArcGIS 10.2, Google Earth Pro vb. programlardan yararlanılmasıyla elde edilmiştir.

Sanayi faaliyetlerinin dağılışlarının belirlenmesinde ve ilgili haritaların çiziminde; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) sanayi sektörüne ait Türkiye'nin güncel veri tabanından, saha çalışmasından, Samsun Ticaret ve Sanayi Odası 2010 Sanayi Rehberi'nden ve Terme Ticaret ve Sanayi Odası'ndan temin edilen dokümanlardan yararlanılmıştır. Ayrıca buralardan temin edilen verilerden sanayi tesislerinin çalışan sayısı ve yıllık üretimleri hakkında bilgilere de ulaşılmıştır.

Bu çalışma kapsamında sanayi faaliyetlerinin dağılışının belirlenmesinde ve üretilen mamullerin gruplandırılmasında TUİK ve BSTB gibi kurumların kullandığı NACE Rev.2 sınıflandırma sistemi kullanılmıştır. NACE, Avrupa Birliği tarafından 1970'ten bu yana geliştirilen istatistiki ekonomik faaliyet sınıflamalarını göstermek için kullanılan bir kısaltma olup, Fransızca "Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes" (Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin Genel Sınıflaması) başlığından türetilmiştir (Demir, 2013:7). NACE, ekonomik istatistiklerde (örneğin; üretim, istihdam, ulusal hesaplar) ve diğer istatistiksel alanlarda ekonomik faaliyetlere göre istatistiki verilerin toplanması ve

sunulması için bir çerçeve sağlar ve bu şekilde ekonomik faaliyetler toplulaştırılarak düzenli bir sistem oluşturulmuş olur (Kuru 2010:2).

2. Terme; Genel Özellikler

Büyük ölçüde Yeşilırmak delta sahası üzerinde yer alan Terme ilçesi güneyden adeta bir yay gibi Canik dağları ile kuşatılmıştır. Yer yer yükseltisi 1000 m'yi aşan tepeler ve dar alanlı düzlüklerden meydan gelmiş olan Canik dağları daha kuzeyde hafif dalgalı bir görünüm kazanır. Bu alanın önünde ise akarsu ve denizel süreçlerin ortak etkileşimi sonucunda oluşmuş delta düzlüğü, yani Çarşamba Ovası yer almaktadır (Uncu, 1995).

2015 yılı itibariyle Terme ilçesinin nüfusu 79.110'dur. İlçede yaşayanların % 49'unu erkek nüfus % 51'ini kadın nüfus oluşturmaktadır (TÜİK, 2015). TBMM tarafından 2012 yılında büyükşehir belediyeleri ilgili çıkan kararnameyle Samsun dâhil büyükşehir belediyeleri sınırları içinde kalan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı bulundukları ilçenin belediyesine katılmıştır (TBMM, 2012). Bundan ötürü Terme ilçesinde 2012 yılında nüfusun yaklaşık % 59'unu kırsal nüfus oluştururken, köylerin mahalleye dönüştürülmesi ile 2015 yılı nüfus verilerinde nüfusun tamamı şehirli nüfus olarak görülmektedir. Fakat Terme'de nüfusun tamamı şehirli olarak görünse de 2012 nüfus verilerine göre değerlendirildiğinde temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık faaliyetine dayanmasından hareketle, mevcut toplam nüfus içinde kırsal nüfusun ne kadar önemli yer tutuğu kolayca anlaşılabilir. Zamanla bu faaliyetlerden elde edilen mahsullerin işlenmesi ilçede sanayi faaliyetlerini geliştirmiş, ilçe sınırları içerisinde kurulan birçok sanayi de bu yüzden tarıma dayalı olarak gelişme göstermiştir. İlçe genelinde nüfusun bir kısmının tarıma dayalı sanayide istihdam edilmesi bu şekilde mümkün olmuştur.

Terme ekonomisinin büyük çoğunluğu tarıma dayalıdır. Verimli delta ovasında pirinç, fındık, mısır ve soya fasulyesi yetiştirilmektedir. Bodur meyvecilik ve kültür kavakçılığı da ilçede oldukça yaygındır. Karadeniz sahilinde yer alması nedeniyle balıkçılık ve diğer deniz ürünleri avcılığı da geçim kaynakları arasında sayılabilir.

Kavak yetiştiriciliği Terme ekonomisi için önemli bir gelir kaynağıdır. İlçede kavak yetiştiriciliğinin bu kadar önem kazanmasında; uygun iklim koşulları yanında, yetişme şartlarına uyumlu toprak ve taban arazilerin varlığı büyük rol oynamıştır. Ayrıca, Çarşamba Ovası üzerinde yetiştirilen mısır, soya fasulyesi, çeltik gibi ürünlerin maliyetlerinin yüksek, kazançlarının az ve bu ürünleri yetiştirmenin çok zahmetli olması da halkın kavakçılığa yönelmesine etkili olmuştur. Fakat son yıllarda fındık fiyatlarındaki yükselmeye bağlı olarak bazı üreticiler kavak ağaçlarını tam olgunlaşmadan sökerek fındığa geçmeye başlamışlardır.

Terme, ülke genelinde ikinci el minibüs ticaretinin önde gelen aktörü olmuş, burada oluşan fiyatlar adeta bu sektör için borsa görevi görmeye başlamıştır. İkinci el minibüs ticareti Çarşamba, Ünye ve Terme ilçeleri arasında faaliyet gösteren minibüs hatlarının faaliyetlerinin durmasıyla başlamıştır. İki ilçe arasında kalan Terme ilçesinde ikinci el Minibüs alımı ve satımı yapanların girişimciliği bu ticaretin gelişiminde önemli bir etken olmuştur. Bu girişim zamanla daha da gelişerek Terme'yi ikinci el minibüs piyasasında öne çıkarmıştır.

Terme, Yeşilırmak Deltası üzerinde verimli alüvyal topraklara sahip olmanın avantajıyla tarıma dayalı sanayi kollarının gelişimi için uygun imkânlara sahiptir. Buna bağlı olarak özellikle çeltikten pirinç elde etme ve fındık işleme tesisleri ilçede önemli yer tutmaktadır. Tarıma dayalı sanayinin gelişimi ile birlikte "tarımsal makine sanayi" de gelişmektedir. Öyle ki "fındık patozu" olarak adlandırılan ve fındığı kabuğundan ayıran makine ilk kez Terme ilçesinde icat edilip kullanılmaya başlanmıştır (Url-1). Bunların yanında ilçede yer alan yonga levha fabrikası ve tersane de ilçe ekonomisinde önemli yer tutmaktadır.

3. Terme'de Sanayi Faaliyetleri

3.1.Genel Çerçeve

Sanayi tesislerinin büyüklüğü bölgedeki sanayileşme düzeyinin belirlenmesinde önemli bir etkendir. İmalat türüne göre sanayi faaliyetlerinin özellikleri ve ilişkilerinin belirlenmesinde Türmertekin ve Özgüç (2012) şu tanımlamalarda bulunmuştur: *a)* Hammadde, imalatın yer aldığı çevreden temin ediliyor ve satış olmuyorsa *İlkel imalat; b)* Satışların kısmen başlayıp ve hammadde imalatın bulunduğu çevrenin dışına çıkıyor ise *ilkel imalatın gelişmiş tipi; c)* Hammaddeyi başka alanlardan sağlayabiliyorsa ve mamul maddeyi bulunduğu çevreden başka alanlara satabiliyorsa bu *atölye tipi imalat.* Dünyada çok yaygın olan bu imalat tipi küçük sanayi adını da almıştır.

Bununla birlikte günümüzde Avrupa ve Türkiye'deki kurum ve kuruluşlarda birbirinden farklı tanımlamalara başvurulmuştur. Buna göre; Avrupa Birliği ve EUROSTAT küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin tanımını yaparken, çalışanların sayısı, üretilen katma değer ve ciro büyüklüklerini kullanmakla birlikte bu tanımın yapılmasında daha çok işçi sayısına başvurmaktadır. Şöyle ki; 1 - 9 işçi çalıştıranlar *mikro* işletme, 10–49 işçi çalıştıranlar *küçük* işletme, 50 - 249 işçi çalıştıranlar *orta* işletme, 250 - 500 işçi çalıştıranlar *büyük* işletme ve 500 veya daha fazla işçi çalıştıran kurumlar da *makro* işletme olarak kabul edilmektedirler (Bayülken ve Kütükoğlu, 2012:5).

Türkiye'de ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi kurumlar ile işletmelere teşvik sağlayan kuruluşlar ve kredi sağlayan bazı

bankalar sanayi tesislerinin büyüklüğünün tanımlanmasında, işçi sayısını ve mali bilançoyu temel almıştır. Bu kurum veya kuruluşlar kriterlerin belirlenmesinde birbirlerinden farklı tanımlamalara başvurmuştur. Bu kurumlardan TÜİK ve DPT küçük ve orta ölçekli sanayi tesislerinin büyüklüğünü Eurostat kavram ve yöntemlerini dikkate alarak; 1–9 işçi çalıştıran işletmeler "*çok küçük ölçekli*", 10 - 49 işçi çalıştıran işletmeler "*küçük ölçekli*", 50 - 200 işçi çalıştıran işletmeler *"orta ölçekli*" şeklinde tanımlamıştır (TUİK, 2016).

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (BSTB) ise 23.08.2012 tarihli ve 790 sayılı resmî gazetede yayınlanan yazısı üzerine küçük ve orta ölçekli sanayi tesislerinin ayrımının belirlenmesinde aşağıdaki kriterleri getirmiştir. *Mikro işletme***:** 10 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri bir milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler; *Küçük işletme***:** 50 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri sekiz milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler; *Orta büyüklükteki işletme*: 250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri kırk milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler".

3.2.Terme'de Durum

Terme'de daha çok metal ve makine imalatına yönelik atölyelerin yer aldığı bir küçük sanayi sitesi vardır. Bu site, Terme ilçe merkezinde dağınık halde bulunan demir doğrama, oto tamirhaneleri, mobilya, ağaç doğramacıları, fındık patoz imalatçıları ve tamircileri gibi çeşitli işletmelerin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. 1979 yılında inşaatına başlanan ve 96 ortakla 281 işyerine sahip olan Terme Küçük Sanayi Sitesi 1987 yılında hizmete açılmıştır (Terme Kaymakamlığı, 2004), *(Foto 1).* Böylelikle ilçede rekabet ortamı doğmuş, verimlilik ve dayanışma artmış, bunlara paralel olarak yapılan araştırma ve çalışmalar da çoğalmıştır. Bu çalışmalara en iyi örnek Dünya'da ve Türkiye'de ilk defa Terme'de fındık üreticisinin fındık ayıklamadaki sıkıntılarına ve zaman kaybına çözüm olacak "fındık patozu" makinesinin icadıdır.

1965'li yıllarda Mustafa Şahane ve Aslan Akdoğan adlı esnaflar tarafından üretilen makine, sanayi sitesinin devreye girmesiyle birlikte küçük atölyeciler arasında imalatı yaygınlaşmış ve günümüze kadar yeni ilaveler yapılarak geliştirilmiştir (Url-1). Bunlar arasında Küçük Sanayi Sitesi içerisinde yer alan Yaşar Makine ve Tellioğlu Metal gibi bazı sanayi atölyeleri, dar alanda sıkışıp kaldıkları ve genişleme imkânı bulamadıkları Küçük Sanayi Sitesi'nden ayrılarak, kendilerine ait daha geniş alanlara taşınmıştır *(Foto 2)*

Foto 1. *Geride Terme ilçe merkezi, önde Terme Küçük Sanayi Sitesi.*

Foto 2. *Küçük Sanayi Sitesi karşısında kendisine geniş çalışma alanı bulan tesisler.*

Böylece tesisini büyüten sanayi işletmeleri gelişim göstererek mamul madde çeşitliliğini arttırıp seri üretime geçme imkânı bulmuşlardır. Bu sanayi işletmeleri günümüzde çalışanlarının sayısını da arttırarak Terme ekonomisine katkı sağlamaktadırlar. Bu sanayi işletmelerini kendilerine iyi örnek olarak gören Küçük Sanayi Sitesi içerisinde kalan bazı atölyeler de imalathanelerini daha geniş sahaya taşıyarak gelişim gösterebileceklerini düşünmeye başlamışlardır *(Foto 3-4).*

Foto 3-4. *Küçük Sanayi Sitesi içinde kullanım alanlarının dar olması, sanayi üretimi yapan atölyelerin çalışma şartlarını zorlamaktadır.*

Araştırma alanında gıda ürünleri imalatı, metal ve makine imalatı, ağaç ürünleri imalatı ve diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, gemi ana sanayi ve kimya sanayi olmak üzere başlıca 7 sanayi kolu yer almaktadır. Sanayi tesislerinin önemli bir kısmı Samsun - Ordu karayolu güzergâhında, Terme şehrinin doğu ve batı kesimlerinde toplanmıştır *(Şekil 2).*

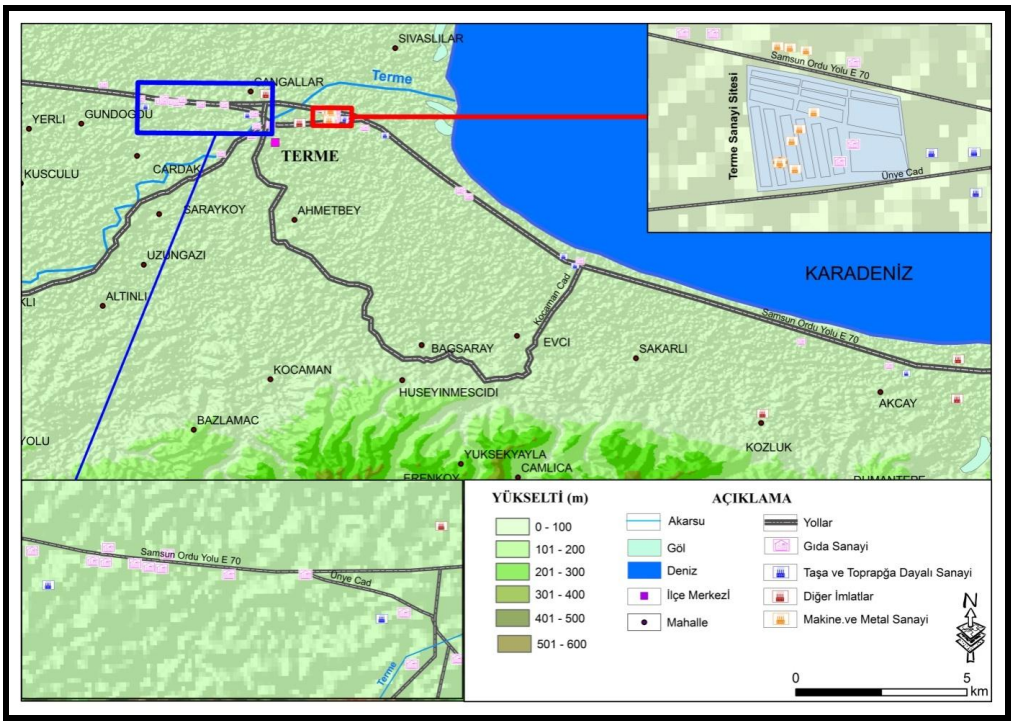

Şekil 2. *Terme'de sanayi faaliyetlerinin dağılışı.*

Sanayi kuruluşlarının bu alanda toplanmasında pazar, işçi ve hammaddeye kolay erişim gibi elverişli koşullar önemli rol oynamaktadır. Şehir merkezinin batısında, yaklaşık 400 metre uzaklıktan itibaren başlayan sanayi tesislerinin önemli

bir çoğunluğunu gıda sanayi oluşturmaktadır. Gıda sektörü içinde fındık ve pirinç fabrikaları başta gelir. Terme şehrinin doğusuna ise gıda sanayi kolu, metal ve makine imalatı ile diğer metalik olmayan ürünlerin imalatını yapan kuruluşlar çoğunluğu oluşturur. Yine şehrin doğusunda Ünye sınırına yakın kesimde büyük ölçekli sanayi kuruluşu olan Kastamonu Entegreye'ye bağlı Samsun Yonga Levha Tesisi yer alır. Şehrin kuzeyinde ise tersane bulunur.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın belirlemiş olduğu kriterlerden; mali bilanço ve satış hasılatı bilgisine her sanayi tesisi için ulaşılamadığından, sanayi tesislerinin büyüklüğüne göre sınıflandırılmasında TUİK'in yapmış olduğu tanım ile yüz yüze yapılan görüşmeler dikkate alınmıştır. 1990 yıllarında Terme'de 5 kişiden fazla işçi çalıştıran sadece iki sanayi tesisi vardı (Uzuneminoğlu, 1994: 282) ve büyük çoğunluğunu çok küçük ölçekli sanayi atölyeleri oluşturmaktaydı. Günümüzde ise Terme'de sanayinin zamanla gelişim göstermesiyle bu sayı artmıştır. Buna göre Terme'de yer alan sanayi tesislerinin önemli bir çoğunluğunu küçük sanayi tesisleri oluşturmaktadır. Terme'de yer alan 38 sanayi tesisinden 15'i çok küçük ölçekli 19'u küçük ölçekli 4'ü orta ölçekli 1'i ise büyük ölçeklidir *(Tablo 1).*

Tablo 1. *Terme'de sektörlere göre işletme ve çalışan sayısı.*

Sanayi Kolu	***0-9***	***10-49***	***50-199***	***200+***
Gıda Ürünlerinin imalatı	*10*	*9*	*3*	
Metal ve makine İmalatı	*4*	*4*	*1*	
Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı		*4*		
Ağaç Ürünleri imalatı	*1*			*1*
Diğer imalatlar		*2*		
Toplam	*15*	*19*	*4*	*1*

Kaynak**:** BSTB (2015), Terme TSO ve yüzyüze görüşmelerden faydalanılarak düzenlenmiştir.

Bu tesisler arasında ilçede en fazla faaliyet gösteren sanayi kolu diğer tesislere göre 2 kattan fazla sayıya sahip olan gıda sanayiidir *(Şekil 3).* Fakat bu sanayi kolunda sadece üç tesis orta büyüklükteki işletmeler arasına girmektedir. Bu sanayi işletmeleri fındık üretiminde faaliyet gösteren Durak Fındık Fabrikası, Karaçuha Fındık Fabrikası ve Elif Fındık Fabrikası'dır. Terme'nin tek büyük ölçekli sanayi işletmesi ise Kastamonu Entegre Fabrikasına bağlı bir kuruluş olan Samsun Yonga Levha tesisidir.

Tesis sayısında olduğu gibi istihdam alanında da çalışanların büyük kısmı da gıda sanayi kolu içinde yer alır. İkinci sırada ise tesis sayısı olarak az bir sayıya sahip olsa da ağaç ürünleri sanayi gelmektedir. Bu sektörde sanayide çalışanların % 11'ini karşılayan ve Terme'nin tek büyük ölçekli sanayi kuruluşu olan Samsun Yonga Levha Tesisi yer almaktadır *(Şekil 4).*

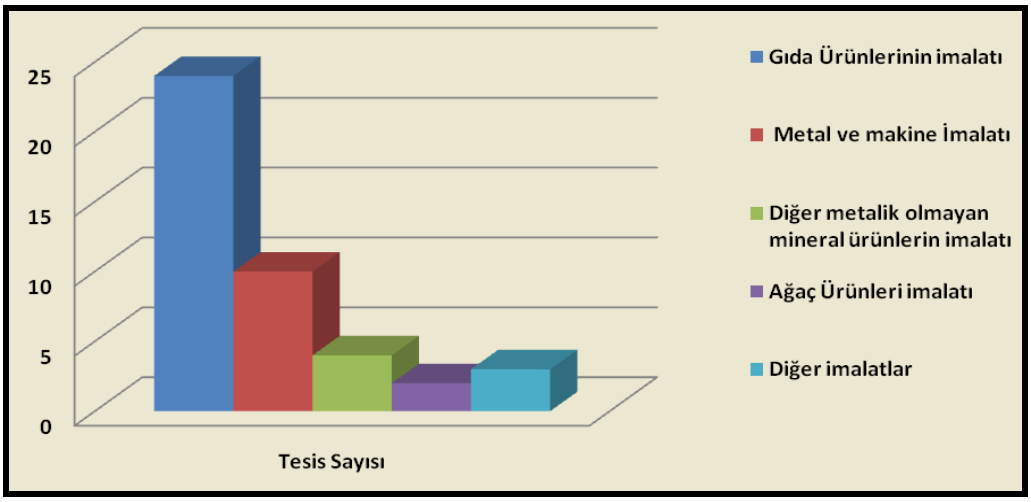

***Şekil 3**. Terme'de sanayi faaliyetlerinin dağılımı* (Kaynak**:** BSTB 2015, Terme TSO ve yüzyüze yapılan görüşmeler).

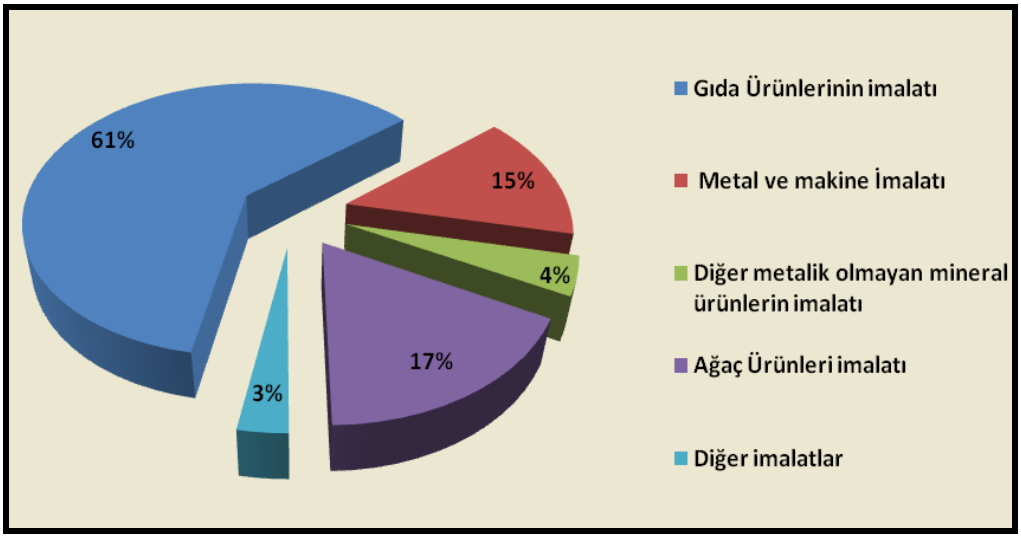

***Şekil 4.** Terme'de istihdamın sanayi kollarına göre dağılımı* (Kaynak**:** BSTB 2015, Terme TSO ve yüzyüze görüşmeler).

Terme ilçesinde Sanayi tesislerinin kuruluş yeri şartları ve dağılışı değerlendirildiğinde hammaddeye yakınlık en önemli faktörü oluşturmaktadır. Gıda sanayi kolunun temelini oluşturan çeltik ve fındık tarımı ile ağaç ürünleri imalatına hammadde sağlayan kavak üretimi bu açıdan önemli yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra pazara yakınlık ve ulaşım şartları sanayi tesislerinin dağılışını etkileyen bir diğer faktördür. Ulaşım açısından Terme, Orta Karadeniz Bölümü'nü, Doğu Karadeniz Bölümü'ne (Samsun – Ordu yolu üzerinden) ve Anadolu' ya (Samsun – Çorum yolu üzerinden) bağlayan karayolları güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Sanayi işletmelerinin önemli bir çoğunluğu da Samsun-Ordu yoluna paralel bir şekilde

sıralanmıştır. İlçenin önemli merkezlere olan uzaklığı incelendiğinde Terme, önemli bir limana ve demiryoluna sahip olan Samsun il merkezine 58 km, Ankara'ya 471, İstanbul'a 783, Trabzon'a 259 km uzaklıkta olup, Ordu (Ünye) ile sınır komşusudur. Ayrıca İlçedeki sanayi tesisleri sırasıyla yaklaşık 18 ve 34 km uzaklıkta olan Ünye ve Fatsa limanlarından da faydalanabilme imkânına sahiptirler.

3.2.1.Gıda Sanayii

Terme'de sanayi kollarının başında tarıma ve hayvancılığa bağlı olarak gelişen gıda sanayi sektörü gelmektedir. Sektör içerisinde süt ürünleri, fındık ve pirinç imalatı ile birlikte yem sanayi tesisi bulunmaktadır. Bu sanayi kolunda pirinç ve fındık sanayi kuruluşları başı çeker. Her iki sanayi sektöründe de 10'ar tesis yer alır.

TOBB (2015) sanayi veri tabanına göre; Fındık fabrikaları Terme'de gıda sanayi kolu içerisinde % 89'luk oranla en fazla istihdam sağlayan sanayi kuruluşlarıdır. Fabrikalarda çalışanların toplamı 601 iken, bunlardan 6'sı mühendis, 13'ü usta, 2'si teknisyen 18'i ise idari pozisyonda çalışmaktadır. Bu durum bize nitelikli işgücünün oranının düşük olduğunu göstermektedir. İşgücü daha çok Terme çevresinden sağlanırken nitelikli işgücünü de genel olarak firmalar kendi bünyelerinde yetiştirmektedirler. Bu tesislerde, 80.400 ton kavrulmuş iç fındık, kabuklu fındık ve benzeri mamul madde üretilmektedir. Bu sanayi kuruluşlarının başında Durak Fındık Fabrikası *(Foto 5),* Elif Fındık Fabrikası, Karaçuha Fındık Fabrikası ve Bacacı Fındık Fabrikası gelir *(Foto 6-7).*

Foto 5. *Durak Fındık Fabrikası,* (Kaynak**:** Url-2).

Foto 6-7. *Terme'de faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarından Bacacı Fındık Fabrikası.*

Terme'de gıda sanayi kolunda en fazla istihdam sağlayan sanayi kuruluşu Durak Fındık Fabrikası'dır. 176 kişiye istihdam sağlayan fabrika, Sakarya'da üç, Terme ve Ünye'de birer olmak üzere Türkiye'de toplam 5 sanayi tesisine sahiptir. İstanbul Sanayi Odası kayıtlarına göre 2013 yılında 607.859.475 TL net satış ile Türkiye'nin ikinci büyük fındık sanayi işletmesi olan Durak Fındık Fabrikası, 2015 yılı kayıtlarına göre ise ilk 500 şirket arasında 889.814.058 TL net satışla 105. sırada yer almıştır (İSO 2015). 1961 yılında Ünye'de kurulan tesis Terme'de ise 1991 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır. 2011 yılında da büyüme göstererek Terme'deki tesisin kapasitesini % 35 arttırmıştır (Url-2).

Fındık üretiminde Sanayi kuruluşlarının Terme'yi tercih etmesindeki ana etken hammaddeye yakınlıktır. Hammadde Terme başta olmak üzere, daha çok Salıpazarı, Ünye, Fatsa ve Çarşamba gibi yakın çevreden temin edilir. Fındık fabrikalarının kuruluş yeri tercihinde etkili olan diğer faktörler, ulaşım ve pazar alanlarına kolay erişim imkânındır. Fındık tüm Türkiye ile birlikte İstanbul, Trabzon ve Samsun'daki ihracatçı firmalar aracılığıyla yurt dışına pazarlanmaktadır. Hammadde alımında ve ürünlerin pazarlanmasında tercih edilen ulaşım ise karayoludur.

Günümüzde Türkiye'nin dış ülkelerle yaşadığı siyasi sorunlar ve Ortadoğu'daki karışıklıklar fındık üreticilerini etkilemekte ve önemli bir pazar olan Suriye, Irak ve Rusya gibi ülkelere fındık pazarlanamamaktadır. Belirtilen sorunların yanında Türkiye'nin fiziki şartları da fındık üretimini etkilemedir. Özellikle İklim koşullarına bağlı olarak gerçekleşen don olayları fındığın yanmasına neden olduğu için sanayi kuruluşlarına hammadde temininde olumsuz yönde tesir etmektedir. İklim şartlarının belirsizlik göstermesinden ötürü gelecek dönemde sanayi kuruluşlarının nasıl bir gelişim göstereceği tahmin edilememekte, fakat buna rağmen üretim teknolojilerini yenileme, makine artırımı ve yeni bina gibi yatırım projeleri fındık sanayi kuruluşlarının gelecek planları arasında yer almaktadır.

Gıda sanayi kolunda fındık fabrikalarından sonra en fazla istihdam sağlayan sanayi kuruluşları pirinç fabrikalarıdır. TOBB 2015 verilerine göre; Toplamda 79 kişiye istihdam sağlayan sanayi kuruluşlarında 7'si mühendis 1'i teknisyen 9'u usta ve 17'si ise idari kadroda çalışmaktadır. Nitelikli işgücü temininde sıkıntı yaşayan firmalar genel olarak kendi elemanlarını kendileri yetiştirmektedir. İhtiyaç durumunda ise Samsun şehri, Çarşamba ve Ünye gibi yakın çevreden temin yoluna gitmektedirler. Terme'de pirinç fabrikalarının sağladığı istihdam oldukça düşüktür. Sadece Has Pirinç fabrikası 26 kişiye istihdam sağlamaktadır *(Foto 8)*. Diğer sanayi kuruluşları ise 10 kişiden az kişiye istihdam sağlayan çok küçük ölçekli sanayi işletmeleridir.

Foto 8. *Terme'de Pirinç imalatında en fazla istihdamı sağlayan kuruluş, Has Pirinç Fabrikası* (Kaynak: Url-3).

Foto 9-10. *Terme'de faal olan; Yaralı ve Pirsan pirinç fabrikaları.*

Foto 11-12. *Terme'de faal olan Demirtürk ve Onay pirinç fabrikaları.*

Yörede faaliyet gösteren fabrikalarda; pirinç, kırık pirinç, pirinç unu ile kepek, kavuz ve (pirincin kalburdan geçirilmesi, öğütülmesi veya diğer işlemleri sonucunda kalan) diğer artıkların üretimi yapılmaktadır. Pirincin hammaddesi olan çeltiğin ilçede yetiştirilmesine bağlı olarak yörede 10 pirinç fabrikası kurulmuştur. Bunun yanında ilçedeki çeltik mahsulü fabrikaların ihtiyacını tam olarak karşılamadığından; Bafra, Alaçam, Tekkeköy gibi yakın çevreden de çeltik temin edilmektedir. Daha az maliyetli üretim için ilçede çeltik üretiminde veriminin arttırılması pirinç üretim maliyetini düşürecektir.

Pirinç fabrikalarının Terme'de kuruluşunda hammadde faktörünün yanı sıra pazara yakın olma ve ulaşım şartlarının elverişli olması da önemli etkenlerdir. Böylece ilçenin konumu imalatın pazarlanmasında fabrikalara avantaj sağlamaktadır. Mamul maddenin pazar alanları tüm Türkiye'yi kapsasa da pirinç dağıtımı daha yoğun olarak Karadeniz Bölgesi ve iç bölgelerdedir. Pirinç dağıtımında tercih edilen ulaşım ise karayollarıdır. Taşımacılık sırasında işletmeler kendi araçları ile birlikte nakliye şirketlerinden de faydalanmaktadırlar.

Sanayi işletmeleri, Pirinç üretiminin pazarlanmasında piyasa şartlarına bağlı olarak bazı olumsuzluklarla karşılaşabilmektedirler. Bu olumsuzluklara neden olan önemli etkenlerden biri de son zamanlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin bazı kesimlerinde yaşanan terör olaylarıdır. Bu durum buralarda pirinç alımına olan talebi azaltmıştır. Ayrıca Terme'de yetiştirilen çeltiğin önemli çoğunluğunu birkaç firma alırken, geri kalanı ülke içinde yakın çevreden karşılanmaktadır. Kısacası; talep istikrarsızlığı, nitelikli işgücü ve hammadde temini gibi sıkıntılardan ötürü firmalar önümüzdeki beş yıl içerisinde nasıl bir gelişim gösterecekleri ile alakalı net bir fikre sahip değiller. Buna karşın işletmeler genel olarak üretim teknolojilerini yenileme, makine artırımı ve yeni bina gibi yatırım projelerini düşünmektedirler. Bu durumun oluşmasında pirinç mamulüne olan talebin fazla olması ve daha önce de belirtildiği gibi kuruluş yerinin sahip olduğu bazı elverişli koşullardır.

Terme'de gıda sanayi kolunda faaliyet gösteren bir diğer sanayi işletmesi Haşinoğlu Yumurta Fabrikasıdır. Hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak gelişen ve 25.000 m^2'lik alanda kurulan fabrika 34 kişiye istihdam sağlamaktadır. Küçük ölçekli sanayi işletmesi, 1980 yılında günlük 10.000 adet yumurta üretimi ile faaliyetlerine başlamıştır. Üretim kapasitesini her geçen yıl arttıran fabrika, işletme mamullerini yakın çevreye Orta Karadeniz ve Doğu Karadeniz Bölümü'ne pazarlamaktadır (Url-4). Türkiye'deki güçlü rekabete ve tanıtım eksikliğine bağlı olarak imalatlar tüm Türkiye'ye pazarlanamamaktadır. Bunun yanında sanayi işletmesi üretilen sanayi ürünlerinin % 5'ini ihraç etmektedir. Bu ülkelerin başında ise Türkiye'nin güneydoğu ve kuzeydoğusunda yer alan Gürcistan, Azerbaycan ve Irak gelmektedir.

Terme'de süt ürünlerinde faaliyet gösteren en önemli kuruluş Terme Tekin Süt Ürünleri Fabrikasıdır. Sanayi işletmesi 1990 yılında Terme'nin 100 m^2'lik bir alanda Akbucak Köyünde kuruldu (Url-5). Günümüzde ise tesisini büyüten firma, 300m^2'lik bir alanda 24 kişiye istihdam sağlamaktadır. Aynı zamanda Sanayi kuruluşu ürettikleri mamulün ana hammaddesini oluşturan sütü Terme ilçe sınırlarındaki mahallelerde (köylerde) yer alan üreticilerinden toplayarak yöre halkı içinde bir gelir kapısı oluşturmaktadır. Sanayi tesisinde kaşar peyniri, tulum peyniri, beyaz peynir, yoğurt, ayran, tereyağı ve yöresel peynir çeşitleri üretimi yapılmaktadır.

3.2.2. Metal İşleme ve Makine İmalatı

Terme'de sanayi kolları arasında hem istihdam hem de tesis sayısı bakımından ikinci sırada metal ve makine sanayi kolu gelmektedir. Makine sanayi sektöründe faaliyet gösteren bazı firmalar aynı zamanda metal sanayi sektöründe de faaliyet gösterdikleri için iki sanayi kolu bir konu başlığı altında toplanmıştır.

Terme'de metal ve makine imalatı üzerine faaliyet gösteren ve TUİK'in kullandığı NACE.2 sınıflandırma sistemine göre kod numaraları 25,28 ve 29 olan sanayi işletmeleri; Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç) (25), Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı (28) ile Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı (29) sektörlerinde mamul madde üretmektedir. Bu sektörler de kendi içerisinde farklı imalat kollarına ayrılmaktadır. Bu kollar içerisinde Terme'de metal ve makine sanayi kolunda üretilen mamul maddeler aşağıdaki tablolarda ayrıntılı olarak verilmiştir *(Tablo 2, 3 ve 4).*

Tablo 2. *Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı sektörüne bağlı olarak Terme'de üretilen mamul maddeler.*

NACE kodu	***28. Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı***
28.22.17.95	*Devamlı hareketli elevatörler veya konveyörler, mallar veya malzemeler için olanlar (pnömatik elevatörler ve konveyörler, özellikle yeraltında kullanmak için olanlar ile kova tipi ve bant tipi olanlar hariç).*

28.22.17.50	*Kova tipi, devamlı hareketli elevatörler ve konveyörler, mal veya malzemeler için olanlar*
28.22.17.70	*Bant tipi, devamlı hareketli elevatörler ve konveyörler, mal veya malzemeler için olanlar*
28.22.19.30	*HS 84.25'deki (Palanga, vinç (basamaklı hariç), bocurgat, ırgat, krikolar), 84.27'deki (Forkliftler; kaldırma, istifleme tertibatlı şaryolar) ve 84.28'deki (Kaldırma, istifleme, yükleme, boşaltma makine ve cihazları) makinelerin parçaları (asansörler, skipli yük asansörleri veya yürüyen merdivenler hariç)*
28.29.21.80	*Paketleme veya ambalajlama için makineler (şişeleri, teneke kutuları, kutuları, torbaları ve diğer muhafaza kaplarını doldurmak, kapatmak, mühürlemek, kapsüllemek veya etiketlemek için olanlar hariç)*
28.30.70.40	*Kendinden yüklemeli veya kendinden boşaltmalı römorklar (tarım için)*
28.30.59.70	*Hasat makineleri (üzüm hasat makineleri dahil) (kombine hasat ve harman makineleri, kök veya yumru hasat makineleri, hayvan yemi hasat makineleri hariç)*
28.30.85.00	*Kümes hayvanları muhafaza makineleri (civcivler için ana makineleri ve kuluçka makineleri hariç)*
28.30.83.00	*Hayvan yemi hazırlama makineleri ve cihazları*
28.92.40.50	*Beton ve harç karıştırıcılar*
28.93.13.00	*Değirmencilik sanayinde kullanılan veya hububat ya da kuru baklagillerin işlenmesi için kullanılan makineler (çiftlik tipi makineler hariç)*
28.93.17.70	*Başka yerde sınıflandırılmamış makineler, gıda veya içeceklerin hazırlanması veya imalatı için olanlar;*
28.93.20.00	*Tohumların, tanelerin veya kuru baklagillerin temizlenmesi, tasnif edilmesi veya derecelendirilmesi için kullanılan makineler*

Kaynak: TOBB (2016) veri tabanından derlenmiştir.

Tablo 3. *Metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç) sektörüne bağlı olarak Terme'de üretilen mamul maddeler*

NACE kodu	***25. Metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)***
25.11.23.10	*Yapı iskeleleri, beton kalıpları, payandalar/maden ocağı destekleri (payandaları) için demir veya çelik ekipmanlar (maden kuyusu iskeleleri ile üst yapılar, genişletilebilir batardo kirişleri, borudan iskeleler ve benzeri ekipmanlar dahil)*
25.29.11.30	*Rezervuarlar, tanklar, fıçılar ve benzeri konteynerler, sıvılar için, demirden veya çelikten, kapasitesi > 300 litre olanlar (mekanik veya termal ekipmanlı olanlar ile iç yüzeyi kaplanmış veya ısı yalıtımlı olanlar hariç)*
25.29.11.50	*Rezervuarlar, tanklar, fıçılar ve benzeri konteynerler, katılar için, demirden veya çelikten, kapasitesi > 300 litre olanlar (mekanik veya termal ekipmanlı olanlar hariç)*

Kaynak**:** TOBB (2016) veri tabanından derlenmiştir.

Tablo 4. *Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı sektörüne bağlı olarak Terme'de üretilen mamul maddeler*

NACE kodu	***29. Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı***
29.20.23.00	*Diğer treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork), yük taşımak için yaşar makine ve Karadeniz*
29.20.10.50	*Kamyonların, kamyonetlerin, otobüslerin, minibüslerin, vagonların, traktörlerin, damperli kamyonların ve özel amaçlı motorlu kara taşıtlarının karoserleri (tamamen donatılmış veya tamamlanmamış karoserler, taşıma kapasitesi >= 10 kişi olanlar dahil)*
29.10.59.90	*Başka yerde sınıflandırılmamış diğer özel amaçlı motorlu kara taşıtları*

Kaynak**:** TOBB (2016) veri tabanından derlenmiştir.

Metal ve makine sanayi kolu en fazla istihdam sağlayan 3. sektör durumundadır. Bu sektörün önemli bir çoğunluğu Terme Küçük Sanayi Sitesi'nde yer alan atölyelerden oluşmakta ve çalışan sayısı 10'u geçmeyen çok küçük ölçekli işletmelerdir. Sektörün en önemli sanayi işletmelerini Yaşar grup adı altında birleşen Yaşar Makine ve Yaşar Metal ile Tellioğlu Metal sanayi oluşturmaktadır. Orta büyüklükteki işletme olan Yaşar Makine Sanayi 120 kişiye istihdam sağlayarak ilçe'de bu sektörde ilk sırda yer alır. Diğer sanayi işletmelerinden Tellioğlu Metal Sanayi 45 kişiye, Yaşar Metal Sanayi ise 38 kişiye istihdam sağlamaktadır. Bu özellikleri ile küçük ölçekli sanayi işletmesi kapsamındadırlar.

Terme'de tarım ve hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak gelişen gıda sanayi ürünlerini işleyecek makineye ihtiyaç duyulması, yöredeki girişimcilik ruhu ve işletmecilerin doğup büyüdükleri ilçenin kalkınmasına katkı sağlama isteği gibi faktörler makine sanayinin ortaya çıkışında önemli etkenler olmuştur. Bahsedilen nedenlerle 1969 yılında kurulan Yaşar Makine, yörede önemli sayıda istihdam sağlamaktadır. 2001 yılına kadar Terme Küçük Sanayi Sitesi'nde faaliyet gösteren sektör, daha sonra Terme Küçük Sanayi Sitesi'nin karşısına taşınmıştır *(Foto 10).* Sanayi tesisinin yer değiştirmesinde; ilk kurulduğu alanın dar olması ve gelişimine engel olması ile imal ettikleri ürünleri Türkiye geneline ve yurtdışına hitap edecek seviyeye çıkarma isteği gibi faktörler etkili olmuştur. 12.000 m^2 kapalı alan ve 22.000 m^2 açık alana sahip olan yeni tesis, çeltik, pirinç ve fındık işleme makineleri, araç üstü ekipmanları ve tahıl taşıma ekipmanları imalatı alanında faaliyet göstermektedir *(Foto 13-14-15-16-17).* Özellikle çeltik ve pirinç işleme sektörüne önemli bir ivme yakalayan sanayi sektörü Edirne'de pirinç fabrikası açarak bir yandan pirinç imalatında bulunurken bir yandan da kendi üretimi olan makinelerini daha iyi test etme imkânı yakalamıştır.

Foto 13. *Yaşar Makine Sanayi.*

Çeltik ve Pirinç İşleme Makinası	*Tahıl Kurutma Makinası*
Araç Üstü Ekipmanı	*Fındık Temizleme Makinası*

Foto 14-15-16-17. *Yaşar Makine Sanayi'nde imal edilen mamuller* (Kaynak**:** Url-6).

Son beş yıla kadar üretim kapasitesini iki kata yakın arttıran Yaşar Makine, Samsun'un en fazla ihracat yapan firmalarından biri konumundadır (Url-6). Sanayi Ürünlerini Türkiye ile birlikte başta Asya ve Afrika ülkeleri olmak üzere, dünyanın 20'den fazla ülkesine pazarlamaktadır. İhraç edilen mamul maddelerin oranı % 60'a ulaşmakta ve Rusya, Ukrayna, Libya, Ortadoğu ve Latin Amerika dışsatımda başta gelen yerleri oluşturmaktadır. Fakat tanıtımın yeterli olmaması ihracatı zorlaştırabilmektedir. Örneğin Yaşar Makine ürettiği mamullerden örnekleri Latin Amerika'ya göndermiş ve gönderilen makineler alıcı ülkeler tarafından kaliteli bulunmuş ve beğenilmiştir. Fakat Arjantinli iş adamı makinenin daha ucuz olmasının düşündürücü olduğunu belirtmiştir. Müşterilerin böyle bir kanıya kapılmalarında üretilen makinelerin tanıtımında bir problem olduğunu göstermektedir.

Yaşar Makine imal ettiği ürünlerin hammaddesini daha çok şehir dışından sağlamaktadır. Krom İstanbul'dan ithalat firmaları aracılığıyla sağlanırken teknik malzemeler Konya'dan, siyah saç ve profil ise Samsun şehrinden ve Ereğli'den temin edilmektedir. Her ne kadar sanayi tesisi temin edilen hammaddeye yakın olmasa da çeltiğin ve fındığın altyapısının burada olması, firma sahibinin Terme'li olması ve ilçenin kalkınmasında faydalı olma düşüncesi gibi faktörler tesisin kuruluş ve gelişiminde ilçede yer almasında etkili olmuştur. Bunun yanında Terme'nin elverişli konuma sahip olması ve önemli ulaşım yolları üzerinde olması bir diğer etkenlerdir. Hammadde temininde ve mamulün pazarlanmasında ilk tercih edilen ulaşım sektörü karayollarıdır. Samsun limanı ve İstanbul limanından da zaman zaman faydalanan firma bu şekilde ikinci ulaşım tercihi olarak denizyolunu kullanmaktadır *(Foto 18-19).*

Yaşar Makine yeni üretime geçirmiş olduğu fındık verimlilik (randıman) makinası	*Çeltik ürününün verimliliğinin belirlenmesinde kullanılan çeltik randıman makinası*

Foto 18-19. *Yaşar Makinenin üretime geçirmiş olduğu mamuller* (Kaynak**:** Url-6)

Terme'de tarım ve ormanlık arazilerin geniş yer kaplaması ve arsa sahiplerinin yüksek fiyat talep etmesi gibi etkenlerden ötürü bazı sanayi kuruluşları ve yatırımcılar uygun alan bulmakta zorlanmaktadır. Bu kuruluşlardan biri de Yaşar Makine'dir. Sanayi kuruluşu önümüzdeki beş yıl içerisinde tesisini genişletebilecek alan bulunması halinde büyüyebileceklerini öngörmektedir. Bu arzuyla hareket eden firma proje ve AR-GE çalışmalarına önem vermektedir. Yaşar Makine'nin projeleri arasında üretim teknolojilerini yenileme, makine artırımı ve yeni bina inşası yer almaktadır

Yaşar Makine her ne kadar 2001 yılında daha geniş bir yere taşınsa da günümüzde bu yer de yeterli gelmemekte ve tesisi daha da genişletmeyi düşünmektedir. Fakat sanayi işletmesi, Terme'de ova ve ormanlık alanın geniş yer kaplaması, arsa sahiplerinin yüksek ücret talep etmesi ve belediye ile arsa talebi konusunda bir neticeye varılamaması gibi etkenlere bağlı olarak ilçede uygun bir yer bulmakta sıkıntı çekmektedir. Sanayi kuruluşu önümüzdeki beş yıl içerisinde tesisini genişletebilecek alan bulunması halinde büyüyebileceklerini öngörmektedir. Bu hedefler doğrultusunda proje ve ARGE çalışmalarına olan yatırımları devam eden Yaşar Makine'nin ileriye yönelik planları arasında üretim teknolojilerini yenileme, makine artırımı ve yeni bina inşası yer almaktadır.

Yaşar Makine, nitelikli istihdam ve teknoloji eksikliği ile ilgili sorunlar yaşamaktadır. Firma nitelikli işgücü bulmada karşılaştığı sıkıntıyı daha çok kendi işçisini yetiştirerek çözme yoluna gitmiştir. Bunun dışında vasıflı eleman Çarşamba, Ünye ve Samsun şehri gibi yakın çevreden temin edilmektedir. İlçede endüstri meslek lisesinde çıraklık eğitimiyle alakalı bir çalışma olsa da bu yeterli gelmemektedir. Bu sorunların çözümünde üniversite ile işbirliği içerisinde çalışmak yararlı olacaktır.

Terme'de metal sanayi sektöründe faaliyet gösteren sanayi işletmeleri arasında öne çıkan bir diğer firma Tellioğlu Metal Sanayi'dir. 1990 yılında 80 m^2 alanda ticari faaliyetine başlayan ve iki yıl içerisinde Terme Sanayi Sitesi'nde 2 şubesiyle hizmet veren işletme 1997 yılında kurumsallaşma yolunda ilk adımını atarak Tellioğlu Metal Sanayi ve Limitet Şirketi adını almıştır (Url-7). 2009 yılında ise Samsun - Ordu E 70 karayolu üzerinde yer alan tesis Terme Sanayi Sitesi'nin karşısında 5000 m^2'lik alana taşınmış ve 2014 yılında bulunduğu alanı genişleterek 25.000 m^2'lik alan üzerinde kurulmuştur *(Foto 20-21-22).* Tellioğlu Metal Sanayi'nin bu denli gelişim göstermesinde ve Terme'de kuruluşunda yerel rekabet yokluğu ve arsa sahipliği faktörleri başta gelmektedir.

Foto 20-21-22. *Tellioğlu Metal Sanayi* (Kaynak: Url-7).

Çok çeşitli ürün imalatında bulunan işletmede imalatta öne çıkan mallar sac, çatı çivileri, çatı olukları, profiller, elektrikli el aletleri vb. mamul maddeler gelmektedir. Bu imalatların taşınmasında ve hammaddenin temininde ulaşım sektörü olarak karayolu tercih edilmektedir. 2004 yılından bu yana da mamul maddenin pazarlamasında kendi araçlarını kullanmakta olan firma günümüzde 20'ye yakın sevkiyat aracına sahiptir. Hammadde daha çok yurtiçinden temin edilirken, mamul madde ise Sinop'tan Artvin'e, Tokat'tan Sivas'a kadar olan yakın çevredeki 15 il ve 80 ilçeye dağıtılmaktadır. İmalatın Karadeniz Bölgesi'ne ve iç bölgelere pazarlanmasında ulaşım şartlarının elverişliliği önemli bir etkendir.

İşletme sahipleri Terme'deki durumları hakkında gelecek 5 yıl içerisinde büyüyecekleri öngörüsünde bulunurken yeni bina ve makine artırımı gibi yatırım projeleri vardır. Fakat özellikle saha olarak yeni üniteler kurma düşüncesine sahip olsa da tesisi genişletecek uygun yer bulma konusunda sıkıntı çekmektedir.

3.2.3. Taşa Toprağa Dayalı Sanayi ve Diğer Metalik Olmayan Ürünler İmalatı

Terme'de diğer metalik olmayan ürünlerin imalatı, en az istihdam sağlayan ve en az tesis sayısına sahip sektörlerden biridir. Bu sanayi kolunda faaliyet gösteren kuruluşlar inşaat amaçlı beton ürünleri, hazır beton, beton alçı ve çimentodan yapılmış diğer ürünlerin imalatını gerçekleştirmektedir *(Tablo 5).*

Tablo 5. *Terme'de Diğer Metalik olmayan ürünlerin imalatında faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarında imal edilen ürünler.*

NACE kodu	***Diğer Metalik olmayan ürünlerin imalatı***
23.61.11.50.00	*Karolar, döşeme taşları ve benzeri ürünler, çimentodan, betondan veya suni taştan olanlar (inşaat blokları ve tuğlaları hariç)*
23.63.10.00.00	*Hazır beton*
23.69.19.30.00	*Borular, çimento, beton veya suni taşlardan*
23.69.19.80.02	*Betondan bordür taşları*

Kaynak**:** TOBB (2016) veri tabanından derlenmiştir.

Taşa Toprağa Dayalı sanayi kolunda faaliyet gösteren üç kuruluşta toplam 55 kişi istihdam ederken üç sanayi kuruluşu da küçük ölçekli işletme kapsamındadır *(Foto 23-24).* Sanayi kolunda çalışan işçilerin 13'ünü ustabaşı ve teknisyenler oluşturmaktadır.

Foto 23-24. *Yeşilırmak Beton Sanayi.*

Hammadde daha çok Ünye, Kavak, Tokat, Lâdik, Terme ve yakın çevresinden temin edilmektedir. İşlenen hammaddeler ise yakın çevre illere, belediyeler ve Karayolları Müdürlüklülerine pazarlanmaktadır. Hammadde alımı ve mamul maddenin pazarlanması yörede demiryolu da olmadığından karayolu ile taşınmaktadır. Bazı kuruluşlar sevkiyat sırasında bazı güçlükle karşılaşabilmektedir. Karşılaşılan en önemli güçlüklerden biri imalatların çevre illere dağıtımı sırasında yararlanılan nakliyenin geri dönüşlerde boş dönmesinden ötürü daha fazla ücret talep etmesidir. Bu durum rekabet fazlalığının ve talep istikrarsızlığının olduğu bir ortamda mamul maddenin maliyetini arttırmaktadır.

Terme'de taşa toprağa dayalı sanayi kolu yeterli gelişimi gösterememektedir. Kuruluşlar daha çok belediye ve karayolları müdürlüklerinden gelen talebe göre üretim yapmaktadır. Fakat ürün talebi sürekli olmadığından dolayı yaşanan istikrarsızlık imalatı aksatmaktadır. Aynı zamanda Terme'de inşaat sektörünün çok fazla gelişmemesi de sektörü etkileyen bir diğer etkendir. Ayrıca bu sanayi sektöründe rekabet fazlalığı da vardır. Buna göre kuruluşların rekabet edebilmeleri için en düşük maliyetle ve kaliteli imalat gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Hammaddenin sadece Terme'den değil daha uzak çevreden; Kavak, Ladik ve Tokat'tan temin edilmesi ise maliyeti arttırmaktadır.

3.2.4. Ağaç Ürünleri İmalatı

Ağaç ürünleri sanayi sektörü Terme'de sanayi kolları arasında en az kuruluşa sahip olmasına karşın en fazla istihdam sağlayan ikinci sektördür. Bu istihdamın büyük bir çoğunluğunu da Terme Kastamonu Entegre Fabrikasına bağlı bir kuruluş olan Samsun Yonga Levha Tesisi oluşturmaktadır. 210 kişiye istihdam sağlayan firma, Terme'nin tek büyük ölçekli sanayi işletmesidir. Kastamonu Entegre Fabrikası, 1937 yılında temelleri atılan ağaç ürünleri ve temizlik ürünleri alanında faaliyet gösteren Hayat Holding bünyesinde kurulmuştur. 1969 yılında kurulan Kastamonu Entegre Türkiye'de 8 (Kastamonu'da yonga levha ve MDF; Adana'da MDF; Gebze'de MDF ve yonga levha; Balıkesir, Tarsus ve Samsun'da yonga levha) yurtdışında ise 5 fabrikaya sahiptir (Bulgaristan'da yonga levha, Romanya'da kapı paneli ve yonga levha, Bosna-Hersek'te kraft kâğıdı, Rusya Federasyonu Tataristan'da MDF).

Sektörün yurtdışına açılmasında, Türkiye'nin yıllık büyümesine oranla daha fazla büyüme göstermesi, pazarda gelişmeyi sürdürebilir hale getirmek için yeni alanlara ihtiyaç duyulması, Türkiye'den yurt dışına olan ihracatın nakliye açısından maliyetli olması ve Türkiye'de ağaç hammaddesinin pahalı olmasına bağlı olarak orman kaynaklarına yakın olma isteği gibi faktörler etkili olmuştur. Her ne kadar yurt dışında yeni fabrikalar açılsa da Türkiye'den de dışsatımını sürdürmeye devam eden firma, İstanbul Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri İhracatçıları Birliği'nin düzenlemiş olduğu 2014 yılının en başarılı ihracatçıları ödül programında birinci olmuştur (İİB, 2014). 2014 yılı itibariyle yıllık 2 milyon m^3 MDF, 2,5 milyon m^3 yonga levha, 60 milyon m^2 laminat parke ve 19,5 milyon adet kapı paneli ile toplamda 4,5 milyon m^3 ahşap levha üretimi kapasitesi ile Avrupa'da sektöründe dördüncü, Dünya'da ise dokuzuncu sırada yer alan Kastamonu Entegre, (Url-8) günümüzde de Türkiye'de de ürün gruplarına göre yüzde 25-50 düzeyinde pazar payına sahiptir (Url-9). Ayrıca sanayi işletmesi Türkiye'de ağaç bazlı panel üretiminde ilk sırada yer alırken ISO'nun düzenlediği ilk 500 şirket sıralamasında 2015 verilerine göre 41. sırada yer almaktadır (İSO, 2015). Ağaç ürünleri sanayi sektöründe Dünya'da sayılı şirketler arasına giren Kastamonu Entegre fabrikasının Terme'ye de tesis kurması ilçe ekonomisine önemli

katkı sağlamaktadır. İşçilerin önemli bir bölümünün yerel halktan karşılanması nedeniyle, ilçeye doğrudan katkı sağlayan Fabrika, odun hammaddesi üreten çiftçilere, odunları yarı mamul duruma getiren kereste fabrikalarına, hammaddenin ve üretilen mamullerin taşınmasında nakliye şirketlerine kadar birçok kesime de dolaylı da olsa olumlu etkide bulunmaktadır.

Kastamonu Entegre 15 Haziran 2009 yılında Terme ilçesinde faaliyet gösteren Yontaş Yonga Levha Tesisini devralmış ve aynı yıl içerisinde Temmuz ayında da üretime başlamıştır *(Foto 25-26-27).* 33.710 m^{2}'si kapalı olmak üzere toplam 81.440 m^2 alan üzerine kurulan fabrika bünyesinde bir adet (229.000 m^3 / yıl üretim kapasitesine sahip) *yonga levha* ve iki adet de (toplam 1.680.000 adet/yıl üretim kapasitesine sahip) *melamin kaplama* tesisi barındırmaktadır (KEAS, 2015).

Foto 25-26-27. *Terme'de Kastamonu Entegre Fabrikası kuruluş yeri* (Google Earth'dan) *ve fabrikadan görünümler* (Kaynak: Url-3).

Kastamonu Entegre Fabrikası, Terme ilçesindeki sanayi tesisinde çoğu Terme ve Ünye'den gelenlerden oluşan, 35'i nitelikli olmak üzere toplamda 192 kişiye istihdam sağlamakta ve bu sayı taşeronlarla birlikte 210'a ulaşmaktadır. İşçiler fabrikaya geliş gidişlerinde firmanın tahsis ettiği servisten faydalanmaktadırlar. Firma

yöredeki diğer sanayi kuruşlarında olduğu gibi nitelikli personel temininde zorlanmaktadır. Fabrika bu sorunu İstanbul, Trabzon ve Samsun'dan sağladığı vasıflı elemanlarla çözmeye çalışmaktadır.

Kastamonu Entegre'nin Terme'de kuruluşunda etkili olan en önemli faktörlerden biri hammaddeye yakın olmaktır. Tesis hammadde ihtiyacını Giresun ve Amasya Orman Bölge Müdürlüklerine bağlı kurumlardan karşılayarak yerli hammadde kaynaklarından faydalanmaktadır. Bu hammaddelerin yaklaşık % 90'ını çam ağaçları % 6-7'sini kavak, geri kalanını ise kayın ağaçları oluşturmaktadır. Sanayi işletmesi kavağın tamamını Terme ve Çarşamba'dan sağlamakta, böylece yöre halkı içinde bir gelir kapısı oluşturmaktadır *(Foto 28).*

Foto 28. *Terme'de atölye tipi ağaç işleme tesislerinden biri.*

Kavak ağacı yetiştirilmesinde Terme (özellikle Gölardı) önemli bir yere sahiptir. Terme Kastamonu Entegre hem yöredeki kavak ağaçlarından faydalanmakta hem de kavak ağacına bağlı üretim yapan tesislerden çıkan sanayi atıklarını üretimde değerlendirmektedir. Böylece hammadde maliyetini düşürerek rekabet gücünü arttırmaktadır. Fakat Son iyi yıldır fındık fiyatlarının artması ve para kazandırmaya başlaması nedeniyle çiftçiler kavak ağaçlarını olgunlaşamadan söküp fındık tarımına yönelmeye başlamışlardır. Böylece zamansız kesilen kavaklar hem çiftçiyi hem de sanayiciyi zarara uğratmaktadır. Bu durum Samsun Yonga Levha tesisini kısmen de olsa etkilemektedir. Fakat sıkıtının bu şekilde devam etmesi ileride firmanın daha fazla etkilenmesine neden olabilir.

Samsun Yonga Levha tesisinin yanında Terme'de ağaç ürünleri sanayiinde faaliyet gösteren, kavakların soyma işlemini yaparak yarı mamul hale getiren ve

kontrplak üreten firmalara hammadde sağlayan Eksen Entegre Fabrikası da kavakların bu şekilde erken sökülmesinden ötürü hammadde temini açısından sıkıntıya düşmektedir. Fabrika sahibi Sedat Çevik konuyla ilgili olarak yerel bir gazete de şu ifadelerde bulunmuştur: *Eğer kavaklar olgunlaşmadan kesilmeye devam ederse piyasada Kavak popülâsyonu gerçekten zarar görecek. Son günlerde adeta kavak kesimleri arttı. Herkes fındık dikme yarışına girdi. Kavak ağacının olgunlaşması ve verimli bir kereste olarak kullanılabilmesi için en az 10 yaşında olması lazım ki üretici zarar etmesin. Ama şimdi 6-7 yaşındaki kavaklarını kesenler bize geliyor ama ikna edemiyoruz. Fındık furyası başladı adeta, şimdi fındık kâr ettirebilir ama ilerleyen yıllarda arz-talep dengesi oluşunca fındık eski seyrine dönecektir. Üretici acele edip gencecik kavakları katlediyorlar, hem kendileri zarar ediyor hem milli ekonomi bu durumdan zarar ediyor. Terme Hammadde merkezi olan bir yer değil eğer önlem alınmazsa ithal eden bir yere dönüşür bu durum kereste sanayisini hammadde temininde sıkıntıya sokabilir* (Terme Vizyon Gazetesi, 2015) *(Foto 29).*

Foto 29. *Terme'de kavak ağaçlarının kesilerek yerine fındık ağaçlarının dikilmeye başlanmasını manşetine çeken yerel gazete* (Kaynak: Vizyon Gazetesi , 2015).

Kastamonu Entegre Fabrikası Orta Amerika'dan, Hindistan'a kadar 71 ülkeye ihracat gerçekleştirmektedir. Balkanlar, Rusya, Ukrayna, Türkî Cumhuriyetleri, İran, Irak, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ihracat gerçekleştirilen pazarların başında gelmektedir. Fabrikanın Türkiye üzerinden yapmış olduğu 100 milyon doları aşan dışsatım hacmiyle de sektördeki ihracat payı yaklaşık yüzde 35 seviyesine ulaşmaktadır (KSO: 26-27).

Samsun Yonga Levha Tesisi kuruluş yeri açısından hammaddeye yakın bir bölgede kurulmasına karşın pazar alanlarına uzak kalmaktadır. Yine de sanayi tesisi yurt içi ve yurt dışında sanayi ürünlerini geniş alana pazarlayabilmektedir. Başta Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu olmak üzere; Ankara, Kırıkkale, Kayseri gibi yurtiçinde birçok satış noktasına sevk edilen ürünler yurtdışında da Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan ve Kafkas ülkelerinin yanı sıra, Ortadoğu'da İran ve Irak gibi ülkelere de ihraç edilmektedir. Türkiye'de hammadde maliyeti yüksek olmasına karşın ihraç edilen alanlarda ormanlık alanların çok fazla yer kaplamaması ile tarihi ve kültürel bağlar sanayi tesisinin bu bölgelere olan ihracatını kolaylaştırmakta ve daha az maliyetle üretim sağlayan ülkelere karşın rekabet gücünü arttırmaktadır. Kastamonu Entegre tesisleri içerisinde yaklaşık %40 ile en yüksek ihracat oranına sahip olan Samsun Yonga Levha, karayolunun yanı sıra, denizyolu taşımacılığını da aktif olarak kullanmaktadır (KEAS 2015).

Ağaç ürünleri sanayi sektöründe sorunların başında hammadde temininde yaşanan sıkıntılar gelmektedir. Türkiye'de mobilya sektöründe endüstriyel odunun yaklaşık yüzde 60'ı yurtiçinden temin edilirken geri kalanı ithalat yolu ile büyük ölçüde ABD, Şili, Arjantin ve Kanada'dan karşılanmaktadır. Sektörde rekabet gücünü olumsuz etkileyen bu durumun oluşmasında yurtiçinde hammaddelerin yeterli miktarda ve kalitede olmaması, yurtiçindeki mevcut hammaddelerin yüksek maliyetler ile üretilmesi ve kullanılması (Uzun, 2015) başı çekmektedir. Bu durum Kastamonu Entegre Tesislerini de etkilemekte ve daha fazla maliyetle mamul madde üretilmesine neden olmaktadır. Konu ile ilgili olarak firma Genel Müdürü Haluk Yıldız reel sektör haberlerine yer verilen bir gazetede verdiği röportajda şunlara değinmiştir (Haberortak, 2014).

"*Türkiye'de doğal ormanlardan temin edilen odun hammaddesi kalite ve fiyat açısından Avrupalı üreticilere göre bizler için dezavantajlı bir duruma neden olmakta ve ithalatı körükleyerek yerli sanayiciyi zor durumda bırakmaktadır. Odun fiyatlarımız Avrupa'daki fiyatların iki misli, Rusya-Ukrayna-Amerika gibi ülkelerden 3-4 misli daha pahalıdır. Levha maliyeti içinde, odun hammaddesinin etkisi yüzde 45-50'dir. Sektör olarak beklentimiz 12 milyar dolarlık ağaç ve orman ürünleri sektörünün (kağıt hariç) en önemli girdisi olan odun maliyetinin azaltılması ve Avrupa ve Amerika ile aynı şartlara getirilmesidir.*

3.2.5. Gemi İnşa Sanayi / Terme Tersanesi

Gemi İnşa Sektörü raporunda belirtildiği üzere; Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber tersaneciliğe özel bir önem verilmiş, üretim teknikleri ile modern teknolojiyi, eğitimle beraber aynı potada eriterek gelişimini sürdüren Türk gemi inşa sektörü 1990'ların başından beri uluslararası bilinilirliği olan bir marka haline gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum gemi sanayi sektörünün gelişiminde önemli

bir etkiye sahiptir. Günümüzde Türkiye'de 87 adet faal tersane bulunmaktadır. Bunlardan 84 tanesi özel sektöre, 3 tanesi de Türk Silahlı Kuvvetlerine aittir (T.C. Ekonomi Bakanlığı 2014).

Gemi inşa sektörü; çelik sanayi, makina imalat sanayi, elektrik-elektronik sanayi, boya sanayi, lastik-plastik sanayi ve mobilya gibi pek çok sanayi koluyla işbirliği içerisindedir. Bu anlamda sektörün emek yoğun niteliği ve oluşturduğu geniş faaliyet alanı ile Türkiye'deki istihdam sorununun çözümüne önemli katkılarda bulunmaktadır (Kahramanca, 2013). Böylece Terme'de kurulan tersane, ilçede iş gücünü arttırmada yöre ticaretinin gelişmesine faydalı olmada ve sektöre bağlı yan sanayide aktif olması durumunda önemli katkı sağlayacaktır.

Terme Tersanesi 2007 yılında devlet desteğiyle temeli atılan ve 2008'da açılışı yapılarak faaliyete geçmiştir. 10.000 m^2 kapalı olmak üzere 90.000 m^2 alan üzerine kurulu Samsun ilinin ilk ve tek tersanesidir. Tersane 1 adet 20 tonluk mobil vinç, 2 adet forklife, 1 adet Tıra, 150 tonluk blok taşıma arabasına ve yeterli sayıda gazaltı, tozaltı ve kaynak robotlarına sahiptir. İlk açıldığında 550 kişiye istihdam sağlayan tersanede 1 römorkör, 2 adet 4 bin 500 tonluk nehir tipi kuru yük gemisi imalatı gerçekleştirilmiştir. 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizden Türkiye'de pek çok sektör gibi olumsuz etkilenmiştir. Bu durum talebin azalmasına, yeni yatırımların iptal ya da ertelenmesine sebep olmuştur. Böylece, 2009 yılında tersanede çalışanların sayısı azalmış ve 100 kişiye düşen istihdamla sadece tamir işleri yapılmıştır. 2012 yılında ise 30 milyon dolarlık bir tesis olarak tekrar faaliyete başlanan tersanede; 2013 yılından 2014 yılına kadar iki tane 4.500 tonluk kuru yük gemisi, Armatör yerli, Azerbaycan Devleti'ne de bir tane 40 ton çeki kapasiteli bir römorkör yapılmıştır. Bunların yanında 7.500 ve 5.000 tonluk iki geminin yapımına başlanmıştır (Url-10). 2014 yılından sonra ise küresel kriz, Ortadoğu'daki iç karışıklıklar, rekabet fazlalığı (daha çok İstanbul'da yer alan tersaneler tercih ediliyor) şuan için gemi inşasının durmasına neden olmuştur. Ayrıca gemi yapımı konusunda anlaşılan bazı firmaların ödeme noktasında yaşadıkları sıkıntılar da tersanede faaliyetin durmasına neden olabilmektedir. Üretimin durduğu zamanlarda tamir işleri yapılmaktadır. Fakat şuan için sadece vardiyalı olarak çalışan yedi güvenlik personeli sanayi tesisinde istihdam etmektedir. Tüm bunların yanında her ne kadar gemi inşası durmuş olarak görünse de talebe yönelik olarak üretim gerçekleştiren Tersane, böyle bir talebin gelmesi durumunda önemli sayıda istihdam sağlayarak yeniden üretime geçebilmektedir. Terme Tersanesi Yönetim Kurulu Başkanı Erkan Zorlu bir haber ajansıyla yaptığı röportajda *"Şu anda hali hazırda Azerbaycan'da bir firmaya teslim edilecek biri tamamlanmış diğeri tamamlanmamış 2 gemi siparişi var, fakat Azeri yatırımcının, yurt dışındaki bir banka ile kredi sorunu yaşamasından dolayı şimdilik gemiler teslim edilemiyor. Bu sorun çözüldüğü anda işin geri kalan kısmı da tamamlanacak ve gemileri teslim edecek"* ifadelerinde bulunmuştur (Url-11). Böylece

tersane, krizi atlatana kadar, bir nebze de olsa istihdam ve yan sanayi açısından Terme ekonomisine katkı sağlamaya devam edecektir *(Foto 30-31-32-33).*

Foto 30-31-32-33. *Terme Tersanesi; kuruluş yeri, üretim alanı ve faal olduğu dönemde inşa ettiği bir gemi* (Kaynak: Url-12).

3.2.6. Elektrik Üretimi / OMV Termik Santrali

OMV Elektrik Üretimi Sanayi NACE Rev.2 sınıflandırmasında "Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı (D)" sınıfında yer almaktadır. Elektrik enerjisi üretimi alt kategorisinde 35.11.10.30 kodu ile Konvansiyonel termal elektrik,

kombine ısı ve enerji dışı tesisler (fosil yakıtları, biyo kütleler veya atıklar kullanan kombine ısı ve enerji dışı tesislerce üretilen) üretimi gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte her ne kadar "İmalat (C)" sınıfında yer almasa da BSTB Sanayi Sicil Bilgi Sistemi'nde Sanayi işletmeleri arasında gösterildiğinden sanayi faaliyetleri kapsamında değerlendirilmiştir.

Avusturya'nın en büyük halka açık sanayi şirketlerinden biri olan OMV 600 milyon Avronun üzerinde bir yatırım yaparak, 2013 yılında Terme'de kurulmuştur *(Foto 34-35).* Tesis, 890 MWe'lık güce sahip doğal gaz kombine çevrim santrali ile Türkiye'nin enerji ihtiyacının yaklaşık % 3'ünü karşılama kapasitesine sahiptir. OMV Samsun Elektrik Doğal Gaz Kombine Çevrim Santrali, gelişmiş teknolojisiyle yılda yaklaşık 7 milyar kW saat elektrik üreterek, Karadeniz Bölgesi'nin ve Türkiye'nin elektrik enerjisi ihtiyacına katkıda bulunmaktadır (Url-13). İşletme 44 kişiye istihdam sağlarken tamamını nitelikli elemanlar oluşturmaktadır. Dokuzunu mühendis, yirmi dokuzunu teknisyen dördünü ise idari eleman oluşturmaktadır (TOBB, 2016).

Foto 34-35. *Terme'de kurulu bulunan OMV Termik Santrali.*

3.2.7. Olumsuz Örnekler

Sanayi alanında zaman içinde yaşanan bazı gelişmeler de Terme için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 1973 yılında çok ortaklı ve ortaklarının önemli bir kısmını yurtdışındaki işçilerin oluşturduğu işçi şirketlerinden biri olan Terme Metal Sanayi uzun yıllar atıl kaldıktan sonra çoğunluk hisseleri Fen-iş Alüminyum tarafından satın alınarak ihracat ağırlıklı üretim yapmış, 100 kişinin üzerinde istihdam yaratarak, 2000'li yıllara kadar Terme ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Şirketin küresel rekabete dayanamaması sonucu yakın yıllarda fabrika kapanarak üretimi durdurmuş, Terme önemli bir ekonomik gücünü kaybetmiştir.

Benzer olmasa da bir başka gelişme atölye tipi sanayi faaliyetlerinden "kasacılık"ta da görülmüştür. Terme'de, zengin kavak ağacı varlığına bağlı olarak, bu kavak ağaçları hafif olmasından dolayı hammadde olarak kullanılarak yoğun bir kasacılık faaliyeti gelişmiştir. Sebze-meyve kasası imalatı atölyelerde gerçekleşiyor, toplamda çok sayıda işyerinde yüzlerce kişi istihdam ediliyordu. Plastik kasaların

devreye girmesi ile kavak ağacı hammaddesine dayalı sebze-meyve nakliyesinde kullanılan kasacılık faliyeti de sona ermiştir. Böylece Terme'de bu işi yapan atölyeler de kapanmış, Terme kasacılıktan elde edilen katma değerden mahrum kalmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Terme'de bulunan sanayi kuruluşları 1'i büyük ölçekli, 4'ü orta ölçekli 33'ü küçük ölçekli ve geri kalanı 10'dan az işçi çalıştıran çok küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Sanayi tesisleri toplamda 1271 kişiye istihdam sağlamaktadır. 71.910 nüfusa sahip olan Terme için sanayide çalışanların sayısı oldukça azdır. Sanayi yatırımlarının teşvik edilmesi ve yörede önemli sayıda istihdam sağlayacak sektörlerin kurulması gerekmektedir. Ayrıca sanayi kuruluşları nitelikli personel bulmakta sıkıntı çekmektedir. Bu sorunun çözümünde üniversite ile işbirliği içerisinde çalışmak ve meslek liselerinden en iyi şekilde yararlanmak faydalı olacaktır.

Sanayi tesislerin önemli çoğunluğunu 19'u küçük, 3'ü orta büyüklükteki 22 işletme ile gıda sanayi kolu oluşturmaktadır. Aynı zamanda sanayide çalışanların % 61'ine sahip olan gıda sanayi kolu en fazla istihdam sağlayan sektör durumundadır. İlçede en fazla işçi çalıştıran ikinci sanayi kolu ise en az sanayi tesisine sahip olmasına karşın ağaç ürünleri sanayidir. Bu sektörde Terme'nin tek büyük ölçekli sanayi kuruluşu olan Samsun Yonga Levha Tesisi faaliyet göstermektedir. İlçede gıda sanayi ürünleri imalatından sonra tek orta ölçekli bir diğer kuruluş metal ve makine imalatında faaliyet gösteren Yaşar Makine Sanayi'dir. Terme'de faaliyet gösteren orta ve büyük ölçekli bu firmalar hem ulusal hem de uluslararası alanda faaliyetlerini sürdürmektedir.

Terme'de sanayi faaliyetlerinde hammaddeye yakınlık önemli bir etkendir. Gıda sanayi kolu ile ağaç ürünleri sanayi kolunun kuruluş şartlarının temelinde hammaddeye kolay erişim faktörü etkili olmuştur. Türkiye'nin en verimli ovalarından biri olan Çarşamba Ovası'nda yer alan ilçede yetiştirilen fındık ve çeltik ürünlerinin sanayide işlenerek mamul maddeye dönüştürülmesi ile hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak üretilen süt ürünleri ve yumurta imalatı gıda sanayi sektörünü doğurmuştur. Ayrıca ilçenin Türkiye'de önemli ormanlık alanlara sahip olan Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yakın olması ve ilçede yetiştirilen kavaklar, ağaç ürünleri imalatında faaliyet gösteren Samsun Yonga Levha tesisinin kuruluşunda önemli etki bir etkiye sahiptir. Bunun yanında pazara yakınlık da sanayi tesislerinin kuruluş şartlarında önemlidir. Terme'de tarıma dayalı sanayinin varlığına bağlı olarak gelişim gösteren metal işleme ve makine sanayide pazara yakın olma faktörü ön plandadır. Ayrıca İlçenin konumu, ulaşım şartları, girişimcilik, bilgi birikimi, sermaye, potansiyel işçi durumu sanayi faaliyetlerinin kuruluşunda etkili olan diğer etmenlerdir.

Sanayinin gelişmesinde ulaşım şartları ve yerin konumu da oldukça etkilidir. Samsun-Ordu-Trabzon yol güzergâhında yer alan Terme, aynı zamanda Karadeniz

Bölgesini Anadolu'ya bağlayan Samsun-Çorum-Ankara yolu güzergâhına ve Samsun limanına yaklaşık 60 km uzaklıktadır. Sanayi tesislerinin gelişme yönleri de daha çok anayol boyunca gerçekleşmektedir. Bu durum hammaddenin taşınmasında ve mamul madde pazarlanmasında sanayi tesislerine kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte sevkiyat esnasında yararlanılan araçların vardıkları yerlerden boş dönmesine bağlı olarak daha fazla ücret talep etmeleri, bazı sanayi kuruluşlarına ek maliyete neden olmaktadır. Bu sorunun çözümünde sanayi işletmelerinin işbirliği içerisinde çalışmaları faydalı olacaktır.

Terme'de faaliyet gösteren sanayi işletmeleri tesislerini büyütmek için daha geniş alana ihtiyaç duymaktadır. Aynı zamanda ilçeye gelen yatırım taleplerine karşılık uygun arazi gösterilememektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında da mevcut sanayi işletmeleri ve yeni yatırım yapacaklar için OSB kurulması faydalı olacaktır. Hatta Çarşamba ilçesinde de OSB olmadığından yola çıkılacak olursa her iki ilçedeki sanayi işletmelerinin ortak kullanabilecekleri bir sahada OSB kurulması uygun olabilir. Bir diğer seçenek ise uygun bir saha bulunması halinde sanayi işletmelerine arazi tahsisi sağlanabilir. Tüm bunlar yapılırken de tarım ve ormanlık alanların varlığının korunmasına dikkat edilmelidir. Yörede uygun bir arazi bulunamaması halinde ise işletmelere Samsun ili sınırları içeresindeki elverişli yerler önerilebilir.

Terme'de sanayi faaliyetlerinin önemli bir sorunu da teşvik yasasında 3. Bölge kapsamında değerlendirilmesidir. Samsun ilinin çevresinde yer alan illerin 4. ve 5. Bölge teşvik olanaklarından faydalanmaları sanayi yatırımlarının bu alanlara kaymasına neden olmaktadır. Böylece Terme'nin doğu sınırında yer alan Ünye'nin 5. Bölge kapsamında değerlendirilmesi Terme'ye olan yatırımları olumsuz etkilemektedir. Yeni yatırım teşvik sistemindeki devlet yardımları yeniden değerlendirilmeli ve en azından Samsun şehrinin dışında kalan ilçelerin daha üst teşvik yasasından faydalanması sağlanmalıdır. Bu sorunun bir başka çözümü de bir üst teşvik yardımından yararlanan bir OSB'nin kurulmasıdır. Bunun yanında Rekabet fazlalığı ya da haksız rekabet, tanıtım eksikliği, talep istikrarsızlığı, teknoloji eksikliği ilçede bazı sanayi kuruluşlarında görülen diğer sorunlardır. Tüm bunlar Terme'de sanayinin gelişimini olumsuz etkileyen unsurlar olmuşlardır.

Uluslararası konjonktür Türkiye'de ihracat ve ithalatı olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin Rusya ile yaşamış olduğu uçak düşürülmesi olayından dolayı oluşan sıkıntılar ve Ortadoğu'da bazı bölgelerdeki iç karışıklıklar bu sorunların başında gelmektedir. Terme'de faaliyet gösteren bazı sanayi kuruluşları da bu durumdan etkilenmiş Rusya ile olan çeltik ithalatı ve fındık ihracatı sekteye uğramıştır. Fakat Uluslararası konjonktür sürekli değişen bir durum olduğundan ülkeler ile olan ilişkilerin düzelmesi durumunda ticari hareketlilik yeniden canlanacaktır. Bunun yanında Ortadoğu'daki karışıklıktan ötürü oluşan talep azlığı ihracat oranlarını

düşürmüştür. Ayrıca son yıllarda gerçekleşen küresel kriz özellikle Terme Tersanesi'ni olumsuz etkilemiş ve durma noktasına getirmiştir. Fakat bütün bu durumlar geçicidir. Yarın yeni şartlar ortaya çıktığında bu olumsuz tablo çok kolaylıkla olumlu hale gelebilir. Önemli olan alternatif Pazar arayışlarından vazgeçmemek ve her türlü fırsat ve gelişmeye hazırlıklı olmaktır.

Son olarak, metin içinde de bahsedildiği üzere, Terme yurtiçi minibüs piyasasının kalbi durumundadır *(Foto 36).* Mevcut minibüs ticaretine ilave olarak, bu minibüslerin bakım ve onarımları yanında, (Çorum'dan örnek alınarak) minibüs içi döşeme sektörünün geliştirilmesi önerilebilir. Katma değeri yüksek bu sektör döşemeden aksesuar üretimine, atölye tipi birçok yan sanayi faaliyetini Terme'ye çekeceğinden mevcutlara ilave olarak yeni iş imkânları yaratabilir.

Foto 36. *Terme'de ana cadde üzerinde müşteri bekleyen binlerce minibüs.*

Kaynakça

BAYÜLKEN, Y. ve KÜTÜKOĞLU, C. (2012) *Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri (KOBİ'ler),* Makine Mühendisleri Odası, Oda Raporu, Yayın No: MMO/583, Ankara, TMMOB.

TERME VİZYON GAZETESİ (28 Aralık 2015) *Çiftçi Fındığa Yöneldi*. Haftalık siyasi, Aktüel Gazete, Sayı: 151, Terme.

DEMİR, N. (2013) *Türk Tekstil Sektöründe Veri Zarflama İle Performans Analizi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniv., Sosyal Bil. Enst., Aydın.

İSTANBUL İHRACATÇILARI BİRLİĞİ (2014) İstanbul Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri İhracatçıları Birliği, 2014 Yılının En Başarılı İhracatçıları Ödül Programı İstanbul: İİB. Erişim: 25 Mayıs 2016, http://www.iib.org.tr/tr/iib-gundem-istanbul-agac-mamulleri-ve-orman-urunleri-ihracatcilari-birligi-ihracat-odulleri-toreni.html

İSTANBUL SANAYİ ODASI (2015) Türkiye'nin Birinci 500 Sanayi Kuruluşu. İstanbul: İSO. Erişim: 20 Mayıs 2016, http://www.iso.org.tr/projeler/turkiyenin-500-buyuk-sanayi-kurulusu/

KAHRAMANCA, A. (2013) Türkiye'de ve Dünya'da Gemi İnşa Sektörü. *T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınmada Anahtar Verimlilik, Sayı 297, Ankara,* Erişim: 5 Ağustos 2016, https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/ turkiyede-ve-dunyada-gemi-insa-sektoru/576

KASTAMONU ENTEGRE AĞAÇ SANAYİ (2015) Samsun Yonga Levha Tesisi. *KEAS Bülten 2015/1,* 32-33, İstanbul, Erişim: 20 Mayıs 2016, http://www. kastamonuentegre.com.tr/images/uploads/medya/ 061027 d0bdef43c285 0d98509a41ab6f_keas-bulten.pdf

KOCAELİ SANAYİ ODASI (2015) Kastamonu Entegre Dünya Sıralamasını Değiştiren Şirket Oldu. *Kocaeli Sanayi Odası Odavizyon Dergisi*, Sayı 111, 26-27, Kocaeli, Erişim: 20 Mayıs 2016, http://kosano.org.tr/wpcontent/uploads /2015 /12/ odavizyonaralik.pdf

KURU, F. (2010) *2005 Temel Yıllı Sanayi Üretim Endeksinin Nace Rev.2'ye Göre Mikro Yaklaşım ile Hesaplanması.* TÜİK Uzmanlık Tezi. Ankara, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu.

T.C. BİLİM, SANAYİ VE TİCARET BAKANLIĞI (2015) Sanayi Sicil Bilgi Sistemi, Ankara, Erişim: 1. Eylül 2015, https://sanayisicil.sanayi.gov.tr/App_Pages/Kullanici Islemleri/Login.aspx

T.C. BİLİM, SANAYİ VE TİCARET BAKANLIĞI (2012) Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. Sayı 28457 Ankara, Erişim: 1. Eylül 2015, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121104-11.htm

T.C. EKONOMİ BAKANLIĞI (2015) *Gemi İnşa Sektörü Raporu*. Ankara: İhracat Genel Müdürlüğü Otomativ, Makina, Elektrik ve Elektronik Ürünler Daire Başkanlığı, Ankara.

TBMM (2012) *On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*, Ankara, Erişim: 20 Mayıs 2016, https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar /k6360. html

TÜİK (2010) *NACE Rev. 2 Avrupa topluluğunda ekonomik faaliyetlerin istatistiki sınıflaması (Değiştirilmiş 2. Baskı)* Yayın no: 3445. Ankara: TÜİK Matbaası.

TUİK (2015) Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi 2012, 2015*, Ankara: Erişim 10 Haziran 2016, http://www.tuik.gov.tr.*

TÜİK (2016) *Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri.* Ankara: TÜİK. Erişim: 20 Mayıs 2016, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1033

TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (2016). Sanayi Sektörüne Ait Türkiye'nin En Güncel Veritabanı, Ankara, 1. Nisan 2016, http://sanayi.tobb.org.tr/index.php

TÜMERTEKİN, E. ve ÖZGÜÇ, N. (2012) *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma.* Çantay Kitabevi Yay., İstanbul.

UNCU, L. (1995) *Terme Çayı İle Kocamandere Çayı Havzalarında Fiziki Coğrafya Araştırmaları ve Doğal Çevre Sorunları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara.

UZUN, N. (2015) Mobilya İmalat Sanayinde Temel Rekabet Unsurları ve Gelişmeler, *Mobilya Dergisi*, Erişim: 20 Mayıs 2016, http://www.mobilyadergisi.com.tr /haber/mobilya-imalat-sanayinde-temel-rekabet-unsurlari-ve-gelismeler.

UZUNEMİNOĞLU, H. (1994) Samsunda Sanayi Faaliyetlerinin Dağılışı, Gelişme Alanları ve Başlıca Sorunları, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 261-292.

Web Kaynakları (Hepsinin son erişim tarihi 01.08.2016)

Url 1: http://www.termetb.org.tr/TERME/tabid/2073/Default.aspx
Url 2: http://www.durakfindik.com.tr/
Url 3: https://www.google.com.tr/maps/P
Url 4: http://www.hasinoglu.com/
Url 5: http://tekinsut.com/
Url 6: http://www.yasarmakine.com.tr/
Url 7: http://www.tellioglumetal.com.tr/haberler/)
Url 8: http://www.floorpan.com.tr/tr/floorpan-kurumsal
Url 9: http://www.kastamonuentegre.com.tr/tr/keas-kurumsal/3/sirket-profili
Url 10: http://www.termevizyongazetesi.com/haber_detay.asp?haberID=20
Url 11: http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/samsun-haberleri/terme-tersanesi- krize- direniyor_ 306690/
Url12: http://www.termehaber.com/is-dunyasi/terme-tersanesi-4-ncu-gemiyi-denize-indirdih469.html
Url-13: http://www.omv.com.tr/portal/01/tr/omv_tr/OMV_Turkiyede/about-omv
http://www.haberortak.com/Haber/Insaat/28052014/Beklentimiz-odun- maliyetinin-azaltilmasi.php, (28 Mayıs 2014), İstanbul, Erişim: 20 Mayıs 2016.

Fotolar

- *1,2,30,34 Terme Belediye Arşivi*
- *9,10,23,24,26,28,35,36 Cevdet Yılmaz*
- *3,4,6,7,11,12,13 M.Akif Özçelebi*

TERME İLÇESİNDE ÇELTİK TARIMI

Mehmet ZAMAN [*]

Giriş

İdari bakımdan Samsun iline bağlı olan Terme ilçesi; kuzeyden Karadeniz, doğudan Ordu'nun Ünye ve İkizce, güneyden aynı ilin Akkuş ilçesi, batıdan ise Salıpazarı ve Çarşamba ilçeleri ile çevrilmiştir. Bu sınırlar dâhilinde ilçenin yüzölçümü yaklaşık 548 km²'dir. Samsun şehrine yaklaşık 50 km, Çarşamba'ya 22 km, Ünye'ye ise 30 km uzaklıkta olan Terme şehri, kıyıdan 3 km içeride kurulmuştur *(Şekil 1).*

Şekil 1. *Terme İlçesinin Konum Haritası.*

Terme ilçesinin Karadeniz kıyısındaki uzunluğu 40 km'yi bulmaktadır. İlçenin kuzeyinde denize yakın mesafede Akgöl ve Simenit gölleri vardır. Bu göller tuzlu olduğu için sulamada kullanılmaz. Çeşitli kuşların da uğrak yeri olmaları münasebetiyle avcıların tercih yeri olan göllerde, balıkçılık faaliyeti de gerçekleştirilmektedir. İlçenin en büyük akarsuyu Terme çayıdır. İlçenin diğer önemli akarsuları; Akçay ve Miliç'dir.

Oluşumunda başta Yeşilırmak olmak üzere, batıda Büyüklü deresi ve Abdal ırmağı, doğuda Terme çayı, Kocaman çayı, Miliç ırmağı ve Akçay'ın büyük katkıları

[*] *Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.Gelemen*

olan Çarşamba Ovası'nın[1] doğu bölümü Terme ilçesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Bu ova, Terme çayı doğusunda kıyı ovası özelliği kazanmaktadır (Özçağlar, 1994: 94). Doğuya doğru daralmaya başlayan kıyı ovası, Akçay vadisinde biraz genişledikten sonra tekrar hızla daralmaktadır *(Şekil 2)*.

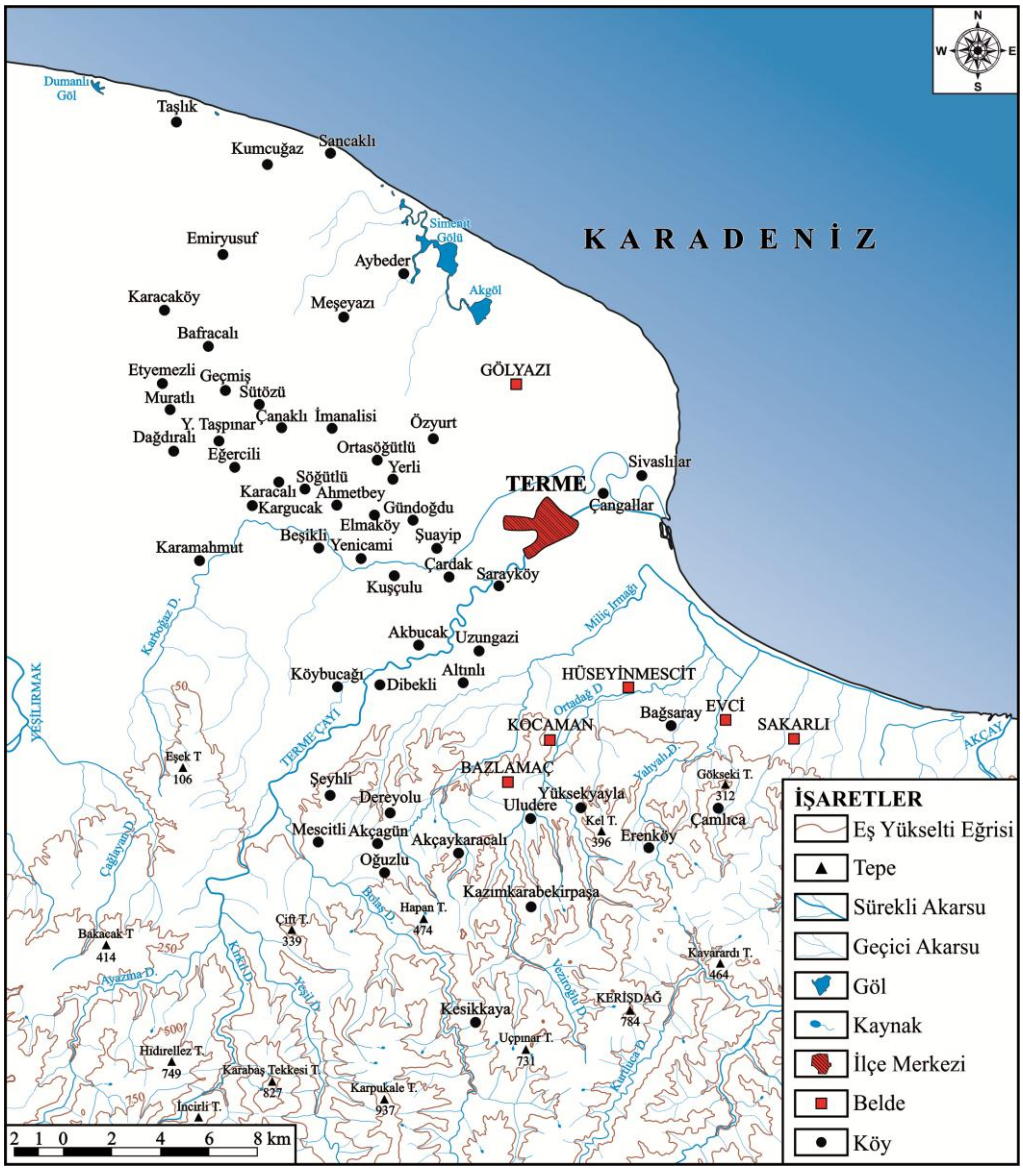

Şekil 2. *Terme ve çevresinin topografya haritası.*

[1] Çarşamba ovası, idarî bölünüşü bakımından Samsun ilinin Çarşamba, Terme, Tekkeköy ve Salıpazarı ilçeleri toprakları içerisinde bulunmaktadır. Yaklaşık 1366.8 km^2'lik alana sahip olan ovanın 642 km^2'si (% 47.0) Çarşamba, 571.4 km^2'si (% 41.8) Terme, 119.1 km^2'si (% 8.7) Tekkeköy ve 34.3 km^2'lik (% 2.5) alanı ise Salıpazarı ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Özçağlar, 1994: 117).

Kuzeyden Karadeniz, güneyden ise Canik dağları kuzey yamaçlarının sınırlandırdığı Çarşamba ovasının doğu bölümünü oluşturan Terme ovası 4. Jeolojik zamanda oluşmuştur. 50 m eşyükselti eğrisi, asıl deltayı oluşturan alüviyal sahayı güneydeki Neojen araziden ayırmaktadır. Delta alanından sonra güneye doğru giderek yükselen dağlık/tepelik sahanın yükseltisi 1200 m'ye kadar çıkmaktadır (Özçağlar, 1994: 94).

Terme ilçesinde çeltik tarımına geçmeden önce gerek ülkemizde gerekse de dünyada çeltik yetiştiriciliği ve dağılışı hakkında açıklama yapmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Dünyada ve Türkiye'de Çeltik Tarımının Başlıca Özellikleri

Buğdaygiller familyasının Oryaza türünden olan çeltiğin, tanınan çeşit sayısı 25'den fazladır. Tarımı en fazla yapılanları, Oryaza sativa ve Oryaza glaberrima türleri oluşturmaktadır. Bunlardan ilki Asya, Avrupa ve Amerika kıtalarında yetiştirilmekte olan tüm kültür çeşitlerini kapsamaktadır. İkincisi ise (Oryaza glaberrima), Afrika'nın tropikal bölgelerinde kültürü yapılan siyah daneli, düşük nitelikli bazı çeşitleri içermektedir (Göney, 1976: 111, 112; Türkoğlu, 1999:209). Ayrıca çeltiğin, yetişme devresinin büyük çoğunluğunu su içinde geçiren *ova çeltiği* ve doğal yağış ile dağlık bölgelerde (muhtemelen Tropikal kuşak) yetişen *dağ çeltiği* olarak iki gruba ayırmak mümkündür (Doğanay ve Coşkun, 2012: 130).

Çeltik, pirinç olarak temel gıdalardan birisidir. Nişastasının çok kolay hazmedilebilir olması, protein kalitesinin üstün olması yanında ekonomik olarak büyük miktarlarda üretilebilmesi, pirincin insan beslenmesindeki önemini daha uzun süre korumasını sağlayacaktır (Durlu, 1975: 35). Özellikle de Güney, Güneydoğu ve Uzakdoğu Asya ülkeleri nüfusunun temel beslenme kaynağını oluşturmaktadır. Dünya nüfusu içerisinde önemli bir paya sahip olan bu ülkelerin nüfusunun bütün zorluklara rağmen beslenebilmesi ve kitleler halinde açlıktan ölmemesi, pirinç sayesinde mümkün olmaktadır. Böylece pirinç, çok eskiden beri dünyanın bu bölgelerindeki nüfusun temel geçim kaynağı olmuştur (Doğanay ve Coşkun, 2012: 127, 128)

Çeltik, yeryüzünde buğdaydan sonra en geniş ekim alanı, buğday ve mısırdan sonra en fazla üretimi olan kültür bitkisidir. Dünyada çeltik yetiştiren ülkeler arasında; Çin başta gelmekte, onu sırasıyla Hindistan, Endonezya, Bangladeş ve Tayland izlemektedir (Kün, 1985: 49, 50). Aynı zamanda da anayurdunun bu ülkeler ve muhtemelen de Hindistan olduğu ve M.Ö.3000 yıllarında Güney Hindistan'dan Çin'e, M.Ö. 1000 yıllarında Java'ya doğru yayılmıştır. Avrupa'da ise çeltiğin tanınması, M.Ö. 300 yıllarında olmuştur. ABD'inde çeltik 17. Yüzyıl sonlarında yetiştirilmeye başlanmıştır. Ülkemizde ise söz konusu bitkinin ne zamandan itibaren tanındığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, günümüzden 500-600 yıl önce olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, kültüre alınıp, geliştirilmiş daha yüksek verime sahip, yabancı

tohumların yurda getirilip ekilmesine ise, 1930'lardan sonra başlanmıştır (Türkoğlu, 1999: 209).

Türkiye, çeltik bitkisinin yetişmesi için gerekli uygun koşullara sahiptir. Özellikle sıcaklık ve toprak özellikleri bitkinin yetişmesi için oldukça elverişlidir. Toplam ve günlük ortalama sıcaklık değerleri bitki için yeterlidir. Toprak açısından değerlendirildiğinde de tava oluşturacak arazilere sahiptir. Bu nedenle de çeltik tarımı ülkemizde daha çok tarıma sonradan açılmış delta ovalarında ve akarsuların vadi tabanlarında yaygınlaşmıştır (Doğanay ve Çavuş, 2013: 64; Türkoğlu, 1999: 209). Böylece çeltik alanları ile akarsuların dağılışı arasındaki paralellik, yağışların azlığından ortaya çıkan su sorununun sulama yöntemleriyle giderilmeye çalışılmasıyla ilgilidir. Yine de ülkemizde çeltik, tahıllar içinde gerek ekim ve gerekse de üretim miktarı bakımından çok geniş bir orana sahip olmamakla (Güneş: 1975:8) birlikte ekiliş alanları DİE verileri (1998) dikkate alınıp incelendiğinde; Marmara (33.547 ha), Karadeniz (22.271 ha), Güneydoğu Anadolu (2645 ha), Akdeniz (902 ha), İç Anadolu (296 ha), Doğu Anadolu (221 ha) ve Ege Bölgesi (118 ha) şeklinde sıralanmaktaydı *(Tablo 1).* Bu yıl itibariyle Türkiye çeltik üretimi ise 189 bin ton kadardı.

Ülkemizde her geçen yıl hem çeltik ekim alanları genişlemekte hem de üretim artmaktadır. Nitekim Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2014) verilerine göre ülkemizde çeltik ekim alanları 110592 hektar, üretim ise 900 bin (2015 yılı 920 bin ton) tondur. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi, 1998 yılında Türkiye'deki çeltik ekiliş alanları 60000 hektar üretim ise 189 bin ton kadardı. Aradan geçen 16 yılda ekiliş alanları % 84.3, üretim ise % yaklaşık % 386.8 artmıştır. Bu sürede ülke genelinde olduğu gibi bölge bazında da önemli değişiklikler olmuştur. Nitekim Marmara Bölgesi'nin ekiliş alanları 33.547 hektardan 75.870 hektara, Karadeniz Bölgesi'nin ekiliş alanları 22.271 hektardan 27644 hektara ulaşmıştır. Bu bölgelerimizi sırasıyla 3.489 hektar ile Güneydoğu Anadolu, 2985 hektar ile İç Anadolu, 465 hektar alan ile Akdeniz ve 139 hektar ile Doğu Anadolu izlemektedir. Böylece 1998-2014 döneminde Marmara, Karadeniz, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde ekiliş alanları artarken, Akdeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde ise azalmıştır. Ege Bölgesi'nde ise çeltik ekilişi ise hemen hemen ortadan kalkmıştır *(Tablo 1).*

Çeltik, suda yetişen ve çok verim sağlayan bir bitki olduğundan dönüme daha fazla verim verir. Bu bakımdan sulu tarımda, suyu en iyi değerlendiren bitkilerden biridir. Sulama işletmeleri içinde sudan, uzun zaman ve devamlı olarak istifade edilmesi yolunu temin eder. Ayrıca tuzlu arazilerin ıslahında ve bunun ucuz ve rantabl olarak yapılmasında kullanılan çeltik ile yıkama metoduyla arazi ıslahı yapılırken, diğer taraftan da çeltik yetiştirmek ve dolayısıyla ıslah maliyetini düşürmek mümkündür (Durlu, 1966: 3).

Tablo 1. *Türkiye'de çeltik ekiliş alanlarının bölgelere göre dağılışı.*

Bölge Adı	***1998 Yılı***		***2014 Yılı***			
	Çeltik Alanları (ha)	***%'si***	***Çeltik Alanları (ha)***	***%'si***	***Üretim (ton)***	***%'si***
Marmara	*35.547*	*55.9*	*75.870*	*68.6*	*627.628*	*69.7*
Karadeniz	*22.271*	*37.1*	*27.644*	*25.0*	*232.158*	*25.8*
Güneydoğu	*2.645*	*4.4*	*3.489*	*3.2*	*17.038*	*1.9*
İç Anadolu	*296*	*0.5*	*2.985*	*2.7*	*20.179*	*2.2*
Akdeniz	*902*	*1.5*	*465*	*0.4*	*2.408*	*0.3*
Doğu Anadolu	*221*	*0.4*	*139*	*0.1*	*539*	*0.1*
Ege	*118*	*0.2*	*-*	*-*	*-*	*-*
Toplam	***60.000***	***100.0***	***11.0592***	***100.0***	***900.000***	***100.0***

Kaynak**:** DİE, 1998; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2014.

Türkiye'de 1998 yılındaki verilere göre, 60.000 hektar ekilişi ve 189.000 ton üretimi olan çeltiğin, toplam tahıl ekim alanı (14.074.700 ha) içinde % 0,4; toplam tahıl üretiminde (33.060.972 ton) ise yaklaşık % 0,6 paya sahipken (DİE; 1998: 5), dünya toplam tahıl üretimindeki çeltiğin payı ise % 25 gibi yüksek bir düzeyde bulunmaktaydı (Kün, 1985: 50). Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2015 yılı verilerine göre ülkemizde yaklaşık 38,4 milyon ton tahıl üretiminin 920 bin tonu (% 2,4) çeltik üretiminden sağlanmıştır.

Başka bir deyişle, ülkemizde 11,3 milyon hektarlık alanda tahıl üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu alanın yaklaşık % 67'sinde buğday % 24'ünde arpa, % 6'sında mısır üretimi yapılmaktadır. Geriye kalan alanda ise sırasıyla çavdar (% 1,2), çeltik (% 1,1), yulaf (% 0,6) ve tritikale (% 0,1) ekimi gerçekleştirilmektedir (TÜİK, Bitkisel Üretim Veri Tabanı, 2015).

Çeltik, yurdumuzdaki ekim alanı yıldan yıla dalgalanmalar gösteren bir tahıl cinsidir. Ekim alanındaki bu dalgalanmalar, üretim miktarını da geniş çapta etkilemektedir. Örneğin 1999 yılında dekara çeltik verimi 316 kg kadardır (DİE, 1999: 5). Bu duruma göre, ülkemizde dekara çeltik verimi FAO verilerine göre 150-200 kg olan, dünya ortalamasından daha fazla, ancak dekara 500-700 kg üretimi olan Japonya, ABD, Mısır, İtalya, İspanya gibi ülkelerden daha azdı. Ülkemizde 2015 yılı itibariyle ise dekara çeltik verimi 831 kg'a (2014 yılı 794 kg) yükselmiştir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2015). Bu da rekolte olarak Cumhuriyet tarihinde elde edilen en yüksek verimdir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü *(FAO / Food and Agriculture Organization of the United Nations)* rakamlarına göre aynı yıl itibariyle dünya çeltik verimlilik ortalaması dekara yaklaşık 450-500 kg'dır. Mısır Arap Cumhuriyeti, verimlilik bakımından dekara 1000-1100 kg ile birinci sırada yer

almaktadır. Bu ülkeyi 950–980 kg/da verimlilik ile Japonya ve ABD izlemektedir. Böylece Türkiye'de dekara verimlilik dünya ortalamasının çok üzerindedir. Aynı zamanda da verimlilik bakımından önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır. Başka bir anlatımla, Türkiye dünyada yüksek verim alan ilk üç veya dört ülke arasında bulunmaktadır.

Hiç kuşkusuz bu duruma gelinmesinde, kaliteli tohum kullanımın yaygınlaştırılmasıyla birlikte modern tarım metotlarının (makinalı tarım, gübreleme, ilaçlama vs.) kullanılmasının da önemli rolü olmuştur. Başka bir anlatımla, bu gelişmeler sayesinde çeltik üretiminde dünya ortalamasının üzerinde verim elde edilmeye başlanmıştır. Nitekim 15 yıl öncesinde Türkiye'de yaygın olarak kullanılan çeltik tohumlarından dekara yaklaşık 300-320 kg, 10 yıl öncesinde ise 500 kg verim elde edilirken, bu rakam son yıllarda 800 kg'ı geçmiştir. Böylece, birim alanda elde edilen verim, Türkiye'yi kaliteli ve verimli çeltik üretiminde ilk sıralara yerleştirmiştir. Kuşkusuz ülkemizde birim alana verim, önümüzdeki yıllarda artarak devam edecektir. Gerçekten de, daha fazla verim alınması hususunda tohum ıslahı ve geliştirilmesi çalışmaları Edirne'de bulunan *Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü* tarafından sürdürülmektedir. Başka bir ifadeyle, çeltik üretiminin yaygın olduğu bölgelerde hastalıklara dayanıklı ve daha kaliteli tohum elde edilmesi için araştırmalara devam edilmektedir.

Ülkemizde çeltik ekimi izne bağlı kültür bitkilerindendir. Çeltik tarımı yapmak isteyen çiftçi, 3039 Sayılı Yasaya göre kurulan ilçe Çeltik Komisyonu'na gerekli belgelerle başvurur. Çeltik ekilecek alan, bu komisyonca belirlenir ve çiftçilere çeltik ekme ruhsatı verilir. Çeltik tarlalarının sivrisinekleri barındırdığı ye sıtmaya yol açtığı görüşünden hareket edilerek, yurdumuzda çeltik ekimi bazı yasal kısıtlamalar altına alınmıştır. Örneğin; çeltik ekimine toplu yerleşme alanlarına çok yakın olmayan yerlerde izin verilmekte, çeltik ekiminin yaygın olduğu ovalarda kesik sulama öngörülmekte, denetlenmesi güç ve birbirinden çok uzak olan yerlerde, çeltik ekimine izin verilmemektedir. Ayrıca sulama suyu sağlama ve dağıtımındaki güçlükler ve anlaşmazlıklarda çeltik ekimini kısıtlayan etkenlerdir (Kün, 1985: 53, 54).

Çeltik yetiştiriciliğinde aile işgücü tam olarak kullanılabilmekte, yüksek pazar değeri nedeniyle çeltik, yetiştiricisi için güvenilir bir gelir kaynağı olabilmektedir. Tuzlu ve alkalin toprakların ıslahında çeltik yetiştirme ayrı bir önem taşımakta ve bu alanlarda çeltik yetiştiriciliği sayesinde hem arazi ıslah edilmekte hem de yüksek verim ve kazanç sağlanmaktadır (Kün, 1985: 50).

Çeltiğin Coğrafî İstekleri ve Sahaya Uyumu

Dünyada 45^0 kuzey ve 35^0 güney enlemleri arasında yetiştirilen çeltik, adaptasyon istekleri az çok değişik olan çok sayıda çeşitleri kapsar. Tek yıllık bir kültür bitkisi olan çeltiğin, gün uzunluğuna ve sıcaklığına duyarlılık bakımından değişik

çeşitleri bulunmaktadır. Ayrıca çeltiğin kısa gün bitkisi ve uzun gün bitkisi özellikleri gösteren değişik türleri ile toprak nemliliğinin yüksek olduğu yağışlı bölgelerde, su altında bırakmaksızın yetişen ve *kır çeltiği* adı verilen çeşitleri de vardır. Aslında çeltiğin, birim kuru madde yapmada tükettiği su, öteki tahıl cinslerinin tükettiğinden pek fazla değildir. Ancak, besin maddeleri alabilmeleri için köklerin bol su içinde bulunması gerekmektedir. Bu ise çeltik ekilen toprakların sürekli suyla doymuş olmasını gerektirir. Bu nedenle, çeltik yetiştirmede kullanılan suyun büyük bir kısmı toprağın doyma noktasına ulaşmasını sağlar. Bir kısmı da akışla, sızma ve buharlaşmayla kaybolur. Tüm bu nedenlerle çeltik yetiştirilen tarlada tüketilen su miktarı yüksektir (Kün, 1985: 73,74).

Çeltik, su içinde çimlenebilen ve suda erimiş oksijenden kökleri yararlanabilen tek tahıl cinsidir. Öteki tahıllar, kökleri birkaç gün su altında kaldıktan sonra, havasızlıktan çürürler. Oysa çeltik bitkisi suda erimiş oksijen ile yapraklarda fotosentez sırasında açığa çıkıp, köklere ulaşan oksijenden yararlanmaktadır. Bitki yetişme süresi içinde gerekli oksijenin büyük kısmını bu yolla sağlamaktadır (Kün, 1985: 73).

Gerekli suyun sağlanması çeltik tarımı için çok önemlidir. Bununla birlikte, çeltiğin değişik gelişme dönemlerindeki su istekleri de değişiktir. Ekimden hemen sonra, çimlenme ve ilk yapraklarının çıkışı sırasında tavaların su altında kalması genç bitkilerin gelişmelerini yavaşlatır. Bu nedenle, tavaların nemli fakat göllenmemiş bir durumda bulunması gerekir. Bu sırada kökleriyle toprağa iyice tutunmuş çeltiklere verilecek suyun yüksekliği, yaprakları örtmeyecek kadar olmalıdır. Ayrıca rüzgârlara açık olan yerlerde, rüzgârın etkisiyle oluşan dalgalanmalarda bitkilere zarar verebilir (Kün, 1985: 74, 75). Çimlenen danelerin sürüklenmelerine ve köşelerde toplanmalarına sebep olabilir ve dağılımı olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, tava büyüklüğünü belirlerken yetiştirilecek çeşidin türü ve rüzgârın yönü ve şiddeti, dikkate alınmalıdır. Ayrıca sıcak ve soğuk rüzgârlarda döllenmeye kötü etki etmekte, olgunluk devresinde esen şiddetli soğuk rüzgârlar ise bitkiyi yatırmaktadır (Durlu, 1966: 39,40). Akıntısı az olan sular, durgun sulara göre oksijen bakımından daha zengin olduğundan ve daha az yosun tutacağından; akıntılı tavalarda çeltik, durgun sulu tavalardan daha iyi yetişir. Sapa kalkma ve çiçeklenme sırasında bitkinin su tüketimi en yüksek seviyeye ulaşır (Kün, 1985: 75).

Çeltik aslında sıcak bölgelerin ürünüdür. Dolayısıyla da sıcaklık istekleri oldukça fazladır. Don olaylarının görülmediği ve günlük sıcaklık ortalamalarının 18 ila 20 °C'nin altına düşmediği bölgeler bu ürünün yetiştirilmesi için uygundur (Doğanay ve Coşkun, 2012: 131). Çimlenme döneminde minimum sıcaklığı 12 °C olan çeltik, günlük ortalama sıcaklığın 20-23 °C olduğu yerlerde daha iyi yetişme şartlarını bulur (Kün, 1985: 74, 75). Uygun iklim şartları da ilçede mevcuttur. Nitekim, Samsun ve

Çarşamba Meteoroloji istasyonları ile yağış ölçümlerinin yapıldığı Terme yağış istasyonun verileri, bu durumu doğrulamaktadır. Gerçekten de, bu istasyonlara ait sıcaklık verileri incelendiğinde, yörede çeltiğin çimlenme dönemi olan mayıs ayının ortalama sıcaklığı, Samsun'da 15,6 °C, Çarşamba'da 15,1 °C'dir. Bu değerlerin her ikisi de çeltiğin çimlenme sıcaklığı olan 13 °C'nin üzerindedir. Aynı şekilde yetişme dönemi boyunca 18-20 °C veya 20-23 °C olması gereken ortalama sıcaklıklar; Samsun'da 20,3 °C, Çarşamba'da ise 20,2 °C'dir. Ayrıca çeltik, vejetasyon süresince 4000-5000 °C'lik sıcaklık toplamı ister (Doğanay ve Coşkun, 2012: 131). Bu ise günlük sıcaklıkların 20 °C'nin üzerinde gitmesini ifade eder ki, bu durumda sahada mevcuttur. Böylece Çarşamba ovası ve çevresinin çeltik tarımı için, sıcaklık şartları bakımından oldukça iyi şartlara sahip olduğu söylenebilir.

Çeltik bitkisinin yetişmesi için, sıcaklıklar kadar yağış miktarı ve nemin de önemi büyüktür. Çünkü bu bitki, ürün olgunlaştırma devresi sonuna kadar bol su ister. Ancak geçmişten kalma bir kanaat olarak, bu bitkiyi bir bataklık bitkisi sanmak, doğru değildir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi durgun bataklık suları, çeltiğin bitkisel gelişmesini önlediği gibi, tohum olgunlaştırmasını da güçleştirir. Bu nedenle, *çeltik tavaları*nın hafif eğimli olması ve fazla suların, akışlarla değişmesi gerekir (Doğanay ve Coşkun, 2012: 131).

Çeltik tohumları, çok nemli bir ortamda çimlenir ve gelişir. Gelişme devam ederken bitkinin kök sistemi, içinde erimiş oksijen bulunan sudan yararlanmak zorundadır. Bu da ancak, berrak ve yavaş yavaş akıp değişen bir su ortamında gerçekleşir. Öte yandan durgun bataklık sularında, erimiş oksijen yoktur. Bitki büyüdükçe, havanın oksijeninden de fotosentez yoluyla yararlanmaya başlar. Ancak, bitki büyüyüp çiçek açma devresine erişince, su isteği daha da artar. Dolayısıyla yetişme devresi boyunca çeltik bitkisi, asgari 1000-1200 mm yağış ister. Havanın oransal nemi ise, % 75-80'den düşük olmamalıdır (Doğanay ve Coşkun, 2012: 131). Bu bakımdan ele alındığında da ortalama yıllık yağış miktarı, Samsun'da 721,4 mm, Çarşamba'da 972,3 mm, Terme'de ise 978,4 mm kadardır. Yetişme devresindeki (nisan-eylül) yağış miktarları ise Samsun'da 273,7 mm, Çarşamba'da 371,3 mm, Terme'de 352,6 mm civarındadır. Bu değerlere göre çeltik tarımı için gerekli olan yağış miktarının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle gerekli olan su açığı sulama yoluyla karşılanmaktadır. Benzer durum gerek ülkemizin diğer bölgelerinde, gerekse de dünyada yetişme devresi sıcaklık ortalamaları yüksek ve toplam yağış tutarı 250-300 mm'yi aşmayan kurak iç bölge ovalarında da sulama yapmak suretiyle yapılabilmektedir. Örneğin; ülkemizde Ergene havzası, Antalya ovası, Çukurova ve Hatay ovası ile dünyada Nil deltası, Batı Türkistan havzaları, İspanya, Fransa ve İtalya'da durum böyledir. Zaten sulamalı tarım sistemi zorunluluğu nedeniyle, bu gibi bölgelerde çeltik tarımı, hemen tümüyle su boyu ovalarına toplanmıştır (Doğanay ve Coşkun, 2012: 131). Çünkü hasattan bir iki hafta öncesine kadar devam ettirilen

sulama için bol ve temiz su kaynağına ihtiyaç vardır ve suyun sıcaklığı bu esnada, 13 °C'den az olmamalıdır.

Çeltik bitkisinin gelişmesinde ve verimin yüksek olmasında nemin de etkisi büyüktür. Daha önce de belirtildiği gibi havanın nemi, 70-80 dolayında olmalıdır. Samsun'da yıllık nispi nem oranı % 72, Çarşamba'da % 75'dir. Çeltiğin yetişme dönemindeki ortalama nispi nem miktarı Samsun'da % 74,2; Çarşamba'da ise % 77,8 kadardır.

Toprak istekleri bakımından pek seçici değilse de; derin, tınlı ve besin maddelerince zengin topraklarda çeltik daha yüksek verim sağlar. Geçirgenliği yüksek olan kumlu topraklar, fazlaca su kaybına yol açtıkları ve besin maddelerince fakir olduklarından, çeltik yetiştirmeye elverişli değildir. Ekim sırasında tarlaların iyice bulandırılması, toprak içindeki gözeneklerin kolloidal parçacıklarla tıkanmasını ve tohumun üstünde ince bir mil örtüsünün oluşmasını sağlar *(Foto 1).* PH'sı 4.5-7.5 arasındaki topraklarda yetişebilmektedir (Kün, 1985: 75,76). Ancak besin maddelerince zengin veya gübre kullanmak suretiyle zenginleştirilmiş olan milli alüvyal topraklar, en uygun çeltik tarımı topraklarıdır. Toprakların hafif killi, kumlu ve kireçli olması gerekir. Kum, kil veya kireç oranı yüksek topraklar, bu ürünün tarımına uygun değildir (Doğanay ve Coşkun, 2012: 132).

Foto 1. *Ekim sırasında tavaların bulandırılması işlemi gerçekleştirilir.*

Çarşamba ovası ve dolayısıyla onun Terme ilçesi sınırları içerisinde kalan doğu bölümü topraklarının % 95'i alüvyal karakterdedir. Geriye kalan % 5'lik kısım ise, yükseltisi 150 m civarında olan engebeli alanlardaki kahverengi orman toprakları

özelliğindedir. Yukarıda da belirtildiği gibi alüvyal topraklar çeltik tarımı için uygun olan PH'ları 4,5-7,5 arasında değişen topraklardır. Ovadaki toprakların derinliği 40-150 cm arasında değişmektedir (DSİ 1965: 17). Başta Yeşilırmak olmak üzere, Büyüklü deresi, Apdal ırmağı, Terme çayı, Kocaman çayı, Miliç ırmağı ve Akçay'ın gerideki dağlık alanlardan taşıdıkları alüvyonları bu sahada biriktirmeleri ile oluşmuşlardır.

Çeltik, ekildiği topraklardan çok fazla besin maddesi kaldırdığı için gübre isteği fazladır. Bu nedenle, kimyevi gübre verilerek, toprakların besince zenginleştirilmesi gerekmektedir. Yetiştirilen çeşitlere ve toprağın durumuna göre, verilecek gübre miktarı ve çeşidi, değişebilmektedir. Yine de bu miktar, hektar başına, 60-70 kg ile 100-120 kg arasında olmalıdır. Ancak kimyevi gübrelerin geniş çapta çözülme ya da yıkanmaya uğraması söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle, tarlanın çiftlik gübresiyle gübrelenerek organik maddelerce zengin tutulması gerekir. Ayrıca her yıl aynı tarlaya çeltik ekilmesi, giderek birim alana verimi düşürür. Bu nedenle, dönüşümlü üretim yapılmalıdır. Aynı tarlaya 3-4 yıl ekim yapıldıktan sonra, baklagiller grubundan bir ürün ekilmeli ve daha sonraki yıllarda çeltik ekimi yapılmalıdır (Kün, 1985: 76).

Bu ürünün tarımında, arazinin rölyef şartları da çok önemlidir. Bitki kök sisteminin, belli bir düzeye kadar su içinde kalması gerekir. Bu nedenle de tarlanın birkaç cm yüksekliğe kadar su ile kaplanması için eğimin çok az ve tava adı verilen parsellerin kenarlarının, belli bir yüksekliğe kadar sedlerle çevrili olması gerekir. Araziyi kolayca tavalara ayırabilmek için, tarım bölgelerinde eğim çok olmamalıdır (Doğanay, 1987:111).

Çeltik Tarımının Beşeri Esasları

Çarşamba ovasında tarlaların çeltik ekimine hazırlanmasına ilkbahar mevsiminde başlanmaktadır. Tarlalar, ekime başlamadan önce, hem toprağı havalandırmak ve oksijenle zenginleştirmek hem de mikroorganizmaların çoğalmasını sağlamak için traktörle derin bir şeklide sürülmektedir. Daha sonra ise tarla, geçmiş yıllarda hayvanlar ile çekilen (at, öküz) tapan adı verilen tahta kalaslar ile, günümüzde ise traktöre takılan tesviye aletleri ile düzeltilmektedir *(Foto 2).* Bundan sonra ise, çeltiğin su altında yetişen bir bitki olması sebebiyle seddeler (toprak duvarlar) ile çevrili tavalar ve bu tavalara su sağlayan kanallar hazırlanmaktadır. Tarlanın en yüksek kesiminden ana sulama kanalı, en alçak yerinden ise ana tahliye kanalı ve tavalara su sağlayan diğer dağıtma kanalları geçirilmektedir. Kanalların açılması bel, kazma, kürek veya traktör ile çekilen kanal pullukları ile yapılmaktadır. Son yıllarda bu iş, hem daha kısa sürede gerçekleştirilmesi, hem de insan gücüne oranla daha düşük olması sebebiyle traktör ile yapılmakta, ancak kanalların düzeltme işlemlerinde ise yine kazma, bel ve kürek gibi aletler kullanılmaktadır. Açılan su kanalları, tarlanın ve aynı zamanda da tavaların büyüklüğüne ve ihtiyaç duyulan su miktarına bağlı olarak, 30–50 cm derinliğinde ve 50–70 cm genişliğinde olabilmektedir.

Foto 2. *Çeltik tarlalarının ekime hazır hale getirilmesi için tesviye (tapanlama) yapılır.*

Tavalar ise, çeltik ekilecek alanın genişliğine göre, 150 m^2 ile 300 m^2 arasında değişmektedir. Tavaların büyüklüğünde tarlanın eğiminin etkisi büyüktür. Eğim çoğaldıkça tavaların yüzölçümü küçülmekte, çok az eğimli ve düz yerlerde ise tavaların alanı büyümektedir. Ancak, çeltik ekim zamanı kuvvetli rüzgâr esen bölgelerde, tavaların çok geniş yapılması doğru değildir. Çünkü tava büyük olunca, rüzgârla suyun dalgalanması artmakta ve yeni ekilen çeltik tohumları dalgalar tarafından sürüklenerek, toprağa tutunmaları engellenmektedir. Ayrıca su tahliye imkânları da o nispette zorlaşmaktadır. Küçük tavalarda ise, suyun dağıtımı daha kolay olmaktadır. Fakat tavaları küçültmenin ve seddelerin yapılmasının masraflı olması, gerekli olan toprağın tavalar içerisinden alınması ile çukurların oluşması, yapılan seddelerin ekilecek alanları azaltması gibi sakıncaları bulunmaktadır (Gökgöl, 1960: 21).

Bu işler dikkate alınıp, tarlalara su verildikten sonra, tavalarda alçak ve yüksekte kalmış kısımlar var ise onlar tekrar düzeltilmektedir. Çünkü tarlanın düzleştirilmemesi halinde çukur yerlerde fazla su birikmesinden dolayı çeltik tohumlarının zarar görmesi, yüksek yerlerde ise su eksikliğinden bitkinin gelişmesinin yavaşlaması söz konusu olmaktadır.

Çeltik yetiştirilen alanların hepsinde olduğu gibi yörede de çeltik ekim zamanını, yetiştirilen çeşidin vejetasyon süresi, hava ve sulama suyu sıcaklığı

belirlemektedir. Daha öncede belirtildiği gibi, sıcaklık isteği belirgin olan çekiğin çimlenmesi için minimum sıcaklığın 12 °C olması gerekmektedir. Tohumun ekileceği suyun sıcaklığı da bunun üzerinde bulunmalıdır. Araştırıma sahasında ekim, belirtilen şartların uygun hale geldiği 20 Nisan ile 20 Mayıs arasında yapılmaktadır.

Çarşamba ovasında dolayısıyla da Terme ilçesinde sertifika belgesi bulunan Osmancık 97, Ribe, Rocca, Sürek 95, Kıral, Drago, Arco ve Baldo çeltik türleri ekilmektedir. Ancak, ekime başlamadan bir-iki gün önce tohumlar ıslatılarak, şişirilmekte ve bu esnada, su üstüne çıkan cılız daneler ayıklanmaktadır. Ekilen tohum miktarı ise, yöredeki çiftçilerle yaptığımız mülakatlardan öğrendiğimize göre, dekara 12-25 kg arasında değişmektedir. Yörede son yıllarda fideleme yöntemiyle de çeltik ekimi yapılmaktadır.

Tarlaların ekime, hazırlanması aşamasında da belirtildiği gibi, tapanlama işleri bittikten sonra ve tavalardaki su seviyesi, 5-10 cm'ye ulaşınca ekime geçilmektedir. Çarşamba ovasında çeltiğin ekiminde, traktörlerin yanı sıra elle serpme yöntemi, çok az olarak da fideleme metodu kullanılmaktadır *(Foto 3-4-5-6).* Daha önce çimlenmeye alınmış yani şişirilip, ayıklanmış tohumlar, tavalar su ile doldurulduktan sonra tecrübeli ekiciler, tava içerisinde gidiş ve dönüşler yaparak, önceden bulandırılmış olan suyun üzerine, olabildiğince eşit dağılacak şekilde tohumları serpmektedir. Bu işlemden sonra yaklaşık bir hafta beklenmekte ve tavalardaki su seviyesi tohumların toprağa tutunup, köklerini salıp ve ilk yapraklarını verene kadar, 2-3 cm yüksekliğinde tutulmaktadır, ikinci hafta, tavalara yeniden su verilmekte ve su seviyesi 4-5 cm'ye ulaşıncaya kadar devam edilmektedir. Bitkiler büyüdükçe su seviyesi de arttırılmaktadır. Bu dönemde, yaprakların su altında kalmamasına dikkat edilmektedir.

Ekimden 15-20 gün sonra, yabancı otların ayıklanması ve gübreleme yapılması için, birkaç günlüğüne tarlalara verilen su tekrar kesilmektedir. Böylece bu sırada, hem yabancı otlar temizlenmekte hem de çeltik alanlarına ekilecek gübrelerin, su tarafından tavalardan yıkanarak uzaklaştırılması engellenmektedir. Zararlı otlar ile bazen elle ayıklama suretiyle mücadele edilmekte, bazen de kimyevi ilaçlar ile otlar yok edilmektedir. Yabancı otların ayıklanması işlemi ekimden sonra birkaç kez yapılmaktadır.

Foto 3. *Yörede çeltiğin ekiminde traktörlerin kullanılması.*

Foto 4. *Yörede çeltiğin ekiminde elle serpme yöntemi.*

Foto 5. *Yörede çeltiğin ekiminde elle serpme yöntemi.*

Foto 6. *Yörede çeltiğin ekiminde çok az olarak kullanılan fideleme metodu.*

Çeltiklerin büyüme ve gelişmelerine göre gerek duyulursa ekimden sonra 1,5-2 ay içerisinde ikinci, bundan 20-30 gün sonra ise üçüncü gübreleme yapılmaktadır. Su seviyesi ise çeltik büyüdükçe arttırılmaktadır. Ancak, başaklama devresine kadar zaman zaman kesilmekte ve tavalardan çekilmesi sağlanmaktadır. Başaklamadan sonra da toprağın çatlamasının önlenmesi için tarlalara su verilmekte, hasattan 10-15 gün önce ise, tarlanın zemininin kuruması için tamamen kesilmektedir. Bu işlem, çiftçilerin belirttiğine göre, başakların aşağıya doğru sarktığı zaman yapılmaktadır *(Foto 7-8-9).*

İlçede çeltik hasatı, fındık işlerinin bittiği eylül sonu ile ekim ayı başında yapılmaktadır. Hasat, çoğunlukla biçerdöverler ile ancak, küçük aile işletmelerinin bazılarında ise çok az da olsa insan gücüyle de gerçekleştirilmektedir *(Foto 10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21).* Çeltikler özel olarak hazırlanan harmanlarda kurutulmaktadır. Kurutma işlemi o günlerdeki hava durumuna bağlı olarak, 3 ila 7 gün kadar sürmektedir. Hasat ve harman işleri bittikten sonra çeltikler çuvallanmaktadır. Bazı çiftçiler, kuruttukları çeltikleri depolamakta, bazıları da Terme ve Çarşamba'da bulunan fabrikalara satmaktadır.

Foto 7. *Terme ilçesinde hasat öncesi çeltik tarlaları.*

Foto 8. *Terme ilçesinde hasat öncesi çeltik tarlaları.*

Foto 9. *Hasat öncesi çeltik tarlaları.*

Foto 10. *Terme ilçesinde orakla çeltik hasatı.*

Foto 11. *Terme ilçesinde patpat motorla çeltik hasatı.*

Foto 12. *Terme ilçesinde biçerdöverle çeltik hasatı.*

Foto 13. *Terme ilçesinde biçerdöverle çeltik hasatı.*

Foto 14. *Çeltiğin biçerdöverden traktör römorkuna aktarılması.*

Foto 15. *Römorka yüklenmiş çeltik.*

Foto 16. *Çeltik.*

Foto 17. *Çeltiğin nemini azaltmak için serilmesi.*

Foto 18. *Çeltiğin kabuklarından ayrılması için makineden geçirilmesi.*

Foto 19. *Çeltiğin kabuğundan ayrılarak pirince dönüşmesi.*

Foto 20-21. *Çeltik ve inci tanesi görünümünde "Terme pirinci".*

Terme ve Çevresinde Çeltik Tarımının Gelişimi

Çarşamba ovasında dolayısıyla da Terme ilçesinde çeltik tarımının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, 1455 yılında Terme ve Çarşamba kazalarında çeltik tarımının yapıldığını gösteren veriler mevcuttur. Nitekim 1455 yılında Terme'de üretilen ürünler içerisinde çeltiğin oranı % 0,12; 1485'de % 6,7 ve 1520'de ise % 6,3 kadardı. Çarşamba'da ise bu oran 1455'de % 14,9, 1485'de % 19,4 ve 1520'de % 23,8'dir (Öz, 1999: 94). Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi bu yıllarda, Terme ve Çarşamba kazalarında çeltik üretimi oldukça önemlidir. Canik Sancağının genelinde ise 1485 yılında yetiştirilen ürünler içerisinde çeltiğin payı % 15 iken, 1576'da % 4'e düşmüştür. Şüphesiz bu azalışta 16. Yüzyılda Çarşamba ve Terme kazalarındaki çeltik arglarının kaldırılarak, yerlerine kendir ekiminin başlatılması etkili olmuştur (Öz, 1999: 93). Böylece Çarşamba, Terme ve Ünye kazalarında bu dönemde halk, *bedel-i avarız* karşılığı kendir yetiştiriyor ve eski kanun gereği yılda üç gün hassa çeltiğiyle uğraşıyordu. Bunu yapmayanlar ise yine kanun gereği hizmet karşılığı bir miktar akçe veriyorlardı (Yediyıldız, 1985: 163).

Çeltik ekimi yapılan yıllarda *reâyâ* topraklarından elde edilen pirincin geliri (*bahre-i çeltük*) çok önemli değildi. Asıl üretim hassa arglarında yapılıyor ve ürünün üçte ikisi hassaya (bu yörede Amasya'daki şehzadeye veya bazen bir zaime yahut bir padişah vakfına), kalan kısmı ise *Çeltükçiyan* veya *Pirinççiyan* denilen üreticilere kalıyordu. Bazı yerlerde ise bu ürün mirî ve üreticiler arasında yarı yarıya paylaşılıyordu. Gerek paylaşılan gerekse de kayıt defterlerindeki rakamlar, tohum dışındaki toplam üretimin üçte ikisini ifade ediyordu. Bu durumda elde edilen gelir içerisinde toplam tarım öşrünün Çarşamba ve Samsun'da % 15-20, Terme ve Bafra'da ise % 6-13'ünü oluşturuyordu. Toplam üretim içerisinde ise pirincin payı daha azdı (Öz, 1999: 99).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde de Terme kazasında çeltik tarımı yapılmaktaydı. Bu konuda H. 1320 (M. 1902-1903) tarihli Trabzon Vilâyeti Salnamesi'nde (s. 253, 254) Terme'nin etrafındaki suların çokluğundan ve bunların oluşturduğu bataklıklarda çeltik tarımının yapıldığından, üretilen çeltiğin çoğunluğunun da dışarıya satıldığından bahsedilmektedir. Çeltik tarımının doğu ve güneydeki köylerde yapıldığı ve Terme'nin havasının yaz mevsiminde müsait olmadığı için, pirinç tarımı yapılan köylerde ve kasabada yaşayan halkın Üçpınar ve Karacalı gibi yaylalara gittiği belirtilmektedir (Zaman, 2001:463).

İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık müdürlüklerinden edindiğimiz bilgilere göre, Cumhuriyet döneminde de Çarşamba ovasında çeltik üretimi; Sakarlı, Kocaman, Akçay, Bazlamaç, Evci, Dikencik, Dibekli, Bafracalı ve Çinik gibi köy yerleşmelerinin akarsu vadi tabanlarında yer alan alanlarında yapılıyordu. 1930'larda geçim tipi şeklinde yapılan çeltik tarımının, tarım alanları içerisinde çok az bir alanda ekimi

yapılıyordu. 1960'lardan sonra ise yapay kanallar ile ovadaki bataklık alanların drene edilmesiyle çeltik alanlarının gittikçe arttığı belirtilmektedir. Ayrıca bu artışta ticarî bir ürün karakteri kazanmasının da etkisi söz konusudur.

Yeşilırmak üzerinde 1979 yılında Hasan Uğurlu, 1982'de Suat Uğurlu barajlarının inşa edilerek hizmete açılmasıyla da bu yıllardan sonra çeltik alanlarının (özellikle Çarşamba ilçesinde) genişlediği görülmektedir. Çünkü bu yıllara kadar Yeşilırmak nehrinin ilkbaharda sık sık taşması, tarım alanlarına büyük zararlar vermekte, hatta bu sahaları sınırlandırmaktaydı. Ovadaki çeltik alanları 1990'da tarım alanları içerisinde daha yüksek bir orana (yaklaşık % 4,2) sahipken, bu yıldan sonra gittikçe azalarak 2015 yılında % 3,1'e kadar düşmüştür (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2015).

Şüphesiz bu azalışta, son yıllarda çeltik birim fiyatının düşük olarak belirlenmesi, gübre, tohum, ilaç, akaryakıt ve işçi ücretleri gibi girdi fiyatlarının artması ile diğer bazı ürünlere (fındık, meyve ve sebze, tütün vs.) oranla daha az gelir getirmesinin önemli etkileri vardır. Ayrıca, diğer tarımsal ürünler ile karşılaştırıldığında tarımının daha zor yapılması ve son yıllarda, özellikle yöredeki çeltik fabrikası sahiplerinin Rusya'dan çok miktarda çeltik ithal etmeleri nedeniyle fiyatlarının düşmesinin de rolü büyüktür. Bu olumsuzluklar, hem çeltik ekimi yapılan alanlarda hem de çiftçi sayısının azalmasında etkili olmuştur. Daha önceleri çeltik üretimi yapılan alanlar, öncelikle fındık bahçelerine ve diğer tahılların üretimine ayrılmaktadır.

Terme İlçesinde Çeltik Alanlarının Dağılışı ve Üretim

Ovada çeltik tarımına ayrılmış alanlarını, çoğunlukla güneydeki yüksek sahadan kaynaklanan akarsuların (Terme çayı, Kocaman çayı, Miliç ırmağı ve Akçay vbg.) ova içerisindeki geniş vadi tabanı düzlükleri oluşturmaktadır. Ayrıca Çarşamba-Terme karayolunun kuzeyinde, taban suyunun yüksek ve drenaj kanallarının bulunduğu başta; Gölyazı, Meşeyazı, İmanalisi, Bafracalı, Aybeder ve Sütözü olmak üzere çok sayıda köy yerleşmesinde küçük ve dağınık parsellerde çeltik tarımı yapılmaktadır.

Anlaşılacağı üzere sahadaki akarsular ile çeltik alanları arasında eski dönemlerden beri bir paralellik söz konusudur. Öyle ki, sahada ilk çeltik tarımının yapıldığı alanlar daima bu akarsuların veya kollarının vadi tabanı düzlükleridir. Bu durum, hiç şüphesiz yetişme devresi boyunca çeltiğin devamlı olarak suya ihtiyaç duymasıyla ilgilidir. Bu akarsuların vadi tabanları günümüzde de çeltik yetiştirilen önemli sahalardandır. Başka bir ifadeyle ovada, çeltik tarımı yapılan yerleşmelerin ve dolayısıyla da çeltik alanlarının önemli bir kısmı yine bu vadi tabanlarında bulunmaktadır. Örneğin Kocaman çayı ve kolları üzerindeki Kocaman, Hüseyinmescit ve Evci *(Foto 22),* Miliç ırmağı ve kollan tarafından sulanan Bazlamaç, Akçagün, Şeyhli,

Altınlı, Terme çayı ve kollarının geçtiği Köybucağı ve Dibekli gibi yerleşmeler bunlardan bazılarını oluşturmaktadır *(Şekil 2).* Ovadaki çeltik sahaları bu akarsular ve kolları ile yapay kanallar veya açılan kuyulardan motopomplarla çekilen sular ile sulanmaktadır.

Çarşamba ovasında çeltik ekimi yapılan yerleşmelerin büyük çoğunluğu 50 m yükselti eğrisinin altında bulunmaktadır. Ancak Terme ilçesi sınırları içerisindeki Şeyhli, Dereyol, Bazlamaç, Akçagün, Mescitli, Akçaykaracalı, Oğuzlu ve Kumcağız bu yükseltinin üzerinde bulunmaktadır *(Şekil 2).* Çarşamba ve Tekkeköy ilçesinde ise çeltik tarımı yapılan köylerin tamamına yakını bu yükseltiden daha aşağıda bulunmaktadır.

Foto 22. *Evci kasabası çevresindeki çeltik tarlaları.*

Bilindiği üzere Çarşamba ovası, idari bölünüş açısından Çarşamba, Terme, Tekkeköy ve Salıpazarı ilçeleri sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu ilçelerdeki tarım arazilerinin Çarşamba'da 6.655 dekarı, Terme'de 15.906 dekarı, Tekkeköy'de 4.678 dekarı ve Salıpazarı'nda ise 641 dekarı çeltik tarımına ayrılmıştır. Toplam 894.534 dekar ekili alanın bulunduğu ovada, çeltik ekimi yapılan alanlar 27.880 dekardır. Başka bir ifadeyle ekili alanların yaklaşık % 3,1'inde çeltik tarımı yapılmaktadır. Bu rakamın, 149.821 dekar çeltik ekimi alanına sahip Samsun ili içerisindeki payı ise % 18,6'dır. Yaklaşık 290.393 hektar ekili alana sahip il tarım arazilerinde 199.654 hektar olan tahıl alanları içerisinde ise % 1,4'lük paya sahiptir. Çarşamba ovasındaki çeltik ekim alanlarının (27.880 da) 15.906 dekarı Terme ilçesi sınırları içerisindedir. Bu

verilere göre Çarşamba ovasında çeltik tarımına ayrılan alanların % 57,1'i, Samsun ilindekilerin ise % 10,6'sı Terme ilçesinde bulunmaktadır. Yine 2015 yılı itibariyle Samsun ili toplam çeltik üretimi 122.600 tondur. Bu üretimin 19.523 tonu Çarşamba ovasından bunun da 11.135 tonu Terme ilçesinden sağlanmıştır. Çarşamba ovası üretimin geri kalan bölümünün ise 4.992 tonu Çarşamba, 3.743 tonu Tekkeköy ve 449 tonu da Salıpazarı ilçesinde *(Tablo 2)* üretilmiştir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015). Terme ilçesindeki çeltik ekim alanları (15.906 da), ülkemiz çeltik alanların (110.592 ha) % 1,4'ünü, Karadeniz Bölgesi çeltik alanlarının (27.664 ha) ise yaklaşık % 5,8'ini oluşturmaktadır.

Tablo 2. *Samsun İlinde Çeltik Alanları ve Üretimin İlçelere Göre Dağılışı.*

İlçe Adı	*Çeltik Alanları (da)*	*%'si*	*Üretim (ton)*	*%'si*	*Verim (kg/da)*
Bafra	*103.162*	*68.9*	*87.689*	*71.5*	*850*
Terme	*15.906*	*10.6*	*11.135*	*9.1*	*700*
Alaçam	*14.453*	*9.6*	*11.563*	*9.4*	*800*
Çarşamba	*6.655*	*4.5*	*4.992*	*4.1*	*750*
Tekkeköy	*4.678*	*3.1*	*3.743*	*3.0*	*800*
Ondokuz Mayıs	*4.211*	*2.8*	*2.947*	*2.4*	*700*
Salıpazarı	*641*	*0.4*	*449*	*0.4*	*700*
Yakakent	*115*	*0.1*	*82*	*0.1*	*720*
Toplam	***149.821***	***100.0***	***122.600***	***100.0***	***818***

Kaynak**:** Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2015).

Samsun ilinde çeltik ekim alanları ve üretim gözden geçirildiğinde, Terme ilçesinin önemli bir paya sahip olduğu görülür. Nitekim, ekiliş alanı itibarıyla Terme, Bafra'dan sonra ikinci sırada yer alırken üretim bakımından ise Bafra ve Alaçam'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. Kuşkusuz Terme ilçesinin üretim bakımından üçüncü sırada yer alması, birim alana verim ile alakalıdır. Nitekim verim Bafra'da dekara 850 kg, Alaçam'da 800 kg, Terme'de ise 700 kg'dır *(Tablo 2).*

Çarşamba ovasındaki çeltik alanlarının ilçelere göre dağılımı incelendiğinde en fazla ekim alanının Terme ilçesi sınırları içerisinde bulunduğu görülür. Ovanın toplam alanının % 41,8'inin sınırları içerisinde bulunduğu ilçede, toplam ekili alanların (357.295 da) % 4,5'inde (15.906 da) çeltik ekimi yapılmaktadır. Buna karşılık ovanın % 47 gibi büyük bir kısmının sınırları içerisinde yer aldığı Çarşamba ilçesinde ise çeltik ekim alanlarının (6.655 da) oranı, toplam tarım alanlarının (449.093 da) % 1,5'i kadardır. Bu ilçede çeltik ekim alanlarının tarım alanları içerisindeki payının Terme'ye göre daha düşük oluşunda, hiç şüphesiz meyve ve sebze üretiminin yanı sıra diğer tahıllar (buğday, mısır) ile sanayi bitkilerinin (soya, tütün, şekerpancarı) tarımının daha fazla yapılması etkili olmaktadır. Anlaşılacağı üzere, Çarşamba ovasındaki çeltik ekiliş alanlarında olduğu gibi üretimde de Terme birinci sırada yer almaktadır.

Arazilerin çok az bir kısmının Çarşamba ovasında yer aldığı Tekkeköy ile Salıpazarı ilçelerinde ise, çeltik tarımına ayrılan sahalar çok daha azdır. Gerçekten de 4.678 dekarlık çeltik ekiliş alanı ile Tekkeköy üçüncü sırada bulunurken, Salıpazarı'nda ise sadece 641 dekar kadar bir sahada çeltik üretimi yapılmaktadır *(Tablo 3).* Bu ilçelerde çeltik ekimine ayrılan alanların az oluşu, arazilerinin çok az bir bölümünün ova içerisinde (Tekkeköy ilçesinin % 8,7'si, Salıpazarı ilçesinin % 2,5'i) yer almasından kaynaklanmaktadır. Başka bir anlatımla, doğal çevre faktörlerinin ve özellikle de eğim şartlarının bu durum üzerinde önemli etkileri söz konusudur.

Tablo 3. *Çarşamba Ovasında, İlçe Tarım Alanları İçerisinde Çeltik Alanlarının Oranı.*

İlçe	***Toplam Tarım Alanı (da)***	***Çeltik Alanları (da)***	***İlçe Tarım Alanları İçerisindeki % si***
Çarşamba	*449.093*	*6.655*	*1,5*
Terme	*357.295*	*15.906*	*4,5*
Tekkeköy	*65.060*	*4.678*	*7,2*
Salıpazarı	*23.086*	*641*	*2,8*

Kaynak**:** İlçe Tarım Müdürlükleri verilerinden

Çarşamba ovasındaki tarım alanları 894534 dekar, çeltik alanları ise 27.880 dekardır. Başka bir ifadeyle ova tarım alanlarının % 3,1'inde çeltik ekimi yapılmaktadır. Bununda yaklaşık % 0,7'si Çarşamba, % 1,8'i Terme, % 0,5'i Tekkeköy ve % 0,1'i de Salıpazarı ilçelerinde bulunmaktadır. İlçelerin tarım alanları içerisinde çeltik alanlarına ayrılan araziler incelendiğinde ise bu oran, Çarşamba'da % 1,5, Terme'de % 4,5, Tekkeköy'de % 7,2 ve Salıpazarı'nda ise % 2,8 kadardır *(Tablo 3).*

Çarşamba ovasındaki toplam çeltik alanlarının ilçelere göre dağılışı yapıldığında ise % 57,1'i Terme, % 23,8'i Çarşamba, % 16,8'i Tekkeköy ve % 2,2'si de Salıpazarı ilçeleri sınırları içerisinde bulunmaktadır *(Tablo 4, Şekil 3).* Birim alana verim bakımından ise Tekkeköy dekara 800 kg ile ilk sırada yer alırken Çarşamba 750 kg ile ikinci sırada bulunmaktadır. Terme ve Salıpazarı'nda ise dekara 700 kg ürün alınmaktadır. Bu iki ilçede verimin diğerlerine göre düşük oluşu muhtemelen sulama şartları ile alakalıdır.

Tablo 4. *Çarşamba Ovasında Çeltik Alanları ve Üretimin İlçelere Göre Dağılışı.*

İlçe	***Çeltik Alanı (da)***	***% si***	***Üretim (ton)***	***%'si***	***Verim (kg/da)***
Terme	*15.906*	*57.1*	*11.135*	*54.8*	*700*
Çarşamba	*6.655*	*23.8*	*4.992*	*24.6*	*750*
Tekkeköy	*4.678*	*16.8*	*3.743*	*18.4*	*800*
Salıpazarı	*641*	*2.3*	*449*	*2.2*	*700*
TOPLAM	***27.880***	***100.0***	***20.319***	***100.0***	***750***

Kaynak**:** Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2015).

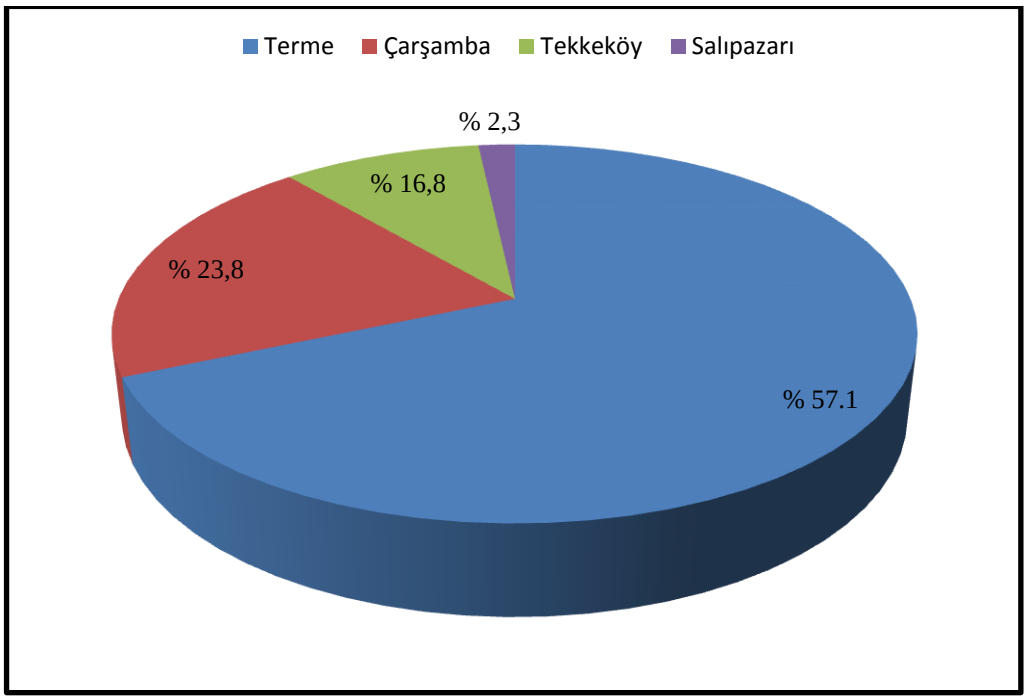

Şekil 3. *Çarşamba Ovasında Çeltik Alanlarının İlçelere Göre Dağılışı.*

Terme ilçesinde çeltik tarımı yapılan yerleşme sayısı yıllar itibariyle değişmektedir. Nitekim, 1990 yılında 45 yerleşmede, 2000 yılında 41 yerleşmede ve 2015 yılında ise 40 yerleşmede çeltik tarımı yapılmıştır *(Şekil 4).* Aynı zamanda hem çeltik alanlarında hem de çiftçi sayısı bakımından da her geçen yıl azalışlar yaşanmaktadır. Nitekim 1990 yılında ilçede 1.266 çiftçi 24.614 dekar alanda üretim yaparken, 2000 yılında çiftçi sayısı 781'e, ekili alan miktarı 16.236 dekara gerilemiştir. Son yıl (2015) itibariyle ise çiftçi sayısı 635, ekili alan ise 15.906 dekardır *(Tablo 5).*

Terme ilçesinde 1990 yılında 1000 dekar üzerinde çeltik tarımı yapılan yerleşimleri; Köybucağı (3.167 da), Altınlı (2.606 da), Gündoğdu (2.021 da), Şeyhli (1.910 da), Uzungazi (1.481 da), Akçagün (1.471 da) ve Dibekli (1.193 da) oluşturmaktaydı. Buna karşılık, 40 dekarın altında ekim yapılan yerleşmeleri ise Kumcağız (36 da), Bafracalı (30 da), Akçaykaracalı (24 da), Meşeyazı (16 da), Kabalı (14 da) ile 10'ar dönümlük ekiliş alanları ile Çangallar, Akçay ve Yüksekyayla teşkil ediyordu *(Tablo 5).*

Terme ilçesinde 2000 yılında en fazla çeltik ekilen yerleşmeleri; Şeyhli (2.610 da), Akçagün (1.790 da), Altınlı (1.788 da), Köybucağı (1.384 da) ve Gündoğdu (1.178 da) şeklinde sıralamak mümkündür. 2000 yılından önce çeltik üretimi yapılan, ancak takip eden yıllarda çeltik tarımından vazgeçilen yerleşmeleri ise; Akçay, Çamlıca, Çangallar, Dağdıralı, Karakucak, Kuşçulu, Orta Söğütlü, Taşpmar ve Yüksekyayla oluşturmaktadır *(Tablo 5).*

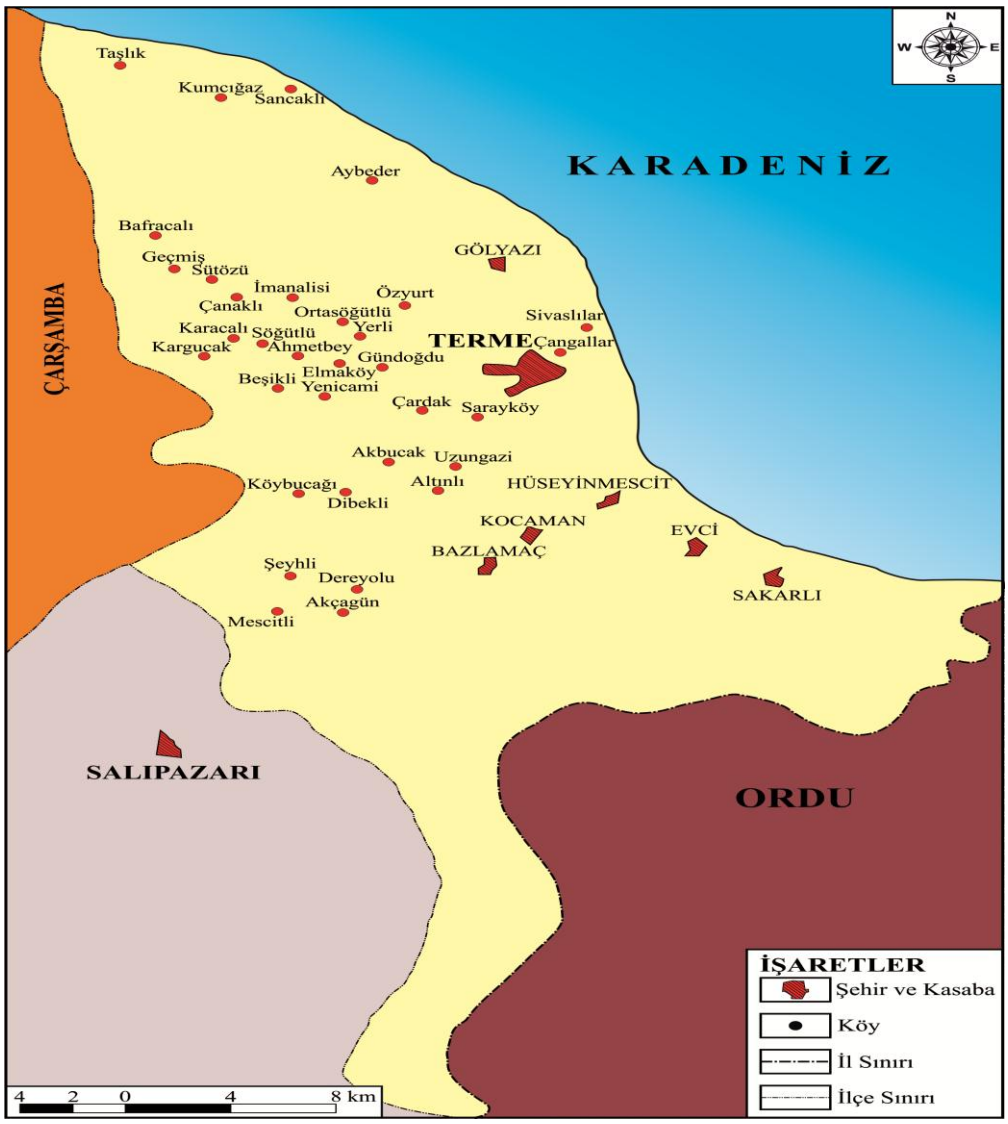

Şekil 4. *Terme ilçesinde çeltik tarımı yapılan yerleşmeler (2015).*

Aynı yıl itibariyle (2000 yılı) yerleşmelerdeki ekiliş alanlarının büyüklüklerine göre durumu incelendiğinde ise, 31 yerleşmede çeltik ekilen alanlar 500 dekarın altında iken, 4'ünde 501-1000 dekar, 5'inde ise 1000 dekardan daha fazla ekiliş alanı bulunmaktadır. Ancak önceki yıllara göre gerek çeltik üretimi yapan çiftçi sayısında ve gerekse de ekiliş alanlarında azalışlar söz konusudur. Nitekim 1990 yılında 1266 olan çiftçi sayısı, 2000'de 781'e düşmüştür. Ekiliş alanları ise 1990'da 24614 dekar iken, 2000'de ise 16236 dekara inmiştir *(Tablo 5).*

Tablo 5. *Terme İlçesinde, Çiftçi Sayısı ve Çeltik Alanlarının Yerleşmelere Göre Dağılışı.*

Yıllar	***1990 Yılı***		***2000 Yılı***		***2015 Yılı***	
Yerleşmeler	***Çiftçi Sayısı***	***Ekiliş Alanı (da)***	***Çiftçi Sayısı***	***Ekiliş Alanı (da)***	***Çiftçi Sayısı***	***Ekiliş Alanı (da)***
Ahmetbey	*16*	*428*	*7*	*325*	*30*	*859*
Akbucak					*19*	*1032*
Akçagün	*79*	*1471*	*68*	*1790*	*3*	*23*
Akçay	*1*	*10*	*-*	*-*	*-*	*-*
Akçaykaracalı	*2*	*24*	*7*	*138*	*-*	*-*
Altınlı	*87*	*2606*	*46*	*1788*	*27*	*575*
Aşağı Köybucağı	*-*	*-*	*27*	*541*	*-*	*-*
Aybeder	*5*	*103*	*7*	*138*	*13*	*363*
Bafracalı	*2*	*30*	*1*	*6*	*1*	*26*
Bağsaray	*4*	*65*	*2*	*45*	*-*	*-*
Bazlamaç	*86*	*925*	*48*	*402*	*37*	*392*
Beşikli	*15*	*295*	*4*	*48*	*1*	*16*
Çamlıca	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*
Çanaklı	*18*	*272*	*14*	*229*	*25*	*510*
Çangallar	*1*	*10*	*-*	*-*	*2*	*170*
Çardak	*-*	*-*	*-*	*-*	*10*	*206*
Dağdıralı	*5*	*79*	*-*	*-*		
Dereyol	*5*	*109*	*23*	*412*	*1*	*4*
Dibekli	*60*	*1193*	*8*	*136*	*15*	*464*
Elmaköy	*-*	*-*	*1*	*13*	*1*	*26*
Evci	*70*	*626*	*38*	*374*	*26*	*271*
Geçmiş	*11*	*212*	*6*	*99*	*15*	*471*
Gölyazı	*11*	*238*	*7*	*237*	*23*	*591*
Gündoğdu	*70*	*2021*	*40*	*1178*	*37*	*1014*
Hüseyinmescit	*39*	*873*	*11*	*323*	*19*	*479*
İmanalisi	*13*	*262*	*9*	*162*	*25*	*829*
Kabalı	*2*	*14*	*5*	*184*	*-*	*-*
Karacalı	*11*	*358*	*3*	*50*	*6*	*143*
Karkucak/kargucak	*6*	*90*	*-*	*-*	*1*	*21*
Kocaman	*46*	*365*	*24*	*202*	*2*	*19*
Köybucağı	*159*	*3167*	*62*	*1384*	*50*	*1269*
Kumcağız	*2*	*36*	*1*	*16*	*2*	*80*
Kuşçulu	*6*	*79*	*-*	*-*	*-*	*-*
Merkez (Terme)	*46*	*1401*	*22*	*640*	*57*	*1695*
Mescitli	*46*	*511*	*32*	*298*	*3*	*49*
Meşeyazı	*2*	*16*	*2*	*34*	*-*	*-*
Oğuzlu	*2*	*40*	*1*	*20*	*-*	*-*
Ortasöğütlü	*15*	*446*	*-*	*-*	*17*	*651*
Özyurt	*18*	*837*	*11*	*574*	*35*	*1108*
Sakarlı	*66*	*349*	*39*	*213*	*24*	*121*
Sancaklı					*1*	*48*
Sarayköy	*6*	*146*	*1*	*30*	*2*	*39*

Sivaslılar					*2*	*53*
Söğütlü	*21*	*829*	*7*	*178*	*3*	*236*
Sütözü	*6*	*92*	*5*	*75*	*4*	*81*
Şeyhli	*120*	*1910*	*136*	*2610*	*25*	*372*
Şuayip	*12*	*218*	*6*	*164*	*-*	*-*
Taşlık	*-*	*-*	*-*	*-*	*16*	*383*
Taşpınar	*8*	*45*	*-*	*-*	*-*	*-*
Uzungazi	*56*	*1481*	*34*	*971*	*51*	*1114*
Yenicami	*9*	*207*	*1*	*4*	*1*	*65*
Yerli	*6*	*115*	*6*	*88*	*3*	*38*
Yukarı Taşpınar	*-*	*-*	*5*	*117*	*-*	*-*
Yüksekyayla	*1*	*10*	*-*	*-*	*-*	*-*
TOPLAM	***1266***	***24614***	***781***	***16236***	***635***	***15906***

Kaynak**:** Terme İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü verileri (2015).

Terme ilçesinde 2015 yılında 1000 dekarın üzerinde çeltik tarımı yapılan yerleşimleri; Terme merkez (1.695 da), Köybucağı (1.269 da), Uzungazi (1.114 da), Özyurt (1.132 da), Akbucak (1.032 da) ve Gündoğdu (1.014 da) şeklinde sıralamak mümkündür. Aynı yıl 40 dekarın altında çeltik tarımı yapılan yerleşmeleri ise; Sarayköy (39 da), Yerli (38 da), Bafracalı (26 da), Elmaköy (26 da), Akçagün (23 da), Kargucak/Karkucak (21 da), Beşikli (16 da) ve Dereyol (4 da) oluşturmaktadır. 2000 yılında çeltik üretimi yapılan, ancak son yıllarda çeltik tarımından vazgeçilen yerleşmeleri ise; Akçaykaracalı, Aşağı Köybucağı, Bağsaray, Kabalı, Meşeyazı, Oğuzlu, Şuayip, Yukarı Taşpınar ve Yüksekyayla oluşturmaktadır. Buna karşılık son yıllarda çeltik tarımı yapılan yerleşmeler arasında ise Çangallar, Ortasöğütlü, Sancaklı, Sivaslılar ve Taşlık bulunmaktadır *(Tablo 5).*

İlçede, aynı yıl itibariyle (2015 yılı) yerleşmelerdeki çeltik alanlarının büyüklüklerine göre durumu incelendiğinde ise, 28 yerleşmede çeltik ekilen alanlar 500 dekarın altında iken, 6'sında 501-1.000 dekar, 6'sında ise 1.000 dekardan daha fazla ekiliş alanı bulunmaktadır. Daha önceki dönemler ile karşılaştırıldığında ilçedeki çiftçi sayısı ve çeltik alanlarında gittikçe azalma söz konusudur. Nitekim daha önceden de belirtildiği gibi 1990'da 1.266 olan çiftçi sayısı, 2000'de 781'e, 2015 yılında ise 635'e düşmüştür. Benzer durum ekiliş alanları için de söz konusudur. Gerçekten de, çeltik ekiliş alanları 1990'da 24614 dekar iken, 2000'de 16.236 dekara, 2015'de 15.906 dekara inmiştir *(Tablo 5).*

Terme ilçesinde 2015 yılında 635 çiftçi aile, çeltik tarımıyla uğraşmakta ve bunların da büyük bir bölümü geçimini birinci derecede çeltik üretiminden sağlamaktaydı. Aynı yıl çeltiğin kg fiyatı üretilen çeltik türüne göre, 1,65 kuruş ile 2 TL arasında değişmekteydi. Hiç kuşkusuz bu fiyatlar üreticiyi tatmin eden rakamlar değildir. Nitekim, girdi fiyatları düşüldükten sonra elde edilen yıllık kazancın pek fazla

olmadığı ve bu durumdaki çiftçi ailelerinin geçimlerinin sağlanmasına katkıda bulunmaktan öteye geçemediği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, ilçede hem çeltik ekimi yapan çiftçi sayısı hem de çeltik alanları her geçen yıl itibariyle azalmakta ve yerlerine daha fazla gelir getiren ürünlerin (fındık, mısır, gibi) üretimi yapılmaktadır.

Çeltik eskiden yörede dink adı verilen değirmenlerde kabuklarından ayrıştırılarak pirinç haline getiriliyordu. Günümüzde ise hasat ve harman işleri bittikten sonra çeltikler, çuvallanmaktadır. Bazı çiftçiler, kuruttukları çeltikleri depolamakta, bazıları da Terme ve Çarşamba'da bulunan fabrikalara veya Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satmaktadırlar. Terme'de yıllık kapasiteleri 1.320 ton ile 3.960 ton arasında çeltik işleme kapasitesine sahip 11 adet çeltik/pirinç fabrikası *(Tablo 6)* bulunmaktadır. Bu fabrikalarda işlenerek pirinç haline getirilen ürün, çuvallanarak ülke içine pazarlanmaktadır. Çeltiğin pirinç haline dönüştürülmesi esnasında kavuz denilen dış kabuğu ise hayvan yemi, yakıt ve gübre olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 6. *Terme'deki Çeltik Fabrikaları ve Yıllık Çeltik İşleme Kapasiteleri.*

Çeltik Fabrikası	***Kapasite (Ton/Yıl)***	***Çeltik Fabrikası***	***Kapasite (Ton/Yıl)***
Aksoy	*2529*	*Durucu*	*1520*
Anadolu	*2640*	*Has*	*2640*
Aydın	*1320*	*Onay*	*2640*
Demirtürk	*1584*	*Pirsan*	*3960*
Devranlı	*2640*	*Terme Tarım Kredi Kooparatifi*	*2640*
Dinçler	2640		

Kaynak**:** Terme İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü verileri (2015).

Sonuç ve Öneriler

Çarşamba ovasında dolayısıyla da ovanın doğu bölümünü oluşturan Terme ve çevresinde çeltik tarımının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, 1455 yılında Terme ve Çarşamba'da çeltik tarımının yapıldığım gösteren veriler bulunmaktadır. Gerçekten de 1455 yılında Terme'de üretilen ürünler içerisinde çeltiğin oranı % 0,12; 1485'de % 6,7 ve 1520'de ise % 6,3 kadardı. Çarşamba'da ise bu oran, 1455'de % 14,9, 1485'de % 19,4 ve 1520'de % 23,8'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde de Terme'nin etrafındaki bataklıklarda çeltik tarımı yapılmaktaydı.

Cumhuriyet döneminde de ovada çeltik tarımının geçim tipi şeklinde yapılmasına devam edilmiş ve ekiliş alanları ve üretimi 1960 yılından itibaren ticarî bir karakter kazanmasının da etkisiyle giderek artmaya başlamıştır. Ekiliş alanlarındaki artış, 1990 yılına kadar devam etmiştir. Ancak bu yıldan sonra azalmaya başlamıştır.

Nitekim 1990 yılında Çarşamba ovasındaki tarım alanları içerisindeki çeltik alanları % 4,2'lik bir paya sahipken, bu oran 2015 yılında % 3,1'e düşmüştür. Şüphesiz bu azalışta, son yıllarda çeltik birim fiyatının düşük olarak belirlenmesi, gübre, tohum, ilaç ve işçilik gibi girdi fiyatlarının artması ile diğer bazı ürünlere (fındık gibi) oranla daha az gelir getirmesinin önemli etkileri olmuştur. Ayrıca çeltik yetiştiriciliğinin diğer tahıllardan farklı olarak çok daha fazla işçi, emek ve bilgi istemesi, dolayısıyla tarımın daha zor yapılması ve son yıllarda yöredeki bazı çeltik fabrikası sahiplerinin Rusya'dan pirinç ithal etmelerinin de bu azalışta önemli rolleri bulunmaktadır.

Çarşamba ovasında çeltik alanlarının ilçelere göre dağılışı yapıldığında ise % 57,1 ile Terme ilk sırada yer almaktadır. Bunu % 23,8'lik oranla Çarşamba, % 16,8 ile de Tekkeköy izlemektedir. Ovada en az çeltik ekiliş alanı % 2,2'lik oranıyla Salıpazarı ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Birim alana verim bakımından ise Tekkeköy dekara 800 kg ile ilk sırada yer alırken Çarşamba 750 kg ile ikinci sırada bulunmaktadır. Terme ve Salıpazarı'nda ise dekara 700 kg ürün alınmaktadır.

İlçedeki çeltik alanları genelde küçük ve dağınık parsellerden oluşmaktadır. Gerçekten de, çeltik tarımının yapıldığı 40 köy yerleşmesindeki çeltik alanlarının dağılışı (2015 yılı) yapıldığında 28 yerleşmede çeltik ekilen alanlar 500 dekarın altında iken, 6'sında 501-1.000 dekar, 6'sında ise 1.000 dekardan daha fazla ekiliş alanı bulunmaktadır. Ancak önceki yıllara göre gerek çeltik üretimi yapan çiftçi sayısında ve gerekse de ekiliş alanlarında azalışlar söz konusudur. Nitekim daha önceden de belirtildiği gibi 1990'da 1.266 olan çiftçi sayısı, 2000'de 781'e, 2015 yılında ise 635'e düşmüştür. Benzer durum ekiliş alanları için de söz konusudur. Gerçekten de, çeltik ekiliş alanları 1990'da 24.614 dekar iken, 2000'de 16.236 dekara, 2015'de de 15.906 dekara inmiştir. 2015 yılı itibariyle çiftçi başına düşen ortalama çeltik alanı ise yaklaşık 25 dekar gibi bir rakamı ifade etmektedir.

İlçede dekara 700 kg olan verim, hem dekara yaklaşık 818 kg olan Samsun ili hem de 831 kg (2014 yılı 794 kg) olan Türkiye ortalamasının altındadır. Bu da ilçe arazisinin çeltik tarımı yapılan alanlarının elverişli olmasına rağmen sulama, gübreleme, ilaç ve tohum gibi bazı girdilerin yeterli olmadığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle her geçen yıl azalan çeltik alanlarını ve üretimi artırmak için bazı tedbirler alınmalıdır. Bunların bazıları bizce şunlar olmalıdır (Zaman, 2011: 476,477).

- Çiftçilerin sorunları (gübre, ilaç, tohum vbg.) giderilerek, onlara orta ve uzun vadeli krediler verilmek suretiyle, çeltik üretiminin arttırılmasına çalışılmalıdır.

- Ovadaki bataklıklar drene edilerek, çeltik tarımına açılmalı ve böylece çeltik alanlarının artırılması sağlanmalıdır.

- Özellikle son yıllarda çeltik alanlarının fındık bahçelerine dönüştürülmesine mümkün olduğunca izin verilmemelidir.

- Çeltik fiyatlarının artırılması için, devlet tarafından destekleme alımları yapılmalı. Ayrıca fiyat belirlenirken çeltik üretiminde gübre, tohum, ilaç vs. gibi tüm girdiler hesaplandıktan sonra, çiftçileri memnun edecek makul bir fiyat belirlenmelidir.

- Bu bağlamda, dünya piyasaları mukayeseli çeltik fiyatı belirlenmesi doğru değildir. Çünkü ülkemizdeki çeltik üreticilerinin 1 kg çeltiğe yaptığı harcama ile diğer ülke çiftçileri arasında maliyet yönünden önemli farklar söz konusudur. Yani, maliyetler ülkemizde daha fazladır. Başka bir anlatımla, Türkiye'de girdilerin (mazot, elektrik, su, ekipman ve aletler) fiyatları yüksektir. Pirinç ihraç edilen ülkelerde işçi ücreti düşük, ülkemizde yüksektir. Tarla kiraları pahalıdır. Bundan dolayı fiyat belirlenirken ülkemiz şartları dikkate alınmalı, çeltik fiyatları maliyetin altında değil, çiftçilere kazanç sağlayacak şekilde belirlenmemelidir. Maliyetin altında belirlenen fiyat politikaları üreticiye kazandırmadığı gibi üretime yönelimi de azalmaktadır. Diğer taraftan, pirinç üreten çiftçilerin hasat zamanına denk gelen dampingli pirinç ithali, üretici fiyatlarını aşağıya çekmektedir. Bu durumda, Türkiye'de açıklanan fiyatlar ve politikalar sözde kalmakta, pirinçte ithalatçı şirket fiyat belirleyici aktör olmaktadır. Çiftçiyi destekleme bazında bunların mutlak surette çözülmesi gerekmektedir.

- Son yıllarda yöredeki çeltik tüccarları tarafından Rusya'dan ithal edilen çeltik miktarının mümkün olduğunca azaltılması yönünde tedbirler alınmalıdır.

- Her yıl aynı tarlaya çeltik ekilmesi giderek birim alana verimi düşürmektedir. Bu nedenle dönüşümlü ekim yapılmalıdır. Aynı tarlaya 3-4 yıl ekim yapıldıktan sonra, baklagiller grubundan bir ürün ekilmeli ve daha sonraki yıllarda çeltik ekimi yapılmalıdır. Ayrıca, tarlanın çiftlik gübresiyle gübrelenerek organik maddelerce zengin tutulması gerekir.

- Önemli sorunlardan bir diğerini de su sorunu oluşturmaktadır. Çünkü yörede çeltik tarımı için gerekli olan su, sulama yoluyla karşılanmaktadır. Su temini de büyük ölçüde çiftçilerin kendi imkânlarıyla artezyen kuyularından veya akarsuların önüne yaptıkları bentlerle sağlanmaktadır. Bu da yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, kamu yatırımlarının su teminine yönlendirilmesi gerekir. Ayrıca, sorunun ortadan kaldırılması için bir an önce çevre barajlardan (Salıpazarı, Çarşamba) sağlanacak suyun akıtılacağı kanalların yapılması ve hizmete açılması gerekmektedir. Şüphesiz bu kanallar yapılırken de mümkünse kapalı sulama sistemi uygulanmalıdır. Çünkü bu sistem hem toprak kaybı hem de su kaybını minimuma indirmektedir. Ancak ne hikmetse yörede hala açık kanal sulama projesi uygulandığı dikkat çekmektedir. Oysa, açık sulama kanalları inşası yüzünden hem sızma ve buharlaşma ile su kaybı artmakta hem de ovanın verimli topraklarının bir bölümü kanal ve kanaletlerle kaybedilmektedir.

- Devlet tarafından çeltik üreticilerine dekar başına verilen mazot, gübre,

toprak tahlili ve tahıl destekleri artırılmalıdır. Çünkü bu desteklerin yetersizliğinin yanında zamanında verilmemesi, desteğin amacına ulaşmasını büyük ölçüde engellemektedir. Bu durumu ortadan kaldırmak için, çeltik üretimi devletçe özendirilmeli ve daha fazla desteklenmelidir.

- Tarım sigortası primleri yanı sıra içeriğinin de çiftçileri tatmin edecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, özellikle dolu, sel, fırtına vb. doğal afetlerin neden olduğu zararın sigorta şirketince karşılanabilme kriteri yeniden gözden geçirilmelidir.

Kaynakça

DİE, 1998, *Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) İstatistikleri*, Ankara.

DOĞANAY, H., 1987, *Tarım Coğrafyası*. Atatürk Üniv, Fen-Edeb. Fak. Coğrafya Böl., Ders Notları No: 23, Erzurum.

DOĞANAY, H., COŞKUN, O., 2012, *Tarım Coğrafyası (Genişletilmiş 2. Baskı).* Pegem Akademi, Ankara.

DOĞANAY, H., ÇAVUŞ, A., 2013, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası (Genişletilmiş 6. Baskı).* Pegem Akademi, Ankara.

DSİ, 1965, *Çarşamba Ovası Hidro jeolojik Etüd Raporu*. Samsun.

DURLU, A. N., 1975, *Türkiye Çeltik Tarımı*. Stauffer Chemical Europe, S. A. Geneva, Switzerland.

DURLU, A. N., 1966, *Çeltik Yetiştirme Tekniği*. Tarım Bakanlığı Çiftçi Broşürleri Serisi, Fon Matbaası, Ankara.

GÖKGÖL, M.,1960, *Çeltik Tarımı*. Tarım Vekâleti Mesleki Kitaplar Serisi, D: 13, Ankara.

GÖNEY, S., 1986, *Sıcak Bölgelerde Tarım Hayatı*, . İ.Ü. Ed. Fak. Yay. No: 2732, Coğrafya Enst. Yay. No: 116, İstanbul.

GÜNEŞ, T., 1975, *Çeltiğin Türkiye Ekonomisindeki Yeri*. Stauffer Chemical Europe S. A. Geneva, Switzerland.

KÜN, E., 1985, *Sıcak İklim Tahılları*. A. Ü. Tarım Fak. Yay. No: 953, Ders Kitabı No: 275, Ankara.

ÖZ, M., 1999, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay. XXVII. Dizi, Sayı: 3, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., 1949, Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma. A *Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Derg. Sayı: 3,* Ankara.

Terme İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü verileri (2015).

Trabzon Vilayeti Salnamesi. H. 1302 (M. 1902-1903). Trabzon.

TÜRKOĞLU, N., 1999, Türkiye'de Çeltik Alanlarının Dağılışı. *Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Derg. Sayı: 7*, Ankara.

YEDİYILDIZ, B., 1985, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 598, Kültür Eserleri Dizisi 42, Ankara.

ZAMAN, M., 2001, Çarşamba Ovasında Çeltik Tarımı. *Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:5,* Çizgi Kitabevi, Konya.

http://arastirma.tarim.gov.tr/gaputaem/Belgeler/tar%C4%B1msal%20veriler/gaputaem%20gncel/Tah%C4%B1l%20Raporu.pdf/Erişim Tarihi 12.02.2015

http://www.karasaban.net/dunyada-ve-turkiye%E2%80%99de-celtikuretimi/ Erişim Tarihi 12.02.2015

TERME İLÇESİ'NİN TURİZM COĞRAFYASI VE BAŞLICA TURİSTİK ÇEKİCİLİKLERİ

Cevdet YILMAZ[*]

Giriş

Turizm (en genel şekilde); dinlenmek ve rekreasyon amacıyla seyahate çıkan kimselerin yolculukları ve geçici süreyle konaklamaları esnasında ortaya çıkan olaylar ve ilişkiler bütünüdür (Özgüç 2003). Rekreasyon ise; insanların (çalışma, yeme-içme ve uyuma dışında kalan) beden ve zihnini dinlendirme faaliyetleridir. Bu tanımlara göre turizm ve rekreasyon; gün içindeki yorgunluğun aralarda küçük molalarla, haftalık yorgunluğun hafta sonu dinlenerek ve nihayet yıl boyunca çalışmanın getirdiği yıpranma ve bezginliğin de yıllık tatillerle giderilmesidir. Temel amaç beden ve zihni dinlendirmek ve bir sonraki işgününe veya çalışma dönemine zinde, dinç ve morali yerinde olarak daha verimli çalışmak üzere hazır olmaktır (Yılmaz 2016).

Turizm dünyada en hızlı gelişen sektörlerden biri olması yanında en fazla istihdam yaratan iş alanlarının başında gelir. Nitekim Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre 2016 yıl sonu itibarıyla dünyada turist sayısı 1,23 milyara, turizm gelirleri 1,5 trilyon dolara, turizm ve seyahat alanında çalışan (istihdam edilen) sayısı 300 milyon kişiye yaklaşmış, çalışan her 11 kişiden 1'inin bu sektörden geçimini sağladığı belirtilmiştir (URL-1). Aynı kurumun turizmin geleceği ile ilgili deklarasyonunda; gelişme ve ekonomik kalkınma ile yeni iş alanları yaratma, çevrenin ve kültürel değerlerin korunması gibi konularda turizme önemli görevler düştüğü ifade edilmiştir.

Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) verilerine göre (URL-2); 2015 yılında Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı 41,6 milyon kişi, turizm geliri 31,4 milyar dolar, kişi başına harcama da 705 dolar olmuştur. 2014 yıl sonu itibarıyla Türkiye'de turizm işletme belgeli tesislerde 384 bin oda, 807 bin yatak vardır. Türkiye'de turizm sektöründe istihdam edilen sigortalı kişi sayısı da 1 milyonu bulmuştur.

Samsun İl Kültür Turizm Müdürlüğü verilerine göre; 2015 yılında Samsun'u 371 bini yerli, 58 bini yabancı toplam 429 bin turist ziyaret etmiştir. Bunlar içinde müzeleri ziyaret eden kişi sayısı 103 bin kişi olup bunun ancak bin kadarı yabancı turisttir. Samsun'un gerek fizikî, gerekse beşerî çekicilikler bakımından ne kadar zengin olduğu göz önüne alındığında bu rakamların ne kadar düşük olduğu açıktır.

Samsun; Terme'den Yakakent'e kadar deniz turizmine uygun sahilleri, yaz ve kış turizmine uygun yaylaları, termal kaynakları, jeolojik ve jeomorfolojik çekicilikleri,

[*] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi*.

akarsu, göl ve çağlayanları, ormanları, dünya çapında öneme sahip sulak alanları, ilkçağlardan günümüze ulaşan muhtelif devirlere ait tarihî ve kültürel çekicilikleri, mimari özellikleri, ahşap camileri, ulaşım ve konaklama altyapısı ile gerçekten büyük bir potansiyele sahiptir. Fakat bu potansiyel bugüne kadar harekete geçirilememiş, Samsun'un turistik yönü bir türlü öne çıkarılamamış, özetle Samsun bugüne kadar bir destinasyon (turizmde varış yeri / tatil yapılan yer) haline gelememiştir.

Yukarıdaki veri ve tespitlerden de anlaşılacağı üzere gerek dünyada gerekse ülkemizde turizm sektörü hızla gelişmekte, buna karşılık Samsun'da bir durağanlık görülmektedir. Samsun'da turizmin geliştirilmesi ve Samsun'un turizm kaynaklı istihdam gelirlerinden faydalanması il düzeyinde yapılacak çalışmalara bağlıdır. Bu açıdan Terme ilçesinin sahip olduğu turizm potansiyeli, bunun coğrafi dağılışı, bu potansiyelden gerek Terme, gerekse il düzeyinde Samsun'un nasıl faydalanabileceği hususu aşağıda ana hatları ile açıklanmaya çalışılmıştır.

1.Terme; lokasyon ve genel özellikler

Samsun ilinin nüfus ve gelişmişlik bakımından önemli ilçelerinden biri olan Terme özellikle doğa ve kıyı turizmi açısından çok özel bir konuma sahiptir *(Şekil 1)*.

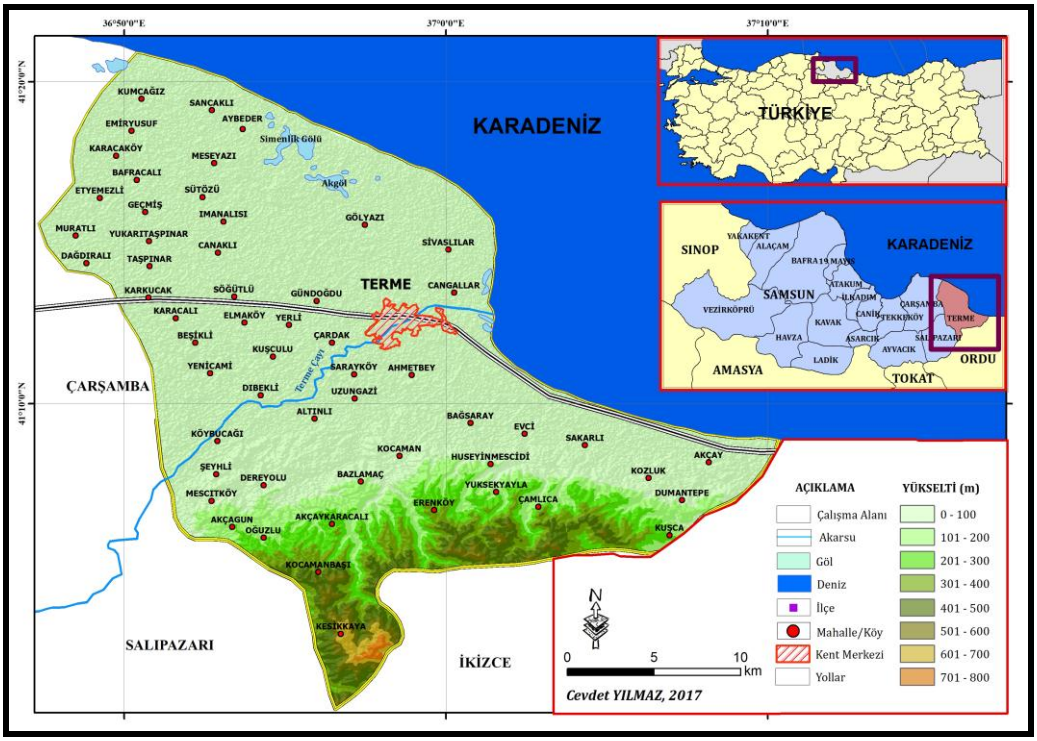

Şekil 1. *Terme ilçesinin yeri.*

Yeşilırmak Deltası'nın doğusunda yer alan ilçe topraklarının önemli bir kısmı göl ve bataklık ekosistemlerine sahip olup, bu özelliği ile Terme doğa turizminin

gelecekteki en önemli destinasyonlardan biri olmaya adaydır. Bir kısmı Karadeniz Sahil Yolu boyunca uzanan kumlu plajlar ise kolay erişim imkanları yanında, bölgede önemi giderek artan yayla turizminin bir tamamlayıcısı olarak büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu ve benzeri özellikleri ile Terme, tarihî çekicilikler bakımından fakir görünse de, ekoturizm ve deniz turizmi açısından Karadeniz Bölgesi kıyı kuşağında geleceğin önemli merkezlerinden biri olacaktır.

Aşağıda Terme'nin sahip olduğu turistik çekicilikler önem sırasına göre ele alınmış, ana başlıklar altında kısa tanıtımları yapılmıştır.

2.Terme ilçesinin başlıca turistik çekicilikleri

2.1.Doğal Turistik Çekicilikler

Terme, konumu ve coğrafi özellikleri gereği doğal turistik çekicilikler bakımından önemlidir. Özellikle tabiatı koruma alanları, gölleri, sulak alanları ve plajları bunların başında gelir.

2.1.1. Göller ve sulak alanlar

Yeşilırmak deltası önemli sulak alanlara sahip olup, bunun büyük bir kısmı Terme ilçesi sınırlarında yer alır. Yeşilırmak deltasında başlıca sulak alanları Simenlik Gölü ve Akgöl ile kıyı kuşağına yakın bataklık ve sazlık alanlar oluşturur *(Foto 1,2,3,4).*

Foto 1-2-3-4. *Terme ilçesi sulak alanları; Akgöl ve Simenit vd.nden görünümler.*

Yöredeki sazlıklar bir zamanlar çevre köylerde yapılan hasırcılığın hammaddesini oluştururken, artık bu faaliyet sona ermiş, sazlıklar üzerindeki beşeri baskı da ortadan kalkmıştır.

2.1.2. Kıyılar ve plajlar

Samsun ili yaklaşık 220 km kıyı uzunluğuna sahip olup, bunun büyük kısmı alçak kıyı özelliği göstermektedir. Söz konusu bu kıyılar üzerinde oldukça geniş plajlar vardır *(Foto 5,6,7,8).* Bu plajlar Samsun ilinin deniz turizmi potansiyelini artırmaktadır. Yakakent'ten Terme'ye kadar uzanan ince kumlu geniş doğal plajlar deniz turizmi için önemli olup, Samsun sadece il içi değil gerek güzergah turizmi olarak buradan geçenler, gerekse özellikle hafta sonları Amasya, Çorum, Tokat gibi içeride yer alan illerden gelen ziyaretçiler tarafından yoğun şekilde ziyaret edilir.

Foto 5-6-7-8. *Terme'de kıyılar ve plajlar.*

Çarşamba Deltası'nın kuzeydoğu kıyılarında Terme ilçesi sınırları içinde kalan yaklaşık 40 km boyunca uzanan kumlu plajlar yer alır. Bu plajların uzantısı üzerinde, Terme ilçe merkezi çeperinde yer alan Miliç sahili yaklaşık 1200 m uzunluğu ile Samsun ili kıyılarındaki en önemli turistik alanlardan biridir. Son zamanlarda buradaki sahil şeridinin yeniden düzenlenmesi, aydınlatma ve peyzaj düzenlemesinin yapılması, diğer rekreatif unsurların inşa edilmesi ile bu saha Termelilerin de denizden yararlanmak için tercih ettiği başlıca mekanlardan biri olmuştur.

Karadeniz Sahil Yolu'nun büyük ölçüde dolgu yapılarak geçirilmesi sonucu özellikle Terme'den itibaren doğu yönde plajlı kıyıların büyük ölçüde yok edilmiş olması Terme sahilleri ve Miliç plajını eşsiz kılmaktadır. Her ne kadar tüm Karadeniz kıyılarında olduğu gibi, Samsun'da da bulutlu gün sayısının fazla olması ve yaygın olarak öğleden sonra çıkan kuzey sektörlü rüzgârların, Samsun ili kıyılarında turizm amaçlı denizden yararlanmayı sınırlandırsa da, Karadeniz'in tuz oranının düşüklüğü, (ülkemizin diğer kıyılarına göre) Samsun kıyılarını bir miktar avantajlı kılmaktadır.

Yıllarca atıl kalan plaj son birkaç yıl içinde Büyükşehir Belediyesi'nin girişimleri ile temizlenmiş; gezi yolları, kafeler, sosyal tesisler, oyun parkları, çadır ve karavan park yeri vd unsurlarla donatılarak yeniden hizmete açılmıştır.

2.1.3. Flora (bitki tür ve toplulukları) ile ilgili çekicilikler

Terme'nin Yalı mahallesi ile Akçay arasında kıyı boyunca doğal plaja paralel olarak uzanan ve insan eliyle oluşturulan Miliç Çamlığı dışında, ilçenin kuzey batı kısımlarında yer alan saha doğal bitki örtüsü ve biyoçeşitlilik bakımından doğa turizmi için önemli bir çekiciliğe sahiptir (Karaer vd. 2017).

Doğal kıyılar boyunca uzanan ve çeşitli ağaç topluluklarından oluşan orman örtüsüne paralele olarak, özellikle sulak alanların çevresinde yer alan ve bir kısmı endemik türlerden meydana gelen çok çeşitli bitki toplulukları yörenin ekoturizm açısından önemini daha da arttırmaktadır.

2.1.4. Fauna ile ilgili çekicilikler

Terme'nin de dahil olduğu Yeşilırmak Deltası sulak alanları önemli kuş alanları statüsüne sahiptir. Alaca balıkçıl ile kışlayan Macar ördeği ve kadife ördek gibi kuşlara ilave olarak gece balıkçılı, küçük akbalıkçıl ve çeltikçi sahada üreyen diğer kuşlar arasında yer alırlar. Yeşilbaş ördek, çamurcun, elmabaş patka ve kılkuyruk kış devresinde delta sulak alanlarında rastlanılan diğer kuş türlerini oluştururlar (Erciyas-Yavuz ve Özsemir 2017).

Simenlik Gölü ve Akgöl balık varlığı bakımından da önemli göllerdir. DSİ tarafından yapılan çalışmalarda (T.C. Orman ve Su İşleri Bak. 2012) yörede bugüne kadar; 29 balık türüne ilave olarak, kurbağa, semender, kertenkele, yılan vb canlılar ile 33 memeli ve 165 kuş türünün kayıt altına alınmıştır.

Faunistik bakımdan deltanın daha zengin kısımlarına karşılık gelen Simenlik Gölü ve Akgöl sulak alan kompleksi ile çevrelerindeki geniş bir saha 1975 yılında Yaban Hayatı Koruma Sahası ilan edilmiştir. Sahada başıboş dolaşan yılkı atları önemli bir görsellik oluştururken, Gölardı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası'nda tabiata sülün salınması yörenin cazibesini daha da arttırmak üzere ilgili kurumlar tarafından önemli bir çalışma olarak görülmektedir.

Diğer yandan, kirlilik ve kaçak avlanma sulak alanların iki temel problemi olarak dikkat çekmekte olup, yöre turizme açılmadan bu sorunların çözülmesi, en azından gerekli tedbirlerin acilen alınması ve sonrasında turizme açılması en akılcı kullanım yöntemi olacaktır.

2.1.5. Akarsular

2.1.5.1.Terme çayı

Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından Terme Çayı'nın turizme kazandırılması için çalışmalar yapılmış, ırmak yatağı mansabdan Terme ilçe merkezine kadar olan kısım genişletme ve derinleştirme çalışmaları ile birlikte temizlenerek küçük turistik yolcu teknelerinin ırmak içinde kolay hareket edebileceği bir hat ortaya çıkarılmıştır (URL-3). Gerek sahilde gerekse ilçe merkezinde küçük iskeleler inşa edilmiş, bu iki iskele arasında faaliyet gösterecek bir de tekne alınarak (*Samsunum 4*) bu çalışma tamamlanmış ve 4 km'lik bir güzergah üzerinde yerli yabancı turistleri taşımak üzere hizmete sunulmuştur *(Foto 9-10-11-12).*

Foto 9-10-11-12. *Terme Çayı üzerinde turizm amaçlı düzenlemeler.*

Kara içinde kalan yerleşmeler için şayet varsa akarsular büyük çekicilik oluştururken, Terme gibi hem deniz, hem akarsuya sahip yerleşmelerde sulardan yararlanma hususunda rekabet büyüktür. Terme'de de sahil akarsuyu gölgede bırakabilir. Fakat denizden itibaren Terme ilçe merkezine kadar ulaşacak tekne turları kano, yelkenli sporlar, kürek, amatör balıkçılık vb rekreatif faaliyetlerle desteklenirse

büyük ilgi çekebilir. Buna denizin her zaman yüzmeye elverişli olmaması da eklenirse Terme çayı üzerinde yapılacak faaliyetler alternatif turizm için bir potansiyel oluşturabilir.

2.1.5.2.Miliç ırmağı

Terme Çayı'nın mansabından itibaren bu akarsuyun taşıdığı alüvyonların Karadeniz kıyı akıntısına bağlı olarak doğu yönde taşınması sonucu oluşan kıyı okuna bağlı olarak meydana gelen jeomorfolojik yapı Türkiye kıyılarında nadir görülen oluşumlardan biridir[1]. Özellikle denize girmenin tehlikeli olduğu yaz mevsimindeki fırtınalı havalarda plajın 100 m gerisinde kıyıya paralel uzanan bu alan iyi değerlendirildiğinde alternatif turizm imkanları sunabilir. Bunun için Miliç ırmağının akılcı bir planlama ile çevre düzenlemesi yapılmalı, sivrisineklerden arındırılarak durgun suda yapılabilecek her tür rekreatif ve sportif faaliyet için uygun hale getirilmelidir *(Foto 13-14-15-16).*

Foto 13-14-15-16. *Miliç ırmağı genel görünüm.*

2.1.6.Amazon Tabiat Parkı

Yeşilırmak Deltasının Terme ilçesi sınırları içinde kalan bölümünde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sorumluluğunda Samsun Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararı ile 1273

[1] Bkz. 2.Bölüm'de 211-234 arası; Zeybek, H.İ. ve Altunoğlu, N. *"Terme Çayı İle Akçay Arasında Kalan Sahanın Jeomorfolojik Özellikleri ve Kıyı Kullanımı"*.

hektarlık alan 1. derece ve 218 hektarlık alan da 3. derece doğal sit alanı ilan edilmiştir. Toplam 1499 hektarlık bu alan aynı zamanda sulak alan koruma bölgesidir.

Gölyazı Gölardı kesiminde yer alan bu sahanın 563 hektarlık kısmı Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nden turizme kazandırılmak amacıyla devralınarak "Amazon Tabiat Parkı" adıyla ilan edilmiştir *(Foto 17-18-19-20).* Yörenin geçmişe ait mitolojik hikayesi, yüzlerce çeşit kuş türü, endemik bitkileri ve subasar ormanları ile doğa turizmi açısından büyük önem taşımaktadır. Büyükşehir Belediyesi tarafından ulaşım sorunlarının çözülmesinin ardından gerekli tedbirler alındıktan sonra tanıtımının yapılmasıyla bu parkın Samsun'un ve Karadeniz Bölgesi'nin en önemli doğa turizm merkezlerinden biri olacağına kuşku yoktur.

Foto 17-18-19-20. *Amazon Tabiat Parkı.*

2.1.7.Kozluk Mesire Alanı

Kozluk mahallesinde, OMV Fen Lisesi karşısında kayın ağırlıklı karışık ormandan meydana gelen koruluğun turizm amaçlı düzenlenmesi ile oluşturulmuştur. Koruluk içinde yürüyüş yolları inşa edilmiş, isteyenlerin bedensel sporlar yapmaları için egzersiz aletleri yerleştirilmiştir *(Foto 21-22).* Daha önce belde belediyesine sahip olan Kozlu gibi Terme'de çok sayıda eski belde vardır. Çevrelerine göre merkezi konumda olan bu yerleşmelerde de benzer tesisler oluşturulabilir.

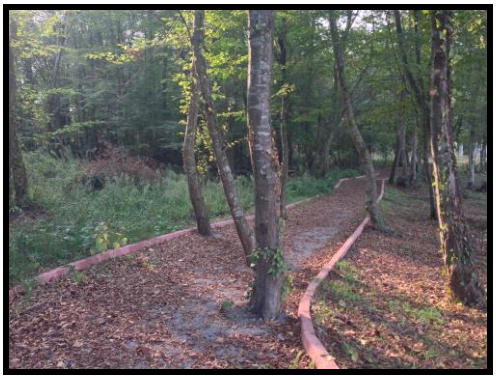

Foto 21-22. *Kozluk mesire alanı orman içi yürüyüş yolları.*

2.2. Beşerî Turistik Çekicilikler

Samsun yöresi yerleşme tarihi açısından oldukça eskidir (Yılmaz 2011). Bunlardan en eskisi olan Tekkeköy mağara yerleşmeleri günümüzden en az 10.000 yıl öncesine kadar gitmektedir (Uzun 1995). İlkçağ kolonilerinin daha çok kıyılarda, özellikle de iç kesimlerle bağ kurmayı kolaylaştıran ırmak ağızlarında kurulduğu düşünülürse Terme'nin konumunun da buna uygun olduğu görülecektir. Mitolojik kaynaklarda Amazon efsanelerinden birinin Terme yöresine ait olması da bununla ilişkili olabilir. Fakat bilinen tarihsel süreç içindeTerme Ünye ile Çarşamba arasında kalmış, iktisadi ve sosyal bakımdan da bu iki yerleşmenin önüne geçememiştir (İpek vd. 2016). Bu nedenle de tarihi eserler bakımından zengin değildir.

2.2.1. Efsane, mitoloji

M.Ö. 1000 yıllarına ait bazı kaynaklarda kadınlardan ibaret bir topluluk olan Amazonlar'ın Terme'de konakladıklarına dair bilgilere rastlanmaktadır. Terme Suyu (Termedon) yakınındaki dağların bir kısım yabancı harita ve ansiklopedilerde "*Amazonius Mous*" (Amazon Dağları) olarak geçmesi de bununla ilgilidir. Karadeniz kıyılarında kolonizatör olarak bulunan eski Yunanlılar da, Termedon'da yalnız kadınlardan ibaret bir toplum olduğundan bahsetmektedirler (Yazıcı 2016).

Amazonlarla ilgili olarak birçok ülke hikayenin geçtiği yerin kendilerinde olduğunu iddia etmeleri bir kenara bırakılırsa, bu mitolojik geçmiş ile ilgili olarak dünya genelinde yapılan çok sayıda film, müzikal, heykel, tablo ve diğer sanat eserleri sayesinde bu konu her daim ilgi çekmekte, bu da Terme'nin geçmişine turizm ve tanıtım anlamında artı bir değer olarak yansıma potansiyeli barındırmaktadır. Amazon savaşçı kadınlarının gerçekte var olup olmadıkları ve tam olarak nerede yaşadıkları gibi tartışmalar tarihçilerin araştırma konusudur. Yeterli bilgi ve belge olmadan Amazonlar üzerinden tarihsel geçmiş inşa etmek doğru değildir. Bu nedenle Amazonların Terme yöresinde yaşayıp yaşamadığı üzerine yapılan tartışmalar bir

kenara bırakılmalı, bilim insanları ile gereksiz polemiklere girilmemeli, hayali senaryolar yazılmamalı, fakat reklamın kötüsü olmaz mantığından hareketle, Terme ile ilgili turizm ve tanıtım faaliyetlerinde bu imkândan faydalanılmalıdır.

2.2.2. Garpu Kalesi

Terme ilçe merkezinin güneyinde, Cevizli ile Konakören köyleri arasında bulunur. Klasik tarzda blok taşlardan değil, daha çok kayalar oyularak meydana getirilmiştir. Üzerinde 1-1,5 m çapında çok sayıda oyuk/kuyu bulunur. Derinlemesine arkeolojik etütler yapılmadığından tarihsel geçmişi ve taşıdığı zenginlik hakkında bilgi yoktur. Amazonlar mitolojisi ile birleştirilerek turizm açısından bir çekicilik oluşturma potansiyeline sahiptir (Yazıcı 2016:101).

2.2.3. Camiler ve türbeler[2]

Samsun yöresi son yıllarda ahşap camileri ile öne çıkmıştır. Başta Çarşamba'daki Göğceli ve Havza'daki Bekdiğin camileri olmak üzere kendine has mimari tarzları ile dikkat çeken ve yüzlerce yıllık mazileri olan ahşap camilerden birkaç tane de Terme'de bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları;

Pazar (Çarşı/Cuma) Camii: İlçe merkezinde, Cumhuriyet Mahallesindedir. Terme Çayı'nın hemen kenarında, düz bir alanda bulunur. 1840 tarihli olmakla birlikte, bunun tamir tarihi olduğu, caminin inşa tarihinin gerçekte çok daha eski olduğu da iddia edilmektedir. Yanında bir de türbe vardır *(Foto 23).*

Karacalı Köyü Mezarlık Camii: Terme-Çarşamba karayolundan 2 km içerde, Terme ilçe merkezinin 8 km kadar batısında Yukarısöğütlü/Karacalı köyünde bulunmakta olup, 14.Yüzyıl'dan kaldığı tahmin edilmektedir *(Foto 24).*

Foto 23. *Pazar (Cuma) camii.*

Foto 24. *Karacalı köyü camii.*

Aşağı Söğütlü Camii: Samsun-Terme yolundan 1 km kadar içerde Terme'nin 8 km kadar batısında bulunur. İki katlı olan cami Terme ilçesi Söğütlü köyündedir. 19. Yüzyıl'da da yapıldığı tahmin edilmektedir.

[2] Bkz. 1.Bölüm'de, 85-106 arası; Bayraktar, M.S. *"Terme'de Tarihî Yapılar".*

Yenicami Köyü Eski Cuma Camii: Samsun-Terme yolundan 3 km kadar içerde Terme ilçe merkezinin 14 km batısında Yenicami köyündedir. 1843 yılında inşa edildiğine dair bir kitabesi bulunan ahşap camiidir.

Dağdıralı Köyü Camii ve Türbesi: Terme-Çarşamba yolundan 4 km içerde Terme'nin 30 km kadar batısında Dağdıralı köyündedir. Kapısı üzerinde 1868 tarihli olduğu yazılıdır. Caminin doğusunda birkaç metre mesafede ahşap yapı malzemesi ile inşa edilmiş bir de türbe vardır.

Cüneyd-i Bağdadi Türbesi: Bilindiği gibi Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde birçok yerde sayısız kahraman düşmanla savaş esnasında ya şehit olmuş, ya da gazi olarak o beldelerde hayır işleri yapmışlardır. Bu kişilerin kabirleri zamanla ziyaretgah olmuş, üstlerine türbeler inşa edilmiştir. Zamanla halkın önemli ziyaretgahlarından biri haline gelen bu yerler aynı zamanda yörenin manevi bekçileri olarak kabul edildiğinden sayılmışlar, sevilmişler, yeni doğan çocuklara isimleri verilmiştir. Bu zatlardan biri de Terme'nin 9 km kadar güneybatısında, Dibekli köyünde metfun bulunan, adına bir de türbe inşa edilen Cüneyd-İ Bağdadi hazretleridir. Türbenin 14.Yüzyıl'da inşa edildiği düşünülmektedir. Yakın zamana kadar ahşap olarak varlığını sürdüren türbe, betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir. Önceki ahşap hali geleneksel mimari tarzımızı yansıtmakta iken halihazır hali bundan uzaktır.

2.2.4. Tarihî Ev ve Konaklar

Eski fotoğraflara bakıldığında Terme'de çok sayıda konak tipli evler görülür. Ahşap mimarinin güzel örneklerini oluşturan bu evlerden günümüze çok az bina kalmıştır. Daha 30-40 yıl öncesine kadar ayakta olan bu meskenler günümüze ulaşmamıştır. Fakat bu evlerin benzerleri modern tekniklerle yeniden inşa edilerek eski Terme sokağı canlandırılabilir. Nitekim bu meskenlerden biri *"Örnek Terme Evi"* olarak Miliç Çamlığı'na inşa edilerek turizme kazandırılmıştır. Bunların sayısı arttırılabilir *(Foto 25-26-27).*

Terme kırsalında ise yerden 1 m kadar yüksekte inşa edilen ve yörenin coğrafi şartlarına uygun olarak inşa edilmiş meskenlerden çok az kalmıştır. Şayet bunlardan birkaç korunabilirse delta yüzeylerinde taban suyu seviyesinin yükselmesine bağlı olarak ortaya çıkan zemin nemliliğini azaltmak üzere tasarlanmış bu evlerin dünya kırsal mimari literatürüne katkı sağlayacağı ve mimariye meraklı izleyiciler tarafından yoğun şekilde ziyaret edileceğine şüphe yoktur[3].

[3] Bkz. 3.Bölüm'de, 321-340 Arası; Kaya, M. ve Yılmaz, C. *"Terme İlçesinde Kırsal Mimari".*

Foto 25-26-27. *Miliç Çamlığı'nda örnek Terme evi.*

2.2.5. Anıtlar

İlçede kayda değer tek anıt Ulusoy Dinlenme Tesisleri sahasında bulunan ve Amazon kadın savaşçıyı temsil eden heykeldir *(Foto 28).*

Foto 28. *Terme Ulusoy Tesisleri bahçesinde Amazon kadın heykeli.*

3. Diğer Çekicilikler

Geçen zaman içinde ilçe merkezinde, eski belde ve köylerde çok sayıda etkinlikler yapılış ve yapılmaya da devam etmektedir. Sakarlı'da *"Hızırilyas (Hıdrellez) şenlikleri"*, Kocaman'da *"pirinç festivali",* Köybucağı'nda *"altın fındık festivali",* Gölyazı'da *"Amazon festivali"* bunların başlıcalarıdır. Fakat bunlar tam olarak gelenekselleşmiş ve her yıl düzenli olarak tekrarlanan, ulusal olmaktan ziyade yerel organizasyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların bir kısmı, örneğin adını yöreden alan "Terme pirinci" ile ilgili olarak yapılan pirinç festivali öne çıkarılarak Terme adının ulusal ve uluslararası alanda duyurulması sağlanabilir. Yerel idare bu tür bir çalışmayı Amazonlar üzerinden yapmaya çalışmaktadır.

4.Turizm Altyapısı

Terme özellikle doğa ve deniz turizmi açısından büyük potansiyel arz etse de şimdilik bu potansiyel harekete geçirilemediği için ziyaretçi sayısı az ve bunları ağırlayacak otel vb. konaklama tesisleri bakımından da henüz yeterli değildir. Büyükşehir Belediyesi tarafından Miliç Çamlığı'nda inşa edilen (çadır ve karavan park yeri gibi) bazı turistik altyapı tesisleri bugün için çok önemli görülmese de, bunların çoğaltan etkisi (ziyaretçi sayısı arttıkça konaklama ihtiyacı da artacağından) kısa zamanda kendini gösterecektir.

4.1.Miliç Tesisleri

Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan çalışmalarla, daha önce metruk halde bulunan Miliç sahilinin yaklaşık 150 dönümlük kısmı yeniden düzenlenmiş, bu alanda yürüyüş parkurları, piknik yerleri, plajlar, rekreasyon sahaları, örnek Terme kültür evi, 750 kişilik düğün salonu, kafeterya, soyunma - giyinme kabinleri, duş üniteleri, mescit ve tuvaletler, çocuk oyun alanları, otopark, karavan park yeri ve son olarak da bir iskele inşa edilerek turizme kazandırılmıştır *(Foto 29-30-31-32-33-34).*

Foto 29-30. *Terme - Miliç sahili plajı ve çevre düzenlemesi.*

Foto 31-32-33-34. *Terme - Miliç sahili düzenlemesi ve sosyal tesisler.*

4.2.Karayolu Dinlenme Tesisleri

Karadeniz Sahil Yolu üzerinde bulunan Terme bu yoldan kaynaklanan çok önemli bir konuma sahiptir. Karayolları Mevzuatında yapılan değişikliklerle özellikle şehirlerarası yolculuk yapan otobüs şoförlerine seyahat kısıtlamaları ve zorunlu dinlenme molaları getirilmiştir. Doğu Karadeniz'den; Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane ve diğer çevre illerden gelen otobüsler için Terme zorunlu dinlenme yeri olarak öne çıkmıştır. Söz konusu illerden kalkan otobüs yolcuları için de aradaki mesafe tıbbi olarak da (yeme-içme, tuvalet-lavabo, hareket etme vb) ihtiyaçların giderilmesi için de durulması gereken yer özelliği taşımaktadır.

İlçe sınırları içinde iki (Soğancı ve Ulusoy tesisleri), ilçenin Çarşamba sınırında da 1 tane (Metro tesisleri) sayesinde hergün binlerce kişi Terme'de kısa süreli de olsa konaklama yapmaktadır. Bu büyük tesislerin bir diğer avantajı da özel araçları ile seyahat eden kimselerin de güven içinde dinlenmek ve ihtiyaç molası vermek için bu kalabalık istasyonlarda durmalarıdır. Böylece konaklama sayısı daha da artmaktadır.

Şayet bu tesislerin çevreleri iyi düzenlenir ve buralarda konaklama süresi uzatılabilirse, hem Terme turizm bakımından gelişecek, hem de bu mekanlarda oluşturulan satış yerlerinde Terme'ye özgü pirinç vd. ürünlerin satışı kolaylaşacaktır. Halihazırda bu tür satışlar var görünse de bunlar amatörce yapılan faaliyetler olup, profesyonel anlamda turizm mantığıyla bunlar tekrar gözden geçirilmelidir.

4.3.Diğer çekicilikler

Terme ilçesi turizm anlamında henüz bütün yönleri ile araştırılmış değildir. Kapsamlı çalışmalar yapıldığında şu an bilinmeyen çok sayıda doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklere sahip olduğu görülecektir. Örneğin "*Terme pidesi"* gastronomik anlamda büyük öneme sahiptir. Özellikle yol boyunda yer alan tesislerde bu lezzete özel önem verildiğinde Terme'nin önemli bir markası olacağına kuşku yoktur. Keza "Terme pirinci" de bu anlamda ilçenin adının duyurulmasında önemli bir tahıldır. İlçe köylerinde organik fındık deneleri vardır. Bu yaygınlaştırıldığında *"Terme fındığı"* da ilçe tanıtımında yine katkı sağlayabilir *(Foto 35-36).*

İlçe merkezinde Terme çayı kıyıları iyi bir çevre düzenlemesi ile büyük bir çekiciliğe sahip olabilir. Termeliler ve dışarıdan gelen gerek gurbetçiler ve yerli-yabancı turistler için nefes alabilecekleri bir mekana dönüştürülebilir.

Foto 35.*Terme pidesi.*

Foto 36.*Terme pirinci.*

Sonuç ve Öneriler

Terme ilçesi henüz turistik bir destinasyon değildir. Terme'nin turizm potansiyeli de bugüne kadar yeterince araştırılıp ortaya konulamamıştır. Bu araştırma Terme için bir ön çalışma niteliğindedir.

Yapılan çalışmalar Terme'nin özellikle doğa turizmi açısından büyük potansiyel barındırdığı; kumlu plajları, sulak alanları, gölleri ve tabiat parkları ile Samsun'dan başlayarak doğu yönde Karadeniz Bölgesi kıyı kuşağında başka hiçbir yerde görülmeyen çekiciliklere sahiptir. Bu çekiciliklerin büyük kısmı ekoturizm, yeşil turizm, doğa turizmi gibi isimlerle anılan ve günümüzde giderek popüler hale gelen çevreye duyarlı turizmin önemli unsurlardır. Gerekli planlamalar yapılarak ve koruma tedbirleri alınarak bu yönde yapılacak çalışmalarla Terme önemli bir destinasyon (turizmde varış yeri) olabilir.

Terme ilçesi halihazırda mevcut nüfusunu muhafaza etmekte zorluk çekmektedir. Ekili alanların (önce kavak, şimdi de fındık bahçeleriyle) dikili hale

gelmesi sonucu kırsal kesim insanı tembelleşmiş; dikili tarlalar ek gelir, gurbetçilik asıl gelire dönüşmüştür. Bir yandan kırlar daha fazla boşalmadan bir miktar nüfusu Terme'de tutabilmenin yolları aranırken, diğer yandan da yurt içi - yurt dışı gurbette olan Termelilerin "sıla turizmi" çerçevesinde yöreye gelmeleri teşvik edilmelidir (Yılmaz 2007). Onlara sunulacak turizm altyapısı geliş gidişleri arttıracak, tatillerin Terme'de geçirilmesinin önünü açacak, böylece gurbetteki Termeliler ile memleketleri Terme arasında bağ kurulması sağlanacaktır. Örneğin sadece fındık sezonunda değil, onun bir iki ay öncesinde insanların yöreye gelmesi bile çok önemli bir hareketlilik yaratabilir. Bu hareketlilik ve geliş-gidişler ileride Terme'ye bu kişiler vasıtası ile yatırım çekilmesine aracılık edecektir.

Terme daha yaşanabilir hale geldikçe, ulaşım kolaylığına da bağlı olarak, başta emekliler olmak üzere Samsun ve Çarşamba il ve ilçe merkezlerinde yaşayan Termelilerin bir kısmı da bu yolla Terme'ye dönebilir. Bu da Terme'ye ayrı bir canlılık katabilir. Nüfuslanma ve tüketimin artması ise yatırımları çekeceğinden Terme tekrar eski günlerine kavuşabilir, hatta daha iyi hale gelebilir. Bütün bunlar için turizm tetikleyici rol üstlenebilir.

Terme'nin sahip olduğu turizm potansiyeli ulaşım kolaylıkları ile birleştiğinde daha da önem kazanmaktadır. Terme oldukça yakın mesafeler içinde karayolu, denizyolu, havayolu, demiryolu ulaşım imkanlarının tümüne sahiptir. Ulaşım kolaylığı turizm için çok önemlidir. Özellikle havayolu ulaşımı uzakları yakın ettiği ve zaman mesafesini kısalttığı için sadece yakın çevreden değil, çok uzak mesafelerden yerli ve yabancı turistleri bölgeye çekmede öncü rol oynamaktadır.

Fakat son yıllarda Terme'yi cazip kılan bu ulaşım kolaylıkları onun başını derde de sokmuştur. Söz konusu ulaşım kolaylıklarına ilave olarak düz arazi, deniz suyu, Mavi Akım doğalgaz boru hattına yakınlığı ve enterkonnekte sisteme kolay bağlanma imkanı gibi özellikler Terme'yi enerji yatırımları için çekici hale getirmiştir. Mevcut OMV Doğalgaz Çevrim Santrali'ne ilave olarak yeni santraller inşa edilmek istenmesi yukarıda saydığımız turizm potansiyelinin değerlendirilmesi süreci ile çelişmektedir. Terme doğa turizmi konusunda öne çıkacaksa, hem ekoturizm potansiyelini iyi değerlendirmeli ve bunun için biyoçeşitliliğin korunmasına dikkat etmeli, hem de denizlerinin temiz ve güvenli olduğu konusunda ziyaretçileri tatmin etmelidir. Bu durumda çevreyi kirletici yatırımlara göz yumulmamalıdır. Bu bağlamda deniz turizminin daha da geliştirilmesi için Terme Çayı atıkları ve mevcut Tersane'nin çevresel etkileri sıkı sıkıya takip edilmeli; kara, hava, deniz, ırmak… Terme'nin herhangi bir yerinde çevre kirliliğine izin verilmemelidir.

Özellikle yol boyundaki konaklama tesisleri Terme'nin vitrini gibidir. Karayolları ile işbirliğine gidilerek anayol çevresi yeniden düzenlenmeli, konaklama

tesisleri çalışanları hizmet içi eğitimden geçirilmeli, bu yörenin farklılığı ziyaretçilere hissettirilmelidir.

Başka öneriler de gerilebilir. Bunun için yerel araştırmalara önem verilmeli, bilgi altyapısı güçlendirilmeli, yakın ve uzaktaki üniversitelerle işbirliğine gidilerek masabaşı değil, bizzat yerinde yapılan çalışmalarla gizli kalmış potansiyeli de açığa çıkartılarak Terme için yeni yol haritaları hazırlanmalıdır.

Kaynakça

ALTUNOĞLU, N. (2008) *Terme Çayı İle Akçay Arasında Kalan Sahanın Kıyı Morfolojisi ve Kıyı Kullanımı,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.

BAYRAKTAR, M. S. (2005) *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

ERCİYAS-YAVUZ, K. –ÖZSEMİR, C. (2017) "Terme İlçesinin Kuş Çeşitliliği", *Terme'nin Biyoçeşitlilik ve Doğal Ortam Özellikleri*, (Ed.: C.Yılmaz-H.Korkmaz), Serander Yay., Trabzon, (15-34)

ERKAL, T. (1993) "Yeşilırmak Deltası ve Çevresinin Jeomorfolojisi", *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 20,* s. 13-28, Ankara.

İPEK, N.-TELLİOĞLU, İ.-YILMAZ,C.-ZEYBEK,H.İ.-BAYRAKTAR, M.S. (2016), *Samsun-Çarşamba'da Beylik Merkezi Ordu Köyü*, Çarşamba Belediyesi Kültür Yay. No: 3, Samsun, ISBN 978-605-83721-1-5.

KARAER, F. - KUTBAY, H. - SAĞIROĞLU SAKA, A. (2012) "Samsun'un Bitki Biyoçeşitliliği ve Koruma Alanlarının Ekoturizm Potansiyeli Yönünden Değerlendirilmesi", *Samsun Sempozyumu, Cilt:1,* Samsun, 811-838.

KARAER, F. -KUTBAY, H. G. -KORKMAZ, H. (2017) "Terme'nin Bitki Biyoçeşitliliğinin Ekosistem, Vejetasyon ve Floristik Özellikler Bakımdan Değerlendirilmesi", *Terme'nin Biyoçeşitlilik ve Doğal Ortam Özellikleri,* (Ed.: C.Yılmaz-H.Korkmaz), Serander Yay., Trabzon, (125-201).

ÖZGÜÇ, N. (2003) *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

SAMSUN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ (2016) *Samsun Turizm Rehberi,* Samsun Büyükşehir Belediyesi Yay., Samsun.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (2012) *Yeşilırmak Deltası Sulak Alan Biyolojik Çeşitlilik Araştırması*, Samsun.

UNCU, L. (1997) "Simenlik Gölü Ekosistemi", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 6,* Ankara, 375-406.

UZUN, A. (1995) "Tekkeköy'de (Samsun) Mağara-Kale Yerleşmeleri", *Doğu Coğrafya Dergisi, Cilt:1, Sayı:1*, Erzurum, (413-434).

YAZICI, N. (2016) *Tarihte Terme*, Gamze Yayıncılık, İstanbul.

YILMAZ, C. (2007) "Samsun İlinde Nüfus Hareketleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, (2. Kitap),* (Ed.: C. Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yay., (295-322), Samsun.

YILMAZ, C. (2011) (Editör) *İlkçağdan Cumhuriyete Canik***,** Canik Belediyesi Kültür Yay. No:3, Samsun, ISBN: 978-605-87473-0-2.

YILMAZ, C. (2016) "*Samsun'da Turizm; Niçin, Kim İçin*", *Bütünşehir, Sayı: 12,* Samsun, (18-26).

YILMAZ, C. – ZEYBEK, H. İ. (2016) *Samsun Coğrafyası,* Canik Belediyesi Kültür Yay. No: 11, Samsun, ISBN: 978-605-65683-4-3.

(URL-1) http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/annual_report_2016_web_0.pdf

(URL-2) https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler

(URL-3) http://www.samsun.bel.tr/haber-detay.asp?haber=2707-termeye-buyuk-turizm-yatirimi#

http://www.samsun.gov.tr

http://www.samsun.bel.tr

http://www.terme.gov.tr

http://www.terme.bel.tr

Foto kaynakları:

1,2,5,6,7,13,14,16,18,19,23,35,36	www.terme.bel.tr
8,9,10,11,12,17,29,30,32	www.samsun.bel.tr
28	http://www.yourplaceabroad.com/turkey/samsun
3,4	Muhammet Bahadır
24	Nuri Yazıcı
15,20,21,22,25,26,27,31,33,34	Cevdet Yılmaz